

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SJETTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

J. OSKAR ANDERSEN OG **BJØRN KORNERUP**

PROFESSOR, DR. THEOL.

ARKIVAR, DR. THEOL.

TREDIE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG.

1939-41.

STYRELSEN

i

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

Professor, Dr. theol. J. OSKAR ANDERSEN, Selskabets Formand.

Professor LORENZ BERGMANN.

Bibliotekar, Dr. phil. ELLEN JØRGENSEN.

Arkivar, Dr. theol. BJØRN KORNERUP, Selskabets Sekretær.

Fhv. Musæumsdirektør, Dr. phil. M. MACKEPRANG.

Kgl. Confessionarius, Provst, Dr. theol. MICHAEL NEHENDAM.

Overbibliotekar, Dr. phil. CARL S. PETERSEN.

Indhold.

	Side
Et Præstedrab i Karlebo 1659. Af Arkivar ved Rigsarkivet, Dr. theol. <i>Bjørn Kornerup</i>	1
Præsten Bertel Taulov i Rørbæk. Af Højskoleforstander, cand. theol. <i>F. Elle Jensen</i>	9
Et bidrag til oplysning om striden mellem Erik Pontoppidan og Henrik Sivers 1731. Af Pastor, Dr. theol. <i>P. G. Lindhardt</i>	29
Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer. II. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	38
Fra det kirkelige Vennemøde i København 1866. Ved Registratør ved Rigsarkivet <i>Guðrun Dahlerup-Petersen</i> ..	144
N. F. S. Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet i 1826. Af cand. mag. <i>H. J. H. Glædemark</i>	201
Fortsatte Meddelelser om Roskilde Domprovsti 1866. (III). Af <i>Bjørn Kornerup</i>	305
Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer. III. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	314
Thomas Becket og Norden. Af Mag. art. <i>Sigvard Skov</i> ...	401
Et ukendt Segl, benyttet i Aaret 1266 af Ærkebiskop Jacob Erlandsen, og andre samtidige Segl. Af Arkivar ved Rigsarkivet <i>Poul Bredo Grandjean</i>	437
Bispernes Fængsling og Herredagen i København 1536. Af Arkivar ved Rigsarkivet <i>Arthur G. Hasso</i>	448
Om Christopher Mummies Katekismeforklaring. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	574

Smaastykker:

I. Bidrag til dansk Præstehistorie 1496—1657. II. Af Lektor <i>Hans H. Fussing</i>	159
II. Fra Peder Palladius' Bispetid. Af <i>Bjørn Kornerup</i> ...	182

IV

	Side
III. Altergangsstridigheder i Vestervig 1632. Af Lektor <i>Hans H. Fussing</i>	184
IV. Slangerup Kalds Indtægter i Begyndelsen af 17de Aarhundrede. Af Bibliotekar, Mag. art. <i>Albert</i> <i>Fabritius</i>	189
V. Bidrag til Munkebo Sogns Præstehistorie. Af Spare- kassedirektør <i>V. Woll</i>	194
VI. Bøn mod Rotter. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	196
VII. Bidrag til Vendsyssels Præstehistorie. 1—2. Af Post- mester <i>C. Klitgaard</i>	396
VIII. Et Brev fra J. C. H. Fischer til Biskop H. J. Swane. Ved <i>Bjørn Kornerup</i>	602
Rettelser og Tilføjelser	603
Register. Ved <i>Bjørn Kornerup</i>	605

Et Præstedrab i Karlebo 1659.

Af Bjørn Kornerup.

Det er en bekendt Sag, at det under Karl Gustavs-Krigene gik haardt ud over Danmarks Præstestand¹. Ikke blot maatte talrige Præster udrede betydelige Penge-sommer som Følge af Indkvartering og Brandskatning, men adskillige blev ogsaa underkastet Pinsler og andre tunge Lidelser. Som et særligt grelt Eksempel paa den voldsomme Fremfærd, Præster kunde blive udsat for, omtales oftere i ældre Skrifter den Skæbne, der ramte Sognepræsten i Karlebo (i Lyng-Kronborg Herred) *Christen Jensen Bircherod*, om hvem det blandt andet i saa bekendte Værker som Giessings Jubellærere og Wibergs Præstehistorie hedder, at han i Juni 1659 blev skudt paa Prædikestolen af de svenske Ryttere². Denne tragiske Dødsmaade har endog skaffet Bircherod en Plads i Skøn-litteraturen, idet H. F. Ewald et Sted i sin bekendte Roman »Svenskerne paa Kronborg« farverigt udmaler den grufulde Scene, da en svensk Soldat midt under Guds-tjenesten trængte ind i Karlebo Kirke, hævede sin Pistol mod Præsten og skød ham en Kugle gennem Hovedet, som han stod der paa Prædikestolen og forkyndte Guds Ord³.

Et nyfundet Aktstykke synes imidlertid at borttage ikke saa lidt af den romantiske Glorie, som hidtil har svævet over Hr. Christens Hovede. I Danske Kancellis

¹) Jvfr. om dette Emne Kirkehist. Saml. 2. R. V, 119 ff., 301 ff.; 5. R. III, 524 ff.

²) C. Giessing, Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere I, 332 Note a. S. V. Wiberg, Dansk Præstehistorie II, 63.

³) H. F. Ewald, Svenskerne paa Kronborg I, 1867, S. 308.

Arkiv findes nemlig blandt »Henlagte Sager« et næppe tidligere benyttet, paa Tysk skrevet Forhør, dateret den 14. August 1660, fra den Kriminal-sag, som Drabet paa Præsten medførte, og selvom det ikke paa helt tilfredsstillende Maade fremstiller Sagens Gang i alle Enkeltheder, kaster det dog Lys over forskellige Punkter i den og stiller navnlig Præstens Optræden i en helt ny, ikke særlig flatterende Belysning. I Stedet for Overleveringens Martyrskikkelse tegner det en Personlighed, der i høj Grad var hengiven til Slagsmaal og Drikkeri, og som næppe helt uden egen Skyld har maattet bøde med Livet.

Nogle Oplysninger om Hr. Christens vita anteacta kan tjene som Indledning. *Christen (Christian) Jensen Bircherod* var født i Birkerød, formodentlig ca. 1630¹, som Søn af den bekendte mangeaarige Sognepræst sammesteds Jens Hermansen († 1657), Stamfaderen til den lærde Æt Bircherod, og hans anden Hustru Maren Jacobsdatter. Paa et endnu i Birkerød Kirke bevaret Epitafium over Forældrene ses ogsaa et Portræt af Sønnen Christen². Sammen med sin Broder Peder, der døde 1674 som Magister og Sognepræst i Værløse i Smørum Herred, besøgte han først den forholdsvis nye, kongelige Skole i Hillerød, men da Forholdene her endnu var beskedne, og Skolen langtfra stod i den Anseelse, som den senere kom i, forlod begge Brødrene den 1642³ og drog til den større Roskilde Katedralskole, hvorfra de dimitteredes til Universitetet 1645. Til sin Privatpræceptor valgte Christen Bircherod den berømte Professor Ole Worm. Næste Aar — den 5. Maj 1646 — tog han Baccalaurgraden⁴ og formodentlig

1) Hos Giessing, anf. Sted angives hans Alder 1659 til 28 Aar.

2) E. F. S. Lund, Danske malede Portrætter IX, 42.

3) Christopher Jensen Ledøe i sin *Historia Regiæ Scholæ Frideriburgicæ* i Ny kgl. Saml., 4°, 647 p. 140. Jvfr. Jacob Bircherods Efterretninger om sin Slægt i Kall, Fol., 130 S. 10.

4) Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith, I, 191, 199.

et Par Aar senere den 1629 forordnede teologiske Attestats. Den 20. Marts 1650 blev han personel Kapellan hos sin Fader i Birkerød, og tre Aar efter — den 29. Juli 1653 — kaldet og konfirmeret til Sognepræst i Karlebo¹. Ikke mange Aar senere udbrød de ulykkelige Svenskekrige, der skulde gøre Ende ogsaa paa Hr. Christens Liv. Herom findes der — som nævnt — Efterretninger i det nedenfor meddelte Aktstykke, der er gengivet ord- og bogstavret, dog med Lempning af Tegnsætning og Normalisering af store og smaa Begyndelsesbogstaver. Derimod er der ikke gjort Forsøg paa at foretage grammatiske eller syntaktiske Rettelser i det alt andet end akademiske Tysk, hvori det fremtræder.

Verhör.

In *Criminal* Sachen, Andres Erichßen von Herrn *Majeur* Glandorfs *Comp.* angeklagter, welcher zu Carlebo in Hirschholmisch Lehen uf *salvanguardia* gelegen und daselbst den Priester entleibet, wirdt Peter Nagel *Sergant* von Herrn *Cap.* Elventhal, so selber Zeit auch uf selben Dorff gelegen, erfordert, befragt und ermahnet alles, was er davon gesehen oder gehöret, außzusagen und nit das allerwenigste zu- oder absetzen.

Antw. er wehre selben Tags mit einen Lieut., so auch aldar etlich Bawern *salvanguardiret*, bey den Priester gewesen und mit ihme getruncken, weile aber der Priester mit den Lieut. entlich krackelen und sich schlagen wollen, auch albereit eine Axt in der Handt gehabt, habe sich der Lieut. geschämet mit den Priester etwas zuthun zu haben, und mit ihme *Sergant* darvon gegangen; Was vor und bey der Entleibung geschehen, wüste er nit, alß was

¹) Peder Muus' Catalogus over sjællandske Præster i Gl. kgl. Saml., Fol., 2990 under Birkerød og Karlebo Sogne. I en anden gammel, anonym Præstefortegnelse for Sjællands Stift (Kall, 4°, 486 S. 68) hedder det, at Hr. Christen blev Sognepræst i Karlebo 1653 Dom. 6 p. Trin. 3: 17. Juli.

er von den darbey gewesenem gehöret, nembl. daß es nachfolgender Gestalt ergangen sey. Andres Erichßen habe mit seinen Wirth den Krugman in des Kisters Kammer, so in Priesterhoff war, geseßen und getruncken, so wer der Kister zu ihnen hiennein kommen und gesagt, daß nunmehr Friede sey, darauf der Krugman, so Hr. *Majeur* Glandorff *assioniret*, zu Thätern gesaget, er solte sich nun fort packen, dann er ihn lang genung gebrühet hette, er were ihnen nun nichts mehr schuldig, es were Friede, und sie hetten ihre Dänische Herrn, uf welche Wortte er, Thäter, zu den Priester in die andere Stube gangen und selben gebethen, daß der Bawer möchte angehalten werden ihme nicht mit so losen Wortten anzugreifen, seye aber von den Priester beantworttet worden, daß er, Thäter, mit den Bawern nicht es zuthun habe, ihme auch zugleich mit der Faust an die Brust gesteßen, daß er zur Erden gefallen, auch alß selber wieder aufgestanden, habe der Priester ihm noch darzu mit einer Bierkanne ein groß Loch in die Stirne geschlagen, wie noch an selben zu sehen; Darauf dann Thäter heraus gelaufen, Priestern erstlich die Fenster mit den Degen außgehawen, darnach aber mit seinen Wirth ins Quartier gangen, der Priester habe zwar alßbalt seinen Zorn volführen und heraußer wollen, seye aber selbigmals von den anwesenden Kister und andern abgehalten worden; Mitternachts aber sey er doch von seinen Priesterhoff zu des Thäters Quartier gelaufen, unterwegs Steine zusammen gelesen, und ihme mit Gewalt ins Hauß überfallen also, daß Thäter die *extremität* gebrauchen müßen, welches alles die darbey gewesene mit mehrern außagen werden undt müßen.

Foier von Herrn *Mayor* Glandorff, welcher nach erfolgter That von ermelten Hr. *Mayor* von Köge nach Hirschholm geschicket worden umb zuvernehmen, wie und aus was Vhrsachen solches geschehen, und wer der Vhrsächer gewesen, auch zugleich bey selben Voigt an-

zualten in sein Beyseyen die darbey gewesene verhören zulaßen, wirdt befraget, was er aldar gehöret; Anwortt, daß er eben dies, was Peter Nagel *Serg.* von die darbey gewesen gehöret, were berichtet worden; Zu dem saget er auch, daß der Kister und Krugman uf die von ihm begehrt und von Voigt ergangene *Citation* zur Verhör nicht kommen wollen, er seines Theils habe lenger nicht aldar warten können, sondern zurück geritten und solches seinen *Oberofficiern* berichtet.

Actum, d. 14. *Aug.*
1660.

In fidem subscripsit
Christianus Augustus Heinitz
Gr. Donaischen¹ Regiem.

Auditeur M. p.

*Paaskrift*²:

Om den saluaguardj i Calleboe, som presten har ombracht.

Som det vil ses, er det ovenfor aftrykte Aktstykke et Forhør afholdt fra svensk Side af en Auditør ved de hvervede tyske Lejetropper. Det er derfor sandsynligt, at det fremstiller Sagen noget ensidigt, og det havde i høj Grad været ønskeligt, om man til Bedømmelse af dets Kildевærdi havde haft supplerende Aktstykker fra dansk Side. Forhøret er ganske vist paa en eller anden Maade blevet indsendt til og behandlet i Danske Kancelli, som Paaskrifterne med velkendte Kancellihænder vidner om, men

¹) I J. Levin Carlbom, Om Karl X Gustafs polska krig och öfvergången till det 2dra Sundskriget I, 12 nævnes Generalmajor C. D. v. Dohnas Fodregiment, hvervet 1655. — Efter velvillig Meddelelse fra Förstearkivarie, fil. dr. L. M. Bååth synes der ikke i det svenske Rigsarkiv at findes Materiale til nærmere Oplysning om de i Teksten nævnte svenske Officerer.

²) Skrevet med øverste Sekretær i Danske Kancelli Erik Krag's Haand.

udgaaende Ekspeditioner som Følge heraf er ikke fundet¹.

Forhøret viser klart nok, at Hr. Christen Bircherod er blevet dræbt af en svensk Soldat Andreas Eriksen, hørende til et Kompagni, der laa paa Salvegarde i Karlebo. De nærmere beskrevne Omstændigheder giver imidlertid Indtrykket af, at Drabet kan være sket som Nødværge under den Forfølgelse, Præsten om Natten havde iværksat mod Soldaten.

Af Aktstykkets Datering og af en Bemærkning i det om, at Drikkegildet i Præstegaarden blev afholdt paa en Tid, da der lige var blevet »Fred«, kunde man maaske fristes til at tro, at Drabet havde fundet Sted i Aaret 1660. Dette vilde imidlertid være urigtigt, thi den 30. April 1659 udgik der et Kongebrev til Biskop Hans Svane om at ordinere hæderlig og vellærd Gregers Hansen Roskilde til Præst »i afgangne Hr. Christen Jensen Bircherøds Sted²«. Hr. Christen maa derfor være død før dette Tidspunkt, og det hedder da ogsaa i Biskop Jens Bircherods Dagbog under den 26. April 1659: »døde i Kallebo Præstegaard i Selland Hr. Christian Bircherod, Sogne-Præst til samme Kallebo Meenighed³. Bemærkningen i Aktstykket om, »at det nu var blevet Fred«, maa da skyldes Rygter om Fred, formentlig opstaaede som Følge af Forhandlingerne paa Konferencen i Haag⁴.

¹) Paa Foden bærer Aktstykket Paategningen: »Siel. 60. Callebo Prestes Mor anl.«, hvad der tyder paa, at der har været en udgaaende Ekspedition blandt Sjællandske Aabne Breve eller Missiver, men at Koncepten til denne er forkommet som saa mange andre Koncepter fra samme Periode (jvfr. V. A. Secher i Vejledende Arkivregistraturer I, 74).

²) Kirkehist. Saml. 2. R. V, 680. Præst i Karlebo blev Gregers Hansen imidlertid ikke, da han blev fængslet som Medvider i Kronborg-Sammensværgelsen.

³) Personalhist. Tidsskrift 8. R. IV, 309.

⁴) J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage S. 420 ff. Om allehaande Rygter i denne Tid se H. Wallensbech, En daglig Tegnebog, 1660, S. 279, 281.

Hr. Christen Bircherod blev begravet i Karlebo Kirke, og faa Maaneder senere, i August, blev han fulgt i Graven af sin Hustru, hvis Navn ikke kendes¹. Paa et eller andet Tidspunkt før sin Død havde han skænket 100 Rdlr. til fattige Børn i sit Sogn, for hvilket Legat Fundatsen dog forlængst er gaaet tabt².

Drabsmanden Andreas Eriksen maatte bøde med Livet for sin Udaad, som man kan se af en Post i Ridefogeden Lorentz Tuxens Regnskab for Hirschholm 1660—61³, hvori det hedder:

»Her foruden *Procederid*, Spist og Ladet hen Rette en Suensche ved Naffn Anders, som haffde drefft presten i Karleboe, Hueß bekostning aff dend døddreffte Prestes boßloed bleff betaldt och føres derfor her ej noget til Regenschab«.

Med en aldeles samtidig Haand er der ud for denne Post i Regnskabet tilføjet den mærkelige Vedtegning: »Denne Prest Vor indsat aff de Suensche, och bleff drebt dend dag freden bleff *Publicerid*«, en Bemærkning, der trods sin uomtvistelige Samtidighed dog synes at indeholde to positive Urigtigheder. Hr. Christen var ikke indsat af Svenskerne (forsaavidt man da ikke vil tænke sig, at han muligvis har faaet et nyt Kollatsbrev af den fra svensk Side indsatte Biskop over Sjællands Stift, Dr. Zacharias Kling)⁴, og han blev — som ovenfor begrundet — ikke dræbt den nævnte Dag (den 27. Maj 1660, da man med

¹) Iflg. en gammel Fortegnelse over begravede i Karlebo Kirke i Karlebo Kirkebog 1692—1767 (i Landsarkivet for Sjælland m. m.).

²) Hans de Hofman, Samlinger af Foundationer VII, 151.

³) Partikulærkammeret, Dronning Sophie Amalie, Pakken: Bilag til Regnskabet for Hørsholm 1660—76 m. m. (Rigsarkivet). De her aftrykte Notitser har tidligere været meddelte i C. Christensen, Hørsholms Historie, fra 1305 til 1875, S. 350.

⁴) Jvfr. Kirkehist. Saml. 2. R. I, 135.

Glædessalver fejrede den Dagen forud undertegnede Fredsslutning)¹.

Henrettelsen af Drabsmanden maa efter Notitsens Plads i Regnskabet antagelig være foregaaet i Efteraaret 1660, vistnok før den 10. November, da den umiddelbart følgende Indførsel i Regnskabet — som en Genspejling af Livets barokke Virkelighed — helt idyllisk handler om Bekostning af »St. Mortens gaaß och øll till gaardsens folch St. Mortens afften«.

¹) J. A. Fridericia, *Adelsvældens sidste Dage* S. 487.

Præsten Bertel Taulov i Rørbæk.

Af F. Elle Jensen.

I »Den danske Kirkes Historie efter Reformationen« (II. S. 53) omtaler Helveg under Skildringen af det pietistiske Sværmeri bl. a. Præsten Bertel Taulov i Rørbæk som en af det sektereriske Røres fanatiske Tilhængere. I »Dansk biogr. Lexicon« (XVII S. 98) er Jantzen inde paa den samme Tanke, om end han udtrykker sig en Del forsigtigere. Imidlertid har ingen af dem Ret, idet den omtalte Præst hverken havde noget med Pietismen eller dens Udløbere at gøre; hans Optræden var foraarsaget af helt andre Ting. Hverken Helveg eller Jantzen har faaet det rigtige frem, da de begge hovedsagelig har bygget paa de i Rigsarkivet værende Papirer, mens de ikke har kendt det ret omfangsrige Materiale — herunder det vidtløftige Provsterefsforhør — som findes i Landsarkivet i Viborg. Da dette giver et noget andet Billede, og de hidtil givne Fremstillinger ogsaa i andre Henseender er unøjagtige, turde en Gennemgang af den Taulovske Sag, der bl. a. tager Hensyn til disse saa vidt vides ikke hidtil benyttede Aktstykker, muligt paaregne nogen Interesse.

Bertel Jørgensen Taulov blev født d. 18. Febr. 1682 i Asperup, hvor hans Fader, Jørgen Bertelsen Taulov, der atter var Søn af Professor Bertel Taulov ved Odense Gymnasium, var bleven Præst i Aaret 1679, efter at han først havde været Rektor ved Latinskolen i det nærliggende Middelfart. Dagen efter Barnets Fødsel fandtes han liggende død i sin Seng¹. Moderen, Karen Madsdatter Lime,

¹) Ny Kirkeh. Saml. VI. S. 744.

var fra Middelfart, hvor hendes Fader, Mads Mortensen Lime, var Præst og Provst; det er sandsynligvis fra hende, Sønnen arvede sit uligevægtige og oprevne Sind, som siden blev hans Livs Ulykke. Selv fortæller han, hvorledes hun før hans Fødsel paa sine Knæ tryglede Gud om, at det maatte blive en Dreng, saa skulde han som en anden Samuel indvies til Herrens Tjeneste.

Efter Præstens Død flyttede Enken, der ikke synes at have manglet Midler, da hendes Mand havde kunnet skænke en Gaard til de fattige i Middelfart, til denne By, og her giftede hun sig 1693 med Rektor Gert Morville¹, der dog først maatte søge Tilladelse til Ægteskabet, da han som Jørgen Taulovs Næstsøskendebarn var beslægtet med Bruden i de forbudne Grader. Samme Aar blev Morville forflyttet til Fredericia Latinskole, og fra denne blev derfor Stedsønnen dimitteret (1698).

Om Bertel Taulovs Barndom vides ikke meget, kun kan man af, hvad han siden fortalte, forstaa, at han allerede da tog tungt paa Livet og var plaget af Anfægtelser. Sin første Altergang holdt han med Angst for at fortørne Gud ved sin Uværdighed, skønt han længe i Forvejen havde forberedt sig i Frygt og Bæven.

1702 tog han theologisk Embedsexamen med 1. Karakter, og c. 1704² blev han Rektor for Middelfart Latinskole, utvivlsomt en usselt lønnet Stilling; 1699 var Indtægten opgivet til 37 Rdl.³.

1712 frasagde han sig imidlertid sit Embede under Omstændigheder, der ikke er helt klare, men vistnok hang sammen med en Begivenhed om Sommeren, som gjorde et voldsomt Indtryk paa hans overfølsomme Nervesystem. Under »de begravede« i dette Aar meddeler Kirkebogen: »Den 4. Augusti — en fremmed Præsteenke ved Navn

¹) Kirkeh. Saml. 3. R. V. S. 502.

²) Indberetning fra Pastor Krag i Middelfart til Biskop Ramus (7/11 1737). (Landsarkivet, Odense).

³) Kirkeh. Saml. 3. R. V. S. 503.

Mette Laursd. Leerhoff, som omkom sig selv i Stranden uformodentlig i hendes Alders 24. Aar formedelst Raseri«. I Kirkeregnskaberne for samme Dato, hvor der siges, at hun blev jordet i Søndergang under Stolene, kaldes hun Mette Clausdatter Leermands (sc: Datter) og Hr. Oluf Guldbjergs (sc. Hustru). Endelig lader Wiberg hendes Navn være Leerkrands. Hun hed imidlertid Mette Lauridsdatter Leermand og var Datter af Raadmand Laurids Leermand i Kerteminde¹. 1706 ægtede hun Præsten Oluf Guldbjerg i Stadil, hvis tredie Hustru hun blev², og efter hans Død 1711 flyttede hun til Middelfart. Her levede hun i smaa Kaar og henfaldt i Melankoli. Under et heftigt Tordenvejr i Sommeren 1712 blev hun saa rædselsslagen, at hun i Sindsforvirring styrtede sig i Vandet og druknede³. Som Selvmorderske skulde hun være begravet i uindviet Jord, men efter en Ansøgning, ved hvilken ogsaa Taulov var virksom, gav Myndighederne Tilladelse til, at hun fik en kirkelig Jordefærd. Hvilken Rolle denne Kvinde ellers har spillet i den unge Rektors Liv, kan kun formodes, men sikkert er det, at han udledede de sjælelige Lidelser, hvoraf han siden følte sig plaget, fra disse Tildragelser, og det ligger derfor nær at antage, at han har faaet et Nervesammenbrud og som Følge deraf maatte nedlægge sit Embede.

Efter sin Afsked har Taulov, der var og forblev ugift, formentlig boet hos sin Moder, der som Enke var flyttet tilbage til Middelfart, hvor hun døde 1718. Samme Aar udgav han, med Flensborg som Trykkested, et Opbyggelsesskrift i Dialogform, »*Cordial for bange og bængstede Hjerter i deres aandelige Melankoli*« — en for hans egen Tilstand betegnende Titel — tilegnet Dronning Louise, Prins Carl og Prinsesse Sofie Hedvig (men ikke Kongen!). I Fortalen siger han, at han selv har været i Vaande i 3 Aar, og at Bogen er sammenskrevet til Trøst for andre i deres

¹) Meddelt gennem Valgmenighedspræst E. Pedersen, Odense.

²) E. Quistgaard: Præstehustruer S. 67 og 95.

³) Krag's Indberetning.

Tungsindighed og »Sværmodighed«, og for at de ikke, som Tilfældet var med ham selv, skal mene, at de er de eneste, der lider. Det er ikke noget daarligt Skrift, det staar fuldt ud paa Højde med de bedste Ting i Tidens Opbyggelseslitteratur, er velskrevet og vidner om, at dets Forfatter har været i Besiddelse baade af Omtanke og aandelig Modenhed.

Efter Moderens Død er Taulov flyttet til København, hvor han en Tid skal have været knyttet til en Auktionsforretning. 1724 udsendte han fra Hovedstaden en ny Bog, »De 4 Evangeliers Overensstemmelse«, en Slags Evangelieharmonie med forbindende Forklaringer. Det er ikke noget betydeligt Arbejde, men man ser dog atter, at Taulov er Herre over sit Stof, og at hans theologiske Viden utvivlsomt var større end de fleste Præsters.

I Slutningen af 1728 blev han af Biskop Worm kaldet til Degn for Ørslev og S. Bjerre i V. Flakkebjerg Herred¹. Lønnen var kun 60 Rdl. fordi Bønderne det ene Sted var »i hel slet Forfatning« og det andet »ganske forarmede«, saa at han maatte »æde Tvangsbrød ved Præstens² Bord«. Følgen var, at han ogsaa her nedlagde sit Embede, idet han d. 15. Jan. 1731 sendte Biskoppen en Skrivelse, hvorved han »kvitterede det kummerfulde Brød som Degn i Ørslev-Bjerre.« Men faa Maaneder efter blev han, sagtens ved Worms Hjælp, udnævnt til Sognepræst for Rørbæk og Grynderup Menigheder i Viborg Stift (4. April 1731).

Om dette var nogen Vinding i økonomisk Henseende, er vist tvivlsomt. Embedet var et af de ringeste i hele Stiftet med en Indkomst paa knap 100 Rdl., hvorfor Præsterne altid stræbte efter Forflyttelse hurtigst muligt³. Hertil kom, at Præstegaarden lige var brændt (1730), og den nye Bolig var ikke færdig og altsaa endnu mindre betalt. Men værre var det, at det ensomme Liv i den temmelig triste Egn fik en højst uheldig Indflydelse paa Tau-

¹) A. Pedersen: Sjællands Degnehistorie S. 153.

²) Holger Olivarius, Præst i Ørslev-Bjerre 1703—42, Provst.

³) Skrivelse til Kongen fra Biskop Wøldike (²⁸/₇ 1738). (Viborg Biskops Kopibog i Landsarkivet, Viborg).

lovs i Forvejen sensible Sind, saa han blev helt sjælelig opreven og i denne Tilstand baade gjorde og sagde Ting, som kun kunde bringe ham paa Kant med Menigheder og Myndigheder.

Beretningen om hans Optræden refererer sig især til hans sidste Aar, men han har næppe været længe paa Egnen, før hans Væsen blev underligt for saa omsider at blive ganske forstyrret.

I den første Tid, mens man byggede paa Præstegaarden, boede han i Rørbæk Hovgaard. Allerede da lagde Beboerne Mærke til, at han i sit Kammer talte højt med sig selv, som der var mange til Stede, og de havde stor »Tummel og Trætte« med hinanden, og det blev kun værre, da han flyttede ind i sit eget Hjem. Engang gik hans Pige til Døren og spurgte, om han kaldte, men han svarede: »Nej, jeg taler med min Gud.«

Det skete tidt, at han hvinende og skrigende løb ud paa Gaden og Markerne, svingende med sin Kæp, som var han fra Forstanden; om Søndagen, særlig ved Sidstprædiken, kunde han huje lige fra Præstegaarden og helt ind i Kirken, ja endog op til Alteret, og medens Menigheden sang, saa man ham til Tider slaa og banke i det, »som naar drukne Bønder spiller Kort«, alt imens han sprang fra den ene Side af det til den anden. Hvad der da plagede ham, var Frygt for onde Aander, som han troede, forfulgte ham, og Degnen fortalte, hvordan Præsten, naar han hjalp ham under Messen, kunde spørge, om ikke Djævelen var til Stede, og han viste ofte med udstrakte Arme, hvordan denne spilede Kløerne ud mod ham og gabede efter ham. Engang havde Degnen truffet ham paa Kirkegaarden, Taulov havde da givet sig til at løbe med Parykken i Haanden, og da Degnen var fulgt efter ham hjem til Præstegaarden, havde han dér efter en lang Tavshed sagt til ham: »Jeg troede, det var Djævelen.«

Dette Forfølgelsesvanvid ytrede sig ogsaa paa anden Vis, idet Præsten levede i en sygelig Frygt for Kvinders

Efterstræbelser. En Søndag prædikede han med mange Forbandelser mod dem, der vilde raade ham til Ægteskab med »en lang eller en ond Hore«, hvorved hans Sjæl til evig Tid vilde blive forkastet i Helvede, og han fremviste for Menigheden et blaat Øje, som han sagde, Gud selv havde givet ham ved at tage hans Haand og slaa ham med den; derved havde Gud vist ham, hvordan en ond og forbandet Kvinde vilde have behandlet ham i Ægteskab. Han fortalte i samme Prædiken, hvordan han saavel i sine Kirker som hjemme, liggende baade paa sine Knæ og paa sin Ryg, i Bøn havde kæmpet mod sine Fristelser, til Sveden drev af ham.

Hvad der i høj Grad forargede Menigheden, var den Maade, hvorpaa han sagde, at Gud aabenbarede sig gennem ham og talte til ham. »Min hjerte Søn, min lille Søn,« kunde han sige i sin Prædiken, »nu skal du faa din Glæde« — det var Guds Røst, der lød, og med det samme slog han sig paa Kinden og sagde: »Den almægtige Gud klappede mig og beder min Menighed se derpaa.« Eller han udbrød: »Min hjerte Søn, nu skal jeg forklare dig det hele — siger Gud, men nu taler Præsten. Nu hørte I i alt Fald mit Skudsmaal.« Gud bød ham ligeledes undertiden at ende sin Prædiken: »Hold op, min Søn,« og »Tak, søde Gud, som befaler mig,« svarede han. Søndag Sexagesima 1737 gik han med Altertøjet paa fra Skriftestolen ind i Kor-døren, idet han sagde, at det ikke var ham, men den Helligaand, der kom.

At Taulovs Sind var sygt, er indlysende. Paa den anden Side var han utvivlsomt en alvorlig Mand, der ønskede at tale Kristendom til sine Sognebørn, og naar han saa lagde Mærke til den aandelige Søvn i Menighederne, bliver det forklarligt, at han i sin oprevne Sindstilstand brugte voldsomme Ord imod dem. Deres Bibellæsning gav han intet for, sagde han, de kunde lige saa godt læse i Cyprianus, Reinecke Fuchs og Peder Paars. Og naar han lod sig forlyde med, at det ikke gjorde saa meget, om de unge om-

gikkes mod det sjette Bud, eller at Folk drak Brændevin, maa disse Udtalelser sikkert forstaaes ud fra hans Opfattelse af, at de alligevel vandrede paa den brede Vej, selv om deres moralske Vandel var nok saa uangribelig. Fra Prædikestolen skældte han dem ud for Okser og Asener, og han sluttede undertiden med at sige: »Saa gaa da Djævelen i Vold. Til Lykke med eders evige Ulykke. Min Sjæl er frelst, Amen.« Og det hændte, at han henvendte Velsignelsen mod sig selv, som om Menigheden ikke var værdig til at modtage den.

Man forstaaer godt, at der efterhaanden maatte blive en stærk Misfornøjelse med Præsten i Menighederne, og der var ogsaa andre Punkter end hans Prædikemaade, der navnlig ved Eftermiddagsgudstjenesterne gav sig disse underlige Udslag, som frembød Angrebspunkter. Sygelig skrupuløs som han var, vovede han ikke at gaa til Alters. I 4 Aar lod han sig kun berette een Gang, efter Paamindelse af Provsten; han sagde da, at først nu havde Gud givet ham Tilladelse. Han opfattede nemlig paa gammel-ortodoks Maade Nadveren som farlig for den uværdige, og derfor fraraadede han Menigheden fra at gaa for tidt til Alters; den skulde ikke derfor staa aabenbar Skrifte. Gud havde ikke sagt, hvor ofte det skulde være, da han ikke var nogen Ordens- og Bønnebogsgud. Selv havde han nok i den aandelige Æden og Drikken, og for saa vidt gik han til Alters hver Dag, — det andet kaldte han »opus operatum«. Det var ud fra en saadan Tankegang, at han kunde tillyse Altergang »i Dag 14 Dage — for en Skiks Skyld,« eller naar han engang i Grynderup Kirke udbrød: »Den Altergang, den Altergang, den Altergang, den bliver eders Ulykke. Til Lykke med eders Ulykke.«

Kun en enkelt Gang havde han holdt Overhøring med de unge. Katekismusundervisningen tog han sig ikke af, og Paabudet om Konfirmationen negligerede han fuldstændig. Han kaldte Handlingen for et af Pavedømmets 7 Sakramenter; Daaben alene var den rette Konfirmation

og nok til Salighed. Da en Mand bad ham om at tage hans Datter »i Forhør«, fordi hun længe havde gaaet over, blev han vred og sagde, at det var unødvendigt; han fandt ikke Behag i den Skik, og han vilde give Rakkeren en Rigsdaler for at rense deres Hjerter.

Alt dette bevirkede, at man i de første Maaneder af 1737 begyndte at tale om at klage over Præsten. Hovedmanden for de misfornøjede var Forpagter Jens Schmidt paa Volstrup¹, imod hvem Taulovs Harme da især vendte sig; en Kone hørte ham en Dag, mens han gik og fantaserede med sig selv i Kirken foran Alteret, udbryde: »Schmidt kommer mig ikke ved; det p jeg i.« Og som et Modtræk mod den Forfølgelse, han mente sig at være Genstand for, lod han nogle Dage før Fastelavn sine Medhjælpere gaa rundt i Sognet og indstævne Folk til at møde i Kirken om Søndagen; man skulde da høre noget, som man ikke før havde hørt.

Det blev ogsaa en ejendommelig Gudstjeneste. Da man efter Epistlen sang: »Paa dig jeg haaber, Herre from«, stod Præsten foran Alteret med en Bog i den ene Haand og et Ark Papir i den anden. Han holdt Papiret i Vejret, og da de kom til Strofen: »Imod min Fjende — som med behænde — mig støde vil til Side«, vendte han sig mod Menigheden og stampede med begge Ben ned mod den under sære Fagter og med vredt Ansigt. Da han læste Evangeliets Ord: »Du er min Søn den elskelige,« slog han sig for Brystet, og da han gik paa Prædikestolen, lod han synge: »O Herre, frels mig og før min Sag — fra denne uhellige Skare.« Hans Tale drejede sig som saa ofte ellers om alle de Fristelser og Prøvelser, Gud havde sendt ham de sidste 25 Aar siden den omtalte Tildragelse med Præstenken i Middelfart. Ligeledes kom han igen ind paa, at det var Gud og den Helligaand, som slog ham i Ansigtet; det vilde han holde fast ved, om saa Bøddelen stod her

¹) Senere Ejer af Gaarden (1741—54).

med sit Sværd for at hugge hans Hoved af. Efter Prædikenen raabte han til Degnen: »Tag mig det, der ligger paa Alteret for Guds Aasyn« — det var Papiret, som indeholdt en Stævning med Navns Nævnelser til alle Mænd og Kvinder i Rørbæk til at møde ham paa Rinds-Gislum Herreders Ting, om de havde noget at klage over hans Liv og Lærdom. Før han læste dette op, holdt han en Tale og sagde bl. a.: »Hvad er I gaaet ud for at se? Vil I se et Rør, der røres hid og did af Vinden, eller vil I se en Engel?« For Resten erklærede han, at han ikke kunde bekoste et Tingsvidne, da han knap ejede 2 Rdl. ved sit Komme til Egnen og næppe havde saa meget nu.

Midfaste Søndag tog han Traaden op igen og sagde, at for 4 Uger siden havde Gud stævnet Menigheden ved ham, sit udvalgte Redskab, og nu skulde der holdes Dom over dem, der spottede ham og hans Tjener, og som ikke vilde tillade Herren at være det, han var, en arbejdende Gud. Men ligesom stillestaaende Vand blev raaddent, maatte Gud ogsaa være en raadden Gud, om han var saadan. »Du elendige, arme, usle Gud,« udbød han, »dig tør jeg tale til, du arme og usle Gud, som disse Narre og Sinker vil have til at sidde over det blaa Loft uden at udrette noget. I saa Fald er du en meget ussel og elendig Gud, som Folk frygter for.« Men nu skulde der altsaa holdes Dom: nogle skulde miste deres Forstand, og over andre skulde den røde Hane gale. De ansaa sig for gilde og gæve, naar de kunde læse lidt i en Bønebog og bræge en Salme, men der skulde mere til. Under hele Gudstjenesten var han meget urolig med underlige Fagter, og da han fra Prædikestolen skulde gøre Korsets Tegn, snoede han Hænderne ind i hinanden, »som naar Kvinder vinder Garn.« Bagefter faldt han paa Knæ, hvinede højt og løb under den sidste Salme ud af Kirken — hvad han iøvrigt havde gjort siden Kyndelmisse.

Palmesøndag sagde han, at Gud havde forenet sig med hans Sjæl, saa han havde betaget ham hans Prædiken;

deraf kunde de se, at Herren var vred paa dem. Nogle Gange udbrød han: »Forbandet være jeg, om jeg taler Løgn for eder.« Han var ikke gal, sagde han videre, og de behøvede ikke at hente Doktor til ham. Men det var let at se, at Gud havde taget haardt paa ham — her klappede han sig paa Kinden — han havde aldrig læst, at Gud havde været saadan mod nogen, men han følte ham i sin Sjæl. Det var Gud og ikke ham, der talte; den der sagde andet, var en Løgner og Æresskænder. For 25 Aar siden havde Gud handlet med ham, saa han ikke vidste, om han var i Helvede, eller hvor han var. Ligeledes sagde han: »I er mine Børn efter det fjerde Bud, saa længe jeg er her, men det bliver ikke lang Tid. Nu, nu skal det have en Ende, du Væsens Væsens Væsens Væsen, du gamle Gud, dig tør jeg tale til.« Under Fadervor sagde han efter »Giv os i Dag vort daglige Brød«: »Tak min Søn« og stampede heftigt med Fødderne, og i det samme hvinede han højt. Han gik atter ud af Kirken, før Tjenesten havde Ende.

Langfredag talte han meget med sig selv, som ikke kunde høres, men udbrød saa: »Nu faar I en evig Ulykke«, og prædikede igen om sine Lidelser i de 25 Aar og fortalte, at han havde skrevet to Bøger derom, en tredie skulde komme.

Imidlertid var Menigheden skredet til Handling og havde henvendt sig til Provst Bützow¹ i Nabopastoratet Øls, da dens egen Provst, Jessen² i Kongens Tisted, der var en ældre Mand, helst vilde fare med Lempe. Man medførte Optegnelser af Præstens Prædikener, som man havde foretaget i den sidste Tid, samt en Erklæring fra Borgmester Sølling i Aalborg, der havde været i Kirken Fastelavns-søndag og derfor kunde bevidne Rigtigheden af en Del af Anklagen, og nu ønskede man at indgaa med en Besværing

¹) Henr. Christoffer Bützow, Præst i Øls-Hørby-Døstrup 1720—41, Provst for Hindsted Herred, 1741 Stiftsprovst i Viborg.

²) Peter Jessen, Præst i Tisted-Binderup 1694—1738, Provst for Gislum Herred.

til Kancelliet; Forpagter Schmidt vilde ogsaa søge om Tilladelse til at benytte en anden Præst.

Den handlekraftige Provst Bützow, der allerede tidligere havde henledt Biskoppens Opmærksomhed paa Tilstandene i Rørbæk, tog sig straks af Klagerne; dog formanede han dem til at vente med at gaa til Kancelliet, indtil der en sidste Gang var forsøgt at tale Taulov til Fornuft. Kort før Paaske, d. 15. April, skrev han saa til Viborg og foreslog, at Præsten sammen med sin Provst blev indkaldt for Biskoppen før Snapsting — der begyndte første Fredag efter Paaske — for at tage Stilling til Beskyldningerne. Bützows Mening om Taulov var iøvrigt den, at han i Virkeligheden regeredes af kødelige Passioner, Ærgerrighed og Bitterhed, skønt han selv troede at blive ledet af et indvortes Ord, og han slutter: »Naar den sande Lære forhaanes, og Tjenesteforretningen bliver til en Komædie, da maa holdes almindeligt Klagemaal.«

Biskop Wøldike havde allerede et Aars Tid i Forvejen hørt Rygter om Forholdene og ogsaa haft Taulov tilkaldt til en Samtale, ved hvilken han havde faaet et stærkt Indtryk af Præstens exalterede Tankegang, men han indsaa ogsaa, at denne langt mere skyldtes Sygelighed end Sværmeri, og at den i nogen Grad hang sammen med hans ensomme Liv og trange Kaar. Han talte derfor mildt og forstaaende med ham, og det var lykkedes ham at faa Taulov til at love at lægge Baand paa sig selv for Menighedens Skyld.

Præsten holdt imidlertid ikke dette Løfte, og d. 4. Juni sendte Biskoppen derfor Provst Jessen en Skrivelse med indlagt Brev til Taulov, hvori han foreholdt ham hans urimelige Meninger og deres Modstrid mod Skriften, Symbolerne og Ritualiet, samt afæskede ham en Erklæring om at ville afstaa fra sin hidtidige Opførsel. I saa Fald vilde han søge at ordne alt paa den lempeligste Maade, ellers maatte Præsten selv tilskrive sig Følgerne.

Provst Jessen tog straks over til Rørbæk med Biskop-

pens Brev, som Taulov imidlertid lagde til Side, da han, som han sagde, godt kendte Indholdet, men han lovede at afgive et Svar efter Pinsen, der dette Aar faldt paa d. 9. Juni. Dette gjorde han alligevel ikke, og et ridende Bud fra Provsten kom tilbage med den Besked, at det ikke var saa let at svare, men han vilde selv tage til Viborg og forklare sig.

Der skete imidlertid intet, og d. 4. Juli indsendtes der da Klager over Taulovs Optræden til Kancelliet, samt fra Forpagter Schmidt en Ansøgning til Kongen om for sig og Familie at maatte benytte en anden Præst.

I København blev man temmelig altereret over Klagerne, og Kancelliet befalede d. 20. Juli Biskoppen at faa Klarhed over Forholdene i Rørbæk, idet det medsendte et Uddrag af de indkomne Ankeposter. Disse Skrivelser modtog Wøldike, netop som han paa sin Visitatsrejse gennem Gislum Herred agtede at besøge Rørbæk, og i Haab om at det skulde gøre sin Virkning, lod han i Forvejen Provsten tage over og forevise Kancelliets Ordre for Taulov, dog uden at det havde nogen Frugt.

D. 25. Juli holdt Biskop Wøldike Ungdomsoverhøring i Grynderup Kirke, og bagefter talte han indtrængende med Taulov i Provstens Nærværelse. Et vist Indtryk gjorde han sikkert paa Præsten, thi Dagen efter, ved Visitatsen i Rørbæk Kirke, holdt denne en saa fortrinlig Prædiken, at Biskoppen ikke havde det mindste at udsætte paa den, men tværtimod udtalte sig med megen Ros over den. Til Stede var efter Biskoppens Ønske foruden Provst Jessen ogsaa Provst Bützow samt Præsterne Wichard fra Durup og Friis fra Astrup, og ogsaa de maatte indrømme, at der intet anstødeligt var i Talen. Ungdommen var ganske vist vankundig, men den havde ingen fantastiske Meninger. Men Biskoppen lagde Mærke til, at da han examinerede om Sakramenterne, var Taulov lige ved at besvime — muligt, mener han, skyldtes dette dog Anstrengelse.

Bagefter underrettede Biskoppen Menigheden om Kan-

celliets Skrivelse, og fulgte derpaa med til Præstegaarden, hvor Taulov nu var mere nem at tale med, selv om han ikke helt vilde opgive sine Meninger. Men han lovede atter at sende en Erklæring og bad Provst Jessen tage sig til Alters med det første. Derpaa rejste Biskoppen uden at spise til Middag, idet han ikke vilde falde den fattige Præst til Byrde, og han havde et ret godt Haab om, at der nu kunde komme en tilfredsstillende Løsning paa Sagen.

Men heri blev han skuffet, thi efter Visitatsen blev det helt galt med Taulov. Han holdt nu ingen Onsdagsprædikener — det var ham forbudt af Gud — og selv om han enkelte Gange, især om Formiddagen, kunde tale godt, var det dog mest underlige Ting, han sagde. Han dvælede meget ved sig selv og sin Kaldelse, ingen i Danmark var saa lovlig kaldet. Der var en Engel, der fløj gennem Himlen med et Evangelium, nogle mente, det var salig Luther, men der skulde komme en anden Engel, nemlig ham selv, der var et udvalgt Redskab fra Moders Liv, en anden Samuel; han skulde reformere Præster, Provster og Bisper, og Gud vilde straffe dem, der ikke troede ham. Ved at revse ham og slaa ham paa Kinderne havde han vist, at han ikke var en stille og ørkesløs Gud; havde han gjort det selv, burde han miste Kjole og Krave og have Tungen skaarret ud af Halsen.

En Søndag læste han kun lidt af Bønnen før Prædikenen, og efter Evangeliet sagde han: »Jeg er ingen Kætter og har ingen Djævel. Min Søn, gaa ud, der bliver ingen Vel-signelse i Dag, før Vreden er stillet, ikke min men din« — kyssede derpaa paa Haanden og udbrød: »Min Søn, løb ud«, hvorpaa han styrtede ud af Kirken, hujende og skrigende og med de fleste Kirkegængere bagefter.

En anden Gang raabte han i Vaabenhuset: »Min Søn, gaa nærmere, Himmel og Jord skal ryste og skælve for din Skyld,« og i Grynderup Kirke sagde han, at han var Enkens Søn fra Nain, og han skulde blive den Profet, der spaaede om Dommedag.

Biskop Wøldike ventede imidlertid taalmodigt paa Brev fra Taulov i tre Maaneder, mens han mest færdedes paa Visitsatsrejser, men da der stadig intet kom, maatte han for at have sin egen Ryg fri skride til Handling. D. 17. Oktober afgav han en Erklæring til Kancelliet angaaende Forpagter Schmidts Ansøgning om Sognebaandsløsning, som han anbefalede, dog med det Forbehold, at Taulov ikke led Afbræk i sine Indtægter. Kancelliet tiltraadte dette d. 28. Oktober, hvorefter Konseillet d. 7. November gav den ønskede Tilladelse.

D. 31. Oktober skrev han derpaa til Provst Jessen om at nedsætte en Provsteret, bestaaende af ham selv, Provst Bützow og Provst Wittrup i Gislum¹; Pastor Sander i Farsø² skulde være Aktor. Der var nu ikke andet at gøre, da ogsaa to Besøg, som Jessen efter Visitatsen havde aflagt i Rørbæk, havde været uden Resultat.

Retten traadte sammen i Rørbæk Kirke d. 19. November. Her fremlagde da Aktor Biskoppens Indkaldelse af Pastor Taulov til at høre Kancelliets Befaling af 20. Juli, hvori han beskyldtes for at have brugt »adskillige sælsomme og mod Guds Ord stridende Expressioner og Talemaader«, ligesom der fremførtes en Række Spørgsmaal om hans Opførsel, som de for Retten indstævnedes Vidner, d. v. s. alle bofaste Mænd og Kvinder i Sognene, skulde besvare til Sagens Opklaring.

Efter at Stævningen og den tilsendte Extrakt af Klagerne var oplæst, blev Taulovs Navn opraabt 3 Gange, om han eller nogen paa hans Vegne var til Stede. Derpaa fremtraadte Præstens Medhjælpere, Jens Mathisen og Lars Christensen af Rørbæk, og forlangte fra ham 3 Ugers Hensstand, da han vilde indkalde Vidner udenfor Herredet; selv var han syg for Tiden. Da de imidlertid blev gaaet paa Klingen, turde de ikke bekræfte dette, og Provsten sendte

¹) Michael Pedersen Wittrup, Præst i Gislum-Testrup 1728—60, Provst for Rinds Herred.

²) Jeremias Sander, Præst i Farsø-Vognsild 1733—65. Separatisterne Morten og Niels Støttrup var fra hans Sogne.

dem derfor til Præstegaarden for at faa nærmere Besked og med Tilbud om at foretage Afhøringen der, da man efter de modtagne Ordre ikke turde udsætte Sagen.

Da de to Mænd kom tilbage, erklærede de, at de ikke med god Samvittighed kunde gøre Ed paa, at Præsten var syg, men han sagde, at han var det, og at han ikke kunde taale den Uro i sit Hus, som Vidneafhøringen afstedkom. Men han bad om at faa en Udskrift af de fremkommende Udsagn.

Først afhørtes Forpagter Schmidt, derpaa Ejeren af Rørbæk Hovgaard, Jens Andersen, og efterhaanden alle Mænd og Kvinder med egen Husstand; blandt Vidnerne kunde især Degnen Gert Güllichs Udsagn paaregne Opmærksomhed. Det var imidlertid ganske umuligt at blive færdig paa een Dag, skønt man blev ved længe efter Mørkets Frembrud, og man fortsatte derfor den følgende i Rørbæk Hovgaard, da det paa Grund af Kulde ikke var til at være i Kirken; men kun ved tilsidst at tage flere for ad Gangen lykkedes det at faa sluttet om ved Midnat; en tredie Dags Provsteret vilde ingen finde sig i.

Provsten havde den anden Dag atter forespurgt Taulov, om han kunde give Møde, eller man skulde samles hos ham, men han lod svare, at da han havde taget noget ind at svede paa, var han ikke i Stand til at komme, og han kunde heller ikke taale nogen Uro hjemme, hvad han som en Medicus bedre forstod end de andre. Han bad dem derfor fortsætte med deres Forretning; Klagen ønskede han sendt til Kongen, men han vilde gerne først have den oplæst for sine Medhjælpere, ligesom han krævede at faa Angiverens Navne at vide. Dette sidste kunde imidlertid ikke ske, da Retten ikke selv havde faaet dem opgivet.

Hvad Vidneudsagnene angaar, faldt de ikke ud til Præstens Fordel. Der var vel dem, der mente, at han prædikede Guds rene Ord — en Kone sagde saaledes, at han var en »skønne Prædikant« — men de Oplysninger, der fremkom om hans Ord og Færd, og hvis Hovedindhold er indarbejdet

i den foregaaende Skildring af hans Rørbæktid, kunde kun være fældende for ham, for saa vidt som de tydeligt gav til Kende, at han ikke var skikket til at være Sjælesørger.

Vidneudsagnene blev tilsendt Biskoppen midt i December, men først i Januar 1738 fik han Tid til at læse dem igennem, og imens sad Taulov stadig i sit Embede. At Menigheden ikke forstod dette, saa meget mindre som han ikke ændrede sin Opførsel, er forstaaeligt, og Følgen blev en ny Klage, denne Gang til Kirkekollegiet. D. 27. Februar sendte Jens Schmidt en halvt privat Skrivelse til Hofpræst Bluhme, hvori det hedder, at Præsten »bliver jo mere og mere rasende og forstyrret«. Schmidt skriver endvidere, at det var ventet, at han var bleven suspenderet, da det nu er 13 Uger siden, Forhør var afholdt, men siden har man ikke hørt noget til Sagen. Han beder derfor om, at Biskoppen maa faa Ordre til at suspendere ham, til Sagen mod ham er sluttet, eller, hvis dette ikke sker, at Provsten kommer til at betjene Folk, da ingen vil gaa til Alters hos ham. Med Brevet fulgte to Bilag om Taulovs Forhold ved forskellige Lejligheder. Det ene er bortkommet, men har handlet om nogle formentlig gudsbespottelige Udtalelser en Gang før Jul, det andet omtaler hans Optræden under Taksigelsesgudstjenesten d. 11. Februar (for Stormen paa København 1659), og var underskrevet af 4 Mænd, deriblandt Degnen og Jens Andersen, Rørbæk Hovgaard.

Nævnte Dag læste han ingen Bønner for Alteret, ej heller Fadervor, og baade for Alteret og paa Prædikestolen strøg han Epistel og Evangelium. Men han talte forbitret om dem, Præster, Provster og Bisp, som havde holdt Kirke- og Stueret over ham. Han gentog atter, at Gud havde slaaet ham paa Kinden og sagde ogsaa nogle Ord paa Tysk, hvorpaa han udbrød: »O Herre Gud, forstaaer du ogsaa Tysk?« Og han takkede Gud, som havde frelst ham fra de grumme Løver, der vilde opsluge ham, takkede ogsaa for det Sultebrod, han havde givet ham her paa Stedet. Ligeledes sagde han, at han var den sidste Profet, der skulde komme.

Bluhme fremlagde Schmidts Brev i Kirkekollegiets Møde d. 15. April, og her, hvor man hidtil øjensynlig ikke havde haft noget særligt Kendskab til den Taulovske Sag, blev man meget bestyrtet og besluttede, at Biskoppen skulde erindres »eftertrykkeligt« om sin Pligt, og hans Erklæring indhentes, hvorfor han havde ladet »saadan en Mand« ususpenderet trods Kancelliets tidligere Skrivelse.

»Erindringen«, som udfærdigedes til Biskop Wøldike (d. 19. April), lod da heller intet tilbage at ønske i Tydelighed:

»Os er for nogen Tid siden udi General-Kirke-Inspektionen tilkommen en Beretning med askillige Attester angaaende en Del grove og fast utrolige Theser, der af Præsten Berthel Taulovius i Rørbæk paa et Par Aars Tid ved Gudstjenestens Forretning og i andre Maader, saa og i Særdeleshed sidst afvigte Taksigelsesfest d. 11. Februar, skal være forøvet. Som nu samme Beretning ogsaa blandt andet formelder, at der allerede for lang Tid siden skal være holdt Provsteforhør over denne Præsts højst forargelige Forhold, og vi heller ej ved andet, end at Eders Højærværdighed herom allerede for rum Tid siden fra det kongelige Kancelli er tilskreven, saa ønsker vi at vorde underrettet om denne Sags sande Sammenhæng, allerhelst vi ikke kan overtale os til at tro, at Eders Højærværdighed uden særdeles vigtige Aarsager skulde i saa lang Tid have ladet en saa skandaløs Præst ved Embedet, hvori hans Forhold (om Attesternes Indhold er rigtigt), ej tillader at anse ham anderledes end for en rasende, om ikke just for en i høj Grad ugudelig Mand.«

Kirkekollegiet ønsker derfor en Erklæring om:

1) Bertel Taulovs Forhold og Tilstand, 2) de mod ham indgivne eller ved Provsteretten oplyste Sagers befundne Beskaffenhed, 3) om Sandheden af hosfølgende Attester, og 4) hvis han er skyldig, hvorfor da en saa forargelig Mand ikke er bleven suspenderet, saasnart saadanne grove Beskyldninger indkom.

Sluttelig siges det, at man har den »faste Tillid« til Bi-

skoppen, at han foretager saadanne efter Omstændighederne og Sagens Beskaffenhed fornødne Anstalter, »at Menigheden efterdags ej alene ej forarges, men med Guds rene Ord i den rette Orden opbygges og til Salighed retsindigen undervises.«

Paa denne skrappe Skrivelse svarede Biskop Wøldike d. 9. Juni, idet han samtidig til Kollegiet indsendte Kopi af Provsteretsforhøret, og han forstod med megen Dygtighed at imødegaa de mod ham rettede haarde Beskyldninger. Efter en Fremstilling af Sagens Udvikling og en Karakteristik af Taulov, hvem han skildrer som et anfægtet Menneske, hvis aandelige Tilstand bl. a. er fremkaldt af hans Fattigdom og Ensomhed, erklærer han, at da han tidligere om end med Urette var bleven beskyldt for haard Fremfærd mod Brødrene Støttrup¹, maatte dette tilskynde ham til at fare med Lempe i det nu foreliggende Tilfælde. Hertil kom, at inden Sagen var færdig til Afgang fra Viborg, blev han stærkt optaget af Processen mod de to Brødre, saa det andet maatte hvile, og imidlertid kom saa Kollegiets Skrivelse af 19. April. Angaaende de sidste Klager over Præsten siger Biskoppen, at den ene (den nu bortkomne) sikkert maa bero paa en Misforstaaelse, mens den anden (angaaende Gudstjenesten ved Taksigelsesfesten) synes ham trolig nok, men en Undersøgelse vil baade tage lang Tid og vække Forargelse. At afæske Taulov en Forklaring er unyttigt.

Angaaende Suspensionen erklærer Biskop Wøldike, at han ingen Ret har haft til at foretage den før Provsterettens Afholdelse, hvorpaa han fortsætter: »Men siden jeg fik Provstevidnet i Hænderne, har den sandfærdige Aarsag, hvorfor jeg ikke har suspenderet ham, været den Frygt, hvilken mig er paalagt ved Støttrupernes Sag og den mig derfor tillagte Beskyldning for utilbørlig Haardhed. Denne Frygt blev endnu engang bekræftet, da jeg udi det høj-

¹) Om Processen mod Brd. Støttrup se Saml. t. jydsk Hist. og Top. 3. Række VI. S. 217 ff.

forordnede Kirke-Inspektions-Kollegii Befaling af 3. Martii a. c.¹ fandt mig anset at have fortjent en Erindring *at se derfra, at efterdags alt Skin af haard og ukærlig Medfart mod de endog grovelig vildfarende iblandt os forekommer, og i Gerning vises, at vor evangeliske Kirke efter vore første Bekenderes Lærdom drives af Sagtmodigheds og Medlidenheds Aand og ved Visdom søger at overbevise og vinde de faldne eller afvigende, men ej med udvortes Tvangsmidler dennem at beherske.*» Og da nu det eneste, der kunde bebrejdes Taulov, var hans »Lærdoms og Sinds Vildfarelser«, og han ikke har forført nogen, har han ikke dristet sig til at suspendere ham, hvad der ogsaa vilde være langt haardere mod ham end Arrest, da en Fange dog faar sin Forplejning, hvorimod han vilde blive afskaaret fra det nødtørftige Brød. Biskoppen betoner atter sin Medlidenhed med ham, men henviser samtidig til, at han ved anden Lejlighed, overfor Præsten Morten Chr. Hessel i Simested, der blev afsat 1736 paa Grund af Drik, Slagsmaal o. a., ikke har været bange for at gaa kraftigt til Værks. Sluttelig beder han saa Kollegiet om nærmere Ordre. Ønsker det endnu, at Taulov skal suspenderes eller afskediges, vil han udføre dets Befaling, naar hans Visitatsrejser er til Ende.

Paa denne Redegørelse kom der intet Svar. Alt stod derfor stadig hen i det uvisse, og Taulov blev ususpenderet siddende i sit Embede. Men d. 20. Juli afgik han ved Døden, uden at de nærmere Omstændigheder herved kan oplyses. D. 28. Juli indberettede Biskoppen dette til Kollegiet, og dermed standsede al videre Efterforskning i Sagen. Da Boet over den afdøde Præst blev opgjort, vurderedes i Følge den gejstlige Skifteprotokol for Gislum Herred hans Efterladenskaber til 35 Rdl. 1 Mk. 1 Sk. —

Igennem de mange Erklæringer og Skrivelser, som Sagen mod Bertel Taulov affødte, falder der et overmaade smukt Lys over den i sin Samtid ret miskendte Biskop Wøldikes

¹⁾ Siger til en Skrivelse fra Kollegiet i Anledning af den Støttruppske Sag. a. c. = anni currentis = i det løbende Aar.

Optræden. Han alene synes at have forstaaet Præsten, og hans Færd overfor ham var derfor hele Tiden præget af Venlighed, Medfølelse og Besindighed, mens de fleste andre saa en forskruet og indbildsk Taabe eller en forrykt Sværmer i ham. Bertel Taulov var imidlertid ingen af Delene, og det er ganske forkert at sætte ham i Forbindelse med Tidens sekteriske Rørelser (f. Eks. Støttrupperne, som ikke nævnes en eneste Gang i Anklagerne imod ham). Han var kun, hvad Biskop Wøldike ogsaa saa, en stakels syg Mand.

Et bidrag til oplysning om striden mellem Erik Pontoppidan og Henrik Sivers 1731.

Af P. G. Lindhardt.

I Dr. Neiiendams store biografi af *Erik Pontoppidan* findes en ret udførlig omtale af den strid, som udgivelsen af »*Heller Glaubens-Spiegel*« vakte, idet det gav daværende magister *Henrik Jacob Sivers* (senere kgl. svensk hovpredikant, død 1765) anledning til et modskrift »*De fide salvifica*«, hvori han især gaar løs paa Pontoppidans fremstilling af troen som en genoprettelse af gudsbilledet; dette fik atter Pontoppidan, der ikke vilde lade beskyldningerne for calvinisme, fanaticisme og synergisme sidde paa sig, til at rykke ud med et »*Epistola apologetica*«, paa hvilket Sivers svarede med en »*Refutatio orthodoxa epistolæ apologeticæ*«, ledsaget af en anonym »*Confutatio epistolæ apologeticæ*«¹.

En samling breve til og fra Sivers, som findes i Uppsala Universitetsbibliotheks haandskriftsamling², giver endnu et par interessante bidrag til den sidste del af denne strid, og skal her meddeles.

Da Sivers i foraaet 1731 gennem en ven fik Pontoppidans »*Epistola apologetica*« tilsendt, skrev han strax til sin lærer, professor *Weidner* i Rostock (under hvis præ-

¹) M. Neiiendam: *Erik Pontoppidan* I, 164 ff. og 250 f.

²) N 992. Titel: *Epistolarum ad Henricum Jacobum Sivers Tomus X. cum quibusdam Siverssianis Epistolis, quæ varia notatu digna et ad Historiam tam sacram, quam profanam, itemqve Naturalem et litterariam spectantia, continent*. Samlingen er paa 152 kvartsider og indeholder en del breve fra 1731—2.

sidium jo »De fide salvifica« var blevet holdt som disputats) og spurgte om raad¹:

Viro summe Reverendo, Magnifico atque Excellentissimo, Domino JO. JOACH. WEIDNERO.

SS. Theol. Doctori et Professori primario, Reverendi Ministerii Directori et Pastori ad D. Mariae in Ecclesia et Academia Rostochiensi, Fautori et Maecaenati ad cineres vsque colendo

S. P. D.

M. H. J. Sivers.

Mitto Tibi, Fautor atque Mæcenas venerande, scriptum quoddam, quod Fanaticus ille, Ericus Pontoppidanus, Dissertationi meae de Fide salvifica, quam sub Præsidio Tuo habui, opposuit. A quodam amico illud hodierno die accepi, et ab initio non sine magno cordis irati affectu legere potui, praecipue, quia pessimis et Christiano indignis verbis de Te et me in illo vtitur Auctor, deinde vero iratum animum in preces mutavi et DEUM praepotentem imploravi, vt animum meum in fide constantem et immobilem servare velit, ne reddam malum pro malo aut convitium pro convitio. 1 Petr. III. 9. Idcirco autem Tibi mitto scriptum famosum, quo certior fiam, an Tu me defendere velis, an ego me ipsum defendam. Vnum, vti mihi videtur, necessarium est, quo veritas a Fanaticismo non supprimatur, sed potius Fanaticismum supprimat. Responde itaque mihi quamprimum, et festinanti calamo ignosce. Vale!

Datum Lubecae e Museo MDCCXXXI
die 12 April. catenatus inter labores.

Weidner² svarede med et langt brev, som Sivers lod trykke i sin »Refutatio«³, og da denne udkom et par maaneder efter, sendte han den til nogle teologer, nemlig:

¹) Haandskriftet p. 1 f.

²) Om Weidner se Neiiendam: anf. skr. 250.

³) Haandskriftet p. 3 ff. Jfr. Neiiendam: anf. skr. 167.

pastor Neumeister¹ i Hamburg (6/7), professor Pfuzner² i Reval (7/7) og professor Friese³ i Kiel (9/7). Fra den sidste modtog han et imødekommende svar⁴ (30/7) — han havde »cupide et libenter« læst skriftet.

Naturligvis blev det ogsaa sendt til Weidner⁵ (1/8), idet han beder om undskyldning for, at det — grundet paa arbejde — sker saa sent, og takker hjerteligt saavel for hans »Epistola consultatoria egregia (quam Refutationi meae inserui) quam pro reliquis, quae Tuæ in scripto meo sunt, cogitationibus«, og han tilføjer det forføngelige ønske: »Deus faxit, vt malitiosus et superbus Pontoppidanus, per hasce paginas, in Veritatibus divinis fundatas, ope Spiritus S. doctrinam fanaticam, quam in hucusque diem scriptis propagavit, agnoscat, agnitamque relinquat, in gaudium Angelorum et omnium piorum«. Thi Pontoppidan følte sig aabenbart ikke overbevist, men skrev nu privat til Sivers⁶:

Viro Praeclarissimo, Domino M. Henr. Jacobo Sivers,
Regiae Borussicae Scientiarum Academiae Collegae,
S. P. D.

Ericus Pontoppidanus,
Parochus Hakenbergensis in Dania.

Praeclarissime Domine Magister!

Quam nuper in lucem publicam emisisti, epistolae meae apologeticae refutationem, aliquot abhinc hebdomadibus me accepisse, significandum Tibi duco. Legi eam et vidi, quod dictae Epistolae finem impositurus, non praeter rem scripserim, esse mihi quidem parum spei, Adversarium

¹) Haandskriftet p. 14 ff.

²) sst. 19 ff.

³) sst. 16 ff.

⁴) sst. 21 f. Om Friese se Neiiendam: anf. skr. 241.

⁵) Haandskriftet p. 22 ff.

⁶) sst. 33 ff.

flectendi vel convincendi, vtpote experientia edocto, dari in gente academica, quos genuisse videtur duris cautibus horrens Caucasus, quique nullis, ne solidissimis quidem rationibus, a suo praeiudicio dimoventur. Id quod me non frustra auguratum esse, Tua abunde testatur refutatio, si Tuis quidem verbis credere fas est. Arbitraris enim sub finem scriptionis Tuae, *Te causam Dei, sincera mente ita defendisse, ut ne vnicum quidem argumentum a me infringi, enervari ac eliminari potuerit.* Quam vere aut frustra ita sentias, omnium optime iudicabunt lectores, modo Tua meaque Scripta rite inter se conferre, non fuerint gravati. Hinc publicae responsionis ad refutationem Tuam nondum video necessitatem vel minimam mihi impositam. Quid in posterum futurum sit, dies docebit, si forte Dn. D. Weidnerus, quod epistola ipsius ad Te data promittit, tersis amoremque spirantibus verbis, prius significaverit, quid ei e re visum fuerit monere. Verba nimirum vobis sunt (atque haud dubie erunt) tersa et amorem spirantia, tersae animadversiones, et scilicet vere pia monita, Synergismum, Calvinismum, Fanaticismum, et nunc p. 22. haeresin, aliis, ab ea labe longe alienissimis, imputare; sique hi iustam sui defensionem, quae juris naturae est, susceperint, iis quidem verbis, quae res ipsa requirit, ea pro contumeliosis venditare. Possem mi Sivere, si publice Tecum de novo agere placeret, ingentem calumniarum cumulum, et convitiorum in me immerito conjectorum plaustra ex Dissertatione et Refutatione Tua, eique inserta Dn. D. Weidneri epistola colligere, et vni conspectui sistere, si operae pretium esset. Qui ea in deliciis habent, ipsi facile vestra legendo animadvertent. Enim vero ita statuo, mi Sivere, piis quibuscunque orthodoxis, sed vere talibus, et rerum theologicarum peritis arbitris committo, vt iudicent, uter nostrum causa ceciderit. Legant, quae in speculo fidei et Epistola Apologetica tradiderim, attendant probe ad mentem meam, contextui et toti tractationi convenientem, examinent sine partium studio cuncta ad

sacrae scripturae ductum, tum et quae Tu mihi opposueris, cum meis conferant, sicque demum ex vero pronuncient, num sincere mecum egeris, iustamque contra me disputandi caussam habueris. Observabunt profecto vel medicis iudicii lectores, responsionem mihi fore facillimam, modo aequae esset necessaria, et fructus ejus aliquis sperandus. Sed frustra Tecum disputarem amplius, cum omnia misceas, summa imis, ignorationem elenchi saepius prodas, atque ad alia omnia, quam quae in quaestione sunt abeas, statum controversiae subinde deseras, andabatarum more pugnes, nullam candoris speciem ostendas, perperam, et contra prima Theologiae elementa, scripta Tua quovis modo studeas incrustare. Propudiosum vero maxime est, quod provoces ad aliam confutationem, auctore et loco, nescis, vt quidem scribis, quo, nuper impressam, a Te vero repetitam, Tuaeque Refutationi subjunctam. Immane quantum erras, dum eam ad veritatis propagationem (per se) facere opinaris. Si de Auctore certi quid constaret, nec merito dubitarem cum homine laruato, et nescio cujus famae pugnare, nullo negotio insana auctoris, immo furiosa et rabida malitia, mentisque tenebrae plusquam Cimmeriae ostendi possent. Sed talia monstra, ex ipso licet orco oriunda Tibi, mi Sivere, adeo placent, vt digna iudicaveris, quibus colophonem imponeres tractationi Tuae. Dignum scilicet patellae operculum. Desine porro, Clarissime Domine Magister, Eristicae Theologiae operam navare. Stude veritati, sed illi, quae ad pietatem est¹. Quod olim Timotheo, id et nunc Tibi dictum reputa: *Haec suggere, obtestans in conspectu Domini, ne de verbis pugnent, quod nullam affert utilitatem, immo auditores subvertit* 2 Tim. II. 14. Quod si autem quis contentiosus esse appareat, nos ejusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiae Dei. Quibus monitis omni Christiano notatu dignissimis epistolam hanc obsigno,

¹) Bemærk udtrykket!

Teque, Vir clarissime, ex vera animi sententia, in Domino valere iubeo.

Dabam Hakenbergae ipsis Idibus Novembr. Anno MDCCXXXI.

Paa dette brev, der tydeligt viser Pontoppidans irritation, gav Sivers følgende ikke mindre uelskværdige svar¹:

Viro admodum Reverendo Domino Erico Pontoppidano,
Parocho Hakenbergensi in Dania,

S. P. D.

M. Henr. Jacob. Sivers.

E litteris Tuis, nuper ad me datis, animum Tuum, iratum plane atque aegrotum vidi, dum multa verba quidem loco responsionis ad Refutationem meam Orthodoxam facis, sed praeter calumnias et inutilia verba, ne comma quidem, in mediam profers. Scribis Te publicae responsionis ad Refutationem meam non videre necessitatem vel minimam Tibi impositam esse, quod non nego, quia Veritas Evangelica et pura de JESU CHRJSTO Doctrina, quam Tuis erroneis Thesisibus in Refutatione mea opposui, luce meridiana clarior apparet, nec Tuis observationibus indiget. Innumeras instituis querelas de ingenti calumniarum cumulo; et convitiorum, vti loqueris, plaustra in Te immerito conjectorum e mea Dissertatione et Refutatione colligere vis: sed nosce Te ipsum, Venerande Domine Pastor, et lege immo relegere Tuam Apologeticam Epistolam. Nonne omnis Tua Apologia consistit in scommatibus et Phrasibus, quae Spiritui S. adversantur, et quae ne vetulas quidem et rusticum genus decent. Nonne sunt mendacia, plus quam Daemoniaca, me omnia miscere, summa imis, ignorationem Elenchi saepius prodere, atque ad alia omnia, quam quae in quaestione sunt, abire, statum

¹) Haandskriftet p. 38 ff.

controversiae subinde deserere et andabatorum more pugnare? vt alia Tua contumeliosa verba conticeam. Ad mediocris iudicii lectores provocas, qui observabunt, resposionem Tibi fore facillimam. O, Pontoppidane solidissime! Cur non nebulones, et pueros, qui sub virga sunt, vocas, vt Tuis haeresibus subscribant. Ego viros optimos immo Lumina Theologorum et in Dania novi¹, qui singulares Tuas propositiones, in mera Phantasia et superbia, prima Haereticorum virtute, positas esse, ajunt, me vero CHRJSTJ causam agere, affirmant. Nam omnia, quae contra Te scripsi, e verbo salutifero, vero veritatum fonte desumta sunt, et sic ut ne Jota quidem Codicis sacri, secundum Servatoris effatum peribit: ita et mea veritas in aeternum manebit. Ignosce vero mihi, Vir plurimum Reuerende, si forsan Tibi mea Epistola displicet, quia ea est veritatis indoles ac natura, vt odium pariat, ego non sum vnus ex illis, qui Simulatores et Mimi vocantur. Quod reliquum est, Tibi veritatem commendo in omnibus actionibus Tuis, veritatem inquam, qua non praestantius vllum, veritatem, quam Jesus Christus docuit et sanguine suo pretioso confirmavit. Vale!

Dabam Lubecae die VI Decembris A. MDCCXXXI.

Naturligvis har Pontoppidan ikke følt sig foranlediget til at svare paa dette, og videre antydning af sammenstød mellem ham og Sivers findes ikke; derimod er der i samlingen bevaret to breve, som viser, at striden er blevet fulgt med interesse af en og (som det synes) flere præster paa Lolland; thi den 6 nov. 1731 skrev præsten, mag. Niels Krag² i Fuglse paa Lolland til Sivers i denne anled-

¹) Velsagtens de Lolland-Falsterske præster (se nedenfor).

²) Nicolaj Johansen Krag 1678—1732. Studerede i Wittenberg og Halle. Præst i Fuglse 1702—32. Wiberg: Bidr. til en alm. dansk Præstehist. I, 403. Jfr. I. Bang: Den falsterske Gejstligheds Personalhist. I, 210. Krag var født i Hørup paa Als, og gennem forbindelser med hjemegnen kan han jo meget vel have hørt om de store vækkelser, som i

ning¹: Han beder om, at hans brev maa blive godt optaget, »in sonderheit, da es eine Sache betriff, woran mir und allen Evangelichen Lehrern gar viel gelegen. Denn Gott weiss, wie hart unsere Kirche heutiges Tages gedruckt und angefeindet wird, und zwar mehr von innen, als von aussen²«. I de 30 aar han har været præst, har han haft rig lejlighed til at betragte den »betrübte Zustand unsers lieben Lutherthums«, selvom det — gudskelov — endnu er muligt at lære »das reine Wort Gottes ungehindert«. Videre fortæller han om den lykke, det har været ham i sin ungdom ikke blot at have studeret i Kbhvn, men ogsaa i Wittenberg i den tid, da de store navne endnu herskede der: Wernsdorff³ (»dem ich tam in Theticis, quam Polemicis viel gutes zu dancken habe«), Hannecken, Löscher, Neumann og Deutschmann — »alle brave reine Theologi« —; især Wernsdorffs orthodoxi vil han fremhæve: som Athanasius var en »Malleus Arianorum«, var han en »Malleus Fanaticorum«, og hans død var et stort tab for orthodoxien.

Nu er det imidlertid gennem læsning i de »gelehrten Zeitungen« blevet ham klart, at Sivers er et af orthodoxiens store lys, og da han havde læst »Heller Glaubens-Spiegel« og været yderst misfornøjet med Pontoppidans definition af troen som gudsbilledets genoprettelse⁴, fik

disse aar gik over Sønderjylland, saavel som om Pontoppidans virksomhed paa Als. Naturligvis kan det ogsaa være rygter fra Kbhvn (Zinzendorffs besøg o. l.), der har opskræmmet ham, thi at Guds kirke paa Lolland i disse aar er blevet stærkt trykket af indre fjender, findes der ikke spor af.

¹) Side 41 ff.

²) med henv. t. Act. 20. 30.

³) Wernsdorff (1668—1729) var professor i Wittenberg 1698—1710 (extraord. prof. 1696); Hannecken døde 1698, Löscher (d. æ.) var ansat 1687 og Deutschmann fra 1662—1706; altsaa maa Krag's Wittenbergophold ligge omkring 1696—98, og han er da kommet, medens de første pietistiske stridigheder florerede livligst. Alle de paagældende var jo unægtelig »reine« teologer.

⁴) jfr. ovenf. s. 29.

han lyst til at se, hvad Sivers i »De fide salvifica« havde skrevet, og fik med stort besvær bogen skaffet gennem en gammel ven fra Wittenberg, mag. Crull ved Sct. Petri i Rostock — og det blev ham til stor glæde at se Pontoppidans falske lære saa »gründlich und accurat« gendrevet. For ikke at beholde denne glæde for sig selv, har han sendt bogen rundt til sine kolleger paa Lolland, Falster og Møen og kan forsikre, at den til Guds ære og autors berømmelse »mit den grösten Applausu — völlig bekannt ist«. Da man nu videre er blevet opmærksom paa, at striden ikke er ophørt med disse to skrifter, og da man gerne vil vide, hvorledes Sivers atter har gjort det af med Pontoppidans kætterske lære om troen, anmoder han Sivers om et par exemplarer af begge skrifter og giver anvisning paa, hvorledes forsendelse og betaling mest praktisk kan ordnes.

Naturligvis blev Sivers glad for den interesse, man her viste ham. I et brev den 7 dec. s. a. udtaler han sin glæde over, at Gud »noch die Wohlthat seines reinen Worts dem lieben Dänemarck nicht gantz entrissen, sondern wenigstens einen Theil desselben, nemlich das liebe Laaland so wehrt gehalten, dass es von den Irrgeistern — noch nicht verleitet und verführet worden«, og han tilføjer, at det »wenigen Schrift, die ich zur Ehre Gottes wieder den dänischen Hyper-Pietistam, Pontoppidanum, geschrieben«, allerede er afsendt efter ønske. Bag i bogen vil man finde et anonymt skrift¹, som er blevet ham oversendt af Hamburgerteologen P. Erdmann Neumeister; det er forfattet af en Bremisk magister i Wittenberg ved navn Toor-Specker, som skal være en fremragende orthodox. Derefter fortæller han kort om Pontoppidans brev, og at han dagen i forvejen har svaret ham.

Aaret efter døde Krag, og videre spor af lollandske præsters interesse for striden findes ikke i denne brevsamling.

¹) jfr. ovenf. s. 31. Neiiendam: anf. skr. 168.

Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer

Meddelte af **Bjørn Kornerup.**

II.

I Fortsættelse af de »Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer«, hvoraf de to første Afdelinger, omfattende Breve fra Biskopperne C. F. Balslev i Ribe og G. P. Brammer i Aarhus, meddeltes i »Kirkehistoriske Samlinger« 6. R. II, 554—677, skal i det følgende fremlægges de næste tre Afdelinger af denne Samling. Heraf indeholder den første Breve fra Biskop, Dr. theol. *Christian Thorning Engelstoft*, der fra 1851 til sin Død 1889 beklædte Fyens Bispestol. Engelstofts Breve kan vel ikke i Kraft og Oplagthed maale sig med Brammers livfulde Epistler, de er mere tørre og mere spinkle i Tonen, men de supplerer paa lærerig Maade det andetstedsfra kendte Billede af den lærde Kirkehistoriker og Kirkeretslærer ved de Bidrag, de giver til Oplysning om hans Indsats som praktisk Kirkemand¹.

De Breve, Samlingen indeholder fra Biskoppen over Viborg Stift *Hardenack Otto Conrad Laub* fra hans sidste Embedsaar (1876—8), vidner vel ogsaa fordelagtigt om den samvittighedsfulde Omhu, hvormed han røgtede sin Bispegerning, men bærer for Flertallets Vedkommende tydeligt nok Præget af at stamme fra en Mand, hvis Kraft var brudt. Laub var ikke anlagt som en produktiv Natur,

¹) Jvfr. H. F. Rørdams Karakteristik af C. T. Engelstoft som Historiker i Samlinger til Fyens Historie og Topographie X, 359—82 og min Artikel i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg. ved P. Engelstoft, VI, 337—41.

men den betydelige Indflydelse, denne stille og fine Skikkelse kom til at udøve, gjorde sig især gældende i Samvær med Mennesker og skyldtes hans personlige Egenskaber, hans Evne til at lytte og føle sig frem, til paa en egen sympatisk Maade at sætte sig ind i andres Sjæleliv og derigennem virke inspirerende og korrigerende. Disse Ejendommeligheder kommer ogsaa i høj Grad til deres Ret i hans talrige Breve¹, idet han med samme Lethed og Naturlighed kunde udtale sig til ganske jævne Mennesker som hans trofaste Røgter Christian Sørensen som over for saa aandeligt højt staaende Personligheder som Biskop H. L. Martensen. Laubs egenartede Plads i vor Brevlitteratur er da ogsaa forlængst fastslaaet, men for den, der mindes hans Breve fra kraftfuldere Aar, vil de her meddele maaske i nogen Grad virke som en Skuffelse. Hvad der tidligere udgjorde den ejendommelige Charme ved hans Brevstil — de fint afvejede, rigt nuancerede Udtryk i Forbindelse med det nøje gennemtænkte Indhold — er i Brevene fra hans senere Aar, da han var mærket af det Sygdomsanfald, der ramte ham umiddelbart før Indvielsen af Viborg Domkirke, næsten ført ud i Karikatur. De talrige Digressioner og de stadig indskudte Mellembestemmelser gør det vanskeligt at fastholde Hovedtanken og taler deres tydelige Sprog om en Natur, hos hvem Betænelighederne var steget til det sygelige, og hvis Sjæleliv tenderede mod Opløsning.

I Modsætning hertil virker Brevene fra Biskop *Peter Engel Lind*² klare og greje. Lind var den første Biskop, Fischer kort efter sin Tiltrædelse af Ministerposten fik udnævnt, idet han den 7. November 1875 beskikkedes til

¹) Fyldige Prøver til Belysning af Laubs Ejendommeligheder som Brevskriver foreligger i »Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve«, udg. af F. L. Mynster og G. Schepelern, 1—3, 1885—87.

²) Opmærksomheden er i nyeste Tid blevet henledet paa denne Mand gennem H. Martensen-Larsens Udgave af »Breve fra Fr. Paludan-Müller«, 1928, hvori findes Brudstykker af Linds Dagbogoptegnelser samt Breve til Lind fra Fr. Paludan-Müller S. 55—108.

Peter Christian Kierkegaards Efterfølger i Aalborg. Det er ikke mange og lange Breve, der er bevaret fra ham, men de gør Indtrykket af at være skrevet af en klarhjernet og varmhjertet Mand, der tilmed ofte med en ganske særlig Humanitet forstod at forme sine Domme om andre Mennesker paa en hensynsfuld og elegant Maade. Fælles for Brevene fra alle de tre her nævnte Biskopper er paa den ene Side den velvillige og ærbødige Holdning over for Ministeren, hvem de betragtede som deres politiske Meningsfælle, og paa den anden Side den oftere udtalte Frygt for Grundtvigianismen og Venstrebevægelsen. Ikke mindre stærkt end Balslev og Brammer opfattede ogsaa disse Biskopper den grundtvigske Retning som den store Fare for den danske Folkekirke og søgte, saa vidt det stod i deres Magt, at holde den ude af deres Stifter eller i hvert Tilfælde at trænge dens Indflydelse tilbage.

For Udgivelsen af Brevene gælder de samme Principper, som bragtes i Anvendelse ved de to første Afdelinger (jvfr. Kirkehistoriske Samlinger 6. R. II, 562). Hvor der i Noterne i det følgende blot henvises til »II« (med vedføjet Sidetal), betyder dette Tal det nævnte Bind af Tidsskriftet. Trods al anvendt Umage er det desværre ikke overalt med Sikkerhed lykkedes at kommentere enhver i Brevene forekommende Hentydning. To originale Breve fra Fischer til C. T. Engelstoft (i dennes Privatarkiv i Rigsarkivet) er som Prøver paa Fischers Brevstil føjet til Brevene fra Engelstoft i et Tillæg.

C.

BREVE FRA BISKOP CHRISTIAN THORNING
ENGELSTOFT,

NR. 1—22.

1.

Odense Bispegd. d. 8 Sept. 1875.

Deres Excellence

har gjort mig den Ære at meddele mig, at De vil indhente min Mening om Ansøgerne om Embedet i Nyborg¹, og jeg kan kun svare, at min Tjeneste skal altid være rede efter bedste Evne, men jeg befrygter, at dersom Deres Excellence er tvivlsom, vil det gaae mig ligesaa. Jeg har endnu ikke modtaget Sagen, men haaber, at den maa komme før min Afreise, da jeg unegtelig længes efter dette Embedes Besættelse, saasom jeg i Betragtning af den forkortede Ansøgnings-Tid har bifaldet Vacancens Besørgelse af Sognepræsten alene i den Tanke, at det kunde kun gjælde nogle faa Uger. I den anden Sag, som Deres Excellence omtaler, at samle et geistligt Fond af store Embeders Overflødighed², har D. E. mig saa fuldkomment med Dem, at jeg selv har foreslaaet det i tvende Tilfælde, for Humble 1869 og for Nørre Aaby 1872 (12 Marts), ligesom [jeg] engang tidligere har foreslaaet Ministeriet at undgaae de store Tilfældigheder ved Pensionen ved at fastsætte deres[!] Udvidelse i et vist Aaremaal uden Hensyn til Formandens mulige Afgang og da opsamle dem i et

¹) Det residerende Kapellani i Nyborg var blevet ledigt ved Morten Thomsen Langes Død den 13. Juli 1875. Det blev den 20. September s. A. besat med Søren Christian Sørensen (1843—1916), siden Sognepræst ved Garnisonskirken i København.

²) Denne Tanke kom til Udtryk i det »Forslag til Lov om Lønninger til Folkekirkens Embedsmænd«, som Fischer forelagde i Landstinget den 30. November 1875 (Tillæg A til Rigsdagstidenden 1875—6 Sp. 1533—50).

Fond. Tranekjær er utvivlsom et godt Embede at begynde med, og jeg kan kun gjentagende anbefale at constituere Capellan Hansen¹, da jeg ikke veed, hvorledes man kommer ud af det med Forpagterens Krav paa nye Bygninger, der alt nu skulde have kunnet tages i Brug, eller dog snart ville behøves. Hans Constituering vil give D. E. Tid til at tage al fornøden nærmere Bestemmelse; thi det forekommer mig ønskeligt, om det paatænkte Overskud strax kunde anvises til de Steder, hvor det skulde benyttes. Dertil vilde fordres baade Vished om Beløbets Størrelse og en Oversigt over de trængende Kald, af hvilke jeg her i Stiftet vilde nævne Egense (formedelst Pension), Uggerslev, Bogø, Thurø, Helnæs (dog ikke i den nuværende Præsts Tid), Capellaniet i Nyborg p. p. Men jeg tilstaaer, at Trangen kan være større i andre Stifter. For Øieblikket er kun Spørgsmaalet om Principet, og medens jeg kun kan finde det ønskeligt, maa jeg henstille til Regjeringen at bedømme dets Hensigtsmæssighed i den politiske Sphære. Jeg ønsker Deres Excellence alt Held til at udføre, hvad der øiensynlig er i Kirkens Interesse, og anbefaler i Deres Excellences bevaagne Erindring

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

2.

Odense Bispegd. d. 11 Decbr. 1875.

Deres Excellence

har allerede et flerfoldigt Krav paa Tak fra mig og navnlig glæder det mig meget, at min Anbefaling af Høirup²

¹) Tranekær-Tullebølle Sognekald paa Langeland var blevet ledigt ved Christian Graaes Død 21. Maj 1875. Det blev 10. Maj 1876 besat med Henrik Georg Clausen Gad (1825—86). Kapellan Hansen er formentlig den S. 49 nævnte personelle Kapellan i Tranekær H. A. Hansen.

²) Carl Høyrup (1828—1901) blev 2. December 1875 Sognepræst i Sønder Kirkeby—Sønder Alslev, siden i Humble.

kan have bidraget til, at han saa hurtig blev befordret. Men ogsaa de forelagte Kirkelove¹ og Ministeriets hele Holdning er tilvisse megen Tak værd, og jeg kan kun ønske, at det maa lykkes Deres Excellence at sætte dem igjennem og seirrig kjæmpe den Kamp, som bebudes og som jeg haaber skal vise, at der er tre Factorer i Regjeringen og at Folkethinget kun er Halvparten af den ene, saaat dens knappe Fleertal synes meest liig $\frac{1}{6}$ af det Hele! I Lønningsloven maa jeg særlig prise Bispernes Stilling (idet vistnok ogsaa Udelukkelsen fra Offer eller Gaver kræver et stort Spring mellem Præstekaldene og dem) og den skjønssomme Omsorg for alle Geistlige, at de befries for Rangskat. Jeg kunde vel have fundet flere høie Lønninger ønskelige, ikke ved Nedsættelse af de høieste, som Ploug² besønderlig har talt for, men mulig ved Indskrænkning i de personlige Tillæg, som vist ogsaa ofte ville blive vanskelige at fordele, hvis Rigsdagen skal være med dertil.

Deres Excellence har forhaabentlig baaret over med min Langsomhed i den tranekjærske Sag; men den har havt sin Grund i, at jeg maatte have adskillige Oplysninger, som jeg nu først har faaet. Før Naadensaarets Udløb mener jeg ikke heller, at der bør tages endelig Bestemmelse, da der neppe bliver Noget tilovers for en Eftermand, naar Forpagteren skal have den store Erstatning, der forventes og som skal sættes til den Tid af dertil valgte Mænd.

Midt i Rigsdagens Travlhed burde jeg ikke besvære D. E. med mine Betragtninger, men der er en Sag i Deres Haand i disse Dage, som ligger mig særlig paa Sinde, nem-

¹) Den 30. November 1875 havde Fischer i Landstinget forelagt Forslag til Lov om Lønninger for Folkekirkens Embedsmænd (jvfr. S. 41) og om Menighedernes Deltagelse i Valget af deres Præster (Rigsdagstidenden, Forhandlinger paa Landstinget, 1875—6, Sp. 35 ff.).

²) Jvfr. Carl Plougs Ytringer i Landstinget 9. December 1875 (Rigsdagstidenden, anf. Sted, Sp. 158 ff.).

lig Besættelsen af Capellaniet i Vissenberg, hvortil min Søn¹ har tilladt sig at melde sig. Det vilde være særdeles haardt, om han skulde gaae glip af denne Udsigt, og Ministeriet har ogsaa hidtil taget et særligt Hensyn til den, som var Capellan paa Stedet, hvor et fast Embede oprettes, saasom da Høirup fik Kauslunde og Tholle var bestemt til Rise² (de to eneste Exempler paa slige Kalds Oprettelse her i Stiftet). Istedetfor gjentagne Anbefalinger vil jeg tillade mig at berette, hvorledes det allerede gaaer derude: i Søndags prædikede Sognepræsten til Førstprædiken og min Søn til Sidstprædiken i Kirken; der bleve da Mange, som havde hørt den første Tjeneste, for ogsaa at deeltage i den anden! Imorgen prædiker min Søn paa tvende Steder. Der er saaledes en Gjærning i god Gang, som det ogsaa er i Menighedens Interesse at see fortsat uden Afbrydelse. Han er jo derhos vel øvet i Embedsgjærning af enhver Art, da han paa begge Steder³, hvor han har været, har den meste Tid havt det fuldstændige Embede at besørge, og ved en ny Ordnings Indførelse vil det være af dobbelt Vigtighed, at den yngre Medarbejder har pastoral Øvelse. Jeg vover ogsaa at haabe, at Hans Majestæt vil see naadig til en Ansøger, der ligger mig saa nær, og lade Sønnen dele den Naade, som saa ofte har mødt Faderen.

Saaledes anbefaler jeg Sagen til Deres Excellences gunstige Betragtning og Behandling, idet jeg tillige tillader mig at bemærke, at Naadensaaret udløber d. 18de d. M., til hvilken Tid Capellaniet træder ind i Virkeligheden.

¹) Frants Daniel Thorning Engelstoft (1844—1914), personel Kapellan i Vissenbjerg siden 1873, blev 28. December 1875 residerende Kapellan sst., siden Sognepræst i Vesterborg-Birket.

²) Den 7. Decbr. 1866 var den S. 42 nævnte Carl Høyrup blevet Vicepastor i Kauslunde; den senere Sognepræst i Rise, Provst Thorvald Henrik Jacob Tholle (1840—1923) var 1869—75 personel Kapellan i Rise og blev derefter Vicepastor i Marstal.

³) F. D. T. Engelstoft havde 1872—73 været personel Kapellan i Sønder Omme-Hoven.

Anbefalende mig stedse i Deres Excellences gunstige Erindring henlever jeg

Deres ærbødige

C. T. Engelstoff.

3.

Odense d. 29 Jan. 1876.

Deres Excellence

vil hoslagt behageligen modtage min ikke meget indholdsrigge Betænkning om Søllinges Besættelse¹: det er uhyre vanskeligt at sige, hvem der vil befindes meest egnet til en Gjerning, medens man nogenlunde kan sige, hvem der ikke kan det. Jeg tør ikke uden tvingende Grund frigjøre mine Ønsker for Anciennitetens Baand, der synes mig en Retfærdighedspligt mod Standen.

Maa jeg endnu takke Deres Excellence for min Søns Kaldelse og Deres kjærkomne Meddelelse derom. Imorgen skeer hans Indsættelse, og jeg haaber, at vi snart maa modtage Regulativet stadfæstet af Ministeriet.

Ja Pastor Clausen² geraader let i febrilsk Exaltation — den er kun paa sit rette Sted i hans virkelig fortrinlige Prædikener. Han synes mig egentlig nok at kunne slaae sig til Ro i Ryslinge og handler neppe klogt i Andet, da han har et større Embede in spe, end han mulig nu faaer andensteds. Men de urolige Folk vil til nye Steder for at rode op fra Ny af — det er nok egentlig Hovedsagen. At befordre dem, der ere under Tiltale, er meget human: det første Exempel er forlængst givet, og jeg tilstaaer, at det frapperede mig dengang. Processens Uendelighed gjør det nu forstaaeligere.

¹) Søllinge-Hellerup Sognekald, der var blevet ledigt ved Cæsar August Bolbroes Afgang 22. November 1875, blev 7. Februar 1876 besat med Frederik Peter Jacob Dahl (1833—1915), siden i Kallehave.

²) Den bekendte Johannes Clausen (1832—1908), siden 1866 i Ryslinge, blev 1877 Sognepræst i Nørre Lyndelse-Højby, siden i Vonsild-Dalby.

Deres Excellences Beskjæringer modtages med heel forskjellige Følelser. Jeg beklager kun, at Capellaniet i Tullebøl blev for lille; Tranekjærs Størrelse kan jeg ikke bedømme. Skal Provenuet af Skovene blive ved det, kan det blive stort endnu, og temmelig stort bør det blive. Endnu er, saavidt jeg veed, ingen speciel Beretning offentliggjort.

Jeg ønsker Deres Excellence alt Held til al god Idræt i Rigsdagen, hvor vi glæde os ved at see Venstre dog noget tæmmet ved dette Ministerium; det styrke mærkeligt alle Høire-Mænd i deres Bestræbelser for fremtidige Valg.

Med dyb Høiagtelse

Deres Excellences

ærbødige

C. T. Engelstoft.

4.

Odense d. 19 Marts 1876.

Deres Excellences

venskabelige Meddelelse om de to Embeder i Odense Herred¹ har interesseret mig meget, og jeg er Dem meget forbunden for den. Jeg kan ikke Andet end lykønske Deres Excellence til Udfaldet af Forhandlingerne, thi begge de to Mænd, De har valgt, ere visselig høist værdige, og Embederne maa ansees langt bedre forsørgede med dem end med saadanne unge Mænd, som vist Menighederne egentlig har meent, nemlig saa unge, at de kunde behandle dem som Tjenere og foreskrive dem, hvorledes de skulde handle. Der er en Tendents i den Retning, hvilken vi ikke kunne ønske næret; de mene at kunne fordre Alt af saadanne unge Mænd, saasom at de skulde møde til Andagts-

¹) Brændekilde-Bellinge Sognekald blev 17. Marts 1876 besat med Kirkehistorikeren Dr. phil. Holger Frederik Rørdam (1830—1913), siden i Kongens Lyngby (jvfr. II, 577 ff.); Paarup 3. Marts s. A. med Rasmus Lauritz Balslev (1833—96).

forsamlinger til enhver Tid og familiarisere med Menighedslemmer. Men hvad der er berettiget i deres Fordringer skeer fuldkommen fyldest ved Mænd paa de 40 Aar. Hvorlidet dog Saadanne menes i disse Tilfælde, kan sees af Brændekildes Klage over, at de stedse fik Gamle, thi den næstsidste Præst der, Struer¹, var neppe ældre, da han kom der. I Særslev, hvor nu Krøyer er udnævnt, kunde de klage med mere Grund; men det er ret pudsigt, hvad der er mig fortalt, at da de vilde nævne tre i deres Andragende, var Krøyer netop En af dem, de først havde tænkt paa; men han blev strøget, fordi han var for gammel!

At Balslev meget snart maatte blive befordret, var jeg vis paa, og han er velkommen paa ethvert Sted; men jeg havde dog tiltænkt ham et Sted, hvor der var mere Arbeide end i det lille Paarup Sogn, thi han er meget arbejdsdygtig og nidkjær i Præstegjerning. Forsaavidt havde maaskee Paarup passet mere for Rørdam, men det, han faaer, er jo vistnok betydeligt bedre. Han vil nu komme til at udtræde af Examinationscommissionen, thi Brændekilde og Bellinge ere Sogne, der kunne heelt optage en Mand.

Jeg takker for Reglementet for Vissenberg, som jeg nu har faaet; men jeg længes efter et andet for Frue Sogn her i Byen, hvor imidlertid Alt gaaer saare godt paa det forudsatte Reglement.

Det gjorde mig ondt, at Flagstad² valgte at blive, thi han vil vanskelig faae nogen Capellan, saaat han dog vist maa søge Afsked tilsidst, og nu tør vi vel ikke vente nogen Forandring i Pensioneringerne ved den nye Lønningslov i dette Aar? Jeg kommer snart med et eget Forslag om

¹) Niels Johnsen Struer (1797—1874), Sognepræst i Brændekilde-Bellinge 1838—55, siden i Vissenbjerg, var 41 Aar gl. ved sin Udnævnelse til Brændekilde. Joachim Vilhelm Krøyer (1821—1913) blev 28. Februar 1876 Sognepræst i Særslev.

²) Formentlig Sognepræst i Søby-Turup Oluf Christian Thoring Flagstad (1814—94), der fik Afsked 16. Juni 1876.

Besørgelsen af den gamle Jubellærer Lassens Embede, hvis Capellan er befordret og som i en Alder af 90 Aar (?) nødvendig vilde flyttes andensteds hen for at dø: han har en Søn, som har været Capellan i flere Aar og som han gjerne vil have til Vicar i den korte Tid, han kan have at leve endnu¹.

Det var altsaa Gad, som Grev Ahlefeldt ønskede² fremfor den Capellan, der troede sig uundværlig. Jeg er meget glad ved denne Besættelse, da den kan forskaane os for mulige Vanskeligheder i dette, i mine Øine, noget uklare og rudimentariske Sognekald. Jeg ønsker ham det Bedst mulige, men mig synes, at det seer noget tarveligt ud. Capellaniet pro loco i Tullebøl, som skal træde i Kraft d. 19 Mai, kunde nu gjerne opslaaes vacant. Ministeriet har alle Data dertil, saaat jeg ikke veed, hvorvidt jeg skal foranledige og fremkomme med yderligere Forslag i den Henseende.

Dog — jeg bør ikke optage Deres Excellences Tid med Smaating i disse store Dage³, men jeg slutter med de bedste Ønsker for fortsat Held og Lykke i de Kampe, som Ministeriet saa standhaftigt og seirrig udkjæmper.

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

¹) Sognepræst i Østrup-Hjadstrup 1818—77 Søren Peter Lassen (1785—1877). Han fik 1876 til Kapellan sin Søn Søren Carl Christian Lassen (1841—1922), siden Sognepræst i Asperup-Rorslev.

²) H. G. C. Gad i Tranekær, jvfr. S. 42. Tranekær hørte under Grevskabet Langeland, hvis daværende Besidder var Frederik Ludvig Vilhelm Lensgreve Ahlefeldt-Laurvig (1817—89).

³) Den 30. Marts 1876 blev Folketinget opløst, og der blev udskrevet Valg til den 25. April med den Begrundelse, at Venstre havde modsat sig Københavns Beskyttelse ved tidssvarende faste Søforter og havde gjort Forsvarsforanstaltningernes Paabegyndelse afhængig af Vedtagelsen af en ny nødvendig Skattelov (Alex. Thorsøe, Grundrids af den danske Rigsdags Historie 1866—1915 S. 39).

5.

Odense Bispegaard d. 6 Mai 1876.

Deres Excellence!

vil, haaber jeg, see Deres Ønske opfyldt ved den Foranstaltning, jeg allerede i forrige Uge strax efter Meddelelsen om Capellan Balslevs Bestemmelse for Aarhus¹, har taget, idet jeg bemyndigede ham til at holde Afskedsprædiken imorgen og tilskrev Dr. Rørdam om at komme, hvilket vil skee Søndag d. 21de. Balslev kan altsaa reise til Aarhus paa Mandag og begynde der Almindelig Bededag.

Idet jeg takker for Deres Excellences Meddelelser og glæder mig ved den særdeles virksomme, men visselig ikke behagelige, Capellan Hansens Befordring², glæder jeg mig ved, at han kommer under nye Forhold og navnlig fordi han vilde have for lidt at bestille i det nye Capellani, hvilket han iøvrigt dog tilsidst havde besluttet sig til at søge. Der er nu kun een Ansøger om dette Embede herfra (Obelitz), og han er ung Candidat³; men Ministeriet har mulig flere. Det vil vist være ønskeligt at udsætte Udnævnelsen lidt, for at Sognepræsten kan faa Tid til at sætte sig ind i Forholdene paa Stedet og deeltage i Ordningen af Embedsforholdet. Han er, saa vidt jeg veed, ogsaa selv glad ved at kunne bestride det alene i nogen

¹) Personel Kapellan i Brændekilde-Bellinge Lauritz Nicolai Balslev (1845—1923), siden Biskop over Fyens Stift, blev Vikar for Stiftsprovst Boesen i Aarhus, jvfr. II, 576 ff.

²) Den 2. Maj 1876 var hidtilværende personel Kapellan i Tranekær-Tullebølle Hans Anthon Hansen (1840—1906) udnævnt til Sognepræst i Ørum-Viskum-Vejrum, siden i Blegind-Hørning. »Det nye Capellani« er det ved kgl. Resolution af 26. Maj 1876 oprettede Kapellani pro loco i Tranekær-Tullebølle, der blev besat med Preben Johan Frederik Jacob Hansen (1845—1930), siden Sognepræst i Longelse-Fuglsbølle.

³) Formentlig Christian August v. Obelitz (1850—1922), der 1. Juni 1876 blev Kapellan pro loco i Vester- og Øster Hassing, siden Provst og Sognepræst i Varde.

Tid. Jeg beklager, at jeg ikke endnu har kunnet indsende Forslag om det Honorar, der bør tillægges Hansen foruden hans Løn; jeg har forlangt en Oversigt over Naadensaarets Udbytte for Bo og Eftermand, da det dog maa komme noget an paa hvad der kan raades over; men den har jeg ikke faaet, og jeg frygter, at den opholdes formedelt Uvisheden om det Krav, Forpagteren kan gjøre paa Vederlag for Savn af Husene.

Det har vel gjort os ondt her i Fyen, at Valgene ikke svarede til vore Ønsker, om end nok til Forventningerne, og var det ikke gaaet værre i Jylland end her, vilde Modstanderne ikke have vundet stort. Men i ethvert Tilfælde er det vist, at Opinionen for Ministeriets endelige Seir er styrket, og naar Ophidselsen ikke havde Forsvarets Indskrækning til Sjælland at rykke i Felten med, vilde den ikke magte saameget som hidtil. Mig forekommer det nu ogsaa, at det er vigtigt for Folkebevidstheden, at ingen Landsdeel er uden Værn imod Røveres Anfald.

Vi tør vel nu ikke vente videre Lovgivning før til Vinteren, og jeg tillader mig derfor at henlede Deres Excelences Opmærksomhed paa en gammel Sag om Valgmenighedskirkers og andre tiendeløse Kirkers Forhold til Provsternes Krav, som sidst er berørt i en Sag af 20. Oct. f. A., men hænger sammen med endeel ældre. Jeg har tilbageholdt en ny Forespørgsel ved Henviisning til det nye Lovforslag, som gjorde Provstelønnen uafhængig af Kirkerne; men det har jo nu lange Udsigter dermed. Der siges her, at ikke blot Hagen i Kjerteminde¹, som har sagt op til Nov., men ogsaa Birkedal skulde tænke paa at træde tilbage, denne navnlig fordi han skal have indseet, at han tog feil af Almuens aandelige Modenhed. Desværre bliver mulig derved kun ondt værre, thi Menighederne ville da

¹) Laurits Christian Hagen (1808—1880), siden 1868 Præst for Kjerteminde Valgmenighed, blev 6. Juni 1876 fritaget for denne Stilling; Vilhelm Birkedal (1809—92), siden 1868 Præst for Ryslinge Valgmenighed, vedblev derimod som saadan indtil 1885.

nok skaffe sig Præster, som i politisk Farve skulde tilfredsstille dem, hvilket de nu ogsaa begynde at practisere ved Skolelærere. Ja Tiderne ere onde! gid Ministeriet maa faae Held til at vise nogle onde Magter hjem!

I Slutningen af denne Maaned kunde jeg ønske at tilbringe nogle Dage i eller ved Kjøbenhavn i Familieanliggender, og jeg glæder mig da til mulig at faae en Samtale med Deres Excellence, som altid kan være saare gavnlig, skjønt jeg for Tiden ikke har Noget af Vigtighed paa Hjertet.

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

6.

Odense Bispegd. d. 25 Jan. 1877.

Deres Excellence

modtage min ærbødige Lykønskning, der vistnok kommer seent, til det nye Aar, som er oprundet over Dem og Ministeriet. Vi ere mange, der glæde os over den faste Holdning og den aandelige Overmagt, af hvilken vi haabe den bedste Udgang af de forviklede Forhold. Vistnok skulde jeg mindst i disse Dage lægge Beslag paa Deres Excellences kostbare Tid, men min Svoger Bagger¹ har indtrængende bedet mig anbefale hans Sag til Afgjørelse. Han er ogsaa virkelig nu blevet saa berørt af Alderen, at han trænger til Hvilen, og han imødeser med blandede Følelser den Mulighed, at hans Capellan² skulde blive befordret før hans Entledigelse. Jeg veed vel ikke, hvor nær denne Mulighed er, men Rygtet taler om, at han er nær ved Store Heddinge, og jeg kan ikke Andet end ansee ham særdeles skikket dertil.

¹) Frederik Vilhelm Bagger (1805—84), Sognepræst i Brahetrolleborg-Krarup siden 1855, fik Afsked 1. Marts 1877.

²) Frederik Vilhelm Bagger (1846—1936), siden 1872 personel Kapellan hos Faderen i Brahetrolleborg-Krarup, blev 10. Februar 1877 Kapellan pro loco i Store Hedinge, siden Sognepræst i Klim-Torup-Vust.

Med de to Præster, Deres Excellence har sendt os til Frørup og Gudme¹, er der vist en almindelig Tilfredshed. Jeg har ikke villet skrive derom, før Valget var truffet, men glæder mig ved den Retning, hvori det er gaaet, thi en Erke-Gr. som Hostrup kan vi aldeles ikke ønske her: hans Ord om den sorte Skole fordømme ham². Kun kunde jeg have ønsket Lakiær befordret og anbefaler ham til næste Gang.

Vi ere nu saa langt inde i Januar, at jeg daglig imøde-seer Deres Excellences Bestemmelse om Bogføringen for de nye Stiftsmidler, af hvilke der allerede nu er indbetalt 1000 Kroner fra Pr. Gad i Tranekjær³, da han har villet betale halvaarsviis. Mig ligger det meest paa Sinde, at disse Penge ikke blive samlede til et rentebærende Fond, men strax finde den Anvendelse, som det passer sig for en Lønningssum, nemlig til at supplere de lave Lønninger paa andre Steder, og jeg beder Deres Excellence atter om at have Sehested i Uggerslev⁴ i Tanke, som De tidligere har været saa god at tilsige os. Alle Catecheter kunde ogsaa trænge til en Forbedring i Lønnen, og ikke mindst det endnu ledige Ærøeskjøbing Embede, hvor der visselig ogsaa er en yderst trængende Sognepræst, den nys ansatte Prip⁵, som vanskelig vil finde sit Udkomme i det med

¹) Lars Christian Christopher Nyholm (1821—1901), Sognepræst i Frørup 1877—94; Peter Klein (1822—96), Sognepræst i Gudme-Brudager 1877—96.

²) Digteren Jens Christian Hostrup (1818—92), da Slotspræst ved Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød-Herløv, der netop i Slutningen af 1870'erne gentagne Gange søgte bort fra Hillerød. 1874 havde han ved et Møde i Sorø over for Professor Adolph Steen skarpt angrebet den overleverede Latinskoleundervisning. Sammenstødet i Sorø førte til en længere Fejde i »Fædrelandet« om dette Spørgsmaal. (Helge Hostrup, Jens Christian Hostrup S. 243, 249).

³) Pastor Gad, jvfr. S. 42.

⁴) Niels Sehested (1814—99), Sognepræst i Uggerslev-Nørre Højrup 1874—99.

⁵) Laurids Prip (1842—1925), Sognepræst i Ærøskøbing 1876—79, siden paa Ourø.

Pension bebyrdede lille Embede i den fattige By. De indkomne 1000 Kr. kunde udmærket anvendes paa de nævnte tre Steder. Jeg gyser for en Opsamling af Stifts-*Capitaler*, som end mere vil vække Begjærligheden efter den kirkelige Formue, medens Stifts*midler* er et mere flydende Begreb, naar Midlerne strax anvendes, hvor Sygdommen er.

Af locale Kirker^{1a} har jeg ingen, der for Tiden ligge mig mere paa Sinde end Humbles, hvor et Par Capeller vilde blive en ypperlig Nyskabning¹. Menighedens Andragende derom er aldeles uafhængigt af Præstens.

Sanderum Sagen² er øieblikkelig kommen istand: Handedelen paa 22 000 Kroner er sluttet og bliver nu stadfæstet af Stiftsøvrigheden efter Ministeriets Anviisning. Brylle gaaer ogsaa godt, og naar vi udsætte Forpagtningens Ophør til Mai 1878, faar vi den fornødne Tid til mulig at lempe lidt ved Grændsereguleringen mellem de to Præstegaardslodder.

Dog — jeg falder ind i de mange Sager, som det nok kunde interessere mig at tale om, og det er utilbørligt at bestorme Deres Excellence i disse stridfulde Dage; derfor tillader jeg mig at slutte med de bedste Ønsker for Kampens Fortsættelse, som den er begyndt, og med at anbefale i Deres Exc.' gunstige Erindring

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

^{1a}) Teksten har: Midler.

¹) Den 20. August 1878 anmodede Ministeriet Biskoppen over Fyens Stift om at lade tilvejebringe Tegninger til Opførelse af to Kapeller i Humble Sogn til Benyttelse til Gudstjeneste for Beboerne i Ristinge samt i Kædeby, Has og Bogø (Kultusministeriet, 1. Ekspeditions kontor, Brevbog 1878 Nr. 2224). Det førstnævnte Kapel opførtes 1880—81, det sidstnævnte 1885.

²) Den 12. Januar 1877 bemyndigedes Sognepræsten i Sanderum til at slutte Overenskomst med Fæsteren af en Sognekaldet tilhørende Anneksgaard om at afstaa denne for Kr. 20000 for derved at tilvejebringe en Præstegaardsavling (Kultusministeriet, 1. Ekspeditions kontor, Brevbog 1877 Nr. 90).

7.

Odense Bispegd. d. 22 Febr. 1877.

Deres Excellence

bedes meget undskyldt, dersom jeg har været Aarsag i en Forhaling af Besættelsen af Vemmeløv. Jeg skrev strax til Lakier¹ og anviste ham Veien til at bringe Ansøgningen i mine Hænder inden 24 Timer, men først 3 Dage efter fik jeg Underretning om, at han ikke turde søge det og saa troede jeg, at den Tid allerede var udløbet, som D. Exc. vilde udsætte det for hans Skyld. Jeg maa til hans Undskyldning dog ogsaa bemærke, at jeg ikke havde meddeelt ham, at Deres Excellence havde skrevet saa bestemt om ham, men kun at der endnu kunde være Noget at vente, hvis han skyndte sig. Hans Motiv har væsentlig været, at han ikke havde fuldstændig Kundskab nok om Forholdene og at han frygtede, at de kirkelige Forhold vare lidet tiltalende. Han haaber nu, at Deres Excellence vil bevare Deres gunstige Tanke og Stemning for ham, navnlig til det han nu søger, Hyllinge-Lyngby², og jeg anbefaler ham som forhen til snarlig Befordring. Jeg priser ikke meget den kloge Forsigtighed at undersøge og granske Alting: det bliver ofte aller uheldigst, hvor man troer at have valgt det allerbedste, medens det ofte gaaer allerheldigst, naar man lader Gud raade for, hvor man skal arbeide.

Det har glædet mig meget, at Capellan Bagger³ fik en

¹) Formentlig Sognepræst i Langaa-Øksendrup Carl Ludvig Friis Lakier (1822—86), siden Sognepræst i Alsted-Fjenneslev. Til Sognepræst i Vemmeløv-Hemmeshøj udnævntes 8. Marts 1877 Gabriel Thomas Skat Rørdam Heiberg (1832—1917), siden Andenpræst ved Roskilde Domkirke, jvfr. II, 590—1.

²) Til Sognepræst i Hyllinge-Lyngby udnævntes 1. Marts 1877 Jens Vilhelm Storm Bisted (1824—90).

³) Om Frederik Vilhelm Bagger, Fader og Søn, se S. 51. Glahn er utvivlsomt Sognepræsten i Store Hedinge, Stiftsprovst Hans Egede Glahn (1814—98).

saa fortrinlig Befordring og vi ere alle Deres Excellence meget taknemlige ligesom vi see et godt Varsel i, at det er skeet efter Glahns Ønske. At Faderen nu ogsaa bliver befriet, er ogsaa saare godt; men jeg haaber dog, at det tvivlsomme eller uafgjorte Spørgsmaal om de trolleske Legatgaarde bliver afgjort med det samme, thi der er Mange, der ere spændte paa Udfaldet for at komme med Reclamationer, ifald de ikke underligge den almindelige Lovgivning.

Jeg takker D. E. meget for Deres ærede Brev, og jeg forstaaer tilfulde, at det kan falde vanskeligt at disponere over de indkommende Beløb, men det forekommer mig dog at være det Conseqventeste og vilde vise Ministeriets Mod ligeoverfor tomme Trudslar, thi disse Kirkelønningsmidler ligge dog ikke under Rigsdagen endnu. Stakkels Sehested kan saa nødig vente.

Deres Excellence vil nu faae nok et Delingskald, Giislev og Ellested, da gamle Knudsen vil gaae af, og Trollebørg bliver da et lignende; men saa ere vi ogsaa næsten færdige med Fyens Stift. Et Par staae besønderlig stille, nemlig Marstal og Rise, men der er ingen Ulykke deri, da Embedet forrettes godt nok begge Steder, saalænge Tholle forbliver constitueret i Marstal¹.

Desværre har jeg forsømt altfor længe at forelægge Reglementet for Tranekjær: Provsten og jeg ere enige om det, og det skal komme som snarest. Den nye Capellan², der i Tullebøl føler sig ilde stedt med sin Avling og har søgt om en Hjælp, som jeg gjerne vil ønske ham, men jeg seer ikke, hvorfra Ministeriet kan tage den uden at tillade ham at optage et Laan paa Embedet. Hans Løn blev dog virkelig for knap.

¹) Hverken Gislev-Ellested eller Brahetrollebørg-Krarup Sognekald blev delte. Om T. H. J. Tholle se S. 44. Provst Hans Joachim Ewald Knudsen (1792—1877) var Sognepræst i Gislev-Ellested fra 1844 til sin Død.

²) Kapellan pro loco i Tranekær-Tullebølle Preben Johan Frederik Jacob Hansen, jvfr. S. 49.

Det glæder mig, at vor kjære Laub jo er i ønskelig Bedring, saaat han ikke som Kierkegaard vil behøve Entledigelse for at komme sig igjen¹.

Med alle gode Ønsker henlever jeg fremdeles

Deres Excellences

ærbødige

C. T. Engelstoft.

8.

Odense Bispegd. d. 2 Mai 1877.

Deres Excellence

vil have modtaget saamange mandstærke Taksigelser, at en enlig privat taber sig i Mængden; men jeg kan dog ikke undlade at lykønske Dem og Ministeriet til hvad der hidtil er skeet, og ønske Det Lykke til fremdeles at tæmme de Vilde². Jeg mindes saa godt, hvor stærkt vi 1848 accentuerede, at vor Forfatning skulde være monarchisk, at det i høi Grad strider mod Grundlovens Aand at forkleine Kronens overveiende Betydning i Staten. Ministeriet har hjulpet godt til at aabne Øinene paa Mange: gid det maa blive stedse Flere!

Deres Excellence har, efter forskjellige andre Embeder, som ere lykkelig besatte, nu eet under Hænder, som særlig ligger mig nær: det nye Sognekald for Brylle³. Efter hvad jeg hører, er Ingen af de unge wütende Grundtvigianere, som nok i denne Tid staae nær for Befordring, blandt Ansøgerne, og jeg vilde ogsaa nødig see flere af dem her-

¹) Biskop over Viborg Stift Hardenack Otto Conrad Laub (1805—82) fik dog Afsked 17. November 1877, Biskop over Aalborg Stift Peter Christian Kierkegaard (1805—88) havde allerede faaet sin Afsked 6. August 1875.

²) Engelstoft sigter aabenbart til Estrups Udstedelse af den — første — provisoriske Finanslov for Finansaaret 1877—78 den 12. April 1877.

³) Til Sognepræst i det ved kgl. Resolution af 12. Maj 1877 oprettede Sognekald Brylle beskikkedes s. D. Carl Edvard Picker (1845—78).

ovre, hvor vi have nok. Derimod er min Søn¹ En af Ansøgerne, og efter hvad jeg hidtil har hørt, skal der ikke være Concurrenter, der staae meget over ham. Jeg vil derfor tillade mig at indlægge et Ord for ham, da det vilde være mig en særdeles Beroligelse at kunne see ham anbragt paa et Sted, hvor han kunde blive, medens jeg endnu kan have Glæde deraf. Jeg kan paa Embeds Vegne bevidne, at han vil være Menigheden velkommen og at han har en god Anseelse i Embedsbrødræs Kreds. Han har nu været 4 Aar i Vissenberg (i Alt 6 Aars Tjeneste), saaat det ikke heller er saa meget hurtigt, at han forlader et Sted, hvor han vistnok for kortere Tid siden gjorde et Skridt fremad ved Hs. Maj. Naade og Deres Excellences Bevaagenhed. Men Capellaniet viser sig lidet svarende til Tidens Krav for en ung Familie, der allerede bestaaer af 4 Personer. Dertil kommer endnu, at jeg vilde see den fremtidige Ordning imøde med mere Ro, naar den nye Præst staaer mig saa nær, thi jeg befrygter mulige Vanskeligheder i Afviklingen og ved Bygning etc., og de vilde utvivlsom lettes derved.

Dersom der altsaa er nogen Mulighed i hans Ønskes Opfyldelse, beder jeg Deres Excellence tage et gunstigt Hensyn baade til Fader og Søn. Jeg er i Tvivl om, hvorvidt man bør besvære Hs. Majestæt med en lignende directe Bøn, men vilde Deres Excellence i saa Henseende løse min Tvivl, er vor allernaadigste Konge visselig den Herre, for hvem jeg mindst kunde tage i Betænkning at fremføre mit Hjertes Ønske.

Og hermed anbefaler jeg Sagen i Deres Excellences gunstigste Forsorg.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

¹) Om F. D. T. Engelstoft se S. 44.

Odense d. 27 Mai 1877.

Deres Excellence

har det billigste Krav paa min hjertelige Tak for den Velvillie, hvormed De i Deres sidste Brev optog mit Andragende for min Søn, og for de interessante Meddelelser, hvormed De bærede mig. Begge Dele give mig idag Mod til at fremkomme med en Deel Tanker, som jeg ligeledes vil anbefale til Deres gunstigste Modtagelse.

Jeg beklager ikke, at min Søn kom for seent til Brylle, da jeg ikke ansaae ham for saa særdeles vel skikket til at bygge. Men han havde dengang gjerne søgt S. Højrup og Aarslev, naar han ikke havde anseet det for at være for sildigt; og desuden var baade han og jeg uvidende om Concurrencen dertil. Nu er formeentlig Embedet ledigt igjen¹, og ved Ottestrøms Kaldelse er der kastet et Lys over Concurrencen, der giver den, der har samme Character og kun er lidet yngre, Mod til at tænke derpaa. Derfor vover jeg den vistnok meget dristige Bøn til Deres Excellence, at De vilde meddele mig, om der er nogen Mulighed for min Søn i at komme i Betragtning endnu dertil, i hvilket Tilfælde hans Ansøgning skal komme med næste Post. Der er Omstændigheder ved dette Kald, der ogsaa særlig kunde tale for ham, og jeg tilstaaer, at jeg efterat have talt med Ottestrøm, ikke anseer ham for særlig skikket til at møde Vanskelighederne der paa Stedet, hvilket heller ikke i høi Grad lykkedes Esmann i den korte Tid, han var der. Menighederne ere stærkt deelte

¹) Sønder Højrup-Aarslev var ledigt efter Vilhelm August Esmann (1831—1901), forflyttet til Karise-Alslev, siden i Hellested. Til Sognepræst i S. Højrup var 14. Maj 1877 blevet udnævnt Søren Rasmussen Ostenfeld (1837—1900), siden i Skibby, der dog 2. Juli s. A. fik Tilaladelse til at betragtes som ikke kaldet. Til hans Efterfølger udnævntes s. D. Niels Andreas Buchwald (1835—1917). Tekstens gentagne »Ottestrøm« er aabenbart en Fejlskrift for »Ostenfeld«.

mellem Grundtvigianisme og den indre Missions Opvækelse, og man maa derfor ønske en erfaren og sikker Mand, som ikke hengiver sig til nogen af Parterne, men forstaaer at samle dem i det, som er fælleds. Min Søn har just i Sønder-Omme staaet i ganske lige Forhold og gjorde det godt der. Men jeg tilstaaer, at der ogsaa kan være Andre blandt Concurrenterne, om hvem det Samme kan gjælde, og jeg maa naturligviis henstille til Deres Excellences Skjønnende, hvad Hensyn De kan tage til det Fortrin, som min Bøn for ham kan give ham hos Deres Excellence og forhaabentlig hos vor allernaadigste Konge. Ved et saa extraordinairt Tilfælde som den skete Frasigelse aabnes Vei for noget Extraordinairt, skjønt jeg skylder Sandheden at sige, at jeg ikke troer, at Mange vilde gjøre saa stort Numer ud af Provstens maaskee vel rosende Beretning som Ottestrøm, thi enhver gammel Præstegaard er omtrent som denne. Om Deres Excellence kan ville oversee den formelle Mangel i den sene Ansøgning (hvad Hall og jeg engang gjorde ved Hjorts Ansættelse i Nyborg¹) vil efter mit Skjøn, naar jeg sætter mig i Deres Sted, væsentlig beroe paa de nærmeste Concurrenters Adkomster og Qualiteter. I Deres Excellences gunstige Villie lægger jeg ogsaa denne Sag.

Det var mig særdeles glædeligt, at Deres Excellence tænker at afhjælpe Trangen paa nogle Steder ved de opsamlede Stiftsmidler. 1. Jeg behøver ikke at gjentage, at Ussing² maa blive den Første. 2. Men jeg tillader mig nu at tilføie, at Christensen³, der uforsigtig søgte Egense, stærkt maa anbefales til at blive den Anden. Det lille Kald

¹) Bernth Christoph Wilkens Lind Hjort (1830—1911) blev 12. November 1870 kaldet til Sognepræst i Nyborg, medens Carl Christian Hall var Kultusminister for 2. Gang (1870—74).

²) Formentlig Harald Ussing (1823—81), Sognepræst i Skamby 1874—81.

³) Martin Carl Vilhelm Christensen (1828—1909), Sognepræst i Egense 1876—84, siden i Arninge.

paa Helnæs, som nu bliver bebyrdet med Pension, fortjener ogsaa at anbefales til næste Gang. Men dersom Stiftsmidlerne kunne anvendes til Embedsbolig, vilde det være særdeles ønskeligt, om 3. vor eneste residerende Capellan paa Landet (nemlig min Søn i Vissenberg) kunde faae Embedsbolig. Hans Huus med 3 Tdr. Land kan faaes for 6000 Kr. og dersom han skal forblive i længere Tid i Vissenberg, vilde det være en god Hjælp at blive fri for at forrente det, der staaer i Huset, ligesom det for Enhver, der følger efter, vilde være af stor Vigtighed, da Embedslønnen maatte holdes lidt knap, da den skulde tages alene fra Sognekaldet.

Endnu er der to Præster, som jeg maa anbefale til Hjælp: 4. Capellanen pro loco i Tullebøl er vist meget trængende¹. Vissere veed jeg, 5. at det er Tilfældet med Prip² i Ærøeskjøbing, hvem vi nu indstille til en lille Huusleie af Kirkekassen, men som desuden høilig behøver 2 à 400 Kr. i den stakkels forarmede By, der neppe kan leve selv end-sige føde sin Præst. Han er de Fattiges trofaste Ven, men selv fattig og næsten fortrykt.

Med Wøldikes Valg til det vanskelige Brahetrolleborg³ troer jeg, at Alle ere saare tilfredse. At det er paalagt ham at læse med Confirmander i Annexet, er vistnok uventet, men vil neppe skee, da flere Byer i Hovedsognet have længere Vei til Præstegaarden, der ligger yderst i et Hjørne $\frac{1}{4}$ Miil fra Kirken. Det Bedste havde været der, om Grevskabet gav Locale paa Gaarden og Præsten læste med dem alle der. I det Hele er det et tvivlsomt Gode, hvor det ikke er absolut nødvendigt, thi Confirmandunderviisningen taber meget i sin ønskelige opbyggelige Character ved at skulle foretages med for lidet et Antal Børn.

¹) Jvfr. S. 49.

²) Jvfr. S. 52.

³) Provst Marcus Thomas Wøldike (1826—1900), Sognepræst i Brahetrolleborg-Krarp 1877 til sin Død.

Angaaende den politiske Holms Samling¹ har jeg ingen Tvivl; thi da han efter Krigen 1864 havde faaet en Sindsaffection, iagttog jeg ham nøie, før jeg indstillede ham til Capellan i Østrup, og han har der ikke ladet spore nogen Mangel i Forstand og i det Hele holdt sig rolig. Men nu bliver det en Vanskelighed, at vi ikke have nogen geistlig Jurisdiction længere, efterdi de geistlige Retter alene ere for geistlige Embedsforseelser, og nu har han vistnok prædiket slet og misbrugt Prædikestolen, saaat Retten kan dømme ham fra Embedet; men kan den ogsaa dømme ham for crimen læsæ majestatis, som er en borgerlig Forseelse? (jf. min Afhdl. om d. geistl. Rettergang, som Just. Jonquières godt kjender²).

Dog — jeg maa slutte og burde have gjort det før, da det er ubilligt at lægge saameget Beslag paa en Ministers Tid. I den store Politik er Fyen i godt Omslag; men man er bange for Jylland med sine store Folkemasser. Al Held og Lykke ønskes Deres Excellence og Colleger af

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

10.

p. t. Vigerslev Præstegaard
d. 13 Juni 1877.

Deres Excellence har stillet mig en særdeles vanskelig Opgave ved at gjøre mig den Ære at begjære min Meningsyttring om Besættelsen af Sønder Høirup og Aarslev

¹) Sophus Holm, Sognepræst i Skjoldborg-Kallerup siden 1876, var 30. April 1877 blevet suspenderet paa Grund af Udtalelser i en Prædiken om Kongen og Statsforfatningen. 1870—76 havde han været personel Kapellan i Østrup-Hjadstrup. Jvfr. iøvrigt II, 598.

²) C. T. Engelstoft, Om den geistlige Rettergang i den danske Statskirke efter Reformationen i Nyt theologisk Tidsskrift, udg. af C. E. Scharling og C. T. Engelstoft, X, 1859, S. 317—49. — Jean André Frédéric de Dompierre de Jonquières (1815—90), fra 1848 Kontorchef i Kultusministeriet.

Kald¹, naar Ostenfeldt fritages; men just i Betragtning deraf haaber jeg ogsaa, at Deres Excellence vil modtage med Overbærelse, hvad jeg tillader mig at fremføre. Der er kun 5 af Ansøgerne, der ere mig forud bekjendte². Af dem er No. 4 Jeanson vistnok ikke ønskelig, da man risqverer forud at drive en stor Deel af Menighederne over til Valgmenigheden ved en saa radical Repræsentant for en Retning, som kun har *faa Tilhængere** i denne Menighed.

No. 9 Rasmussen er deels meget ung, deels vel anbragt, hvor han er, og vil vel ogsaa savne Erfaring til de vanskelige Forhold. No. 12 Erlandsen er en god Skolemand, men han kjender neppe Forholdene og søger vel Alt for det personlige Hensyns Skyld. No. 13 Madelung gjælder det Samme om, og han egnar sig neppe særlig til Forholdene. No. 18 Winther er desværre for svagelig til dette Kald.

Af de andre Ansøgere finder jeg No. 1, 3, 8 efter de foreliggende Data udelukkede og No. 7 og 10 i betænkelig Grad unge, naar man ikke kjender dem nærmere. Navnlig gjælder dette No. 7 Dahlerup, der vel maatte være nærmest, dersom Characteren skulde være afgjørende, thi han er kun 3 Aars Capellan, og han er lidet anbefalet af Biskoppen, og i saa almindelige Ord af Provsten, at man ikke kan skimte, om han er særlig egnet til Stedet. Müller (No. 10) er endnu yngre, men bedre anbefalet.

Naar vi forlade Laud Classen, kan jeg formeentlig forbi-

* Med anden Haand: »i 1874 søgte 105 Familiefædre og Enker af Aarslev og 42 af S. Høirup Sogn om Jeansson«.

¹) Jvfr. S. 58.

²) Af de her nævnte Ansøgere er det med tilnærmelsesvis Sikkerhed lykkedes at identificere følgende: Johan Philip Jeansson (1835—78), Sognepræst i Førslev-Sneslev, udpræget Tilhænger af Indre Mission; Johannes Julius Erlandsen (1823—1908), Sognepræst i Tisted-Binderup-Durup, siden i Vestenskov; Johan Georg Madelung (1831—1909), Sognepræst paa Turø, siden i Sandager-Holeby; Hans Dahlerup (1843—1917), personel Kapellan i Magleby paa Møen, siden Sognepræst i Asnæs; Theodor Petersen (1841—1902), personel Kapellan i Stillinge, siden Sognepræst i Stenløse-Viksø.

gaae de to haud ² (No. 15 og 16), som ere nylig befordrede til deres Sognekald, og der bliver da kun No. 17 Th. Petersen tilbage at omtale; men ogsaa han er ung i Standen* og taler mistænkeligt om sin Lysts og Krafts Forøgelse, men om han kjender Forholdene og særlig egner sig for dem, kan ikke skjønnes, saaat han vel nærmest maa staae lige med Erlandsen (12) og Madelung (13), hvilke jeg ingenlunde mener at ville udelukke af Concurrencen, ligesaa lidt som de 3 unge Laudabilister (7. 9. 10.).

Hvem af disse 6, og dog nærmest af de 3 Haud illaudabilister, jeg i Deres Excellences Sted vilde vælge, kan jeg virkelig ikke sige, og har Deres Exc. ingen nærmere Kjendskab til Nogen af de mig ubekjendte, synes Valget mig aldeles blindt. Men dette Forhold giver mig Mod til at fremsende min Søns før omtalte Ansøgning, idet jeg ganske henstiller, hvorvidt Deres Excellence kan tage den i Betragtning. Om ham vide vi, i det Mindste, at han kjender Forholdene og paa et andet Sted har gereret sig godt under lignende Omstændigheder, samt at han har Egenskaber og Gaver, ved hvilke han vil være begge de modsatte Partier, saavidt nogen kan det, velkommen og derfor mulig tør haabes at kunne holde Menighederne samlede. Maaskee have Andre af dem, der søge, det ogsaa; men jeg veed det kun om ham; og derfor indrømmer jeg, at det ikke heller er en *conditio sine qua non*, at Nogen af os skal vide det forud, medens dog denne Kundskab kan være et Moment, der kan samvirke med en gunstig og naadig Villie.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

* Med anden Haand: »3 Aar ældre Cap. end Engelstoft«.

11.

Odense d. 29 Sept. 1877.

Deres Excellence

har som sædvanlig meget Krav paa min Tak for Deres Meddelelser og ikke mindst for den sidste om Joh. Clau-

sens Kaldelse til Nørre Lyndelse¹. Jeg forstaaer godt de Hensyn, som have gjort sig gjældende ved denne Leilighed, og naar jeg seer alene hen til Menighedernes religiøse Interesse, kan jeg ikke Andet end finde det meget godt, at de have faaet ham til Præst efter et saa godt som eenstemmigt Ønske. Det var meget mere i hans egen Interesse, at jeg kunde have ønsket ham et andet Kald, hvori han kunde blive mere fri for det grundtvigianske Herredømme, der hindrer ham i at blive sig selv igjen, ifald han ellers kan vinde den Selvstændighed igjen, som synes tabt. Om han kan holde Menighederne samlede, synes mig ikke sikkert, især hvis han vover at emancipere sig. Jeg skal nu stræbe at holde ham til en roligere Virksomhed i sin egen Kreds end hidtil, da Embedet har et saa betydelig større Omfang. Deres Excellence kan nu vente en heel Storm for at faae Birckedal gjenindsat i Ryslinge², thi man siger, at det skal være paatænkt, uagtet det vilde blive Valgmenighedens Død; muligt har man isinde at udsondre de rigtige Venstrefolk i en ny reen Valgmenighed med en rigtig Venstre-Præst, som i Vejstrup³. Jeg troer dog egentlig ikke, at Venstrepolitiken har gjort noget Fremskridt her i Fyen, og navnlig staaer det udentvivel meget bedre her end i Jylland. Vi imødesee nu den nye Kamp og glæde os ved Ministeriets Fasthed.

Den vanskelige Opgave at besætte Embeder er, saavidt jeg skjønner, heldigere løst ved alle de sidste Embedsbesættelser her, navnlig glæder jeg mig ved Buchwalds Kaldelse til Nørre Højrup⁴, hvor han er bleven saa vel modtaget, at Menighederne strax har givet ham et betydeligt

¹) Den 24. September 1877 var Sognepræsten i Ryslinge Johannes Clausen blevet kaldet til Nørre Lyndelse-Højby, jvfr. S. 45.

²) Dette skete dog ikke.

³) Vejstrup Valgmenighed var blevet anerkendt ved kgl. Resolution af 5. Marts 1875. Til Præst var blevet udnævnt Rasmus Pedersen (1839—1918).

⁴) Jvfr. S. 58. Nørre Højrup er aabenbart en Fejlskrift for Sønder Højrup.

Offer til Flytningen. Han vil vistnok ogsaa tilfredsstille de Fleste, men helder nok til Grundtvigianismen. Jeg er selv glad ved hans Kaldelse, som jeg anseer for ligesaa heldig som min Søns mulig kunde have været, og haaber, at Deres Excellence med det Første vil tage ham i gunstig Betragtning. Navnlig bliver nu et Embede ledigt, Allerup og Davinde, hvortil jeg særlig tillader mig at anbefale ham: det er ikke saa stort, at det er ubeskedent at søge det, og efter menneskeligt Skjøn vil Pensionen vare saare længe, da den Gamle er ganske ualmindelig stærk¹. Derfor egner det sig godt for en ung Mand, der i Stilhed vil fortsætte den smukke Sjælesørgergjerning, som den gamle Mand har udøvet i saa lang Tid. Dog — derom og om andet Mere haaber jeg snart at skulle kunne tale med Deres Excellence, naar jeg efter at have holdt en Ordination kan tænke paa en Kjøbenhavnsreise paa nogle Dage.

Deres Excellences

ærbødigst hengivne

C. T. Engelstoft.

12.

Odense Bispegd. d. 16 Dec. 1877.

Deres Excellence

har glædet Odense særdeles ved den gunstige Afgjørelse af St. Hans Kirkes Sag², eftersom dens Restauration og Opvarmning er et stort Ønske i Byen, og jeg vilde ønske, at jeg snart kunde forelægge Deres Excellence et Andragende om en heel ny Kirke her i Byen, hvortil vi trænge,

¹) Allerup-Davinde var siden 5. Oktober 1877 ledigt efter Andreas Mathias Barfoed (1801—83). Det blev først 7. Marts 1878 besat med Andreas Christian Ludvig Grove Rasmussen (1836—1904), siden Sognepræst ved St. Hans Kirke i Odense.

²) I Aarene 1878—80 blev St. Hans Kirke i Odense underkastet en gennemgribende Restauration (H. Rasmussen, St. Hans Kirke i Odense S. 6).

men den Sag vil forudsætte den Lønningslov, som vi ogsaa imødesee med Fortrøstning ved Deres Bistand. Have de Kaldene paalagte Afgifter øvet nogen Tryk paa det stædige Folkethings-Fleertal, saa har de endnu mere forsonet Geistligheden med en Lønningslov som de foreslaaede, saaat der langt fra ikke er den Opposition mere som der engang var i Geistligheden. Dog pia vota bliver vel endnu en Tid det Meste, men vi haabe det Bedste af det faste Ministeriums Fasthed i dets faste Position, støttet til alle Forstandiges Samstemning.

Siden jeg sidst havde den Ære at tale med Deres Excellence, er her ikke skeet Meget, og her hersker i det Hele Ro. Jeg har faaet det af mig omtalte Andragende om en ny Kirkes Opførelse paa Grændserne af 4 Sogne og skal snart forelægge det. Men hvad der ikke er skeet, sætter mig i en vis Uro, nemlig at Allerup og Davinde Sognekald¹ ikke er opslaaet vacant endnu, og jeg har allerede flere Ansøgninger om det, hvilke jeg ikke veed, om jeg kan indsende dem før Opslaget. Jeg har allerede truffet Anstalt til Kaldets Besørgelse af Naboer i den nærmeste Fremtid, men flere af disse søge andre Kald og kunne saaledes svingte. Desuden har jeg fra Menighederne faaet en Forespørgsel i denne Anledning, da de nemlig have sat sig i Bevægelse for at faae min Søn til deres Sognepræst, og spørge nu, om det er passende at overbringe dette Andragende nu eller de trygt kan vente. Selve Andragendet er blevet til — naturligviis uden min eller min Søns Foranledning — paa den Maade, at de have hørt Godt om ham fra Vissenberg, og vel ogsaa at han havde tænkt paa at søge Kaldet; de lode ham vide, at de gjerne ønskede at høre ham, men dertil svarede han, at det kunde de opnaae i Vissenberg. Alligevel er nu Andragendet underskrevet saagodtsom af Alle, og det er, som sagt, færdigt. Jeg ynder just ikke deslige Andragender, og jeg har det Haab, at saavel Deres Excellence som Hans Maje-

¹) Jvfr. S. 65.

stæt Kongen vilde have kunnet opfylde min Bøn uden det; men nu det engang er tilstede, er det altid et godt positivt Vidnesbyrd om, at han vil modtages med Glæde af Menighederne. Naar de endnu desuden have i Sinde at sætte deres Rigsdagsmand Niels Andersen¹ i Bevægelse og anbefale sig ved deres politiske Farve, idet der ikke skal være mere end to Venstremænd i begge Sogne tilsammen, synes mig rigtignok, at de gaae alt for vidt; men jeg har dog ikke villet undlade at underrette Deres Exc. derom for det Tilfælde, at han skulde indstille sig for Dem. Det kan altid være et Vidnesbyrd om deres Ønskes Oprigtighed og Intensitet. For mig er Hovedsagen, at det er særdeles rare Menigheder og love en ung Mand en lykkelig Virkekreds: de ere ligesaa bange for en Grundtvigianer som for en Venstremand og ere vante til en stille christelig Virksomhed i den gamle værdige Barfods Tid. Saaledes staaer denne Sag, som jeg fremdeles tillader mig at anbefale til Deres Excellences gunstige Forsorg.

Det i Kjerteminde indtrufne Dødsfald², som vel var længe forudseet, men er meget sørgeligt for den store Familie, vil give D. Ex. et vanskeligt Kald at besætte. Krog blev særskilt udsøgt dertil, men nu ere Forholdene dog roligere, og den nye Valgmenighedspræst gjør, trods sit Navn, ingen Erobringer eller Uroligheder, efter at Grændserne mellem Menighederne ere komne til Ro: tvertimod ulmer der Urolighedsgnister i selve Valgmenigheden. Da der imidlertid er Capellan i Krogs Embede³, og han er meget duelig, haster det just ikke med Valget af den nye Præst.

¹) Gaardfæster Niels Andersen (1826—1907), Folketingsmand for Odense Amts 2. Kreds 1877—95. Jvfr. H. Wulff, Den danske Rigsdag S. 14—19.

²) Den 7. December 1877 var Sognepræsten i Kjerteminde-Drigstrup Jens Krog død. Som Valgmenighedspræst virkede sst. siden 1876 Niels Lindberg (1829—86).

³) Den S. 69 nævnte T. H. B. Jespersen.

Med Ønsket om en glædelig Julefest og et glædeligt Nytaar anbefaler jeg mig i Deres Excellences Bevaagenhed.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

13.

Odense Bispegd. d. 27 Jan. 1878.

Deres Excellence

vil i disse Dage blive søgt af ikke mindre end to Deputationer herfra, om hvilke jeg troer at burde sige et Par Ord. Den ene er Overbringer af det Andragende, som jeg allerede tidligere har tilladt mig at omtale, om at faae min Søn til Præst i Allerup og Davinde. Dette Skridt af Menighederne var mig naturligviis ikke ubehageligt; men det laae saa langt fra min Tanke, at det aldeles overraskede mig, at Menighederne havde kastet deres Øie just paa ham, især da jeg ikke vidste, at Nogle derfra oftere havde søgt til Vissenberg. Men uafhængig af en saadan Udtalelse havde jeg, som Deres Excellence behageligen vil mindes, tilladt mig at anbefale min Søns Ønske om at faae dette Kald og ligeledes tilladt mig at anbefale ham til Hans Majestæt Kongens Naade, da jeg tør ansee dette Kald med den betydelige Pension paa for et saadant, at det ikke vilde være urimeligt, at han som 6 Aars Candidat kunde opnaae det ved en Naadeshandling, der ikke blot af ham, men ogsaa af hans gamle Fader vil blive modtaget med dyb Taknemlighed. Jeg haaber derfor, at Menighedens Skridt maa støtte mit Haab. Men desværre maa vi lade et Ønske uopfyldt, som laae saa nær i dette Tilfælde, nemlig at han kunde indstille sig selv for Deres Excellence og for Hans Majestæt, eftersom han for Tiden ligger syg af en Sygdom, der begyndte kort efter Nytaar som en Skarlagensfeber, men nu har vendt sig til en nerveus Koldfeber, der endnu ikke tillader ham at forlade Stuen.

Den anden Deputation angaaer Kjerteminde og Drigstrup¹ og er ogsaa i Grunden stemmende med mit Ønske, saavidt jeg endnu kan have nogen Mening om de Concurrenter, der kunne melde sig; thi af alle de yngre Mænd, der her fra Stiftet kunne søge det, er der Ingen, der synes mig saa kvalificeret som Capellan Jespersen, naar jeg seer paa de stedlige Forhold og Krav. Han er en fortrinlig begavet ung Mand, og han er nu prøvet og har i to Aar gjort det særdeles godt i Kjerteminde. Det er mig en Beroligelse at vide Een, som virkelig er egnet dertil; herfra søge endnu ingen Andre dette vanskelige Embede. For Tiden kan jeg altsaa med fuldeste Overbeviisning anbefale ham, som jeg har gjort i Paategningen paa hans Ansøgning, som jeg har indsendte igaar.

Iøvrigt er her ikke passeret noget Mærkeligt her i Stiftet. Den gamle brave Hansen i Espe² er død, og han var udtjent og befriedes saaledes for den Ubehagelighed, at han snart maatte have havt Capellan. Joh. Clausens Kaldelse til Lyndelse har endnu ikke udøvet anden Indflydelse paa Sogneforholdene, end at de Familier i Høiby, som søgte til Helwig her i Byen³, nu ere vendte tilbage til Sogmenigheden, hvilket er saameget bedre, som Helwig er bleven stærk angrebet af Alderdomssvaghed og mulig selv snart vil behøve Capellan.

Derimod agter Valgmenighedsmedlemmerne i Sønder Næraa, der tænke paa at adskille sig fra Birkedal og hans Capellan, ikke at slutte sig til Clausen, men skulle nu, efter forgjæves at have søgt at faae en Nygaard fra Jyl-

¹) Jvfr. S. 67. Til Sognepræst i Kjerteminde-Drigstrup udnævntes 23. Februar 1878 den personelle Kapellan sst. Theodor Henrik Bloch Jespersen (1848—1927), siden i Brahetrolleborg-Krarup.

²) Den 21. Januar 1878 døde Peter Frederik Hansen, Sognepræst i Espe-Vantinge siden 1841.

³) Jvfr. S. 45. Kirkehistorikeren, Dr. phil. et theol. Nicolaus Ludvig Helveg (1818—83) var residerende Kapellan ved St. Knuds Kirke og Præst ved Graabrødre Hospital fra 1857 til sin Død.

land¹, have henvendt sig til Capellan Lassen² for i ham at faae deres egen særlige Præst, hvem de tilbyde 2000 Kr. fast og en Præstebolig.

I Viby³ er dog foregaaet Noget, som mulig er Deres Excellence bekjendt. Jeg afventer derfra Forhandlinger om et Skifte af Capellan, da Lindberg synes mig at have gjort sig umulig ved den Pjece, han har udgivet⁴. Men i det Hele tager jeg denne Sag langsomt, fordi det gjør mig ondt for den gamle Fischer⁵, som siges at være saa

¹) Den 10. Januar 1875 var der blevet indviet en Filialkirke for Ryslinge Valgmenighed i Sønder Næraa. Ved kgl. Resolution af 28. Marts 1882 modtog Sønder Næraa Valgmenighed Anerkendelse som selvstændig Menighed. S. A. fik den til Præst Frederik Sextus Otto Alfred Petersen Nygård (1845—97), hidtil Sognepræst i Frøslev-Møllerup.

²) Maaske personel Kapellan i Hvejsel-Givskud August Adolf Elias Lassen (1846—1924), siden Sognepræst i Vejlø-Vester Egesborg, eller maaske snarere Hjælpepræsten i Ørsted Søren Carl Christian Lassen (1841—1922), siden Sognepræst i Asperup-Rorslev.

³) I Viby var Jørgen Emil Lindberg (1846—82) personel Kapellan 1877—78. Jvfr. Note 4.

⁴) Der sigtes til »Krigen i Viby eller livsytringer i Viby sogn, et forord og en prædiken offentliggjort på gaven foranledning af J. E. Lindberg, personel kapellan for St. Viby«, Odense 1877. Pjecen er et Forsvarsskrift i Anledning af, at 72 af Viby Sogns Beboere under 5. November 1877 skriftligt havde anmodet Sognepræsten om at blive fritaget for Lindberg, da de ikke havde Udbytte af at høre hans Prædikener. Dette formentes at være en Fejl hos Kapellanen, der »ikke må kunne udvikle sine prædikener således, at de kan fattes og forstås, og som følge deraf heller ikke kan være til gavn for menigheden« (S. 6). Til Gengæld ankede Lindberg over, at Sognets Beboere var stivnet i en forbenet Konservatisme paa det religiøse Omraade, idet de ikke havde arbejdet sig ud over Rationalismen, og han fandt Anledning til at sammenligne denne Retnings endnu levende Repræsentanter med genfundne Eksemplarer af den ellers uddøde Sumpskildpadde. Denne Dyreart betragtes ganske vist nu i Almindelighed som uddød, »men den findes endnu levende, vel på afsides, lidt lave og måske lidt sure steder, levende beskedent, nøjsomt og noget lyssky, men dog levende« (S. 17).

⁵) Sognepræsten i Viby Ernst Christian Fischer (f. 1806) døde 16. August 1878.

svag, at der mulig forestaaer større Forandring. Jeg haaber Deres Excellences Samtykke dertil, og meddeler dette til Forklaring af den Taushed, der mulig kunde være Ministeriet paafaldende.

Hermed anbefaler jeg mig og min Sag i Deres Excellences gunstige Ihukommelse.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

14.

Odense d. 6 April 1878.

Deres Excellence

tilgive, at jeg saa længe har ladet Deres ærede Meddelelse ubesvaret, men den har ikke hvilet upaaagtet, thi saasnart jeg modtog de curiøse Antegnelser af de to Confirmander i Tved, erkyndigede jeg mig strax om denne Cappellans Virksomhed¹, om hvilken jeg indtil da kun havde hørt godt. Provsten² meddeelte mig da, at han er en særdeles nidkjær ung Mand af den indre Missions Retning, der vel er tilbøilig til [at] bruge haarde Udtryk og skarpe Domme, navnlig ofte taler om dem, som ere selvskrevne til Helvede etc., men ellers efter Provstens Mening er en meget flink ung Mand. Paa Grund deraf har jeg taget i Betænkning at gjøre Brug af det Meddeelte, saalænge Confirmandforberedelsen stod paa, for ikke at gribe forstyrrende ind i dette Forhold. Men saasnart Confirmationen er forbi, skal jeg gjøre Brug af Meddelelsen, skjønt den vel ikke egentlig egner sig til officiel Brug. Den ene af de unge Skribentinder har imidlertid formodentlig forladt Sognet og havde heller ikke Alderen til at confir-

¹) Otto Fritz Moe (1846—1931), personel Kapellan i Tved 1875—9, siden Sognepræst i Bjert.

²) Provst i Sunds Herred, Sognepræst i Steenstrup-Lunde Ludvig August Frederik Rasmussen (1808—89).

meres, thi jeg har faaet en Ansøgning om Aldersdispensation for hende fra Valgmenighedspræsten i Veistrup, hvilken jeg imidlertid har tilbageviist til nærmere Oplysning, hvorved mulig Sagen kommer for mig under officiel Form.

Jeg lykønsker nu Deres Excellence som hele Ministeriet til den glimrende Seir¹, som dets Fasthed og sikke Fremgangsmaade har vundet, og glæder mig til den Ro, der nu er givet til at pleie den administrative Gjærning. Deres Excellence vil vel nu ihukomme den stakkels Sehested i Uggerslev; men Andre veed jeg ikke, om der her i Stiftet kan nyde godt af Stiftsmidler: det maatte da være Dahlerup paa Helnæs og Krohn paa Baagø². Jeg er i Tvivl om, hvorvidt jeg skal foranledige Ansøgninger indsendte i saadan Anledning.

Jeg skrev tidligere om en Strid i Viby hos Past. Fischer, og det er mulig nu Deres Excellence bekjendt, hvorledes han har skrevet mod sine Modstandere i en Tone, der gjør ham umulig paa Stedet. Jeg har imidlertid hidtil acquiesceret ved det Løfte, som denne Capellan Lindberg gav, at søge et andet Sted hen, og han søger nu Capellaniet i Farum³; men faaer han det ikke, maae vi see at faae ham fjernet paa anden Maade. Paa Grund heraf har jeg taget i Betænkning at indsende en Ansøgning fra Past. Fischer om Hjælp til Capellan-Hold, thi denne Capellan kan man ikke ønske, at han skal holde, og om han kan faae Lov til at holde en anden, forekommer mig tvivlsomt.

At min Søn ikke fik Allerup, kan jeg bedre forstaae,

¹) Formentlig gennem Udstedelsen 29. Marts 1878 af den provisoriske Finanslov for 1878—79.

²) Om N. Sehested, jvfr. S. 52 og om Dahlerup S. 62. Conrad Johan Martinus Krohn (1846—1927) var Sognepræst paa Baagø 1875—80, siden i Vestervig-Agger.

³) Den S. 70 nævnte Kapellan J. E. Lindberg kom dog ikke til Farum, men blev 10. Maj 1878 Sognepræst i Hodde-Tistrup.

end at just Grundtvigianernes Apostel til America¹ fik Embedet, da just Menighedernes Udsendinge havde hos Hans Majestæt udtrykkelig frabedet sig en Grundtvigianer. Vi ville imidlertid haabe det Bedste. Min Søn slaaer sig nu til Ro i Vissenberg, hvilket han nødig vilde forlade alligevel, og han vil mulig nu kun udbede sig, at Embedet maa købe hans Ejendom til Embedsbolig, som jeg troer, at det kan være godt tjent med; det er et smukt Huus med 3 Tønder Land. Et saa stort Embede som Espe og Vantinge² kunde han naturligviis ikke søge, skjønt Forholdene der unegtelig gjorde det ønskeligt, at de maa faae en Præst, der kan samle Menigheden og helst maatte være af en saadan partieløs christelig Retning. Blandt Ansøgerne her fra Stiftet troer jeg ikke, at Nogen er særlig kvalificeret dertil.

Overhoved er det stille og roligt her i det Kirkelige. Det glædede mig meget, at Deres Excellence gav en saa fortræffelig Resolution paa Klagen over, at Past. Rørdam³ læste et heelt Aar med Sommerconfirmanderne, og ligeledes at Klagen over Skolelærer Boesen i Ore fik en saa fuldstændig Opklaring⁴. Med Valgmenighedsfractionen i Sønder Næraa staaer det endnu hen, saaat den endnu ikke har skaffet sig nogen særlig Præst, men betjenes af Birkedal og den nye Præst i Ryslinge⁵; men det ender

1) Den S. 65 nævnte A. C. L. Grove Rasmussen havde 1871 berejst Amerika som Udsending fra »Udvalget for den dansk-amerikanske Mission«.

2) Til Sognepræst i Espe-Vantinge udnævntes 27. April 1878 Niels Peter Raaschou (1823—90).

3) Formentlig Sognepræsten i Norup, siden i Gamtofte Thomas Ludvig Rørdam (1836—94), der oftere havde vist egenraadig Adfærd. Sagen synes ikke at være behandlet ad skriftlig Vej.

4) I Anledning af, at der, tilsidst i et Brev til Kongen, var blevet rejst Anklage mod Skolelærer i Ore Carl Emil Boesen for Barnemishandling, var der blevet nedsat en Provsteret, der fandt, at Klagerne var aldeles ubeføjede (Kultusministeriet, 2. Ekspeditionskontor, Brevbog 1878 Nr. 639—41).

5) Jvfr. S. 69. Til Johs. Clausens Efterfølger i Ryslinge var 26. No-

dog vist med dens Udskillelse fra Birckedals Menighed. I Kjerteminde har Valgmenighedens Præst Lindberg gjort et lidet Anløb til at faae to Præster anerkjendte ved een Menighed, idet Hagen¹ endnu fungerer for en Deel af Menigheden ved Siden af ham; men jeg har afviist det første Forsøg, som skete under Form af, at jeg vilde tillade to Confirmationer hvert Halvaar; men gjentages det aabent, at de ønske to Præster anerkjendte ved een Menighed, seer jeg egentlig ikke, at der er noget Væsentligt tilhinder for at tillade dem det. Saaledes seer Deres Excellence, at det dog ikke ganske mangler paa interessante og intricate Spørgsmaal, hvoraf vi her have havt saamange.

Der foreligger D. E. en Ansøgning om en Capellan Wilhjelm til Snøde², der ikke heller er uden Betænkelighed, men da den allerede har ligget i nogen Tid, formoder jeg, at Ministeriet er gaaet ind paa den.

Iøvrigt anbefaler jeg mig i Deres Excellences gunstige Erindring og Velvillie.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

15.

Odense Bispegd. d. 2 Juni 1878.

Deres Excellence

modtage min Tak for Deres ærede Skrivelse, og jeg beder Dem være forvisset om, at jeg tilfulde forstaaer de Betænkeligheder, som have stillet sig i Veien for min Søns noget forhastede Ønske.

Idag udbeder jeg mig Deres Excellences Tilladelse til at gjøre en ilsom Udflugt til Kjøbenhavn for at see min vember 1877 blevet udnævnt Claus Nicolai Lorenzen (1835—1905), siden i Nørre Lyndelse-Højby.

¹) Den tidligere Præst for Kjerteminde Valgmenighed Laurits Christian Hagen (1808—80). Jvfr. S. 50.

²) Frederik Wilhjelm (1852—1938), siden Sognepræst ved St. Peders Kirke i Randers, blev 4. April 1878 personel Kapellan hos sin Fader Frederik Wilhjelm (1806—90), Sognepræst i Snøde-Stoense 1842—81.

gamle Moder, der rimeligviis er Døden nær¹, paa een eller to Dage, idet jeg allerede maa tillade mig at reise paa den forudsatte Tilladelse imorgen. Skulde jeg blive hindret i at søge Deres Excellence i Ministeriet, men De maatte ønske at tale med mig, beder jeg Dem lade mig tilsige til hvad Tid, De vil, og Budet træffer mig hos min Søn Nytorv 19 eller hos min Moder Nørregade 16.

Provsteretten har jeg nu nedsat² og skal indsende dens Forhør, saasnart jeg modtager det. Interessantest vil det være, om han virkelig kan angive, hvem der har ladet ham prædike for sig. Personen selv (Becker) har ikke megen Reputation her i Byen, hvor han har staaet i forskjellige Urtekræmmerboutiker og været Reserveofficier. Det gjør mig ondt for den stakkels Sehested, at han nu ikke kan hjælpes: hans Kone er gaaet fra Forstanden, og han selv frygter det Samme: kunde han anbringes paa en Ø igjen, var det maaskee dog det Bedste; men i en almindelig Egn af Landet kan han ikke gjøre Gavn.

Jeg haaber, at Dreyer paa Langeland³ maa faae den hæderlige Afsked. Med en Anden har jeg havt stor Møie, Bendtsen i Gudbjerg⁴, som først længe satte sig imod at

¹) C. T. Engelstofts Adoptivmoder Magdalene (Lene) Cathrine f. Estrup, tidligere gift med Professor Laurits Engelstoft (1774—1851), døde 6. Juni 1878, 91 Aar gammel.

²) Den 28. Maj 1878 udgik der ministeriel Ordre til Biskoppen over Fyens Stift om ved en Provsteret at lade tiltale Sognepræsten i Ringe Mathias Theodor Madsen (1823—1904), der paa Forespørgsel havde maattet oplyse, at han paa Langfredag havde ladet »en paa Askov Folkehøjskole til Præstegerning blandt Danske i Nordamerika uddannet Person ved Navn Andreas Bekker« prædike i Ringe Kirke (Kultusministeriet, 1. Ekspeditionskontor, Brevbog 1878 Nr. 1440, jvfr. Nr. 1208). Provsteretten idømte Pastor Madsen en Bøde paa Kr. 80.—, og herved lod Ministeriet Sagen have sit Forblivende (Fyens Stifts Landemode-Act for 1879 S. 10).

³) Sognepræst i Humble Hans Jacob Drejer (1803—79) fik sin Afsked 30. Juni 1878.

⁴) Sognepræst i Gudbjerg Andreas Jørgen Bendtsen (1799—1878) fik Afsked 22. Juli 1878.

søge Entledigelse og nu gjør Provsten¹ og mig mange Vanskeligheder for at udfinde Embedets sande Indkomster.

Paa Hindsholm har D. Ex. unegtelig gjort os en stor Tjeneste ved at befrie os fra den usalige Capellan i Viby og dermed ende Vibykrigen. Det var særdeles heldigt, men ogsaa mærkværdigt, at Menigheden i Hodde selv søgte om at faae ham: *volenti non fit injuria!* Den stakels apoplectiske Fischer vil vanskelig kunne finde nogen Capellan igjen, og efter objective Regler kunde det ogsaa vanskelig tilstedes. Provsten² og jeg ere enige om at afvente hvad der kan skee, da det er lidet sandsynligt, at han lever ret længe: Nabopræsten, den unge Fich i Mesinge³, har overtaget Embedets Røgt for i Sommer som et Annex, og det ligger knap $\frac{1}{2}$ Miil fra Mesinge. En Understøttelse til Capellanhold maatte den gamle Fischer vel nok kunne gjøre Regning paa uden Hensyn til det indskrænkende Maximum 2500 Kr.?

Pastor Leth i Middelfart⁴ er særdeles glad ved Ministeriets Afgjørelse af hans Sag, ligesom ogsaa jeg. Hans nedtrykte Tilstand og Mistrøstighed er nu ganske forsvunden, og han erkjender selv, at han tog meget feil i at troe sig selv saa svag, at han burde søge Afsked. Jeg tænker, at denne Begivenhed skal have været ham gavnligere end de aarlige Badereiser i de sidste Aar.

Forøvrigt anbefaler jeg mig i Deres Excellence[s] gunstige Erindring.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

¹) Provst for Vinding-Gudme Herreders Provsti, Sognepræst i Vindinge Peter Vincens Bendix (1809—87).

²) Provst for Bjerger-Aasum Herreders Provsti, Sognepræst i Fraugde Frederik Andreas Hansen (1807—90).

³) Viggo Hagbarth Theobald Fich (1837—1904), Sognepræst i Mesinge siden 1873.

⁴) Andreas Peter Martin Leth (1822—1905), Sognepræst i Middelfart-Kauslunde fra 1870 til 1894.

16.

Odense d. 8 Juli 1878.

Deres Excellence!

Omsider seer [jeg] mig nu istand til at meddele Deres Excellence yderligere Underretning om den besønderlige Sag, som De i Vinter tilsendte mig og hvortil indlagte 2 Bilag hører. Alle Undersøgelser have stadfæstet hvad jeg tidligere har yttret, at Capellan Moe¹ er en særdeles duelig og nidkjer ung Mand, som mere og mere har formaaet at drage Menigheden til den næsten forladte Tved Kirke og som vistnok ogsaa stadig vinder mere Erkjendelse i Menigheden, medens nogle Enkelte vedblive at være ham gramme. Unegtelig giver han ogsaa Anstød ved et og andet haardt eller sletvalgt Ord (dog ikke paa Prædikestolen), og der var vistnok Grund til at paatale, hvad der ved denne Leilighed kom for Dagen om hans Confirmandforberedelse. Han har nu i Sognepræstens Overværelse faaet det fornødne Tilhold af mig om at iagttage bedre, hvad Dannelse og Underviisningens religiøse Character kræver, samt afholde sig fra Excursioner paa politiske og andre verdslige Gebeter. Han erkjendte villig sine Feilgreb, og Klagen selv var ham et slaaende Beviis paa hans Misforstaaelse af Bestræbelsen for at være populair. Noget af det Værste beroer imidlertid paa en reen Misforstaaelse, idet Spørgsmaalet, om Pigen elskede en navngiven, var foranlediget ved Popularisering af Menneskekjærligheds Pligt at elske alle Mennesker og havde slet intet med Elskov at gjøre: han spurgte, om hun da ogsaa elskede en almindelig bekjendt slet Dreng — men han indsaae nu strax sit pædagogiske Misgreb i en saadan Popularisering. De andre Smagløsheder og Taabeligheder vil han vistnok fremtidig vide at undgaae. Kun den ene Ting, at han skulde have sagt, at de lærte slet Religion i Byskolen,

¹) Jvfr. S. 71. Denne Episode er ikke omtalt i [Axel Fr. Moe], Præsten Otto F. Moe, 1933, S. 26—30.

frasagde han sig fuldstændig som en Misforstaaelse (der ogsaa kun findes i det ene Referat), thi de lære deres Bog særdeles godt i Skolen. Iøvrigt lovede han at iagttage mere Sømmelighed og Tact og tale med mere Besindighed og Mildhed, og da han er en ung Mand med en stærk Nidkjerhed, haaber jeg, at den Erfaring, han nu har gjort, skal have en gavnlig Indflydelse paa hans fremtidige Færd. Men hermed anseer jeg ogsaa denne Sag for afsluttet, og jeg vil anbefale den livlige og nidkjære unge Mand til Deres Excellences Overbærelse og Gunst, dersom han fremdeles skulde fortrædiges af Malcontente i den Virksomhed, som navnlig hans gamle Sognepræst sætter megen Priis paa.

Ved Dreyers Entledigelse have vi nu faaet det største Præstekald ledigt¹, og jeg haaber, at Ministeriet nu ved dets Besættelse vil tage de fornødne Hensyn til Fremtiden, navnlig ved at paalægge Successor at prædike i de Capeller, om hvis Opførelse der forlængst er indgivet Forslag.

Til Andeel i de 25000 Kr. ville ikke Mange her fra Stiftet kunne indstille sig: navnlig har Holst i Seden og den gamle Sehested i Uggerslev² indseet Umuligheden deraf. Jeg har kun Ansøgninger fra 3, men kan endnu vente fra 2.

Ministeriet vil faae en høist vanskelig Pensionsberegning herfra, da Provst Nielsen i Oure³ nu maa gaae af og ikke har været fulde 5 Aar i Embedet; jeg haaber, at Ministeriet i ethvert Tilfælde vil bære over med mine, mulig subtile, Bestræbelser for at gjøre Ret i de tvivlsomme Tilfælde.

¹) Jvfr. S. 75. Humble Sognekald er i Statskalenderen for 1878 opført med en Reguleringssum af indtil Kr. 10 268. Til Sognepræst i Humble udnævntes 4. Oktober 1878 Hans Peter Malmstrøm (1827—83).

²) Hans Peter Holst (1839—93), Sognepræst i Seden-Aasum 1876—81, siden i Førlev. Om Sehested jvfr. S. 52.

³) Provst Frederik Nielsen (1818—89), Sognepræst i Oure-Vejstrup siden 1873, fik Afsked 6. November 1878.

Provsteretten er i Gang, og jeg venter snart at kunne indsende Forhøret angaaende Madsens Yttring¹ om Personens Tilstedelse til Prædiken andensteds: han skal dog have angivet to Kirker, i hvilke det er skeet; men ellers frygter jeg for, at den verdslige Dommer tager Sagen noget let. Jeg har gjort ham opmærksom paa, at Bøderne 10—20 rdl. i Forordn. 23 Nov. 1697 repræsentere ligesaamange Tønder Byg! Til Actor har Amtmanden beskikket en Procurator, som før har boet i Ringe Sogn; jeg veed ikke, om jeg skal ansee det for et godt eller et daarligt Varsel.

I Øvrigt er her intet Mærkeligt passeret, og jeg har visiteret hos et Par af de nye Præster, som jeg har fundet meget gode. Men forresten har jeg været noget hindret i Visitering ved Helbred og andre Omstændigheder i denne besønderlige Sommer, saaat jeg kun trøster mig ved, at der hellerikke er Steder, hvor det særlig behøves.

Vi vente Høsten tidligt, og jeg vil snart udbede mig Ministeriets Tilladelse til at søge nogle Ugers Recreation i Sjælland i Aar istedet for mit sædvanlige Ophold i Middelfart; men jeg troer ikke destomindre at kunne som sædvanligt bestyre Embedet herhjemme alligevel deels ved Besøg deels ved Correspondance og Stiftsprovstens Assistentce.

Vi havde en særdeles smuk Dag i Svendborg ved Hans Majestæts Nærværelse der², kun beklager jeg, at Deres Excellence ikke var blandt de Ministre, der ledsagede ham denne Gang; jeg kunde da personlig have gjort, hvad jeg nu skriftlig tillader mig, at anbefale mig i Deres Excellences gunstige Erindring.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

¹) Jvfr. S. 75.

²) Den 4. Juli 1878 besøgte Christian IX., ledsaget af Kronprinsen, Konsejlspræsidenten, Indenrigsministeren m. fl., Svendborg for at deltage i Landmandsmødet sst.

17.

Odense Bispegd. d. 18 Dec. 1878.

Deres Excellence!

Med megen Taknemlighed har jeg modtaget det høist interessante og smukke Værk over Bornholms Kirker, som Deres Excellence har gjort mig den Ære at tilstille mig. Det er høist glædeligt, at saadanne Arbejder kunne foranstaltes udførte af det Offentlige, og dette Aar har været særdeles riigt, da ogsaa det rosencroneske Fonds Udgave af Registret til Sc. Rer. Dan. er et kosteligt Værk af en anden Art¹. Jeg ønsker Held til mange fremtidige og deriblandt Beretningen om vore mærkelige Helgen- og Konge-Levninger i St. Knuds Kirke². Ad Aare vil D. Exc. ogsaa kunne glæde Dem ved at see vor St. Hans Kirke, som udvendig nu er blevet en særdeles smuk Bygning, og Arbeidet skrider rask frem i det Indvendige.

Iøvrigt har vi lidt et stort Tab for det selskabelige Liv her i Byen ved den gode Schlegels Død³, hvem vi begrove i Mandags. Alt er hidtil fundet i den bedste Orden efter ham. Vi haabe, at hans Enke faaer Pension af Communitetsforvalterposten de jure, og jeg haaber ogsaa, at der kan tillægges hende nogen Naadenspension af Stiftets offentlige Midler i Lighed med hvad der skete med Stiftsrevisor Ostenfeldts Enke⁴, som vedblev i mange Aar (om-

¹) Der sigtes til Værket »Bornholms ældgamle Kirkebygninger opmaalte og undersøgte under Ledelse af Hans J. Holm«, Kbh. 1878. Samme Aar udkom under C. F. Wegeners Auspicier Registerbindet til »Scriptores rerum Danicarum medii ævi« (IX).

²) Først 1886 udkom den officielle Beretning ved G. Burman Becker om »Helgenskrinene i Sankt Knuds Kirke i Odense undersøgte 1833 og 1874«.

³) Stiftskasserer i Odense, Etatsraad Carl Frederik Adolph Schlegel var død den 9. December 1878.

⁴) Petronelle Ostenfeldt, f. Thostrup († 1866), Enke efter Stiftsrevisor, Justitsraad Christen Nicolai Ostenfeldt († 1849).

trent til 1860) at nyde en Pension, der fordeeltes paa mangfoldige Stiftelser (Lundegaard, Kirkerne og Hospitaler og mulig Legater), eftersom nu Stiftets offentlige Midler ere istand til at yde det af Reservefondens Renter. Hun behøver høilig saadan Hjelp, og det vilde være særdeles godt, om hun ogsaa kunde beholde den Fribolig paa Slottets Portbygning, som upaatvivlelig ligesaa vel var tiltænkt hende som Manden af Kong Frederik d. 7de, fra hvem der kun skal have en mundtlig Ordre derom, men som hidtil har været kjendt gyldig.

Angaaende Schlegels Embede forvente vi nu Ministeriets gunstige Bestemmelser efter den nu indsendte Indstilling. Det ene Led, som vi har faaet Ordren om, Communitetet, giver mig Anledning til at meddele, at vi forhaabentlig i al Stilhed kan oversee en Misforstaaelse i Ministeriets Expedition, naar den nævner forhenværende Adjunct Haugsted, der hverken kan eller vil, eller har været paatænkt, istedetfor Broderen Procurator Haugsted, der er Skolekasserer¹; men jeg vil henstille, om D. E. maatte finde det rigtigere at berigtige denne Misforstaaelse.

Vi imødesee endnu, hvad Deel der kan tilflyde Fyen af de opsamlede Stiftsmidler: Sehested, Holst og især den ulykkelige Prip i Ærøeskjøbing² haabe med mere og mindre Udsigt. Sidstnævntes Kald er nærved at indsvinde til Intet, og jeg frygter ikke lidet ved en eventuel Vacance i det. Jeg kunde næsten fristes til at foreslaae at gjøre Ærøeskjøbing til Annex til Tranderup, dersom der ikke var Udsigt til en Lønningslov, som gjør det muligt at opholde Præstekaldet.

Ja, gid Deres Excellence maa faae Held til at sætte den og meget andet Godt igjennem i de kommende Dage, men der maa vist mere end om[!] Oplysning til at lære Ved-

¹) Fhv. Adjunkt ved Odense Katedralskole Christian Anders Boesen Haugsted (1825—1905) og hans Broder Prokurator Henrik Emil Haugsted.

²) Jvfr. S. 52.

kommende, at de ikke forstaae at regjere, hvortil der hører Andet end Selvkjerlighed og Bondeforstand.

Med alle gode Fremtidsforhaabninger ønsker jeg Deres Excellence en glædelig Juul og et glædeligt Nytaar med Tak for det forgangne Aar og flere.

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

18.

Odense d. 31 Jan. 1879.

Deres Excellence

modtage en noget forsinket Nytaarshilsen, som kun søger sin Berettigelse til endnu at fremkomme deri, at Aarets første Maaned endnu ikke er sluttet: gid mange Aar maa begynde under saa gode Auspicier som dette og forøge Antallet af indholdsrige Aar!

Jeg kan ogsaa som sædvanlig takke Deres Excellence for hvad der er passeret, siden jeg skrev sidst: Understøttelserne til Embeder have netop truffet alle de tre, som jeg har foreslaaet oprettede under Hensyn til en eventuel Forandring i Lønningsmaade. At min Søn saa tidlig kom med, glæder mig naturligviis særdeles: hans Virksomhed gjør ham virkelig værdig dertil. At Prip¹ kom med, er mig ogsaa særdeles kjært, og var aldeles nødvendigt; men med ham ere vi ikke færdig: han haaber endnu paa en gunstig Afgjørelse af hans gjentagne Ansøgning om Fritagelse for at erlægge Afdrag til Kirkekassen, som jeg mener, at Ministeriet godt kan forlægge ud over en fremtidig Successor eller reent standse, indtil engang Præstegaarden overtages af en Fond: Kirkekassen kan godt undvære Afdraget, naar den faaer Renten. Stiftsøvrigheden krymper sig ved at paabyde Udpantning — og der er jo ogsaa næsten ingen faste Indkomster at sequestrere!

¹) Jvfr. S. 81.

Tranderups Besættelse med den flinke Sidenius¹ var meget ønskelig og er modtaget med Glæde.

Vi vente derimod smærtelig paa en Præst til det ved Nielsens Entledigelse vacante Oure og Veistrup². Man betvivler, at det er opslaaet vacant endog, skjønt jeg haaber, at min Indberetning om dets Beskaffenhed er indkommen i Nov. Maaned. Vacancetourene ere nu snart udløbne, og det er yderst vanskeligt at faae et saadant afsides Grændsekald, som har to Kirker, besørget af 2 Herredspræster, dobbelt her fordi der er en Valgmenighed i det ene Sogn, der let spiller Mester. Den ledige Capellan Lassen, som besørgede Kaldet i Nielsens Embedstid³, drog strax bort og er beskjæftiget paa et andet Sted i en Præsts Sygdom; desuden kunde jeg vanskelig beordre Nogen dertil, da Nielsens have ladet Præstegaarden tom.

Om Pickers Enkes Naadesaar⁴ beder jeg Ministeriet løse vor Tvivl eller vor indbildte Tvivl, thi vi ansee det for aldeles utvivlsomt.

Min Stiftamtmand⁵ ligger i disse Dage alvorlig syg af en stærk Rosen i Ansigtet; igaar føregik dog en heldig Forandring i dens Retning, saa at vi nu haabe, at han er uden Fare. Ellers er her intet Nyt i Byen eller i Stiftet; det skulde da være, at Valgmenigheds Annexsognet i Sønder Næraa er kommet i Forlegenhed ved Birkedals Capellans Befordring⁶, da han ingen ny kan faae (uden

¹) Knud Rasmus Edvard Sidenius (1836—80), Sognepræst i Søby, forflyttedes 10. Januar 1879 til Tranderup.

²) Til Sognepræst i Oure-Vejstrup udnævntes 9. April 1879 Harald Georg Saabye (1838—1919), siden i Thoreby.

³) Jvfr. S. 70, 78.

⁴) Om Naadensaaret efter den S. 56 nævnte C. E. Picker i Brylle resolverede Ministeriet 10. Februar 1879, at skønt der ikke tilkom hans Enke nogen ubetinget Ret til et Naadensaar, vilde man dog efter Omstændighederne finde det billigt, at der blev tilstaaet hende et saadant (Kultusministeriet, 1. Ekspeditions kontor, Brevbog 1879 Nr. 304).

⁵) Stiftamtmand i Odense, Kammerherre Eugenius Sophus Ernst Heltzen (1818—98).

⁶) Personel Medhjælper hos Valgmenighedspræsten i Ryslinge Lav-

Løn!) og Menigheden krymper sig ved at engagere en heel Valgmenighedspræst, om de ellers kunde faae En. Den, som Menigheden i Kjerteminde fik, Lindberg, forholder sig (idetmindste kirkeligt) meget stille og fordyber sig i lærde Sprogstudier.

Iforgaars ordinerede jeg ikke mindre end 7 Candidater, som gik til alle Verdenshjørner: den interessanteste var den unge Sognepræst Hjort, som skal til Færøerne. Gorm Hansen, som skal til St. Heddinge, faaer vel et nyt Reglement¹, thi det bestaaende trænger rigtignok til Afløsning, naar ikke Sognepræsten er en særdeles liberal Mand mod sin Capellan: jeg anbefaler det, som er givet for Vissenberg, hvilket har beviist sig practisk under ikke ganske lette Forhold (Skibst. 1875 p. 143).

Tillige anbefaler jeg mig selv i Deres Excellences gunstige Bevaagenhed.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

19.

Odense d. 30 April 1879.

Deres Excellence

har ikke længe hørt fra mig, og det har jo tildeels den Grund, at jeg ikke har havt Sager af Vigtighed, men ogsaa den, at jeg ikke bør optage Deres til bedre Anvendelse bestemte Tid. Skjønt det ikke er stort anderledes idag, vil jeg dog nu tillade mig en Forespørgsel, som mulig bedst kan gjøres i den private Form, nemlig angaaende Øster-Hæsinge og Hillerslev Kald, som nu er blevet ledigt ved Provst Thorups Kaldelse til Sjælland², hvormed han

rids Ludvig Gundelak Nyegaard (1849—1916) var 23. December 1878 blevet Sognepræst i Aadum, siden i Gimlinge.

¹) Sognepræst paa Vaagø Søren Hansen Hjort (1853—1928), siden i Ryslinge. Anders Gorm Hansen (1846—1911), residerende Kapellan i Store Hedinge 1878—82, siden Stiftspræst ved Vemmetofte.

²) Sognepræst i Øster Hæsinge-Hillerslev, Provst Carl Edvard Thorup (1818—99) var 21. Marts 1879 blevet forflyttet til Skuldelev-Selsø. Den paatænkte Adskillelse fandt først Sted 30. Maj 1903.

er mere tilfreds end jeg, der stedse havde ønsket ham brugt efter hans Evner. Om hans Kald faaer jeg fra flere Sider Spørgsmaal, som jeg ikke kan besvare. Man spørger nemlig, hvorledes Ministeriets Opslag af det skal forstaaes, idet der siges, at den, der kaldes, skal afstaae Hillerslev, naar forlanges, og man veed ikke, hvad og hvormeget han da vilde beholde at leve af. Vel formoder jeg, at Meningen er, at han kun skal afstaae dette Annex mod en Erstatning, der sikkrer ham mod Afgang i Indtægt (som Schjerning med Brylle)¹; men da det ikke udtrykkelig er udtalt, har jeg ikke vovet at give afgjørende Svar. Man siger, at Hillerslevs Sogns Attraae efter Forandringen nu skal være betydelig kjølnet, da det var en enkelt bestemt Person, for hvis Skyld de i sin Tid androg paa denne Adskillelse; men det er dog altid vel beføiet og ønskeligt og bør altsaa fastholdes, medens det just ikke har Hast dermed. Den uheldige Omstændighed, at Avlingen er bortforpagtet paa 9 Aar fra 1 Mai d. A. giver mig en ny Anledning til at berøre en Forretningsgang, der synes mig mangelfuld, nemlig at saadanne Forpagtninger slet ikke komme til min Kundskab, men stadfæstes paa Provstens og Amtmandens Indstilling. Det er oftere skeet, at slige Forpagtninger ere stadfæstede for Mænd, der stode ligeved Afgang eller til Fordeel for Sønner eller Svigersønner o. dsl., i hvilke Tilfælde Biskoppen mulig kunde have iagttaget Embedets Ret noget mere. Imidlertid vil jeg ingenlunde ansee det nødvendigt at gjøre disse Sager til Stiftsøvrighedssager (skjønt de undertiden indsendes som saadanne), og det var vel ikke engang naturligt, at Stiftamtmanden for sit Amts Vedkommende skulde sende sin og Provstens Indstilling til Stiftsøvrigheden; men det forekommer mig, at Ministeriet kunde behandle dem som Skolernes Sager og indhente Biskoppens Betænkning, om

¹) Ved kgl. Resolution af 12. Maj 1877 var Brylle blevet udskilt som et særligt Pastorat fra Tommerup-Brylle. Sognepræst her var Carl Henrik Emil Schjerning (1824—93), siden i Stillinge.

der skulde være Noget tilhinder for Stadfæstelsen. Biskoppen kan undertiden vide Ting, som de Andre ikke vide, f. E. om fremtidige Delinger af Embeder o. A.

Deres Excellence vil see, at vi (o: Heltzen og jeg) ere i Forlegenhed med de uafgjorte Spørgsmaal om Stiftskasserer Embedet og Lønnen for det, om hvilken sidste vi nu ikke kunne undgaae en foreløbig Bestemmelse, da Terminsudbetalingerne til Præsterne nu maa udregnes og forudsætte, at vi maa gjøre en Afkortning i Rentebeløbet. Det har viist sig, at Schlegels Klage over det vidtløftige Arbeide ingenlunde var ugrundet: det optager hele Cand. Heltzens Tid¹, skjønt han intet Andet har at gjøre. I det Hele er det virkelig ogsaa et Embede, der behøver en heel Mand, og jeg vilde meget ønske, at vi kunde faae det besat som et selvstændigt Embede som hidtil, om ikke formelt, saa dog i Realiteten.

Marstal-Sagen o: Tholles Beskikkelse² anbefales til Deres Excellences gunstige Overveielse: det er Synd at holde ham længere under de usikre Forhold, og det skulde gjøre mig meget ondt for Menigheden, om han blev nødt til at søge anden Befordring. Ogsaa Capellerne i Humble Sogn anbefales, især hvis det skal [være] muligt at faae dem opførte i denne Sommer. Blandt Ansøgerne herfra anbefaler jeg især Christensen i Egense og Selmer i S. Næraa til snarlig Befordring³.

Den smukke Fest for Martensen har glædet mig meget, men den forestaaende Universitetsfest imødesees ikke med stor Interesse i Provindserne⁴. Doctorvalgene her i Landet

¹) Frederik Joachim August Heltzen (f. 1851), Amtsfuldmægtig i Odense, siden Herredsfoged i Hads Herred.

²) Den 1. Marts 1880 udnævntes den S. 44 nævnte T. H. J. Tholle til Sognepræst i Marstal.

³) Om M. C. V. Christensen i Egense se S. 59. Sognepræst i Sønder Næraa Frederik (Fritz) Selmer (1825—87) blev 7. Juni 1880 Sognepræst i Aversi-Tybjerg.

⁴) Den 15. April 1879 fejredes H. L. Martensens 25-Aars Jubilæum som Sjællands Biskop (jvfr. H. L. Martensen, Af mit Levnet III, 212 ff.)

ere vistnok meget heldige, dog kunde jeg ønske Provst Andersen i Ringsted medtaget efter den fortrinlige Bog, han har skrevet om Martensens Ethik¹. Indbydelser til Festen ere nok endnu ikke udsendte: istedetfor dem er der kommen en Forespørgsel til Nogle, om de vil deeltage i et Festmaaltid (for 20 Kr.) og betale 10 Kr. for en Sølvmedaille. Anderledes var det 1836, da Kongen udeelte de to store Sølvmedailler etc. Jeg veed jo, at det ikke er Deres Excellences Villie, at det skal blive som det nu er blevet, men selv under de tyngende Forhold kunde det dog være bedre arrangeret. — Dog der er vigtigere Ting end Fester, og jeg ønsker Deres Excellence alt Held til at sætte det igjennem, som De saa mandigen kjæmper for.

Deres ærbødigste

C. T. Engelstoft.

20.

Odense Bispegd. d. 28 Febr. 1880.

Deres Excellence

modtage vor Tak for den Meddelelse, De gjorde Stiftsøvrigheden om vor Indstilling i Anledning af St. Hans Kirke. Jeg kan saa godt forstaae, at det ikke vel lod sig gjøre, og jeg havde ikke selv stor Tillid dertil eller tillagde det stor Vægt, saaat jeg mere betragtede det som en mentio honorifica end en egentlig Indstilling. Kirkeværgen har havt meest Fortjeneste, men han er saa ung i Tjene-

og i Juni s. A. Københavns Universitets 400-Aars Jubilæum (jvfr. Edvard Holm, Beretning om Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest Juni 1879).

¹) Sognepræst i Ringsted-Benløse, Provst Frederik Vilhelm Andersen (1820—1910) blev ikke Æresdoktor 1879, men disputerede for den teologiske Doktorgrad 1880. 1879 havde han udgivet det af Engelstoft nævnte Skrift »Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens »Den christelige Ethik«. — Jvfr. S. 143.

sten, at han nok kan bie¹. Ligeledes takke vi for den sidste Resolution om samme Kirke, da navnlig jeg stedse har holdt paa, at Orgelpulpitoret paa den sydlige Side skulde nedtages². Det vil glæde Deres Excellence at see den nu heelt forvandlede Kirke, der er blevet særdeles smuk og god at høre i, og Blochs Altertavle tager sig særdeles godt ud³. Ogsaa det nye Varmeapparat har viist sig særdeles tilfredsstillende. Jeg har nu indviet eller rettere gjenindviet alle Kirkerne her i Byen, og i Alt har jeg indviet 18 i Stiftet, af hvilke dog kun 7 har været ganske nye og deraf de 4 Valgmenighedskirker, men det er ikke lidet i 28 Aar, og dog forestaar endnu et Par.

Blandt disse er Valdemarslots Capel, som Baron Brockdorff skal have sat i en ypperlig Stand⁴, og da derved ogsaa bliver Spørgsmaal om udvidet Prædiketjeneste, skal jeg snart forelægge et Forslag for Ministeriet, saasnart nu Rigsdagens møisomme Dage ere henrundne.

For en af de første af disse Kirker er jeg lidt bekymret i denne Tid, nemlig Baagø, hvor det forrige Gang havde Vanskelighed at faae Embedet besat⁵; og jeg længes navnlig efter at vide, om jeg kan vente en uordineret Candidat dertil, da jeg saa gjerne vilde forbinde hans Ordination

¹) Den 1. Marts 1880 udnævntes Kirkeværgen ved St. Hans Kirke i Odense Niels Adolph Jørgensen til Kancelliraad.

²) Ved Skrivelse af 18. Februar 1880 meddeltes der Tilladelse til Indrettelse af en Kongestol paa den nordre Væg i St. Hans Kirke i Odense, medens det søndre Pulpitur, der dækkede for et Vindue, skulde nedtages (Kultusministeriet, 1. Ekspeditionskontor, Brevbog 1880 Nr. 397).

³) Om Carl Blochs Altertavle med Motiv »Kristus i Gethsemane« jvfr. Rikard Magnussen, Carl Bloch 1834—1890 S. 160.

⁴) Kammerherre, Hofjægermester Carl Frederik Sophus Vilhelm Juel-Brockdorff (1839—1900) til Taasinge lod Kapellet paa Valdemars Slot gennemrestaurere, efter at det havde været lukket siden 1847; det inviedes 16. December 1880.

⁵) Den 22. Marts 1880 blev cand. theol. Jens Sørensen Voldum (f. 1853) kaldet til Sognepræst og Skolelærer paa Baagø, siden i Hjembæk-Svinninge.

med Skovbos til Nyborg¹, over hvis Valg der er almindelig Glæde. Boligens Vedligeholdelse paa hviler Skolevæsenet, men om Seilepligten har jeg maattet spørge Provsten, inden jeg svarer.

Der er en anden Sag, hvorefter der er en udbredt Længsel, nemlig den Understøttelse, som mange haabe og forvente af det nu snart udløbende Finantsaar, og Længselen er dobbelt, da de ikke vide, om de har gjort Regning uden Vært ved at regne derpaa. Ifjor fik de det i December. Jeg kunde ikke svare Sehested, som især er længselsfuld, da jeg ikke ret veed, af hvilke Penge Deres Excellence gav ham den saare velkomne Hjælp ifjor; man siger, at Faderens Død² ikke skal have forbedret hans Stilling, og Befordring kan han vel neppe vente. Et Par yngre Mænd ere desværre meget ilde stedt, dog ikke af samme Grund; Ussing i Skamby og Sidenius i Tranderup ligge syge i lang Tid og uden sønderlig Haab³.

Den gamle Marstal Sag tillader jeg mig ogsaa at nævne; men jeg er nu, efterat Tholle har mistet sin Hustrue⁴, næsten uvis, om jeg helst skal ønske ham at blive paa Stedet eller at forflyttes; dog da det ene ikke udelukker det Andet, vilde jeg dog helst see den nye Orden indført ved ham selv, og han fortjener al Gunst for hans lange udmærkede Tjeneste paa ringe Vilkaar.

Jeg selv har ogsaa en Sag, som de Interesserede længes eller længtes stærkt efter: det er mit Boelsted i Ulbølle⁵,

¹) Christen Frederik Skouboe (1848—94) var 15. Januar 1880 blevet residerende Kapellan i Nyborg, siden Seminarieførstander og Sognepræst i Skaarup.

²) Kaptajn Jens Sehested var død, 92 Aar gammel, 26. Oktober 1878 i Uggerslev.

³) Sognepræsterne Harald Ussing i Skamby døde 4. Jan. 1881, Knud Rasmus Edvard Sidenius i Tranderup 29. Juni 1880.

⁴) Fru Anna Christine Tholle, f. Skouboe, var død 7. September 1879.

⁵) Et Forslag om Bortfæstning af et Fyens Bispeembede tilhørende Bolssted i Ulbølle nægtede Ministeriet 22. Marts 1880 Approbation,

hvortil der meldte sig Liebhavere i Efteraaret, men jeg veed, at de forudsætte, at de kunde tiltræde i dette Foraar, og derfor veed jeg ikke ganske, om de endnu staae ved deres Bud. Jeg skulde selv naturligviis kun være glad ved, om Deres Excellence med det samme vilde afgjøre det tvivlsomme Spørgsmaal om hvorvidt Indfæstningen for disse trolleske Skolers Gods tilfalder Beneficiarius, til dennes Fordeel o: saaat den ikke betragtes som indbefattet under Plac. 26 Oct. 1831. Jeg har hørt, at den omhandlede Gaard trænger stærkt til at komme i bedre Hænder, og uden Tvivl er den allerede saa forfalden, at det maa ønskes hellere at bortfæste den end at sælge den i dens nærværende Tilstand.

Jeg beder Deres Excellence undskylde, at jeg berører saa mange Ting i et Brev, og dog beder jeg endnu om Til ladelse til at tilføie det ene Punct, at min Søn maa være Deres Excellence i gunstig Erindring, naar der engang maatte blive en Leilighed til at anbringe ham paa et godt Sted.

Deres ærbødige

C. T. Engelstoft.

21.

Odense Bispegd. d. 8 Mai 1880.

Deres Excellence!

Med den taknemligste Paaskjønnelse har jeg modtaget Deres Excellences Brev, der paa eengang vidner om Hans Majestæts høie Naade og Deres Excellences høigunstige Villie. I Haab om, at det ikke er forseent, har jeg nu idag indsendt min Søns Ansøgning om Ørum¹, hvilken jeg

hvorimod et senere Forslag herom approberedes 22. April s. A. (Kultusministeriet, 1. Ekspeditionskontor, Brevbog 1880 Nr. 692, 1030). Den omtalte Plakat af 26. Oktober 1831 er Plakaten ang. nogle nærmere Bestemmelser med Hensyn til Bortfæstelsen af beneficeret Bøndergods.

¹) Den 19. Maj 1880 blev den S. 44 og oftere nævnte F. D. T. Engelstoft udnævnt til Sognepræst i Ørum-Ginnerup i Aarhus Stift.

gjerne kunde kalde hans anden, men for Ministeriet er det unægtelig hans første derom. Sagens Sammenhæng er, at han i rette Tid havde indgivet Ansøgning, og det maa Menighederne have vidst; men da han Intet hørte om, at disse søgte for ham, og han samtidig blev opfordret fra et andet Sted om at søge dertil, tog han sin Ansøgning om Ørum tilbage her fra Bispecontoiret. Senere erfarede han, hvad Menighederne havde gjort, og da fortrød han at have taget Ansøgningen tilbage, men Tiden var da udløbet. Nu gjentager han den med Glæde og Haab og beder, at han maa komme i allernaadigst Betragtning, som om han havde søgt i rette Tid, og hans Fader forener sin Bøn med hans.

Deres Excellence modtage ogsaa min Tak for Afgjørelsen af Fæstesagen om Bispestolens eneste Fæstested; jeg haaber nu, at denne gamle Sag snart kommer i Orden.

Det er formodentlig D. E. bekjendt, at Baron Juel Brockdorf er næsten færdig med Valdemar Slotscapels Restauration, som skal blive meget smuk, og at han agter at tilbyde det til fast Gudstjeneste for Troenses Beboere. Det kan saaledes opnaaes, hvad der ved de sidste Besættelser af Bregninge Kald er forberedt, at denne store Menighed kan faae tvende Gudstjenester, idetmindste hver anden Søndag. Men jeg skal formodentlig indhente Ministeriets Samtykke til at gjenindvie dette Capel og forud forelægge et Reglement for dets Brug. I denne Hensigt har jeg indledet Correspondance med Baronen, men jeg kunde ogsaa meget ønske at vide Deres Excellences Tanker om de to Hovedpuncter, som derved ville komme i Betragtning, nemlig 100 Kr., som forhen har været tillagt Sognepræsten, og Sikkringen af Kirkens Vedligeholdelse og Benyttelse. I en Res. af 16 Mai 1854, da de første Skridt bleve gjorte til den nu forventede Ordning, fastsættes bl. A., at det nævn[t]e Vederlag, som beroede paa en Overenskomst af 1738, skuldes forlænges; men det forekommer mig nu at være en ubillig Fordring, der ikke heller er til-

sagt de senere kaldede Præster; thi denne Løn blev i sin Tid tillagt Præsten, da Capellet blev oprettet for Herskabets egen Skyld alene; men naar nu Capellet tilbydes som en Fialkirke til Menighedens fælleds Brug, staaer Tjenesten der i et ganske andet Lys. Jeg var derfor tilbøielig til at overlade Baronen at honorere sin Sognepræst, som han vil, og alene at anvende Forbeholdet i Kaldsbrevene, at Præsten skal prædike der, saa tidt som Reglementet bestemmer og oftere, om han vil. Past. Müller¹ er aldeles enig i at lade Sagen ordne saaledes. Hvad Sikkerhed der skal fordres og kan opnaaes, veed jeg mindre: jeg har fortalt ham, at Holsten lagde sit Capel paa Vigerslev Kirketiende²; men dersom Baronen kun vil love at vedligeholde det som hele Slottet og udstede en Declaration om dets frie Benyttelse og fornødne Røgt, kan man vel nøies dermed for vor Tid og stole paa Efterslægtens gode Villie; thi en egentlig Forpligtelses Overtagelse paa Stamhuset kunde let møde Vanskeligheder. Det glæder mig, at D. Ex. nu ogsaa faaer den Glæde at see denne Kirke gjenopstaae, ligesom jeg haaber, at De i Sommer skal see det ene Capel i Humble færdigt og det andet paabegyndt og Kirken i Paddesø ligeledes. Jeg har nu indviet 19 Kirker, hvoraf 8 ganske nye, og jeg hører, at D. E. har kaldet 500 af de nuværende Præster! Tiden er i rask Bevægelse, gid det maa gaee ligesaa paa Skolens Omraade! vi nære et lille Haab nu. Dersom min Søn faaer Ørum, kan den ledige Capellan i Barløse finde en passende Ansættelse i Vissenberg³.

Dog — jeg maa ikke lægge Beslag paa D. Excellences

¹) Kirkepolitikeren, Sognepræst i Bregninge Hans Christian Diderik Müller (1835—1902), siden i Herfølge-Sædder. Jvfr. S. 94.

²) Kammerherre, Ritmester Gustav Alexander Lensbaron Bernerschilden-Holsten (1823—89) til Holstenshus etc. lod 1870 opføre et Kapel »Skovkapellet« i Vigerslev Sogn, hvori hans Gaard Langesø er beliggende.

³) Hans Hartvig Møller (1846—1914), siden Sognepræst i Følleslev-Særslev, fik dog ikke Vissenbjerg.

Tid længere, men slutter med de bedste Ønsker for Dem og Deres Gjerning.

Ærbødigst hengiven

C. T. Engelstoft.

22.

Odense Bispegd. d. 6 Juni 1880.

Deres Excellence

har i mange Maader nu det største Krav paa min Taknemlighed, da De ikke blot har medvirket til min Søns Kaldelse til et godt og passende Kald¹, men ved Deres Godhed bødede paa det besønderlige Uheld, som saa let kunde have udelukket ham fra at opnaae det, og saa hurtigt udrev mig af den Spænding, hvori jeg unægtelig gik i de afgjørende Dage. Jeg vil haabe, at han skal vise sig Deres Tillid og Hans Majestæts Naade værdig; thi det er hidtil lykket ham godt at vinde Menighederne og drage Mange til hjertelig Religjøsitet. Det er mig en særdeles Faderglæde at see denne Søn saaledes fremskreden paa sin Livsbane, saameget mere som han er den eneste af mine Sønner, der har indslaaet denne Vei, som var min egen Ungdoms Ideal. Han reiser i disse Dage derover, men vil gjerne, hvis Forholdene tillade det, blive nogle Uger i Vissenberg, fordi han gjerne vilde confirmere den Ungdom, han har forberedet i afvigte Vinter og nu læser dobbelt med, i det Haab, at Ministeriet vil tillade ham paa Ansøgning at antecipere Confirmationstiden.

Angaaende Vissenberg Capellanie har jeg i gaar indsendt to Sager, om hvilke jeg Intet har at tilføie yderligere. Det er et mindre heldigt Tilfælde med Hensyn til den nye Kirke i Paddesø, at ogsaa den anden af de tre Capellaner, som der regnedes paa, just nu er bleven befordret og det mulig er uvist, om den gamle Sognepræst i Haarslev² vil begjære og kan faae en ny Capellan — eller

¹) Jvfr. S. 90.

²) Sognepræst i Haarslev 1841—84 Johan Christian Balslev (1798—1885).

maaskee er det heldigt, at Veien er aabnet for mere indgribende Organisation?

Fra Baron Juel Brockdorff har jeg ikke endnu hørt videre end at Restaurationsarbeidet er blevet forsinket, og han havde lovet at tale mundtlig med mig om det Øvrige ved denne Sag. Det er mig kjært, at Past. Müller ikke gjør mindste Fordring paa det gamle Vederlag, men kun ønsker Sagen fremmet for Menighedens Skyld, og hvad Sikkerheden af Vedligeholdelse angaaer, tænker jeg fremdeles, at vi kan acqviescere ved det stiltiende Til-sagn, der ligger i Capellets Restauration, aldeles som Til-fældet er med Ravnholt Capel og formodentlig med Holkenhavns, hvor der dog kun er Tjeneste en Gang om Maaneden og altsaa vel ene for Gaarden selv.

Til de to større Embeder i Baag Herred, hvis Besætelse jeg har fundet det rigtigst at afvente, inden jeg gjør Forslag til en Provsts Beskikkelse, behøver jeg dog egentlig ikke just en Mand, der kunde overtage Provstiet, thi der er allerede en vel egnet Mand, som kan bruges, hvis der ikke kom ganske særegne Størrelser i et af de ledige Embeder, nemlig Tobiesen i Tandrup¹. Jeg har kun ikke villet constituere ham strax, fordi Vacancen faldt paa en saa vanskelig Aarstid, at jeg nødvendig maatte ønske en Mand, der allerede havde provstelig Erfaring, og jeg troer i Provst Colding² at have truffet det rette Valg: han gjør det gjerne, men kun for den ene Gang.

I Søby-Turup sidder Past. Matthiesen under saare trykkende Vilkaar, eftersom han maa have regnet for stærkt paa Formandens Død, da han søgte dette Embede³. Han er meget virksom og godt begavet, saaat han mulig vel snart maa kunne opnaae en Befordring.

¹) Jvfr. S. II, 592 og oftere.

²) Sognepræst i Kjøng, Provst Peter Andreas Colding (1813—86).

³) Sognepræst i Søby-Turup 1876—83 Theodor Demetrius Ferdinand Mathiesen (1835—1915), siden i Haraldsted-Allindemagle, havde efterfulgt Oluf Christian Thoring Flagstad, f. 1814, der først døde 1894.

I Faaborg vilde jeg nødig miste en Catechet ved denne Vacance, thi Sognepræsten er nu til Aars¹ og Byen tør see et Opsving imøde ved den nye Jernbane, saaat to Geistlige visselig ikke er formeget. Imidlertid veed jeg dog ikke heller endnu, om der vil blive søgt om Embedets Nedlæggelse denne Gang.

Iøvrigt har jeg intet Mærkeligt at berette herfra. Vor kjære Stiftsprovst har været lidt svag i dette Foraars², men nu er han i god Bedring eller Restitution. Vi imødesee en Andens Jubilæum, Provst Halds, og jeg skal snart komme med Begjæring om et Sølvkors, som her vilde finde en passende Plads³. Ministeriets Skrivelse om Ørbek Kirkes eller Menigheds Orgel var mig aldeles velkommen, og det skal glæde mig, om det virkelig kan tillades, at Communen overtager kirkelige Udgifter, thi jeg ansaae det for umuligt, som det jo stedse er blevet erklæret for at være, naar Spørgsmaalet er om Brændsel til Kirkernes Kakkellovne. Vi vil nu see, hvad Skjæbne Sagen faaer: det svendborgske Amtsraad skal være meget venstre.

Nu ønsker jeg Deres Excellence en snarlig Hvile efter den uendelige Rigsdag, som Ministeriet ellers har lært mageløs at arbeide, og dermed anbefaler jeg mig fremdeles i Deres Excellences gunstige Erindring.

Ærbødigst

C. T. Engelstoft.

¹) Sognepræst i Faaborg-Diernisse 1859—89 Joachim Christian Chie-vitz (1815—93). Embedet som Kateket i Faaborg blev først nedlagt ved kgl. Resolution af 11. Juni 1907.

²) Stiftsprovst i Odense Anders Knudsen Damgaard døde først 1906, 97 Aar gammel.

³) Sognepræst i Lumby, Provst Christian Holger Hald (1805—87) fejrede 14. Juli 1880 sit 50-Aars Præstejubilæum og modtog i den Anledning Sølvkorset.

TILLÆG

1.

Kjøbenhavn den 19 Dcbr. 1875.

Deres Høiærværdighed!

Ret megen Tak for Deres velvillige Skrivelse. Jeg har intet Haab om at sætte de af mig forelagte Lovforslag igjennem [i] Folkethinget¹, men de ere udarbejdede med et varmt Ønske om at naae til en for Folkekirken gavnlig Reform, og jeg sætter derfor særdeles megen Priis paa den af Dem udtalte gunstige Dom. Selv gjør jeg stor Forskjel paa de to Lovforslag: Lønningsloven vilde jeg gjerne sætte igjennem, og det glæder mig ogsaa deri at samstemme med Deres Høiærværdighed, at jeg lægger særlig Vægt paa at faae en Deel høiere Lønninger, medens jeg troer, at de foreslaaede Begyndelseslønninger ere tilstrækkelige, vel at mærke, naar man sikkrer Avancement for den, der egner sig dertil og ønsker det. Loven om Menighedernes Deelagtighed i Præstevalget har derimod, jeg anerkjender det villigt, sine Skyggesider, og jeg skal uden Sorg see den blive henlagt. Naar dette er skeet, bør det maaskee komme under Overveielse, om man ikke ad administrativ Vei og til Forsøg kunde lade nogle Menigheder, hvor Intet vakte Betænkeligheder, erholde en Deeltagelse i Præstevalget, og derved Leilighed til at høste Erfaringer. Men dette er naturligviis en Fremtidstanke. Efter hvad man siger mig, er der langt større Sandsynlighed for Lønningslovens Gjennemførelse end for Valglovens.

Det er mig meget kjært at kunne meddele Dem, at jeg har kunnet foreslaae Hs. Maj. at udnævne Deres Hr. Søn til resid. Kapellan i Vissenbjerg². Foruden af ham søgtes Embedet kun af Andenlærer ved Ranum Seminarium

¹) Jvfr. S. 43.

²) Jvfr. S. 44.

Tram, imod hvem det ikke er nogen Tilsidesættelse, at Deres Hr. Søn er bleven foretrukken.

Med sand Høiagtelse Deres meget forbundne
Fischer.

2.

Kjøbenhavn den 30te April 1876.

Deres Høiærværdighed

tillade, at jeg igjen besværer Dem med et Brev. Jeg har nemlig fra Biskop Brammer modtaget en Privatskrivelse, hvori han omhandler de kirkelige Forhold i Aarhus, der jo lade Noget tilbage at ønske, og beretter mig, at Boesens Fraværelse og Glarboes Befordring have reduceret Kræfterne saa stærkt, at Hs. Høiærværdighed paa første Paaske-dag selv har prædiket til Froprædiken og Høimesse i Domkirken. Han ønsker derfor meget, at Balslev i Brændekilde maa komme til Aarhus saa snart, det kan skee¹. Dette vil jeg bede Dem velvilligt medvirke til.

Hansen, Kapellan i Tranekjær, var vistnok fra flere Sider anseet som selvskreven til det nye faste Kapellanie i Sognet². Hans besynderlige Væsen og idelige Talen om sin Børneflokk, der skal være under stadig Forøgelse, har vakt Tvivl hos mig, om han egner sig til Embedet, og da han nu selv synes at være bleven af samme Mening, idet han søger et andet Embede, saa har jeg besluttet at foreslaae Kongen at give ham dette.

Hvis Deres Høiærværdighed skulde have lagt Mærke til, at Koch fra Nykjøbing p. F. prædikede i Søndags i Frue Kirke her i Byen, vil det maaskee kunne interessere

¹) Aabenbart Biskop G. P. Brammers Brev af 21. April 1876, trykt II, 577—9. Stiftsprovst Emil Ferdinand Boesen (1812—81) var i længere Tid fraværende fra sit Embede paa Grund af Sygdom. Om Kapellan L. N. Balslev jvfr. S. 49. I Brammers Brev tales ikke om nogen Glarboe.

²) Jvfr. S. 49.

Dem at kjende Anledningen dertil¹. Han søger nemlig det ledige residerende Kapellanie ved Kirken og anbefales stærkt af Monrad. Men da hans Begavelse her ikke er bekjendt, foreslog jeg ham at holde en Prædiken her, hvilket han saa gjorde. Resultatet er, at jeg har foreslaaet Kongen at udnævne ham til Skjelby og Gjedesby paa Falster, hvilket han ogsaa søger. Til Frue Kirke har jeg foreslaaet Kongen at vælge Pauli i Fredensborg², hvis Hs. Maj. vil afsee ham der, hvorom allerhs. ikke var ganske enig med sig selv.

Med særlig Høiagtelse

Deres ærbødige

Fischer.

D.

BREVE FRA BISKOP HARDENACK OTTO CONRAD
LAUB,

NR. 1—11.

1.

Viborg d. 2 Aug. 1876.

Idet jeg meget maa paaskjønne, at Deres Excellence har villet høre min Mening med Hensyn til de to Ansøgere om Oddense og Otting Præsteembede³, imellem hvilke

¹) Kirkehistorikeren Hans Ludvig Schielderup Parelus Koch (1837—1917), Kapellan pro loco i Nykjøbing F., blev 2. Maj 1876 Sognepræst i Skjelby-Gjeddesby, siden i Glostrup og Provst. Om hans Forbindelse med Biskop D. G. Monrad se L. Koch, En gammel Præsts Erindringer S. 91 ff., om hans Ansøgning om Kapellaniet ved Vor Frue Kirke og om Fischer sst. S. 103 f.

²) Hidtilværende residerende Kapellan i Fredensborg-Asminderød-Grønholt Jakob Peter Mynster Paulli (1844—1915) blev 18. Maj 1876 2. residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke i København, siden Sognepræst sst. og Stiftsprovst.

³) Oddense-Otting Sognekald var ledigt efter Henning Frederik

der maa vælges, har jeg kun det Ønske, at det, jeg kan sige, maa kunne tjene til nogen Veiledning for den, som har mere end eet Hensyn at tage.

Naar jeg i den sidste Tid oftere har anbefalet Seminariilærer Tram¹ til Ansættelse i geistligt Embede, men dog med nogen Tilbageholdenhed, da er det, fordi han ved i Septbr. f. Aa. at aflægge de praktiske Prøver for mig, forekom mig at mangle Mere i praktisk Uddannelse, end han, efter det, han syntes mig at love, burde nøies med, *inden* han begyndte den geistlige Gjerning, og fordi han forøvrigt vakte min Tillid til hans *Personlighed og Charakterer*. Jeg har oftere havt Leilighed til at erfare, at Mangler i førstnævnte Henseende, hvormed der begyndes, pleie, naar den Vedkommende først er inde i Forretningslivet, at følge med som Noget, man mener sig nødt til at tilgive sig selv, indtil man tilsidst ganske har tabt dem afsyne; men ham undte jeg noget Bedre. Min *Tillid* til ham er bleven bekræftet ved det Vidnesbyrd, Seminariiforstanderen² paa hans Ansøgninger har givet hans Troskab og Paalidelighed i Seminariets Tjeneste; men om det, hvorom jeg især trængte til at høre, have Vilstrups Erklæringer Intet indeholdt. Skulde nu Omstændighederne medføre, at han maatte ansættes tidligere, end jeg *helst* vilde — (hvad jeg udentvivel vilde mene om ikke Faa i denne Tid) — og førend jeg kan vide, hvorvidt han senere er naaet med sin Forberedelse, vil min Tillid til ham paa det Punkt, som altid, og særlig naar der handles om en Præst, maa staae forrest, dog blive tilbage. At dette har været Meningen af min Paategning, erkjender jeg, at D. Excell. har kunnet have svært ved at forstaae.

Brummer (1815—1900); det blev 11. August 1876 besat med Jacob Laurits Poul Holdt (1844—1917), siden i Kjøng.

¹) Stefan Tetens Tram (1846—1914), Lærer ved Ranum Seminarium 1873—77, senere Sognepræst i Snøde-Stoense.

²) Andreas Fabricius Krarup Vilstrup (1824—1910), siden Sognepræst i Bjerregrav-Aalum og Provst.

Allerede af disse Yttringer vil Deres Excellence uden tvivl formode, at ogsaa jeg ikke har kunnet Andet end standse ved de citerede Ord i Biskop Brammers Paategning paa Capellan Kornes Ansøgning¹. Ogsaa med denne Ansøger har jeg, tilbage i Tiden, havt Lidt at gjøre, da jeg maatte overtage hans Ordination, fordi Biskop Brammer dengang var Reconvalescent efter en alvorlig Sygdom; men derved vilde jeg dog ikke have faaet Leilighed til at vide noget Nærmere om ham, da Biskop Br. selv følte sig istand til at foretage den saakaldte Bispexamnen, — dersom ikke Korn selv ved Bordet den Dag i Biskoppens Huus havde foranlediget den Forestilling hos mig, at der var noget vel Let og Løst ved ham. Om hans senere Færd veed jeg aldeles Intet; jeg har aldeles ingen Formodning om, hvortil Biskop Br. sigter; men jeg maa dog antage, at dersom det Tilsigtede var af en reent ubetydelig eller forbigaaende Art, vilde — i denne Sammenhæng — Intet være nævnet. At Biskoppen ikke har glemt en Paamindelse, som han har maattet give, turde maaskee betyde, at Capellanen desto lettere kan glemme.

Dersom Deres Excell. af Hensyn, som jeg ikke tør bedømme, og maaskee ikke engang kan kjende, maatte ansee det for Deres Pligt at foretrække Korn, da vil det blive *min* Pligt at suspendere min Mening om ham, indtil jeg har lært ham at kjende; thi at modtage ham med Tillid vil jeg efter det Foreliggende ikke kunne føle mig istand til. —

Maa det være mig tilladt endnu at tilføie min Tak for det Besøg, Deres Excell. havde tiltænkt mig, da jeg var i Kjøbnhn., men som jeg desto værre gik Glip af. Jeg glæder mig til snart at see Dem her.

Med udmærket Høiagtelse

Deres Excellences

allerærbødigste

O. Laub.

¹) Personel Kapellan i Houlbjerg-Granslev siden 1866 Johan Georg

2.

Viborg d. 9 August 1876.

Deres Excellence har nylig ved privat at tilskrive mig i et Embedsanliggende indirecte tilladt mig ogsaa fra min Side at benytte denne fortroligere Forhandlingsform, naar jeg maatte have Anledning dertil. Og jeg har allerede nu faaet en Anledning af en ganske særlig og indtrængende Art.

Deres Exell. vil omtrent samtidig med dette blive overrasket ved at modtage en Ansøgning fra Provst Taaffe¹ hidtil i Langaa om at maatte ansees som ikke beskikket til Sengeløse Sogne kald. Gid det maa lykkes mig at give en Forestilling om Gangen i denne Begivenhed, saaledes som den staaer for mig; thi Provst Taaffe har af nærliggende Grunde (som det Følgende vil vise) ikke kunnet give mig den fuldstændige Forklaring, og har overhovedet neppe kunnet udtale sig for et eneste Menneske, hvad der kun har maattet gjøre ham det desto sværere paa hvert af Begivenhedens Stadier at naae til et Resultat. Hvad jeg her skal tillade mig at meddele, er dog ligefuldt min inderste Overbeviisning.

Om de sædvanlige Motiver, Indtægterne, Bygningernes Beskaffenhed osv., er her aldeles ikke Tale. Naar Provst Taaffe tidligere undertiden har søgt Befordring af Hensyn til sit eget Helbred, da ligger ogsaa denne Bevæggrund her ganske i Baggrunden, om ikke heelt udenfor. Han var altid mere kommen til at finde sig vel paa dette Sted, i den dobbelte Virksomhed, han her havde, og han vilde

Korn (1836—1918), siden Sognepræst i Udby, var blevet ordineret i Aarhus 23. Marts 1866 af Biskop Laub som Stedfortræder for den syge Biskop Gerhard Peter Brammer (1801—84).

¹) Provst Theodor Christian Taaffe (1824—85) Sognepræst i Langaa-Vinge-Torup 1864—79, siden i Kjeldby, var 8. Juni 1876 blevet udnævnt til Sognepræst i Sengeløse, men fik 4. September s. A. Tilladelse til at betragtes som ikke kaldet.

saare nødig bort herfra. Dette vidste jeg, da jeg maatte anbefale hans Ansøgning om Sengeløse. Det var hans Hustrues Helbred¹ (han har kun hende — ingen Børn), der maatte synes at forpligte ham til det svære Skridt, som han hermed gjorde. Fru Taaffe havde i den sidste Tid lidt af en Sygdom, som altid mere viste sig i høi Grad betænkelig. Nu lod hendes Læge (hans Navn, Boye — i Nærheden af Veile —, bekjendt for sine ovariotomiske Operationer², giver en Formodning om Sygdommens Art, maaskee af desto betænkeligere Beskaffenhed, da det ikke er kommet til nogen Operation) sig forstaae med, at han selv var bleven svag, maatte indskrænke sin Praxis og ikke længere vilde kunne fortsætte Reiserne til Langaa. Provst Taaffe maatte da ansee det for Pligt at søge en Plads i Nærheden af Hovedstaden og dens Læger.

Det var med tungt Hjerte, jeg maatte underrette Provst Taaffe om, at hans Ønske var opfyldt; jeg stolede paa, at Bevidstheden om at have gjort sin Pligt vilde gjøre ham stærk til at gennemføre sin Beslutning. — Imidlertid havde Situationen forandret sig: Dr. Boye havde givet Fru Taaffe det Løfte, at, ihvad han end ellers maatte beslutte, vilde han vedblive at tilsee hende, saalænge hun var i Langaa. Jeg veed ikke, om han hermed har maattet forbinde den Tanke, som var opstaaet hos hendes Omværende, og endnu mere hos dem, der sjeldnere saae hende: »at det ikke vilde vare længe«. Har Provst Taaffe selv havt denne Tanke, — at altsaa det store Offer, som krævedes, dog vilde blive forgjæves, da undrer det mig ikke, at den har virket overvældende paa ham. Dertil kom den Bedrøvelse, som viste sig i Menighederne, da det erfarede, at han skulde forlade dem (sml. Ansøg-

¹) Provstinde Sophie Caroline Bruun Taaffe, f. Muus, døde 10. September 1882 i Kjeldby.

²) Claudius Julius Boye (1823—79), Læge paa Haughus ved Vejle, den første, der med Held udførte Ovariotomi i Danmark (Kr. Carøe, Den danske Lægestand IV, 13).

ningen) (der havde været en Tid, da han havde tvivlet om sit Forhold til dem); — og endelig, hvad der maatte gjøre Udslaget, at Fru Taaffe, som oprindelig havde ønsket Forflyttelsen, for hvem den ellers saa stærke Mand ikke kunde skjule sin Kamp, nu blev den, som stærkest trængte paa, at han maatte forsøge at faae det skeete Skridt gjort tilbage.

Min egen Dom om den Stilling, hvori Provst Taaffe befinder sig, stemmer ganske med hans. Sit Provsteembede, hvori han har arbeidet med stor Kjærlighed, Dygtighed og Paaskjønnelse, maa han opgive; og hvad Præsteembedet angaaer, maa jeg forestille mig, at han — i Stedet for at finde en velvillig Forsamling — skal lede efter en Menighed og *selv danne* sig den, — men dertil har han ingen Begavelse. Han staaer altsaa — med et Udtryk af ham selv til en Ven, som besøgte ham igaar (tildeels efter Anmodning af mig for at forskaffe mig paa-lidelig Underretning) — »som Den, der paa een Gang er sat udenfor Alt«. Han er altfor driftig og arbejdsdygtig en Mand, til at kunne finde sig i en Gjærning, hvori han ikke kan tilfredsstille sig selv, og maa troe Intet at udrette. Skulde dertil komme den Sorg, som ogsaa jeg ikke kan Andet end ansee som nærforestaaende, at miste hende, for hvis Skyld det Hele er begyndt, da forekommer han mig at maatte ende sit Liv i en Ørken. Han er aldeles beredt paa, dersom det Ansøgte bevilges, at være bunden til Langaa maaskee for sin Livstid; hun ligesaa.

At jeg med Glæde vil beholde Provst Taaffe her og derved fritages for den ikke lette Forpligtelse i hans Sted at udfinde en Præst, som er skikket til at afløse ham i Provsteembedet, dette er for Øieblikket en aldeles tilbage-trængt Tanke. Jeg har kun ønsket, at jeg kunde give D. Excell. en — paa Facta grundet — Forestilling om, hvorledes en agtværdig Mand af en besindig og fast Character — kan, uden at Noget directe tør bebreides ham, komme ind i en Situation, hvoraf han ikke mere kan rede

sig ud. At Provst Taaffe *saa seent* er kommen til det endelige Resultat, vil formeentlig være tilstrækkelig forklaret i det Foranstaaende.

Jeg venter nu hvert Øieblik at modtage hans Ansøgning, og D. Excell. vil da forud betragte den som paa det Bedste anbefalet.

Deres Excellences

allerærb. forbundne

O. Laub.

I dette Øieblik bragte *Provst Taaffe selv* mig sin Ansøgning. Den er skreven med stor Klarhed. Men ved Siden deraf gjorde han et bestemt Indtryk paa mig af at være i den Grad baade aandelig og legemlig medtagen, at han for Tiden *umulig* kan begynde paa noget Nyt, og at han kun kan komme til Kræfter igjen ved at blive, hvor han er. Han var mig inderlig taknemlig, fordi jeg vilde medvirke hertil.

3.

Viborg d. 23 August 1876.

Det har ikke overrasket mig af Deres Excellences venlige Skrivelse at erfare, at det er faldet Dem svært at komme til en Beslutning med Hensyn paa Provst Taaffes Retractation. Jeg kan kun sige, at, ligesaa svært som det faldt mig at anbefale hans første Ansøgning, fordi jeg havde Formodninger, der have viist sig som sande, uagtet jeg dengang ikke kunde tillægge dem objectiv Betydning, ligesaa svært har det været mig at deeltage i det sidste Skridt, hvorved jeg maatte sige mig, at jeg Intet vilde udrette, naar jeg ikke kunde gjøre min Opfattelse klarere, end det kan skee i en officiel Udtalelse, medens jeg dog stærkt maatte tvivle, om jeg var berettiget til at gjøre Mere. Jeg burde udtrykkelig have tilføiet, at min Hensigt kun var at sætte Deres Exc. ind i Situationen saa godt,

som jeg formaaede, *ikke* at indvirke paa Deres *Bedømmelse* af den i Henhold til *Deres* Pligt, hvormed jeg tilfulde erkjender, at den paa den Plads, De indtager, kan blive en anden, end hvad jeg maa betragte som min, og at selv hvad der maaskee af mig var udtrykt som et Ønske, og fra min Side maatte blive det, — ikke maatte faae nogen anden Betydning. Jeg beder, at dette maa herefter være underforstaaet, hver Gang jeg benytter den fortroligere Adgang, Deres Exc. har givet mig.

Det er mig en Glæde, at min Udtalelse med Hensyn til Besættelsen af Oddense og Otting er bleven forstaaet aldeles som den var meent: jeg havde Intet at sige, hvorpaa jeg turde stole, — jeg maatte overgive Sagen til Ministeriet. Jeg veed, at ogsaa Ministeriet mangen Gang maa ende med et Resultat, hvormed Det ikke kan være tilfreds; men saaledes er dog det skeet, som for mig er det Rette. Paa den anden Side veed jeg, at jeg ikke skal vælte min Deel af Ansvaret fra mig, naar jeg bliver spurgt, og jeg har Noget, som jeg kan lide paa. Deres Excell. maa ikke tvivle om, at jeg betragter Embedsbesættelsen som noget af det Sværeste for en Minister, som vi Andre paa enhver Maade maae vogte os for at gjøre besværligere.

Jeg tør stole paa, at D. Excell. vil læse, hvad jeg her har skrevet, med samme Velvillie, hvormed De modtog mig den første Gang, jeg saae Dem.

Endelig maa jeg takke for det Vink, Deres Exc. har givet mig med Hensyn paa de Personer, som kunne ønskes hædrede af Kongen ved vor forestaaende Kirkeindvielse. Jeg skal benytte mig deraf snarest muligt og fremkomme med et Forslag, som jeg formoder, at D. Excell. vil behøve i officiel Form¹.

Med dyb Høiagtelse

Deres Excell.s ærbødigste

O. Laub.

¹) I Anledning af Indvielsen af den genopbyggede Viborg Domkirke

Det har været mig en uventet Glæde, inden dette Brev blev afsendt, at modtage D. Excell.s officielle Skrivelse af s. D. som det private — om Religionsunderv. i de lærde Skoler¹, og at kunne tilføie min hjertelige Tak derfor. Jeg havde nu meest Lyst til at rive dette Brev i Stykker; men var det ærligt?

4.

Horsens ³¹/₁₀ 76.

Jeg maa, forinden jeg iaften kommer til mit Hjem, bringe Deres Excell. en hjertelig Tak for Deres sidste venlige Brev og Deres vedvarende Omsorg for mit Helbred. Jeg troer, Alt er gaaet, som det skulde. Jeg har erfaret, at jeg manglede Kræfter, og er forberedt paa endnu i nogen Tid at maatte benytte Stiftsprovstens Bistand². Naar jeg ved Siden heraf haaber efterhaanden og maaskee snart at maatte faae lidt Deel i Forretningerne, skal det ikke skee anderledes, end som tidligere, da D. Excell. bemærkede min Haandskrift, da jeg havde overbeviist min Læge om at, naar det navnlig var min Hjerne, som ikke maatte anstrænges, vil det være farligt at overlade til *den* at bestemme Gjenstandene for min Beskjeftigelse; det vilde være særdeles heldigt at faae en Anviisning udenfra, som tilbød at blive i den tilvante Tankegang, ja endog kunde foranledige en ganske mechanisk Benyttelse af

blev 10. September 1876 Stiftsprovst F. P. Welding (jvfr. S. 114), Stiftsprovst H. J. Swane (jvfr. ndfr.), Tobaksfabrikant J. Jensen og Proprietær Jens Georg Boye til Øster Teglgård, der alle var Riddere af Dannebrog, samt Murmester Christian Gullev og Murmester Christian Jensen benaadede med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

¹) Jvfr. II, 585 ff.

²) Dagen før Indvielsen af Viborg Domkirke blev Biskop Laub ramt af et Sygdomstilfælde, der hindrede ham i at forrette Indvielsen (jvfr. Biskop Otto Laubs Levnet, ved F. L. Mynster og G. Schepelern, I, S. XIII f.; II, 397 ff.). — Stiftsprovst i Viborg var Hans Jørgen Swane (1821—1903), siden Biskop sst.

Haanden. Saaledes kunde jeg dengang — med Lægens Tilladelse — uden Hjælp expedere Alt, hvad der forefaldt, som rigtignok Alt kunde regnes til det Lettere og Tjenlige for Helbredet. Den betydningsfulde Erklæring angaaende Religionsunderv. i de lærde Skoler har selvfølgelig ganske maattet hvile.

Jeg forbliver Deres Excell.s

med sand Høiagtelse

ærbødigst forb.

O. Laub.

5.

Viborg 25 Mai 1877.

Da jeg trænger til at takke D. Excellence —, *først* fordi den Mand, jeg turde anbefale til mit gamle kjære Brahetrolleborg¹, efter nogle Dages Forløb blev beskikket til dette Embede, — *saa* fordi atter nogle Dage senere D. Excell. selv vilde meddele mig dette med en tilføiet deltagende og kjærligt advarende Hentydning til mit Helbred, — det Første et Vidnesbyrd om D. Excell.s Tillid til mig, det Andet et gjentagent Beviis paa Deres personlige Velvillie — begge lige betydningsfulde for mig i min Alder og mit *unge* Forhold til Dem, — hvad jeg herved gjør af ganske Hjerte, tillader jeg mig at tilføie ligeledes to Ting — idet jeg m. H. t. den første udtrykkelig maa bemærke, at jeg siden min Hjemkomst i Octbr. ikke har foretaget det Ringeste uden Billigelse af min dygtige Læge (tilmed efter et første Bekjendtskab i Rusaaret 1824, fornyet her i 1854, — mig meget hengiven)², — *først*, at jeg meget snart haaber at komme til det Eneste, jeg veed, der endnu resterer fra f. M., Erklæringen om Religionsundv. i de lærde Skoler, som jeg nødigt vilde undvære at

¹) M. T. Wøldike var 11. Maj 1877 blevet Sognepræst i Brahetrolleborg-Krurup, jvfr. S. 60.

²) Formentlig Distriktslæge i Viborg Balthasar Berg (1804—84), Student 1824, praktiserende i Viborg fra 1832.

skrive og tænker, ikke let kan komme for silde, som jeg ogsaa er glad ved at turde tænke mig, som Efterslæt, velkommen i Forhold til sin Korthed, (— uden dog at ville være endnu et Vidnesbyrd om Øvelse i romersk Periodebygning — som dette Brev — og dog — mit Forsæt i denne Retning er saa ofte glippet!) — *dernæst*, at min Tillid til Ministeriet, (ikke blot D. Excell.s Afdeling deraf) i Forbindelse med min Tillid til den i Historien aabenbarede Forsynsregel: at de rette Personer altid trænge til den rette Besegling, det Factiske, at de komme i den rette Tid, som støtter dem, — hver Dag stiger, idet hver Avii minder mig mere og mere om Dronningens Svar ved Revuen i Leiren, da det blev forklaret hende, at Hd. Mst. maatte finde sig i at have Vind og Støv i Ansigtet, da der ellers maatte commanderes See til Venstre: — »Nei, *ikke* »See til Venstre!« — Det bedes erindret, at man i Viborg har baade Kjbenhn og Rusland til Høire, — og endnu: at den spøgefulde Skrivemaade har ikke jeg, men D. Excell. indført i vor Correspondence, og at jeg — neppe upassende eller udsat for Misforstaaelse — benytter den i et Anliggende, som *fylder* min Sjæl med storartede, Gud være lovet! nu kun glade Tanker.

Med dyb Høiagtelse

Deres Excellences

allerærb.

O. Laub.

6.

Viborg d. 15 Sept. 1877.

Deres Excellence vil samtidig med disse Linier modtage en Ansøgning fra mig — foranlediget ved en Lægeerklæring ang. mit Helbred — om Entledigelse i Naade og med Pension fra 1 Mai 1878¹. Jeg vilde i intet Tilfælde

¹) Biskop Laub modtog 17. November 1877 sin Afsked fra 1. Maj 1878 at regne. Jvfr. hertil F. L. Mynster og G. Schepelehn, Biskop Otto Laubs Levnet, II, 1. Afdel., S. 404—5.

lade en saadan Ansøgning gaae herfra uden at bringe Deres Excell. min hjerteligste Tak for det personlige Forhold, hvori De har stillet Dem til mig, længe før det Tilfælde indtraf, som foranledigede Dem til paa en saa ualminde- lig Maade gjentagende at vise mig Deres Opmærksomhed og Deeltagelse. Men jeg benytter tillige Leiligheden til at tilføie den nærmere Forklaring til et Punkt i Ansøg- ningen, som mere egner sig til en fortroligere Meddelelse, nemlig at, naar jeg har ønsket min Afgang fastsat til 1ste Mai n. A., da er det ikke blot fordi jeg behøver Tid til at ordne Alt til Aflevering (bl. A. fordi jeg selv er Con- toirchef og Archivarius), men tillige fordi Omkostningerne ved et saadant Opbrud vilde blive mig uoverkommelige, dersom jeg ikke kunde beholde Indtægterne Vinteren over.

D. Excell. bedes til Slutning modtage Forsikringen om, at jeg bestandig vil mindes den Tid, hvori jeg har arbeidet under Deres Ministerium, med Taknemlighed og Glæde, og saaledes forbliver

Deres Excellences

med oprigtig Høiagtelse

og Hengivenhed forbundne

O. Laub.

7.

Viborg 20 Sept. 1877.

Deres Excellence har igjen forøget den Taknemligheds- gjæld, hvori De i det sidste Aar har sat mig, ved det Brev, som jeg modtog igaar, og den Bekymring, som deri er udtalt med Hensyn til den i min Ansøgning om Ent- ledigelse omtalte »Forberedelse til Aflevering af Embedet«. Denne Bekymring troer jeg dog, at jeg ganske kan fjerne, naar det maa være mig tilladt at fortælle D. Excellence et lille Capitel af mit Livs Historie.

Da jeg kom hertil i 1855, blev jeg modtagen af min

entledigede Formand¹ med den største Hjertelighed, og boede som Gjæst hos ham i Bispegaarden, indtil han ifølge de dagjældende Regler skulde forlade Embedsboligen. Jeg fandt ham syg, da jeg kom; men han oplivedes kjendeligen ved det Nye, og hans gamle (d. e. hans *rette egen*) ærlige og aabne Character vandt Seier i en Række Aar, medens han vedblev at boe her i Byen. Han begyndte snart at fortælle mig om den utrolige Forvirring, hvori han i 1830 havde modtaget Alt, som paa Grund af Uorden i Pengesager² endte med et Ansvar for hans Vedkommende — om jeg mindes ret — paa 1000 Rdlr. Om noget Lignende kunde der selvfølgelig 24 Aar senere ikke være Tale; men hvad der laae den kjære Gamle meest paa Hjertet, var Archivet. Jeg har fundet Spor af, at han igjennem hele sin Embedstid — flere Gange afbrudt af den Sygdom (Melancholie), som i høieste Grad formørkede hans sidste Aar, — har arbejdet paa dets Ordning, men — fordi han har villet gjøre Mere, end der kunde paahvile ham, ikke har kunnet fuldende det. I de næste Aar efter min Ankomst, da »jeg endnu ikke maatte begjere Aflevering«, var han stadig i Archivet, ja var bogstavelig *min* Archivarius, og forfattede, medens han endnu havde sin fulde Aandsstyrke, en Reversal, som vel omfatter baade lidt Mere og lidt Mindre, end den skulde, men dog i den lange Tid, som derefter er gaaet, har viist sig forsvarlig, naar man har gjort sig fortrolig med dens Indretning. Hvad jeg ved denne Leilighed lærte, var, at jeg strax skulde begynde paa en Reversal for min egen Embedstid (at faae en Amanuensis, hvem et saadant Arbeide kan betroes, var dengang, og er endnu umuligt — i en By som denne), og hermed er jeg vedbleven Aar for Aar. Dette Arbeide er blevet mig kjært, og jeg troer, at jeg i flere Henseender har havt Gavn deraf. Hvad der nu er tilbage er 1) Lande-

¹) Biskop Nicolai Esmark Øllgaard (1775—1863) tog sin Afsked 1854.

²) Biskop Øllgaard havde 1830 efterfulgt den lærde, men upraktiske Biskop, Dr. phil. et theol. Jens Bloch. — Jvfr. S. 143.

modeaaret 1876—77 (om jeg kan — men jeg anseer mig ikke forpligtet dertil — endnu til Calenderaarets Udløb) *d. v. s. det samme Arbeide, som min meget ængstelige Læge i Decmb. 1876 og Jan. 1877 fandt ikke at kunne forbyde mig, — dengang tilmed i Forbindelse med Andet, som hører til Aarets Ende, f. Ex. Beretning om afholdte Visitatser, som iaar bortfalder; — og 2) derefter Revision af det hele Reversal og Reenskrivning, hvorved jeg stadig maa være tilstede for at kunne give Anviisning, naar det behøves. Til dette Arbeide har jeg Tiden fra den Dag, da jeg kan faae et Expl. af Landemodeacten (som allerede maa være under Trykken), indtil Vinterens Ende.*

Deres Excellence vil sikkert indrømme, *at her aldeles ikke kan blive Tale om nogen Overanstrengelse, og at dette Arbeide ikke kan overtages af nogen Anden end mig, naar jeg skal kunne finde det tilfredsstillende, og min Eftermand ikke med Rette skal kunne beklage sig over, at jeg har efterladt ham det Arbeide, hvormed han skulde sættes istand til at begynde. Hertil kommer endnu: at jeg for mit Helbreds Skyld trænger til Beskjæftigelse af denne Art. Jeg erindrer nok fra Nytaarstiden, hvor urolig min gode og troe Læge¹ (en gammel Bekjendt fra Dimissionsaaret, hvem jeg mødte igjen her i 1855) blev, naar jeg talte om Arbeide, hvormed Benævnelsen »Embedet« var forbunden. Jeg er ikke vis paa, om han blev overbeviist om, at et Brev i et Familieanliggende, som det ikke var mig forbudt at skrive, kunde besvære Hjernen langt mere end en halv Snes Paaskrifter paa Ansøgninger; men han maatte dog erkjende, at dersom han negtede mig, hvad jeg ansaae nødvendigt til Afvexling i Beskjæftigelse, da udsatte han sig for, at jeg maatte (ikke vilde, men *var nødt* til at) fortsætte min Beskjæftigelse med Læsning eller Tænkning eller Andet, som langt mere satte mit Helbred ivove. Saaledes er nu denne Sag for hans Vedkommende henstillet til mig (for ikke at misforstaaes, tilføier jeg, at*

¹) Jvfr. S. 107.

Lægen fortsætter sit Tilsyn, og at ethvert *Paalæg* af ham samvittighedsfuldt overholdes).

Dersom det nu har maattet lykkes mig at bibringe D. Excell. min Overbeviisning om det Punkt, som ligger Dem saa kjærligt paa Hjerte, saa tør jeg endnu bede om, at D. Exc., som i Deres Omhu for mig har henvendt Dem til Biskop Martensen, vil, naar en Leilighed tilbyder sig, ligeledes berolige denne kjære Ven, fra hvem jeg i dette Øieblik modtager et Brev, som jeg ikke strax vil være istand til at besvare.

Med en dyb Erkjendtlighedsfølelse forbliver jeg

Deres Excellences

høiagtelsesfuldt og ærbødigst hengivne

O. Laub.

8.

Viborg d. 4 Oct. 1877.

Deres Excellence har inderlig glædet mig med den Hilsen, De har bragt mig fra Kongen. Ogsaa efterat være kommen fuldstændig til den Overbeviisning, at jeg gjorde min Pligt ved det Skridt, som nu er gjort, har det været mig svært at sige Farvel til *Alt*, hvad der kaldes Pligt, paalagt Arbeide, Tjeneste i Samfundet. Men Skridtet er gjort; og hvad kan da tænkes bedre i en Alder, hvori hver Dag er en Tilgift, end vedblivende at føle alle Overordnedes Velvillie og Tilfredshed med den afsluttede Arbeidstid. Jeg seer med Glæde fremad mod det sidste Afsnit af mit Liv. Jeg har det Haab at komme en kort Tid saa nær til D. Excell., at jeg personlig kan bringe min Tak for de Aar, hvori jeg har havt den Ære at arbeide under, eller næsten endnu mere at tilsees, at pleies af Dem; tør jeg foreløbig bede Dem hermed at modtage den, og tilige ved forekommende Leilighed at lade Hans Majestæt

fornemme min inderlige Paaskjønnelse af hans vedvarende Godhed for mig.

Deres Excellences
med dyb Høiagtelse og Erkjendtlighed
allerærb. forbundne

O. Laub.

9.

Viborg d. 23 Jan. 1878.

Da Deres Excellence saa kjendelig har ladet mig see, at De lægger Mærke til mine Erklæringer, tillader jeg mig, inden jeg afslutter min Tjeneste, at nævne to af dette Stifts Ansøgere, som jeg ønsker, at D. Excellence kunde lade komme særlig i Betragtning i Henhold bl. A. til Ordlyden i de paategnede Erklæringer:

1. Kragh i Strandby og Farsø (Præstegd. i Farsø)¹.
2. Clausen i Hersom².

Jeg vilde nævne som

3. Windfeld i Gjerding³

(og *gjør det*), dersom der ikke i hans Optræden og visse Fagter (han staaer iøvrigt ganske ved Siden af de Foranstaaende, i mange Henseender vel over dem), var Noget, som støder Mange, indtil han er bleven kjendt. D. Excell. vil forstaae, hvorledes disse Bemærkninger kunne benyttes til rette Tid og Sted.

Deres Excellences
med dyb Høiagtelse
hjertl. og takneml. heng.

O. Laub.

¹) Jens Michael Peter Kragh (1820—1901), Sognepræst i Strandby-Farsø 1868—96.

²) Jens Thomsen Clausen (1823—1902), Sognepræst i Hersom-Bjerregrav-Klejtrup 1869—79, siden i Øde Førslev-Sneslev.

³) Rasmus Windfeld (1825—94), Sognepræst i Gjerding-Blenstrup, siden i Kristrup.

10.

Viborg den 14de Febr. 1878.

I Forbindelse med min sidste ikke officielle Skrivelse kommer jeg for at udbede mig Deres Excell. (jeg maa tilføie: forudsatte og allerede benyttede) Tilladelse til m. H. t. en Ansøger om Randlev og Bjergager i Aarhus Stift — paa Grund af et eiendomml. *personl.* Forhold (hvorum i fornødt. Fald Biskoppen i Aarhus Stift ogsaa kan fortælle — fra Personens Skoletid — altsaa *ikke* paa off. Begjering), *blot* at henvise til ældre Udtalelser, som Justitsr. Jonquières kjender og let vil kunne have ved Haanden i rette Øieblik, — imod at jeg bag Couliserne søger at adsprede den Trætte, — ikke i Ministeriets Audientsværelse, — helst i et Sophahjørne med en Pibe (dersom en Minister i vor Tid endnu kjender til Sligt), med — ja, en Feuilletons-Art[ikel] — jeg mener, ikke af de daarligste.

D. 6te Aug. (min Fødselsd.) for 17 Aar siden, da der i Bispegaarden i Viborg holdt adskillige Vogne for eft. Sædvane at føre Bispens m. fl. Familier til Hald, kom et ungt Menneske, noget haltende ved en Stok, som dog mere svingede i Luften end naaede Brostenene, tværtover Gaarden, igjennem Vogne, Heste, Kudske, Børn, Intendanten osv. (hvoraf en senere Talemaade: »der kom jeg op at age«) lige op paa mit Kammer, for ved min Assistance at blive Capellan i Rødding (Salling) hos den for et Aar siden døde Brix's Formand¹, — »Alt var i Orden«. Jeg meente (med min gamle Morfaders² efter en maaskee endnu Ældres Ord, hvad dog ikke hindrede mig i at tale Dansk): »hat's denn solche Eule?« Da det oplystes i Samtalens Løb, at Personen hed Borch³, at Stiftsprovsten (Welding)⁴

¹) Sognepræst i Rødding-Krejbjerg Jens Bøggild Brix (1815—77). Hans Formand var Niels Christian Brock (1788—1865).

²) Musikeren, Professor Hardenack Otto Conrad Zinck (1746—1832).

³) Christen Frausing Borch (1836—1912), personel Kapellan i Rødding-Krejbjerg 1862—70, derefter Sognepræst i Vester Hornum-Hyllebjerger-Fleisborg, fra 1878 i Randlev-Bjergager. Jvfr. II, 618—19, 623.

⁴) Stiftsprovst i Viborg Frederik Peter Welding (1811—94) havde

fra sit tidligere Provstie (Middelsom-Sønderlyng) kjendte hans Fader, blev han hentet op fra den lavere Travlhed, og dette Concilium (corr. paa 3) blev enigt om: foreløbig at sætte sig ind i Forholdene, prædike, see til Syge, og *saa* tænke paa Ordinationen.

Hermed ender Indledningen, Resten vil D. Excell. fortsætte i en alvorligere Stemning, men, troer jeg, desto bedre forstaae Alt, hvad *jeg* har at sige, naar De af og til seer tilbage paa Titelkaabberet. Naar Deres Excell. ved hans (o: min) Indstilling til Sognekald (et Kald, som jeg ingenlunde lovede ham, — *nu* adskilligt ringere i Indtægter) seer hans Forhold betegnet som sønligt, vil De tænke paa d. 6te Aug. (en Dag, som han dog aldrig har kunnet dele med os). Hans haltende Been vil forklare hans haud til Attestats, som han maatte tage efter et smerteligt Sygeleie, — »i Hast«; thi denne Hast, hvorm Stokken minder (endnu er Benet det svage, undertiden smertelige Sted), er *endnu* den samme; *mit* Første er altid endnu at slaae en Bom ned, skjænde lidt for Utaalmodighed og Utaknemlighed, naar det ikke bliver ved at gaae som i det grønne Foraar, da den gamle, vistnok over Vesterjylland fra Slesvig (Christiansfeld) indkomne, milde pietistiske Opvækkelse *strax* aabnede sig for hans Glæde. Men aldrig har denne Bebreidelse behøvedes, naar det gjaldt Indtægter ell. Fremtiden i denne Henseende. Lad mig samle Alt i Eet: *Ingen* — selv ikke de mig Nærmeste — *af de unge* Præster, med hvem jeg er kommen i Forbindelse, har i den Grad sluttet sig til mig som Discipel, og kunnet forstaae mig *i Alt*. Jeg har ikke *officielt* villet anbefale ham — netop af Hs. til et Kald, som kunde skaffe *hans* Søn ind i hans egen gamle Latinskole¹; i Fortrolighed kan jeg yttre det — med udtrykkl. Tilføiende:

1851—55 som Sognepræst i Bjerring-Mammen været Provst for Middelsom, Sønderlyng, Nørlyng og Rinds Herreders Provsti.

¹) Aarhus Katedralskole, hvorfra C. F. Borch var blevet dimitteret 1854.

han er neppe den, som *trænger* meest; han er det vel ikke engang iblandt mine egne Præster; D. Excell. vil finde een, som, da jeg vilde begynde dette, sad nede for igjen at tale om Sagen, hvem jeg trøstede med, at han var *særlig* (o: privat) nævnet for Ministeren. *Altsaa*: er det rigtigt, at B. maa lære Taalmodighed, saa lad ham det, — dog det er ovenfor antydet, at hans Utaalmodighed ikke angaaer Pengeværdie, og at det altsaa ogsaa denne Gang vilde være den saakaldte selvavede (afficerede) Værdie, der kunde give et Nei en lidt haard Klang.

d. 15de.

Saa vidt kom jeg igaar, lidt træt (som Rettelser i Ord og Tanker tilstrækkl. vise), allerede da jeg begyndte; (jeg skammer mig ikke engang, naar jeg kommer ind ad Bagdøren). Og derfor begynder jeg strax med en Materie, som skulde slutte det Hele.

Det »Arbeide«, hvorfra D. Exell. (og endnu *Een*, for ikke at gaae op ad Trappen) saa kjærlig vilde have mig fritagen, men som *kun jeg selv kan* udføre, i sig en reen Ubetydelighed, — er — af Grunde, som Avisen var i Stand til at forklare (ved mit, jeg tør sige, i Sorg og Glæde største Livsaars Ende som Begyndelse, et lige dybt følt Dødsfald: c. 10 Dage eft. 10 Spt. 1876 en Svigerdatter, et heelt Aar forud, eft. begge Forældres Død, min Datter, — henad Juul 77 en Svigersøns Sygdom og Død¹, — hvorefter jeg var saa anspændt, at jeg Intet formaaede — *undt.* det *wundværlige* Arbeide, som intet Arbeide er, og som *hele* Aaret igjennem har været min bedste Støtte »til Legem og til Sjæl« — *aldrig* har jeg i denne Hs. arbeidet saaledes, — uden at vide det, instinctsmæss. [*ikke* dyrisk, — der gives høiere Instincter] — som Vandet driver Møl-

¹) Anna Marie Elisabeth Haxthausen, der var gift med Korpslæge, senere Generallæge Hieronymus Laub (1838—1910), var død 21. September 1876; Maskinfabrikant Axel Wanscher, gift med Arngoth Dorothea Petronelle Christine Laub, var død 27. November 1877.

lens Hjul); — dertil i Sommeren — min yngste Datters¹ (ikke Bryllup — det stod ikke her, — kun Uroen og Travlheden forud) Indtrædelse i Ægteskabet (hun venter nu i min til Vest nærmeste Collegas Stift [Udtrykket laant paa 2den ell. 3die Haand af en Præst paa Holmsland] paa, at D. Excell. vil udsætte Deres Befordring, til hendes Mand er befordret tilbage over Nordhavet), — foruden Sommeren selv, der m. H. t. min — i mange Aar, men særlig nu endevendte Stilling, — at Fødderne (deres Varme) er for mig *Hovedsagen* (atter her en Ende i 1877 f. — som Begyndelse 1854 o: Ankomsten hertil Jan. 55 [efter min Hustrues Sygdom og Død², fra mange Børn, 2 Miil fra Hjemmet, hun oplevede endnu min Udnævnelse] kom jeg hertil om Natten i 20° Kulde, og styrkedes vidunderligt af den rene, stille Viborgske Vinter). *Resultatet heraf er, at jeg igaar har bedet min Stiftsprovst³ fra 1ste Søndag* (17 Febr.) overtage for at aflevere til min Eftermand *mit hele Embede*. At denne Meddelelse tillige gjør dette Brev til en Afsked fra min Minister vilde gjøre min Afsked fra Embedet lidt veemodig, dersom ikke 1) D. Excell. endnu kan ville (jeg tænker ganske abstract paa den metaphys. og phys. Mulighed, som er nok for Phantasien) mig Noget officielt, min Fortid, f. E. den alvorl. Deel af dette Brev vedkommende; 2) Reisen *fra* er tillige en Reise *til*. Forøvrigt er min Afsked *nu* uden alt Veemod, — en glad Forventning af en lys Livsaften. Naar nogle Personer og Familier her i Byen fraregnes, ere nu *alle* Baand løste. Det Gamle og de Gamle glemmes aldrig; den faste Stok og jeg have længe ved hvert Haandtryk sagt Farvel

¹) Susanne Sophie Elisabeth Henriette Laub (1852—97) var 29. August 1877 blevet gift med Præst i Newcastle m. m., siden Sognepræst ved St. Nicolaj Kirke i Kolding Carl William Kiørboe (1850—1930).

²) Bispinde Susanne Charlotte Hedevig Johanne Laub, f. Tostrup, døde 26. November 1854, 14 Dage efter hendes Mands Udnævnelse til Biskop over Viborg Stift.

³) H. J. Swane, jvfr. S. 106.

det sidste med det Samme, bedste o: uden det sidste Vee-mod (*jeg tager dem med, eller »de følge med mig, og jeg bliver hos dem«* — cf. Rahbeks Svar paa Steffens' Skaal for Mnemosyne). De Unge kjender jeg ikke. Nogle Gamle har jeg overgivet i D. Excells Haand (comisk nok Een, længe efter at min Bøn var opfyldt¹, — fordi min Opmærksh. paa hvad der passerer, nu er tilfældig; — den *særlige* Tilføielse ved hans Navn mindedes jeg først med lidt Forskrækkelse, senere, da jeg kom efter Stedet hvortil, — med en stor Glæde, da jeg kjender Alt: (som jeg nylig skrev til hans Svoger) en stor Kirke — saaledes beliggende i det overbefolkede Sogn, at Enhver ærlig Sjæl (ikke blot den begavede Formand²) *hver* Søndag kan vente den fuld, — og saaledes vendt med sin høitliggende, imponerende Portal mod Sognets fattige og nærmeste Deel, at der passende kunde skrives (tænkes er tidt bedre) denne Overskrift: »Kommer hid til mig, Alle I, som osv.« — *de 6 Dage* —: »Capellan for Fatt. Commss. i Randers!« Det Første vil glæde Manden, — det Sidste med, da han *er* utrættelig og nok ogsaa heri skal finde Leilh. t. at forbedre og fortsætte den første Deel af Tjenesten). — En Ansøgning fra en Ung ligger paa mit Bord; min Paategning paa den beder jeg om at faae ind under den Tilladelse, hvorom Begyndelsen af dette Brev handler, saa meget mere som D. Exc. her ikke behøver nogen Illustration, han har selv bragt den. Om en anden Ansøgning gjælder noget Lignende, — maaskee om nogle, som endnu kunne komme før Løverdag. Hermed troer jeg nu, jeg trøstigt tør aflevere mit Embede til min rette Øvrighed.

Dog færdig bliver jeg aldrig. Min Hensigt var at illustrere min egentlige Client lidt bedre, — men Papiir, Tid og Taalmodigh. (Læserens) *haster* til Enden. Og saaledes

¹) Formentlig den S. 113 nævnte R. Windfeld, der allerede 1877 var blevet Sognepræst i Kristrup.

²) Johan Frederik Langballe (1822—99), siden Sognepræst i Ørsted. Jvfr. II, passim.

fik jeg uforvarende den bedste Illustration af *min Discipel* i — mit eget Brev. Jeg vilde ellers brugt *hans* Haandskrift (som *ikke* er fra mig), dersom den i Ansøgningen som (af Pietet) i Breve til mig, havde været dansk, og da, forekommer det mig (ligesaa reen og smuk, men) mere ilende, rislende, med Lyden af et Vandfald (saa at man maa gaae nær med gode Øren, aandl. og legeml. for at faae Alt med) eller med et Udtryk af en Ven af Borch paa Regentsen om ham — hos mig af meget senere Datum, — hvortil jeg i en Toast ved Visitatsbordet alluderede (fordi jeg *troede* at have hørt dette ell. et beslægtet Udtryk i hans Prædiken, ogsaa jeg kunde ikke faae Alt med): »Den paa en Græstørv (i Buret) trillende, hvirvlende (saa omtr.) Lærke«. Alligevel trøstede jeg ham med egen Erfaring: samme Bebreidelse (nei Bøn af Een, hvem jeg mindst kunde negte den, som gik fra sin Stue lige ind i Kirken), forstod den kun halvt, men havde dog i een Hens. (den materielle) uden at vide det overvundet denne min Feil, da jeg stod første Gang i Vib. Domkirke og følte, — hvor *let* den var at tale i, — imod den, jeg havde forladt. Moralen, som jeg ønskede at indsnige, er naturlv. — »Er vi for unge — Den Feil kan vi sagtens med Aarene rette.« *Men er vi for gl.!*

Og maatte nu til Slutning den Følelse, hvori dette mit sidste Brev til min Minister er skrevet, kunne naae saa usvækket ad den kolde Postvei til D. Exc., at De heri kan spore min Erkjendelse af Forsynets underlige Veie, som i min *sidste* Kirkeminister har ladet mig finde ikke blot den Mand, som med en ualmindl. Energie deeltog i den Regjering, som Tiden krævede : hvad Alle anede, *men* dertil endnu hvad Ingen (hverken Mnst. ell. jeg kunde ane, ell. nogen Anden behøver at vide) — den Bagdør, hvori jeg endnu staaer med mit sidste Farvel, saa tør jeg trøstigt *skrive* for sidste Gang

Deres Exclls med dyb Høiagtelse
hjertl. hengivne

O. Laub.

11.

V. Fælledvei — 1 Febr. 1879.

Deres Excellence

ville herved modtage en rigtig hjertelig Tak, fordi De selv har villet meddele mig Pastor Clausens Befordring¹, hvori jeg seer et nyt Beviis paa, at De vedblivende erindrerr mig, endskjøndt jeg nu er udenfor Alt, hvad der havde bragt os i en nærmere Forbindelse. Ligeledes er den længere Tid, som er hengaaet, inden denne Befordring har fundet Sted, mig et Beviis paa, at Deres Exell. ikke har misforstaaet mig, naar jeg ved denne og nogle flere Leiligheder særlig har troet — inden min Afgang fra Embedet — at burde anbefale saadanne Præster, hvem jeg ansaae — deels for troe og paalidelige — deels for trængende til en rundeligere Løn, men ikke istand til at gjøre sig gjældende iblandt de mere Fremragende, som derfor ogsaa kun maatte anbringes paa saadanne Steder, hvor Forholdene ikke krævede nogen særlig Dygtighed. Det vilde været mig en Sorg, om jeg skulde faaet nogen Anledning til at troe, at Deres Excell. kunde komme til [at] fortryde den store Tillid, som De har viist mine embedsmæssige Erklæringer, og som vil vedblive at høre til mine kjæreste Erindringer fra mit Embedsliv.

Helst havde jeg personlig bragt D. Exell. min Tak; men — jeg har nu i henved et Fjerdingsaar ikke været i Staden, og har tilbragt omtrent to Maaneder meest i Sengen, først paa Grund af et gjentaget Underlivstilfælde (Melæna), som allerede første Gang, for 18 Aar siden, blev taget meget alvorligt, end sige nu, da jeg var bleven saa mange Aar ældre, — og tilsidst paa Grund af den nu grasserende Cholérine, som ikke vilde gaae min Dør forbi. Endnu kan jeg ikke være oppe mere end nogle Timer om Dagen, og har intet Haab om at komme fuldstændig i Orden, førend

¹) Den 27. Januar 1879 var den S. 113 nævnte Sognepræst i Hersom J. T. Clausen blevet forflyttet til Øde Førsløv.

jeg faaer Lov til at bevæge mig i det Frie, altsaa maaskee først, naar Vinteren er heelt tilende. Imidlertid maa jeg ikke beklage mig for meget: om Lidelse har der aldeles ikke kunnet være Tale, — og naar jeg undtager enkelte Mathedsdage, har jeg hele Dagen kunnet ligge i Sengen med mine Bøger og befinde mig meget vel, — naturligviis med noget Bedre i Udsigt. Maaskee D. Excell. endog i disse Linier kan finde Noget af den loquacitas senilis¹, som endnu venter en Livsaften med fredelig Hvile.

Med dyb Høiagtelse og
taknemlig Hengivenhed

O. Laub.

E.

BREVE FRA BISKOP PETER ENGEL LIND,

NR. 1—25.

1.

Sæby pr. Ruds Vedby
10 August 1875.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min ærbødige Tak for at have foreslaaet Hans Majestæt Kongen Naadensaarets Forlængelse til den Dag, min Eftermand udnævnes². Jeg tør vente deri at ville finde en væsentlig Hjælp til at komme godt ud over det første og i økonomisk Henseende vanskeligste Aar.

Underdanig

P. E. Lind.

¹) Jvfr. Cicero, Cato major Cp. 16: et senectus est natura loquacior.

²) Sognepræst i Sæby-Hallenslev, Lic. theol. Peter Engel Lind (1814—1903) var 6. August 1875 blevet udnævnt til Biskop over Aalborg

2.

Aalborg 24 Novemb.
1876.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence har i høitæret Skrivelse af 23 d. M. gjort mig et Spørgsmaal, som jeg troer at kunne formulere saaledes: Er Pastor Sthyr¹ saa ufredsommelig eller umedgjærlig, at Professorerne Hammerich og Scharling² med Rette kunne ønske sig fritagne for at blive hans Collegaer?

Paa dette Spørgsmaal tør jeg svare med et ubetinget Nei. Han er endnu noget ungdommelig, undertiden for hastig til at yttre sig, men paa ingen Maade ufredsommelig eller umedgjærlig.

Derimod er der noget Andet, der kan gjøre ham ubehagelig for Scharling, dette nemlig, at han — ligesom Skat Rørdam³ — har meget ringe Tanker om den Maade, hvorpaa Scharling foredrager Moralen, og ikke altid skjuler denne Ringeagt. Men saadanne gjensidige ugunstige Be-

Stift. Under 7. August s. A. meddeltes der Tilladelse til, at Naadensaarets Begyndelse i Sæby udsattes, indtil en Eftermand var blevet kaldet (Kultusministeriet, 1. Ekspeditionskontor, Brevbog 1875 Nr. 2079).

¹) Hidtilværende Sognepræst i Alslev-Hostrup Lic. theol. Hans Valdemar Sthyr (1838—1905), senere Biskop over Fyens Stift, blev 10. Februar 1877 udnævnt til Professor i Teologi (nytestamentlig Eksegese). Naar Fischer havde rettet et Spørgsmaal af den nævnte Karakter netop til Lind, skyldtes det formentlig, at Sthyr og Lind i en Aarrække havde været Kolleger som Censorer ved teologisk Embedseksamen.

²) Peter Frederik Adolph Hammerich (1809—77), Professor i Teologi siden 1858, Carl Henrik Scharling (1836—1920), Professor i Teologi siden 1870.

³) Henrik Scharling havde i 1866 sammen med Sthyr og den senere Biskop Thomas Skat Rørdam (1832—1909) deltaget i en Konkurrence om en Docentpost i Etik under det teologiske Fakultet. (Jvfr. herom Marie Rørdam, Tilbageblik paa et langt Liv S. 164).

dømmelser maa Professorer ofte vide at finde sig i. — For Hammerichs Virksomhed har Sthyr megen Agtelse.

Da Deres Excellence endnu ikke har bestemt Dem for Sthyr, og da det er uvist, om oekonomiske Forhold kunne tillade ham at modtage en Professorplads, tør jeg meddele, at der rimeligviis i Kjøbenhavn befinder sig en theologisk Candidat Louis V. S. Petersen¹, Søn af en Viinhandler Petersen, der for et Par Aar siden tænkte paa at gaae den akademiske Vei og senere har studeret en Tid i Genf. Dersom man havde været ganske lidt tilbøieligere, end man er, til at give egregie, vilde han ved sin Examen have faaet denne Udmærkelse. Han omtales med stor Roes af dem, der kjende ham, baade hvad hans Charakter og hvad hans videnskabelige Dygtighed angaaer, og hans Optræden er behagelig og vindende.

Jeg troer at burde benytte denne Leilighed til at underrette Deres Excellence om, at jeg har havt megen Glæde af en Visitats hos Pastor Benzon², og at jeg fik Grund til at antage, at Deres Excellences Opfattelse af Forholdet svarede til Virkeligheden.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

3.

Aalborg 3 Januar
1877.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Idet jeg takker for Deres Excellences Skrivelse af 2. d. M. tillader jeg mig at gjengjælde Ønsket om et lykkeligt Nytaar, lykkeligt saavel i andre Henseender som i Regjeringens Stilling overfor Venstrepartiet.

¹) Louis Walrondt Schat Petersen (1851—1903) blev 1887 Sthyrns Efterfølger som Professor i nytestamentlig Eksegese.

²) Sognepræst i Flade-Draaby Niels Benzon (1832—90).

Deres Excellence gjør mig intet Spørgsmaal, men jeg troer, De vil ikke finde det upassende, naar jeg angaaende Buhl og Levinsen¹ bemærker, at de begge ere vel ansete, og at Buhl idetmindste, thi ham kjender jeg, ved Alvor og Besindighed bringer sin Ungdom i Forglemmelse.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

4.

Aalborg 17 April
1877.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Det gjorde mig ret ondt, at min Tjener ikke strax lod mig vide, at Deres Excellence imorges vilde bæere mig med et Besøg, som jo rigtignok efter hvad jeg en Time efter hørte af Grosserer Simoni² maatte være blevet meget kort.

Paa Fredag agter jeg, som Deres Excellence veed, at reise bort paa 3 Uger. Men Deres Excellence kommer maaskee ikke saa sjelden igjennem Aalborg. Tillad mig at udtale det Haab, at De en anden Gang vil træde ind i Bispegaarden med den Tanke at gjøre Besøget længere. Kjært skulde det være mig, om jeg i forveien blev underrettet derom.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Formentlig den senere Professor Frants Peder William Buhl (1850—1932), medens det er uvist, hvilken Levinsen der sigtes til, maaske Alfred Sylvester Levinsen (1854—1913), siden Sognepræst i Herredskirke-Lille Løjtofte.

²) Formentlig Købmand i Aalborg, Etatsraad Christian Simoni († 1888).

5.

Aalborg 29 Juni
1877.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min Tak for den Tillid og Velvillie, De viser mig ved at sende mig Ansøgningerne om Capellaniet ved Frue-Kirke¹ og ved at tillade mig at nævne en mulig Ansøger, der endnu ikke har skrevet sin Ansøgning, og som jeg kunde ønske maatte komme i Betragtning. Jeg skal strax oplyse, at jeg desværre ikke veed nogen saadan.

Jeg er af samme Mening, som Deres Excellence, at det er Cand. Jungersen og Kapellan P. C. Møller², til hvem der fortrinsviis maa sees hen. Vel kan det synes, at af disse To Jungersen utvivlsomt maa foretrækkes; men — og jeg kan vide, at det er i Formodningen derom, at Deres Excellence stiller Møller ved Siden af ham — han passer neppe for den Stilling, han søger. Han er Grundtvigianer, og der er allerede i Aalborg een Præst af denne Retning, hvilket er meer end tilstrækkeligt for at tilfredsstille den tilstedeværende Trang; han er dernæst en af dette Parties Ordførere, en begavet og energisk Mand, der vilde fremkalde nogen Bevægelse og berede begge Sognepræsterne, der have Meget at tage vare, nye Vanskeligheder. Begge Sognepræster, og da navnlig Sognepræsten ved Frue-Kirke³,

¹) Det residerende Kapellani ved Frue Kirke i Aalborg og Sognekaldet til Sønders Tranders var ledigt efter Christian Claus Lorenzen (1829—87), der var blevet Sognepræst ved samme Kirke. Det blev 26. Juli 1877 besat med Otto Frederik Begtrup Hansen (1848—1909), siden ligeledes Sognepræst ved samme Kirke.

²) Formentlig den senere Præst ved Københavns Valgmenighed Frederik Olfert Jungersen (1836—1912) og Kapellan i Ringsted-Benløse Peter Christian Møller (1839—1909), siden Sognepræst i Katstrup-Ørriidslev-Tolstrup.

³) Stiftsprovst, Sognepræst ved Budolfi Kirke Christian Sophus Gad

ønske derfor ogsaa, det veed jeg med Vished, at Jungersen ikke maa blive kaldet.

Hermed skal jeg, idet jeg gjentager min Tak, henstille Sagen til Deres Excellences Afgjørelse.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

6.

Paa Visitats i Vraa
20 Juli 1877.

Deres Excellence

ville modtage min hjertelige Tak for Deres ærede Skrivelse af 18 d. M. Jeg var bekymret for Besættelsen af Kappellaniet ved Vor Frue Kirke, da jeg efterhaanden hørte Et og Andet, hvoraf jeg sluttede, at Møller ikke passede for denne Stilling. Jeg er nu fri for denne Bekymring, og idet jeg takker Deres Excellence for den Omhu, hvormed denne Sag er behandlet, hengiver jeg mig til det Haab, at De har truffet det rette Valg. Jeg skal visselig modtage den unge Præst med Ønsket om at være noget for ham.

Med Hensyn til en tidligere æret Skrivelse fra Deres Excellence skal jeg tillade mig at oplyse, at Inspectionen ved Vor Frue Kirke har faaet tilstillet et Tilbud om at faae Restaurationen udført for den bestemte Sum¹.

I Travlhed og Bevægelse

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

(1827—99), siden i Skjelby-Gunderslev, og den ovenfor nævnte C. C. Lorenzen ved Frue Kirke.

¹) Om de langvarige Forhandlinger om en fuldstændig Ombygning eller Restauration af denne Kirke se Jørgen I. Soetmann, Vor Frue af Aalborg, 1928, S. 31—8.

7.

Aalborg 4 August
1877.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer

Commandeur af D.

I det Haab, at Deres Excellence ikke vil finde mig ubeskeden, tillader jeg mig at ledsage Provst Mynsters Ansøgning om Horbeløv-Falkersløv med en privat Skrivelse¹. Jeg tør med Sikkerhed anbefale ham til Deres Excellences Bevaagenhed. Han er en dygtig og nidkjær Præst af den grundtvigianske Retning, men uden Fanatisme, og hvad det Politiske angaaer en afgjort Høiremand. Han er 57 Aar gammel, men rask og rørig, og har været 11 Aar i sit nuværende Embede. Han er noget træt af sine mange Forretninger som Provst i et vidtløftigt Provsti; hans Kone, der med ham har gaaet meget igjennem i Slesvig², trænger til at leve i et mildere Klima; for sine 13 ufor sørgede Børns Skyld trænger han til større Indtægter, og tillige ønsker han for sine Sønners Vedkommende at være i Nærheden af en Latinskole — af disse Grunde søger han den Befordring, til hvilken jeg giver mig den Frihed paa det Bedste at anbefale ham.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Provst for Børglum og Hvetbo Herreders Provsti, Sognepræst i Serridslev-Vester Brønderslev Ole Frederik Hieronymus Mynster (1820—80) kom ikke til Horbelev, men blev 4. Marts 1878 forflyttet til Fuglse-Krønge. Til Sognepræst i Horbelev-Falkerslev udnævntes 31. August 1877 Hans Christopher Elers Koch (1819—95), hidtil i Gjerrild-Hemmet.

²) Provst Mynster havde 1859—64 været Sognepræst i Ladelund i Kær Herred, Slesvig Stift.

8.

Aalborg Bispegaard
11 Septemb. 1877.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Herved giver jeg mig den ærbødige Frihed at anmode Deres Excellence om, at Candidat Hansted¹, saafremt De vil indstille ham til Præste-Kaldet paa Hirtsholmene, maa faae sin Udnævnelse saaledes, at han kan blive ordineret i de første Dage af October. Provst Reinau² har nemlig sagt den constituerede Skolelærer op til denne Tid, saa at Børnene ville mangle Underviisning, hvis Hansteds Ankomst udsættes; jeg skulde tillige for hans egen Skyld ønske, at han maa kunne tiltræde Embedet, førend den barske Aarstid indtræffer.

Med hjertelig Tak for Deres Excellences sidste ærede Skrivelse og Deres Udtalelse med Hensyn til Provst Mynster er jeg

Deres Excellences
ærbødigste
P. E. Lind.

9.

Aalborg 16 Septemb.
1877.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min ærbødige Tak for Deres ærede Skrivelse af 12 d. M. Jeg glæder mig over, at Hansted snart vil kunne ordineres, og at Petersen vil

¹) Rasmus Schandorff Hansted (1847—1905) udnævntes 10. Oktober 1877 til Sognepræst og Lærer paa Hirtsholmene og ordineredes hertil 19. Oktober s. A., siden Sognepræst i Vraa-Emb og Provst.

²) Provst for Horns Herreds Provsti, Sognepræst i Frederikshavn Christian Andreas Reinau (1832—1916), siden i Glumsø-Bavelse.

komme til Solbjerg. I Galtrup vil der da igjen behøves En af de Sjeldne, det vil under de forhaanden værende Omstændigheder sige: en ung Mand, der ikke blot er meget dygtig, men ogsaa meget besindig¹.

Jeg tør antage, at Deres Excellence ønsker at høre et Par Ord om Kapellan Hansen². Han var hos mig iforgaars, og jeg finder hans Personlighed af den Beskaffenhed, at jeg antager, han maa behage Alle ved det første Møde. I Dag blev han indsat. Han havde stillet sig den vanskelige Opgave at forbinde en Prædiken over Evangeliet med en Tale om sig selv, og jeg vil ikke sige, at han løste den paa en heldig Maade, men han vakte gode Forhaabninger; han er vistnok en ærlig Mand, der tiltræder sit Embede med det Forsæt at gjøre sin Skyldighed i alle Henseender. Som Prædikant er han i Besiddelse af de gode Gaver, at tale med Lethed og at tale meget tydeligt. Jeg kan tilføie, at jeg har nogen Grund til at mene, at han blev hørt med megen Anerkjendelse af den store Pluralitet, der ikke i Prædikenen fordrer en logisk Udvikling, men for hvem Talerens Grebthed og Hjertelighed er tilstrækkelig. Jeg haaber næste Gang ogsaa at finde den logiske Udvikling.

Jeg gjentager min Tak for Deres Skrivelse og er

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Om R. S. Hansted jvfr. S. 128. Til Sognepræst i Solbjerg-Sundby udnævntes 22. September 1877 hidtilværende Sognepræst i Galtrup-Øster Jølby Peder Julius Pedersen (1841—1926), siden Stiftsprovst i Ribe, til dennes Efterfølger i Galtrup 26. November 1877 Theodor Aastrup (1843—1927), siden i Bringstrup-Sigersted og Provst.

²) Den S. 125 nævnte O. F. Begtrup Hansen.

10.

Aalborg Bispegaard
27 Novemb. 1877.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

I Anledning af en i disse Dage til Ministeriet indsendt Ansøgning fra Provst Fibiger om at faae Candidat Tram til personel Kapellan¹, ville Deres Excellence tillade mig at anmode om, at Indstillingen, saafremt den vil skee, maa skee saa tidligt, at han kan ordineres en Uge før Juul. Ved den Tid skal jeg nemlig ordinere den nylig udnævnte Pastor Colding², og det vilde af flere Grunde være mig kjært, om de to Ordinationer kunde foregaae paa samme Dag.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

11.

Aalborg Bispegaard
31 Decbr. 1877.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Blandt de Ting, jeg maa tænke paa, som Aaret nærmer sig sin Ende, er ogsaa den Velvillie, Deres Excellence i saa høi en Grad i Aarets Løb har viist mig. Tillad mig at bringe Dem min hjertelige Tak derfor, skriftlig, da jeg ikke kan gjøre det mundtlig, og tillad mig dertil at føie Ønsket om et lykosaligt Nytaar.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Provst, Sognepræst i Haring-Stagstrup Peter Nicolai Fibiger (1810—80) fik 8. December 1877 til personel Kapellan Stephan Tetens Tram (1846—1914), siden Sognepræst i Snøde-Stoense. Han blev ordineret 19. December 1877.

²) Johan Frederik Andreas Colding (1846—1923), 5. November 1877

12.

Aalborg 24 Juni
1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Efter min Hjemkomst fra en Visitatsreise forefandt jeg i mit Contoir en Skrivelse fra Deres Excellence, ifølge hvilken Hans Majestæt paa Deres derom nedlagte Forestilling har benaadet mig med Dannebrogordenens Sølvkors¹.

Jeg har glædet mig ved at modtage det, fordi jeg deri ser et Tegn paa, at jeg bedømmes gunstigt, og jeg takker hjerteligt Deres Excellence for den Velvillie, De ved mange Leiligheder har beviist mig, og som De atter paa denne Maade har givet mig tilkjende.

Deres Excellences

ærbødige og taknemlige

P. E. Lind.

13.

Aalborg 25 Juli
1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence har i Skrivelse af 20. d. M., som jeg modtog igaaraftes ved Hjemkomsten fra en Visitatsreise, beæret mig med det Spørgsmaal, om jeg veed Nogen, der kan antages at være skikket til at overtage Embedet som Forstander ved Ranum Seminarium. Jeg har i den Anledning gennemgaaet mit Bekjendtskab med Præster og

udnævnt til Sognepræst i Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg, siden i Kjøng (Fyens Stift).

¹) Biskop P. E. Lind var blevet benaadet med Sølvkorset den 14. Juni 1878.

theologiske Candidater og tillader mig at nævne Pastor B. L. Paludan-Müller i Vadum og Pastor S. H. T. Sørensen paa Nordstrøm¹. Den første, der for ikke længe siden kom til Vadum, er en i flere Henseender udmærket ung Mand og forstaaer vistnok ogsaa at sætte sig i Respekt; den anden lagde jeg særligt Mærke til ved Embeds-Examen for 4 Aar siden og fik det bestemte Indtryk, at han er et dygtigt Menneske, ligesom jeg veed, at han besidder særdeles gode Kundskaber.

Deres Excellences

ærbødige

P. E. Lind.

14.

Aalborg Bispegaard

18 Octob. 1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Herved giver jeg mig den ærbødige Frihed at anmode Deres Excellence om, at Candidat C. P. Christensen, for hvem jeg i Dag afsender en Ansøgning fra Pastor Leth til Visby-Heltborg², at han maa beskikkes denne Mand, der er 70 Aar gammel og nu og da lider af et legemligt Onde, der hindrer ham i at udføre sine Embedsforretninger, til personel Kapellan, maa, dersom Deres Excellence vil, at Ansøgningen skal bevilges, erholde sin Udnævnelse saa

¹) Bernhard Lucian Paludan-Müller (1845—1932), Sognepræst i Vadum, siden Slotspræst ved Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød-Herlev, og Sognepræst paa Nordstrøm Søren Henrik Theodor Sørensen (1849—1929), siden Provst og Sognepræst i Skanderborg-Skanderup-Stilling. Ingen af de her nævnte blev dog Seminarieforstander for Rantum Seminarium, hvortil beskikkedes Sognepræst i Faaborg Jørgen Christensen Sørensen (1835—1911), siden i Høje Taastrup og Provst.

²) Christen Peter Christensen (1849—1936), siden Sognepræst i Værnebel, blev ordineret 30. Oktober 1878 som personel Kapellan hos Sognepræsten i Visby-Heltborg Jens Nicolaus Fabricius Leth (1808—89).

tidligt, at han kan henvende sig til Biskop Martensen, der holder Ordination den 30. d. M., for at blive ordineret af ham.

Med det Haab, at De tilgiver det Hastværk, jeg her har gjort mig til Ordfører for, er jeg

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

15.

Aalborg 30 October

1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min hjertelige Tak for den saa beredvillige Opfyldelse af mit Ønske med Hensyn til Christensens Beskikkelse til Kapellan i Visby.

Angaaende Deres Excellences Yttringer i æret Skrivelse af 26 d. M. om Kongens mulige Besøg i Aalborg haaber jeg snart at skulle meddele nogle Oplysninger.

Da jeg igaar tilstillede Ministeriet en Skrivelse om en af mig begaaet Feil ved Besættelsen af Skolelærer og Kirkesanger Embedet i Klitlund, kan jeg ikke undlade ved denne Leilighed at berøre denne Sag. Jeg er vis paa, at Skolen saavel som Menigheden er vel tjent med Schiernings Udnævnelse¹, men jeg har begaaet en betydelig Feil i formel Henseende, og i den fortrædelige Stemning, hvori de kaldte Læreres Vægringer ved at modtage deres Kaldelse havde sat mig, ikke tænkt mig om, som jeg burde. Jeg beder Deres Excellence see paa min Feil saa mildt, det er Dem muligt, og jeg kan love, at den aldrig skal gjentages.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Skolelærer og Kirkesanger i Klitlund, Raabjerg Sogn, Horns Herred, Vigo Marius Nikolas Jakobus Schierning. Jfr. S. 135.

16.

Aalborg 5 November
1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Herved har jeg den Ære at gjøre nogle Meddelelser i Anledning af Deres Excellences Yttringer i Skrivelse af 26. f. M.

Frue-Kirke vil kunne tages i Brug Søndagen den 15 Dcbr. Da Broen ifølge Ingenieur Simonis Forsikring vil være færdig samme Dag, kan maaskee dens Indvielse foregaae faa Timer efter Kirkens¹. Det var dog muligt, at Et eller Andet paa et af Stederne kunde ønskes besørget endnu efter den 15; i saa Fald vilde begge Høitideligheder maaskee helst kunne ansættes til Søndagen den 22 Dcbr.²

Man har tidligere meent, at Broen ikke vilde kunne indvies før i Foraaret 1879. Skulde jeg være bleven urigtig underrettet af Ingenieur Simoni, og skulde der være Sandhed i hiin Mening, maatte Kirken jo ligefuldt indvies i Dcbr. Skulde Hans Majestæt saa behage at ville være tilstede derved, tør jeg bede mig underrettet derom, at jeg kan foranledige en Indbydelse fra Byraadet.

Men er det rigtigt, at Broen bliver færdig midt i Dcbr., Noget, jeg kan tænke, er bekjendt for Indenrigs-Ministeriet, tillader jeg mig at anmode om, at Deres Excellence vil lade mig vide, om den 15. eller den 22. passer bedst til Kirkens Indvielse, og derhos om begge Høitideligheder skulle foregaae paa samme Dag, eller om der skal bruges to Dage — en Kundskab, der er af stor Vigtighed for Aalborg-By.

¹) Limfjordsbroen blev først indviet den 8. Juli 1879; den var opført under Ledelse af Ingeniør Daniel Simoni.

²) Vor Frue Kirke i Aalborg blev genindviet 4. Søndag i Advent (22. December) 1878. Jvfr. Jørgen I. Soetmann, Vor Frue af Aalborg S. 48—52.

Jeg skal tilføie, at jeg idag har modtaget den ministerielle Skrivelse af 2. Nbr. om Besættelse af Skolelærer-Embedet i Klitlund¹, og at jeg har læst den med Glæde og med hjertelig Tak.

Deres Excellences

ærbødige og taknemlige

P. E. Lind.

17.

Aalborg Bispegaard

31 Dcbr. 1878.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min Tak for de Beviser paa fortsat Velvillie, jeg har modtaget af Dem i det gamle Aar, og derhos mit hjertelige Ønske om, at De i dette Aar maa virke med samme Kraft og Held som hidtil, og at det i alle Maader maa blive glædeligt for Dem.

Den 22. Dcbr. blev en smuk Festdag for Frue-Menighed. Det var min Tanke, at dersom det havde været Deres Excellence muligt at deeltage i den, De da under Deres Ophold i Aalborg vilde have boet i Bispegaarden. Denne Glæde kan nu maaskee være mig forbeholdt ved en anden Leilighed.

Deres Excellences

ærbødigste og forbundne

P. E. Lind.

¹) Ved Skrivelse af 2. November 1878 approberede Ministeriet, at den S. 133 nævnte V. M. N. J. Schierning var blevet kaldet til Skolelærer og Kirkesanger i Klitlund, uagtet han ikke havde absolveret den befalede Skolelærereksamen (Kultusministeriet, 2. Ekspeditionskontor, Brevbog 1878 Nr. 2964).

18.

Aalborg 12 Marts 1879.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Efterat Deres Excellence har besluttet Dem til at indstille Cand. Zahle til Rubjerg og Maarup¹, og derhos veed, at Indstillingen vil blive bifaldet af Hans Majestæt Kongen, har jeg, naar De bærer mig med det Spørgsmaal, om jeg vil modtage ham, kun at svare, at jeg vil modtage ham med Velvillie og Haab.

Jeg tvivler ikke om, at han i Grunden vil det Rette, og jeg haaber, at han for Alvor vil stræbe at gjøre Fyldest i sit Embede, ligesom jeg ogsaa haaber, at det Forstyrrede, der nu og da har været i hans Optræden, ikke tyder hen paa en constitutionel Svaghed, men er Noget, der kunde have været undgaaet ved mindre Forfængelighed og større Selvkritik. Mod mig personlig har han viist sig meget venlig, hvorfor jeg endnu skylder ham Tak.

Hans Indtægter blive meget smaa, og han kan ikke længe holdes fri for at bygge. Deres Excellence tillade mig den Yttring, at naar der nu ikke længere behøves Tilskud til Nykjøbing-Kapellanie, kunde de 800 Kr., der formodentlig vare dette tiltænkte, maaskee gives til Rubjerg, saalænge den afskedigede Formand lever.

Heiberg, der er kaldet til Kapellan i Karby,² har, paa Grund af Sygdom iblandt Lærerne ved Døvstumme-Institutet, anmodet om Ordinationens Udsættelse. Den er nu paatænkt at skee den 2. April. Maaskee vil jeg da, hvad jeg unegtelig ønsker, faae to Ordinander istedenfor een.

Deres Excellences

ærbødige og taknemlige

P. E. Lind.

¹) Politikeren Peter Christian Zahle (1825—98), Sognepræst i Rubjerg-Maarup 1879—81, derefter i Vallensved.

²) Residerende Kapellan i Karby-Hvidbjerg-Redsted Frederik Hei-

19.

Aalborg 30 April
1879.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Vedlagte Brev fra Byfoged Frich i Skagen¹, der indeholder en Anbefaling for Pastor Larsen² sammesteds, uden dog at være foranlediget af denne, tillader jeg mig herved at tilstille Deres Excellence, om De muligt ved Larsens fortsatte Ansøgen om Forflyttelse maatte finde Grund til at tage Hensyn til den.

Ærbødigst

P. E. Lind.

Indlagt:

Skagen, den 18 April 1879.

Høiærværdige

Hr. Biskop Lind

Aalborg

Vor gode Pastor Larsen, i hvem Menigheden har en dygtig og nidkær Præst, havde glædet sig til at blive min Svogers, Pastor Vestensens Eftermand i Kongsted³.

Saavidt jeg kunde skjønne, berørte det ham stærkt, at hans Haab ikke gik i Opfyldelse. — Nu veed jeg, at han søger Høirup, da jeg idag efter hans Anmodning har opgivet ham Kaldsberetningen efter Ministerialtidenden.

Jeg ønsker oprigtigt for ham, at han maa kunne faae dette Kald, der vel ikke er stort, men dog altid endeel

berg (1850—1918), hidtilværende Lærer ved Det kgl. Døvstummeinstitut, 1890 Præst og Forstander sst.

¹) Borgmester i Skagen Johan Joachim Frich (1826—93).

²) Sognepræsten i Skagen siden 1873 Jens Edvard Vilhelm Larsen (1837—1915) blev 20. Oktober 1879 Sognepræst i Vester- og Øster Vandet, siden i Vejlbj i Vends Herred.

³) Sognepræst i Kongsted Børge Quist Vestesen (1817—91) fik Afsked 19. December 1878. Til hans Efterfølger udnævntes Peter Henrik Kastrup (1821—95).

større af Indtægter end Skagen; thi han har 5 Børn at forsørge, foruden en gammel Svigermoder i Huset, og hans Helbred er ikke stærkt, — han har igaar hostet lidt Blod op, rigtignok kun 2 à 3 Mundfulde, som Doctoren vel mener muligen at kunne være hostede op fra Luftrøret, men som dog altid er betænkeligt og kræver Forsigtighed i alle Retninger, ogsaa med Hensyn til Overanstængelse —, hvad jo paa et saa isoleret Sted som Skagen har en langt større Betydning end i en tæt bebygget Egn, hvor der er Embedsbrødre i Nærheden og mildere Clima.

At der kun er 1 Kirke ved Høirup Kald, er selvfølgelig for Pastor Larsen af overordentlig stor Betydning for hans Helbreds Skyld —

Hvorvidt Pastor Larsen kan have Grund til at vente at komme i Betragtning ved Siden af andre mulige Ansøgere, er jeg ubekjendt med, men, uden Pastor Larsens eller noget andet Menneskes Vidende eller Tilskyndelse, tillader jeg mig i den barmhjertige Guds Navn at bede om dagligt Brød for en tro og nidkær Ordets Tjener; thi jeg mener, at det efter hans Forhold vil være dagligt Brød for ham snart at blive forflyttet.

Med Høiagtelse forbliver jeg Deres Høiærværdigheds ærbødige og hengivne

J. J. Frich.

20.

Aalborg 10 Juli
1879.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Idet jeg takker for Deres Excellences Skrivelse af 7 d. M. og glæder mig ved Udsigten til at skulle have Æren af Deres Besøg først i August, tillader jeg mig at meddele, at jeg for en Uges Tid siden har ansat en Visitats, der skal begynde den 22. d. M., men ikke vil vare længere end til den 5. August, paa hvilken Dag jeg haaber igjen

at være i Aalborg. Den Sygdom, der hindrede mig i at komme til Kjøbenhavn, kalder min Læge gastrisk Feber; nu troer jeg at være helbredet, hvorpaa jeg kan ansee det for et Tegn, at jeg uden Besværlighed næsten uafbrudt fulgte med Kongen i Tirsdags¹ — en Dag, som det vistnok vilde have været Deres Excellence kjært at tilbringe i Aalborg, og som jeg længe vil mindes med Glæde.

Deres Excellences

ærbødige og taknemlige

P. E. Lind.

21.

Aalborg 3 Septemb.
1879.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Det gjør mig ret ondt, at jeg heller ikke denne Gang skulde være saa heldig at see Deres Excellence i Aalborg. Jeg kom hjem fra Visitats Dagen efter, at Deres Excellence havde villet besøge mig, og sendte strax Bud til Hotel Phønix, men erfarede, at De var reist. Jeg haaber, at det gjentagne Uheld ikke skal berøve mig Udsigten til engang at see Dem i Bispegaarden, og tænker, naar jeg midt i denne Maaned, efter modtagen Tilladelse, gjør en Reise til Sjælland, men dog tager til Kjøbenhavn en Dag eller to, at skulle have den Ære at hilse paa Dem.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

¹) Den 8. Juli 1879 var Limfjordsbroen blevet indviet i Kong Christian IX's Nærværelse.

22.

Aalborg 14. Decbr.
1879.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Blandt dem, der søge Gauerslund, er ogsaa Pastor Walter i Nørre-Sundby¹. Tillad mig at gjøre Deres Excellence opmærksom paa, at næste Aar naaer han den Alder, da Forflyttelse i Reglen ikke tilstaaes, og at bede Dem om, at tilstaae ham den nu. Han er, som det vil være fremgaaet af min Paategning paa hans mange Ansøgninger, ikke fremragende i nogen Henseende; men jeg tør dog med Sikkerhed sige, at han ikke er uværdig til Befordring. Det vilde for hans egen Skyld være sørgeligt for mig at see ham bestemt til at blive i Nørre-Sundby.

I den Tro, at Deres Excellence gjerne, om det er muligt, vil opfylde et af mine Ønsker er jeg

Deres Excellences
ærbødigste og takskyldige
P. E. Lind.

23.

Aalborg 31 Decbr.
1879.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Hvad jeg ikke vilde undlade at søge Leilighed til, hvis jeg var i Kjøbenhavn, nemlig mundtligt at takke Deres Excellence for det gamle Aar og ønske Dem til Lykke med det nye, det vil jeg tillade mig at gjøre skriftligt. Jeg beder Deres Excellence modtage min Tak for den

¹) Sognepræst i Nørre Sundby-Hvorup Frederik William Theodor Walther (1820—99) fik ikke Gauerslund, men 18. Marts 1880 Saaby-Kidserup. Til Sognepræst i Gauerslund udnævntes 12. Januar 1880 Provst Mikael Rodevald Gjørup Assens (1824—1911), jvfr. II, 570.

Velvillie, hvorom jeg troer, ligesom tidligere, ogsaa i det sidste Aar at have havt Vidnesbyrd, og mit Ønske om, at det nye Aar maa blive godt og glædeligt for Dem i alle Henseender, dermed ogsaa, at Deres Virksomhed i Folkekirkens Styrelse fremdeles maa blive den til Gavn og Deres Excellence til Glæde.

Deres Excellences

ærbødigste

P. E. Lind.

24.

Aalborg 21 Mai
1880.

Deres Excellence

Hr. Cultusminister Fischer.

Deres Excellence ville modtage min Tak for den Tillid, De viser mig, idet De opfordrer mig til at yttre mig om nogle af Ansøgerne til Nørre-Sundby.

Med Hensyn til Dam giver Deres Excellence mig Leilighed til at bemærke, at han som meget upraktisk Mand neppe vil passe i Nørre-Sundby, hvor Præsten skal være Formand for det store Fattigvæsen, medens Stillingen som Skat Rørdams Eftermand synes mig særdeles heldigt valgt saavel for ham som for den vedkommende Menighed¹.

Af de to Ansøgere Bøving og Königsfeldt² kjender jeg lidt til den sidste, men ikke tilstrækkeligt til at foretrække

¹) Residerende Kapellan i Thisted-Tilsted og Sognepræst i Skinnerup Markus Andreas Dam (1835—96), siden Sognepræst i Thisted-Tilsted, blev 1880 Sognepræst i Rønnebæk-Olstrup efter Dr. phil. Thomas Skat Rørdam, der var blevet Sognepræst ved Helligaandskirken i København.

²) Ordineret Kateket og Førstelærer i Faaborg Niels Orten Mathias Bøving (1838—1923) blev 31. Maj 1880 Sognepræst i Nørre Sundby-Hvorup, siden i Barløse. — Albert Emil Theodor Königsfeldt (1850—1919), Kateket og Førstelærer i Ærøskjøbing, siden Sognepræst i Magleby-Holtug.

ham for Bøving, hvem Deres Excellence nævner først, og som har mere betryggende Anbefalinger, og med samme Examens-Charakterer er 12 Aar ældre. Jeg tillader mig altsaa at foreslaae Bøving.

Jeg har været fraværende paa en 7 Dages Visitatsreise til Læsø og kom hjem igaar; det er Grunden til, at Deres Excellence ikke finder mit Navn paa de i disse Dage herfra afsendte 21 Ansøgninger. Jeg beklager, at Tallet er saa stort.

Deres Excellences
ærbødigste
P. E. Lind.

25.

Aalborg Bispegaard
13 August 1880.

Deres Excellence
Hr. Cultusminister Fischer.

Igaarftes læste jeg i Nord-Jyllands Folkeblad et Telegram, ifølge hvilket Deres Excellence skulde have indgivet Deres Dimission. Jeg tænkte paa at skrive til Dem, men dog at vente, til jeg kunde betragte Efterretningen som sikker. Det Brev af Gaarsdatum, hvormed Deres Excellence har beæret mig, og for hvilket jeg takker Dem hjerteligt, krydsede altsaa forsaavidt et Brev fra mig. Dets Indhold skulde have været, hvad jeg nu tillader mig at udtale: en dybtfølt Tak for den uforanderlige Vellivie, De har viist mig fra den Dag, De foreslog mig for Kongen til mit nuværende Embede, og til igaar, De underrettede mig om, at De snart ophører at være min Foresatte. Jeg skal altid mindes, hvor tillidsfuldt jeg kunde henvende mig til Dem, og hvor venligt De bedømte mig.

Deres Excellences
ærbødigste
P. E. Lind.

TILFØJELSER

- Til S. 87 *de to store Sølvmedailler*: Jvfr. Vilhelm Bergsøe, Danske Medailler og Jetons fra 1789—1891, S. 23—4 Nr. 117—118. Om den officielle Medaille 1879 smstds. S. 65 Nr. 359.
- Til S. 110 *min entledigede Formand*: Jvfr. Biskop Laubs Ligtale over Biskop Øllgaard (i Kirkelige Leilighedstaler af Danske Prædikanter, udg. af G. P. Brammer, III, 729—36). S. 731 hentyder Laub sikkert til Formandens Iver for at bringe Arkivet i Orden med disse Ord: »Jeg har fundet klare Beviser paa den Dygtighed og Troskab, hvormed han har arbejdet; paa den redelige Stræben efterat føre alt det Begyndte tilende, hvad dog ikke bliver noget Menneske givet paa denne Jord. ... Ogsaa for mig har han arbejdet, saalænge de gamle Kræfter kunde holde ud«.
- Til S. 118 *Rahbeks Svar paa Steffens' Skaal*: Ved Festen paa Skydebanen for Henrik Steffens 1824 udbragte denne »Mnemosynes hellige Skaal og tilføiede: jeg tager hende med mig! hvortil Rahbek replicerede: Mnemosynes hellige Skaal! Hun bliver hos os!« (jvfr. L. Zeuthen, Mine første 25 Aar S. 79).
-

Fra det kirkelige Vennemøde i København 1866.

Ved **Guðrun Dahlerup-Petersen.**

Det Brev, der skal meddeles nedenfor, er skrevet af *Peter Nielsen Petersen*, der 1916 døde som Sognepræst ved Trinitatis Kirke i København. Han var født 1846 i Jejsing ved Tønder som den næst yngste i en Søkendeflok paa ni. Baade paa fædrene og mødrene Side nedstammede han fra gamle sønderjyske og vestjyske Bondeslægter. Det var Familiens Stolthed og dens Styrke. I 1854 flyttede hans Far til Haved, en Landsby i Rejsby Sogn. Hjemmet var gammeldags, alvorligt, kristent. I Konfirmationsalderen var P. N. Petersen en Søndag i Kirke i Rejsby, hvor Pastor N. Vilh. Th. Hansen prædikede. Paa Vejen hjem stod det ham med eet ganske klart, hvor hans Kald her i Livet laa. »Nu ved jeg, hvad jeg vil være«, sagde han roligt til sine Forældre, da han kom hjem, »jeg vil være Præst«. De troede, det var en Flyvegrille, og lo ad ham. Men da han blev ved med sit, troede de en Overgang, at hans Forstand havde taget Skade: at forlade den Vej, hans Slægt i Aarhundreder havde fulgt! Han maatte gennem en haard Kamp, inden Forældrene forstod, at det var Alvor, og de forstod det først og gav efter, da hans tre Søstre, Ellen, Ingeborg og Nicoline, tilbød at give Afkald paa en Del af deres Fædrearv, hvis Broderen maatte komme til at læse. Efter lidt Undervisning hos Pastor Hansen kom P. N. Petersen saa til Latinskolen i Ribe. Hans Bysbarn, Pastor Kruse Winding (Haarslev) skriver:¹ »Jeg husker ham som Klassekammerat i Skolen, hvor han — trods sin mangelfulde Fordømmelse — snart blev Nr. 1, hans Jernflid, hans ypperlige Hukommelse, hans klare, sikre Tanker. Langt ud paa Natten sad han og læste, ikke blot Skolens Pensum, men i flere Fag langt ud derover. Saa kom den Tid, hvor Skolens Lærere mente, han skulde tage Skolens to sidste Klasser paa ét Aar (noget som

¹) Til Minde om Sognepræst P. N. Petersen, 1917, S. 8.

aldrig før var hændet), og han gjorde det med det Resultat, at han blev Student med Udmærkelse. Man maa imidlertid ikke tænke sig ham fra den Tid som en Læsehest, der sad indemuret i sit Kammer. Nej, han delte sine Kammeraters Interesser, havde et opladt Sind ogsaa for de smaa Ting, hans Sind var friskt, men samtidig præget af mere Alvor end hans jævnaldrendes. Han fik Tid til at læse vore Digtværker . . . Og han var stærkt optaget af det, der folkeligt og kirkeligt rørte sig.«

Allerede i Ribe var P. N. Petersen personlig klar over sin Stilling til den kristne Tro. Søndag efter Søndag kunde man finde ham under Stiftsprovst Carl Chr. Boisens Prædikestol i Ribe Domkirke. I Fasten 1862, han var da femten Aar, læste han to Artikler i »Budstikken«. Den ene — af Pastor Christiani — gav en Fremstilling af Grundtvigianismen, den anden — af Boisen — havde til Overskrift: »Tugtemesteren«.¹ Han blev gennem dem draget ind i den grundtvigske Kreds, hvor han følte sig hjemme. Livet igennem forblev han Grundtvigs tro, men selvstændige Discipel.

I September 1866 tog P. N. Petersen til København for at begynde det theologiske Studium. Det efterfølgende Brev er det første, han sendte hjem til »sin anden Moder«, som han altid kaldte sin tolv Aar ældre Søster Ellen. Hun var gift med Klaus Moltesen Smidt, Ejer af Østergaard, den største af de tre Gaarde, der udgjorde Landsbyen Lundsmark, der ligger Syd for Ribe omgivet af Heden og de store Engdrag. Hjemmet dør var stærkt paavirket af, hvad der rørte sig i Rødning, senere i Askov, og P. N. Petersen fik i sin Studietid stor — baade materiel og aandelig — Støtte af Søsteren og Svogeren. Hvad han skylder dem, læser man ud af de unge, begejstrede Breve, den senere saa støttemand har sendt hjem til Lundsmark, og som den Dag i Dag gemmes af Familien i Moderens Chatolskuffe. — Brevet er delt i tre Afsnit; det første er stilet til Svogeren Klaus, det næste til Jens Knudsen, Ejer af Midtgaard, og sidste Afsnit til Ejeren af Vestergaard, Jens Warming, der var gift med Søsteren Nicoline.

Naar jeg har ment, det kunde have Interesse at lade dette gamle Brev trykke, er det først, fordi det giver en Del nyt Stof om det tredie grundtvigske Vennemøde 1866. Pastor Kr. Køster har i sin Bog: »Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn, den 10de og 11te September 1866« meddelt et steno-

¹) Liselundbogen, 1916, S. 58—59.

grafisk Referat af Formiddagsmødet paa St. Ravnsborg den 10. September og af Tirsdagsmødet smst. d. 11. September. »Dansk Kirketidende«, 1866, Nr. 39, Sp. 609—624 refererer de to samme Møder »kortelig . . ., da der vil udkomme en stenografisk Beretning om Mødet«. Som det vil ses, har P. N. Petersen — vel vidende, at der var Stenografer til Stede — ikke refereret disse to Møder, men kun givet sit eget personlige Indtryk af de enkelte Talere. Langt den største Del af hans Brev er fyldt af Beretningen om Søndagsaftenen i Grundtvigs Have — der kun i Forbigaaende er nævnt i Kirketidende —, Mødet i Vingaardsstræde Mandag Aften og Festmaaltidet paa St. Ravnsborg den følgende Aften. De to sidste Sammenkomster er ligeledes nævnt i Kirketidende i en Efterskrift (Sp. 624), men kun Hovedtalerne og Emnet for deres Foredrag er opnoteret.

Da Niels Dael i 1931 — femten Aar efter P. N. Petersens Død — rejste en Mindesten for ham i Liselunds Have, viste den store Skare af læge Tilhørere og af Præster, der var mødt fra alle Egne af Landet, at hans Navn og Gerning endnu levede. Jeg har ment, at ogsaa for dem, der blot har kendt ham som den ældre, sindige Lærer paa Liselund eller som den lærde Trinitatispræst, der gennemgik det nye Testamente med Universitetets theologiske Studenter, kunde det have Interesse at faa et Billede af den unge P. N. Petersens første begejstrede Møde med Grundtvig selv og hans store Disciple.

Kjøbenhavn d. 12/9 66.

Kjære Lundsmark!

Nu har jeg — kan du tro — hørt og seet Meget, ja, saare Meget. Jeg har ikke blot seet Kjøbenhavn i dens ydre Omrids (det har jeg forøvrigt ikke, undskyld den Bommert; jeg tog Munden for fuld!), men en stor Mærkværdighed — idetmindste i mine Øjen — nemlig Grundtvig. Jeg har seet ham to Gange paa Prædikestolen i Vartov, to Gange hørt hans smaa (o: korte, iøvrigt meget større baade end Hansens¹ og jer Præster), men dejlige

¹) Rimeligvis Niels Vilhelm Theodor Hansen (1810—1883), fra 1857 Sognepræst i Rejsby, afsat af den preussiske Regering paa Grund af Edsnægtelse 1867.

og yndige Prædikener; to Gange er jeg bleven løftet højt, langt opover Stjernerne paa den mægtige Sangs Vinger og bleven rigtig gjennemtonet. Sidste Gang traf jeg Appel¹ og Skrøder. De vare komne til Vennemødet; der var jeg ogsaa med, og saa og hørte Meget, ja, saare Meget. Jeg saa Grundtvigs Bolig, ham selv, hans Kone,² hans Børn, hans Venner; jeg udhæver:³ *Birkedal, L. og F. Boisen, L. og F. Helveg, F. Hammerich, Kold, Melby, Christiani, Carlsen, C. Hostrup, F. Barfod, P. Rørdam, Busk, C. Brandt,*

¹) Cornelius Appel (1821—1901), fra 1865 Forstander for Rødding Højskole. Ludvig Peter Schrøder (1836—1908), fra 1865 Højskoleforstander i Askov.

²) N. F. S. Grundtvig blev 1858 tredie Gang gift med Asta Tugendreich Adelheid Reedtz, f. Komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, d. 1890.

³) Schøller Parelus Vilhelm Birkedal (1809—1892), afskediget 1865 som Sognepræst i Ryslinge, fra 1868 Valgmenighedspræst smst. Lars Nannestad Boisen (1803—1875), fra 1831 Sognepræst i Vesterborg-Birket. Frederik (Frits) Engelhart Boisen (1808—1882), fra 1859 Sognepræst i Stege. Ludvig Nicolaus Helveg (1818—1883), Dr. phil., fra 1857 residerende Kapellan ved St. Knuds Kirke i Odense samt Præst ved Hospitalet. Hans Friedrich Helveg (1816—1901), indtil 1864 Førstepræst ved Vor Frue Kirke i Haderslev, fra 1867 Sognepræst i Købelev. Peter Frederik Adolph Hammerich (1809—1877), fra 1859 Professor i Kirkehistorie ved Københavns Universitet. Christen Mikkelsen Kold (1816—1870), fra 1862 Højskoleforstander i Dalum ved Odense. Mads Melbye (1817—1879), fra 1845 Sognepræst i Asperup og Rorslev. Anton Carl Emil Christiani (1817—1901), fra 1846 Sognepræst i Bjerregrav, Aalum og Taanum. Hans Rasmussen Carlsen (1810—1887), Stamhusbesidder, Politiker, Grundtvigs Svoger (ved dennes andet Ægteskab med Ane Marie Elisa Toft, f. Carlsen, d. 1854). Jens Christian Hostrup (1818—1892), fra 1862 Slotspræst ved Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød. Povl Frederik Barfod (1811—1896), historisk Forfatter, Politiker, gift 1841 med Emilie Birkedal, d. 1897. Peter Rørdam (1806—1883), fra 1856 Sognepræst i Kongens Lyngby. Gunni Busck (1798—1869), fra 1844 Sognepræst i Brøndbyøster og -vester. Carl Joachim Brandt (1817—1889), fra 1860 Sognepræst i Rønnebæk-Olstrup. Sofus Magdalu Høgsbro (1822—1902), Politiker. Peter Andreas Fenger (1799—1878), fra 1855 Præst ved Frelser Kirke paa Christianshavn. Ludvig Carl Moritz Wagner (1838—1919), fra 1866 pers. Kapellan i Holstebro-Maabjerg.

Høgsbro, P. A. Fenger, Vagener, o. s. v. Det saa jeg og meget Andet, meget Andet, og saa hørte jeg 48 Taler, og sang og hørte synge skjønt og mægtigt brusende og yndigt tonende mange, mange Salmer og Sange.

Søndagaften samledes vi i Grundtvigs Have. Jeg kom temmelig tidlig derud. Der var en Del af hans ældre Venner samlet ved Bordet, hvor jeg udenfra hørte Sang og en Tale af gamle Fenger (det var den 49de). Fenger [er] en rigtig, gammel kjøn Mand; han taler langsomt, men sikkert og har en stærk Stemme; er dog egentlig ikke vel-talende. Her saa jeg gennem Vinduet Busk. Det er Laust Varming¹ op ad Dage, baade hvad de hvide Lokker, Ansigtet med den skaldede Isse og Maven angaaer. Efterhaanden samledes Folkene. Køster² talte om den Tak-sigelse, vi skyldte Vorherre for Grundtvig, om det Haab, vi maatte sætte til ham: endnu længe at beholde ham; saa han maatte komme dertil, at han opnaaede fuldstændig Ligevægt i Aanden mellem Barndommens og Ungdommens Fantasi, Manddommens Følelse og Oldingstidens Forstand. Grundtvig leve! Mægtigt, mange Gange trefoldigt Hurra paafulgte. Grundtvig: Mange Tak, Mange Tak! Gamle Danmark leve! Stærke Hurraraab fulgte. P. Rørdam: De har jo nok hørt, at Hestgarden er bleven afskaffet; det var ellers nogle kjønne Folk, men det var vel godt nok til dem. Derimod er der en Garde, som vi vil ønske maa leve længe, det er Grundtvigs vel lille, men trofaste, aarvaagne Livvagt. Fru Grundtvig leve! Hurra o. s. v. o. s. v. — — —! Denne Mand taler med et mage-løst Lune, er saadan en ægte Spasmager, har et udmærket Foredrag. Melby talte om Ordet: »Jeg for Alvor troer«, om

¹) Laust (Laurids) Varming (1799—1863), tidligere Ejer af Vester-gaard i Lundsmark. Da hans eneste Datter døde, testamenterede han sin Ejendom til sin Tvillingbroders Søn, Jens Varming, der i 1864 blev en Svoger til P. N. Petersen.

²) Hans Kristian Ørsted Køster (1836—1871), fra 1862 Hjelpepræst hos N. F. S. Grundtvig.

Sønderjyderne i Middelfart!¹ Sønderjyderne leve. Hurra o. s. v.! En lille hjertelig, men ikke veltalende Mand er Melby. »Fædreland o. s. v.« blev afsungen. Busk: Saa kunde *vi* synge, men det kunde Preusserne ikke; thi Retten sad for dem i Spydstagen, og Tro paa den Gamle af Dage havde de ikke, men den Tro skulde vi holde fast ved, saa saa Gud nok ned til os. Han er veltalende, har en stærk Røst, men noget utydelig. Vagener: Jeg talte under Krigen med en tysk Mand om Grundtvig. Denne havde læst hans berømte Tale paa Skamlingsbakken² og fortrød, han ikke havde oversat den, dels forat Gr. kunde rigtig seet, hvor ilde det klædte ham, dels forat Tydskerne itide kunde øjnet Faren, afværget den og sparet Blodsudgydelsen. Den Tydsker, sagde han, anede ikke, at ogsaa L. Skau³ havde blæst dengang i Skovhornet og vakt Sønderjyden. Gid da Hornet maa klinge for alle Danskes Øren. Sønderjyderne leve nok engang. Vagener taler smukt og flydende. Barfod: Jeg troer for Alvor, at Sønderjylland kommer tilbage, fordi jeg ved og troer og seer i Aanden, at uden Sønderjylland kan Danmark ikke bestaa. Men det gjælder om for Alvor at ville Danmarks Frelse. Der blev sagt, at Fjenden troede ikke paa den »Gamle af Dage«. Han vilde spørge: troede de, som rømmede Dannevirke, forlode Frederits, lode Als i Stikken, troede de — raabte den gamle Graaskjæg — paa Danmarks Frelse, troede de paa den Gamle af Dage. *Nej!* det var sjælden, man sporede til Troen paa ham i sidste Krig. Han billigede, hvad de to Andre (Melby og Busk) havde talt, men — han manglede Noget. Thi det gjaldt om at *ville*. Den, der betænkte sig

¹) Mads Melbye var født i Middelfart, hvor Faderen, Thor Melbye (1744—1829), var Sognepræst fra 1795.

²) Skov-Hornets Klang mellem Skamlings-Bankerne betegnet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig, Kbh. 1844, (jf. H. F. Rørdams Erindringer om Talerne paa Skamlingsbanken 4. Juli 1844, se H. F. Rørdam, Peter Rørdam, II, 1892, S. 14, Note 1).

³) Laurids Pedersen Skau (1817—1864), Politiker.

paa at give Alt: Penge, Mand, Børn, Brudgom for Danmark: de *vilde ikke for Alvor* Danmarks Frelse. Man maatte bruge alle Vaaben, baade Aandens og Haandens, baade det levende Ord og det blanke Glavind. Jeg skal love for den Gamle var veltalende og varm. Og hvilket rart Ansigt, den Mand har. Han er saa elskelig og elskværdig, som jeg har seet faa. Appel fremdrog en Fortælling fra Profeten Elisas Tid om Enken, som kom og klagede til Profeten, fordi hendes Oljekrukke næsten var tom. Ligesom ved Profetens Velsignelse Krukken blev fyldt, saa kunde ogsaa Sønderjydernes Danskheds og Troeskrukke ved Guds Velsignelse fyldes; thi ogsaa den var tidt nærved at være tom. Saaledes vilde han helst vende Barfods Tale. Christiani tyngede B.s Tale; den var for haard, mente han, for det bløde danske Hjerte. Appels Ord vilde han helst gjøre til sine og deres Anvendelse se anvendelig paa alle Danske. Han er veltalende fra Formens Side, skjøn Stemme, men det forekom mig, hvad han sagde, som vammelsøde og følsomme Udenomsbemærkninger; thi Barfods Ord var sande Alvorsord. Barfod sagde, hvad vi skulde være, Ch., hvad vi var; B. hævdede Banneret, Ch. stod og stampede i det. Ch. oversaa »for Alvor«. Rørdam: Sikken et dejligt Lys (ligeudfor den Veranda, hvorfra der blev talt, var der i et Træ ophængt en Masse Lamper, hvide og røde, ligesom rundt omkring denne, ovenfor omtalte Forhøjning, paa Stænger og Tværstænger); det er skjønt nu, det er let at se. Men jeg lagde Mærke til, hvordan det kom istand. Ja, jeg sad saamænd her i Vinduet og saa paa det. Først løb de smaa Dreng med Lamper, men de bleve trætte, og saa, ja gjæt engang, ja saa løb de smaa Piger til og fløj med den ene Lampe afsted efter den anden, og de bleve ikke trætte. Anvendelsen maa de selv gjøre. De smaa Piger leve! Brandt talte om de ældre Piger, om de overalt oprettede Pigeskoler; mente det var glædeligt, at Hjerttet, den danske Kvinde, søgte Oplysning om Fædrenes Idrætter; thi da først kunde Manden,

den danske Mand, stemples til Stordaad. De ældre Piger leve! Skrøder talte paa Pigeskolernes Vegne; det var nok Humlen den Aften. Men jeg vil nu for dennesinde sætte Punktum.

Kjøbenhavn d. 14/9, 1866.

Skrøder: Han var bleven halvt tvungen til at tale. Holger Danske, Danaaanden, kunde ogsaa kaldes Nornegjæsten. Der var en islandsk Fortælling, der handlede om, at Nornerne besøgte et Barns Vugge og sagde til Moderen, at Barnet skulde leve, til Lysene vare opbrændte. Dette Barn var Danaaanden, Nornegjæsten. Denne besøgte Oluf Trygvesen, fortælles der, og det var let at forstaa, thi hos den Mand luede Nordens gamle Aand med stor Styrke. Men da Kristendommens Lys blev tændt, svandt Nornegjæsten. Et kort Besøg aflagde den hos Knud den Hellige. Han vilde erindre om Planen med Englandstoget, men hvorledes [saa], da Bønderne droge hjem, han rent opgav Toget, Nornegjæstens Indskydelse, og ivrede for Fredens Indførelse, Christendommens Medfør. Nornegjæsten maatte vige for Christendommen, det vil, *vel at mærke*, sige: den middelalderlige, romerske, Danaaanden unaturlige Christendom. Han vilde henvise til en Sang af vor gamle Skjald om den Sag, hvori han siger, at Lysene, der bestemte Barnets Levetid, er Stjernernes tindrende Lys.¹ Derfor: Nornegjæsten levede endnu, og det var Opgaven, at Danaaanden blev christnet, at Ch. Aand forenede sig med og søgte sit Udtryk gennem Danaaanden, og at Dan...s Bærer, Manden, søgte Støtte hos det danske Hjerte, Kvinden, ligesom hun nu gennem Pigeskolerne søgte at faa sin Del af Danaaanden; thi Manden formaaede dog i Grunden Ingenting uden Frejas Fjeerham. (Det er godt, det er skjønt! — (P. Rørdam)). Barfod mindede om, at vi maatte bryde op, da den Gamle havde haft en streng

¹) Digtet »Nornegjæst«, trykt foran i Grundtvigs »Nordens historiske Minder. Tale ved Den Nordiske Højtids«, 1847.

Dag og kunde trænge til Hvile. Han opfordrede de Forsamlede til at raabe et Leve for den hæderkronede Gubbe og hans Livsværk. Grundtvig: lader os hellere raabe Leve for det, hvorfra alt Godt og Ædelt udstrømmer i yndigt Kildespring. Det danske Hjerte leve! Saa skiltes vi ad. Næste Dags Formiddag gik vi til St. Ravnsborg, hvor Salen allerede næsten var fuld, da jeg kom. Der var Stenografer tilstede, som optegnede hvert Ord, saa Alt kan læses i »Dansk Kirketidende«, antager jeg¹. Jeg vil derfor opfordre Eder til at læse dette; thi der faldt mange Guld-korn.

Jeg vil nu blot paapege Et og Andet. Læg vel Mærke til det Første, Grundtvig talte. Brandt talte meget godt om Fuglen og Æget; han er meget veltalende. L. Fredriksen² talte vistnok rart, men hakkede lidt i det. Birkedal talte skjønt og varmt og inderligt, og en dyb Bevægelse gik strax gennem Salen. Birkedal har Ordet i sin Magt, og hans Ord virker som Mosestave paa Hjerteklipperne. Busk talte inderligt. Birkedal skal dog kunne tale endnu varmere, sagde Mange, og noget egenligt Foredrag var det jo heller ikke, han vilde holde. L. Helvegs var udmærket; lægger vel Mærke til det. Det fremkaldte en meget munter Stemning; Gr. var rigtig oprømt og gjorde af og til Smaa-bemærkninger. H. er meget veltalende, men har en mærkelig og grov Stemme. Hans Maade at tale paa er ejendommelig. En halv Time var der Ophold. Da spadserede vi omkring i Haven og indtog Forfriskninger. Æbler og Pærer kunne man spise gratis. Dem havde Busks taget med. Kl. henimod 4 skiltes vi ad. Kl. 7 samledes vi i Vingaardsstræde. Høgsbro blev Dirigent; Brandt var det ellers de andre Steder. Pastor Køster talte om Præstefriheden, om, hvorledes han mente, at Præstefriheden godt kunde exi-

¹) Det stenografiske Referat er optaget i Kristian Køsters Bog: Det kirkelige Vennemøde i Kjøbenhavn, 1866.

²) Lars Frederiksen (1835—1893), Friskolelærer, fra 1861 Gaardmand i Ryslinge, Medlem af Frimenigheden smst.

stere indenfor Folkekirken. At gaa nærmere herindpaa vil blive for vidtløftigt. Jeg vil da blot sige, at [han] til Slut opfordre[de] Andre til at udtale sig om det Samme. Da Ingen meldte sig, foreslog Christiani, at der skulde samtales i mindre Kredse; herpaa vilde Høgsbro ikke gaa ind, og navnlig modsatte Indbyderne sig det som ikke værende Meningen med denne Samling. En Sang blev afsungen. Derpaa talte F. Helveg om Christendom, Frihed og Folkelighed og viste, hvorledes de hørte sammen. Han talte varmt, efter min Mening meget godt, men temmelig længe. P. Nielsen¹ fra Fyen og P. Olsen toge det mere praktisk. Den første sagde, man skulde bestandig kile paa. Han mente saaledes, at det vilde være muligt at faa sat igjen en særskilt Lov, hvad Birkedals Frimenighed angaaer, og saa kunde vi senere gaa videre. P. Olsen pegede paa næste Rigsdagsvalg; thi der var det »Folket skulde dømme«². Dermed endte Forhandlingerne, som ikke havde svaret til mine Forventninger, men Sangen var her, som altid, dejlig og mægtig.

Næste Dag samledes vi paa Ravnsborg. Se »Dansk Kirketidende«. Grundtvig var særdeles oprømt, navnlig under Kolds Foredrag, der imidlertid satte hele Forsamlingen i det lattermilde Hjørne. Naar Kold vilde springe en eller anden lille Historie over, mindede Gr. ham om den. Gr. smaalo og raabte stadig Hør. Efter den sædvanlige Pavse og Æblespisning, kom Gr. lige forbi mig, saa jeg rigtig saa ham. Plads blev gjort for ham; skjøndt det kneb, og Fru Grundtvig ynkede os. Under Melbys skønne Tale, forlod Gr. med Frue Forsamlingen; det blev vistnok for varmt for ham. Appel talte godt; det kjender Du imidlertid. Men saa kom lille Hostrup og talte saa yndigt og henrivende om Blomsten og Fuglen paa en saa ejendomme-

¹) Peter Nielsen (1804—1884), Ejer af Lykkesborg, Haarslev Sogn, Rigsraadsmedlem, siden Købmand i Kerteminde. Peter Engelbrecht Olsen (1818—1876), Malermester, Folketingsmand.

²) Jf. Vilh. Birkedal, Kongen har dømt — Folket skal dømme, 1866.

lig jævn og mild Maade. Det var — Grundtvig som en storslaaet Ejendommelighed Dommen unddragen — det Bedste af Alt. Læs det endelig. P. Rørdam talte godt og rart og varmt. F. Boisen talte meget humoristisk og morsomt og satte Forsamlingen i en munter og lattermild Stemning. Det er en dejlig Mand; han taler saa let, som han stod og legede. Fenger holdt paa en hjertelig Maade Slutningstalen, og Brandt sluttede Mødet. Jeg sad og stod lang Tid den Dag ved Siden af Birkedal, Lassen Knudsen¹ og i Nærheden af Enkedronningen. Saa skiltes vi, og nu vil jeg skilles fra Pennen; thi Klokken er 11; og Søvnens og Sengen vinker ad mig.

Kjøbenhavn d. 15/9, 1866.

Tirsdag Aften Kl. 7 samledes vi til fælles Spisning. Og da vi var blevne placeret; jeg overfor Handskemager Larsen² med Frue og en Del Frøkener Fenger og ved Siden af Johansen³ og en anden ukjendt Frøken, udbragte Fenger Kongens Skaal. Svage Hurraraab hendøde snart. Hostrup fik derpaa Ordet under levende Bifaldsraab og Klap. »Det er godt, De klapper iforvejen, for bagefter vilde jeg nok ikke have faaet [Klap], men derimod er jeg vist paa, at den Mand, hvis Skaal jeg vil udbringe, skal faa Klap. Jeg troer, at Alle, der er kommen i Berøring med Grundtvig, har tidt ikke kunnet følge ham, men altid har de dog maattet sande Kolds Ord: Grundtvig har dog Ret«. Han pegede dernæst paa den Mærkelighed, at fulgte man Gr. i en Retning, var man enig med ham i alle — et stort

¹) Jens Lassen Knudsen (1819—1886), fra 1864 Sognepræst i Aggersborg.

²) Niels Frederik Larsen (1814—1881), Handskemager. Gift anden Gang (1859) med Ida Vilhelmine Storm, d. 1900.

³) I Følge privat Oplysning Hans Adolph Johansen, f. 1842 i Forballum, Student 1863, efter at være rejiceret til teologisk Embeds-eksamen Missionær i Amerika (jf. V. Bloch og N. E. Øllgaard, Personalhist. Oplysninger om de af Ribe Katedralskole i det 19. Aarhundrede dimitterede Studenter, 1902, S. 72 f.).

Bevis for, at der er Enhed og Sammenhold i Grundtvigs System. Boisen (Stege) Enkedronningens Skaal, der saa tro deltog i vore Vennemøder. Brandt udbragte Søstrenes: den fri Kirke og Skoles, Skaal, hvilke saa skjønt vare mødtes ved dette Møde. P. Rørdam Barfods og Hustrues Skaal, hvis Sølvbryllup det var den Dag, i hvilken Anledning der blev samlet en Sum Penge til Barfod. Rørdam fremhævede med Varme og Eftertryk, at Kjærligheden skulde være det Enebestemmende til at slutte Ægteskabsbaandet, saaledes som Tilfældet var med Barfod. Barfod takkede for »de milde Gaver, kjærlige Smil og venlige Haandtryk, der fra Morgengry til Sol gik ned, vare strømmede ind til ham.« Man havde ikke kunnet forstaa, hvorledes han kom ud af det, og man havde sagt, han maatte være Frimurer; dette var forsaavidt sandt, som hans Venner altid havde muret for ham; han selv havde været fri. Christiani havde af en Udenforstaaende, da han gik udaf Porten i Vingaardsstræde, hørt: »De Hellige kan da ogsaa le.« Det lagde han sig paa Hjerte. Han udtalte sig mod Surmuleriet, og udbragte et Leve for den sande Glæde i Kirke og Skole. Carlsen mindede om, at da Grundtvigs Venner nu ogsaa var et politisk Parti, var det nødvendigt at have et politisk »Organ eller Blad«. Han vilde derfor opfordre dem til at udbrede Høgsbros¹, og udbragte til Slut en Skaal for Høgsbro, der havde gjort saa meget for den Sag. (P. Rørdam: De skal *selv holde* og faa Andre til at holde, det er Meningen; lægger vel Mærke dertil). Birkedal fik derpaa Ordet under levende Bifaldsraab og Klap. Han mindede om et Vers i Bjørnstjerne Bjørnsens »Arne«² om Haren, der hoppede lystig væk over Hegn og Gjærde, men saa pludselig stod ligeoverfor Ræven og udbrød: Ih, Gud bevares! Men naar nu Præsterne som *Haren* (umaadelig Latter!) var saa glade og sprang lystig med

¹) »Dansk Folketidende«, et demokratisk Oplysningsblad, som Høgsbro udgav fra 1865—1883.

²) Strofen findes ikke i »Arne«, men i »Synøve Solbakken«, 1857.

som sidst over i Ryslinge, saa skulde de ikke blive bange, naar Ræven stillede sig frem, og sige Gud bevares!, men saa skulde de staa ligesom han (med Hænderne i Buxerne og brystende sig) og sige Ih! Goddag! Du her! Lader os følges ad! »Jeg er ikke taktløs, jeg er jo bekjendt for at være særdeles taktfast, tilbørlig at veje mine Ord,« sagde han; »jeg vil derfor blot sige, at det kunde se skjønt ud, naar Pastor Boisen (Stege) og Biskop Martensen¹ kom Haand i Haand og besøgte mig i Ryslinge«. »Jeg vilde da falde min gode Ven Boisen om Halsen, og Biskop Martensen vilde jeg give et godt Smækkys.« Ja! naar Rævene herefter kommer og spør, hvad var det dog, Du talte om i Kapellet, hvorledes kan det dog forliges med Stillingen som kongelig Embedsmand, saa siger blot, mine Harer! (Latter! Klap!) —: »Kom med, der er saa rart derover, saa frit og frisk, saa det kan vi ikke lade være med.« Djærvhed hos den danske Præstestand leve! Ludvig Helveg talte om Birkedals Frimodighed. Saadan at staa med Hænderne i Buxerne og brystende sig, var slet ikke altid saa let overfor Rævene. (I det Samme vaklede Stolen, han stod paa); ja! og naar man saa endda selv havde et fast Stade! (Latter). Dernæst talte han om Vennemøderne og udbragte Fengers Skaal, der altid havde aabnet og sluttet dem. Melby talte over »Unge Gjenbyrds Liv i Norden« og udbragte et Leve for det. Cand. jur. Schørring² talte om Ingenting og Noget. Hvad var det, der puslede derude? Ingenting, og dog tidt Noget. Hvad var Barfod? Ingenting, og — dog Noget, ja Meget. Hvad levede han af? Ja han havde selv sagt, da han for 25 Aar siden giftede sig, og hans Venner mistrøstige havde spurgt, hvad han vilde leve af med Kone og mulige Børn: »Jeg lever af

¹) Hans Lassen Martensen (1808—1884), fra 1854 Biskop over Sjællands Stift. — Om Birkedals Forhold til Frits Boisen se Vilh. Birkedal, Personlige Oplevelser i et langt Liv I, 1890, S. 214 ff., til Martensen smst. S. 187 ff.

²) Caspar Peter Charles Schjørring (1831—1894), Borgmester, Politiker.

Ingenting, og det kan to ligesaa godt som én.« Vennemøderne gik det lignende til med. En Skaal for de vordende Vennemøder. Barfod var bleven blandet, sagde han, i to Skaaltaler; det undskyldte, at han to Gange tog Ordet. Han vilde henholde sig til den afsungne Sang¹: Mulmet sank . . . , og han vilde højt og lydelig takke Digteren, saasandt han var tilstede, mange Gange for de dejlige Ord paa sin og alle danske Ungersvendes Vegne, saasandt de havde Følelse i Livet. Han vilde udbringe hendes Skaal, »der kronede Manden til Stordaad, og der, naar Manden vendte hjem fra Kampen med Sejren ihænde, vandt Lavren om hans Tinding.« »Tre er Nordens Lande o. s. v. Den Kvinde, vi der høre beskrevet, og som vi gjenkjende, leve.« L. Boisen (Vesterborg) fortalte, at Birkedal sidste Vennemøde havde truffet hans Kone, og da hun havde sagt, spurgt derom, at Boisen ikke var tilstede, sagt: »Saa er han ikke blandt Vennerne.« Nu vidste han nok, at Birkedal ikke mente det saa ilde, men han vilde dog nu erklære, at han var en af Vennerne, og det af de gamle fra J. C. Lindbergs² Tid, en Tid, da Grundtvig var anset for en gal Mand, og Lindberg for en ond Mand, og de skulde stjæle sig til at høre og tale med dem. Havde det end tidt knebet for ham at følge med gennem alle Storme og Bølgegange, han var dog fulgt med til det Sidste, havde harmet sig over Birkedals Medfart, omfattede Birkedals Menighed med udelt Kjærlighed og haabede at følge med »Vennerne«, ligeindtil hvor alle Storme tie, og alle Bølger lægge sig. Birkedal leve! Brandt udbragte Modersmaalets Skaal, og Køster mindede til Slut om, at det var en Bonde- mand, Jens Jørgensen³, der først havde fattet Planen til

¹) Mulmet sank, det svale, / over dagens lyst . . . , Sang af C. Hostrup til *Nordens kvinde*, Kristiania 1851. Optrykt i C. Hostrup, *Sange og Digte fra tredive Aar*, 1872.

²) Jacob Christian Lindberg (1797—1857), Præst.

³) Jens Jørgensen (-Bjerregaard) (1806—1876), Politiker, fra 1851 Ejer af Bjerregaard ved Horsens.

Vennemøderne. Forinden talte Pastor Lund¹ om Sønderjyderne og udbragte et Leve for dem. Det var Enden paa de 51 Taler el. 52 (Jeg havde oversprunget nogle i første Brev), og saa gik jeg hjem. Jeg sender nu hver en Lunds-knægt med Frue et Brev², et Portræt og en kjærlig Hilsen; dog være ogsaa alle andre danske og kjendte Folk i Byen hilsede. Meningen med Brevet er: (det skulde rigtignok være skrevet først) at *hele Indholdet* skal nydes af *Alle*, og Alt dernæst gjemmes i »min Moders«³ Gjemme og mig tilbageleveres, da det kan være morsomt længere hen i Tiden, naar jeg lever, at se, hvorledes *Indtrykket* af første Vennemøde paa *Tryk* har givet sig *Udtryk*. Gid det nu atter paa Jer maa gjøre Indtryk, saa er min Møje rigelig lønnet. Det er altsaa kun et Laan med Brevet, eller ialfald en Aktie, jeg vil have Renter af. Husker det vel! Jeg længes snart efter Nyt derovrefra, skriver snart. 11 Rd til Indskrivning, 5 Reol, 5 Paraply, Bøger 10, Joh: f. Bøger 6 Rd. o. s. v. har bragt Svindsel i mine Penge; sig Havedboerne det. Lad gode Venner læse dette, det kan de have godt af. — Studenterforeningen er rar, og Rasmus⁴ ogsaa!

Lundsmarks unge, hengivne Ven!

P. N. Petersen.

Klosterstræde, No. 24, 3die Sal,
paa Hjørnet af Skindergade.

1) Rasmus Lund (1827—1889), fra 1864 Sognepræst i Jetsmark.

2) Jævnfør Indledningen.

3) Søsteren Ellen Maria Petersen (1834—1917), gift 1861 med Gaard-ejer i Lundsmark Klaus Moltesen Smidt, d. 1913 (jf. Indledningen).

4) Rasmus Nielsen (1809—1884), Professor i Filosofi ved Københavns Universitet.

Smaastykker.

I.

BIDRAG TIL DANSK PRÆSTEHISTORIE

1496—1657.

(Fortsættelse.)

Af **Hans H. Fussing.**

Lindelse s., Langelands Sønder h., Fyns st.

Nr. 4. Zacharias Hansen var 1626 i strid med Fuglsbølle bønder om en del av tienden. Han vandt sagen ved herredstinget, men tabte ved landsting 12. juni 1676 og ved retterting 18. december 1627 (H. D. nr. 32 f. 9).

Linnerup og Hammer s., Vrads h., Aarhus st.

Nr. 4. Jens Poulsen blev kaldet 14. december 1606. 1650 avstod han paa grund av alderdom sit kald til nr. 5, men sprang fra og vilde overlade kaldet til sin kapellan Hans Christensen. Kapellanen var blevet gift med hans datter, men da hun var kommet 8 maaneder for tidligt i barselseng, søgte og fik Hans Christensen 7. februar 1647 en kongelig benaadning for sin forseelse. Jens Poulsen vilde nu beholde kaldet og bruge Hans Christensen som kapellan, og rettertinget fastslog 15. juni 1651, at da han ikke havde avgivet sit kaldsbrev, maatte han beholde kaldet, til han avleverede brevet eller blev dømt derfra (H. D. nr. 50 f. 286 b).

1651 var han saa svag, at han ikke kunde passe embedet og vilde overdrage det til kapellanen, men Jørgen Høeg til Hammergaard protesterede mod at faa en saa forargelig person til sogneprest og demonstrerede ved at forlade

kirken, naar Hans Christensen prædikede og søgte at lukke kirken. Han ansøgte 17. juni 1651 kongen om en anden præst, og kongen svarede 21. juni, at kapellanen helst maatte forsørges andetsteds.

Imidlertid tiltaltes Jørgen Høeg og sognemændene for at have lukket kirken og i det hele taget at have hindret gudstjenesten og dømtes herfor 15. juni 1653 (H. D. nr. 52 f. 405).

Longelse og Fuglsbølle s., Langelands Sønder h., Fyns st.

Nr. 5. Hans Mikkelsen levede endnu 1627 da han 18. december fik dom for, at tienden av noget jord, som Lindelse nr. 4 Zacharias Hansen gjorde krav paa, nu som altid skulde følge Fuglsbølle sogn (H. D. nr. 32 f. 9).

Lyderslev og Frøslev s., Stevns h., Sjællands st.

Nr. 6. Niels Rasmussen. Detaillerne i mordhistorien ikke helt nøjagtige hos Wiberg. Morderparret blev dømt ved herredstinget 16. september 1635. Ved landstinget frifandttes han 28. oktober samme aar, men begge blev dømt ved rettertinget 4. maj 1636 (H. D. nr. 39 f. 44).

Lyngby og Albøge s., Sønder h., Aarhus st.

Nr. 12. Svend Sørensen blev lovligt kaldet 8. juni 1651, og det bekræftedes av lensmanden. Fru Anne Rantzau, der boede i sognet, søgte først forgæves at faa kaldet Kjeld Sørensen i Alsø, men derefter mødte Christoffer Sørensen Quist hos hende med et kaldsbrev udstedt av bønder, der ikke var valgt til at kalde, og hun kaldte ham derpaa til embedet. Han var en broder til hr. Peder Quist i Vejlbj og var dømt, fordi hans broders tjenestepige havde udlagt ham som barnefader. Skønt ikke lovlig kaldet holdt Christoffer Quist en slags gudstjeneste paa kirkegaarden og forfulgte Svend Sørensen med proces. Rettertinget godkendte 30. marts 1652 Svend Sørensens valg og dømte Christoffer Quist til aldrig at maatte faa kald (H. D. nr. 51 f. 14 b).

Lynge og Uggeløse s., Lynge-Frederiksborg h., Sjællands st.

Nr. 3. Peder Jacobsen var gift med N. N. Madsdatter, søster til Kjøge nr. 10 (H. D. nr. 53 f. 45).

Lønborg og Egvad s., Nørre Horne h., Ribe st.

Nr. 2. Peder Iversen blev kaldet 4. juni 1628 og var skilt fra kaldet — avsat? — 1. januar 1633.

Nr. 3. Jens Schøt tiltraadte 1. januar 1633 og kom i strid med formanden om »naadensaaret« og om tienden. Han dømtes til at yde formanden $\frac{1}{4}$ aars løn. Landemodet 19. marts 1634, landstinget 12. april 1635 og rettertinget 12. maj 1635 (H. D. nr. 37 f. 701).

Magleby s., Sokkelund h., Sjællands st.

Nr. 4. Kaldes 22. april 1639 for Henrik Erhartzen. Ejede da en have og nogle lejhuse til en værdi av c. 700 dl. udenfor Østerport og førte gennem flere aar proces med den forrige ejer (H. D. nr. 41 f. 13).

Magleby s., Møenbo h., Sjællands st.

Nr. 4. Niels Frandsen var præst her 1632, 8. november (H. D. nr. 36 f. 78).

Malling s. (Beder og Malling s.), Ning h., Aarhus st.

1637 24. juli var hr. Niels Rasmussen i Maling præst i Ning h. (Dok. og akter vedk. div. retssager nr. 145).

Middelfart og Kauslund s., Vends h., Fyns st.

Nr. 1. Hed Peder Hansen, da hans broder hed Hans Hansen.

Nr. 3. Soenne Lauritzen blev dømt fra embedet av bisp og lensmand 9. juli 1619, fordi han havde kritiseret ordnansen, rettet falske beskyldninger mod lensmanden, sin kapellan og præsten i Asperup og vitterlig løjet. Dommen stadfæstet av rettertinget 4. juni 1621.

Nr. 4. Niels Rybergs kaldsbrev angives at være beseglet allerede 5. april 1619 (H. D. nr. 27 f. 84).

Kirken synes plyndret under Grevefejden, i hvert fald mistede St. Annæ vicarie sine ejendomsbreve ved en plyndring før 1541 (R. D. litra A s. 113).

Munkebo s., Bjerger h., Fyns st.

Nr. 4. Hr. Hans præst her 5. juli 1584 (H. D. nr. 11 f. 127 b).

Nibe og Voxlev s., Hornum h., Viborg st.

Nr. 4. Jacob Sørensen. Den hos Wiberg omtalte dom findes under 20. maj 1573 i (R. D. litra E f. 60).

Nidløse s., Løve h., Sjællands st.

Nr. 5. Niels Christensen var 1653 gift med Bodil (H. D. nr. 51 f. 128).

Nim og Underup s., Nim h., Aarhus st.

Nr. 4. Svend Christensen valgtes 1650 til kapellan i Horsens, men valget omstødtes som ulovligt (H. D. nr. 50 f. 254).

Nors og Tved s., Hillerslev h., Aalborg st.

Nr. 8. Kjeld Christensen var præst her 1630. En aabenbart sindssyg bonde forfulgte ham 1631—33 med grundløse skældsord og processer, men han fik i den anledning 1631 et godt skudsmaal av menigheden (H. D. nr. 36 f. 35).

Nyborg s., Vinding h., Fyns st.

Nr. 7. Jesper Stampe laante 1612 fru Pernille Gyldenstjerne 100 rdl, der 1623 var voxet til 166, idet hun ikke havde betalt renter, og han fik derfor udlagt gods ved hendes død, skønt arvingerne søgte at anfægte hans krav. Dom 7. juli 1630 (H. D. nr. 33 f. 510).

Nyker s., Bornholms Vester h., Sjællands st.

Nr. 5. Jens Nielsen var 27. maj 1627 gift med Kirsten Clausdatter, der tidligere havde været gift med Paul Kofoed. Hun var død 12. oktober 1643 (H. D. nr. 47 f. 336 b).

Nykjøbing og Rørvig s., Ods h., Sjællands st.

Nr. 4. Mikkell Lauritsens enke Kirstine Christensdatter var 1626 i strid med nr. 5 Jacob Pedersen om indtægten av noget jord, som hr. Mikkell havde givet embedet, og hvorav indtægten var sikret hende ved kontrakt av 12. april 1621. Rettertinget tildømte hende indtægten 9. maj 1626 (H. D. nr. 31 f. 7).

Nykjøbing og Systofte s., Falsters Sønder h., Maribo st.

Nr. 6. Jesse Jessen blev kaldet 11. februar 1655, men tre av kaldsmændene paastod, at det var gaaet ulovligt til, idet to kandidater — Skive nr. 4, Faarevejle nr. 6 — ikke var blevet hørt. Det viste sig, at disse overhovedet ikke havde været i Nykjøbing, og at de tre klagende havde nægtet at høre den valgte. Protesten havde vakt stort »oprør og uro« i menigheden, og kaldet stod ubesat i 22 uger. De protesterende kaldsmænd blev idømt betydelige bøder ved landemodet 4. april 1654 og ved rettertinget 9. juli 1655 (H. D. nr. 53 f. 491).

Nysted s., Musse h., Maribo st.

Nr. 6. Knud Madsen var 1622 i strid med kirkeværgerne om præstegaardens vedligeholdelse. De vilde kun holde boligen, men ikke avlsbygningerne, men dømtes ved landemodet 28. juni 1620 og rettertinget 25. juni 1622 til at vedligeholde begge dele (H. D. nr. 28 f. 128).

Odense Graabrødre Hospital, Fyns st.

Kapellanen Hans Stage — Ørsted i Baag h. nr. 5 — var efter 4. april og før 26. november 1610 blevet gift med Kirsten Andersdatter, hvis stiftader var Simon Pedersen i Svenborg, med hvem han laa i strid om hendes fædrearv 4. februar 1612 (R. D. litra K f. 53).

Ollerup og Kirkeby s., Sunds h., Fyns st.

Nr. 7. Peder Jensen Zeuthen. Henrik Gyldenstjerne søgte 1653 forgæves at faa ham valgt til præst i Vigerslev og Vevlinge (H. D. nr. 53 f. 5 b).

Ousted og Alleslev s., Voldborg h., Sjællands st.

Nr. 4. Mads Hansen Rasted synes at have været her endnu 27. april 1642. Han var g. m. Maren (H. D. nr. 44 f. 173).

Pedersborg og Kindertofte s., Alsted h., Sjællands st.

Nr. 4. Peder Hansen Faxe, der var søn av Aagerup-Kirkerup nr. 2, krævede at en vis Carl Roer, der hævdede at være av adel, skulde yde tiende av Borødgaard. Han dømtes til at tiende, da han ikke beviste, at han maatte nyde adelige privilegier her i riget. 15. juni 1655 (H. D. nr. 45 f. 89 b og 53 f. 104).

Pjedsted og Gaarslev s., Holmans h., Ribe st.

Nr. 1. Peder Glambeck var 1541 i strid med sognemændene om præstegaardens tilliggende. Ved en omrebning havde han mistet noget stuf, og bønderne dømtes til at give ham erstatning i jord, saa præstegaarden igen kunde blive den næstbedste gaard i byen (R. D. litra A s. 46).

Raarup s., Bjerge h., Aarhus st.

Nr. 7. Hans Henriksen Blichfeldt var 1649 i strid med arvingerne efter hans hustrus morbroder Søren Blok i Hobro om hendes arvelod og med en anden morbroder Jens Blok i Lund. Hendes fader hed Anders Rasmussen og var i Norge. Arvingerne blev dømt til at gøre ham regnskab for hendes arv 19. juni 1649 (H. D. nr. 48 f. 482).

Ramme s., Vandfuld h., Ribe st.

Nr. 2. Christen Christensen var provst allerede 1655 (H. D. nr. 55 f. 343).

Randers, Frue s.

Nr. 1. Mads Ovesen var provst her 12. maj 1537, da han og borgmestre og raad tiltaltes av Mariager kloster for at have tilegnet sig Vor Frue kirke og skole og nedbrudt den og for at have taget nogle enge fra klostret. Kronen, der

havde givet Randers by disse ejendomme, lovede at holde klostret skadesløst (H. D. nr. 1 f. 73).

ibd. Uvist ved hvilken kirke.

Niels Jacobsen kapellan i vor købstad Randers omtales 22. juni 1624 og var stiftsøn av en borger i Aarhus Oluf Lauridsen (H. D. nr. 30 f. 6).

Randlev og Bjergager s., Hads h., Aarhus st.

1542 og 1544 hed præsten Jens Villadsen og var gift med N. N. datter av Torben Ovesen i Sejling (R. D. litra A s. 232).

Ribe domkirke.

Nr. 7. Mads Pors 1615—16 i strid med Sortebrødre nr. 5 om en kannikeresidens (H. D. nr. 25 f. 82).

Igen i strid om vedligeholdelsen av en kannikeresidens med kanniken dr. Christen Bornum 1618. Han døde før 23. oktober 1620 (R. D. litra K f. 221 b).

1615—17 var han i strid med domkirken nr. 7 om 4 boder, der tilhørte domkapitlet, men som Mads Pors uberettiget havde tilegnet sig (R. D. litra K f. 176 b).

Ribe. Uvist hvilken kirke.

M. Oluf Nielsen, sognepræst i Ribe, optræder som vidne 1540 (R. D. litra A s. 67).

Rorup og Glim s., Ramsø h., Sjællands st.

Nr. 6. Peder Hammer, søn av Mikkell, var endnu ikke præst her 17. april 1643. Hans søster Kirsten udlagde Taarnby Amager nr. 6 som barnefader og de førte proces herom (H. D. nr. 45 f. 21).

Roskilde domkirke, Øverste kapellan, Sjællands st.

Nr. 9. Jacob Nielsen var 1642 g. m. Appelone. Var her endnu 1646 (H. D. nr. 44 f. 173 og 46 f. 114 b).

Roskilde domkirke, Nederste kapellan, Sjællands st.

Nr. 8. Balthasar Poulsen var her endnu 1649 (H. D. nr. 48 f. 111 b).

Rudkjøbing og Skrøbelev s., Langelands Sønder h., Fyns st.

Nr. 7. Lauritz Jacobsen fik 14. marts 1632 landstingets dom for, at et omtvistet stykke jord tilhørte præstembedet, og det stadfæstedes av rettertinget 22. juni 1633 (H. D. nr. 36 f. 145).

Rønnebæk og Olstrup s., Hammer h., Sjællands st.

Nr. 7. Evert Andersen var vistnok gift med formandens enke. Oluf Daa til Holmegaard protesterede mod hans kaldelse, da han var beskyldt for lejermaal, men det bevistes at være løs sladder, og han fremlagde udmærkede testimonier, saa han beholdt kaldet ved landemodets dom 24. april 1647 og rettertingsdom av 4. maj 1647 (H. D. nr. 47 f. 133 b).

Rørby s., Arts h., Sjællands st.

Nr. 5. Peder Hermansen var 2. gang gift med enken efter byskriver i Slagelse Søren Jacobsen og senest 1646 3. gang med N. N. Han lovede 1639 at underholde 2. kones tre børn av tidligere ægteskab mod at faa renten av deres formue, til de var 18 aar. Efter konens død sprang han fra og fik 10. april 1646 rettertingsdom for, at han ikke var pligtig at forsørge dem (H. D. nr. 46 f. 145).

Saabby og Kisserup s., Voldborg h., Sjællands st.

Nr. 7. Niels Nielsen Ydsted blev kort efter april 1640 gift med Thrine Jacobsdatter, der havde været Tjenestepige hos M. Enevold Nielsen — Roskilde Domkirke nr. 2 — hvor han var skolemester for børnene. En tidligere straffet jordemoder i Roskilde beskyldte hende for før ægteskabet at have faaet et barn med manden, men det hele var sladder, og jordemoderen dømtes ved rettertinget 1641 (H. D. nr. 44 f. 168 b).

Sal s., Ginding h., Ribe st.

Nr. 2. Jens Madsen var provst 1571 og levede endnu 1584 (H. D. nr. 11 f. 67).

Nr. 6. Christen Pedersen, søn av Peder Christensen Nørkier, var præst her 1648 (H. D. nr. 49 f. 691).

Sal og Gullev s., Houbjerg h., Aarhus st.

Nr. 2. Jens Poulsen var præst her 1546, da han dømtes til at betale kirken avgift av noget kirken tilhørende jord, som han brugte, men som ikke hørte med til præstegaardens jorder (H. D. nr. 5 f. 48).

Sandby og Vrangstrup s., Tybjerg h., Sjællands st.

Nr. 4 A. Christoffer Pedersen var præst her 1580, 23. marts og 12. juni 1582 (H. D. nr. 11 f. 1).

Sjørring og Torsted s., Hundborg h., Aalborg st.

Nr. 2. Oluf Libertsen. Den hr. Oluf Libert, der 1557—58 laa i strid med Niels Harbou til Restrup om noget gods i Hillerslev h., som hr. Oluf uberettiget havde tilegnet sig, er formodentlig denne præst (R. D. litra C s. 180).

Skagen s., Horns h., Aalborg st.

Nr. 7. Niels Rasmussen var endnu præst her 30. april 1630 (H. D. nr. 33 f. 62).

Skamby s., Skam h., Fyns st.

Nr. 3. Jørgen Madsen fik rettertingsdom for, at to gaarde, som Henrik Nielsen Quitzow 1410 havde skænket til kirken, skulde blive ved denne, skønt messen var ophørt.

Nr. 4. Hans Nielsen sagsøgte om de samme gaarde av Jørgen Quitzow, men rettertinget tildømte 21. maj 1586 kirken gaardene, mod at præsten holdt en ugentlig prædiken (H. D. nr. 12 f. 1).

Skanderborg, Skanderup og Stilling s., Hjelmlev h., Aarhus st.

(Nr. 4). Knud Wogensen var 1636 kapellan her og søgte forgæves Storning. Muligvis Alling og Tulstrup nr. 4 (H. D. nr. 40 f. 321).

Skjellerup og Ellinge s., Vinding h., Fyns st.

Nr. 4. Peder Kotte var endnu præst her 27. august 1582, da han paany fik dom over Frans Urne til Hindema, der havde slaaet præstens eng og var dømt til at yde en erstatning, men havde undladt det (H. D. nr. 10 f. 158).

Skjern s., Bølling h., Ribe st.

Nr. 4. Mogens Gregersen blev Vor Frue dag 1623 i kirken under gudstjenesten skældt ud for horkarl m. m. av en bonde, men denne blev dømt som løgner (H. D. nr. 31 f. 240 b).

(Vester) Skjerninge og Ulbølle s., Salling h., Fyns st.

Nr. 0. Jep Jensen, sognepræst til Ulbølle, sluttede et forlig med Knud Ottesen Hvide til Rødkilde — død 1537 — om præstegaardens jord (R. D. litra E f. 67).

Skive og Resen s., Hindborg h., Viborg st.

Nr. 4. Jacob Faber ønskedes 1655 valgt i Nykøbing Systofte av nogle av kaldsmændene (H. D. nr. 53 f. 492).

Skivholme og Skovby s., Framlev h., Aarhus st.

Nr. 0. Hr. Ansgarius sognepræst her 1537, da han stredes med Aarhus domkapitel om ejendomsretten til nogle jorder i Skivholm. De tilkendtes kapitlet (H. D. nr. 1 f. 72).

Nr. 5. Jens Jacobsen var præst her 7. oktober 1636 (H. D. nr. 40 f. 325 b).

Slagelse St. Mikkel, Slagelse h., Sjællands st.

Nr. 7. Peder Mogensen blev kaldet 16. juli 1606 (H. D. nr. 43 f. 258 b).

Nr. 8. Niels Jensen blev kaldet 19. juli 1625 og var svoger til en vis Christoffer Graae. Gift med formandens datter? Skærtorsdag 1636 blev han overfaldet av en mand, der senere slog en pige i præstegaarden ihjel i laden (ibd. f. 259 og nr. 40 f. 125 b).

Nr. 9. Peder Villadsen. Borgmestre og raad klagede over, at han havde for svagt mæle og vilde i stedet have Faarevejle nr. 5, men Roskilde domkapitel, der havde patronatsret, gennemtvang ham. Godkendt av rettertinget 20. maj 1640 (H. D. nr. 42 f. 403).

Slangerup og Uvelse s., Lyng-Frederiksborg h., Sjællands st.

Nr. 1. Lauritz Nielsens enke Margrete blev senere gift med byfogeden i Slangerup (H. D. nr. 49 f. 82).

Nr. 7. Søren Poulsen fik efter lang proces med borgmesteren Falk Olsen tildømt embedet avgifterne av nogle jorder i Slangerup. 3. juni 1651 (H. D. nr. 50 f. 118).

Slemminge og Fjelde s., Musse h., Maribo st.

Nr. 5. Jørgen Henriksen var præst her 1619 (H. D. nr. 26 f. 144).

(Øster) Snede s., Nørvang h., Ribe st.

Nr. 0. Axel Iversen var præst her 1546. Søn av borger i Kolding Iver Sebisen og Mette Mikkelsdatter. Faderen døde senest 1540 og moderen blev gift igen med borger i Kolding Ebbe Iversen. Hans sødskende hed Asleff, Jørgen og Dorte (H. D. nr. 5 f. 61 b).

Snedsted s., Hassing h., Aalborg st.

Nr. 0. Mads Pedersen var 1571—79 kapellan hos Sønderhaa-Hørsted-Snedsted nr. 3 og blev valgt til hans efterfølger av nogle av sognemændene. Ved en privat kontrakt overlod Sønderhaa-Hørsted nr. 4 ham Snedsted alene, men 1617 var han meget svag paa grund av en øjensygdом og

havde i 5 aar holdt en kapellan Anders Nielsen. Efter bispens ordre forsøgte Sønderhaa-Hørsted nr. 4 Niels Hege-
lund at tiltage sig Snedsted, men bønderne klagede, fordi
de dels gerne vilde beholde deres gamle præst, dels frem-
lagde vidnesbyrd — dog kun et bænkebrev — om, at
sognefolk ikke havde kunnet blive berettet før i tiden, fordi
præsten inden sogneadskillelsen boede for langt borte.
11. februar 1617 beskikkedes bispen og Christen Thott til
at undersøge og avgøre sagen, og 26. marts henstillede de,
at medmindre kongen vilde bevilge bøndernes ønske,
kunde sognene godt sammenlægges. Sagen var endnu ikke
avgjort 21. maj 1622, da bønderne igen bad om at maatte
beholde deres præst og derefter faa kapellanen. De var
villige til at lønne præsten yderligere, dersom han ikke
kunde leve av sognet. Skønt præsten 26. juni var ganske
avmægtig, fornyede bønderne deres anmodning, og 15. no-
vember opretholdt kongen adskillelsen — se Kanc. Brevb.
— Mads Pedersen fik 1617 et godt skudsmaal av menig-
heden. Den største lodsejer i sognet Christen Høeg til Tod-
bøl anbefalede sammenlægningen. Sml. Sønderhaa. (Dok.
og akter vedk. div. retssager nr. 100).

Sneibjerg og Tjørring s., Hammerum h., Ribe st.

Nr. 1. Niels Jensen var præst her 1561, da han var i
strid med en bonde om en eng, som han hævdede tilhørte
præstegaarden (R. D. litra D s. 146).

Sneum og Tjæreborg s., Skads h., Ribe st.

Nr. 1 A. Hans Jørgensen præst her 1591 (H. D. nr. 13
f. 218).

Spentrup og Gassum s., Nørre-Hald h., Aarhus st.

Nr. 3. Christen Nielsen beskyldtes av borger i Randers
for misligheder i et dødsbo, men frifandtes ved landsting
og retterting 29. juli 1590 (H. D. nr. 13 f. 21).

Stokkemarke s., Laalands Sønder h., Maribo st.

Nr. 5. Jørgen Theophilussen var 1635 gift med Margrete, der beskyldtes for at have brugt ærerørige skældsord mod toldskriveren i Nakskovs kone (H. D. nr. 37 f. 549).

Storring, Stjør og Galten s., Framlev h., Aarhus st.

Nr. 2. Niels Fogs enke levede endnu 1636.

Nr. 3. Mads Jacobsen død før 9/4 1636.

(Nr. 4). Jens Pedersen Thodberg — formodentlig Sæby-Hallenslev nr. 6 — blev kaldet med usømmelig hast og med meget kraftig støtte fra provsten Mads Danielsen 14. april 1636, og han havde inden lovet at gifte sig med enken. En vis Knud Wogensen, der før havde prædiket i sognet og hvem provsten havde lovet at høre, protesterede og beskyldte Jens Pedersen for at være berygtet for horeri. Landemodet forkastede kaldsbrevet og gav provsten en næse. Rettertinget stadfæstede dette 29. oktober 1636 (H. D. nr. 40 f. 320 b).

Stouby og Hornum s., Bjerge h., Aarhus st.

Nr. 7. Laurits Ernsten var 1655 gift med Else Larsdatter, datter av borgmester i Varde Lars Jensen (H. D. nr. 54 f. 856 b).

Stubbekøbing og Maglebrænde s., Falsters Nørre h., Maribo st.

1546 kaldes Anders Nielsen præst og forhenværende kapellan her (H. D. nr. 5 f. 149).

Nr. 5. Jesper Jepsen fik 25. juni 1650 ved rettertinget en borger dømt, der offentligt havde udskældt præsten paa det groveste og havde parodieret en av hans prædikener (H. D. nr. 49 f. 149).

Sæby og Hallenslev s., Løve h., Sjællands st.

Nr. 6. Formodentlig identisk med den Jens Pedersen Thodberg, der 1636 paa uregelmæssig maade var kaldet til

Storring. Var i saa fald student fra Aarhus, hvor han desuden havde været hører (H. D. nr. 40 f. 320 b).

Sønderhaa og Hørsted s., Hassing h., Aalborg st.

Hertil hørte i hvert fald fra 1520 til 1579 Snedsted — se dette — og 1520 hed præsten hr. Michael Christiernsøn.

Nr. 2. Niels Ovesen blev kaldet 24. februar 1546.

Nr. 3. Christen Ebbesen er formodentlig den hr. Christen, der 1556 omtales som kapellan her, og hos ham var Mads Pedersen kapellan 1571—79. 1579 valgte nogle av sognemændene kapellanen, andre nr. 4 Simon Villadsen, der blev kaldet til disse to sogne 5. april, mens Mads Pedersen fik Snedsted alene.

Nr. 5. Niels Nielsen Hegelund forsøgte 1617 efter ordre fra bisp og provst at tiltage sig Snedsted — se der — men 1622 15. november bestemte kongen, at sogneadskillelsen skulde opretholdes (Dok. og akter vedk. diverse retssager nr. 100. Sml. Kanc. Brevb. 15/11 1622).

Sønderup og Suldrup s., Hornum h., Viborg st.

Nr. 1 A. 1558 hr. Christen Jensen (R. D. litra D s. 20).

Søndersø s., Skovby h., Fyns st.

Nr. 3. Thomas Nielsen havde 1653 sin søn Niels Thomsen som kapellan. (Vigerslev-Vævlinge nr. 8) (H. D. nr. 53 f. 1).

Taarndby s., Sokkelund h., Sjællands st.

Nr. 6. Hans Clausen var gift 1641, da hans svigermoder boede i København. Udlagdes da til barnefader, men fri fandtes ved alle instanser. Rettertinget 17. april 1643 (H. D. nr. 45 f. 21).

Tem s., Vrads h., Aarhus st.

Nr. 5. Niels Jørgensen, broder til Ribe Domkirke nr. 9, var gift 1654. Ved Aarhus domkapitels dom 20. juli 1654 fik

han en bøde paa 150 rdl. fordi han var fundet medskyldig i skovtyveri, havde skjult bøndernes deltagelse heri og havde sendt en kollega en bandseddel uden reelt indhold. Desuden havde han været fuld ved et bryllup, havde danset uden præstekjole og var faldet om paa gulvet og havde endelig hældt øl i sin hue. Rettertinget frifandt ham for skovtyveriet, men paa grund av bandsedlen og sit forargelige levned blev han avsat 23. juli 1655 (H. D. nr. 54 f. 766).

Terløse og Skjellebjerg s., Merløse h., Sjællands st.

Nr. 6. Axel Jacobsen. Sagen mellem ham og hans trolovede — formandens enke — Maren Bertelsdatter findes H. D. nr. 51 f. 121 b. Hun havde tre børn i første ægteskab og synes at have været noget letsindig i sin optræden.

Senere skældte han hende ud for en hore, der havde skilt ham ved kaldet, og deres trolovelse blev ophævet, da »større synd og forargelighed er at befrygte«, hvis de bliver gift (H. D. nr. 53 f. 101).

Thisted og Tilsted s., Hundborg h., Aalborg st.

Nr. 9. Anders Nielsen Hieboe anklagedes for ex cathedra at have beskyldt borgmester og raad for at have dækket over et tyveri, men frifandtes ved landstinget 1. september 1647 og ved rettertinget 30. juli 1655. Ny sag mod ham 3. august samme aar, da han idømtes en bøde for slagsmaal og for at have avvist nogle sognebørn fra nadveren (H. D. nr. 54 f. 867 b og 905).

Thorsager og Bregnet s., Øster Lisbjerg h., Aarhus st.

(Nr. 4). Sandsynligvis var Lauritz Mortensen kapellan her 1654. Boede da i »Ryetzom« (H. D. nr. 53 f. 16 b).

Tim og Madum s., Hind h., Ribe st.

Nr. 1. Jørgen Jensen var 1615 i strid med Knud Gyldenstjerne til Tim, der havde jus patronatus og som vilde for-

jage ham, men landemodet gav ham i alt væsentligt ret 12. december 1615 og dette stadfæstede rettertinget 3. juni 1616. Han fik dog en reprimande, fordi han havde taget to lovovertrædere til alters, før de havde avtinget med deres verdslige øvrighed (H. D. nr. 25 f. 150).

Sagen drejede sig om, at han 12. december 1615 var blevet dømt til at genopføre sin forfaldne præstegaard, der lige havde lidt meget av guds vejrlig. Samtidig blev han — uvist hvorfor — dømt til at have sit embede i øvrighedens minde. Trods paamindelser fra bispem havde han endnu ikke bragt gaarden i orden 1616 og blev paany dømt herfor ved herredstinget 25. oktober og landstinget 21. februar 1617. Efter lang tøven tilbød han 100 mark eller sit halve boslod til herskabet Knud Gyldenstjerne, hvis han maatte beholde kaldet (R. D. litra K f. 188).

(Kongens) Tisted og Binderup s., Gislum h., Viborg st.

Nr. 1. Niels Jensen levede endnu 6. juni 1586 (H. D. nr. 12 f. 41).

Tolstrup og Stenum s., Jerslev h., Aalborg st.

Nr. 4. Claus Clausen levede endnu 30. april 1630 (H. D. nr. 33 f. 62).

Tranekær og Tullebølle s., Langelands Nørre h., Fyns st.

Nr. 0. 1496 hed præsten Peder Hennecksen (H. D. nr. 24 f. 229).

Nr. 3. Anders Jensen dømt til 3 marks bøde for ulovlig skovhugst 1615 (H. D. nr. 24 f. 225).

Nr. 4. Peder Jørgensen beskyldtes 1640 for at have taget dobbelt rente av et laan til en adelsmand, men frifandtes 18. maj 1640 (H. D. nr. 42 f. 322).

Tryggelev og Fodslette s., Langelands Sønder h., Fyns st.

Nr. 5. Poul Christoffersen var 1630 i strid med bønderne om tienden, som han selv vilde fæste paa grund av sognets ringhed. Bønderne fik medhold hos Sti Pors til Møllegaard,

der beskyldte præsten for injurier, men han frifandtes ved landstinget 25. august 1631 og rettertinget 2. juni 1632. Se Kancelliets Brevbøger 5. januar, 5. marts og 22. november 1631 (H. D. nr. 35 f. 104).

1633 var han i proces med bønderne om den ham overladte kongetiende (H. D. nr. 36 f. 186).

Tved s., Mols h., Aarhus st.

Nr. 4. Jacob Mortensen endnu her 8. juni 1616 (H. D. nr. 27 f. 82).

Formodentlig er han identisk med Jacob Pedersen, der døde her i februar 1623. Derefter kaldte sognets adelspersoner Ulrik Sandberg til Kvelstrup og Christoffer Gerstrup til Sæbygaard 23. marts 1623 Oluf Christensen, født i Ringkøbing, men provsten og bønderne kaldte dagen efter *Christen Jensen Aalborg*, der var skolemester i Æbeltoft, og han fik kollats, skønt han paastodes ikke at have testimonium fra universitetet. Rettertinget erklærede den 13. juni 1623 den første kaldelse for usædvanlig og ulovlig og godkendte Christen Jensen (H. D. nr. 29 f. 54).

Nr. 7. Christen Rasmussen var 1648/49 i proces med Aarhus domkapitel, der krævede en avgift av præstegaarden, men han beviste, at den hvilede paa noget kirkejord og vandt sagen 19. juni 1649 (H. D. 48 f. 492).

Tyrsted og Uth s., Hatting h., Aarhus st.

Nr. 3. Ole Knudsen havde gjort sig skyldig i forsømmelse med katekisation og beskyldtes for at have modtaget sjælegave, men dette sidste mente han at kunne modbevise. Forhør for Aarhus kapitel 24. juli 1637 (Dok. og akter vedk. div. retssager nr. 145).

Ugilt og Taars s., Vennebjerg s., Aalborg st.

Nr. 8. Pors Jacobsen var søn av Jacob Hammer i Roskilde og Mette Porsdatter, datter av Pors Lauridsen. Brodersøn av Rorup-Glim nr. 6 (H. D. nr. 51 f. 290 b).

Ulvborg og Raasted s., Ulvborg h., Ribe st.

Nr. 5. Kjeld Nielsen var gift med Ane Jensdatter, datter av borgmester og tolder i Ringkøbing Jens Olsen. Hun levede endnu 1650 (H. D. nr. 49 f. 626).

Vaabensted og Engestofte s., Musse h., Maribo st.

Nr. 5. Iver Niensens enke Karine levede endnu 24. juli 1633, da den pension, præsten skulde yde hende, blev fastsat (H. D. Nr. 54 f. 641 b).

Vang og Torup s., Hundborg h., Aalborg st.

Nr. 6. Jens Christensen var gift med Anne Christoffersdatter, en uægte datter av Christoffer Lunow til Rugaard. Samme nat hendes fader døde, udtog hun uberettiget en del løssøre av boet og blev dømt herfor 1. maj 1643 (H. D. nr. 45 f. 429).

Veiby og Tibirke s., Holbo h., Sjællands st.

Niels Jensen var præst i Tibirke 1546, da han kuldlyste sine slegfredsønner Frantz og Jens, og 1564. Han var død 1572, og 1573 var der strid om arv efter ham mellem hans søsterdatter Maren Jensdatter og sønnen Frantz, der vandt sagen. Hun søgte forgæves sagen genoptaget 1575 (R. D. litra E f. 81 og 161 b).

Vejle og Hornstrup s., Nørvang h., Ribe st.

Nr. 1. Oluf Nielsen var præst her 1539. Bevarede en til St. Nicolai alter skænket humlegaard for hospitalet, skønt den for gaven indstiftede messe var nedlagt (H. D. nr. 2 f. 22).

Veirum s., Hjerm h., Ribe st.

Nr. 3. Niels Christensen overlevedes av sin enke Karen Madsdatter, der ikke var mor til eftermanden (H. D. nr. 27 f. 12).

Nr. 4. Christen Nielsen var 1618/19 i strid med Knud Gyldenstjerne til Aagaard, der i over et aar forment ham

adgang til kirken. Striden drejede sig om hans avdøde svogers gæld, som han blev dømt til at betale ved herreds- og landsting, men rettertinget frifandt ham 29. maj 1619. (Altsaa ikke død 1618) (H. D. nr. 27 f. 79 b).

Han blev flere gange dømt for sin løse mund, blandt andet beskyldte han 1619 den avdøde Oluf Munk til Knivsholt for 1603 at have bortført og opbrudt to kister og et skrin, der var i hans væрге. Dom 29. maj 1621 (H. D. nr. 27 f. 10 b og bilag hertil i: Dokumenter og aktstykker vedrørende diverse retssager nr. 82).

Vesterbølle, Østerbølle og Svingelbjerg s., Rinds h., Viborg st.

Ove Ibsen, sognepræst i Vesterbølle, stævnedes Hans Mikkelsen i Vullum for at have taget tre kirker fra ham og svoret ham hærværk over. Hans Mikkelsen erklærede, at hans farbroder og Ove Ibsen havde indgaaet kontrakt om, at Ove Ibsen skulde oplade ham de tre kirker, men han havde ikke overholdt kontrakten, hvorfor kirkerne var ham fradømt. 1536 indgik de en ny kontrakt, hvorved Ove Ibsen igen opgav kirkerne, og hans breve paa dem blev kendt magtesløse. Rettertinget godkendte 4. juni 1552 den sidste kontrakt (H. D. nr. 6 f. 121).

Vestervig og Agger s., Refs h., Aalborg st.

Nr. 5. Niels Sael. Den hos Wiberg omtalte sag findes (H. D. nr. 9 f. 48).

Nr. 10. Niels Skytte var kapellan her 1640, da nogle bønder nægtede at modtage sakramentet af hans haand, men vilde have det af sognepræsten selv. Bønderne dømtes til at staa aabenbar skrifte, hovedmændene yderligere til et aar i jærn paa Bremerholm, de øvrige til at bøde 20 rdl. til fattige husarme i sognene (H. D. nr. 43 f. 584 b).

Veterslev og Hømb s., Ringsted h., Sjællands st.

Nr. 5. Lauritz Pedersen var gift med en søster til Tersløse nr. 6 Axel Jacobsen (H. D. nr. 51 f. 123).

Viborg Sortebrødre, Enepræster.

Nr. 1. Peder Pedersen var 1621 saa velstillet, at han udlaante 500 rdl. til Iver Lykke til Eskær (H. D. nr. 28 f. 422).

1643 fik han en bøde paa 100 rdl. for en urimelig retstrætte (H. D. nr. 45 f. 425).

ibd. Kapellaniet.

Nr. 3. Mads Pedersen blev kaldet efter Lauritz Fog. Sognepræsten og dennes fader borgmester Peder Ostenfeld søgte at hindre valget, idet de ønskede Kjeld Andersen Skive (Compastores II nr. 7). Borgmestren fik en bøde paa 100 rdl. (H. D. nr. 54 f. 875 og 882 b).

Vigerslev og Vevlinge s., Skovby h., Fyns st.

Nr. 8. Niels Thomsen. Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo vilde indpresse Peder Jensen Zeuthen — Ollerup nr. 7 — i kaldet, men protesterede for sent, og rettertinget fastslog kaldsbrevets lovlighed 5. juli 1654 (H. D. nr. 53 f. 1).

Nr. 4. Jens Prang var præst her 1548 og provst 1551. Optræder 1548—66 meget hyppigt som vidne i Rigens Dombog (R. D. litra B s. 131, 437 & passim, D s. 129 & passim.)

Vigersted s., Ringsted h., Sjællands st.

Nr. 4. Mads Bredal var endnu præst her 2. august 1615 og synes at have krævet tiende av bier (H. D. nr. 35 f. 200 b).

Vindum s., Middelsom h., Viborg st.

Nr. 3. Niels Lauritzen boede 1582 i Brandstrup (H. D. nr. 12 f. 95).

Vissenbjerg s., Odense h., Fyns st.

Ved valget 1632 var der uenighed om, hvem der skulde udtage kaldsmændene, der blev udtaget av ride- og delefogederne, der selv var iblandt dem. Valget stod mellem

nr. 4, en kapellan fra Middelfart og Hundborg-Jannerup nr. 5 Bertel Christensen Møborg. Provsten ønskede nr. 4 Christoffer Christensen og hørte ikke de to andre prædike, og da bønderne klagede til kongen, bestemte denne 29. juli 1629, at fordi nr. 4 ikke var lovlig kaldet, skulde han avstaa embedet, skønt han havde faaet kongens brev paa det, og forsørges med et andet kald, medens dette skulde tildeles Bertel Christensen. Denne synes ogsaa at have tiltraadt kaldet, men kom i strid med sine sognefolk, og bispen sagde, at han ikke var »en begaven mand, meget mindre velbegaven«. Uvist hvordan, endte det med, at nr. 4 blev præst (Dok. og akter vedk. div. retssager nr. 137).

Nr. 1. M. Mikkell Nielsen var præst her 1548 og boede 1557—62 i »Fullesvig« (R. D. litra B s. 131, litra D s. 155 og 177).

(*Sønder*) *Vissing og Vorladegaard s., Tyrsting h., Aarhus st.*

Nr. 4 A. Hr. Otte præst her 1626. Sml. dette tidsskrift 6. R. II. Bd., s. 225 (H. D. nr. 31 f. 246 b).

Vitten, Haldum og Hadsten s., Sabro h., Aarhus st.

Nr. 3. Hans Mikkelsens kaldsbrev var dateret 14. januar 1573 (H. D. nr. 54 f. 732).

Voldum og Rud s., Galten h., Aarhus st.

Nr. 4. Søren Andersen var præst her endnu 1635. Beskyldtes 1643 for at have overfaldet en dreng i sin egen stue og forfulgt ham med en brandfork, mens hans kone brugte en bismær mod drengen. Præsten hævdede, at drengens fader havde klaget til ham over, at han slog sine forældre, hvorfor præsten havde straffet ham, men dette benægtede forældrene, og præsten, der kun havde løse rygter at støtte sig paa, blev dømt ved birketinget 7. februar 1635 og landstinget 15. juli samme aar. Senere dømtes han — uvist til hvad — ved gejstlig ret, men benaadedes, og denne dom stadfæstede rettertinget 21. november 1635 (H. D. nr. 38 f. 66).

Vorning, Kvorning og Hammershøj s., Sønderlyng h., Viborg st.

Nr. 2. Hans Hegelund. Den hos Wiberg omtalte erhvervelse av annexgaarden findes i R. D. litr. E f. 44 b. Striden med Elsebe Sandberg — se dette tidsskrift 6. R. II. Bd., s. 227 — findes (H. D. nr. 10 f. 104 b).

Værum og Ørum s., Galten h., Aarhus st.

Nr. 1 A. Hr. Poul blev stævnet for at have slaaet en mands øje ud, men frifandtes 13. maj 1537 (H. D. nr. 1 f. 71).

Ødum s., Galten h., Aarhus st.

Nr. 3. Niels Nielsen Fog var vistnok en søn av Storning nr. 2, der i hvert fald havde en studeret søn ved navn Niels (H. D. nr. 40 f. 325).

Ølgod og Strelluf s., Øster Horne h., Ribe st.

Nr. 2. Hans Sørensen endnu præst her 27. april 1642, da han dømtes til at betale sin gæld til en borger i Ribe (H. D. nr. 44 f. 184 b).

Ørsted og Daastrup s., Ramsø h., Sjællands st.

Nr. 7. Frans Hansen var 1651 gift med Karen Christensdatter, datter av Christen Villadsen og Birgitte Hansdatter, i Helsingør (H. D. nr. 50 f. 185 b og nr. 51 f. 57).

Ørum, Borris og Gammelstrup s., Fjends h., Viborg st.

Nr. 5. Peder Christensen Ørum, formodentlig den student Peder Christensen Ørum, der blev dømt til at betale en pige 300 rdl. i erstatning, fordi han under et slagsmaal i Helsingør havde hugget højre haand av hende. Dom 7. maj 1652 (H. D. nr. 51 f. 368).

Østofte s., Fuglse h., Maribo st.

Nr. 3. Hans Bruns enke Maren var endnu ugift 2. juli 1622 (H. D. nr. 28 f. 273 b).

Nr. 5. Kaldsmændene valgte 16. marts 1653 forgængerens søn Mads Jacobsen, der var kapellan, og det stad-

fæstedes av lensmanden, men landemodet forkastede kaldet, da man havde forbigaaet Sorø Akademis kaldsret. Paa Akademiets vegne kaldede Falk Gøye allerede 25. februar Bertram Bertramsen, der havde studeret i København og Wittenberg. Rettertinget godkendte ham 9. juli 1653, da Sorø Akademi havde jus patronatus, og kapellanens kaldsbrev desuden ikke var godkendt av provsten (H. D. nr. 53 f. 513).

»Hederlig mand Her Peder, som boede udj Pugdall«, stævnedes 1584 den tidligere landsdommer i Nørrejylland Palle Juel til Pallesbjerg, fordi han paa Viborg landsting havde ved magt kendt et sandemandstog »paa en mandslett forskrevne Her Peder schall haffue giort«. Da hr. Peder ikke mødte, blev Palle Juel dømt kvit for hans stævning 5. juli. (H. D. nr. 11 f. 128b.).

Det kan ikke med sikkerhed fastslaaes, hvem denne hr. Peder var, men to muligheder kan nævnes. Et Pugdal ligger i *Vildbjerg* sogn, og her var en hr. Peder præst i det sextende aarhundrede. Hans død kendes ikke, men 1583 var Thomas Pedersen præst til Vildbjerg og Timring. Det *kan* altsaa være ham.

Præstegaarden i *Ullerup* hed Pugdal, og Peder Jacobsen, der var præst til Ullerup og Veilby, blev 1569 avsat, fordi han havde dræbt en mand. Han havde altsaa begaaet »mandslet«, men det ser meget mærkeligt ud, at han femten aar efter sin forseelse endnu skulde bo i præstegaarden og da skulde søge at faa anklagen mod ham omstødt. Hans sag har ikke tidligere været for rettertinget, men der findes eksempler paa, at retssager er blevet genoptaget mange aar efter at forseelsen er blevet begaaet, — se fx. ovenfor under Aalborg Frue kirke —, saa det *kan* være denne hr. Peder. Drabet omtales iøvrigt i eftermandens kaldsbrev. (Reg. o. alle lande nr. 10 f. 68).

II.

FRA PEDER PALLADIUS' BISPETID

Af Bjørn Kornerup.

De Kilder, der er bevaret til Oplysning om Forholdene i Sjællands Stift i den første Menneskealder efter Reformationen, specielt for saa vidt de indeholder Omtale af den første lutherske Superintendents Peder Palladius' Virksomhed, er ikke saa fyldige, at der efter flere Aarhundreders flittig Udforskning af denne Perodes Kirkehistorie er større Haab om at finde ukendte Bidrag af lignende Art. Da det imidlertid tilfældigvis er lykkedes at fremskaffe et saadant, vil der være Grund til at meddele det her. Det drejer sig om et ikke tidligere offentliggjort Dokument paa Papir, dateret den 10. Juli 1551¹, som nu gemmes i Stenløse Præstekalds Arkiv i Landsarkivet for Sjælland m. m. Det er udstedt til Bekræftelse af, at den hidtilværende Sognepræst i Viksø i Ølstykke (den Gang: Hjølunde) Herred, Jens Olsen, paa nærmere fastsatte Betingelser havde »opladt« sit Embede til Sognepræsten i Nabokaldet Stenløse, Niels Jepsen. Det skriftlige Vidnesbyrd om denne Overenskomst blev udfærdiget i Viksø i Nærværelse af Stiftets Biskop, Dr. Peder Palladius og Herredets Provst Christiern Severinsen, og begge de nævnte Mænd fungerede som Medbeseglere (Seglene er dog nu smuldret bort).

Navnet paa den sidste Præst i Viksø, Hr. Jens Olsen²,

¹) Der kan maaske være Tvivl, om Udstedelsesaaret rettest skal læses 1551 eller 1552. Det første synes mig dog at være det sandsynligste af palæografiske Grunde. — Saa vidt vides, er Brevet kun een Gang tidligere flygtigt blevet omtalt: i F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, 1906, S. 326. Derimod nævnes det mærkeligt nok ikke i E. Carstensen, Det i Frederiksborg Amt liggende Vigsø Sogns Historie, 1884.

²) Han nævnes saaledes ikke i Wibergs Præstehistorie eller i de almindelige Kildesamlinger fra Datiden.

har hidtil været ukendt, hvorimod Hr. Niels Jepsen, som mærkeligt nok i Brevet kaldes med den borgerlige Titulatur »ærlig og velfornumstig Mand«, omtales i et Par ældre »series pastorum« for Stenløse, hvor han opføres med Tilnavnet »Munch« og med Dødsaaet 1555¹. Brevet har tillige den Interesse, at det formodentlig angiver det Tidspunkt, fra hvilket de to, oprindeligt selvstændige Sogne kald, Stenløse og Viksø, er blevet samlet til eet, idet den heri omtalte Forening af personlig Art snart maa have ført til en virkelig Annekering. I hvert Tilfælde hedder det udtrykkeligt forholdsvis faa Aar senere i den saakaldte »Stiftsbog« for Sjællands Stift af 1567 om Viksø, at det er »Annexa thil Stenløsse«. Sammesteds oplyses det forøvrigt, at det var Roskilde Domkirke (Kapitel), der havde jus patronatus til Stenløse Kald².

Brevet har følgende Ordlyd:

»Jeg Jens Ollbenn sogneprest tiill Wixø kircke kiendis oc witterligt gjør for alle mett dette mit obne breff, at ieg mett min frij wilge oc samtycke vdi erlig oc welbyrdige mandtz Henrick Holckis³ oc meninge sognemendz neruerelße haffuer opladit oc nu met dette mit obne breff oplader forneffnde Wixø kircke, prestegaard, tiende oc ald anden rettighedtt, ehvad det helst er eller neffnes

¹) Saaledes i P. Muus' bekendte Fortegnelse over Præsterne i Sjællands Stift (Gl. kgl. Saml., 4°, 2990) og paa en Tavle med Series pastorum i Stenløse Kirke (jvfr. Indberetning af 9. Oktober 1758 fra Provst Jacob Muus i Sjællands Bispearkiv, Historiske Efterretninger til Hans de Hofman).

²) Sjællands Stiftsøvrigheds Arkiv (i Landsarkivet for Sjælland m. m.).

³) Utvivlsomt den tidligere Kancellisekretær Henrik Holck († 1579) til Rønhave, der fra 1538 i 41 Aar var forlenet med Helligtrekongerskapellet ved Roskilde Domkirke, hvortil Christiern I ved Stiftelsesbrevet af 28. April 1459 bl. a. havde henlagt »Wixø oc Wixøfang« (E. C. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel, ... i Roskilde-Domkirke, 1849, S. 16 f. Hans Knudsen, Diplomatarium Christierni primi S. 107, jvfr. S. 109, 159, 172, 189. Jvfr. Danmarks Adels Aarboeg, 1925, S. 431).

kandt, fraa mig oc indtiil erlig oc welfornumstig mand her Nielss Jeipssen, sogneprest tiill Steenløßemagle kircke vdj Jørlunde herrit, ath haffue, nyde, bruge oc beholdhe forneffnde Wixø kircke, prestegaard, tiende oc ald anden renthe [oc] rettighedt, som ieg haffuer hafft her tiill dagis, oc som een sogneprest bør att haffue, dog mett saa skell oc forord, at for[schrefne] her Niels skall giffue mig aarligen vdj min liiffs tiid oc vdj hans liiffs tiidt it pund rug oc halffandet pund byg tiill alle gode rædhe aarlige inden kyndermøsse. Tiill ydermere beuisning oc bedre foruaring her om trøcker ieg mitt indseygde neden for dette mit obne breff tiilbedendis erliige mend doctor Peder Palladius, min superattendent, oc her Christiern Seuerens¹, min prouist, att besegle mett mig denne min wilge oc samtøcke. Giffuit i Wixø sanctj Knud kongis dag gudz aar mdlj«.

III.

ALTERGANGSSTRIDIGHEDER I VESTERVIG 1632

Af Hans H. Fussing.

Da *Jørgen Urne* til Alslev i 1632 blev rigens marsk og medlem av rigsraadet, fik han Vestervig kloster som sit embedslen og beholdt det til sin død i 1642. Mens han sad heroppe, fik han at gøre med en ejendommelig sag, der baade fortæller noget om selvstændige og stivnakkede bønder og om datidens alvorlige syn paa kirkelige forseelser.

Siden 1601 sad *Christen Poulsen Resen*, en broder til biskop Hans Resen, som sognepræst i Vestervig og Agger².

¹) Formentlig den »D. Christiernus Severini«, Sognepræst i Hjørlande, der allerede 1545 nævnes som Provst i Hjørlande Herred (Kirkehistoriske Samlinger 2. R. V, 142).

²) Om familien Resen se: Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen I, s. 12 ff.

Han var første gang gift med *Anne Nielsdatter*, der døde 1626, og med hvem han efter al sandsynlighed havde den nedennævnte søn *Niels Resen*. Anden gang giftede han sig med *Karen Thøgersdatter* og havde med hende flere børn. I 1635 klagede han over sin fattigdom, idet hans sogne blev ødelagt av sandflugt, og han selv var blevet udplyndret av fjendens soldater under kejserkrigen¹. Helt daarligt stillet kan han nu ikke have været, for dels ejede han en lille selvejergaard, Helleris paa Tyholm i Sønbjerg sogn, dels har han ladet et panelværk, som hans forgænger havde ladet opsætte i præstegaarden, male og yderligere pryde². Som det vil fremgaa av det følgende, synes han at have været avholdt av sine sognebørn, men da han var en gammel mand, vistnok født engang i 1560'erne, havde han maattet antage en kapellan, der i hvert fald var her i 1640, og i slutningen av aaret 1641 døde han³. Kapellanen var *Niels Knudsen Skytte*, der ved hr. Christens død succederede ham baade som sognepræst og ægte-mand og døde her i embedet 1676. Som det kan ses av nedenstaaende, har han vist ikke været egentlig populær blandt sognets beboere. Noget tyder paa, at bønderne, der aabenbart av hr. Christens sygdom sluttede sig til, at embedet snart vilde blive ledigt, foretrak hans søn hr. *Niels Christensen Resen*. Niels Resen blev student fra Viborg og deponerede ved Rostocks universitet, hvorefter han 11. marts 1637 blev indskrevet ved universitetet i København. 1641 blev han alumne paa Valkendorffs collegium og var muligvis dette og det næste aar hører ved Sorø akademi. Endelig 4. oktober 1643 blev han ordineret til sognepræst til Ferring, hvor han døde ca. 1699⁴.

Søndagen før pinse 1640, d. 17. maj, var der gudstjeneste i Agger kirke. Hr. Christen havde selv skrevet op,

¹) Danske Kancelli. Indk. Breve. 1635 2/11.

²) Kgl. Bibl. Thott 4°. 1453, s. 195—6 og 208—9.

³) Thisted Amts Aarbog. 1936, s. 230 ff.

⁴) Sorø Skoleprogram 1930, s. 103.

hvem der vilde til alters, men har vel følt sig for svag til at uddele sacramentet selv, for det var capellanen hr. Niels, der efter prædikenen oplæste formaningen til altergæsterne, men da han bad dem sætte sig op til alteret, gik to av dem, *Christen Lauritzen* og *Anders Christensen* fra Aalum, hen til hr. Christen, der sad i degnestolen. De sagde, at de ikke vilde modtage sacramentet av hr. Niels, og hvis sognepræsten ikke selv vilde give dem det, vilde de gaa ned fra alteret igen. Hr. Christen lovede dem at gøre, som de bad, og de fik da brødet av ham og vinen av hr. Niels.

Denne demonstration søgte de senere at forklare saadan, at naar hr. Christen selv havde skrevet dem, saa syntes de ogsaa, han selv skulde berette dem, da han var til stede i kirken, men de havde hverken villet vise det højværdige sacramente eller hr. Niels nogen foragt eller villet være hr. Niels Resen til befordring. At de ikke havde vist foragt mod sacramentet, mente de fremgik derav, at de havde modtaget Christi legeme av sognepræsten og blodet av capellanen¹.

De to demonstranter hørte ikke til de mest fremtrædende i sognet i økonomisk henseende. De sad 1630 paa et par huse i Sønder Aalum og ydede en ret beskeden landgilde. Anders Christensen betalte 1 fj. smør og et skovsvin, hvis han da overhovedet har formaaet at give noget i det aar, idet huset betegnedes som øde, og Christian Lauritzen gav 5 tønder hvillinger og et skovsvin. Trods den dom, der overgik dem for deres formastelige optræden, sad de endnu paa deres steder i 1651, men kort efter maa Christen Lauritzen være død, da det var hans kone, der havde ejendommen i 1653².

Maaske havde deres dristighed ikke faaet større følger, hvis det blot var dem, der havde demonstreret, men ved

¹) Herredagsdombog nr. 43 f. 583 b ff.

²) Disse og de følgende oplysninger om de anklagede findes i Vester-vig lens jordebøger og ekstraskattemandtal.

den følgende altergang i Vestervig klosterkirke anden pinsedag den 25. maj, skete der noget ganske lignende. Medens menigheden sang salmen før prædikenen, og da hr. Niels stod for alteret, kom *Niels Koch* og *Christen Thøgersen* fra Randrup og *Christen Poulsen Snedker* fra Oxenbøl gaaende op til sognepræsten i degnestolen og forlangte, at han, der havde taget dem til skrifte, ogsaa skulde »udbytte« sacramentet, da de ikke vilde modtage det af capellanen, og hr. Christen maatte føje dem heri, aabenbart for at undgaa en større skandale.

Medens snedkeren ikke findes i lenets jordebøger, viser disse, at de to andre var bønder paa ret store gaarde. Niels Pedersen Koch var i hvert fald fra 1640 til 1653 fæster paa en gaard paa 11—12 td. hartkorn, og Christen Thøgersen sad — ganske vist selv tredje — paa en gaard av lignende størrelse 1630, men 1653 var han kun sammen med een anden bonde paa en lige saa stor fæstegaard.

Den usømmelige optræden, som disse sognemænd havde vist i kirken, kunde imidlertid ikke gaa upaataalt hen, og lensmanden hr. Jørgen Urne lod dem derfor tiltale ved laveste instans, men herredsprovsten hr. *Thøger Christensen* i Bedsted og Grurup og birkedommeren i Vestervig birk *Niels Sael* i Kjærgaard henviste sagen til landemodet¹. Her blev den behandlet paa consistoriehuset i Aalborg d. 14. oktober samme aar, da der holdtes et almindeligt provstemode, og dommen, der fældedes av lensmanden paa Aalborghus *Gunde Lange* til Breining, der tidligere havde været landsdommer, bispen mag. *Christen Hansen* og Aalborg stifts provster, faldt d. 19. oktober. Christen Snedker mødte med fuldmagt fra de to andre mænd, der havde demonstreret i Vestervig kirke, og søgte at reducere deres optræden til et blot og bart ønske om at blive berettiget av hr. Christen selv. De havde sandelig ikke tænkt at vise foragt mod hr. Niels Skytte eller villet hjælpe hr.

¹) Ifølge lensjordebogen boede han paa Kjærgaard 1621/22. Han blev tidligst dommer 1632 og ophørte med at være det senest 1646.

Niels Resen, endsige villet forhaane sacramentet, og de to mænd fra Agger, der begge mødte i retten, udtalte sig paa nøjagtig samme maade. Landemodet accepterede nu ikke denne forklaring. Retten fandt, at de havde handlet mere av had og avind til ordets tjener, end av et gudeligt forsæt, og derved havde de begaaet en uhørlig og ukristelig gerning, Gud til fortørnelse, sacramentet til despekt, menigheden til forargelse og sig selv til fordømmelse, mere end til salighed. Derfor skulde de først absolveres av bispen selv, og dernæst dømtes de for sacramentets despekt og misbrug i kongens naade og unaade.

Denne dom fandt Jørgen Urne imidlertid ikke saa endelig dømt »efter dokumenterne«, at han kunde straffe og foretage execution, hvad der jo var ganske rigtigt, idet dommen forudsatte, at straffen skulde fastsættes av kongen, og han appellerede derfor til rettertinget og krævede en endelig dom. Hertil indstævnedes saa foruden de anklagede baade provsten og birkedommeren, der havde avvist sagen, og de, der havde avsagt landemodedommen. Gunde Lange og mag. Christen Hansen avgav en skriftlig erklæring om, at da de ingen »udtrykte« bogstaver fandt om, hvorledes man skulde forholde sig i saadanne sager, saa havde de fundet det rettest at indstille sagen i kongens og rigens raads endelige betænkende. For rettertinget maa der nu have foreligget os ubekendte oplysninger, for dommen, der faldt d. 26. oktober 1641, skelnede mellem de forskellige anklagedes større eller mindre skyld. Dommen godkendte for saa vidt landemodets kendelse, som den kendte alle de anklagede skyldige og bestemte, at de alle fem skulde staa offentlig skrifte og absolveres av bispen, men dernæst fastslog den, at Niels Koch havde været hovedmanden for oprindningen i Vestervig kirke, og derfor skulde han og de to mænd fra Agger straffes et aars tid med jærn paa Holmen, medens de to mindre skyldige fra Vestervig slap med en bøde paa 20 rdl., der skulde uddeles til de fattige i begge sogne.

Opholdet paa Bremerholm har næppe været behageligt, men det har dog ikke formaaet at slaa de tre mænd helt ud, da de allerede i skattemandtallet for 1642 findes paa deres gaarde og steder og i hvert fald holdt sig der i den følgende halve snes aar. Da bønderne saaledes hurtigt kom paa benene igen, og da baade hr. Niels Skytte og hr. Niels Resen jo hurtigt blev forsørget med præstekald, fik denne pinlige sag altsaa ingen større ulemper for nogen af de optrædende parter.

IV.

SLANGERUP KALDS INDTÆGTER

i Begyndelsen af 17de Aarhundrede.

Af **Albert Fabritius**.

Oplysningerne om de danske Præsters Indtægtsforhold i ældre Tid er saare spredte og mangelfulde, og det maa derfor antages at kunne paaregne nogen Interesse at meddele nedenstaaende Ansøgning fra Mag. *Søren Poulsen Judichær (Gottlænder)* (1599—1668), der var Sognepræst i Slangerup fra 1637 til sin Død¹. Samtidig med at den bekendte Forkæmper for det gode danske Sprog heri bringer værdifulde Oplysninger paa Grundlag af nu tabte Regnskabsbøger om Kaldets Indtægter i 1614 — det sidste Aar Mag. *Christen Rasmussen Fabricius* (1565—1615) be-tjente sit Embede som Sognepræst i Slangerup, hvor han havde været fra 1595 — og 1641, giver han tillige herved et talende Billede af Slangerup Købstads katastrofale Tilbagegang i dette kvarte Aarhundrede.

Ansøgningen, som er udateret, men maa være skrevet i Begyndelsen af Oktober 1641, findes i Indkomne Breve til Danske Kancelli, 1641, før 13. Okt., i Rigsarkivet; den har følgende Ordlyd:

¹) Dansk Biografisk Leksikon, 2. Udg. XII, 1937, S. 83—85.

Gudtz naade och vellsignellse.

Stormectigste och høgbaarniste Konning, alldernaadigste Herre. Jeg fattige mand, E. K. Maj: allderunderdanigste undersaatte, nødis thill med denne min supplicati[on] allderunderdanigst att andrage hoß E. Kong: Maj:, huorledis voris by Slangerup [aar]ligen megett forringis, i dett de meste och beste ere fra byen, for nærings ring[heds] skyld hoß oß thill andre stæder henflytte, saa att dend største deel aff husen[e] staa ledige; de andre ere bleffne och bliffve dagligen (saa vell som i Ann[exet] Vgellse) saa forarmede, att jeg ickun en ringe thing imod mine formend att rægne bekommer, baade huad ordinarie løn saa och accidentia sig belanger.

I. Huad sig ordinarie løn belanger, da bekommer jeg ickun hartt ad hellft[en] saa megett, som mine formend bekommett haffve, som er att see aff deris [thiend?]-bøger, besynderlige M. *Christens*, som jeg haffr. Thi somme stæder bliffr mange [marker?] liggendis wdyrkede, somme stæder ilde dyrkede for korns, bæsters, folckis och lo[. . .] mangells skyld. 2. Huad sig accidentia belanger, da ere de paa disse th[ider] gandske ringe, fordi de i menigheden ere faa och fattige; thi huor mange vellha[ff]vende folck ere (som thillforne i Slangerup været haffr), der gifvis meget t[hill] offer, præstepænge, throloffvellser, viellser, begraffvellser, børnedaab, kirkegang och anden foræring. Huorfore saadanne accidentia ere dett bæste, som kiøbstedes præster pleye att bekomme. Præstepænge giffvis aff huer aff borgerskabet tue[n]de gange om aarett (effter deris vedtæct), huer gang —5 β, kand sig beløbe —4 s.dlr. eller —5 i dett høyeste, naar nogle dett forbædre. Jeg haffr alldeliß ingen anden indkomme, huercken nogen auffl eller nogett ad mensam eller præstegaard i annexen eller nogett andett, uden dend blotte bare thiend och ringe accidentia; och der aff maa jeg holde capellanen ordinarie bord fore med øll och mad det hele aar igiennem, och giffve hannem desforuden hans aarbløn, saa och alle acci-

dentia aff min annex, och holde hannem hæste, vogn och karll fore, att lade hannem føre thill annexen med, naar der skall nogett paa embedens vægne forrættis (thill huilcke hæste jeg maa kiøbe alt mitt hø), saa hand faar slett intet aff kircken eller byen thill løn ell[er] kost, mig thill behiellpning, end og att hand i mine formendtz thider nogett aff byen bekommett haffr, som nu fornæctis¹, mens offer faar hand her foruden aff borgerskabett paa de tre store fæster.

Huorfore jeg fattige mand beder E. K. M. allderunderdanigst, att E. K. M. villde mig for Gudtz skyld nogett thill behiellpning benaade, enten kirckethienden, naar den bleff ledig, eller kongetienden for kirckelig affgifft, eller andet, huad E. K. M. naadigst gott synis. Eller och att min capellan motte bliffve ved anden middell underholdden; att jeg fattige mand, som haffr thillforn i elleffve aar i scholebestillinger arbeidett, ey skulde der offr i for megen betryck gerade och paa dett sidste slett undergaa. Saadan E. K. M. benaading vill Gud aldermectigste thimeligen och evigligen igien belønne, i huis naadige beskyttellse jeg vill hafve E. K. Maj: throlig ved mine daglige bønner thill it lycksaligtt regimente och evig salighed befalett.

E. K. Maj:

allderunderdanigste undersaatte
Severin Poull[sen Gottländer]
Sogne Præ[st til Slangerup]

Paaskrift:

Efter denne supplicantis begiering kand ieg intett andett suare, end att hans kald er ringe; dersom Hans Kongl. Maj. hannem med nogen thiende effter sedwanlig affgifft will benaade, seer ieg dett gierne. Kiøbenhaffn den 13. octob: anno 1641.

Hans Wlderich Gylden Løve

m. pp.

¹) Kapellanen fik en Tid 5 Daler om Aaret af Byen, se Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I, 1931, S. 54.

Med Ansøgningen fulgte følgende Bilag:

NB

S. mester *Christen*, forstum sogneprest i Slangrup, hafr bekommett ao. 1614 aff Slangrup och Vgellse sogner 151 tra. rug och 3 negh, och 305 traver byg, aff huer traffve beregnet aff bygget fire schep: och aff rugen hallff fierde sch.; beløber sig i reent korn 4 læster och 3 pund byg och 2 læster och 2 pund och 9 schip: rug, er tilsammens

6 læster 5 pund 9 schip.

Jeg bekom i aar thill thiend aff samme begge sogner ickun 43 tr. och 3 negh rug och 227½ traff: byg, beregnet aff huer traffve som thilforne, beløber sig i reent Korn j læst j pund ii schep: rug och 3 læster j pund 22 schep: byg, er thillsammens 3 læster 8 pund 9 sch:

Huoraff er att acte, att s. mester *Christen* har faatt hartt ad engang saa megett thill viß løn, som jeg nu bekommer, och da vaare hans accidentia megett gode, der byen vaar vell besætt med formuende folck, och da gaff hand enda icke saa meget thill capellanen, som ieg nu giff, wanseett att mine formends capellaner hafrve bekommet nogett aff byen thill hiellp, som nu fornectis.

Severin Pouells. G.

e. h.

Af en ved Sagen liggende Fuldmagt, dateret København 16. Oktober 1641, fremgaar det, at M. Søren personlig havde indleveret sin Ansøgning og faaet Øverste-sekretæren *Iver Vinds* Løfte om et gunstigt Svar, som han gav »min k. broder *Pouell Pouellß*, gulldarbeider her i Kiøbenhavn fullmact thill samme breff paa Cantzelieth att hoß velbr., velb: Iffver Vind at affordere, naar dett færdig bliffr.«

Det heri liggende Bevis for, at den københavnske Guld-smed *Poul Poulsen Gottlænder*, der døde af Pest 7. No-

vember 1663¹, var Broder til M. Søren Poulsen Judichær forklarer, hvorledes den første af de københavnske Guldsmede Fabritius — *Christopher Frederiksen Fabricius* (1641—1700), der var Søn af Sognepræst i Stenløse og Veksø *Frederik Christensen Fabricius* (1606—54) og Sønnesøn af M. Christen i Slangerup, og som ved P. P. Gottlænders Død stod i Lære hos ham — kom ind paa denne Livsbane.

Ved Skrivelse af 27. Oktober 1641 til Lensmanden over Frederiksborg *Hans Ulrik Gyldenløve* paalagdes det ham at lade M. Søren »bekomme den første Chronens eller kierce tiende, som nest ued Slangerup kaldt, for billig feste och aarlig affgift«².

Trods denne hurtige Ekspedition af Kongebrevet kom M. Søren dog til at vente en rum Tid paa Forbedringen af sine Indtægter; først 13. Maj 1647 fik han Konfirmation paa Kongens og Kronens Tiende af Hjølunde Sogn for sin og sin Hustrus Levetid³, men derved er hans Kaar aabenbart ogsaa blevet en Del forbedrede, saaledes at han — i den efter hans Død trykte (1671) *Prosodia Danica* eller *Danske Riimkunst* — kunde give Udtryk for et lysere Syn paa sin Sogneby:

»Slangerup paltet udvortis vel seer /
 Mange Ting præctig' i hende dog ere /
 Huilcke Gud giffver / (foruden hans Lære) /
 Derfor indvortis hun praler og leer.

.....

Intet os mangler, / huer daglig her haffver /
 Klæder oc Føde / med andre Guds Gaffver,
 Derfor bør ingen at laste dend Stad⁴.

¹) *Christopher Frederiksen Fabricius' Optegnelser: Personalhist. Tidsskr. 9. Rk. I., 1928, S. 45.*

²) *Sjæll. Tegn. 1640—42, Fol. 235.*

³) *Sjæll. Reg. 1641—48, Fol. 664 b.*

⁴) *Prosodia Danica eller Danske Riimkunst, Kbh. 1671, S. 501, jfr. Arne Sundbo: anf. Arb. S. 131.*

V.

BIDRAG TIL MUNKEBO SOGNS PRÆSTEHISTORIE

Af V. Woll.

I Munkebo Kirkes Vaabenhus er nu indmuret fem Ligsten, af hvilke de tre bærer Indskrifter, der giver lidt Supplement til de almindelig kendte trykte Kilder til Sognets Præstehistorie (Jakob Madsens Visitatsbog, Strøms Afhandling i Saml. til Fyens Hist. og Topogr. V. S. 355 ff. og Wibergs Præstehistorie). — En kort Omtale af disse Gravminder kunde maaske finde Plads her.

Det første er en Sten (112 cm høj, 80 cm bred) med følgende Indskrift (ulæselige Bogstaver er gengivet med Prikker):

Aō Domini 1608 die
 obiit pie in Christo doctvs et
 honestvs vir D. Marcvs Johan-
 nis pastor hvjvs ecclesie
 Monachopidane atq. svb hoc
 lapide sepvlts est cvm
 vxore charissima Marina D. Mat-
 thiæ fil diem svvm
 extrem ncte clavsit
 die Aō

Mandens Dødsdag er (Wiberg III. 747) d. 11. Juni; Hustruens Dødsdag og -aar har ikke været anført paa Stenen; hun har altsaa *overlevet Manden*¹⁾, og i Kraft af »Konserveringsprincippet« tør man maaske formode, at hun har ægtet Eftermanden, Ejler Jakobsen, hvis Gravskrift gengives nedenfor; i denne angives hans [første] Hustru at hedde Maren.

Ved Visitatsen i 1589 kalder Jakob Madsen Sognepræsten Marqvor Hansen Overskærer og oplyser, at hans Hustru var Datter af Sognepræst Mads Hansen i N. Lyndelse,

¹⁾ Dette nævnes hverken af Strøm eller Wiberg.

samt at Præstefolkene havde en lille Datter. Det er sikkert hendes Gravsten, der findes indmuret ovenover førstnævnte. Dens Indskrift lyder:

Her ligger / begravvit er / lig oc gudfrøc / tig Pig Marine / Marqvorsdat / ter som heden / sof i Herren / den 22 Avgvsti / Ao 1602 Gud giff / ve hende en / glædelig Op / standelse.

Den tredie Sten, som har dækket Efterfølgerens, Ejler Jakobsens, Grav er usædvanlig stor, nemlig 215 cm høj, 117 cm bred. Dens øverste Del, ca. to Trediedele af Stenens Flade, har en figurrig Fremstilling af Opstandelsen. Derunder læses:

Vnder denne . . . en hviler Her
Eiler Jacobsøn Sogneprest her
sammesteds b . . . ød i Wram
død Aō 16 den
hos hans k. Hvstro Mare..
. dotter, som Herren hente..
den 17 Avgvsti Aō 162.
. her hviler i Herren oc
. skvlle
. vek . . .
. sere Jesvm som
. med alle sinne
. det evige Lif. Aō 1621.

— Langs Stenens 4 Sider er et Skriftsted af Job, Cap. 19.

Ingen af de ovennævnte trykte Kilder kender Præstens Fødested eller Navnet paa hans Hustru. Strøm formoder vel, at hans Enke er den »Mette sal. Hr. Eilers« i Odense, som nævnes 1655 i Odense Skifteprotokoller, men det er vel ogsaa sandsynligt, at han, der levede til 1640, har giftet sig paany efter 1621.

Strøm siger endvidere (fornævnte Værk III Side 68), at han var fra Skaane, og Wiberg kalder ham Ejler Jakobsen Skaane. — I Skaane findes tre Sogne af Navnet Wram, nemlig N. Wram ca. 15 km fra Helsingborg, Ø.

og V. Wram i lignende Afstand fra Kristiansstad; et af disse Steder maa Ejler Jakobsen altsaa være født. — Hans Dødsdag og -aar kan ikke ses af Indskriften; mulig har den aldrig været anført paa Stenen.

At hverken Strøm eller Wiberg har benyttet disse Indskrifter som Kilder, kan bero paa, at Stenene forhen have ligget paa vanskeligt tilgængelige Steder i Kirkegulvet eller maaske været dækkede af Stolestader.

VI.

BØN MOD ROTTER

Ved **Bjørn Kornerup.**

Det er velbekendt, hvorledes Misvækst, Kvægsyge eller andre mærkelige og skadelige Tildragelser i Natu-rens Verden i ældre Tid betragtedes som direkte Udtryk for Guds straffende Vrede over for Menneskene. Ikke mindst Indledningerne til de sjællandske Biskoppers latinske Mønsterprædikener til de aarlige Bods- og Bededage kan opvise talrige Eksempler paa denne Betragtningensmaade. Nedenfor skal der fremdrages et Tilfælde af lignende Karakter.

Ikke helt sjældent synes i Fortiden »Landet« *Gjøl* i Limfjorden at have været hjemsøgt af Rotter, der fortærede Afgrøden paa Markerne, og efter længere Tids Stilstand indfandt der sig især i Aarene 1726—27 paa ny store Sværme af Rotter, som i det følgende Aar 1728 udviklede sig til en saadan Mængde, at Øen led den alvorligste Skade. Først »opskar« og fordærvede Rotterne Enge og Marker, dernæst angreb de Kornet. Da senere Resten af Kornet var høstet, kastede de sig »i Hobetal« over Negene, skar Toppen af og slæbte Aksene

ned i deres underjordiske Huler, saa at Øens Indbyggere kun fik meget ringe Udbytte af Afgrøden¹. I sin Nød henvendte Øens Præst (1715—48) Hr. *Anders Thorning* sig da til Stiftets Biskop, Mag. *Frantz Thestrup* i Aalborg og bad ham om Hjælp. Præstens Brev synes ikke længere bevaret², men derimod Biskoppens Svarskrivelse, hvorved han anordnede, at der skulde afholdes Bøn imod denne »kendelige Guds Straf«, og meddelte Præsten et Udkast til, hvordan han skulde formane sine Tilhørere til »at betænke deres forrige Veje« og »med ydmyge og bodfærdige Hjerter, med Faste, med Graad og Klage« ty ind til den barmhjertige Gud.

Ikke blot paa Øen Gjøel, men i hele Hvetbo Herred blev der nu fra Prædikestolene afholdt Bøn mod Rotteplagen. Efter Hr. Anders Thornings Opfattelse var dette af stor Virkning: »Gud bønhørte da Indbyggerne, saa at de Aaret dereffter om Høsten fornam snart Ingen (o: Rotter)«. Han føjer til, at det var mærkeligt at se, hvorledes Skarer af Maager, Ravne, Krager, Ørne og andre Rovfugle indfandt sig og for Fode ødelagde Rotterne. Man blev da saaledes befriet for denne Plage uden som før i Tiden at behøve at indstævne Rotterne til Tinge. Den, der har opbevaret disse Efterretninger,

¹) Hvad der her findes meddelt om Rotteplagen paa Gjøel udover, hvad det gengivne Brev fra Biskop Thestrup indeholder, er hentet fra Albert Thuras »Aalborg-Stifts Beskrivelse« (Thott, 4°, 1445 S. 334 ff., især S. 339—41), der igen bygger paa to Breve (af 21. November 1729 og 3. Juni 1732) fra Hr. Anders Thorning. Efter en anden, af P. Birch 1765 udvidet Tekst af samme Værk (Ny kgl. Saml., 4°, 743) er de paa-gældende Steder offentliggjort af C. Klitgaard i Vendsysselske Aarbøger IV (1921—22) S. 318 (jvfr. II (1917—18) S. 317). Jvfr. ogsaa sst. II, 29—30 og C. Klitgaard, Hvetbo Herred I, 154—6. — Det drejer sig her formentlig om den i ældre Tid almindelig udbredte *sorte* Rotte (*Mus rattus*), ikke om den senere indvandrede *brune* Rotte (*Mus decumanus*, *Norvegicus*).

²) Brevet er forgæves eftersøgt i forskellige Afdelinger af det endnu ret kaotiske Aalborg Bispearkiv (velvillig Meddelelse fra Landsarkivet for Nørrejylland).

Litteraturhistorikeren og Topografen *Albert Thura*, finder derfor Anledning til at bemærke: »mig synes da her, at Landets Beboere gjorde denne gang langt fornuftigere og christeligere deri, at de ved Bøn og Gudspaa kaldelse bleve skildte ved slig Landeplage, end om de paa nye havde ført u-nyttig Process til Tinge med Rotter«.

Biskop Thestrups Svarbrev¹ til Hr. Anders Thorning lyder saaledes:

Ærværdige Hr. Pastor, elskelig Broder i Herren!

Dend Væmodighed, Deris Ærværdigheds Skrivelse berætter ved Deris Øe Giøl at paaføris Dem af de mange Land- og Vand-Rotter, som De anseer som een kiendelig Guds Straf, gjører De vel, at De søge ved andægtig Bøn til dend barmhertige Gud at faae forlindret eller forandret; thi som Gud ved timelig Straf leder os ofte til Omvendelse, at vi maa kiende og randsage os self, hvi dette Onde rammer paa os, og hvo, der ydmyger sig, vil Herren ikke forderve (2 Chr. 12, 6), og dend sikkerste Tilflugt er til Gud og hans hellige Huus at afbede de Plager, som kand komme j Landet af Tyrke, Græshopper, Kornorme, naar hver kiende deris Hiertis Plage (1. Reg. 8, 37. 38.). Saa foreholder vel Deris Ærværdighed sine Tilhører, at de betænke deris forrige Veje: om de have kiendt dend Velsignelse, Gud har meddeleet dem tilforne, og takket dend naadige Gud, ej alleene med Læbers Offer og Lofsange, men og at meddeele det, Gud fordrer, til sine Tienere og sine nødtørftige Lemmer som eet taknemmelig Offer, Gud velbehagelig (Phil. 4, 18), og at lade see deris Taknemmelighed i Lydighed mod Guds hellige Befalinger, saa at deris Raab til Gud bliver ikke af Utaalmodighed over

¹) Brevet findes med en Skriverhaand indført i Kopibog for Aalborg Bispeembede 1723—31 Fol. 260 v—262. I Marginen er med Biskop Thestrups Haand tilføjet: »Hr. Anders paa Giøl om Landets Plager af Rotter«.

Guds Refselse, som ingen kand retfærdige sig for Gud (Iob 9, 2), men i eet alvorlig Forsæt at omvende sig og fremstille deris Legemer til et levendis, hellig, Gud velbehagelig Offer i deris fornuftige Gudsørkelse, da de i deris Gudstieniste, paa hellige Dage, Morgenbønner og de almindelige Bedestunde, med ydmyge og bodfærdige Hierter, med Faste, med Graad og Klage søge til dend barmhiertige himmelske Fader, at hand, som for sin Tienneris Mosis Raab og Bøn ødelagde de Uting, som fordervede Landet (Exod. 8, 12. 30), nu de bekiende, at dend Plage af de skadelige Uting, som forderve Landets Grøde, er en faderlig Refselse for deris Utaknemmelighed og Ulydighed mod deris himmelske Fader, og de ansee som een Paamindelse til at fortryde deris Afgivelser og derfor nu med angerfulde Hierter over deris Forseelser, med stadig Tro til Iesu Fortieniste hiertelig bede om Forladelse for deris Overtrædelser. Dend Barmhiertigheds Fader og ald Trøstis Gud (2. Cor. 1, 3) vil naadelig forlade dem deris Forseelser, og om det kand være til hans Ære og deris Forbedring til deris Saligheds Forfremmelse, hand da, io farligere Plagen er, io snarere vil trøste med sin Frelse, at disse Fordervere ikke skal borttage dend Grøde og Forraad, hvormed hand rundelig haver velsignet deris Arbeide, men de maa nyde hans Gaver af Sædens Frugtbarhed til deris dagelig Nødtørftighed, at de ikke skal iamre sig: Marken er ødelagt, Landet sørger; thi Kornet er øde (Ioel 1, 10), og derofver meere straffis med Hunger og Mangel paa deris Levnets Ophold.

Men om Ham ikke behager saa hastig at sænde sin Hielp og borttage Plagen, hand da vil give dem Taalmodighed at være stille for Herren og forvendte Hannem (Psal. 37, 7. 10) og skikke sig efter hans Villie, der best veed at skikke, hvad hans Børn kand tienne, og vil ey lade dem beskæmmes i dend onde Tid, men lade dem mættis i Hungers Dage, saa de kand prise

ham for hans Naade og Velsignelse og beflitte sig paa meere Lydighed til hans Befalninger og forarbeide deris Saliggjørelse med Frygt og Bevælse.

Med videre, hvad Deris Ærværdighed efter Omstændigheder kand opmundtre dem med til at bevege Gud til Barmhertighed, hvorudj Deris gode Herredsbrødre, som maa have Medlidenhed med Dem og ej kand vide, hvormed Gud kand hiemsøge dem, maa og komme Dem til Hielp med deris Bønner, hvortil Deris Ærværdighed kunde sænde min Skrivelse til velærværdige Prousten, at hand derom [kand] anmode Brøderne. Jeg skal ei i min Andagt forglemme at bede for Dem. Hvortil Gud forleene os Naade og kraftig Bistand af Naadens og Bønnens Aand. Dend naadige Gud samptlige befalis af Deris Ærværdigheds tjenstberedvilligste i Herren

Aalborg, d. 31. Aug. 1728.

F. Th.

Tilføjelse til S. 185.

Efter at det foranstaaende var sat, har Lektor Fussing meddelt følgende: Christen Resens 2. Hustru var en Datter af Sognepræst Thøger Jacobsen Holm i Skyum og Hørdum og havde i sit Ægteskab med Chr. Resen Børnene Thøger, Hans, Anne, Margrete, Maren og Mette, der 1648 gjorde Krav paa Part i Tøttrupgaard i Hassing Herred, som deres Morfader havde haft. (Hassing Herreds Tingbog 1648 5. Oktober).

N. F. S. Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet i 1826.

En kildekritisk og psykologisk Studie.

Af H. J. H. Glædemark.

I. Baggrunden for Kirkekampen og Grundtvigs Embedsnedlæggelse i 1826.

Forudsætningen for den store og heftige Kirkekamp, der i Aaret 1825 udbrød her i Danmark, og som skulde faa saa afgørende Betydning for Landets religiøse og kirkelige, ja, gennem Grundtvigianismen endog for dets kulturelle og samfundsmæssige Forhold i de følgende hundrede Aar, var *den danske Statskirkes Forfald* siden Slutningen af det 18. Aarhundrede. Dette Forfald viste sig paa alle Omraader vedrørende Kirken, saavel paa det forfatningsmæssige og administrative som paa det kirkelige og religiøse Livs Omraade.

Kongeloven og Christian V's Danske Lov fastslog *det statskirkelige Princip*: Statskirken skulde være luthersk, Præsterne aflægge Ed paa at holde sig til Skriften, de symbolske Bøger (*libri symbolici*) og den forordnede Alterbog; enhver Borger i Landet — for saa vidt han ikke tilhørte et af de faa »taalte« Religionssamfund — var ikke blot tvunget til at blive i Statskirken, som han indlemmedes i ved Daaben umiddelbart efter Fødselen, men var ogsaa med Hensyn til de kirkelige Handlinger bundet til at lade sig betjene af Præsten ved Kirken i det Sogn, hvor han boede¹. Regeringen fastholdt stadig dette stats-

¹) I København havde Borgerne hidtil nydt en vis Frihed »ifølge den antagne Regel, at Sogneforholdet blot er bindende for Beboerne

kirkelige Princip — ved administrative Afgørelser gennemgaaende strengt. Med Hensyn til Kirkens Lære og de kirkelige Handlinger viste den — i Overensstemmelse med Datidens Syn — en overordentlig Tolerance. Der var saaledes en udstrakt Lære- og Forkyndelsesfrihed for den enkelte Universitetslærer som for den enkelte Præst, der tilhørte Statskirken. Oplysningstidens og Rationalismens Præster og teologiske Professorer fortolkede Skriften i Overensstemmelse med Fornuften, ligesom Præsterne overalt uden Betænkning tillod sig at afvige fra den forordnede Alterbog, trods Præsteeden. Derved var der i Tidens Løb fremkommet et afgjort Misforhold mellem *Lovens* strenge Krav med Hensyn til Læren og Ritualet og de *faktiske* Forhold.

Saa længe Oplysningstidens Syn var eneherkende inden for Regeringen, Præstestanden og den brede Befolkning spillede dette Misforhold ingen synderlig Rolle. Det gjorde det derimod i 1825. Da var Oplysningstiden stærkt paa Hæld, medens den egentlige Rationalisme først nu havde sin Blomstringstid¹. Rationalismen fik offentlig sit Udtryk i Biskoppernes fælles latinske Hyrdebrev af 1817 i Anledning af Reformationsjubilæet. Heri fastsloges Skriftens absolute Autoritet; men dens Fortolkning skulde bygges paa ren Fornuft; paa den anden Side fremhævedes Aabenbaringens Fortrin for Fornuften². Ikke faa Præster var

med Hensyn til Barnedaab, Brudevielse og Jordpaakastelse, samt Præstepenges og Høitidsoffers Erlæggelse; men at derimod enhver af dem kan benytte sig af hvilken blandt Stadens Præster, han vil, som Prædikant, Skriftefader eller til sine Børns Confirmation«. Denne delvise Frihed m. H. t. Valg af Præster, hvad der ikke var i Overensstemmelse med D. L. 6—3—1, havde saaledes i København fundet Sted *de facto*. For Konfirmationens Vedkommende sattes bestemte Regler ved et Reskript af 21. December 1825 (Collegial-Tidende 1826 S. 129 ff.).

¹) At Rationalismen i udstrakt Grad holdt sig langt op i det 19. Aarh. fremgaar tydeligt af »J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—1853. Ved Bjørn Kornerup« I—II (1937); se bl. a. Dr. Kornerups fortrinlige Indledning S. LII og LVII ff.

²) J. Oskar Andersen: »Om »Kirkens Gienmæle« 1825« (Dansk Kirkeliv, 1925, S. 134 f.). Hyrdebrevet af 1817 er trykt i »Reformations-

inden 1825 begyndt at prædike Kristus som Frelseren og Forløseren o: som Troens Genstand¹. Inden for Præstestanden opstod der efterhaanden større Interesse for Studiet af Skriften, uden at den positive Kristendom dog vandt en tilsvarende Udbredelse blandt Præsterne, i hvert Fald ikke inden for den ældre Generation, der ogsaa stadig i vid Udstrækning benyttede forvanskede Ritualer. Præstestandens — ikke mindst Rationalisternes — voksende Interesse for Skriften førte i 1814 til Dannelsen af Bibelselskabet, der sørgede for Bibelens Udbredelse blandt Lægfolk. Disses Fordybelse i Skriften fremkaldte imidlertid rundt omkring i Landet en voksende Trang til levende Kristentro og positiv Kristendomsforkyndelse. Dette havde til Følge, at der mange Steder rejstes Krav om, at Præsterne skulde følge den forordnede Alterbog, saa Daabs- og Nadverritualet atter kunde lyde paa gammelluthersk Vis. Da Præsterne gennemgaende holdt fast ved den Ritualform, som de hver især havde dannet sig og brugt i mange Aar, ofte i hele deres Præstetid, og da de heller ikke imødekom Trangen til en gammelluthersk Kristendomsforkyndelse, opstod der rundt om i Menighederne Gæring, der først og fremmest viste sig i Modstand mod den rationalistiske »evangelisk-kristelige« Salmebog. Mange Steder rejste sig en Lægmandsbevægelse, som ved gudelige Forsamlinger søgte at tilfredsstille de Ønsker, der gærede i Menighederne. Men Regeringen fulgte Gejstlighedens Krav om at forbyde de gudelige Forsamlinger, saaledes som Forordningen af 13. Jan. 1741 hjemlede, for saa vidt ikke Præster ledede dem. Lægmandsbevægelser, der kunde føre til Dannelsen af Sekter eller til Fanatisme, kunde ikke taales inden for Statskirken. Det statskirkelige Princip skulde hævdes.

Jubilæet 1817. Aktstykker indledede, udgivne, oversatte og kommenterede af Alexander Rasmussen* (1917), S. 28 ff. (den latinske Tekst) og S. 46 ff. (den danske Oversættelse).

¹) J. Oskar Andersen l. c., S. 137.

At den religiøse Trang og de gammellutherske eller ortodokse Ønsker — kort sagt: Utilfredsheden med Statskirkens Rationalisme — bundede langt dybere i Menighederne, end de gudelige Forsamlinger gav Ret til at formode, viste den senere Kirkekamp. Det er en af Grundtvigs mange Fortjenester, at han efter at have erkendt Menighedernes og Statskirkens vidt forskellige Karakter — trods Uvilje mod gudelige Forsamlinger — paatog sig at føre Kampen for Menighedernes Ret og *mod* den rationalistiske Statskirke.

Omkring 1. December 1823 var Grundtvig under Udarbejdelsen af sin Prædiken til Kirkens Nytaarsdag (1. Søndag i Advent) blevet saa dybt grebet af følgende Ord i Dagens Tekst: »Se, Natten er fremrykket, og Dagen er kommen nær!«, at han i eet Nu blev fyldt af Forvisningen om, at disse Ord snart vilde gaa i Opfyldelse i ham selv, i det danske Folk og i den danske Kirke. Denne Oplevelse fik sit Udtryk i to Digte fra Sommeren 1824: »De Levendes Land«¹ og »Nyaars-Morgen«². I det første skildrer han, hvorledes »Vidundertroen« fører ham ind i »de Levendes Land«, ind i den levende Menighed (»O, Kristelighed!«), som han finder lejret omkring Døbefond og Alterbord. Hans Kristendom var ved at blive *kirkelig*. Ved Kirken tænkte han dog ikke saa meget paa den udvortes Kirke som paa »den sande Kirke, den, som i vor Trosbekendelse kaldes »den hellige, almindelige Kirke«, det er Herrens levende Menighed i alle Lande og gennem alle Tider, — ikke et drømt Ideal, men en aandelig Virkelighed, der omslutter alle troende Døbte. Dens Bygmester er Guds Aand, og midt i den er Jesus Kristus selv levende tilstede i sit Ord. I ham forener Aanden alle de Troende til en

1) Svend Grundtvig: »N. F. S. Grundtvigs Poetiske Skrifter« V (1883), S. 283 ff. Værket er i det følgende citeret: »Poetiske Skrifter«.

2) N. F. S. Grundtvig: »Nyaars-Morgen« (1824), ogsaa trykt i »Poetiske Skrifter« V, S. 152 ff.; Digtet er udgivet af Holger Begtrup i 1925 med en indgaende Kommentar.

organisk Enhed, et aandeligt og hjerteligt Fællesskab. Og det er den eneste sande Kristendom at have Del i Menighedens Fællesliv, som en levende Sten i det Guds Tempel, som Helligaanden bygger og værner¹. — Denne »kirkelige Anskuelse«, som har sit Udspring i Grundtvigs Adventsoplevelse, traadte ikke straks klart frem i hans Bevidsthed, men aabenbarede sig i de følgende to Aar mere og mere i hans Prædikener.

I Begyndelsen af 1825 indtraf en Begivenhed, som ikke blot for Alvor aabnede Grundtvigs Øjne for Forskellen mellem den rationalistiske Statskirke og den levende Menighed, hvis Liv er betinget af det levende Ord, men ogsaa kaldte ham frem til Kamp mod den rationalistiske Statskirke og Rationalismen i det hele taget. Anledningen var Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Dom over nogle Bønder fra Ellinge Sogn paa Fyn, fordi de — utilfredse med Sognepræstens rationalistiske Prædiken — havde afholdt gudelige Forsamlinger med Læsning i Luthers Huspostil uden Præstens Tilladelse og Medvirkning, hvad der var forbudt ved Forordningen af 1741. Grundtvig, der dengang og senere var imod saadanne gudelige Forsamlinger, harmedes over, at Præsterne, der havde rejst Sagen, selv havde givet Anledning til Forsamlingernes Afholdelse ved ikke at holde Præsteeden, der forpligtede dem til luthersk Prædiken og til at følge det forordnede Ritual. Sammen med Dr. Rudelbach og Magister Lindberg optog Grundtvig i sit »Theologiske Maanedsskrift«, der begyndte at udkomme i Marts 1825, Kampen mod den rationalistiske Statskirke og for Menighedernes Ret. Samtidig erkendte han ogsaa, hvor vanskeligt Menigmand var stillet med Hensyn til Spørgsmaalet: Hvad er sand Kristendom? Han spurgte da sig selv: Hvor har man et kort, let fatteligt og uimodsigeligt Udtryk for denne? Hidtil havde Grundtvigs kristelige Standpunkt været dette: Bibelen eller rettere Det ny Testamente er den eneste Kilde til

¹) Holger Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs Saga« (1927), S. 41.

sand Kristendom¹. Men han indsaa nu, at herved stilles Menigmand over for den store Vanskelighed, at Bibelen er skrevet paa to fremmede Sprog. Mellem ham og Bibelen kommer saaledes til at staa Skrift-Oversætterne og Skrift-Fortolkerne; og de sidste er ofte højst uenige. Ved fornyet Læsning af Kirkefaderen Irenæi Skrift om Kættene gjorde Grundtvig imidlertid i den sidste Uge af Juli 1825² sin store kirkelige »Opdagelse« af »de Kristnes oprindelige, altsaa uforanderlige Trosbekjendelse«³. I sin Prædiken Søndag den 31. Juli — den første »Kirkesøndag« — sagde han bl. a.: »Vel hører jeg, I siger, det skal staa i Bibelen, at denne vores, at denne alle Kristnes Trosbekendelse er *falsk*, men det er jo aabenbar Daarskab at tale saa, thi hvad der end staaer i Bibelen, saa er det jo lige vist og lige unægteligt, at *den Trosbekendelse, de Kristne til alle Tider, i alle Menigheder har aflagt, den og ingen anden er de Kristnes Trosbekendelse, saa hvem der vil nægte det, var det end en Engel af Himmelen, han lyver groft*⁴. For Grundtvig stod det som usvigelig sikkert: fra Kristendommens ældste Tider og indtil nu har Trosbekendelsen været anset for Hovedhjørnesteinen i Kristi Kirke og for at indeholde de Lærdomme, som enhver, der vil kaldes Kristen, maa indrømme og bekende, og endelig anset for det uforgævelige Udgangspunkt for Bedømmelsen af, hvad der er sand Kristendom. Denne »Opdagelse«, denne Vished betød for Grundtvig, at Bibelordet, der havde fremkaldt hans Adventsoplevelse, nu for Alvor var gaaet i Opfyldelse i hans eget Indre: »Se, Natten er fremrykket, og Dagen

¹) Endnu i Maj-Heftet af »Theol. Maanedsskr.« 1825, S. 108 fastholder Grundtvig dette Standpunkt: »Derfor begynder jeg her med den Sætning, at det *Ny Testamente* er den *eneste* Kilde, hvorfra ægte Christendom *videnskabelig* kan øses.«

²) Holger Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825« (1901), S. 198.

³) Grundtvig til Ingemann, August 1825 (Svend Grundtvig: »Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859« (1882), S. 69).

⁴) H. Begtrup l. c., S. 197. Fremhævelserne af Forf.

er kommen nær«. Ja, Mørket var med eet forsvundet fra selv den yderste Krog i hans Sjæl, fortrængt af det klare Sollys. Men dette maatte spredes ud over det ganske Land, saa alle kunde nyde godt deraf; kun forhædede og forblindede Sjæle vilde være i Stand til at holde det ude! — En fortrinlig Anledning fik Grundtvig straks efter, da den unge Professor, Dr. theol. H. N. Clausen den 21. August 1825 udgav sit omfangsrige, Rationalismens betydeligste teologiske Værk: »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«.

Professor Clausens Bog¹, der er skrevet i en kritisk, overlegen Tone og gennemtrængt af Overbevisningen om Fornuftens og Teologiens Ret til at afgøre religiøse og kirkelige Spørgsmaal, blev Udgangspunktet for Kirkekampen. Clausen skildrer Modsætningen mellem Katolicismen og Protestantismen, mellem det katolske og det protestantiske Kirkesamfund. Med skarp, men til Tider uretfærdig Kritik angriber han Katolikkernes og Gammellutheranernes Lære. Han lægger Hovedvægten paa *Kirkebegrebet*, hvad Grundtvig for øvrigt ogsaa havde gjort det sidste Aars Tid; men deres Opfattelse af det er vidt forskellig. Clausen betragter Kirken som et ydre Samfund, der bygger paa Kristi Lære, der er Guds Aabenbaring; den har først og fremmest til Opgave »at fremme almindelig Religieusitet«, der skulde blive »det altbeherskende Princip i Menneskets aandelige Liv«. Som den oprindelige Lutherdom betoner han, at Kirke og Stat er to forskellige Sfærer; i den evangeliske Kirke er Skriften den eneste Autoritet, men ifølge Evangeliets Væsen maa der herske Tolerance over for alle Opfattelser, der bygger paa Skriften; Statstvang strider saaledes mod Kirkens Væsen. Den danske Kirkeforfatning er derfor Genstand for Clausens skarpe Kritik. Kirkens Forhold til Staten skulde løsnnes, saa Kirken selv

¹) Fremstillingen her vedrørende Clausens Værk samt Grundtvigs »Kirkens Gienmæle« følger paa flere Punkter den, der gives af J. Oskar Andersen l. c., S. 142 ff. og af Holger Begtrup l. c., S. 209 ff.

kom til at bestemme alt vedrørende Kirkelæren, Liturgien, Disciplinen, Økonomien og Præsternes Ansættelse; ellers vilde Kirken blive et Skyggevæsen. Kirkens Ledelse skulde lægges i Gejstlighedens Hænder, selv om læge Repræsentanter for Menighederne skulde »have en Stemme med« i kirkelige Sager, dog absolut ikke i Lærespørgsmaal. I Kirken skulde det herskende Princip være Frihed; enhver skulde have Ret til at træde ud af den, uden at det medførte borgerlige Følger. Men trods sit Frihedsprincip og sin Betoning af Lægfolks Medbestemmelsesret var Clausen dog en bestemt Modstander af, at Lægfolk inden for Kirken fik Lov til at afholde gudelige Forsamlinger og offentlig at fortolke Bibelen; kun Præsterne skulde have Lærefrihed, naar de blot holdt sig til Skriften.

Selv om Clausen stærkt fremhæver det fromme, kristelige Sinds Betydning, kan man dog ikke give ham Ret i, at »Rationalismen var hans aandelige Personlighed fremmed«. Hans Paastand herom modsiges af hans Krav om Anerkendelse af Fornuften som eneste Autoritet ved Skriftens Fortolkning og ved Bestemmelsen af den sande Lære.

Saadanne Tanker og Krav kunde Grundtvig med sin Forstaaelse af sand Kristendom og af Kirken som »den historiske hellige almindelige Kirke, der vel er usynlig, men dog kendelig paa Ord og Sakramenter«, naturligvis ikke lade upaataalt, saa meget mindre som han ved Clausens Bog fik en kærkommen Lejlighed til at tilkaste Rationalisternes betydeligste Mand Stridshandsken og besejre ham med sit nye, ufejlbarlige Vaaben: Trosbekendelsen. Allerede den 5. September udsendte han et lille Skrift: »Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H. N. Clausen«, hvis Fortale er dateret »Irenæi Dag 1825«, d. v. s. den 26. August. Det er saaledes skrevet i Hast og bærer helt igennem Præg heraf.

I dette »Feidebrevs« Fortale træder Grundtvig op imod Professor Clausen som hans »*kirkelige Modstander*«, fordi han i sin nylig udkomne Bog har »stillet sig i Spidsen for

alle den Christelige Kirkes Fiender og Guds Ords Foragtere i Landet«. »Paa den eneste ægte Historisk-Christelige Kirkes Vegne« anklager Grundtvig Professor Clausen, »Præst-Læreren i Kirke-Skolen«, for »den *almindelige Christenheds* Domstol« »for en *falsk* Lærer«, hvis han ikke som ærlig Mand »*enten* gjør den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom *eller* nedlægger sit Embede og aflægger sit christne Navn«. Naar Grundtvig ikke paa et tidligere Tidspunkt har gjort dette Skridt, beror det paa, at han »først nylig er kommet til klar Ærkjendelse af hvad der er den Christelige Kirkes urokkelige og uforanderlige Grundvold«. Nu vil han lægge »Professorens Bog ved Siden ad Kirkens Bekiendelse og erklære: de lade sig umulig forene«. Resultatet maa uvægerlig blive en »*kirkelig* Skilsmisse-Dom«. Grundtvig vil saaledes en klar »Skilsmisse« mellem dem, der har Ret til at bære Kristennavnet, og dem, der falskelig har tilegnet sig det; men det fremgaar ikke tydeligt, om han vil have de sidste udelukket af Statskirken, eller om Skilsmissen kun skal finde Sted inden for dens Mure; mest tyder paa Udelukkelse.

I selve »Gienmælet« behandler Grundtvig Professor Clausens Skildring af Protestantismen samt hans Kirkebegreb og fremstiller samtidig sin Opfattelse af Kristendom og Kirke, saaledes som den nu havde taget Form efter »Opdagelsen«. — »Gienmælet« slutter med at udtale Haab om Indførelse af Tolerance, saa »enhver, der ikke vilde være geistlig Embeds-Mand, fik Lov at bekiende sig til hvilken i Borger-Samfundet taalelig Tro, han vilde, og lære derefter«. Grundtvig udtaler tillige sin Fortrøstning til, at »ingen viis Øvrighed beskikker og lønner Præster, for hvis Lærdom den ingen Sikkerhed har«, med andre Ord: den kristne Øvrighed maa ikke blot kræve de gejstlige Embedsmænds Ed paa at ville følge Symbolerne, men ogsaa sørge for Edens virkelige Overholdelse.

Professor Clausens Svar paa »Kirkens Gienmæle« blev

Anlæggelse af Injurieproces mod Grundtvig, som efter et Par mislykkede Forsøg paa at faa Retssagen standset nedlagde sit Præsteembede i Maj 1826.

II. Tidligere Fremstillinger.

En videnskabelig kritisk Fremstilling af N. F. S. Grundtvigs egentlige Motiv eller Motiver til, midt under Professor, Dr. theol. H. N. Clausens Injuriesag imod ham, at søge sin Afsked som residerende Kapellan ved Vor Frelzers Kirke i København i Maj 1826 er hidtil ikke fremkommet. At afhjælpe Savnet heraf er Formaalet med denne Afhandling.

Kirkehistorikerne og Grundtvigbiograferne har i deres Skildring af Aarsagerne til Grundtvigs Embedsnedlæggelse mere eller mindre været paavirket af Tradition, tidligere Fremstillinger eller de sidst fremkomne Kilder og har gennemgaaende undladt en kritisk Bedømmelse af Kildematerialet.

Kirkehistorikeren *Ludvig Helweg*, der næppe har haft andet Kildemateriale til sin Raadighed end Stridsskrifterne fra Injurieprocessens Tid og Aarene umiddelbart derefter samt mundtlige Meddelelser — han var en Discipel af Grundtvig — at holde sig til, skriver i sit store Værk: »Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen« (2. Bd., 1855), at Grundtvig, da Retten ikke gav ham Medhold i hans Krav om Injuriesagens Afvisning, »strax efter fandt sig beføiet til at nedlægge sit Embede i Statskirken, som han ikke troede længer med Ære at kunne beklæde«. Helweg føjer hertil, at Grundtvig ved sin Indsigelse mod Professor Clausen tillige havde ment »at fyldestgjøre en statskirkelig Embedspligt«; men »da nu den afgivne Kjendelse viste, at Retten vilde behandle den hele Strid som en privat Sag, der var Statskirken som saadan fuldkommen ligegyldig, ansaae han det for sin Pligt at opgive sin statskirkelige Embedsstilling, for som fri Præst at stride den

aandelige Strid¹. I anden Udgave af 2. Bd. (1883) mener Helweg, at den Hurtighed, hvormed Afskedsansøgningen indsendtes, beroede paa, at Stiftsprovst H. G. Clausen forbød ham at lade Salmen »Den signede Dag« afsynge ved Tusindaarsfesten for Ansgars Ankomst til Danmark².

Nordmanden *H. Brun* indlader sig i »Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb« (1882) ikke paa nogen selvstændig Fremstilling³, men nøjes med at citere Grundtvigs Udtalelse i »Kirke-Speilet« (1871): »Hvorfor jeg imidlertid nedlagde mit Embede, uagtet selv Biskop *Münter* paa-trængende bad mig beholde det, var ene og alene, fordi Præste-Stillingen i Stats-Kirken syntes mig utaalelig, naar Øvrigheden holdt med Stats-Kirkens aabenbare Fjender, og naar jeg, som en født Hader af Processer, skulde følges med den ærgerligste af alle Processer, hvor den borgerlige Ære stod paa Spil, og det gjorde derfor Udslaget, at Kong *Frederik den Sjette*, da jeg personlig forestillede ham det, svarede mig ganske alvorlig: »Det kan jeg ikke gjøre ved, jeg har holdt paa Dem, saalænge jeg kunde.« Clausens Forbud mod Brugen af Grundtvigs Salmer til Tusindaarsfesten fremskyndede ifølge Brun kun Afskedsansøgningens Indgivelse.

Kirkehistorikeren *L. Koch* er den første, der er gaaet lige til Kilderne. Han offentliggjorde 1882 i »Kirkehistoriske Samlinger«⁴ Aktstykkerne vedrørende Salmeaffæren samt Grundtvigs Afskedsbegæring til Kongen for ved Hjælp af disse Aktstykkers Datering at bekræfte en Udtalelse af Grundtvig i »Kirke-Speilet« om sin Embedsnedlæggelse: »At jeg derimod nedlagde Embedet otte Dage før *Ansgars-Festen*, som jeg egenlig havde fremkaldt og

¹) L. Helweg l. c. II (1855), S. 519 f.

²) L. Helweg l. c. II (1883), S. 484 f. Helweg holder sig her til Grundtvigs Meddelelse i »Kirke-Speilet« (1871), S. 387.

³) H. Brun l. c. I, S. 76.

⁴) 3. R. III (1881—82), S. 698 ff. Af disse Aktstykker er Gr.'s Afskedsansøgning trykt i nærværende Afhandling S. 219 ff.

havde indledt og glædet mig til hele Vinteren, var det Puds, Stiftsprovst *Clausen* spillede mig med »Den signede Dag, som nu vi seer«, uagtet Psalmerne til Jubelfesten høitidelig var gjort til en fri Sag¹. I »Den danske kirkes historie i årene 1817—1854« (1883) skildrer Koch Grundtvigs Motiver til at opgive Præstestillingen ved at gengive Størstedelen af hans Afskedsbegæring ordret og tilføjer, at »Grundtvig end mere var bleven tilskyndet til at nedlægge sit embede ved den krænkelse, der formentlig var bleven ham tilføjet i anledning af tusindårsfesten for kristendommens indførelse«; hertil kom saa, at »Grundtvig følte sig dybt krænket« ved Biskoppernes Hyrdebrev i Anledning af Jubelfesten, som — uden at nævne Navne — skarpt kritiserede hans Angreb paa Professor Clausen².

Fr. Winkel Horn citerer i »N. F. S. Grundtvigs Liv og Gjærning« (1883) ordret baade Bruns Gengivelse af Grundtvigs Udtalelse i »Kirke-Speilet« og Kochs Referat af Afskedsansøgningen ganske ukritisk, uden saa meget som at bemærke visse iøjnefaldende Uoverensstemmelser; i øvrigt hævder han, at Grundtvigs Embedsnedlæggelse, efter at Rettens Kendelse var gaaet ham imod, var »det eneste korrekte«; dog fremskyndede Salmeforbudet dette Skridt³.

I »N. F. S. Grundtvigs religiøse Udvikling« (1889) giver Kirkehistorikeren *Fredrik Nielsen* i højere Grad end de tidligere nævnte Forfattere en selvstændig, men dog ikke særlig klar Fremstilling af Grundtvigs Motiver til at søge sin Afsked: »han havde længe været stærkt forpint af Præstestillingen i Statskirken med alle dens Kompromiser«; Injurieprocessen havde hvilet tungt paa ham, ligesom han følte, at den skadede hans præstelige Agtelse og borgerlige Æresfølelse; derimod havde hans Embedsførelse ikke tynget ham; da han modtog Resolutionen med Paabud om ved Tusindaarsfesten kun at benytte Salmer, der fandtes

¹) N. F. S. Grundtvig: »Kirke-Speil« (1871), S. 387.

²) L. Koch l. c., S. 77 ff.

³) *Fr. Winkel Horn* l. c., S. 323 ff.

i den autoriserede Salmebog, var Maalet fuldt¹. Fr. Nielsen yder ogsaa et betydeligt Bidrag til Forstaaelsen af Grundtvigs Stemninger i de afgørende Maaneder; men en Vurdering af hans Motivets forskellige Betydning for den endelige Afgørelse saavel som kritiske Kommentarer til Afskedsansøgningen til Kongen, der gengives in extenso, indlader han sig ikke paa.

Højskoleforstander *Ludvig Schrøder* hævder i sin Bog »N. F. S. Grundtvigs Levned« (1901), at det var den clausenske Injuriesag, der førte til, at Grundtvig begærede sin Afsked, selv om ogsaa andre Aarsager bidrog til denne Udgang: en ny truende Proces, Salmeforbudet og Kongens Stilling².

Det var saaledes de nævnte Forfatteres Opfattelse, ja, vel i det hele den almindelige Mening indtil Begyndelsen af det 20. Aarhundrede, at Hovedaarsagen til Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet maatte søges i Clausens Injurieproces og dens Følger for Grundtvig samt i Salmeforbudet. Men i 1906 kastede Sognepræst *D. Thrap* i en Artikel: »Til Oplysning om Grundtvigs Nedlæggelse af Embedet 1826«³ — ved Henviisning til et Par Breve fra Grundtvig, skrevet kort efter hans Afskedigelse til henholdsvis *W. A. Wexels* (28/8 1826) og *A. Helland* (10/9 1826) — et ganske nyt og meget betydningsfuldt Problem ind i Spørgsmaalet om Aarsagerne til Grundtvigs Embeds-nedlæggelse. Han skriver bl. a.: »Fra min Ungdom havde det staaet for mig, som det var en Samvittighedstvang, der bragte ham til et dengang saa overraskende Skridt. Denne Tanke veg dog i Tidens Løb, da det syntes klart nok, at det var de kirkelige Forhold, der efter Kirkekam-

¹) Fr. Nielsen l. c., S. 274 ff.

²) L. Schrøder l. c., S. 86 f.

³) Kirkehist. Saml. 5. R. III (1905—1907), S. 423—434. Artiklen bestaar foruden af en Indledning af Gengivelser, dels af et Brudstykke af et Brev fra Grundtvig til *W. A. Wexels* (28/8 1826), dels af tre Breve fra Grundtvig til *A. Helland* (10/11 1823, 10/9 1826, 27/12 1827). Ud- drag af Brevene af 28/8 og 10/9 1826 er trykt i nærværende Afhand- ling S. 229 f. og 232.

pen 1825 havde gjort ham Stillingen i højeste Maade ubehagelig, for ikke at sige trykkende. At den virkelig skulde blive trykkende for en Personlighed som Grundtvig, havde jeg dog vanskeligt for at tænke mig. At her var Ubehageligheder og Pinagtigheder nok, vidste Enhver, der kjendte lidt til hine Dages Historie, men at det var *Præstegjerningen selv*, Menighedstjenesten, der ved sine Hverdags-Byrder blev ham saa pinefuld, at den bragte ham til det alvorfulde og overraskende Skridt, var mig aldeles nyt. Det har naturligvis ikke været dette alene, men at det har haft en *Hovedandel* i hans vigtige Beslutning, synes at fremgaa af hans her omhandlede Ytringer¹. — Thrap har Ret i, at Grundtvig i disse Breve angiver et helt andet Hovedmotiv end i Afskedsansøgningen til Kongen. Ejendommeligt er det, at hverken L. Koch eller Fr. Nielsen er blevet opmærksom paa denne fundamentale og ellers meget iøjnefaldende Forskel i Grundtvigs Motivangivelse, eftersom Brevet til Helland allerede er trykt 1881². For Fr. Nielsens Vedkommende er Forholdet endnu mærkeligere; han gengiver i sit ovennævnte Værk³ et stort Stykke af Brevet til Wexels — netop det afgørende Stykke, men dog i en anden Forbindelse — uden at uddybe Brevets Indhold nærmere.

Pastor *P. N. Petersen* imødegik Aaret efter Thrap i en Artikel: »Hvorfor nedlagde Grundtvig sit Embede 1826?«⁴. Hans Fortolkning af Grundtvigs Udtryk i de to Breve er imidlertid meget søgt. Han hævder, at Grundtvig »gennem en hel Række mangfoldig stemte, men samstemmende og grundenige Udtalelser har nævnt den Vending, som Kirkekampen tog i 1826, som den egenlige Grund til, at han nedlagde sit Embede, og Tildragelsen med Salmerne som Lejlighedsaarsagen til, at det skete paa et saa tidligt Tids-

¹) L. c., S. 423 f.

²) Dansk Kirketidende 1881, Sp. 840 ff.

³) S. 281 f.

⁴) Dansk Kirketidende 1907, Sp. 513—522.

punkt i 1826. Saaledes stod det for Grundtvig, naar han siden kastede et historisk Tilbageblik paa disse Dages Begebenheder, og vi gør sikkert rettest i at blive staaende herved¹. Heri har Pastor Petersen ikke Ret; de to Breve har fremkaldt en endog dybtgaaende Tvivl, som han ikke har fjernet.

Højskoleforstander *H. Rosendal* gaar i sin lille populære Biografi »N. F. S. Grundtvig« (1909) nærmest en Mellemvej og fremhæver, at de dybere liggende Aarsager var at søge i de Samvittighedskvaler, som Præstestillingen medførte for Grundtvig; denne havde hele Tiden været trykket af Forpligtelsen til at vie fraskilte og til at tage aabenbart uværdige til Alters; hertil kom saa under Injurieprocessen, at hans Opfattelse af Embedseden gjorde ham mere og mere forpint. De ydre Aarsager, der endelig fremkaldte Katastrofen, var: Biskoppernes Hyrdebrev, Kongens Stilling og Salmeforbudet².

Derimod slutter den kendte Grundtvigforsker *F. Rønning* sig nær til Thrap i 3. Bd.s 1. Del (1911) af sit bindstærke Værk »N. F. S. Grundtvig«³. Han gengiver en Række Udtalelser af Grundtvig og hævder, at Aarsagerne til Embedsnedlæggelsen, efter Grundtvigs egen Redegørelse, var følgende: 1) »Urenheden« i den danske Statskirke, 2) den Omstændighed, at han, naar han i Henhold til sin Embedsed bestred Vantroen, kunde være udsat for stadige Injurieprocesser, og 3) den personlige Egenskab, at han »kun var skikket til Prædikant, ej til det daglige Hyrdeliv«⁴. Hertil føjer Rønning: »Dette sidste har sikkert spillet en afgørende Rolle. Havde Grundtvig haft en dyb Kærlighed til Præstegærrningen som Helhed, havde han sandsynligvis ikke sluppet den«⁵.

¹) L. c., Sp. 519.

²) H. Rosendal l. c., S. 158 ff.

³) I det følgende citeret »Rønning«.

⁴) Rønning III, 1, S. 146 f.

⁵) L. c., S. 147.

Grundtvigforskeren *Holger Begtrup* kommer i sin lille Bog »N. F. S. Grundtvigs Saga« (1927) ikke ind paa en Skildring af de egentlige Aarsager til Embedsnedlæggelsen; det samme er Tilfældet med Professor *Edv. Lehmann* i sin Biografi »Grundtvig« (1929); begge nøjes med at udtale, at Grundtvig fulgte sit »Instinkt«, sin »indre Drift«, og at Tiden viste, han havde gjort rigtigt deri¹.

De sidste fire Forfattere er alle enige i at fremhæve, at Salmeforbudet var den Draabe, der fik Bægeret til at flyde over². Denne Opfattelse deler ogsaa Kirkehistorikerne Provst *Alexander Rasmussen*³ og Dr. theol. *Bjørn Kornerup*⁴.

Til Slut skal det lige nævnes, at *Vilhelm Andersen* i sin Litteraturhistorie⁵ diplomatisk gaar uden om Grundtvigs Motiver til Embedsnedlæggelsen, idet han blot meddeler, at Grundtvig lige efter Salmeforbudet »ikke ugerne og med sin vakre Hustrus fulde Samtykke« tog foreløbig Afsked af Statskirken. Derimod vover *Hans Brix* sig i »Danmarks Digtene« (1925) til en kortfattet Omtale deraf, men viser rigtignok, at han ikke har begrebet meget af, hvad der foregik i Maj 1826; han skriver saaledes, at Grundtvig langt om længe opnaaede »Kirkemæle, men atter fik det *frataget* som en Følge af Begivenheder, der vedrørte den ny store Kirkefest, Ansgarjubilæet, Tusindaarsfesten for den danske Kirke 1826«⁶.

¹) Holger Begtrup l. c., S. 47. Edv. Lehmann l. c., S. 115.

²) H. Rosendal l. c., S. 158 f. Rønning III, 1, S. 141. Holger Begtrup l. c., S. 47. Edv. Lehmann l. c., S. 114.

³) Alexander Rasmussen: »Frederik Münter. Et Mindeskrift« I (1925), S. 211.

⁴) Bjørn Kornerup: »Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie« (1929—30), S. 345.

⁵) »Illustreret dansk Litteraturhistorie. Ved Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen« III (1924), S. 177; sml. Vilh. Andersen: »N. F. S. Grundtvig« i »Dansk biografisk Leksikon. Red. af Povl Engelstoft« VIII (1936), S. 372.

⁶) Hans Brix l. c., S. 184. Fremhævelsen af Forf.

III. Kilderne og deres indbyrdes Forhold.

1. Grundtvigs *Koncept til Skrivelse til Biskop Münter, dateret 7. Maj 1826*¹.

Ved at overveie, hvad det vil sige, at den Injurie-Sag, Hr. Prof. Theol. Clausen har anlagt imod mig, skal efter Rettens Kiendelse², uagtet min Paastand om Afviisning, have Fremme, føler jeg mig aldeles udygtig til, under disse Omstændigheder, at bære de Byrder og Forpligtelser, der paa-ligge mig som Lærer i den Danske Kirke. Jeg kan nemlig ikke dølgte for mig selv, at jeg, under nidkær Udøvelse af mine Embeds-Pligter, baade som Skribent, som Prædikant og som Medlem af Skole-Commissjonen, idelig er udsat for Injurie-Processer, som,³ selv naar de alle bleve vundne, vilde aldeles

¹) Koncepten findes i N. F. S. Grundtvigs Arkiv i Rigsarkivet — Fasc. 407: Embedsskrivelser 1822—1839 — og gengives her i sin sidste (anden) Redaktion, dog — ligesom de følgende Aktstykker — med noget modificeret Tegnsætning og saaledes, at første Redaktion vil fremgaa af en Note. Dens sidste Redaktion er trykt i »Breve fra og til N. F. S. Grundtvig. Udgivne af Georg Christensen og Stener Grundtvig. II (1821—1872)« (1926), S. 112 f. — Værket citeres i det følgende: »Breve« —; Udgiverne har heri ladet Teksten trykke paa en saadan Maade, at dens sidste Afsnit staar som et Postskriptum med Grundtvigs fornyede Underskrift; dette har ikke været Grundtvigs Mening; det tilsyneladende Postskriptum er fremkommet ved, at Grundtvig har udstreget sidste Halvdel af første Redaktion, men ikke sin Underskrift; ved Udarbejdelsen af anden Redaktion har han imidlertid ikke kunnet faa Plads til alt oven over sin første Underskrift, men har under denne fortsat med sidste Afsnit, hvorunder han saa har sat sin Underskrift, men uden at strege den første.

²) Kendelsen blev afsagt den 10. April 1826; se »Kjendelse og Dom i Sagen H. N. Clausen contra N. F. S. Grundtvig. Udg. af J. Roed« (1826), S. 3 ff.

³) Det følgende lød oprindelig saaledes: »selv naar de alle vandtes, vilde udgjøre et Martyr-Dom, jeg føler mig for svag til at udholde. Det er derfor min Pligt at gribe nærværende Øieblik, da jeg trues med en ny Injurie-Proces af en Religjons-Lærer i et Institut, hvem jeg paa Embeds Vegne har været nødt til at irettesætte for Bestridelse af den besalede Lærebogs Grund-Sætninger, til at unddrage mine Skuldre fra den overlegne Byrde, nedlæggende herved høitidelig i Bispe-Haanden, hvorigiennem det er mig overantvordet, ikke alene det mig allernaadigst betroede Embede

forstyrre min præstelige og borgerlige Rolighed og udgiøre et Martyrdom, jeg maa bekiende mig for svag til at udholde. At min Frygt i denne Henseende kun er alt for vel grundet, viser en ny Injurie-Proces, hvormed jeg i dette Øieblik trues af en Lærer i et Institut, hvem jeg paa Embeds Vegne har været nødt til at laste for Bestridelse af den befalede Lærebogs Grund-Sætninger¹. Saa tungt et Skridt det derfor end er for en fattig Mand med Kone og Børn at træde ud af den Bane, hvorpaa han omsider fandt det daglige Brød, saa maa dog ingen Betragtning afholde mig fra at giøre det, da jeg seer, det er aldeles nødvendigt, naar jeg ikke, ved Tabet af min Rolighed, vil daglig blive mere udygtig til aandelige Sysler og tidlig moden til Graven. Vigende altsaa, i Herrens Navn, for den Nødvendighed, der byder mig unddrage mine Skuldre fra en overlegen Byrde, nedlægger jeg herved høitidelig i Haanden, hvorigiennem det er mig overantvordet, ikke alene det mig allernaadigst betroede Embede som residerende Capellan ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, men i det Hele Lære-Embedet i den Danske Kirke, saa jeg fra nu af, for Guds Ansigt, agter mig løst fra alle de Pligter og skildt ved alle de Rettigheder, Danmarks Love hidtil paalagde og hjemlede mig som lovlig kaldet og beskikket Lærer i den Danske Kirke.

Af Deres Høiærværdighed udbeder jeg mig den sidste Godhed at meddele mig Beviis for Opfyldelsen af den tunge Pligt, ved hvis Udøvelse jeg haaber, D. H. selv vil finde, jeg noksom bøder for, hvad jeg under min Embedsførelse, visselig mod min Villie, maatte agtes at have forbrudt.

Den Herre, jeg, baade som Christen og Præst, har svoret

som residerende Capellan ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, men i det Hele Lære-Embedet i den Danske Kirke, saa jeg, fra i Morgen, den ottende Mai, anseer mig for løst fra alle de Pligter og skildt ved alle de Rettigheder, Danmarks Love hidtil paalagde og hjemlede mig som lovlig kaldet og beskikket Lærer i Kirken!

Den Herre, jeg, baade som Christen og Præst har svoret urokkelig og evig Troskab, Han dømme mellem mig og mine Fiender! Han være mit Hjertes Klippe og min Deel evindelig! Amen!

Ærbødigst

*Nikolai Frederik Severin Grundtvig,
hidtil residerende Capellan
ved Vor Frelzers Kirke.*

¹) Se herom S. 291 ff.

urokkelig og evig Troskab, og som er mit Hjertes Klippe og min Deel evindeligt, Han dømme mellem mig og mine Fiender, og Han aabenbare det i sin Time, om jeg har vanæret den Danske Kirke, medens Han veed, det var mit Hjertes Begjæring som min Skyldighed, saavidt jeg ved Hans Bistand formaade, at haandhæve dens Ære og paatale dens Ret.

Christianshavn d. 7de Mai 1826.

Ærbødigst

N. F. S. Grundtvig.

Høiærværdige Hr. Biskop F. Münter
over Sjællands Stift i Kiøbenhavn.

2. Grundtvigs Afskedsansøgning til Kongen af 8. Maj 1826¹.

Til Kongen!

Allernaadigste Konge!

Da jeg i Efteraaret 1825 saae mig angrebet med en Injurie-Proces af Hr. Prof. Theol. Clausen, der saaledes vilde kalde mig til Regnskab for Maaden, hvorpaa jeg havde ført den Strid mod falsk Lærdom, hvortil jeg ved min Embeds-Eed er

¹) Grundtvigs Afskedsansøgning til Kongen af 8. Maj 1826 findes i Rigsarkivet (Danske Kancellis 1. Departement: Bilag til Registrant 1826, Nr. 435) i to Eksemplarer, hvoraf det ene blev sendt direkte til Kongen og af dennes Kabinetsskretær videre til Kancelliet, det andet (paa stemplet Papir) gennem Biskop Münter til Kancelliet.

Paa Ansøgningens første Spalte er dens Indhold angivet, som følger: »N. F. S. Grundtvig ansøger allerunderdanigst om Afsked i Naade fra det ham hidtil allernaadigst betroede Embede som residerende Capellan ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, og om Løsning fra sin præstelige Embeds-Eed, som det er ham moralsk umueligt længer at holde, hvorfor han allerunderdanigst beder, at en Anden strax i hans Sted maa vorde konstitueret!«

Det med Kursiv trykte findes kun i det Eksemplar, der ekspederedes gennem Biskoppen. De to sidste Sætninger er tilføjet med Grundtvigs Haand, men med andet Blæk; dette, i Forbindelse med Münters Udtalelser i Følgeskrivelsen eller Betænkningen (se denne Afhandling S. 221), lader formode, at Grundtvig selv har overbragt Biskoppen Afskedsansøgningen og først hos denne har tilføjet de to omtalte Sætninger. Bortset fra enkelte Afvigelser i Ortografi og Tegnsætning er de to Eksemplarer ellers, med Undtagelse af en mindre Tilføjelse i det,

forpligtet, da ansøgte jeg allerunderdanigst om, at denne Injurie-Proces maatte ved et allernaadigst Kongebud hæves, da jeg ei kunde være Andre end Majestæten, og hvem Allerhøistsamme dertil maatte forordne, Regnskab skyldig for Udførelsen af en Embeds-Pligt; men det Kongelige Danske Cancellie svarede mig, at derved var Intet at gjøre¹.

Siden har jeg da stræbt at overbevise den Kongelige Lands-Overret om, at fornævnte Injurie-Sag burde afvises, men heller ikke dette lykkedes², og jeg maa da ansee det for en juridisk Feiltagelse, hvad der stedse har været min trøstende Overbeviisning, at naar jeg, efter bedste Indsigt, iagttog mit Embeds Pligter, skyldte jeg ingenlunde Fienderne ad Statens Religjon, men kun Majestæten Regnskab. Jeg seer mig, efter min Overbeviisning om Embeds-Eed og præstelig Nidkiærlighed, som jeg maa blive tro, nu daglig udsat for, baade med Mund og Pen, at give dem, der bestride Statens Religjon, Leilighed til at paaføre mig, der skal forsvare den, Injurie-Processer, og denne Embeds-Byrde, Allernaadigste Konge! er mig for svar, jeg kan ikke bære den!

Saa beder jeg da, med barnlig Frimodighed, Landets Fader i Naade at tage fra mig, hvad i uforglemmelig Naade er skiænket mig af Ham, beder om at løses fra det Embede, der, som residerende Capellan ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn³, allernaadigst har været mig betroet, og at løses fra min præstelige Embeds-Eed, med alle de Forpligtelser, jeg ved den frivillig har paataget mig!

Vis paa, at Lands-Faderen ei vil see Utaknemmelighed eller

der sendtes direkte til Kongen, ganske ens. Det sidstnævnte er gengivet her.

Koncepten — der er udateret, men ellers overensstemmende med de to Eksemplarer af Afskedsansøgningen — opbevares i Grundtvigs Privatarkiv i Rigsarkivet (Fasc. 424a: Ansøgninger til Kongen fra Grundtvig 1814—1844); den er trykt i »Breve« II, S. 111 f. — Afskedsansøgningen er første Gang trykt af L. Koch i hans »Bidrag til det 19de århundredes kirkehistorie. IV: Grundtvigs entledigelse 1826« (Kirkehist. Saml. 3. R. III (1881—1882), S. 702 ff.), dog med en Del Afbigelsler.

¹) Se herom S. 265 ff.

²) J. Roed: »Kjendelse og Dom i Sagen H. N. Clausen contra N. F. S. Grundtvig« (1826), S. 3 ff.

³) De to sidste Ord findes ikke i Skrivelsen, der ekspederedes gennem Biskop Münter.

noget Ondt i dette Skridt, jeg kun med Taarer gjør for at bevare en uskadt Samvittighed og for ei til Slutning, mod min Villie, at beskiamme et Navn og en Dragt, der kun med Æren maa bæres, aflægger jeg min uskrømte Taksigelse til Majestæten for de mange Naades-Beviisninger, jeg, under min tunge Strid mod Tidens Strøm, af Majestæten i 16 Aar har oppebaaret, og tager den Trøst med mig ud af den Danske Kirke, at kan Den end lettelig finde klogere og lykkeligere Tjenere, troere efter deres Overbeviisning skal Den dog ei lettelig finde dem!

Christianshavn d. 8de Mai 1826.

Allerunderdanigst

Nikolai Frederik Severin Grundtvig.

3. *Biskop Münters Følgeskrivelse eller Betænkning af 10. Maj 1826*¹.

Medfølgende allerunderdanigste Ansøgning har jeg idag modtaget fra den residerende Capellan for vor Frelasers Menighed, Herr Grundtvig, og gjør mig herved den Ære at indsende den til det høie Collegii nærmere behageligste Foranstaltning. Jeg beklager, at en Mand af Hr. Grundtvigs Anlæg har indviklet sig i saadanne Vanskeligheder, som han ikke føler sig voxen til at bære. Men da han uagtet mine og hans Venners Forestillinger anseer sig forpligtet til at gjøre dette Skridt, saa kan jeg ikke andet end anbefale ham til Hans Majestæts Naade.

Da jeg i Samtale med ham har fundet ham saa bevæget, at jeg troede at have Grund til at befrygte, at han ikke til Opbyggelse vilde kunne forvalte sit Embede, saa har jeg paa hans Andragende anmodet Stiftsprovsten om at constituere en anden Præst til indtil videre at varetage hans Forretninger.

Kiøbenhavn d. 10. Maji 1826.

Allerærbødigst

Münter.

Til det Kongelige Danske Cancellie.

¹) Biskop Münters Følgeskrivelse eller Betænkning af 10. Maj 1826 findes i Rigsarkivet (Danske Kancellis 1. Departement: Bilag til Registrant 1826, Nr. 435).

4. Grundtvigs Brev til B. S. Ingemann af 20. Maj 1826¹.

Christianshavn 20de Mai 1826.

Inderlig Tak, kiære, fuldtro Ven! for dit rørende, trøstelige Ord, som jeg i denne Tid kunde høilig behøve; thi det er græseligt, saa uskikkede de fleste Mennesker er til at behandle Hjerter, saa, naar de, endog med Tanke til, hvad de kalde vort eget Bedste, vil under dybe Rørelser bringe os fra, hvad de kalde Lidenskabelighed, til, hvad de kalde Fornuft, arbeide de aabenbar paa at bringe os i Daarekisten, saa vi maae dobbelt takke Gud, naar vi, om end med sønderrevet Hjerter, saa dog med besindig Rolighed, kan sige: Gud skee Lov! nu har de velstuderte Læger dog opgivet dig, overgivet dig til Ham, hos hvem du er i gode Hænder!

Du vil, kiære Ingemann! allerede heraf, eller rettere selv uden dette, slutte, at jeg i denne Tid har saa tit maattet giengtage de nærmeste udvortes Grunde til mit Side-Spring og høre dem saa veltalende giendrevne, at jeg selv begynder at finde dem smaalige og gider neppe nævnet dem; men skiøndt du nok veed, det er alt store Ting, naar det staaer klart for os, *hvad* vi skal gjøre, saa vi maae finde os i, at det sidste store *hvorfor* er os meget dunkelt, saa deler jeg dog gjerne baade min Klarhed og min Dunkelhed med en af de Faa, som føler, at Lyset herved besøger os i begge Skikkelser, og mest i den Sidste, som Morgenrøden fra det Høie klædt i Støvskeye, som Gud aabenbaret i Kiød.

Saalænge jeg mindes mig som Herrens Tjener, har det aldrig været mit Ønske til Varighed at være, hvad man kalder Præst i dette Babel, og maatte jeg blot efter min Faders Død frit forkyndt Guds Ord herinde², da havde jeg neppe nogensinde søgt geistligt Embede paa en Tid, da det, fornemmelig i Hovedstaden, har saamange Byrder, ei blot for den aandelige Virksomhed, men ogsaa for Samvittigheden. Under hine Omstændigheder derimod følte jeg dunkelt, men dybt, at jeg baade turde og burde trakte efter et Præste-Kald i Hoved-

¹) Opbevares i Grundtvigs Privatarkiv (i R. A.), Fasc. 454a: Brevvexling med B. S. Ingemann 1821—1834. Med 1880-ernes Ortografi findes det trykt i Svend Grundtvig: »Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859« (1882), S. 78 ff.; dette Værk citeres i det følgende: »G. og I. Brevvexling«.

²) København.

staden, men naturligviis med den Betænkning, saasnart Øie-medet, Ordets fri Forkyndelse, en Tidlang var opnaaet, da gierne at afkaste Byrden, om end Velfæerden, verdslig talt, hængde ved den.

Jeg vil ikke gientage, hvad du veed, eller hvad dog her er ubetydeligt, men kun erindre, at i min første Embedstid her var Byrden mig umaadelig tung, især fordi jeg følte mig for svag til at kaste den; men siden *Nyaarsmorgen*¹, da jeg igjen følte Herrens kraftige Nærværelse, blev Byrden mig efterhaanden saa let, at jeg neppe følte den, indtil den ved Injurie-Stævningen faldt paa mig med Klippe-Vægt. Det var nu ikke Embeds-Følelsen, der betyngede mig som saadan, men det var Følelsen af, at min præstelige Agtelse laae i Hedningers Hænder, det var Levningen tillige af min kiødelige Æres-Følelse, og endelig den Møllesteen, Proces-Acter og Rabulisterie er for mig. Herren styrkede mig, saa jeg forrettede mit Embede med Liv og Kraft, maaskee bedre end nogensinde; men det fraregnet, var jeg de sidste tre Maaneder af forrige Aar som den, der ligger i Graven, og fik af saakaldte Venner sædvanlig kun den dræbende Trøst, at ogsaa i deres Øine havde jeg be-gaaet en ubesindig, ukiærlig Handling, da jeg tjende min Herre saa trolig og handlede med saamegen Besindighed og Kiærlighed, som det nogensinde har været mig mueligt. Dog, den Gud, der vil prises af Dødnings, Han lod mig ikke utrøstet, men opreiste mig i den Følelse, at Han regierer, Han, af hvem al Faderlighed haver Navn i Himlen og paa Jorden, saa enten skulde det Værste ikke times mig, eller noget endnu langt overveiende Godt vederkvæge mig, og Hans Engel tilsmiled mig paa hvert Blad af Rimkrøniken², saa den blev Figen-bladet, der lagdes paa min Hjerte-Byld og lægde den. Lige siden den Tid har jeg mere og mindre hver Søndag, men især med den dybeste, usvigelige Følelse siden Paaske, ved Confirmationen (først den *anden*, jeg har holdt i mit Præste-Liv; den første var i Udbye) og ved Alt, hvad der kun kommer igjen ad Aare, har jeg vemodig, men sødt og salig følt *Farvel*, og saavel Himmelfarts-Dagen som 6te Søndag³ maatte jeg saagodtsom sige mine Tilhørere Farvel; jeg kunde ikke andet,

1) Digtet »Nyaars-Morgen« fra Sommeren 1824.

2) Chr. Molbech udgav 1825 »Den danske Rimkrønike«; Grundtvig omtalte denne og udviklede sit Syn paa dens Tilblivelse i en større Afhandling i »Nyt Aftenblad« 1826, Nr. 13—18.

3) Sjette Søndag efter Paaske, d. v. s. den 7. Maj 1826.

skiøndt jeg af mit Hjertes Fylde ønskede dem en glædelig Fest¹ og havde, som du veed, med inderlig Glæde beredt mig paa at holde den med dem. Hvad mig skulde times, det vidste jeg ikke, men at jeg var færdig her², det følte jeg dybt, og med denne Følelse gik jeg den 8de Mai til Majestæten, første Gang i et Aar, vel for at overlevere Ham Rimbladene³, men egenlig for ved denne gode Leilighed at vise Ham, hvorledes en christelig Præsts Stilling nutildags var, og høre, hvad Han dertil vilde svare. Alt føiede sig, [saa] jeg følte Mod og Besindighed til at sige, hvad jeg kunde, og Han optog det meget, endog vidunderlig venligt, men vedkiendte sig paa det Bestemteste Fiendernes Synsmaade for mit Kirkeforsvar og Injuriesagen; og nu var jeg intet Øieblik tvivlsom om, hvad jeg skulde gjøre, kunde saameget mindre være det, som Bansættelsen i Bispenses Hyrdebrev⁴, den i al sin Smaalighed gruelige Psalme-Historie⁵, og en ny Injurie-Proces⁶, hvormed jeg trues, fordi jeg paa Embeds Vegne har lastet Religjions-Undervisningen i et Institut, hvor den dreves galt, — som alle disse Ting, uden ene tage at kunne meer end drille mig, samlede mindede mig om intet Øieblik at opsætte, hvad jeg nu klarlig saae, skulde skee i Dag eller i Morgen.

Her, min Ven! har du Historien, vel ikke saa klar, end sige saa varm, som jeg Ansigt til Ansigt vilde meddele dig den, men dog vel saaledes, at hvad du ei kan forklare dig af det Synlige, føler du, har dog sin gyldige Grund i det Usynlige i og over os. At han, der nys iiskold bansatte mig, nu tager varmt Deel i, hvad der kaldes min Ulykke⁷, og at Cancelliet,

¹) Tusindaarsfesten for Ansgars Ankomst til Danmark, den 14. Maj 1826.

²) I Vor Frelses Kirke.

³) »Kong Harald og Ansgar. Rim-Blade af Danmarks Kirke-Bog til Jubel-Aaret« (1826), forfattet af Grundtvig i Anledning af Tusindaarsfesten.

⁴) »Antistitum ecclesiae epistola encyclica ad clerum« (1826), udsendt i Anledning af Tusindaarsfesten; Grundtvigs Angreb paa Professor, Dr. theol. H. N. Clausen i »Kirkens Gienmæle« kritiseredes deri skarpt, uden at der dog nævntes Navne.

⁵) Forbudet mod til Tusindaarsfesten at benytte Salmer, der ikke fandtes i den autoriserede Salmebog, altsaa ogsaa de af Grundtvig til denne Højtid digtede Salmer; se herom S. 285 ff.

⁶) Se S. 291 ff.

⁷) Grundtvig omtaler her Biskop Münter, der havde medunder-

der, saavidt det stod til dem, har nødt mig til, hvad jeg gjør, nu kalder mig en Perle¹, det anmærker jeg kun som Noget, vi skal takke den Herre for, der vender Strøm i Tanke-Sind, naar og som Han vil.

Om Fremtiden veed jeg naturligviis Intet og afholder mig, saavidt mueligt, fra at giætte, da jeg i den sidste Tid ret har lært, at denne Giætte-Lyst, uden til Maade at være gal, dog er min svage Side, saa Herren tiltalde mig meer, end jeg tænkte, da jeg ved den sidste Grav, hvorover jeg stod, udraabte i Hans Navn: mine Tanker og mine Veie ere ikke eders, men høit over dem som Himlen over Jorden. Han raade!

Saasart jeg kan sige dig noget, skal du høre fra mig. Gud skee Lov! min kiære Lise² blev langt snarere og lettere beroliget, end jeg turde ventet; dobbelt seer jeg Hans Viisdoms og Godheds Finger i Dødsfaldet, som gik tæt foran dette; thi havde den Gamle³ levet nu, veed jeg ei, hvorledes jeg skulde kunne gjort, hvad dog maatte skedt; og aldrig kunde hendes Daatter bedre baaret det Nærværende og Forbigangne end ved nu ligesom at drages til og fra Moderens Grav; maaskee var endog denne haarde Trækning nødvendig; thi, hvad vist nok nu er en sjelden Feil, de Døttres Sorg var overdreven og frygtelig for os, der ønske dem at leve og see gode Dage. L.[ise] har læst dit Brev og takker inderlig med mig; alle Systrene hilse venligst; hils saa din Elskelige fra dem og din

Grundtvig.

5. Grundtvigs Brev til H. H. Aagaard af 3. Juni 1826⁴.

Chvn. 3. Juni 1826.

Kiære Ven!

Giærne undlod jeg at besvare Deres Brev⁵, da det smerter mig, uden at tilfredsstille Dem, men De kunde finde min Taus-

skrevet Bispernes Hyrdebrev i Anledning af Tusindaarsfesten, hvori der fandtes haarde Ord om Grundtvig, især om hans Angreb i »Kirkens Gienmæle« paa Professor H. N. Clausen. Se i øvrigt Biskop Münters deltagende Udtalelser i Følgeskrivelsen af 10. Maj 1826, S. 221.

¹) Hvad Grundtvig her hentyder til, kan ikke afgøres.

²) Grundtvigs Hustru Elisabeth Christine Margrethe, f. Blicher.

³) Grundtvigs Svigermoder, Enkeprovstinde Blicher, død 28. April 1826.

⁴) Trykt i »Breve« II, S. 116—118; det angives ikke her, hvor Originalen opbevares. Det har været umuligt at finde Originalen (eller

hed uvenlig, og da den ingenlunde var det, maatte den ei heller synes saa. Men, sandelig, jeg veed ikke, hvad jeg skal svare en af mine ældste Venner, der besværges mig ved alt Helligt ei at gjøre, hvad jeg har seet mig nødt til at gjøre; thi troer De virkelig ikke, jeg gjerne vilde blive ved at forkynde Guds Ord, hvad nytter det da at besværge mig, og troer De, hvad jeg mener, baade Venner og Fiender maa troe, at jeg kun med blødende Hjerte river mig løs fra den danske Kirke, fordi det er uundgaaelig nødvendigt efter min Følelse, da er det haardt af en Ven at hugge Saar i Saar. Og dog, jeg veed jo godt, det vilde De ikke, men saaledes er det med os Mennesker, vi betragte vore Venners Stilling udenfra og glemme da saa let, at de selv nødvendig maa betragte den indenfra, og nedlægge selv den for Andre gavnligste Byrde, naar den bliver dem *for svar*. Om nu min virkelig var sværere, end at den længer kunde og skulde bæres af mig, eller om det kun var min Utaalmodighed og Mangel af Tillid til Gud, der lod mig finde den for svar, hvem kan afgjøre det uden den Alvidende, og det er haardt, naar mine Venner, efterat jeg dog har baaret meer end de, vil troe det værste om mig, skjøndt jeg visselig ikke frikiender mig selv, om jeg end ikke troer at have feilet i dette Stykke. Naar det overalt er kommet saavidt, at en Præst i Danmark, som endog ved sin Embeds-Ed er forbundet til efter Evne at angribe og bestride, hvad der efter hans Overbeviisning strider mod Guds Ord, enten maa lade Nidkiærheden fare eller ved hver mundtlig eller skriftlig Yttring deraf vente en Injurie-Proces, han ovenikiøbet selv skal føre, og dertil var det kommet med mig, da har jeg slet intet Begreb om, at man kan gjøre andet end nedlægge Embedet jo før, jo heller, og jeg tør sige, at hvem det Skridt alligevel er ubesindigt, har ikke mindste Begreb om præstelig Nidkiærhed og om den borgerlige Fred, der er en nødvendig Betingelse for boglige Sysler og for Virksomhed i det borgerlige Selskab. Jeg siger imidlertid, Gud skee Lov! fordi disse udvortes Omstændigheder ikke nøde mig til at afbryde paa en Tid, jeg følte Trang til at vedblive, ei nødte mig, før jeg

Koncepten til Brevet); den findes hverken i N. F. S. Grundtvigs eller H. H. Aagaards Privatarkiver i R. A. eller i Det kgl. Biblioteks Haandskriftsamling, og Udgiverne af »Breve« har ikke kunnet give Oplysninger om, hvor Brevet opbevares. H. H. Aagaard var Ejer af Hovedgaarden Iselingen ved Vordingborg.

⁵⁾ H. H. Aagaard til Grundtvig af 22. Maj 1826 (»Breve« II, S. 114).

vel med Sorg beklagede, at de aabenbare Frugter af min Virksomhed vare saa faa og smaa, men med Glæde følte, at jeg havde fuldendt det Afsnit af min Bane, hvor jeg skulde tale Guds Ord til den store brogede Vrimmel i en fordærvet Hovedstad, et Ærende, De veed, jeg altid følte, var mig givet, men som jeg kun med Suk har kunnet rygte, og maa være glad over at have rygtet. Sandelig, hvem der har Øie for Guds Finger, maa see, at kun ved den sattes jeg, hvor Verden nødigst saae mig, og kun ved den opholdtes jeg vidunderlig længe paa et Stade, jeg havde ventet langt tidligere at maatte forlade. At Verden er fremmed for saadanne Synsmaader og Betragtninger, kan aldrig forundre mig, men naar selv mine christelige Venner synes at være det, da maa det smerte mig, skøndt jeg, ved at gribe i min egen Barm, godt føler, at i vor nærværende Alder fristes vi alle til at tænke lidt spidsborgerlig, saa jeg skal ikke nægte, at i Fjor Efteraar, da jeg saae, det rimeligvis maatte skee, hvad nu er skedt, forfærdede Tanken mig ordenlig, hvor naturlig den end før har været mig. Dog, Gud være lovet! ei dengang skulde jeg giøre Skridtet, men kun beredes til det, først giøre det nu, da mit Haab var opblomstret, og da den meste Smerte forarsagedes af kiærlige Hænder: af Venner, som for Øieblikket ikke forstaae mig, men mene det jo dog godt baade med mig og med den store Sag, De jo dog nok veed, jeg hverken opgiver eller forlader, hvad jeg saa end ellers maatte nødes til at opgive og forlade indtil saa skal være med alt det Jordiske!

Tag til Takke, kiære Aagaard! med dette Svar, jeg kan for Øieblikket ikke give noget bedre, og mine Venner bør jo dog ogsaa være nøisomme i deres Fordringer til mig paa en Tid, da jeg maa bestige høie Bjerge for at see Solen over Skyerne — dog, ingen Klage! jeg takker Herren, fordi jeg har smagt, han er god, og veed, at Hans Miskundhed varer evindeligt! Hils venligst Deres Kone fra min, som, Gud være evig lovet, bærer det nærværende langt bedre, end jeg turde forlange, da hun jo endnu mindre end mine Venner kan sætte sig ind i min Stilling, men hun behøver ikke at see mig stivt i Øiet for at vide, hvad jeg føler, naar det ringer sammen, og det skulde mine gamle Venner ikke heller behøve!

Gud befalet!

Deres Ven Grundtvig.

6. Grundtvigs Koncept til Indlæg i Clausens Injuriesag¹.

[3. Juli 1826.]

Den ærede Ret har ved sin Kiendelse givet den af Prof. Clausen mod mig anlagte Injurie-Sag Fremme², og skiondt min Overbeviisning om, at Sagen ei burde finde Sted, er lige urokkelig, saa er dog min Protest paa Embeds Vegne mod dens Fremme for Øieblikket død og magtesløs. Det første Skridt, jeg under disse Omstændigheder havde at gjøre for ei at overvældes med Injurie-Processer af alle dem, der kan føle sig personlig stødt og saarede ved min Embeds-Førelse, var allerunderdanigst at ansøge om Befrielse fra et Embede, hvis Byrder paa denne Maade langt oversteeg ei blot dets Fordele, men ogsaa mine Kræfter³; thi umelig kunde jeg, for ei at støde dem, der bestride Statens Religjon, undlade det mandige Forsvar, hvortil jeg er kaldet og beskikket, og lige-saa umelig kunde jeg dog gjøre mit Embede fyldest, naar jeg af dem, mit Forsvar nødvendig maatte være ubehageligt, skulde angribes med Processer, jeg baade fattedes Tid, Lyst og juridiske Kundskaber til selv at føre, og som dog i Grunden ingen Jurist, for Vidtløftighedens Skyld, kunde paatage sig, om han end ellers dertil havde Lyst og Dygtighed. Det store Skridt i min snevre Kreds har jeg da gjort og troer derved frivillig at have givet Staten al den Fyldestgiørelse, Den med Ret og Billighed kunde givet sig selv, hvis Den efter anstillet Undersøgelse havde fundet, at jeg i det nidkiære Religjons-Forsvar, der unægtelig var min Embeds-Pligt, havde forivret eller forløbet mig, og nu, da jeg er fri for de Baand, min Stil-

¹) Koncepten, der er udateret, opbevares i Grundtvigs Privatarkiv (R. A.), Fasc. 426: Breve og Aktstykker vedk. den Clausenske Injurie-sag og Censurdommen. 1826—1838. — Selve Indlægget, der er underskrevet, men ikke skrevet af Grundtvig — rimeligvis renskrevet af en af Højesteretsadvokat Treschows Skrivere — og ialt fylder 9 Foliosider, findes som Bilag (paadømt Sag 30/x 1826) til Lands-Overretten samt Hof- og Stadsrettens Justits- og Doms-Protokol (civile Sager) 1825, Sag Nr. 459 (Landsarkivet). Det følger — i hvert Fald for dette Afsnits Vedkommende — Koncepten ordret (dog med enkelte ortografiske Afvigelser) og er dateret: Kjøbenhavn den 3die Julii 1826.

²) S. 220 Note 2.

³) *Herefter overstreget*: da jeg kun havde Valget imellem, over personlige Hensyn at glemme dets helligste Pligter.

ling paalagde mig, og kan see til Enden af en Rettergang, jeg før maatte betragte som en til Døden uendelig Pinsel, nu kan jeg med Rolighed gjøre det Lidet, der end staaer tilbage, og lade Dommen falde, som man den vil forsvare for Høieste-Ret, baade her og hisset. — — — — —

7. Grundtvigs Brev til W. A. Wexels af 28. August 1826¹.

Christianshavn 28de Aug. 1826.

— — — — De tager smertelig Deel i min sære Skæbne², og Tak derfor, jeg vilde i Deres Sted vist gjøre ligesaa; men naar jeg undtager de personlige Hensyn paa os selv og vore udvortes Omstændigheder, som vel altid falde os tunge at bortvælte, fristes jeg ikke noget Øieblik til at ønske mig den Stilling tilbage, jeg vel kun, drevet af Omstændighederne, kunde udtræde af, men som dog slet ikke passede for mig, og som jeg kun af Nødvendighed anden Gang indtraadte i, for at kunne, uden Brudd paa den borgerlige Orden, aflægge mit kirkelige Vidnesbyrd om Troens Kraft og Livsalighed for Venner og Fiender. Man havde spærret Kirken (Stats-Kirken) for mig netop i Hoved-Staden, hvor jeg maatte til Orde; jeg havde det Haab, at naar jeg biede, vilde Herren lukke op med Kongens Nøgel, og Haabet blev ikke beskæmmet; men dels er jeg kun skikket til Prædikant, ei til det daglige Hyrde-Liv, og dels er Stats-Kirken for Øieblikket fuld af saamegen Ureenhed, at man knap kan gaae ubesmittet igiennem den og umuelig, som oplyst Christen, forrette Embedet med en god Samvittighed uden at vide med sig selv, man lod det langt heller være og gjør det kun for Ordets Skyld. Det juridiske Angreb paa mig har været mig, der hader og frygter Processer lige høit, yderst smerteligt, men jeg seer godt, det er det klareste Beviis Fienden kunde give paa sin aandelige Afmagt og Raadvildhed, og altsaa det klareste Tegn os kunde times paa, at Seieren er egenlig vundet, Sagen er befundet uovervindelig, derfor vil man hevne sig paa den Person, der,

¹) Originalen opbevares i Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 443; Brevet er trykt i Uddrag i Kirkehist. Saml. 5. R. III (1905—1907), S. 427 f. og i sin Helhed i »Breve« II, S. 125—129. W. A. Wexels (1797—1866) var Præst ved Vor Frelsers Kirke i Kristiania og var fra ganske ung en af Grundtvigs Tilhængere og Venner.

²) W. A. Wexels til Grundtvig af 3. Juli 1826 (»Breve« II, S. 118 ff.).

skiøndt man beloe ham, sagde forud, det maatte skee saaledes, at Christendommen efter sin sidste Lidelse herliggjordes paa Jorden. Hvad min Skæbne vorder, veed jeg ikke, men at Troen inden kort Tid vil øiensynlig triumphere hos os, det kan jeg see, og glæder mig! Vor Fader vil ei prøve over Evne, Han kiender vor Skabning og kommer ihu, vi er Støv! — — —

N. F. S. Grundtvig.

8. Grundtvigs Skrivelse til Højesteretsadvokat F. W. Treschow af 6. September 1826¹.

— — — — — I Følge min Betragtning-Maade, der naturligviis falder mere poetisk og historisk og skal falde langt mere reen christelig end stræng juridisk, har jeg da virkelig allerede halvt om ikke heelt tabt Sagen for den Kongelige Lands-Overret og vilde ei engang ansee den for halv vundet, naar jeg frikiendtes som en skikkelig Borgermand, der ei havde sagt meer, end han juridisk kunde bevise; men *halvt* vundet vilde jeg derimod kalde Sagen, naar den ærede Ret enten endnu afviste Sagen eller dog frikiendte mig *paa Grund af den Afsked i Naade*, som mig ved Konge-Brev af 26de Mai er forundt fra mit hidtil førte geistlige Embede!

Min Tanke-Gang er nemlig den, at naar den Kongelige Lands-Overret har givet Injurie-Sagen Fremme, kan det dog umuelig være, enten fordi den vil nægte, at hvad Embeds-Eden *udelukkende* forpligter Præsterne til, er deres Embeds-Plikt i allerstrængeste Forstand, heller ikke, fordi den fandt det lovmæssigt, at enhver Person, hos hvem Præsterne bestred falsk Lærdom, skulde have Lov til at stævne dem som Injurianter, *men kun* med den Tro², at en beskikket Religjions-Lærer, der af en Præst i *Embeds-Stilling* bestredes som en falsk Lærer, var efter Trykke-Forordningen³, ikke som Person, men *som Embeds-Mand*, altsaa *som Statens Mandatarius*, for-

¹) Skrivelsen findes som Bilag (paadømt Sag 30/x 1826) til Lands-Overretten samt Hof- og Stadsrettens Justits- og Doms-Protokol (civile Sager) 1825, Sag Nr. 459 (Landsarkivet). Den blev af Højesteretsadvokat Treschow, der var Grundtvigs Defensor i Clausens Injuriesag, fremlagt i Lands-Overretten samt Hof- og Stadsretten den 11. September 1826.

²) De tre sidste Ord er senere tilføjet.

³) Ifølge Forordningen om Trykkefrihedens Grænser af 27. September 1799 § 10.

pligtet, altsaa ogsaa berettiget, til at stævne Præsten. Under denne Forudsætning er det mig nemlig klart, at Sagen maatte bortfalde, eller Præsten dog, uden alt Hensyn paa hans Udførelse af sin befalede Strid, frikiendes, naar Staten under Sagens Gang meddelte Præsten Afsked i Naade; thi derved frikiender eller frigiver den ham aabenbar for alt videre Ansvar i Henseende til hans Embeds-Førelse, *saavidt* den hidtil var blevet *bekjendt*, og *undtager* derved i dette Tilfælde (overensstemmende med Konge-Lovens Art. III¹⁾) Præstens bekjendte Embeds-Førelse *udaf Lovens almindelige Befalning*, saa hvad Trykkeforordningen *meendes* at paalægge den bestridte og beskyldte Religjøs-Lærer som Statens Mandatarius, i dette Tilfælde ophævedes, da Staten ikke paa een Gang baade kan fordre og eftergive Regnskabet for een og samme Embeds-Førelse. Saameget var da herved vundet, at Præsten, naar han tiltaltes *som Injuriant* for sin Embedsførelse, dog i det Mindste ved frivillig Opoffrelse af det Embede, Staten ikke havde fundet hidtil var i slette Hænder, under alle Omstændigheder kunde redde sin Skrivefrihed og undgaae den ligesaa upassende som krænkende juridiske Trætte med dem, han efter sin Embeds-Eed og dertil svarende Overbeviisning nødvendig maatte søge Ubehageligheder.

Dette, som jeg i Betragtning af den Muelighed, at Høieste-Ret kunde være enig med Lands-Overretten om, at Trykkeforordningens Bestemmelser skulde være anvendelige paa dette særegne Forhold, bør stræbe at gøre gjældende, er Alt, hvad jeg har at føie til min afgivne Erklæring² og indlagde trykte Skrift³, hvorefter jeg venskabeligst beder Dem slutte Acterne, uden Svar paa de i Prof.s Indlæg muelig værende Indvendinger mod min Erklærings Indhold.

Ærbødigst

N. F. S. Grundtvig.

Christianshavn d. 6te Septbr. 1826.

¹⁾ Jens Himmelstrup og Jens Møller: »Danske Forfatningslove og Forfatningsudkast« (1932), S. 7: Art. III. Skall derfor ochsaa Kongen alleene haffve høyeste Magt og Myndighed till at göre Lowe og forordninger effter sin eygen gode Villie og Velbehag, — — — saa og at undertage huad og huem hand lyster udaff Lowens allmindelige befalning.

²⁾ Grundtvigs Indlæg af 3. Juli 1826; se S. 228 f.

³⁾ N. F. S. Grundtvig: »Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige« (1826); Skriftet omtales i Begyndelsen af denne Skrivelse.

9. Grundtvigs Brev til A. Helland af 10. September 1826¹.

Christianshavn 10 Septbr. 1826.

Kiære Ven!

— — — — — Hos os seer det besynderligt ud, og mange tænker vist, det enten er af Frygt for Troens Fiender eller af Fortvivlelse over Vantroens Magt, jeg har nedlagt mit Embede; men det er, Gud skee Lov! langt fra; som Statens Tjener, under mange Baand, jeg nødig bar og bar kun for, uden Uorden at kunne prædike Evangelium for Hovedstaden, har jeg, da min Hensigt var opnaaet, grebet en god Leilighed til at nedlægge mit Embede; men mit egenlige Præste-Embede, som vor Herre Jesu Christi viede Tjener, hverken kan eller vil jeg nedlægge, før jeg nedlægger min Stav ved Graven, og jeg har det glade Haab, at dette mit Embede skal nu først ret begynde at være velsignet og bære Frugt. Vor Herres Jesu Christi Tro har vundet en stor og herlig Seier iblandt os, men Verden seer det ikke endnu, og selv Mange af de Troende veed det ikke, saa de frygte, hvor der er slet ingen Fare! — —

venligst

N. F. S. Grundtvig.

10. Grundtvigs Koncept til en Skrivelse til Frederik VI².

[Septbr.—Oktbr. 1826.]

Allernaadigste Konge!

Ligesaa umueligt som det var mig, efterat have føld Maje-

¹) Efter Svend Grundtvigs Afskrift af Originalen (Marts 1875); Afskriften opbevares i Grundtvigs Privatarkiv (R. A.), Fasc. 478. Den er trykt i Dansk Kirketidende 1881, Sp. 840—842, Kirkehist. Saml. 5. R. III (1905—1907), S. 431 f. og i »Breve« II, S. 129—130. Amund Helland (1786—1870) var Købmand i Bergen og stod i mange Aar i venskabelig Forbindelse med Grundtvig, hvem han flere Gange ydede pekuniær Støtte.

²) Koncepten opbevares i Grundtvigs Privatarkiv (R. A.), Fasc. 424a: Ansøgninger til Kongen fra Grundtvig 1814—1844; den er trykt i »Breve« II, S. 103 f. Koncepten, der er udateret, maa ifølge Indholdet være skrevet i Tiden mellem Grundtvigs Audiens hos Kongen den 8. Maj og Domsafsigelsen den 30. Oktbr. 1826, nøjagtigere bestemt i Septbr.—Oktbr., idet den lille Bog, som Gr. vil sende Frederik VI, kun kan være hans Skrift: »Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige«, der i

ståtens Unaade¹, nogen Dag længer at holde paa et Embede, som jeg vidste kun ved Majeståtens særdeles Naade var blevet mig betroet, ligesaa umueligt er det mig ukaldet at fremtræde for Majeståten, saalænge jeg i min Konges Øine er en Injuriant; men min dybe Bedrøvelse over at staae for min Konge i et saadant Lys og min velgrundede Overbeviisning om kun at have gjort, hvad Loven og min Embeds-Eed forpligtede mig til, maae nødvendig indskyde mig den allerunderdanigste Bøn, at Majeståten dog til den uforglemmelige Naade, jeg saa nødig vilde synes uværdig, endnu vilde lægge den i Naade at læse den lille Bog, jeg med allerunderdanigst Frihed og dybeste Ærbød.[ighed] vover at vedlægge! Deres Majestæt! det var i tyve Aar min Stolthed, som Dansk Skribent, at bruge de Evner, Gud og den Opmuntring Majeståten skænkede mig, til at ære min Konge og Fædernelandet, og skulde jeg nu fradømmes min Skrivefrihed, uden at Efterslægten maatte finde, jeg havde aabenbar misbrugt den, da var det en Forbrydelse af mig mod Kongens og Landets Hæder, hvis jeg ikke havde gjort mig al optænkelig Umage for at opklare en Sag, mine Fiender saa flittig have stræbt at fordunkle! — — — — —

Allerunderdanigst

N. F. S. Grundtvig.

11. »Af Jak. Kr. Lindbergs papirer. Ved Niels Lindberg«².

[1832.]

»Året 1826 begyndte under alvorlige udsigter. Processen mellem Klavsen og Grundtvig var begyndt, og næsten alle troede, at Grundtvig måtte tabe; hertil kom, han var aldeles uskikket til tingfærd, forlangte sagen afvist, hvad der ikke var at vente, kunde sættes igennem; Klavsen rådtte i offentlige

»Adresseavisen« for 2. Septbr. 1826 anmeldes som udkommet. Det vides ikke, om en Skrivelse med Konzeptens Indhold er afsendt, — dog højst sandsynligt.

¹) Under Audiensen den 8. Maj 1826; denne omtales senere.

²) De følgende Uddrag af »Af Jak. Kr. Lindbergs papirer. Ved Niels Lindberg« er trykt i »Historisk Månedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning« V (1885), S. 65, 80—82 og 84—86. Jak. Kr. Lindberg har nedskrevet sine Erindringer vedr. Aaret 1826 i 1832, hvilket fremgaar af Udtalelsen S. 85: »Lic. Holm, nu (d. e. 1832) præst ved Holsteinborg«.

blade, hvorved folket altid endmere forvirredes; alt, hvad der udvikledes fra vor side, blev som uænset. *Mynster*¹ og *Ørsted*², som man havde ventet, skulde have talt et alvorsord for kristendommen og statskirken, forbandt sig tilsidst åbenbart med Klavsen. Det blev mig daglig klarere, at snarere flere og flere vilde forstumme end hæve røsten mod kristendommens fjender. — — — — —

Embedet efter ham søgte jeg³, men den dag, jeg var i majestættens forgemak for at søge avdiens i den anledning, traf jeg der Grundtvig, og denne dag blev så afgørende for hele kirkestillingen, at jeg nærmere må omtale den. — — — — —

— — — — — Kongen yndede Grundtvig personlig som digter og historiker, og Grundtvig skylder denne kære konges personlige gunst, både at han kunde leve, medens han oversatte Sakso og Snorro, blev præst i Præstø og siden kapellan ved vor Frelzers kirke, som provst Klavsen udtrykkelig skal have frabedt sig. Nu stod den tusindårsfest for i anledning af kristendommens indførelse ved Ansgarius. Naturligvis glædede vi os til den, vi, for hvem den skulde holdes, — ti det var jo åbenbart ikke en fest for kristendommens afskaffelse; Grundtvig skrev de dejligste pinsesalmer og »Kong Harald og Ansgar« og sluttede sin prædiken sidste søndag for pinse (7de maj) med det ønske til os: »Glædelig fest! glædelig fest!« Om mandagen (den 8de maj) bragte han kongen salmerne og »Kong Harald og Ansgar« og jeg traf ham, som sagt, i forgemakket. Men provst Klavsen havde allerede forbudt, at disse salmer måtte synges, og biskop Münster, der som biskop var endnu langt uslere, end han som lærd var stor og anset, var enig deri. Grundtvig fik avdiens og taledede længe med kongen, og han gik fra ham, som om intet var i vejen. Om aftenen kom jeg til Grundtvig, længselsfuld efter at høre, hvad kongen havde sagt. Lic. Holm, nu (d. e. 1832) præst ved Holsteinborg, og kand. Fenger, nu præst i Slotsbjergby,

¹) Den senere Biskop; om hans Stilling til Kirkestriden se S. 267 f. og S. 272 f.

²) Den berømte Jurist A. S. Ørsted — dengang Generalprokurør — tog i en Afhandling: »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?« (Juridisk Tidsskrift. XII (1826), 1. og 2. Hefte, S. 213—288 og S. 250—304) Afstand fra Grundtvig.

³) J. K. Lindberg søgte Professoratet i østerlandske Sprog ved Universitetet efter Professor, Dr. phil. J. L. Rasmussen, der havde taget Livet af sig; Ansøgningen er dateret den 1. Maj 1826.

var hos ham. De ventede på ham, fordi han talte med sin broder, provst Otto Grundtvig, præst ude ved Bagsværd (i Gladsakse). — Han kom ind til os, og sagde til os, at han idag havde taget sin afsked. Vi forstummede. Dr. Rudelbach kom til og hørte det af os. Han blev stum med os. Siden kom den gamle Hornsyld; han traf Grundtvig selv, mærkede intet. Grundtvig sagde ham intet, og de førte en meget munter samtale; kun sagde Hornsyld et par gange til os tavse folk: »Nu, hvor har I glemt jer mund henne?« Da vi siden gik fra Grundtvig, fortalte vi ham grunden til vor tavshed; den gamle mand blev så forskrækket eller forundret, at han nær var falden fra mig, som havde ham under armen, især fordi han af Grundtvigs munterhed intet havde anet. Hos kongen var det imidlertid gået således til, at han vel havde taget godt imod Grundtvig, men dog under samtalen givet at forstå, at han anså Grundtvig for injuriant. Grundtvig havde svaret: Deres majestæts ord er mig mere end en højesteretsdom, og han forlangte samme formiddag sin afsked. Biskop Münters godmodighed fremlyste også her, ti han sendte ilbud efter Grundtvigs broder, provsten, at han skulde formå ham til at tage sin ansøgning tilbage. — — — — —

Der findes saaledes en Række Kilder, hvori Aarsagerne til Grundtvigs Embedsnedlæggelse omtales. Om Kildernes indbyrdes Værdi er det ud fra deres ydre Karakter — deres Forfattere, Adressater og Data — paa Forhaand umuligt at udtale sig. De er alle med et Par Undtagelser — Biskop Münters Betænkning og Jak. Kr. Lindbergs Erindringer — udgaaet fra Grundtvig selv fra det Øjeblik, da han tog sin definitive Beslutning, og godt fire Maaneder frem i Tiden.

Da det drejer sig om et for Grundtvig saa vigtigt Skridt som Ansøgning om Afsked fra Præstestillingen, skulde der intet være i Vejen for, at alle de vigtigste Forhold vedrørende dette endnu fire Maaneder efter stod klart i hans Erindring, saa han kunde fremkomme med nye værdifulde Oplysninger, som han tidligere af visse Grunde havde tilbageholdt. I denne Henseende er de senere Kilders Værdi

ikke formindsket paa Grund af Tidsafstanden. Derimod har sikkert et andet Forhold bidraget hertil. Kildernes Indhold er jo Grundtvigs egen Fremstilling af sine Grunde til Embedsnedlæggelsen. Men som bekendt kan et Menneskes Syn paa sine Motiver til et eller andet meget hurtigt forskydes, naar det kommer Begivenheden paa Afstand, især hvis dets Stemningers Udsving er store og let omskiftelige, hvad netop i høj Grad var Tilfældet hos Grundtvig.

Endnu et Forhold giver Kilderne en vidt forskellig Karakter: Grundtvigs Stilling til Adressaterne. Afskedsansøgningen og paa en Maade ogsaa Skrivelsen til Frederik VI og Skrivelsen til Biskop Münter er Embedsskrivelser, stilet til Landets enevældige Konge og den danske Kirkes Primas. Indlægget i Injuriesagen er et officielt og Brevet til Højesteretsadvokat Treschow — bestemt til at fremlægges i Retten — et halvofficielt Aktstykke. Det er meget muligt, ja, højst sandsynligt, at Grundtvig, selv om han var en ærlig og frygtløs Mand, i disse Skrivelser af personlige Grunde — mere eller mindre bevidst — kan have fundet det nødvendigt at modificere sin Fremstilling og derved fremhævet nogle Motiver paa andres Bekostning, maaske endog undladt at omtale et eller flere. Anderledes med Brevene til Vennerne Ingemann, Aagaard, Wexels og Helland! I disse behøvede Grundtvig ingen personlige Hensyn at tage. De har da ogsaa en fuldstændig privat Karakter, og dog er de vidt forskellige. Langt det værdifuldeste er Brevet til Ingemann; i dette aabenbarer han sit Hjertes inderste Tanker, samtidig med at han gennem hele Fremstillingen tydeligt stræber efter at komme til Klarhed over det virkelige Aarsagsforhold vedrørende Embedsnedlæggelsen. Derimod er Brevet til Aagaard helt igennem præget af Selvforsvar over for Vennens tidligere Udtalelser¹, hvorved dets Værdi som Kilde forringes. Bag ved Skildringen af Motiverne i Brevene til Wexels og Helland ligger der

¹) Se H. H. Aagaards Brev af 22. Maj 1826 («Breve» II, S. 114); sml. A. F. Mülertz' Brev af 31. Maj 1826 («Breve» II, S. 114 ff.).

næppe nogen anden Hensigt end den at give disse Venner — nu da han alligevel skriver til dem — nogle kortfattede Oplysninger om Aarsagerne til Nedlæggelsen af Præsteembedet, hvad der saaledes i denne Henseende skulde forøge disse Breves Betydning.

I det følgende Kapitel skal der ved en Gennemgang af hver enkelt Kilde gives en Fremstilling af de Motiver, som Grundtvig angiver til sin Embedsnedlæggelse.

IV. Kildernes Udsagn om Grundtvigs Motiver til Embedsnedlæggelsen.

1. *Grundtvigs Koncept til Skrivelse til Biskop Münter, dateret 7. Maj 1826.* Grundtvig meddeler heri Biskop Münter, at han efter grundigt at have overvejet den Vending, som Professor Clausens Injuriesag imod ham havde taget — Landsoverretten samt Hof- og Stadsrettens Kendelse af 10. April 1826 gik ud paa, at Grundtvigs Paastand om Sagens Afvisning ikke kunde tages til Følge —, ser sig nødsaget til at nedlægge, ikke blot sit Embede som residerende Kapellan ved Vor Frelzers Kirke, men ogsaa »i det Hele Lære-Embedet i den Danske Kirke«. Dette sidste maa forstaas saaledes, at Grundtvig ønskede sig løst fra sin Embedsed og i Fremtiden kun vilde være et almindeligt Medlem af Statskirken, hvad tydeligt fremgaar af hans Udtalelse, at han »fra nu af« agtede sig »løst fra alle de Pligter og skildt ved alle de Rettigheder, Danmarks Love hidtil paalagde og hjemlede ham som lovlig kaldet og beskikket Lærer i den Danske Kirke«. Da en Afskedsansøgning i egentlig Forstand maatte stiles til Kongen og bevilges af ham, ligesom ogsaa kun han kunde løse fra Embedsed, kan der her — i retslig Henseende — kun være Tale om Suspension fra Embedet; men denne ønskede han skulde finde Sted »fra nu af«, d. v. s. straks. Til sidst beder Grundtvig Biskoppen meddele ham »Beviis« for rig-

tig Modtagelse af hans Skrivelse og for Suspensionens retslige Ikrafttræden¹.

Grundtvig begrundet sin Beslutning med, at de Injurieprocesser, som han nu, da Retssagen ikke var blevet afvist, bestandig vilde være udsat for — bekræftet ved Truslen med en ny Proces —, aldeles vilde forstyrre hans »præstelige og borgerlige Rolighed« og derved »udgjøre et Martyrdom«, som han følte sig for svag til at udholde. Bemærkelsesværdig er i denne Forbindelse hans Udtalelse: »— — — — saa maa dog ingen Betragtning afholde mig fra at gjøre det [ø: nedlægge Præsteembedet og derved miste Udkommet], da jeg seer, det er aldeles nødvendigt, naar jeg ikke, ved Tabet af min Rolighed vil daglig blive mere udygtig til aandelige Sysler og tidlig moden til Graven«. Afgørende for Grundtvig skal saaledes have været Hensynet til hans egen litterære Virksomhed.

Man maa i høj Grad forundre sig over, at dette Motiv nu — næsten fire Uger efter Rettens Kendelse — skulde nødvendiggøre en *øjeblikkelig* Embedsnedlæggelse. Men Forklaringen herpaa faar man ved at gennemlæse Kon-

¹) I en Samtale, som Forf. af nærværende Afhandling har haft med Prof., Dr. theol. J. Oskar Andersen om Grundtvigs Motiver til Embedsnedlæggelsen, udtalte Professoren som *sin* Mening, at Grundtvig ved det ønskede »Beviis« tænker paa en Udtalelse af Biskoppen om i sin Indstilling at fremhæve Grundtvigs Ønske om Afsked »i det Hele fra Lære-Embedet i den Danske Kirke« og at betone, at han ligesom Grundtvig maatte finde, at han ved at opgive sit Embede »bødede noksom« og derfor kunde diskulperes for eventuelle Forseelser foranledigede ved hans Opfattelse af den ham paahvilende Forpligtelse efter Præsteeden. Tanken om, at Retten, naar han saa opnaaede Kongens Afsked i Naade fra »hele Lære-Embedet«, da ogsaa vilde betragte denne frivillige Embedsnedlæggelse som tilstrækkelig Bøde for den eventuelle Forseelse og ikke vilde idømme ham *Censur* (den »Tanke-Gang«, han selv udtaler i Skr. 6/9 og venter, kan redde hans »Skrive-Frihed«; hans Frygt for *Censur* viser Digtet »Mørke Udsigter«, jvfr. S. 278 og 282), skal han da allerede have haft d. 7. Maj). Jeg mener derimod, at Grundtvig *kun* i al Almindelighed udtaler *Haabet* om, at Biskoppen vil finde, at han ved at nedlægge Præsteembedet tilstrækkeligt bøder for, hvad han under sin Embedsførelse mod sin Vilje maatte have forbrudt.

ceptens første Redaktion¹. Heri skriver Grundtvig: »Det er derfor min Pligt at gribe *nærværende Øieblik*², da jeg trues med en ny Injurie-Proces af en Religjons-Lærer i et Institut, hvem jeg paa Embeds Vegne har været nødt til at irrettesætte for Bestridelsen af den befalede Lærebogs Grund-Sætninger, til at unddrage mine Skuldre fra den overlegne Byrde« 3: fra det Martyrdom, som han taler om. Man faar altsaa her at vide, at den øjeblikkelige Grund til Embedsnedlæggelsen var Truslen med en ny Proces.

De to Redaktioner er — hvad Indholdet angaar — ikke i indbyrdes Strid, men supplerer hverandre, idet den ene lægger Hovedvægten paa Omtalen af de dybere liggende Motiver, den anden paa Omtalen af den øjeblikkelige Aarsag; men i Formen er de vidt forskellige: den første er holdt i en skarp Tone, den anden i en mere dæmpet.

2. *Grundtvigs Afskedsansøgning til Kongen af 8. Maj 1826.* Grundtvig udvikler heri, hvorledes han ad to Veje, dels ved en Ansøgning til Kongen, dels ved en Henvendelse til den kgl. Landsoverret, havde forsøgt at faa standset den Injurieproces, Professor Clausen i Efteraaret 1825 havde paaført ham; men begge Forsøg var mislykket; i første Tilfælde havde Kancelliet selv afgjort Sagen og svaret, at »derved var Intet at gjøre«. Han begrunder disse Henvendelser med, at han ifølge sin Embedsed var forpligtet til efter bedste Indsigt at bekæmpe falsk Lærdom; derfor skyldte han heller ikke andre Regnskab for sin Embedsførelse end Kongen, til hvem han havde aflagt Eden. Processen var saaledes en juridisk Fejltagelse.

Paa Baggrund heraf anfører Grundtvig derpaa *tre* Motiver til sin Afskedsansøgning, der *baade* omfatter Fritagelse for Embedet som Kapellan ved Vor Frelzers Kirke og Løsning fra Embedseden. Motiverne gaar alle ud fra den — dog ikke omtalte — Forudsætning, at han taber

1) S. 217 Note 3.

2) Fremhævet af Forf.

Sagen. For det første hævder han, at han ikke vil kunne bære den Embedsbyrde bestandig at være indviklet i Injurieprocesser, paaført ham, fordi han af præstelig Nidkærhed og tro mod sin Overbevisning med Hensyn til Embedseden ogsaa i Fremtiden maa bekæmpe dem, der bestrider Statens Religion. Dernæst søger Grundtvig sin Afsked for at kunne »bevare en uskadt Samvittighed«; han maa vel dermed have ment, at hans Forbliven i Embedet muligvis kunde bringe ham i den Situation, at han ikke vilde være i Stand til at bekæmpe falsk Lærdom i et saadant Omfang, som hans Samvittighed i Overensstemmelse med Præsteeden sagde ham, at han burde. Og endelig fremhæver han, at han ikke ved sin Forbliven vil »beskiæmme et Navn og en Dragt, der kun med Æren maa bæres« o: han vil ikke som Injuriant vanære Præstestanden. — Efter Grundtvigs Fremstilling her var det førstnævnte Motiv den primære Aarsag til, at han søgte sin Afsked; dog skal de to andre Motiver ogsaa have spillet en ikke ringe Rolle.

Naar Grundtvig i Afskedsansøgningens Slutning taler om sin Udtræden »af den Danske Kirke«, saa tænker han herved afgjort ikke paa virkelig at træde ud af Statskirken som Medlem, men kun som Præst. Det er herom, Afskedsansøgningens sidste Afsnit handler: han vil ikke ved sin Forbliven som Præst udsætte Præstestanden for Vanære; han trøster sig med, at den danske Kirke »lettelig kan finde klogere og lykkeligere Tjenere«, men ikke »troere efter deres Overbeviisning«; og han takker Kongen for de Naadesbevisninger, som denne »under hans tunge Strid mod Tidens Strøm« gennem 16 Aar har vist ham, d. v. s. siden han i 1810 aflagde Embedseden.

3. *Biskop Münters Følgeskrivelse af 10. Maj 1826.* Om Grundtvigs Motiver til at nedlægge Præsteembedet meddeles heri kun, at han havde »indviklet sig i saadanne Vanskeligheder, som han ikke følte sig voxen til at bære«.

Trods Biskoppens og Vennernes Forestillinger ansaa han sig forpligtet til at foretage dette Skridt.

4. *Grundtvigs Brev til Ingemann af 20. Maj 1826.* Naar det drejer sig om at fastslaa Aarsagerne til Grundtvigs Embedsnedlæggelse og deres indbyrdes Forhold, staaer dette Brev — i hvert Fald i visse Henseender — som Kilde over Afskedsansøgningen og Skrivelsen til Münter. Det er ikke som disse Embedsskrivelser, men et privat Brev, skrevet kun ca. 12 Dage senere til en fortrolig Ven, der har bedt om nærmere Oplysninger angaaende Katastrofen: »Er jeg dig den fuldtro Ven, som du altid var mig, saa lad mig fortrolig og broderlig ogsaa denne Gang skue klart i dit Indre!«¹ Grundtvig imødekommer Ingemann i fuldt Maal og aabner sit Hjerte for ham, skildrer ham sine inderste Tanker, Følelser og Stemninger, helt igennem med en tydelig Stræben efter at forstaa sine Motiver.

Stod Aarsagsforholdet klart for Grundtvig? Nej, og han indrømmer det selv over for Ingemann: »Men skiøndt du nok veed, det er alt store Ting, naar det staaer klart for os, *hvad* vi skal gjøre, saa vi maae finde os i, at det sidste store *hvorfor* er os meget dunkelt, saa deler jeg dog gjerne baade min Klarhed og min Dunkelhed med en af de Faa, som føler, at Lyset heneden besøger os i begge Skikkelser«. Der kan næppe være Tvivl om, at Grundtvig ved »det sidste store *hvorfor*« forstod dels Forsynets Grunde, dels sine egne. Med Hensyn til de sidste skelner han skarpt mellem indre og ydre Bevæggrunde. Han lægger i dette Brev mest Vægt paa sine indre Motiver; men tidligere har han tillagt de ydre Aarsager, om end ikke den største, saa dog en langt større Betydning end nu. Han skriver saaledes til Ingemann: »Jeg har i denne Tid saa tit maattet gientage de nærmeste udvortes Grunde til mit Side-Spring

¹) Ingemanns Brev til Grundtvig af 17. Maj 1826 («G. og I. Brev vexling», S. 76).

og høre dem saa veltalende giendrevne, at jeg selv begynder at finde dem smaalige og gider neppe nævnet dem«. Der var altsaa — indrømmer Grundtvig — i de forløbne tolv Dage foregaaet en *Forskydning* i hans Vurdering af Motiverne.

Med Hensyn til sine indre Bevæggrunde fremhæver Grundtvig, at det aldrig havde været hans Ønske til Stadhed at være Præst i »dette Babel«, d. v. s. Statskirken. Forholdene havde, dengang han følte en uovervindelig Trang til at forkynde Guds Ord, tvunget ham til at søge gejstligt Embede, der, især i Hovedstaden, havde »saamange Byrder, ei blot for den aandelige Virksomhed, men ogsaa for Samvittigheden«; til sin Ansættelse som Præst havde han derfor altid knyttet den — dog ikke offentlig udtalte — »Betænkning (o: Forudsætning), saasnart Øiemedet, Ordets fri Forkyndelse, en Tidlang var opnaaet, da gierne at afkaste Byrden, om end Velfæerden, verdslig talt, hængde ved den«. »Byrden«, ikke blot Samvittighedens, men ogsaa — hvad Henvisningen til »Nyaarsmorgen« lægger for Dagen — Sindets, var ham i de første Aar, han var Præst i København, umaadelig tung; men siden »Nyaarsmorgen« var den blevet saa let, at han næppe mærkede den, indtil Injuriestævningen faldt paa ham med »Klippevægt«. Saa frygtelig var »Byrden« da efterhaanden blevet ham, at han i den sidste Tid ved hver Højtid »vemodig, men sødt og salig havde følt *Farvel*«; han havde »følt dybt«, at han var »færdig her« (o: som Præst ved Vor Frelsers Kirke, men dermed selvfølgelig ogsaa i selve Statskirken). Men hvorfor? Ja, her stod Grundtvig over for »det sidste store *hvorfor*«, der var ham selv dunkelt, da han ikke længere følte Samvittighedsbyrden ved Embedet, men paa Grund af Injuriesagen følte, at hans »præstelige Agtelse laae i Hedningers Hænder«, hvad han opfattede som »Levningen af hans kiødelige Æres-Følelse«. At hans depressive — muligvis syge — Sind¹ udgjorde en stor Del

¹) Hj. Helweg: »Grundtvigs Sindssygdom« (2. Opl. 1932). H. paa-

af »Byrden«, faldt naturligvis ikke inden for hans Synsvinkel.

Derimod erkendte Grundtvig klart de ydre Aarsager, der bidrog til, at han til sidst saa sig nødsaget til at opgive Præstestillingen. Først og fremmest tyngede Injurieprocessen ham som en »Møllesteen«; hertil kom saa Bandsættelsen i Biskoppernes Hyrdebrev, Salmeforbudet og Truslen med en ny Injuriesag. Om alle disse Forhold siger Grundtvig, at de hver for sig ikke kunde mere end drille ham, men samlede mindede ham om, at han ikke et Øjeblik skulde opsætte, hvad han indsaa nødvendigvis maatte komme. Men Frederik VI's Udtalelser under Audiensen — at han holdt med Professor Clausen — blev for Grundtvig den øjeblikkelige Grund til Embedsnedlæggelsen.

Bemærkelsesværdigt er det, at Grundtvig i Brevet til Ingemann udtrykkelig betoner, at et bestemt — i øvrigt meget vigtigt — Forhold *ikke* havde foraarsaget Nedlæggelsen af Præstestillingen, nemlig Embedsførelsen; denne havde siden Stævningen ikke tynget ham som saadan.

5. Grundtvigs Brev til H. H. Aagaard af 3. Juni 1826. Ligesom i Brevet til Ingemann hævder Grundtvig — et Par Uger senere — i Brevet til sin gamle Ven Aagaard, at Aarsagerne til Embedsnedlæggelsen ikke saa meget var selve de ydre Omstændigheder — saaledes som Venerne mente — som først og fremmest hans »Følelse« af, at den var uundgaelig nødvendig, fordi »Byrden« ved Præsteembedet var blevet ham »for svar«. Som overfor Ingemann indrømmer han, at denne Handlemaades »hvorfor« ikke lader sig fuldt udrede; kun Gud kan dømme om den Rolle, som »Utaalmodighed og Mangel paa Tillid til ham« har spillet; han tør ikke frikende sig selv derfor; men han tror dog ikke at have fejlet »i dette Stykke«, nemlig at Byrden

viser heri, at Grundtvigs psykiske Konstitution maa betegnes som manio-depressiv, og at den medførte tre tydelige, men ikke alvorlige Sindssygetilfælde.

var blevet saa stor, at den heller ikke efter Guds Vilje skulde bæres. Han priser Gud, fordi de ydre Omstændigheder ikke nødte ham til at »afbryde«, før han vel med Sorg saa, at »de aabenbare Frugter« af hans Virksomhed var »saa faa og smaa«, men samtidig med Glæde maatte erkende, at den Opgave, som Gud havde givet ham, nemlig at forkynde hans Ord i en fordærvet Hovedstad, dog virkelig var »rygtet«. Medens Tanken om at afbryde det foregaaende Efteraar »forfærdede« ham, er det nu anderledes, da hans »Haab er opblomstret«. Dette harmonerer ikke godt med Grundtvigs Udtalelser i Begyndelsen af Brevet: »Thi troer De virkelig ikke, jeg gierne vilde blive ved at forkynde Guds Ord, — — — [og] at jeg kun med blødende Hjerte river mig løs fra den danske Kirke«¹. Utvivlsomt tyder disse modstridende Udtalelser af Grundtvig paa en afgjort Splittelse i hans Sind.

De »udvortes Omstændigheder« ved Nedlæggelsen af Præsteembedet skildres af Grundtvig, i højere Grad end i Brevet til Ingemann, som en Følge af Injuriesagens Forløb; men de er her væsentlig andre. Hans præstelige Nidkærhed for efter Overbevisning at opfylde Embedsedens vilde efter hans Mening i Fremtiden have ført ham fra Injurieproces til Injurieproces. Han havde derfor ikke haft noget Valg; han *maatte* tage sin Afsked for at skaffe sig »den borgerlige Fred, der er en nødvendig Betingelse for boglige Sysler og for Virksomhed i det borgerlige Selskab«. Umuligheden af fortsat at kunne gøre Fyldest i Præstegerningen og — ligesom i Skrivelsen til Münter — Omsorgen for hans fremtidige litterære Virksomhed skal saaledes have været de afgørende Aarsager til hans Embedsnedlæggelse.

Brevet til Aagaard bærer som Helhed Præg af, ja er ogsaa skrevet i den bestemte Hensigt, at være et Forsvar over for Vennens — Vennernes — Ønsker og ringe For-

¹) I Slutningen af Afskedsansøgningen til Kongen bruger Grundtvig en lignende Vending: »ud af den Danske Kirke«; se herom S. 240.

staaelse med Hensyn til hans Motiver til at opgive Præstegerningen. Dette er Grunden til, eller forklarer i hvert Fald, hvorfor Grundtvig saa kraftigt fremhæver sine Følelser og indre Bevæggrunde, som Vennerne naturligvis maatte have vanskeligt ved at forstaa; men han betoner dog samtidig de ydre Omstændigheders afgørende Betydning for Embedsnedlæggelsen, hvad der i visse Henseender maatte svække hans Forsvar over for Vennerne, saaledes Omsorgen for hans fremtidige litterære Virksomhed. Disse Forhold maa Historikeren ved Bedømmelsen af Brevets Indhold og ved dets Anvendelse i høj Grad tage i Betragtning.

6. Grundtvigs Indlæg i Clausens Injuriesag af 3. Juli 1826. Grundtvig fremhæver heri, ja, gaar ud fra som givet, at Lands-Overretten samt Hof- og Stadsrettens Kendelse om, at Professor Clausens Injuriesag — mod hans Overbevisning og trods hans Protest paa Embeds Vegne — skulde nyde Fremme, vilde have medført, at han i Fremtiden var blevet overvældet med Injurieprocesser af alle dem, der kunde føle sig personlig saarede ved hans Embedsførelse. Denne havde nemlig maattet forblive den samme som hidtil; han havde ikke af Hensyn til dem, der bestred Statens Religion, kunnet undlade at forsvare denne, hvortil han som Præst maatte være kaldet og beskikket. Ud fra denne Betragtning havde han fundet Embedsnedlæggelsen nødvendig.

Grundtvig angiver *fire* Motiver som afgørende for sin Beslutning. For det første vilde Embedets forøgede Byrder ved stadige Injurieprocesser langt overstige hans Kræfter. For det andet vilde de mange Injuriesager hindre ham i at gøre Fyldest i sit Embede. For det tredie fattedes han Tid, Lyst og juridiske Kundskaber til selv at føre de Processer, som ingen Jurist kunde paatage sig for Vidtløftighedens Skyld, selv om han havde Lyst og Kundskaber dertil. Og endelig for det fjerde troede han ved sit Skridt

frivillig at yde Staten al den Fyldest, den med Ret og Billighed kunde opnaa, hvis det ved en Undersøgelse blev godtgjort, at han ved sit Forsvar for Statens Religion virkelig havde forløbet sig. Denne Opfattelse har han stadig. Han betoner altsaa, at den efter hans Mening rimelige Straf for den Brøde, han føler sig overbevist om ikke at have begaaet, har han frivillig idømt sig. Men i det følgende antyder han, at Afskeden i Naade har givet ham Sindsro over for den Mulighed, at han alligevel bliver dømt.

De Motiver, som Grundtvig nævner i dette Indlæg, har saaledes alle deres Udspring i Injurieprocessen og er væsentlig af samme Karakter som dem, der angives i anden Redaktion af Skrivelsen til Münter og i Afskedsansøgningen til Kongen.

7. *Grundtvigs Brev til W. A. Wexels af 28. August 1826.* Over for Wexels fremhæver Grundtvig, at han kun af Nødvendighed for anden Gang var søgt ind i Statskirken som Præst, nemlig for uden Brud paa den borgerlige Orden at kunne aflægge sit kirkelige Vidnesbyrd i København. Imidlertid var der to Forhold, der bevirkede, at Præstestillingen ikke passede for ham. For det første var han »kun skikket til Prædikant, ei til det daglige Hyrde-Liv«; Grundtvig sætter saaledes for sit personlige Vedkommende et skarpt Skel mellem Forkyndervirksomheden, som han baade følte Evner og Kald til, og Præstegerningen som »det daglige Hyrde-Liv« (d. v. s. det daglige Menighedsarbejde og den daglige Administration), der var ham en Byrde. For det andet var Statskirken »fuld af saamegen Ureenhed, at man knap kunde gaae ubesmittet igiennem den« og umuligt som Kristen kunde forrette sit Præstembede med god Samvittighed, naar man var sig bevidst, at man hellere lod det være. Derfor var han ogsaa udelukkende for Ordets Skyld forblevet i Præstestillingen, som han »vel kun, drevet af Omstændighederne, kunde

udtræde af«. Den sidste Sætning maa — under Hensyn-
tagen til Grundtvigs Udtalelser vedrørende de to oven-
nævnte Forhold — forstaas saaledes: *vel* kunde han kun
træde ud af Præsteembedet, naar »Omstændighederne«
drev ham dertil, men indtraf der saadanne, da vidste han
med sig selv, at han »lod det (o: Præsteembedet) langt
hellere være« paa Grund af Urenheden i Statskirken og
fordi han var uegnet til den daglige Hyrdegerning. Det
vil med andre Ord sige, at han uden Tvivl havde ventet
paa en passende Lejlighed til at nedlægge Embedet — en
Lejlighed, hvor hans Utilfredshed med Urenheden i Stats-
kirken og med Hyrdegerningen ikke fik Udseende af at
være den egentlige Aarsag. De »Omstændigheder«, der be-
virkede, at han virkelig nedlagde Præsteembedet nævnes
ikke direkte i Brevet, men maa utvivlsomt have været
Injurieprocessen. Denne havde vel været ham »yderst
smertelig«, men han saa nu i den det klareste Bevis paa
Fjendens aandelige Afmagt og Raadvildhed, — det kla-
reste Tegn paa, at Sejren i Virkeligheden var vundet.
Derfor vilde man hævne sig paa hans Person.

Grundtvigs Syn paa Embedsnedlæggelsen er saaledes
blevet et væsentligt andet end i hans tidligere Skrivelser
og Breve: Injurieprocessen er som Aarsag trængt i Bag-
grunden; til Gengæld er hans Utilfredshed med Forholdene
i Kirken og hans Erkendelse af, at han ikke var egnet til
den daglige Præstegerning, traadt i Forgrunden som dybere-
liggende Motiver til Afskedsbegæringen. Bemærkelsesvær-
digt er det, at Grundtvig i dette Brev — endog særdeles
tydeligt — udtaler, ikke blot en afgjort Tilfredshed med
at være befriet for Præstestillingen, men ogsaa at selve
Præstegerningen har spillet en Rolle ved Embedsnedlæg-
gelsen, hvad der staar i aabenbar Modstrid med hans Skil-
dring i Brevet til Ingemann¹.

¹) Heri skriver Grundtvig: »Det var nu ikke Embeds-Førelsen, der
betyngede mig som saadan«; se S. 223.

8. *Grundtvigs Skrivelse til Højesteretsadvokat F. W. Treschow af 6. September 1826.* I dette Aktstykke omtaler Grundtvig ikke direkte sine Motiver til at nedlægge Præstembedet; men de Betragtninger, han fremsætter heri, kan muligvis give visse Oplysninger om psykologiske Momenter, der har faaet ham til at tage det endelige Skridt.

Grundtvig indrømmer over for Treschow, at der fra et strengt juridisk Synspunkt kunde være Tvivl om hans Skyldfrihed, og gaar derfor ogsaa ud fra, at han taber Sagen ved Landsoverretten samt Hof- og Stadsretten. Han vil ikke engang anse den for halvt vundet, hvis han frikendes som almindelig Borger (altsaa ikke qua Embedsmand), medens han dog vil betragte Sagen som halvt vundet, hvis Retten enten afviser den eller frikender ham paa Grund af den *Afsked i Naade*, som var forundt ham ved kgl. Brev af 26. Maj. Han ser saaledes en Mulighed for, at Sagen kan slutte med dette Resultat.

Grundtvigs Tankegang er nemlig den, at naar Landsoverretten har ladet Injuriesagen nyde Fremme, kan det *kun* bero paa, »at en beskikket Religjons-Lærer, der af en Præst i *Embeds-Stilling* bestredes som en falsk Lærer, var efter Trykke-Forordningen, ikke som Person, men som *Embeds-Mand*, altsaa som *Statens Mandatarius*, forpligtet, altsaa ogsaa berettiget, til at stævne Præsten«; men saa maa Sagen enten bortfalde eller Præsten frikendes, »naar Staten under Sagens Gang meddeelte Præsten *Afsked i Naade*; thi derved frikiender den ham aabenbar for alt videre Ansvar i Henseende til hans Embeds-Førelse, *sauvidt* den hidtil var blevet *bekiendt*«. I dette Tilfælde bortfalder nemlig Religionslærerens Forpligtelse i Egenskab af Statens Mandatar, »da Staten ikke paa een Gang baade kan fordre og eftergive Regnskabet for een og samme Embeds-Førelse«. Præsten — i dette Tilfælde Grundtvig — vilde derved kunne redde sin Skrivefrihed.

Det ligger nær at spørge, om disse Tanker først *nu* var opstaaet hos Grundtvig. Kilderne giver imidlertid intet

Svar herpaa. Umuligt er det dog ikke, at lignende Betragtninger allerede før Nedlæggelsen af Præsteembedet nu og da har foresvævet Grundtvig og derved kan have bidraget til at fremkalde eller snarere bestyrke »Følelsen« hos ham af Embedsnedlæggelsens Nødvendighed. Men Tanken, at han ved Afsked i Naade muligvis kunde undgaa at komme under Censur, kan næppe have været et Motiv for ham til at tage det afgørende Skridt; ellers vilde han afgjort have omtalt den i Brevet til Ingemann og i sit Indlæg i Injuriesagen af 3. Juli¹.

¹) I den tidligere nævnte Samtale (S. 238 Note 1), som Forf. af denne Afhandling har haft med Prof., Dr. theol. J. Oskar Andersen, udtalte Professoren som *sin* Opfattelse, at Grundtvig sikkert allerede før Embedsnedlæggelsen havde været sig denne Tanke, at Afsked i Naade muligvis vilde fri ham for at komme under Censur, *fuldt bevidst*. Professoren begrundede sin Opfattelse, som omtalt S. 238 Note 1, med, at Grundtvig i Skrivelsen til Biskop Münter og i Afskedsansøgningen til Kongen udtalte Ønsket om at blive løst ikke blot fra Embedet som Kapellan ved Vor Frelzers Kirke, *men ogsaa* fra Præsteeden med alle dens Forpligtelser; at Grundtvig derfor, saafremt Biskoppen i sin Indstilling medtog begge disse omtalte Momenter, haabede paa en Frikendelse eller i alt Fald paa, at Retten vilde godkende, at han ved sin frivillige Nedlæggelse af Embedet allerede tilstrækkeligt havde bødet for, hvad han under sin Embedsførelse mod sin Vilje havde forbrudt, og derfor ikke idømme ham Censur; og at det nye i Brevet til Treschow kun bestaar i en *Betoning* af, at Afsked i Naade er fyldestgørende ogsaa m. H. t. Præsteedens Forpligtelser, saa Injuriesagen enten maatte afvises eller Grundtvig frikendes, hvorved denne i begge Tilfælde vilde redde Skrivefriheden. Jeg føler mig dog ikke overbevist om, at Professoren har Ret i sin Opfattelse. Ønsket om Løsning fra Embedseden betyder sikkert blot, at Grundtvig i Fremtiden kun vilde være et almindeligt Medlem af Statskirken; som tidligere bemærket (S. 238 Note 1) har Grundtvig ved »Beviset« fra Münter næppe villet — om man saa maa sige — »lokke« denne til at udstede en Erklæring om Embedsnedlæggelsens Fyldestgørelse m. H. t. tidligere Brøde (under Retssagen viste Grundtvig sig ikke som nogen god Taktiker; det har vi Lindbergs Ord for, se S. 233); hertil kommer saa — som afgørende for mig —, at Grundtvig med sin levende Meddelelsestrang overhovedet ikke direkte udtaler den Tanke, at Afsked i Naade muligvis vilde fri ham for at komme under Censur, hverken i Brevet til Ingemann eller i sit Indlæg i Injuriesagen af 3. Juli.

9. *Grundtvigs Brev til A. Helland af 10. September 1826.* I dette Brev hævder Grundtvig, at han kun havde paa- taget sig de mange Baand som Præst i Statskirken for paa lovlig Vis at kunne prædike Evangeliet i Hovedstaden; men da han havde opnaaet, hvad han vilde som Præst (∴ da »Vor Herres Jesu Christi Tro har vundet en stor og herlig Seier iblandt os«), havde han »grebet en god Leilighed« til at nedlægge sit Embede, — netop hvad han antyder i Brevet til Wexels. Altsaa: Clausens Injurieproces er for Grundtvig nu blevet en lykkelig Anledning eller rettere et Paaskud til at fremme sit eget Ønske om at nedlægge Præsteembedet.

Grundtvig kommer saaledes i Brevet til Helland ikke ind paa en positiv Omtale af Aarsagerne til Nedlæggelsen af Præsteembedet; men Udtrykket: »grebet en god Leilighed« tyder paa, at han søger sine Motiver længere tilbage i Tiden, ganske som i Brevet til Wexels. Det ligger derfor — saa meget mere som der kun er faa Dage mellem de to Breves Tilblivelse — nær at antage, at han endnu holdt fast ved sin Opfattelse i Brevet til Wexels, at de egentlige Motiver til Embedsnedlæggelsen var selve Præstegerningen og den »megen Ureenhed« i Statskirken. Det sidste Motiv falder imidlertid bort, da Grundtvig over for Helland udtaler, at heller ikke »Fortvivelse over Vantroens Magt« havde spillet nogen afgørende Rolle.

Det skulde saaledes udelukkende være selve den daglige Præstegerning, »det daglige Hyrde-Liv«, som Grundtvig havde grebet »en god Leilighed« til at blive fri for. Dette virker unægtelig i høj Grad overraskende, især naar man mindes Grundtvigs Fremstilling af sine Motiver i Skrivel- sen til Biskop Münter, i Afskedsansøgningen til Kongen og ikke mindst i Brevet til Ingemann.

10. *Grundtvigs Koncept til en Skrivelse til Kongen, Septbr. — Oktbr. 1826.* I denne udtaler Grundtvig, at han umuligt havde kunnet fortsætte »nogen Dag længer« i Præste-

embedet »efterat have føld Majestætens Unaade«, d. v. s. efter at Frederik VI under Audiensen den 8. Maj havde vedkendt sig Professor Clausens og hans Tilhængerens Synsmaade¹. Udtrykkene: »efterat have føld Majestætens Unaade« og »saalænge jeg i min Konges Øine er en Injuriant« viser, at Frederik VI just ikke har optaget Grundtvigs Skildring af Kirkeforholdene »meget, endog vidunderlig venlig«, saaledes som Grundtvig meddeler i Brevet til Ingemann². Kongen maa have bebrejdet ham hans Angreb paa Professor Clausen, ellers vilde han vel ikke udtrykke sin »dybe Bedrøvelse« over at staa for sin Konge som »en Injuriant«. I alt Fald skal efter Grundtvigs Fremstilling i denne Skrivelse Frederik VI's Tilkendegivelse under Audiensen af *sit* Standpunkt have spillet den afgørende Rolle med Hensyn til Grundtvigs definitive Beslutning om at nedlægge sit Præsteembede; dette bestyrkes af hans Udtalelse til Ingemann: »Og nu var jeg intet Øieblik tvivlsom om, hvad jeg skulde gjøre«³.

11. *Jak. Kr. Lindbergs Papirer (1832.)* Lindbergs Erindringer vedrørende Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet hører ikke til de samtidige Kilder; de er først nedskrevet i 1832, altsaa 6 Aar efter, men uafhængigt af disse. Flere af de Begivenheder og Udtalelser, der knyttede sig til den 7. og især den 8. Maj 1826, stod endnu tydeligt i Lindbergs Erindring. Dette er ikke saa mærkeligt; den 8. Maj 1826 var en betydningsfuld Dag i Lindbergs Liv: han søgte Audiens hos Frederik VI — traf i Forgemakket Grundtvig — i Anledning af, at han søgte et Professorat, og om Aftenen meddelte Grundtvig ham og flere Venner, at han havde søgt sin Afsked — en Begivenhed, Lindberg ifølge sine Erindringer betragtede som afgørende for hele Kirkestillingen. Hans Udtalelser om

1) Se nærmere om Audiensen S. 293 f.

2) Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826; S. 224.

3) Smstd.

Grundtvigs Embedsnedlæggelse maa saaledes tillægges en vis Betydning.

Skønt Lindberg omtaler Salmeaffæren, sætter han den ikke i Forbindelse med Nedlæggelsen af Præsteembedet. Som Aarsag hertil angiver han udelukkende Kongens Tilkendegivelse under Audiensen, at han ansaa Grundtvig for Injuriant. Denne Udtalelse havde efter Grundtvigs eget Udsagn været ham mere end en Højesteretsdom. Han havde derfor allerede samme Formiddag søgt sin Afsked. Det angivne Motiv stemmer nøje overens med det, der omtales i Koncepten til en Skrivelse til Kongen, og med det, der ifølge Brevet til Ingemann havde givet Udslaget.

Som man ser, angiver Grundtvig mange og vidt forskellige Grunde til sin Nedlæggelse af Præsteembedet; ja, nogle af de vigtigste er endog af en saadan Karakter, at de udelukker eller modsiger hverandre.

I Skrivelsen til Biskop Münter og i Afskedsansøgningen til Kongen omtales kun Motiver, der havde deres Udspring i Injurieprocessen og i den Vending, den havde taget ved Rettens Kendelse, — i Skrivelsen til Münter (begge Redaktioner taget under eet): Byrden af fremtidige Retsager, disses Forstyrrelse af hans »præstelige og borgerlige Rolighed« og — det mere øjeblikkelige Motiv — Truslen med en ny Injuriesag; i Ansøgningen til Kongen: Umuligheden af at bære Byrden af bestandige Processer, Bevarelsen af en uskadt Samvittighed og Bevarelsen af en uplettet Præsteværdighed. Derimod trænges i Brevene til Ingemann og Aagaard Injuriesagen og dens Følger noget i Baggrunden. Heri lægges Hovedvægten paa hans Følelse af, at Embedsnedlæggelsen var uundgaaelig nødvendig, nærmest fordi »Byrden« var blevet ham »for svar«; hvori »Byrden« bestod, var ham ikke helt klart; dog indbefattede han heri Præstestillingen i Hovedstaden (ikke selve Embedsførelsen som saadan); »det sidste store *hvorfor*« stod

derimod kun dunkelt for ham. Men han var ikke i Tvivl om Guds Styrelse bag det hele. De mere øjeblikkelige og »udvortes« Grunde, der omtales i disse Breve, er mange og forskelligartede, men hver for sig ikke afgørende. Indlægget i Injuriesagen — som ikke er skrevet til en fortrolig Ven — omtaler hovedsagelig Motiver, der grundede sig paa Injurieprocessens Følger: de mange fremtidige Rets-sager vilde overstige hans Kræfter og hindre ham i at gøre Fyldest i Præsteembedet. I Brevet til Wexels er Injurieprocessen stillet helt i Baggrunden, og i Brevet til Helland nævnes den overhovedet ikke. Motiverne i disse Breve har udelukkende deres Udspring længere tilbage i Tiden og bundet i to Forhold: i den megen Urenhed i Statskirken, men først og fremmest deri, at Grundtvig var »skikket til Prædikant, ei til det daglige Hyrdeliv«, d. v. s. den daglige Præstegerning, hvis Uudholdelighed — efter Brevet til Helland at dømme — skal have været den afgørende Grund. For at slippe fri for den daglige Præstegernings Byrder havde Grundtvig »grebet en god Leilighed« til at nedlægge sit Embede.

Der foregik saaledes en jævn, men hurtig Udvikling i Grundtvigs Syn paa Aarsagerne til Nedlæggelsen af Præsteembedet: Injurieprocessen og dens Følger — hans indre Følelse — det gejstlige Embedes Byrder — den daglige Præstegerning; hertil svarer ogsaa en Forskydning i hans Opfattelse af selve de opnaaede Resultater ved hans Forkyndergerning og af selve Embedsnedlæggelsen, der slutte- lig ses som noget ligefrem lykkeligt for ham. Men hvorledes forholdt det sig nu i Virkeligheden med Aarsagsforholdet?

V. Kritisk Vurdering af Grundtvigs Motiver.

Som paavist i forrige Kapitel omtaler Grundtvig i de nævnte Kilder mange og i flere Tilfælde ganske modstri- dende Motiver til sin Embedsnedlæggelse. Da man ikke

paa Forhaand — d. v. s. af ydre kildekritiske Grunde — kan udelukke een eller flere af Kilderne¹, bliver man nødt til at tage alle hans angivne Grunde i Betragtning ved en kritisk Vurdering af disse.

Grundtvigs Motiver falder naturligt i to Grupper: de, der knytter sig til Injurieprocessen, Bispernes Hyrdebrev, et nyt Sagsanlæg og Salmeforbudet, og de, der har deres Udspring længere tilbage i Tiden. Lad os begynde med de sidste, d. v. s. »den megen Ureenhed« i Statskirken og Byrden ved »det daglige Hyrde-Liv«, altsaa selve Præstegerningen med Menighedsarbejdet og den daglige Administration!

I hidtidige Fremstillinger skildres Grundtvigs Præstetid fra 1821 til 1824 — bortset fra de første Maaneder — som en Trængselstid, en mørk og trist Vinter. »Han saa foreløbig kun den frygteligste Ligegyldighed overfor alt, baade menneskeligt og guddommeligt, hvorhen han vendte sit Blik«². »Han var ved at fortvivle over tilstandene omkring ham. Alt møder ham så dødt og iskoldt, han er derfor tilbøjelig til at tro, at de mange kirkegængere, han har, kun drives af nysgærrighed«³. Selve Præstegerningen skildres som en Pine for ham⁴. »Han havde oprindelig sværmet for den danske statskirke. Men da han nu som moden mand igen blev præst i den, forsvandt sværmeriet. Embedsbyrderne, dåb og nadver i flæng, o. a. var den nøgne

¹) Se S. 235 ff.

²) Thomas Bredsdorff: »N. F. S. Grundtvig« (1919), S. 32.

³) V. Brücker: »Grundtvigs kirkelige gærning« (1921), S. 51.

⁴) L. Helweg: »Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen« II (1855), S. 482. H. Brun: »Biskop N. F. S. Grundtvigs Levnetsløb« I (1882), S. 70. Fr. Nygaard: »N. F. S. Grundtvigs Stilling til en Udtrædelse af Statskirken og »Kalkbrænderi-Forsamlingerne« (1882), S. 3. L. Koch: »Den danske kirkes historie i årene 1817—1854« (1883), S. 51. Fr. Nielsen: »Grundtvigs religiøse Udvikling« (1889), S. 248. H. Rosendal: »N. F. S. Grundtvig« (1909), S. 158. Rønning III, 1 (1911), S. 16 og 28. V. Brücker l. c., S. 51. H. Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs Saga« (1927), S. 39 f.

virkelighed — — — — og så kom modløshedens tunge, grå timer: Skulde han ikke hellere opgive arbejdet, nedlægge embedet?«¹

Hvorpaa bygger man denne Fremstilling? For det første tager man sit Udgangspunkt i Grundtvigs Adventsoplevelse 1823, som var fremkaldt ved hans Grublen over Romerbrevets Ord: »Se, Natten er forgangen, og Dagen er kommet nær«². Fra dette Øjeblik beherskedes Grundtvig af et nyt Syn paa sig selv og det danske Folk — de har hos ham altid samme Skæbne —; i Korthed kan det udtrykkes saaledes: hidtil har Mørket hvilet over dem begge, men nu er Dagen ved at bryde frem med Solskin, der giver dem Varme og Livskraft. Ud fra denne Betragtning skildrer Grundtvig i det bekendte Digt »Nyaars-Morgen« (Sommeren 1824)³ — det poetiske Udtryk for hans Adventsoplevelse — sit eget og Folkets Liv siden ca. 1806. Mørke havde der været i hans eget Indre, Ligegyldighed havde sat sit Præg paa Folkets nationale og kirkelige Liv, Døden havde været ved at tage Magten; men nu var »en velsignet Nyaars-Morgen« oprundet for ham og det danske Folk.

Det mørke Syn paa Aarene indtil 1824, som Grundtvig beherskedes af, da han skrev »Nyaars-Morgen«, har Kirkehistorikerne og Grundtvigforskerne antaget, at han allerede besad i Aarene 1821—24. Ud fra denne Betragtning har de skildret hans samtidige Syn paa Forholdene i Statskirken og paa Præstegerningen i dette Tidsrum og dertil udelukkende benyttet sig af tre senere Udtalelser af ham — Udtalelser, der tilsyneladende bekræfter den nævnte Antagelse, og som her skal gengives i kronologisk Rækkefølge. — Den første (20. Maj 1826) lyder saaledes: »I min første Embedstid her [ø: i København] var Byrden mig

¹) Rønning III, 1, S. 15 f.

²) Teksten til 1. Søndag i Advent 1823. Grundtvigs Prædiken paa denne Søndag bærer i høj Grad Præg af hans Oplevelse; Opskriften til den findes i Grundtvigs Privatarkiv (R. A.), Fasc. 13.

³) Se S. 204 Note 2.

umaadelig tung, især fordi jeg følte mig for svag til at kaste den«¹. — Den *anden* (1827): »Dog lærde jeg daglig klarere at indsee, hvad jeg smertelig følte, at uden al Kirke-Tugt er selv Præste-Stillingen i Hoved-Staden, hvor den ellers, formedelst Sogne-Baadets Løsning, har store Fortrin, dog næsten utaalelig og lidet frugtbar; thi hvem kan dog i Længden holde ud at tage *aabenbare* Spottere og *aabenbare* Lastefulde til Alters, at tage *Troes-Løfte* hvor man *veed*, der er ingen Tro, og at give Vielsen selv det mindste *christelige* Skin, hvor Ægteskabet er *aabenbar* uchristeligt, og hvorledes skulde under disse Omstændigheder Begrebet om Menigheden som et helligt o: moralsk Samfund i det *Hele* blive meer end en tom Skygge«². — Og endelig den *tredie* (1871): »Jeg havde nu naaet mit gamle Ønske at blive Præst i Hovedstaden, men jeg fandt dog snart Stillingen der med Altergangen iflæng og med Fraskiltens Vielse hardtad utaalelig, især da jeg, langtfra at mærke, der kom Liv i mine Tilhørere, fandt Livet fortæret hos mig selv og fandt Tidens Ligeugdighed saa haardnakket som *Grændels Moder*, *Troldhexen* i *Bjovulfs-Drape*«³.

Kirkehistorikernes og Grundtvigforskernes Fremstilling af Grundtvigs *samtidige Syn* paa Forholdene i Statskirken og paa Præstegerningen i Aarene 1821—1824 kan imidlertid ikke staa for en kildekritisk Undersøgelse, i hvert Fald maa den modificeres betydeligt. For det første er deres Udgangspunkt uheldigt valgt. »Nyaars-Morgen« —

¹) Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826 (S. 223). — Benyttet af Fr. Nielsen l. c., S. 248; af F. Rønning l. c. III, 1, S. 16.

²) N. F. S. Grundtvig: »Om Religions-Frihed« (»Theologisk Maanedsskrift. Udgivet af A. G. Rudelbach«. VIII (1827), S. 224). — Benyttet af: L. Helweg l. c. II (1855), S. 482; Fr. Nielsen l. c., S. 248; H. Rosendal l. c., S. 158; F. Rønning l. c. III, 1, S. 16 (R. opgiver »Om Religions-Frihed« som sin Kilde, men hans Gengivelse stemmer mere med Gr.'s Udtalelse i »Kirke-Speilet« (1871)); V. Brücker l. c., S. 51.

³) »Kirke-Speil« (1871), S. 382. — Benyttet af: H. Brun l. c. I, S. 70; Fr. Nygaard l. c., S. 3; L. Koch l. c., S. 51; Rønning l. c. III, 1, S. 16.

saavel selve Digtet som den lange Fortale — bærer i alt for høj Grad Stemningens Karakter; saaledes maler Grundtvig Fortiden med meget mørke Farver og Fremtiden med Morgendæmringens røde og gyldne; han ser kun Kontraster, ingen Nuancer. Det er klart, at et saadant Digt — Fortalen medregnet — ikke kan anvendes som Kilde med Hensyn til Grundtvigs Opfattelse i en Aarrække, hverken af det ene eller det andet Forhold. For det andet kan man ikke fra Grundtvigs ovennævnte Udtalelser i 1826, 1827 og 1871 slutte sig til hans samtidige Syn paa Præstegerningen i Aarene 1821—1824. Dette kan i Mellemtiden have forandret sig; netop hans Nedlæggelse af Præstestillingen gør en saadan Ændring i høj Grad sandsynlig. Grundtvigforskerne burde have haft deres Opmærksomhed henledt herpaa og derfor først og fremmest have benyttet Kilder fra 1821 til Slutningen af 1823. Ganske vist er — naar undtages Brevene til Ingemann¹ — Størstedelen af disse først blevet trykt i nyeste Tid², og endnu findes en Del utrykt³; men adskillige af Forskerne har dog haft Adgang til Grundtvigs Privatarkiv, saaledes Fr. Nielsen og F. Rønning⁴.

Hvad yder nu de forhaandenværende *samtidige Kilder* til Forstaaelsen af Grundtvigs Syn paa de kirkelige Forhold og Præstegerningen her i Landet i Aarene 1821—1824?

I Fortalen til en utrykt »Lovtale over Christendommen«⁵ — fra Oktober 1823 — udtrykker Grundtvig sine Motiver til dette Skrift i følgende Ord: »Saa gid da den Veemod, jeg har følt over de døve Øren, det flygtige Sind, de forvirrede Taler og de forblindede Øine, gid den maatte beherske mig, medens jeg taler, dybere, renere, stærkere end

1) »G. og I. Brevvexling« er trykt i 1882.

2) Først og fremmest »Breve« II i 1926.

3) »Om Christendommens Tro-Værdighed« og »Lovtale over Christendommen« (Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 97 og 98).

4) Fremgaar af Noterne til deres anførte Værker om Grundtvig.

5) Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 98.

hidindtil«. Grundtvig omtaler her den Vemod, som har grebet ham over Tidens Lige gyldighed og Uforstand i kristelig og kirkelig Henseende. Kildemæssig set er saadanne Udtalelser ikke af særlig Værdi, da de hyppig anvendes af Forfattere af lignende Skrifter; alligevel har en Forsker som Rønning anset dem for saa betydningsfulde, at han har fundet Anledning til at citere dem som et Udtryk for Grundtvigs daværende Sindsstemning¹.

Bekræftes nu denne Vemod i Grundtvigs samtidige Breve, der netop fremfor andre Kilder maa afspejle hans daværende Syn paa Kirkeforholdene og Præstegerningen? Nej, det gør den ikke! Naar man i enkelte Breve sporer Vemod og Bekymring — især i Brevene til Ingemann —, saa er Objektet herfor altid den nationale og aandelige Lige gyldighed, ikke specielt den religiøse og kirkelige. I det hele taget omtaler han kun sjældent de kirkelige Forhold og Præstegerningen; dette tyder i høj Grad paa, at han har været ret godt tilfreds med dem; han vilde ikke i Brevene have kunnet lægge Skjul paa en virkelig og vedvarende Utilfredshed; saadan var hans Psyke nu engang. At Grundtvig — netop paa det Tidspunkt, hvor Forskerne i Overensstemmelse med hans Udtalelser i ovennævnte »Fortale« hidtil afgjort har været enige om, at Mismodet særlig havde Tag i ham² — har befundet sig særdeles vel i Præsteembedet, bekræftes af et Brev til Amund Helland i Norge, dateret den 10. Novbr. 1823; Grundtvig skriver heri: »— — — De ønsker da at vide, hvorledes jeg lever? Nu, Gud være lovet! jeg haver Intet at klage over, men Meget at takke for; — — — men Han [o: Gud] haver ogsaa, trods Manges Modstand, og næsten trods Alles Forventning, opfyldt mit Ønske og Haab, og givet mig en Kirke, til frit at forkynde Hans saliggjørende Ord,

¹) Rønning l. c. III, 1, S. 25.

²) L. Helweg l. c. II, S. 470. Fr. Nielsen l. c., S. 239 og 244. Rønning l. c. III, 1, S. 16 og 25 ff. V. Brückner l. c., S. 51. H. Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs Saga« (1927), S. 39 f.

for hvem der vil høre og annamme det. Vist nok seer det kun maadeligt ud med sand, alvorlig Christendom iblandt os, men der fattes dog ikke Tilhørere, og det skal være vort urokkelige Haab, at naar vi, under den Hellig-Aands Paakaldelse, i Jesu Navn plante og vande, vil Han give Væxt, saa vor Gierning i Herren skal aldrig være forgiæves¹. Her er intet, der tyder paa Vemod, endnu mindre paa Fortvivlelse over de kirkelige Forhold eller paa Mismod over Præstegerningen. Tværtimod! Han er godt tilfreds og ser med Haab og Fortrøstning paa Fremtiden. Ja, i Fortalen til »Nyaars-Morgen« udtaler han endog, at han »har en urokkelig Grund til at troe«, at hans præstelige Virksomhed allerede har baaret Frugt, selv om han har vanskeligt ved at opdage denne².

Hvorledes var Grundtvigs Stilling til den daglige Præstegerning i disse Aar? — Vel nævner han adskillige Steder i Brevene, at de kirkelige Handlinger lægger megen Beslag paa ham, saa han kun faar lidt Tid til litterær Virksomhed — han naaede dog en Del i disse Aar —, men nogen Klage derover eller Utilfredshed med at udføre de kirkelige Handlinger eller med at deltage i Menighedsarbejdet forekommer ikke. Et Par Steder omtaler han endog selve Præstegerningen som »ret fornøielig«³. Kun i et Brev til en Biskop (?)⁴ er han opfyldt af nogen Bekymring for det Øjeblik, da han første Gang vil blive stillet over for den Embedspligt at skulle foretage en Vielse af adskilte Ægtefolk; han ønsker Biskoppens Raad, hvorledes han for at bevare en god Samvittighed i paakommende Tilfælde skal forholde sig; han foreslaar Vielsesformularerne forandret, saa de kan tilfredsstille »Enhver, som stræber samvittighedsfuld at rygte sit hellige Kald, som Guds Ords Tjener«. I

1) »Breve« II, S. 66.

2) N. F. S. Grundtvig: »Nyaars-Morgen« (1824), S. XIII.

3) »Breve« II, S. 15 og 79.

4) »Breve« II, S. 57 ff. (udateret, ufuldendt Koncept).

de følgende Breve hører man imidlertid ikke mere til denne Bekymring.

Og nu det første Par Aar efter Adventsoplevelsen i Slutningen af 1823! Selv om Grundtvigs Stemninger svingede en Del i dette Tidsrum, saa var han dog gennemgaaende opfyldt af Haab og af Fortrøstning til et godt Resultat af sin præstelige Gerning. I et Brev til Ingemann af 27. November 1824 fremhæver han, at han som Aandens Vaaben-drager har haft vanskeligt ved at komme i Kontakt med »alle dem, der have Hjærte for Aand«; »kun i Kirken — føjer han til — lykkes det mig, Gud ske Lov! efterhaanden bedre«¹. Og den 30. September 1824 skriver han til Prof. S. J. Stenersen²: »De har vel hørt, at Glahn³ er kommet til Byes som Capellan ved Garnisons-Kirken, og det har, i alle Maader, glædet mig inderlig. Saaledes christnes dog efterhaanden Hovedstadens Kirker, og det kan umuelig være forgiæves«⁴. Man var altsaa efter Grundtvigs Mening godt paa Vej med at fjerne den »megen Ureenhed i Statskirken«. — Om selve Præstegerningen i Aarene 1824 og 1825 skriver han i Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826: »Men siden *Nyaarsmorgen*, da jeg igien følte Herrens kraftige Nærværelse, blev Byrden mig efterhaanden saa let, at jeg neppe følte den«⁵.

Der findes saaledes i Grundtvigs Breve fra 1821 til Embedsnedlæggelsen i Maj 1826 ikke eet Ord om, at det var ham en i Længden uudholdelig Pine »at tage aabenbare Spottere og aabenbare Lastefulde til Alters, at tage *Troes-Løfte* hvor man *veed*, der er ingen Tro, og at give Vielsen selv det mindste *christelige* Skin, hvor Ægteskabet er aaben-

¹) »G. og I. Brevvexling«, S. 37.

²) Professor i Teologi ved Universitetet i Kristiania, Tilhænger og Beundrer af Grundtvig.

³) Poul Egede Glahn (1778—1846), fra 1824 til sin Død residerende Kapellan ved Garnisons Kirke i København.

⁴) »Breve« II, S. 87.

⁵) Se S. 223.

bar uchristeligt¹. Der er i Grundtvigs Udtalelser fra dette Tidsrum overhovedet intet, der tyder paa, at han skulde have været saa utilfreds med Forholdene i Statskirken, med Resultaterne af sin Præstevirksomhed og i hvert Fald slet ikke med Udøvelsen af selve den daglige Præstegerning, at han i længere Tid kun skulde have ventet paa »en god Leilighed« til at slippe bort fra Præstestillingen og dens Embedsbyrder². Ja, umiddelbart efter at have indsendt sin Afskedsbegæring skriver han i Brevet til Ingemann udtrykkeligt: »Det var nu ikke Embeds-Førelsen, der betyngede mig som saadan«³.

De Grunde til sin Embedsnedlæggelse, som Grundtvig angiver i Brevene til Wexels og Helland: »den megen Ureenhed« i Statskirken og Byrden ved »det daglige Hyrdeliv«, maa man saaledes ifølge hans Breve fra 1821 til Maj 1826 — de vigtigste samtidige Kilder — forkaste som stridende mod de faktiske Forhold.

I det følgende skal der foretages en Vurdering af den anden Gruppe Motiver, som Grundtvig nævner til sin Afskedsbegæring, d. v. s. dem, der har deres Udspring i Injurieprocessen, et nyt Sagsanlæg og Salmeforbudet.

I Indledningen til »Lovtale over Christendommen« — Oktober 1823 — udtaler Grundtvig som sin Overbevisning: »Saavidt jeg veed, ligger da Grunden til, at jeg her griber Skjold for Sværd, fornemmelig i den Tanke, at det er det Bedste, jeg for Øieblikket kan gjøre, og Noget, der kanskee endogsaa maa gøres, før nogen ordenlig Strid kan finde Sted«⁴. Grundtvig vilde altsaa løfte Skjoldet til Forsvar mod Kirkens Fjender, ikke Sværdet til Angreb. Adventsoplevelsen og »Nyaars-Morgen« lod en Tid formode,

¹) Se S. 256.

²) Se Brevene til Wexels og Helland, S. 229 f., 246 f. og S. 232, 250.

³) S. 223.

⁴) Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 98: »Lovtale over Christendommen« (Fortale og Brudstykker) 16/10 1823 (R. A.).

at han vilde ombytte Skjoldet med Sværdet. Men det skete ikke. Trods et overvejende Lyssyn svingede Grundtvigs Stemning en Del i 1824, snart var han opfyldt af Haab og svulmende Kampmod, parat til at kæmpe mod den aandelige Ligeegyldighed, der omgav ham, snart opgav han Troen paa, at en Kamp vilde føre til et heldigt Resultat. Naar han var deprimeret, kunde han af og til fremkomme med Udtalelser om at bosætte sig uden for København, ja endog om at udvandre¹.

I Foraaret 1825 tvang Forholdene imidlertid Grundtvig til at opgive Forsvarsstillingen. Anledningen var Dommen over et Par Arrangører af gudelige Forsamlinger paa Fyn. Han for op til Forsvar for disse Lægfolk mod de rationalistiske Præster² og forberedte »et ordenligt Korstog mod Christenhedens Fiender«³. Grundtvig indledede Kampen, ikke blot med en Opfordring til Staten og Præsterne om at vise Tolerance i Trossager, men ogsaa med en Anklage mod de rationalistiske Præster: »Jeg anklager ikke Præsterne, fordi de har en anden Tro end jeg og Staten, men fordi de lære tvært imod Loven og deres Embeds-Ed, hvad en Præst jo lige saa lidt maa, som en Dommer maa dømme imod Loven, om han end misbilliger den«⁴. Efterhaanden blev det ham indlysende, at han ikke mere burde »føre Striden med ren aandelige Vaaben og ligge borgerlig død,

¹) N. F. S. Grundtvig: »Nyaars-Morgen« (1824), S. XVI f. (Fortalen er ikke præget af et decideret Lyssyn m. H. t. Fremtiden, men mere af skiftende Stemninger). Brev til Ingemann af 7. Septbr. 1824 (»G. og I. Brevvexling«, S. 28). »Danneskjolds-Drape« fra Slutningen af 1824 (»Poetiske Skrifter« V, S. 321—324. Rønning III, 1, S. 71 f.).

²) »Skilderiet« for 8. og 12. Februar 1825. Den utrykte Afhandling »Om det farlig grove Papisterie« (Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 105). — Grundtvigs Anmeldelse af Sognepræst, Dr. phil. N. Fabers »Tolv Prædikener. Et Forsøg til sand Christendoms Bestyrkelse mod Tvivl og Vildfarelse« i »Theologisk Maanedsskrift. Udg. af N. F. S. Grundtvig og A. G. Rudelbach« II (Juli-Heftet 1825), S. 55 ff.

³) Brev til S. J. Stenersen af 7. Marts 1825 (»Breve« II, S. 93).

⁴) Brev til Ingemann af 27. Juni 1825 (»G. og I. Brevvexling«, S. 58). — Se for øvrigt de ovenfor anførte Afhandlinger i Note 2.

medens Modstanderne aldeles spillede Striden over i den borgerlige Verden«¹, d. v. s. forfulgte Deltagerne i de gudelige Forsamlinger med Processer. Om de Kampmidler, som Grundtvig ud fra denne Betragtning kunde tænke sig eller — maaske rettere sagt — nu havde til Hensigt at anvende, udtalte han sig nærmere i et Brev til Ingemann af 27. Juni 1825²: »Det staar saaledes klart for mig, at den eneste Vej til at forhindre Samvittighedstvang og Religjonsforfølgelse og udvirke et Tolerance-Edikt, medens det endnu tør ventes, er at true de Forfølgere, der misbruge Loven, med Loven, og hvis det ikke frugter, da at udføre Truselen«. Og han fortsætter: »Naar du vil, at jeg skulde lade de fynske Præster, saa pavelig som dem lystede, spille Mester over deres Menigheders Tro og ved alle Haande Kroglove faa dem gjort til Forbrydere, der i Grunden have danske Lov aldeles paa deres Side, — at jeg saaledes skulde lade Præsterne øve Samvittighedstvang og Trosforfølgelse, uden at benytte de Midler, Loven frembyder til at forhindre det, — da har du ikke grundig eftertænkt den Sag«. Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at Grundtvig her er af den Mening, at hvis intet andet hjalp, burde man ikke vige tilbage for en Proces — altsaa benytte de samme Midler, som de fynske Præster havde anvendt — for juridisk at faa fastslaaet, at Præsterne i bogstavelig Forstand skulde overholde Embedsedens.

Tilslutning og især nye Venner forøgede i Løbet af Foraaret og Forsommeren 1825 Grundtvigs Kampmod i en saadan Grad, at den fredselkende Ingemann blev bange³; hans kirkelige »Opdagelse« i Slutningen af Juli satte det yderligere i Vejret og gjorde ham vis paa den endelige Sejr. Han følte, at han nu var kommet i Besiddelse af et Vaaben, der maatte tilintetgøre Fjenderne, nemlig »de

¹) »G. og I. Brevvexling«, S. 58.

²) »G. og I. Brevvexling«, S. 55 ff.

³) Brev til Grundtvig af 23. Juni 1825 (»G. og I. Brevvexling«, S. 52 ff.).

Kristnes oprindelige, altsaa uforanderlige Trosbekjendelse (vore tre Tros-Artikler)¹. I denne sejrssikre Stemning kastede Grundtvig den 5. September Stridshandsken — »Kirkens Gienmæle« — til en af Fjendernes betydeligste Mænd, den unge Professor H. N. Clausen, der havde udfordret ham og alle »Gammellutheranerne« ved Udgivelsen af »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (August 1825), hvori han efter Grundtvigs Mening »saa øjensynlig trodser baade Kirken og Staten, at hans Fald er uundgaaeligt«².

»Kirkens Gienmæle« virkede som en Bombe, der eksploderede med voldsom Kraft og gav Genlyd vidt omkring. I Løbet af halvanden Maaned udkom tre Oplag³. »Neppe har noget Skrivt i Danmark frembragt en saadan Sensation«, skriver Mynster i sine Erindringer⁴, og den unge teologiske Student Carl Fred. Balslev — den senere Biskop — meddeler i et Brev af 13. Septbr.: »Der taltes blandt Studenterne kun derom. Paa Børsen blev den Dag ikke handlet stort, Talen var om Grundtvigs Bog«⁵. Grundtvig havde saaledes naaet det ene af sine Maal: at vække de dannede Kredse af den fortærende Ligegyldighed. Men ogsaa i en anden Henseende opnaaede han sin Hensigt: de borgerlige Vaaben blev taget i Brug i Kirkekampen. Han fik Lejlighed til ikke blot at true Fjenden med Loven, men ogsaa til at udføre Truslen. I »Adresseavisen« for 10. September meddelte Professor Clausen, at han »med Hensyn til de i »Kirkens Gienmæle« fremførte *injurierende Beskyldninger* allerede havde gjort det fornødne Skridt for, i Overensstemmelse med sin Embedspligt, at *forfølge Sagen paa Rettens Vej*«, og at han ikke fandt Anledning til offentlig at imødegaa Grundtvigs Mistydninger og Fordrejelser.

1) Brev til Ingemann af August 1825 (»G. og I. Brevvexling«, S. 69).

2) Smstd.

3) Rønning III, 1, S. 115.

4) J. P. Mynster: »Meddelelser om mit Levnet« (1854), S. 223.

5) Holger Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825« (1901), S. 232.

I det følgende Nummer af »Adresseavisen« — 12. September — svarede Grundtvig: »Skjøndt jeg troer at vide, Danske Lov maa frikiende mig, pukker jeg dog slet ikke derpaa, da det i en Sag, hvor man skal slaae Streg over sin *Personlighed*, med Alt hvad *Verden* kalder *Ære og Lykke*, kun vil sige lidt, hvad det juridiske Udfald for Øieblikket bliver«.

Professor Clausens Anlæggelse af Injuriesag var ganske vist ikke efter Grundtvigs Ønske — efter hans Mening burde en Retssag have drejet sig om Fortolkning af Embedsedens og om dennes Overholdelse —; men ifølge ovennævnte Udtalelse synes han ikke i første Omgang at have lagt særlig Vægt paa Processens Karakter. Han var overbevist om, at han vilde vinde den; men for øvrigt fandt han Sagens juridiske Udfald ret betydningsløs.

Denne Opfattelse har Grundtvig imidlertid ganske forladt i sin fortrinligt motiverede »*Klage*« til Kongen af 7. Oktober 1825 over Professor H. N. Clausen, fordi han har indstævnet ham »for sin *Embedsførelse* som Injuriant«¹. Grundtvig hævder heri, at han udelukkende har handlet *ex officio*: »Alle Danske Præster forpligtes ved deres Embeds-Eed til, hvad der desuden var deres Skyldighed, ei blot selv at flye og skye, men ogsaa af al Magt bestride (pro virili impugnare) den mod Guds Ord stridende Lærdom, og heller lade Livet end give falske og fanatiske Sætninger Medhold; og det er da soleklart, at naar vi, hver efter Evne, med Mund eller Pen bekrige og bestride falsk Lærdom [o: »hvad der efter *Konge-Loven* og *Danske Lov* er *falsk Lærdom*«], handle vi ligesaafuldt *ex officio*, som naar vi forkynde den rene Lære«. Men naar Præsterne handler *ex officio*, handler de som Statens Embedsmænd, der kun staaar Staten til Regnskab for deres Embedsførelse. »*Af den alene* kan vi«, skriver Grundtvig, »tiltales for vor Embeds-Førelse, og som *Injurianter* kan vi umuelig sagsøges

¹) Danske Kancellis 2. Departement: Bilag til Brevbog 1825, Nr. 2738.

for, hvad vi giøre *ex officio*, da Injurien netop forudsætter et *inofficielt*, reen *personligt* Forhold«. Kunde Præsterne sagsøges »for de haarde Udtryk, der i Kampen mod falske Lærere endog ere uundgaaelige, da blev det aabenbar *juridisk* farligere at haandhæve end at overtræde Lovene, *juridisk* farligere at holde end at bryde sin Embeds-Eed, *juridisk* farligere at bestride falsk Lærdom end selv at føre den«. »Og blev det først Hoved-Spørgsmaalet, ei, om den Lærdom, vi bekæmpede, var falsk, men om Udtrykkene, vi ved den Leilighed havde brugt, var *juridisk* adæqvate, da kunde det lettelig skee, at den retsindigste Præst, uagtet han overbeviste Modstanderen om falsk Lærdom, kunde see denne, begunstiget af Tidens Aand, gaae fri og selv for sin Ukyndighed i den *juridiske* Terminologie dømmes, vel endog fra sin borgerlige Ære, hvormed da Embedet fulgde, hvad dog visselig vilde være et himmelraabende *juridisk* Martyrium for Kirke-Lovene og Embeds-Eeden. Var noget Lignende blot een Gang skedt, sandelig da maatte alle Danske Præster, som er Statens Religjon varmt hengivne og ei agte deres Embeds-Eed for et tomt Mundsveir, kappes om at nedlægge deres Embeder«. — Endelig vender Grundtvig sig mod Professor Clausen — Præstelæreren, hvis Forelæsninger og Eksaminatorier alle teologiske Studenter maatte følge og underkaste sig — og mod hans Bog »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«: »Fører *han* virkelig falsk Lærdom« — hvad Grundtvig til enhver Tid vil bevise, ja, allerede mener at have bevist i »Kirkens Gienmæle« —, »kan det, *juridisk* talt, umueligt paatales i for haarde Udtryk!« Ud fra disse Betragtninger beder Grundtvig Kongen om ved et Magtbud at standse Sagen.

Naar Grundtvigs Klage til Kongen er citeret i saa vid Udstrækning, er det, fordi han under hele Retssagen, der varede i næsten fjorten Maaneder¹, bestandig fastholdt sine heri fremsatte Synspunkter.

¹) Dommen faldt den 30. Oktober 1826 og lød paa, at de mod Prof.

Biskop Münter, gennem hvem Klagen sendtes, ledsagede denne med en Følgeskrivelse af 8. Oktober 1825¹. Han beklagede Injuriesagens Fremkomst, men tilføjede, at efter hans Opfattelse kunde Grundtvigs Angreb paa Professor Clausen ikke henregnes til hans Embedspligt: »Hans Embede er at være Præst paa Christianshavn«.

Der udfærdigedes ingen kgl. Resolution i Anledning af Grundtvigs Klage til Kongen; men den 15. Oktober paa lagde Kancelliet Biskop Münter at svare Grundtvig, at Retssagen ikke kunde standses ad administrativ Vej, men at det stod ham frit for ved Domstolene at fremføre alt, hvad han fandt tjenligt til sit Forsvar² — altsaa ogsaa de i Klagen anførte Synspunkter.

Kancelliets Afvisning, der fandt Sted ud fra et fuldstændig rigtigt Standpunkt, satte ikke straks Grundtvigs Kampmod og Kampbegejstring det ringeste ned. Søndag den 23. Oktober holdt han en Prædiken, som han udgav med Titlen »Den christelige Kamp«. Den er holdt over Epistelen Efes. VI, 10—17: »I det øvrige, mine Brødre! vorder stærke i Herren og i Hans Styrces Kraft! Ifører Guds fulde Harnisk, at I kan være mægtige til at staae imod Djævelens snedige Anløb! o. s. v.«. Uden at nævne Mynsters Navn benyttede Grundtvig tydeligt denne Tekst til et Svar paa hans Prædiken den foregaaende Søndag³, hvori han havde tilkendegivet sit Syn paa »Kirkens Gien-

Clausen brugte fornærmelige Udtryk kendtes døde og magtesløse, samt at Grundtvig skulde betale en Bøde paa 100 Rbd. Sølv til Københavns Fattigvæsen og Sagens Omkostninger; denne Dom medførte, at Grundtvig kom under livsvarig Censur. (J. Roed: »Kjendelse og Dom i Sagen H. N. Clausen contra N. F. S. Grundtvig« (1826), S. 11 ff.).

¹) Danske Kancellis 2. Departement: Bilag til Brevbog 1825, Nr. 2738.

²) Danske Kancellis 2. Departement: Bilag til Brevbog 1825, Nr. 2738.

³) Søndag den 16. Oktober 1825. Denne Prædiken udgav han under Titlen »Den christelige Viisdom; den averteredes udkommet Lørdag den 22. Oktober — altsaa Dagen før Grundtvig holdt sin Prædiken om »den kristelige Kamp«. — Se J. P. Mynsters Brev af 29. Oktober 1825 til H. Laub (C. L. N. Mynster: »Breve fra J. P. Mynster« (1860), S. 150 f.).

mæle« og udtalt, at den sande kristne Visdom bestod i at vise Kærlighed, Mildhed og Sagtmodighed; derved fremmede man Freden. Grundtvig opmuntrede derimod sine Tilhørere til Kamp: »*Brødre! vi have Kamp*; — — — Lad da kun Verdens Præster og Propheter raabe: *Brødre! vi vil have Fred, Verdens Fred, hvad det saa end skal koste!* lad dem kun hellige og velsigne Verdens Had og Forbittelse mod os, fordi vi, som Frelseren, vidne om den, at dens Gierninger ere onde! — — — Rolig og frimodig sige vi da: *Brødre! vi maae, vi vil have Kamp, i Herrens Navn*, — — — *Ja, derfor, for evig Sandheds og Saligheds: for Jesu Christi Skyld og vor Forsamlings til Ham, derfor, Christne, vil vi have Kamp*, — — — ja, det skal trøste os over al vor Møie paa Jorden, at, er end *Kampen haard*, saa er og *Seiren nær og Hvilen sød!* — — — O, Christne! saa lad os i Guds fulde Rustning mandelig bestaae den Kamp, som er vor Lodd, ei knurre imod Herren, men takke Ham for Kaaret«. Grundakkorden i Grundtvigs Prædiken er saaledes fra først til sidst: Vilje til Kamp, Opfordring til Udholdenhed i Kamp og endelig Sejrsvished.

Man skulde efter dette have ventet, at Grundtvig med fornyet Kraft og stædig Udholdenhed vilde have fortsat Kampen i sikker Fortrøstning til en hurtig og afgjort Sejr; men det blev ikke Tilfældet. Det er som om Grundtvig med eet — umiddelbart efter at have holdt sin Prædiken om »den kristelige Kamp« — nedlagde Vaabnene og opgav Kampen. Fra Slutningen af Oktober 1825 og til han nedlagde sit Embede i Maj 1826, holdt han sig helt borte fra direkte Deltagelse i Kirkestriden¹. Hvad var Grunden hertil?

Det er meget vanskeligt at fastslaa, ja, i det hele taget

¹) Grundtvigs Afhandling »Om den sande Christendom« (i »Theologisk Maanedsskrift« IV (1826), S. 4 ff., 97 ff., 195 ff.; V (1826), S. 218 ff.) er ikke et direkte Indlæg i Striden, selv om den behandler et af de Problemer, han ønskede diskuteret; den har mere til Hensigt at begrunde hans nye Syn paa Trosbekendelsen.

at spore Aarsagerne hertil. Der indtraf ingen Begivenheder, der kunde give Anledning til Retraite. I Injuriesagen skete ingen Vending, før Retten den 10. April 1826 afsagde en Kendelse om, at Grundtvigs Paastand om Sagens Afvisning ikke kunde tages til Følge¹. — Desværre er Kilderne til Belysning af Grundtvigs personlige Stilling til Kirkekampen og Injurieprocessen i Vinteren 1825—1826 yderst sparsomme: kun i to af de faa bevarede Grundtvigbreve fra dette Tidsrum findes Oplysninger herom; enkelte af hans Optegnelser — bl. a. et Digt — yder i visse Henseender Bidrag til Forstaaelsen af hans Sindsstemning; samtidiges Breve og Optegnelser giver overhovedet ingen Oplysninger.

Den eneste Kilde af Betydning er Grundtvigs Brev til Ingemann af 4. Novbr. 1825²; men dette giver til Gengæld ogsaa et godt Indblik i Grundtvigs Sindstilstand og aabenbarer paa flere Punkter hans Syn paa Kirkekampen og Injurieprocessen. Brevet indledes med en bitter Omtale af Vennernes — især de ældres — Forhold til ham under Kampen: »Takket og velsignet være du for dit christelige Venne-Brev, som er det første skikkelige Ord, jeg endnu under Striden har hørt fra ældre Venner og Kyndinger; thi enten fnyse ogsaa de imod mig eller tie bomstille eller omtale Sagen med en Kulde, der end er mere utaalelig. — — — Thi naar Verden raser som nu, og naar selv de, om hvilke man mindst skulde troe det, istemme Fiendens Anathema, da bliver Troen paa det Modsatte selv hos ens de bedste Venner lettelig [saa] svag, at den i det Mindste ingen Trøst bereder; og naar jeg seer en Fiende, hvor jeg troede at have en sandhedskiærlig Ven, da er det mig en saadan Lidelse, at jeg, for ikke at friste den to Gange, forestiller mig det Værste, jeg maa, om alle

¹) »Kjendelse og Dom i Sagen H. N. Clausen contra N. F. S. Grundtvig. Udg. af J. Roed« (1826), S. 3 ff.

²) Grundtvigs Privatarkiv (R. A.), Fasc. 454a: Brevvexling med B. S. Ingemann 1821—1834. Trykt i »G. og I. Brevvexling«, S. 72 ff.

mine Venner, nemlig Mueligheden af en uhyre Forblindelse«. Grundtvig lægger saaledes her for Dagen, at han var skuffet over Resultatet af Kampen og især over Vennernes Holdning. — Var denne Skuffelse et Udslag af en øjeblikkelig Stemning, eller havde den sit Udspring i reelle Forhold, der fra Begyndelsen af November 1825 nødvendigjorde eller i hvert Fald til en vis Grad kan forklare hans pludselige Passivitet i Striden?

Grundtvig havde ved Udgivelsen af »Kirkens Gienmæle« haft til Hensigt at rejse en Kirkekamp — og i denne, om nødvendigt, anvende Retssag som Kampmiddel¹ —, dels om, hvad der var sand Kristendom, dels om den danske Kirkeforfatning havde antaget denne, dels om Professor Clausen i sin Bog »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« var i Overensstemmelse med begge, og endelig for Overholdelsen af Præsteden. Som han havde ønsket, fremkaldte »Kirkens Gienmæle« — som ovenfor nævnt — straks et vældigt Røre, der snart udviklede sig til en heftig Strid. Den unge teologiske Student Carl Fred. Balslev skriver i sit tidligere omtalte Brev af 13. September 1825 herom: »Jeg greb den [o: »Kirkens Gienmæle«] med Begærlighed og fandt den saa fortræffelig, saa grundig og overbevisende, at jeg ikke troede, at nogen kunde have noget imod den at indvende; men jeg kom ikke længer end hen paa de theologiske Kolliegier, saa hørte jeg alle Stemmer løfte sig imod Grundtvig og udskælde ham, det bedste enhver kunde. Jeg kom hen paa Regensen, dér gik det ligesaadan; man kunde vist næppe blandt 20 finde 1, der ikke holdt med Clausen. — — — I Henseende til Sagens Udfald, da troede i Begyndelsen de fleste, at Grundtvig umulig kunde staa sig, men maatte blive afsat, selv Jens Møller², som dog

¹) Se S. 263 ff.

²) Dr. theol., Professor i Teologi ved Universitetet fra 1808 til sin Død 1833, tog Afstand baade fra Rationalismen og dens Modstandere, regnede sig for at være bibelsk Teolog.

holdt med Grundtvig [?], skal have været af den Mening; nu derimod, da man har faaet tænkt sig lidt bedre om, er det de flestes Mening, at Clausen maa nedlægge sit Embede; alle de Jurister, som jeg enten selv har talt med eller hørt, at andre har talt med, er af denne Mening¹. Røret viste sig saaledes straks meget stort og udpræget clausensk blandt de teologiske Studenter; 88 af dem udtalte i en Adresse til Professor Clausen deres fulde Tilslutning til ham; den offentliggjordes baade i »Dagen« og »Skilderiet«². I det sidste svarede Grundtvig med en Artikel: »Til de 88 Clausenianer«³, hvori han søgte at fremkalde en saglig Drøftelse af Trosbekendelsen. I de første Maaneder lykkedes dette kun i meget ringe Grad. Snart vrimlede det med Stridsskrifter og Artikler i Samtidens Blade og Tidsskrifter⁴; langt de fleste var rettet mod Grundtvig; disse havde alle en stærkt personlig og udpræget polemisk Karakter, ofte med en satirisk Snert; blandt Forfatterne er ingen betydelige Navne, og Bidragene er af yderst ringe Værdi⁵. I Sandhed et magert Resultat for Professor Clausen! Grundtvigs Forsvarere paa Krigsskuepladsen var i Tiden indtil Begyndelsen af November kun faa i Antal, hovedsagelig hans unge Venner og Medarbejdere; men deres Bidrag havde et langt vægtigere Indhold. *Rudelbach* lagde for med »Den Augsburgske Troes-

¹) Holger Begtrup: »N. F. S. Grundtvigs kirkelige Syn 1825« (1901), S. 232 f.

²) »Dagen« 16/9 1825; »Skilderiet« 17/9 1825.

³) »Skilderiet« 20/9 1825; trykt i »Breve« II, S. 106 f.

⁴) »Dagen«, »Skilderiet«, »Telegraphen«, samt de teologiske Tidsskrifter.

⁵) Af de betydeligste og karakteristiske skal nævnes: cand. theol. C. F. West: »Nogle af Pastor Grundtvigs Vildfarelser i hans Angreb paa Professor Clausens Skrift om Catholicismen og Protestantismen« (1825), Grundtvigs gamle Modstander Historikeren G. L. Baden: »Om Striden imellem Prof. Clausen og Pastor Grundtvig« (i Østs »Archiv for Psychologie og Historie« IV, September 1825), Kandidat Schultz: »Samvittighedsspørgsmaal til Pastor Grundtvig«. Et mindre Blad havde følgende Bidrag: »Hr. Pastor Nik. Samson Glaubfressers kuriøse Levnets-historie paa Rim«.

bekjendelse med sammes Apologie¹ og begyndte umiddelbart derefter en stor videnskabelig Anmeldelse i sit teologiske Tidsskrift af Clausens nys udkomne Værk²; Magister *J. C. Lindberg* udgav »Bemærkninger i Anledning af Kirkens Gienmæle«, og cand. theol. *P. A. Fenger* svarede en af Modstanderne, den unge teologiske Kandidat *C. F. West*, i en Pjece: »Oplysninger til Candidat West angaaende Grundtvigs saakaldte Vildfarelser«. Professor Clausen aabnede ikke sin Mund til Svar.

Det var saaledes i de to første Maaneder efter Udgivelsen af »Kirkens Gienmæle« nok kommet til Kamp; men denne havde ikke faaet den Karakter, som Grundtvig havde ønsket. Ingen kraftig offentlig Tilslutning var kommet ham i Møde. Ingen af Datidens betydeligste Teologer og Jurister havde kastet sig ud i en Drøftelse af de Spørgsmaal, der laa ham mest paa Hjerte, først og fremmest af den sande Kristendom, Symbolerne og Embedsedem. Professor Clausen var vejet uden om en saadan Diskussion og havde i Stedet anlagt Injuriesag imod ham. En stor Skuffelse havde det været for Grundtvig, at den indflydelsesrige Mynster saa afgjort var optraadt som hans Modstander, dog uden at stille sig paa Clausens Side³. Der kan ingen Tvivl være om, at det er Mynster, Grundtvig tænker paa, naar han i det ovenfor givne Citat af Brevet

¹) Den fulde Titel: »Den rette uforandrede *Augsburgske Troesbekjendelse* med sammes af Ph. Melancthon forfattede *Apologie*, paa Dansk oversatte med en historisk Indledning og oplysende Anmærkninger» (1825).

²) »Theologisk Maanedsskrift. Udg. af N. F. S. Grundtvig og A. G. Rudelbach« III (1825), S. 83 ff., 163 ff., 287 ff.; IV (1826), S. 154 ff., 248 ff.; VI (1826), S. 66 ff., 288 ff., VIII (1827), S. 59 ff. Anmeldelsen begyndte i Oktoberheftet 1825 og fortsattes i halvandet Aar.

³) J. P. Mynsters Brev til H. Laub af 29. Oktober 1825 (C. L. N. Mynster: »Breve fra J. P. Mynster« (1860), S. 150 f. — J. P. Mynsters Breve til W. F. Engelbreth af 24. Oktober, 22. November og 14. December 1825 (Kirkehist. Saml. 4. R. IV (1895—97), S. 483, 485 f. og 489 f.). — N. F. S. Grundtvig: »Om Religions-Frihed« (Theologisk Maanedsskrift VIII (1827), S. 231 ff.).

til Ingemann siger: »Naar selv de, om hvilke man mindst skulde tro det, istemme Fiendens Anathema — — —; og naar jeg seer en Fiende, hvor jeg troede at have en sandhedskiærlig Ven, da er det mig en saadan Lidelse, — — —«.

Set fra Grundtvigs Standpunkt saa Udsigterne saaledes mørke ud; han kunde jo ikke dengang vide, at Virkningen af »Kirkens Gienmæle«, efter at den første Forargelse havde lagt sig, skulde blive en stadig voksende Modstand mod Professor Clausens Anskuelse og Rationalismen i det hele. Det er derfor ikke underligt, at Grundtvig, der saa let udsattes for Stemningssvingninger, var kommet i en deprimeret Sindstilstand, som i høj Grad forværredes derved, at kun nogle faa Venner offentlig stillede sig paa hans Side i Kampen, og desuden ved den Kulde og afgjorte Uvilje, Grundtvig mente at føle mod sig inden for sin Omgangskreds, især blandt sine ældre Venner. Det ovennævnte Brev til Ingemann viser dette med al Tydelighed. Denne Sorg over Vennernes Holdning beherskede ham i de følgende Maaneder¹. Endnu saa sent som i Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826 mindes han med dyb Smerte Vennernes Udtalelser om »Kirkens Gienmæle«: »Jeg fik af saakaldte Venner sædvanlig kun den dræbende Trøst, at ogsaa i deres Øine havde jeg begaaet en ubesindig, ukjærlig Handling, da jeg tjende min Herre saa trolig og handlede med saamegen Besindighed og Kjærlighed, som nogen-sinde har været mig mueligt«².

Betragter man saaledes Kirkekampens Forløb indtil Begyndelsen af November 1825, kan man nok paaapege Forhold, der kan forklare en øjeblikkelig Skuffelse hos Grundtvig, men ingen, som nødvendiggjorde en vedvarende Passivitet i Striden. Desuden fik han snart ny Tilslutning,

¹) Af det ringe Antal opbevarede Breve fra og til Grundtvig fra November 1825 til Maj 1826 tør man maaske slutte, at Grundtvig i dette Tidsrum i høj Grad har indskrænket sin Forbindelse med Venner og Bekendte.

²) S. 223.

og nu af kendte Mænd inden for Gejstligheden, først og fremmest Provst *W. F. Engelbreth*¹ og den gamle Pastor *J. Hornsyld*², i Begyndelsen af 1826 ogsaa af den senere Biskop i Maribo, Stiftsprovst *Rasmus Møller* i Købelev³. Disse tre Mænds Angreb paa Rationalismen og Clausens Bog var saa betydelige, at Professor Clausen nu endelig lod høre fra sig⁴; hans Svar er gennemgaaende holdt i en overlegen og haanlig Tone.

Og nu Injurieprocessen! Heller ikke i den var der indtraadt nogen Vending, som fornuftigvis kunde begrunde Grundtvigs Passivitet. Brevet til Ingemann af 4. November viser ganske vist en begyndende Forandring i hans Syn paa Injuriesagen. Ingemann havde i et Brev af 3. November⁵ vel i Hovedsagen billiget Grundtvigs Udtalelser i »Kirken Gienmæle«; men der var dog enkelte Punkter, hvori han troede, at han var gaaet for vidt, saaledes med Hensyn til Kravet om, at Clausen enten skulde tilbagekalde, hvad han havde skrevet, eller aflægge Kristennavnet; denne Fordring samt enkelte Linier og Udtryk i Indledningen burde have været udeladt; derved vilde ogsaa »den fortrædelige borgerlige Vending i Sagen«, Injurieprocessen, være undgaaet. Herpaa gav Grundtvig følgende betydningsfulde Svar: »Grunden, hvi jeg — — — dog aldrig

¹) I Adresseavisen for 12. Novbr. 1825 averteredes *W. F. Engelbreths* Skrift: »Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Professor Clausens Beskyldninger imod ham« som udkommet.

²) Den 19. November udkom *Hornsylds* Skrift: »Nogle Ytringer om den hellige Skrift, fremsatte af Prof. Theol. Dr. H. N. Clausen i Bogen: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus, drøftede af *J. Hornsyld*« (1825).

³) »Rationalismen, i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen, fra et populært Standpunct betragtet« (i *Nyt theol. Bibliothek* IX (1826), S. 266—304).

⁴) »Sendebrev til Hr. Stiftsprovst *Dr. Møller*« (i *Nyt theol. Bibliothek* X (1826), S. 257—296). Svar og Gensvar fremkom i de følgende Bd. af *Nyt theol. Bibliothek*.

⁵) Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 454a: Brevvexling med *B. S. Ingemann* 1821—1834, trykt i »G. og I. Brevvexlings«, S. 70 f.

noget Øieblik har kunnet ønske hine Udtryk anderledes, er ingenlunde den, at de efter min fuldeste Overbeviisning er i alle Henseender *forsvarlige*«. Grundtvig maa hermed mene, at visse Udtryk i »Kirkens Gienmæle« muligvis var juridisk ulovlige. Den 4. November havde han altsaa ikke mere den samme Tillid til en for ham heldig Udgang af Retssagen som i September. »Det juridiske Helvede« satte ham nu i daarligt Humør. Dog — det havde været ham umuligt at undgaa de nævnte Udtryk; han siger herom: »Grunden er, at det var mig moralsk umueligt at udslette dem, da de faldt mig i Pennen, uagtet jeg godt saae, det var ved dem, man vilde gribe mig. Det er paa anden Dansk, hvad jeg veed, du ikke misforstaaer: Bogen har jeg paa en Maade selv skrevet, men Fortalen har vor Herre gjort«. Grundtvig mener altsaa, at han er blevet inspireret til Fortalen af Gud. Derfor er der heller intet at frygte for: »I al min Angest er, Gud skee Lov! som skrevet staaer, i Grunden ingen Angest, og jeg nynner med de Gamle: vore Fiender ere alle i din Haand, dertil hvad de monne tænke!« I det ene Øjeblik er Grundtvig saaledes opfyldt af Frygt, i det andet af tillidsfuld Fortrøstning.

Brevet af 4. November viser os saaledes klart, at Grundtvigs Sjæleliv paa den Tid var udsat for stærke Svingninger. Der kan ingen Tvivl være om, at han nu pludselig var kommet ind i en depressiv Periode. Kampiveren og Sejrsvissheden var blevet afløst af Skuffelse og Frygt, selv om Haabet nu og da kunde blusse op; Stridsvaabnene var nedlagt. Denne depressive Stemnings Tilstedeværelse hos Grundtvig bestyrkes ved Udtalelser af ham selv i Breve umiddelbart efter Embedsnedlæggelsen. Til Ingemann skriver han, at han »de sidste tre Maaneder af forrige Aar var som den, der ligger i Graven«, selv om han forrettede sit Embede »med Liv og Kraft, maaskee bedre end nogen-sinde«¹. Hans Virkestrang havde altsaa flyttet sig fra Kirkekampen til selve Præstegerningen; denne blev i den føl-

¹) S. 223.

gende Tid Genstand for hans Kærlighed. Det var maaske netop derfor, at han i Brevet til Aagaard skrev: »I Fjor Efteraar, da jeg saae, det rimeligvis maatte skee, hvad nu er skedt [o: Nedlæggelsen af Præsteembedet], forfærdede Tanken mig overordenlig«¹. Allerede dengang maa altsaa Tanken om, at det kunde blive nødvendigt at forlade Præstegerningen, være dukket op i hans Bevidsthed.

Alt i alt giver en kritisk Undersøgelse af Brevet til Inge-mann af 4. Novbr. 1825 og en Betragtning af Begivenhederne i Kirkekampens første Maaneder følgende Resultat: Selv om Grundtvig nok havde Grund til Skuffelse over Kirkekampens Forløb, var der dog intet, der kunde be-grunde den dybtgaaende Pessimisme og fuldkomne Passi-vitet i Striden, der viste sig hos ham fra Begyndelsen af November 1825, saa meget mindre som han var gaaet til Kampen med vældigt Mod og glødende Iver og saa sent som i Prædikenen den 23. Oktober havde opfordret til Udholdenhed i Striden, og som han desuden fra Kampens Begyndelse maatte forudse, ja ogsaa havde forudset stor Modstand; tilmed stillede netop i November flere kendte Mænd sig paa hans Side. Injurieprocessen havde vel fremkaldt en vis Frygt hos ham med Hensyn til dens Udfald, men dette stod stadig i Uvishedens Tegn. Den pludselige Svingning til dyb Pessimisme og Passivitet i Kirkekampen kan saaledes kun forklares som et Udslag af Grundtvigs manio-depressive Konstitution².

Naar F. Rønning, Fr. Nielsen³ o. m. fl. mener, at Depressionen hos Grundtvig vedvarede hele Vinteren 1825—1826 og til efter Embedsnedlæggelsen, er dette ikke rigtigt. Grundtvig siger selv i Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826, at det var i de tre sidste Maaneder af Aaret 1825, han var »som den, der ligger i Graven«, men derefter lod Gud sin Engel tilsmile ham paa hvert Blad af Rimkrøniken,

¹) S. 227.

²) Hj. Helweg: »Grundtvigs Sindssygdом«. 2. Opl. 1932, S. 106 ff.

³) F. Rønning l. c. III, 1, S. 130. Fr. Nielsen l. c., S. 271 f.

saa *den* blev Figenbladet, der lagdes paa hans Hjærtebyld og lægte den¹. Grundtvig har utvivlsomt Ret heri. Hans Tanker fik nemlig fra Begyndelsen af 1826 en helt anden Retning.

I Slutningen af 1825 udgav Christian Molbech »Den danske Rimkrønike«. Denne maa Grundtvig have læst med megen Interesse og Begejstring; thi i et Digt »Broder Niels fra Soer«, som han paa Frederik VI's Fødselsdag, den 28. Januar 1826, lod indrykke i »Nyt Aftenblad«, takkede han Molbech for »Den danske Rimkrønike«. Dette bevirkede, dels at Venskabet mellem Grundtvig og Molbech fornyedes efter tretten Aars Afbrydelse, dels at Grundtvig atter med Iver kastede sig over sine historiske Studier. I et Brev af 28. Marts 1826² meddeler han Molbech: »*Alt længe*³ [har] min ivrige Syssel [været]: poetisk og historisk, saa godt jeg kan, at opklare saavel det christelige som det danske Folke-Liv i de forrige Tider«. I Begyndelsen af 1826 skrev Grundtvig en Afhandling om den gamle danske Rimkrønike⁴; derefter tog han fat paa en temmelig fri Fornyelse af Rimene i Rimkrøniken⁵ og gav sig endelig i Lag med »Kong Harald og Ansgar«⁶. Grundtvigs Tanker havde nu vendt sig fra Kirkekampen og Injuriesagen mod det, der — som han skriver i Brevet til Molbech — var hans »Hjertes Lyst«. Vel nævner han Striden for Molbech,

¹) S. 223.

²) »Christian Molbech og Nikolai Frederik Severin Grundtvig. En Brevvexling, samlet af Chr. K. F. Molbech, og udgivet af L. Schrøder« (1888), S. 138—144.

³) Fremhævet af Forf.

⁴) Trykt i »Nyt Aftenblad« 1826, Nr. 13—18. Det er en indgaaende Anmeldelse af Molbechs Udgave af den danske Rimkrønike, men med en udførlig Begrundelse af Grundtvigs eget Syn paa Rimkrøniken og dens Tilblivelsesmaade.

⁵) »N. F. S. Grundtvigs poetiske Skrifter. Udgivne af Svend Grundtvig« V (1883), S. 390 ff.

⁶) »Kong Harald og Ansgar. Rim-Blade af Danmarks Kirke-Bog til Jubel-Aaret« (1826). Udkom lige inden Jubelfesten den 14. Maj 1826 til Minde om Ansgars Ankomst til Danmark i 826.

men uden i ringeste Maade at komme i Affekt; her omtales intet »juridisk Helvede«, ingen Ærgrelser, ingen Frygt; tværtimod har han »det rimelige Haab«, at »det literære Liv paa Feltfod — — — snart skal være endt«. Man maa have Lov til heraf at drage den Slutning, at Grundtvig nu var overbevist om, at Retten vilde give ham Medhold i hans Klage og afvise Injuriesagen. Brevet til Molbech viser som Helhed, at Grundtvigs depressive Psykose var overstaaet; han er oplagt, nærmest i løftet Stemning.

Grundtvigs Lyssyn blev dog ikke af lang Varighed. Den 10. April 1826 afsagde Retten den Kendelse, at hans Klage maatte afvises; Injuriesagen skulde altsaa nyde Fremme. Straks fik Depressionen igen Tag i ham. Det er denne trykkede Stemning, der har givet sig Udslag i et lille Digt: »Mørke Udsigter«¹. Det aabenbarer de Tanker, som Rettens Kendelse havde fremkaldt hos Grundtvig. Atter stod det for ham, at han snart maatte forlade Præstegerningen (»Fjender fnyse, Farer true, — snart maaske jeg har ej mer — Mæle under Kirkebue«); han var betaget af Frygten for Censur (»Skal nu Munden, som forvoven, — dømmes til at tie kvær, — saa for Gud og Kongeloven — lyne maa ej Aandens Sværd«). Men hvis det kom saa vidt, da saa han ingen anden Udvej end at drage til Udlandet (»Da Farvel, I danske Bøge! — andet Hjem maa Præsten søge, — som er Gud og Kongen tro«.).

Ydre Forhold forøgede i den følgende Tid Grundtvigs Depression i betydelig Grad: Truslen med en ny Proces², Biskoppernes Hyrdebrev i Anledning af Tusindaarsfesten³ og endelig Stiftsprovst Clausens Forsøg paa at hindre Grundtvig i Anvendelsen af egne Salmer ved Ansgarfesten⁴. Tanken om Nedlæggelse af Præsteembedet tog

¹) »N. F. S. Grundtvigs poetiske Skrifter« V, S. 382 f. Svend Grundtvig mener, at Digtet maaske har ledsaget eller skulde have ledsaget det Kongen overrakte Eksemplar af »Kong Harald og Ansgar«.

²) S. 291 ff.

³) S. 224 Note 4.

⁴) S. 285 ff.

voldsomt til i Styrke, ikke som i Efteraaret som en *Mulighed*, men nu som en *Nødvendighed*¹. Grundtvigs Tanker maa have koncentreret sig herom i en saadan Grad, at Omgivelserne, i hvert Fald Hustruen, ikke var i Tvivl om, hvad der foregik i hans Indre. En Aften kom hun saaledes ind i Studereværelset til den fortvivlede Grundtvig, lagde Armene om hans Hals og sagde: »Jeg ser godt, hvad der piner dig, og at du ængstes for Kone og Børn. Glem os og gør trøstig, hvad Vorherre byder dig! Han vil nok vide, hvorledes han skal give os Brødet!«² Psykologisk betød dette — i Forbindelse med hans Svigermoders Død den 28. April, hvorved han slap for at underholde hende og for at volde hende Sorg og Bekymringer³ —, at den ene af de to afgørende Hæmninger i Grundtvigs Bevidsthed nu var fjernet for hans Beslutning om at nedlægge Præsteembedet. Den anden var hans Kærlighed til Præstegerningen, især Forkyndervirksomheden. At Tanken om en snarlig Afsked med Præstegerningen voldte ham den største Bekymring, og at det var med dyb Smerte og inderlig Sorg, han tog det endelige Skridt, fremgaar af adskillige af Grundtvigs Udtalelser og Stemningsudslag; ja, egentlig vidner alle Kilderne derom, mere eller mindre, dog med Undtagelse af Brevene til Wexels og Helland, hvis Fremstilling — som tidligere paavist⁴ — ikke stemmer med Virkeligheden. Bekymringen og Sorgen præger helt igennem Digtet »Mørke Udsigter«; i Afskedsansøgningen beder han Kongen ikke se Utaknemmelighed i det Skridt, han »kun med Taarer gjør for at bevare en uskadt

¹) Dette fremgaar tydeligt af Afskedsansøgningen til Kongen, Skrivelsen til Biskop Münter af 7. Maj 1826 (Koncept), Brevene til Inge-mann og Aagaard, Grundtvigs Koncept til Indlæg i den Clausenske Injuriesag og endelig af Grundtvigs Udtalelser til Münter, da han overleverede ham Afskedsansøgningen (se Münters Følgeskrivelse af 10. Maj 1826).

²) Fr. Nielsen l. c., S. 278.

³) Se S. 225.

⁴) S. 254—261.

Samvittighed«; Biskop Münter anmoder han om at meddele ham »Beviis for Opfyldelsen af den tunge Pligt, ved hvis Udøvelse« han »noksom bøder for«, hvad han under sin Embedsførelse mod sin Vilje maatte have forbrudt. Stærkere Udtryk bruger han i Brevet til Aagaard: »Troer De virkelig ikke, jeg gierne vilde blive ved at forkynde Guds Ord, — — — [og] at jeg kun med blødende Hjerte river mig løs fra den danske Kirke«. I Brevet til Inge-mann af 20. Maj 1826 mærker man hans Vemod ved at sige Farvel til Menigheden og Kirken; han havde glædet sig saa meget til Ansgarfesten. Han takker Ingemann for hans rørende og trøstende Ord, som han »i denne Tid kunde høilig behøve«. Og endelig maa det nævnes, at da Grundtvig overrakte Biskop Münter Afskedsansøgningen, overvældede Sorgen ham i den Grad, at Biskoppen »troede at have Grund til at befrygte, at han ikke til Opbyggelse vilde kunne forvalte sit Embede«, saa Münter »paa hans Andragende« anmodede Stiftsprovsten om at konstituere en anden Præst til indtil videre at varetage Grundtvigs Forretninger¹.

Hvad bevirkede, at Grundtvig mere og mere, ja til sidst ganske afgjort saa en Nødvendighed i Nedlæggelsen af Præsteembedet, trods sin Kærlighed til Præstegerningen og Forkyndervirksomheden? Havde hans Motiver deres Udspring i det virkelige Livs Forhold eller i hans eget Indre, hans psykiske Tilstand? Og endelig: eksisterede en absolut Nødvendighed?

Som det fremgaar af Kilderne², var Grundtvig tilbøjelig til at se en Nødvendighed i mange Forhold: i Clausens Injuriesag, i dennes Følger, der vilde komme i Konflikt med hans Æresbegreb og tillige hindre ham i hans præstelige og litterære Virksomhed, desuden i at følge Samvittighedens Røst og sin indre Følelse. I det følgende skal der

¹) Biskop Münters Følgeskrivelse af 10. Maj 1826, se S. 221.

²) Bortset fra Brevene til Wexels og Helland.

foretages en Vurdering af hvert Forhold for sig for derigennem at besvare de ovennævnte Spørgsmaal.

Med Hensyn til Injurieprocessen kunde der ifølge Præmisserne i Landsoverretten samt Hof- og Stadsrettens Kendelse af 10. April 1826¹ ikke være juridisk Tvivl om, at Grundtvig vilde blive dømt for Injurier, heller ikke Tvivl om, at Retten ikke vilde inklade sig paa en Bedømmelse af Professor Clausens Bog »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«. Spørgsmaalet var udelukkende, i hvor høj Grad Domstolen vilde lægge Vægt paa Grundtvigs Paastand, at han ved sine Udtalelser i »Kirkens Gienmæle« hverken havde villet krænke Clausens borgerlige Ære eller bedømme hans Sindelag og Hensigt². Hvis der blev taget Hensyn hertil, vilde Straffen efter al Sandsynlighed blive en mindre Bøde; men en Dom for Injurier vilde rigtignok i alle Tilfælde medføre livsvarig Censur³.

Betragter man en saadan Injuriedom fra det Standpunkt, Grundtvig indtog, da han tilkastede Professor Clausen »Kirkens Gienmæle«, maa den betegnes som et afgjort Nederlag for ham. Clausen vilde forblive i sin Stilling som Præstelærer uden at gøre Afbigt, og Grundtvig fik ikke Ret til af den Grund at betegne ham som »en falsk Lærer«. Men et saadant Nederlag nødvendiggjorde ikke Nedlæggelsen af Præsteembedet; Grundtvig giver heller ingen Steder Udtryk for den modsatte Opfattelse, hvad i og for sig er ganske naturligt, da en Injuriedom vilde gaa uden om en Bedømmelse af Professor Clausens Bog, og da han i alle Tilfælde betragtede en Injuriedom som en juridisk Fejltagelse. Forstaaeligt vilde det have været,

¹) »Kjendelse og Dom i Sagen H. N. Clausen contra N. F. S. Grundtvig. Udg. af J. Roed« (1826), S. 3 ff.

²) »Danskeren. Udg. af Fr. Nygård og L. Schrøder« II (1889), S. 382 (her er trykt et lille Uddrag af Grundtvigs Indlæg i Clausens Injuriesag af 3. Juli 1826; se S. 228 Note 1).

³) Ifølge Forordningen om Trykkefrihedens Grænser af 27. September 1799 § 20.

om Grundtvig havde nedlagt sit Embede som Protest mod Rettens Kendelse, fordi den ikke gik ind paa hans Opfattelse af Embedsedens¹; men det gjorde han ikke.

Med Hensyn til de juridiske Følger af en Injuriedom af den formodede Karakter maa det indrømmes, at de kunde blive i høj Grad ubehagelige for Grundtvig. Mindst vilde Pengebøden og Sagsomkostningerne betyde for ham, selv om hans økonomiske Forhold ikke var særlig gode. Langt værre var Censuren; denne vilde naturligvis vanskeliggøre hans litterære Virksomhed betydeligt, især med Hensyn til Udgivelsen af kirkelige Kampskrifter², men ikke hindre dens Udfoldelse, hvad ogsaa de følgende Aar bekræftede. Grundtvig selv saa imidlertid dengang anderledes herpaa. Digtet »Mørke Udsigter«³ viser, at han ikke blot i høj Grad var besjælet af Frygt for Censur, men ogsaa — hvad der bekræftes af et Par senere Henvendelser til Kongen⁴ — behersket af den Anskuelse, at Censur fuldstændig vilde sætte Bom for hans litterære Virksomhed. Det er ikke underligt, at saadanne Tanker har sat ham i daarligt Humør; højst sandsynligt er han derved bragt i en psykisk Tilstand, der har været en medvirkende Aarsag til Beslutningen om Embedsnedlæggelsen. Derimod har — som tidligere fremhævet⁵ — den Opfattelse, som Grundtvig gør gældende over for Højesteretsadvokat Treschow, nemlig at Afsked i Naade muligvis vilde medføre enten Frikendelse eller Afvisning af Injuriesagen, hvorved han i begge Tilfælde vilde redde sin Skrivefrihed, næppe spillet nogen Rolle som Motiv for ham til at tage det endelige Skridt.

Som Motiv for Grundtvig til at nedlægge Præsteembedet

¹) J. Roed l. c., S. 3 ff.

²) Allerede i Beg. af 1827 blev tredie Stykke af Gr's Afhandling »Om Religionsfrihed« (i Theol. Maanedsskr.) forbudt af Censor.

³) »Grundtvigs Poetiske Skrifter« V, S. 382 f.

⁴) »Breve« II, S. 130 f. og 135 ff. (den ene Skrivelse er udateret, men fra Septbr.—Oktbr. 1826; den anden dateret 8. April 1827).

⁵) S. 248 f.

spillede imidlertid de af Injuriedommens Følger, der vilde kunne faa Indflydelse paa hans præstelige og borgerlige Virksomhed, langt den største Rolle. Fortsatte han i Embedet, var det — som det fremgaar af de fleste Kilder fra Grundtvigs Haand¹ — hans faste Overbevisning, at hvis han blev dømt for Injurier, vilde han bestandig blive udsat for nye Injurieprocesser, fordi han ogsaa i Fremtiden maatte følge sin Samvittighed og handle i Overensstemmelse med Embedseden. Ærgrelser, Spekulation og Spild af Tid og Kræfter vilde da hindre ham i hans præstelige og litterære Virksomhed. Disse Anskuelse hviler imidlertid ikke paa noget fast Grundlag. For det første kunde han intet vide med Bestemthed med Hensyn til Antal og Omfang af Retssager, som han i Fremtiden vilde blive bebyrdet med, selv om Truslen med en ny Injurieproces i Dagene umiddelbart før Embedsnedlæggelsen til en vis Grad støttede hans Anskuelse². For det andet havde den løbende Retssag vist, at han trods Ærgrelser og Spild af Tid havde — efter hans eget Udsagn — »forrettet sit Embede med Liv og Kraft, maaskee bedre end nogensinde»³, og at han havde faaet Tid baade til indgaaende Studier vedrørende den danske Rimkrønike og til i ikke ringe Omfang at forøge sin litterære Produktion⁴. Om han kunde vedblive dermed i Længden, hvis han stadig forfulgtes med Injuriesøgmaal, er selvfølgelig en anden Sag. Men sikkert er det: hans egne Erfaringer med Hensyn til hans præstelige og litterære Virksomhed berettigede ham ikke til et saa dystert Syn paa Fremtiden. En kølig og klar Overvejelse vilde have bragt ham til et andet Resultat; men hans deprimerede Sindsstemning hindrede ham heri.

¹) Afskedsansøgningen til Kongen, Koncepten til en Skrivelse til Biskop Münter, Brevene til Ingemann og Aagaard, Koncepten til Indlæg i den Clausenske Injuriesag.

²) Se S. 217 Note 3 og S. 218.

³) S. 223.

⁴) Se Erslews Forfatter-Lexikon.

Han var — som Lindberg skriver i sine Erindringer¹ — »aldeles uskikket til tingfærd«.

Med Hensyn til en Injuriedoms moralske Følger maatte det anses for højst sandsynligt, at den — selv om den ikke var vanærende — dog i manges Øjne vilde sætte en Plet paa Grundtvigs borgerlige og præstelige Ære, og at den vilde saare hans Æresfølelse. Det er da ogsaa ganske naturligt, at han angiver en Injuriedoms nedsættende Betydning for Præsteværdigheden og for hans »præstelige Agtelse« og »kiødelige Æres-Følelse« som Motiver til Embedsnedlæggelsen. Men en afgørende Rolle har disse ikke spillet for ham og burde det heller ikke; de nævnes kun i to Kilder fra hans Haand — i Afskedsansøgningen til Kongen og i Brevet til Ingemann — og ingen af Stederne som Hovedmotiver.

Ingen af Grundtvigs ovenfor omtalte Motiver, som havde deres Udspring i det virkelige Livs Forhold, kunde saaledes i Maj 1826 nødvendiggøre Nedlæggelsen af Præstembedet; derimod kunde Injuriedommens Følger for hans litterære og præstelige Virksomhed muligvis i Fremtiden blive ham en Byrde af en saadan Størrelse, at en Embedsnedlæggelse baade blev berettiget og nødvendig.

Var de mest afgørende Motiver da at søge i Grundtvigs eget Indre: i Samvittigheden, i den indre Følelse eller i den psykiske Tilstand? At de indre Motiver har spillet en stor Rolle for Grundtvig, kan ikke bestrides; noget andet er, om han havde Ret i at tillægge dem en afgørende Betydning, saaledes som i Brevene til Ingemann og Aagaard; i Afskedsansøgningen til Kongen og Koncepten til en Skrivelse til Biskop Münter, der ligger Tidspunktet for den endelige Beslutning nærmest, er de i hvert Fald trængt langt i Baggrunden. Det er altid vanskeligt at forstaa og at vurdere et andet Menneskes indre Motiver; men Vanskeligheden forøges i dette Tilfælde overordentligt, da Grundtvig kun udtaler sig meget vagt om, hvad der i

¹) S. 233.

hans Indre tilskyndede ham til Embedsnedlæggelsen. Han taler saaledes om, at den var nødvendig, for at han kunde »bevare en uskadt Samvittighed«¹, at den var »uundgaaelig nødvendig efter hans Følelse«², og at »han føler sig aldeles udygtig til, under disse Omstændigheder, at bære de Byrder og Forpligtelser, der paaligge ham som Lærer i den Danske Kirke«³. I det hele taget under Grundtvig at bruge Udtrykkene »Byrden« eller »Byrderne«, især om sine indre Motiver, men oftest uden nærmere at angive, hvad han forstaar derved. — Hvorfor udtaler Grundtvig sig saa ubestemt om sine indre Motiver? Ganske simpelt, fordi han ikke havde Klarhed over dem. Han siger saaledes i Brevet til Ingemann: »Men skiøndt du nok veed, det er alt store Ting, naar det staaer klart for os, *hvad* vi skal gjøre, saa vi maae finde os i, at det sidste store *hvorfor* er os meget dunkelt«⁴.

Naar Grundtvig er saa lidt klar over sine dybeste Motiver til Nedlæggelsen af Præsteembedet, beror det uden Tvivl paa, at den »Byrde«, som han fandt »for svar« at bære, stod i nøje Forbindelse med Trykket af den deprimerede Sindstilstand, som han havde været i siden Rettens Kendelse den 10. April. Men Mangelen af et bestemt Motiv, der uomtvisteligt maatte betragtes som vel begrundet, og som endog nødvendigvis maatte medføre øjeblikkelig Handling, udskød den endelige Beslutning om Embedsnedlæggelsen; og denne var muligvis — ved at den deprimerede Stemning i Tidens Løb havde fortaget sig — aldrig blevet udført, hvis der ikke var indtruffet en Begivenhed, hvori Grundtvig, i hvert Fald i Øjeblikket, saa en Bekræftelse af Embedsnedlæggelsens Nødvendighed, ja endog omgaaende. Var dette Salmeforbudet?

Man har hidtil — først og fremmest paa Grundlag af

1) S. 220 f.

2) S. 226.

3) S. 217.

4) S. 222.

Grundtvigs senere Udtalelser¹, der tilsyneladende bekræftedes af Datoerne paa de af L. Koch i 1882 offentliggjorte Dokumenter vedrørende Salmeforbudet² — ment, at Forbudet mod, at Grundtvig ved Froprædikenen i Vor Frelsers Kirke Pinsedag den 14. Maj 1826 benyttede egne Salmer i Anledning af Tusindaarsfesten for Ansgars Ankomst til Danmark, var den øjeblikkelige Aarsag til Embedsnedlæggelsen³. Ved kgl. Resolution af 10. Marts 1826⁴ var det meddelt Præsterne Tilladelse til selv at vælge Salmerne til denne Fest, dog med den Indskrækning, at »O, store Gud, vi love dig!« (Tedeum) skulde synges. Grundtvig opfattede Resolutionen saaledes, at der ogsaa maatte benyttes ikke autoriserede Salmer, blot Tedeum blev sunget, — en Udlægning, han efter den Tids Opfattelse næppe havde Ret i⁵, selv om han henviste til, at Biskop Münter havde opmuntret til at benytte de Salmer, som han havde ladet trykke i sin Afhandling om Harald Klak⁶, og hvoriblandt ogsaa var Salmer, der ikke fandtes i den autoriserede Salmebog⁷; Münters Bog var nemlig blevet anerkendt af Kongen, hvis Kasse bekostede dens Udgivelse.

Den 28. April 1826 stod følgende at læse i »Adresseavisen«: »Fra Pressen ere udkomne: Danske Høitids-Psalmer til Tusindaars-Festen, ved N. F. S. Grundtvig, residerende

¹) N. F. S. Grundtvig: »Kirke-Speil« (1871), S. 387.

²) L. Koch: »Bidrag til det 19de' århundredes kirkehistorie. III. Grundtvigs salmer til tusindårsfesten 1826« (i Kirkehist. Saml. 3. R. III (1881—82), S. 698 ff.).

³) Se Kap. II: Tidligere Fremstillinger, S. 210—216, passim.

⁴) Collegial-Tidende 1826, S. 203.

⁵) Benyttelsen af ikke autoriserede Salmer var dengang kun tilladt ved Begravelser og Bryllupper.

⁶) »Om Kong Harald Klaks Daab og den Christelige Kirkes Begyndelse i Danmark. Et Skrivt for den danske Borger og Landmand, udgivet i Følge Kongelig allernaadigst Befaling« (1826).

⁷) Den ene af disse: »I Tidens dunkle Strøm forsvandt«, der af Provst J. Schmidt var digtet i Anledning af Jubelfesten, blev efter kgl. Befaling sunget ved Slotskirkens Indvielse, der fandt Sted samtidig med Tusindaarsfesten, Pinsedag den 14. Maj 1826.

Capellan ved Vor Frelzers Kirke. Disse Psalmer ere bestemte til at afsynges Pintse-Morgen ved Froprædiken i Vor Frelzers Kirke«. Denne Bekendtgørelse bevirkede, at Stiftsprovst H. G. Clausen under 30. April meddelte Grundtvig, at »ingen Præst uden særdeles dertil erhvervet Tilladelse maa ved den offentlige Gudstjeneste lade afsyngre andre Psalmer end dem, der findes i den anordnede Evangelisk-kristelige Psalmebog«¹. Herpaa svarede Grundtvig den følgende Dag, den 1. Maj, at han umuligt kunde have misforstaaet den kgl. Resolution af 10. Marts, der tydeligt tillod Præsterne at gaa uden for Salmebogen, naar de blot medtog »O, store Gud! vi love dig!« Og han sluttede: »Kan jeg end ikke udgrunde Deres Høiærværdigheds Hensigt med fornævnte Skrivelse, maa jeg dog ikke ansee den for stilet *mod Friheden*, Majestæten allernaadigst har forundt os, og H.[ans] H.[øiærværdighed] Biskoppen ved Udgivelsen af *nogle Jubel-Psalmer* opmuntret os til at benytte«². Grundtvigs Svar giver saaledes ikke Indtryk af, at han er kommet i Affekt ved Stiftsprovstens Skrivelse, som han mener maa bero paa en Fejltagelse, da Clausen umuligt kunde have til Hensigt at forbyde, hvad Kongen tydeligt havde tilladt. Grundtvig betragtede altsaa ikke — eller rettere: vilde ikke betragte — Clausens Skrivelse som et Forbud mod Anvendelsen af hans egne Salmer ved Tusindaarsfesten. Stiftsprovsten lod imidlertid Sagen gaa videre til Biskop Münter, der under 5. Maj indberettede den til Kancelliets Afgørelse³. Münter turde ikke an-

¹) Clausens Skrivelse findes i Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 407: Embedsskrivelser 1822—1839. Den er trykt af L. Koch i Kirkehist. Saml. 3. R. III (1881—1882), S. 699.

²) Grundtvigs Svarskrivelse findes i Bilag til Danske Kancellis 1. Departements Brevbog 1826 Nr. 1224; Koncepten, der har nogle mindre Afvigelser, opbevares i Grundtvigs Privatarkiv, Fasc. 407: Embedsskrivelser 1822—1839. Svarskrivelsen er trykt af L. Koch i Kirkehist. Saml. 3. R. III (1881—1882), S. 699 f.

³) Biskop Münters Indberetning findes i Bilag til Danske Kancellis 1. Departements Brevbog 1826 Nr. 1224. Den er trykt af L. Koch l. c., S. 700 f.

befale Grundtvigs Salmer til Kancelliets Approbation, da han ikke ansaa dem for passende; han henstillede derfor, at det maatte tilkendegives Grundtvig, at han i Valget af Salmer skulde holde sig til den autoriserede Salmebog eller, hvis han endelig vilde gaa uden for denne, til de Salmer, der var trykt paa de sidste Sider af Skriftet om Harald Klaks Daab. Under 6. Maj meddelte Kancelliet Biskop Münter til »videre fornøden Bekjendtgjørelse«, at naar den kgl. Resolution af 10. Marts s. A. overlod Præsterne at vælge Salmerne til Jubelfesten, var Valget af disse at forstaa saaledes, at Præsterne »dog ere bundne til de Psalmer, som findes i den kongelige autoriserede Psalmebog, men ikke berettigede til Brugen af Psalmer, som de enten selv have forfattet eller hentet andenstedsfra«¹. Kancelliet vilde altsaa ikke engang gaa saa vidt som Biskoppen: *kun* Salmer fra den autoriserede Salmebog maatte benyttes ved Festen.

Biskop Münters Skrivelse til Kancelliet af 5. Maj 1826 er først afsendt den følgende Dag, den 6. Maj². Kancelliet har altsaa truffet sin Afgørelse i Sagen og svaret Biskoppen allerede samme Dag, som det modtog hans Skrivelse. Om Svaret er afsendt den 6. Maj eller — da den 7. Maj var en Søndag — først den 8., kan ikke afgøres³; mest taler for Mandag den 8., da der ellers vil blive Tale om en ualmindelig hurtig Ekspedition fra Kancelliets Side: Biskoppen skulde allerede samme Dag, som han afsendte Forespørgselen angaaende Fortolkningen af den kgl. Resolution af 10. Marts, have modtaget Svar herpaa. Det er selvfølgelig muligt, at Münter personlig har været i Kan-

¹) Kancelliets Skrivelse findes i Sjællands Bispearkiv: Afgjorte Sager 1826, Nr. 546. Den er trykt af L. Koch l. c., S. 701.

²) Sjællands Bispearkiv: Forhandlinger paa Sjællands Stifts Geistlige Contoir for 1826, Nr. 535 i Kopibogen.

³) Sjællands Bispearkiv: Forhandlinger paa Sjællands Stifts Geistlige Contoir for 1826, Nr. 303 i Journalen; naar der her staar »Fra Kancelliet — 6. Maj«, betyder denne Dato ganske sikkert Kancelliskrivelsens Dato.

celliet for at fremme Afgørelsen. Men hvordan det end forholder sig hermed, saa har Biskoppen i hvert Fald Mandag den 8. Maj afsendt Kancelliets Svar til Stiftsprovst Clausen til videre Befordring¹. Grundtvig kan saaledes ad *tjenstlig* Vej *tidligst* have modtaget Kancelliets Afgørelse Mandag eller vel snarest Tirsdag den 9. Maj².

Der er saaledes kun ringe Sandsynlighed for, at Grundtvig har kendt Kancelliets Forbud mod, at han anvendte sine egne Salmer ved Tusindaarsfesten, da han Søndag den 7. Maj skrev Koncepten til sin Skrivelse til Biskop Münter³. Naturligvis er der en Mulighed for, at han ad Omveje har modtaget Meddelelse om Forbudet; men da han ikke stod i intim Forbindelse med nogen af de Deputerede i Kancelliet eller med Münter, er Muligheden herfor ikke stor. Tager man endelig Konceptens Indhold i Betragtning, svinder den ind til det rent minimale.

Det maa nemlig hos enhver, der blot kender noget til Grundtvigs Psyke, fremkalde stor Forundring, naar han gennemlæser ovennævnte Koncept af 7. Maj og Afskedsansøgningen til Kongen af 8. Maj, at han ikke eet Sted støder paa en Omtale af Salmeforbudet, ja ikke engang en Hentydning hertil. Grundtvig var ikke den Mand, som, naar han blev oprørt over et eller andet, lagde Skjul derpaa eller veg tilbage for at sige sin Mening derom. Diplomatsk var han ikke, ej heller besad han Akkomodations-evne i Henseende til at stille sig selv i et fordelagtigt Lys eller Evne til i særlig Grad at udnytte en given Situation.

Ser man nu bort fra denne Side af Grundtvigs Natur, falder det naturligt at spørge: hvorfor skulde han i Koncepten af 7. Maj og i Afskedsansøgningen til Kongen udelade en Omtale af Salmeforbudet, hvis det var dette, der

¹) Sjællands Bispearkiv: Forhandlinger paa Sjællands Stifts Geistlige Contoir for 1826, Nr. 543 i Kopibogen.

²) Stiftsprovstens Skrivelse herom til Grundtvig findes ikke i Grundtvigs Privatarkiv. — Stiftsprovstens Arkiv fra dette Aar er ikke bevaret.

³) S. 217 ff.

havde faaet Bægeret til at flyde over? Var et saadant Motiv i sig selv uædelt, eller hvad kunde han opnaa der-ved, og endelig var det af Hensyn til Kongen eller Biskoppen? Paa ingen af disse Spørgsmaal kan der gives et fornuftigt positivt Svar. I Brevet til Ingemann af 20. Maj omtaler han da ogsaa uden Omsvøb Salmeforbudet som en medvirkende Aarsag til Embedsnedlæggelsen, men først som gammel Mand staar det for ham som den egentlige øjeblikkelige Grund¹.

Naar Grundtvig i Koncepten af 7. Maj og i Afskedsansøgningen til Kongen slet ikke omtaler Salmeforbudet, ligger det sikkert i, at det overhovedet ikke, rimeligvis fordi han endnu ikke havde faaet Meddelelse om Kancelliets Afgørelse, har været medvirkende Motiv til hans endelige Beslutning om at nedlægge Præsteembedet. Dette bekræftes indirekte af forskellige Forhold.

En kritisk Undersøgelse af Koncepten af 7. Maj giver i denne Henseende meget betydningsfulde Oplysninger. Dens Ydre saavel som dens Indhold bærer tydeligt Præg af to Redaktioner². Fælles for disse er Grundtvigs højtidelige Nedlæggelse, ikke alene af det ham betroede Embede som residerende Kapellan ved Vor Frelzers Kirke, men i det hele af Præsteembedet i den danske Kirke i Biskoppens Haand, hvorigennem Embedet var ham overdraget. Her er ikke Tale om en Afskedsansøgning i egentlig Forstand — en saadan skulde selvfølgelig stiles til Kongen og kunde kun bevilges af ham —, men om en Meddelelse til Biskoppen, affattet i en Form, der maatte medføre Grundtvigs Suspension som Kapellan ved Vor Frelzers Kirke og Konstituering af en anden Præst i hans Sted. Det maa have været Grundtvigs Hensigt at lade Skrivelsen til Münster ledsage eller efterfølge af en Afskedsansøgning til Kongen. — I begge Redaktioner angiver Grundtvig som Hovedmotiv til dette Skridt, at han paa Grund af Rettens Ken-

¹) S. 224. — N. F. S. Grundtvig: «Kirke-Speil» (1871), S. 387.

²) S. 217 ff.

delse om, at Professor Clausens Injuriesag skulde nyde Fremme, følte sig aldeles udygtig til at bære de Byrder og Forpligtelser, der paahvilede ham som Præst i den danske Kirke, især da han under nidkær Udøvelse af sine Embedspligter idelig var udsat for Injurieprocesser, der, selv om de alle blev vundet, vilde udgøre et Martyrdom, som han følte sig for svag til at udholde. I anden Redaktion tilføjes yderligere, at Injurieprocesserne vilde forstyrre hans præstelige og borgerlige Rolighed i en saadan Grad, at han daglig vilde blive mere og mere udygtig til aandelige Sysler og tidlig moden til Graven.

Den afgørende Forskel mellem de to Redaktioner ligger i Fremstillingen af den øjeblikkelige Aarsag til Embeds-nedlæggelsen. I den første omtaler Grundtvig en ganske bestemt Grund: »Det er derfor [o: da han føler sig for svag til at udholde idelige Injurieprocesser] min Pligt at gribe nærværende Øieblik, da jeg trues med en ny Injurie-Proces¹ af en Religjons-Lærer i et Institut, hvem jeg paa Embeds Vegne har været nødt til at irettesætte for Bestridelse af den befalede Lærebogs Grund-Sætninger til at unddrage mine Skuldre fra den overlegne Byrde, — — — — — saa jeg, fra i Morgen, den ottende Mai, anseer mig for løst fra alle de Pligter og skildt ved alle de Rettigheder, Danmarks Love hidtil paalagde og hjemlede mig som lovlig kaldet og beskikket Lærer i Kirken«. Her kan ingen Tvivl være om, at det er Truslen med en ny Retssag, der i Øjeblikket har fremkaldt Beslutningen hos Grundtvig om at nedlægge Præsteembedet *straks* — allerede, som han skriver, »fra i Morgen, den ottende Mai«. Ikke een Dag til vilde han udføre sine præstelige Pligter! Hvad det er for en Lærer og et Institut, det her drejer sig om, kan ikke konstateres; man kender ikke mere til denne Sag, end hvad Grundtvig meddeler i denne Koncept og i Brevet til Ingemann af 20. Maj; den omtales ikke af

¹) Fremhævet af Forf.

andre og kom aldrig for Retten¹. Det var maaske netop for at hindre dette sidste, at Grundtvig ønskede straks at nedlægge Præsteembedet med alle dets Rettigheder og Pligter, altsaa ogsaa Pligten til Inspektion ved Skolerne. Nok er det i hvert Fald: første Redaktion bærer helt igennem Præg af, at Beslutningen om Embedsnedlæggelsen maa være sket i en øjeblikkelig Ophidselse. Dette bekræftes desuden ved en Sammenligning mellem Konceptens første og anden Redaktion. Den sidste er holdt i en dæmpet Tone og anfører ikke noget pludselig fremkaldt Motiv. Her nævnes ganske vist Striden med Religionslæreren og Truslen med Retssag; men denne omtales ikke som Grunden til, at Grundtvig netop *nu* havde besluttet sig til at nedlægge sit Embede. Ligeledes er Sætningen: »saa jeg, fra i Morgen, den ottende Mai, anseer mig for løst fra alle de Pligter — — —« forandret til den mere neutrale: »saa jeg fra nu af, for Guds Ansigt, agter mig løst fra alle de Pligter — — —«. Grundtvig maa saaledes, efter at hans øjeblikkelige Ophidselse havde lagt sig, have indset,

¹) Hverken Politirettens eller Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Registranter (Landsarkivet) har noget om en saadan Injuriesag; følgende er den aldrig blevet anlagt. — Som Præst og Medlem af Sognets Skolekommission var Grundtvig forpligtet til at inspicere Sognets Skoler — Institutter, som de fleste af Skolerne dengang kaldtes. Københavns Skoledirektions Journal 1825 og 1826 (Stadsarkivet) indeholder intet om en indsendt Klage eller Indberetning fra Grundtvig. Heller ikke i Christianshavns Døtreskoles eller Agent Holcks Skoles Protokoller eller Dagbøger, der er meget kortfattede og har store Lakuner, findes noget om denne Sag; men der fandtes desuden dengang en Række mindre Skoler paa Christianshavn, hvis Protokoller og Dagbøger ikke mere eksisterer. Forholdet er vel det, at Grundtvig har overværet Eksamen eller Aarsprøven — saadanne afholdtes iflg. Skoledirektionens Journal ved en Række Skoler netop i Begyndelsen af Maj — ved et Institut, har irettesat Religionslæreren her og har klaget over ham til Skolens Leder; herover er Læreren bragt i Harnisk og har truet med at anlægge Sag mod Grundtvig, hvis han indsendte Klage over ham til Skoledirektionen. Grundtvig har da foretrukket straks at nedlægge Embedet for at undgaa at sende en Indberetning til Skoledirektionen, hvad han ellers følte sig forpligtet til.

at Lærerens Trusel med Retssag ikke var tilstrækkelig Grund til straks at gaa saa drastisk til Værks; derfor har han umiddelbart efter Nedskrivningen af første Redaktion — saaledes som det vil fremgaa af det følgende — allerede samme Dag modereret sine oprindelige Udtryk; herved er anden Redaktion fremkommet. Men Grundtvig har imidlertid hverken i den første eller den anden Skikkelse benyttet Koncepten til en Skrivelse til Biskop Münter; inden han fik afsendt en saadan, indtraf en Begivenhed som fik Lærerens Trusel til helt af glide i Baggrunden.

Den næste Dag, Mandag den 8. Maj, var Grundtvig i Audiens hos Frederik VI¹. Hans Hensigt hermed havde oprindelig udelukkende været den at benytte den sidste offentlige Audiensdag inden Tusindaarsfesten til at overrække Kongen Mindeskriftet »Kong Harald og Ansgar. Rim-Blade af Danmarks Kirke-Bog til Jubel-Aaret«, der indledes med et Digt, tilegnet Frederik VI². De senest indtrufne Begivenheder bevirkede, at Grundtvig nu tillige var besluttet paa at benytte denne gode Lejlighed til at vise Kongen, hvorledes en kristelig Præsts Stilling for Tiden var i den danske Statskirke, og høre, hvad han vilde sige dertil³. Om selve Audiensen skriver han i Brevet til Ingemann af 20. Maj: »Alt føiede sig, [saa] jeg følte Mod og Besindighed til at sige, hvad jeg kunde, og Han [o: Kongen] optog det meget, endog vidunderlig venligt, men vedkiendte sig paa det Bestemtteste Fiendernes Synsmaade for mit Kirkeforsvar og Injuriesagen«. Og Grundt-

¹) Grundtvig til Ingemann af 20. Maj 1826 (S. 224); »Af Jak. Kr. Lindbergs papirer. Ved Niels Lindberg« (denne Afhandling S. 234).

²) I Frederik VI's Tid holdtes offentlig Audiens hver Mandag; endnu den Dag i Dag benyttes Mandag dertil, dog kun hver anden. Tusindaarsfesten skulde afholdes den følgende Søndag, den 14. Maj. Netop Tilegnelsesdigtet viser med al Tydelighed Audiensens Formaal; se ogsaa »Af Jak. Kr. Lindbergs papirer. Ved Niels Lindberg« (denne Afhandling S. 234 f).

³) Grundtvig til Ingemann af 20. Maj 1826 (S. 224).

vig tilføjer: »Nu var jeg intet Øieblik tvivlsom om, hvad jeg skulde gjøre«¹.

Frederik VI's Tagen Parti for Modstanderne blev et nyt og sidste Motiv for Grundtvig til at nedlægge Præsteembedet og det *straks*. Dette fremgaar desuden med al Tydelighed af den lidt senere Skrivelse fra Grundtvig til Kongen: »Ligesaa umueligt som det var mig, efterat have føld Majestætens Unaade, nogen Dag længer at holde paa et Embede, som jeg vidste kun ved Majestætens særdeles Naade var blevet mig betroet, ligesaa umueligt er det mig ukaldet at fremtræde for Majestæten, saalænge jeg i min Konges Øine er en Injuriant«². Det var jo netop Sandheden, at Frederik VI hidtil havde omfattet Grundtvig med stor Velvilje; han havde givet ham Understøttelser, havde personlig kaldet ham til Sognepræst i Præstø og Aaret efter, trods Modstand fra Københavns højeste Gejstlighed, forflyttet ham til Hovedstaden som Kapellan ved vor Frelzers Kirke³. Det var derfor ikke mærkeligt, at Grundtvig med Sorg erfarede Kongens Mening om hans Angreb paa Professor Clausen, nemlig at han ansaa ham for en Injuriant.

Som ovenfor paavist havde Religionslærerens Trusel med Retssag bragt Grundtvig i en saadan Ophidselse, at han vilde nedlægge Præsteembedet allerede fra næste Dag; men inden længe — højst nogle Timer — var han faldet noget til Ro og modererede, som vi har set, sine Udtryk i Koncepten af 7. Maj betydeligt. Det er muligt, at han aldrig, hvis ikke Audiensen havde givet ham et langt vægtigere Motiv, havde faaet sig selv til at tage det endelige Skridt. Nu havde han af Kongens egen Mund faaet at vide, at Majestæten ikke billigede hans Optræden over for Professor Clausen. I Fremtiden vilde han derfor, naar

¹) S. 224; sml. Jak. Kr. Lindbergs Beretning, denne Afhandling S. 235.

²) S. 232 f.

³) Rønning l. c. II, 2, S. 190, 192 f. og III, 1, S. 6. — »Af Jak. Kr. Lindbergs Papirer«, se denne Afhandling S. 234.

han fulgte sin Samvittighed og handlede i Overensstemmelse med sin Opfattelse af Embedsedens, bestandig være udsat for aabent at optræde imod, hvad Kongen ansaa for Ret, — Kongen, som gennem mange Aar havde været hans Velynder og Velgører, og som han efter sin Mening alene var »Regnskab skyldig for Udførelsen af en Embeds-Pligt«¹. Men Kongens Ord var ham »mere end en højesteretsdom«².

I Konsekvens heraf skrev Grundtvig samme Dag, den 8. Maj, sin Afskedsansøgning til Kongen³, hvori han bestemt fastholder, at han kun skylder Kongen Regnskab for sin Embedsførelse, og at Processen er en juridisk Fejltagelse. Særlig betoner han, hvor nødvendigt det er for ham at befris for Embedsedens Forpligtelser. Han vilde ikke kunne bære den Embedsbyrde bestandig at være indviklet i Injurieprocesser, paaført ham, fordi han af præstelig Nidkærhed og tro mod sin Overbevisning med Hensyn til Embedsedens ogsaa i Fremtiden maatte bekæmpe dem, der bestred Statens Religion. Kun saaledes vilde han kunne »bevare en uskadet Samvittighed«. Naar Grundtvig ikke kommer nøjere ind paa en Omtale af den særlige Grund til Afskedsansøgningen — nemlig Kongens Stilling til hans »Kirkeforsvar og Injuriesagen« —, var Aarsagen ganske simpelt den, at han i Ansøgningen, der vilde komme i mange Hænder, ikke godt kunde og maaske heller ikke ønskede at omtale, hvad Majestæten havde udtalt til ham privat.

Efter at have ladet sin Forsvarer, Højesteretsadvokat F. W. Treschow, gennemlæse Afskedsansøgningen⁴ sendte Grundtvig den 10. Maj eet Eksemplar af den direkte til Kongen, medens han samme Dag personlig overleverede

¹) S. 220.

²) S. 235.

³) S. 219 ff.

⁴) Se F. W. Treschow til Grundtvig af 9. Maj 1826 («Breve» II, S. 113).

Biskop Münter et andet¹. Naar han ikke indsendte dette ad embedsmæssig Vej gennem Stiftsprovst H. G. Clausen, beroede dette sikkert paa, dels at han nu havde modtaget Meddelelse om Salmeforbudet, der var foraarsaget af Stiftsprovsten, dels at han vilde tale med Biskoppen om straks at blive fritaget for sine Embedspligter — et Ønske, hvis hurtige Realisation Religionslærerens Trusel med Retssag havde fremkaldt. Biskop Münter fandt Grundtvig »saa bevæget«, at han, der »troede at have Grund til at befrygte, at han ikke til Opbyggelse vilde kunne forvalte sit Embede«, gik ind paa med det samme at lade en anden Præst konstituere i hans Sted, men har vel af formelle Grunde anmodet Grundtvig om at tilføje dette Ønske paa Ansøgningen til Kongen. Derved er den tidligere omtalte Tilføjelse fremkommet paa det Eksempplar af Afskedsansøgningen, der ekspederedes af Biskoppen².

I sin Indstilling af 10. Maj 1826 beklagede Münter, at en Mand med Grundtvigs Anlæg havde indviklet sig i saadanne Vanskeligheder, som han ikke følte sig stærk nok til at bære. Men da han trods Venners og Biskoppens Forestillinger ansaa sig forpligtet til at gøre dette Skridt, maatte Münter anbefale ham til Kongens Naade³. Da Grundtvig ikke i Ansøgningen havde anholdt om nogen Pension, fandt Kancelliet ingen Hindring for Opfyldelsen af hans Ønske og anbefalede ham til Afsked i Naade⁴. Den 23. Maj resolverede Kongen, at Grundtvig skulde afskediges »i Naade« fra det ham betroede Embede⁵, og

¹) At Ansøgningen er modtaget af Biskoppen den 10. Maj, fremgaar af »Forhandlinger paa Sjællands Stifts Geistlige Contoir for 1826«, Nr. 320 i Journalen (Sjællands Bispearkiv); Grundtvigs personlige Overrækkelse af Ansøgningen fremgaar af Münters Anbefalingssskrivelse af 10. Maj, se S. 221.

²) S. 219 Note 1.

³) S. 221.

⁴) Danske Kancellis 1. Departement: Forestillinger 1826, Nr. 65.

⁵) Smstd.

den 26. Maj udfærdigede Kancelliet en Skrivelse til Biskop Münter herom¹.

Endnu staar tilbage at besvare det Spørgsmaal: hvad er Grunden til den Motivforskydning i Grundtvigs Bevidsthed, som fremgaar af Kilderne, og hvorved Clausens Injuriesag mere og mere trængtes i Baggrunden, skønt det var den og Kongens Stilling til den, der fremkaldte Grundtvigs Embedsnedlæggelse? Motivforskydningen beror sikkert paa to Forhold: et Nederlags almindelige psykiske Virkninger og Grundtvigs særlige psykiske Habitus. Der findes saaledes i ethvert Menneske i større eller mindre Grad og mere eller mindre bevidst en Trang til at bortforklare et Nederlag, som det har lidt, ja ofte endog til at forvandle det til en Sejr. At Grundtvig havde tabt første Omgang af Kirkekampen, var utvivlsomt: ikke Clausen, men han selv havde maattet vige og opgive sit Embede; kun forholdsvis faa havde offentlig sluttet sig til hans kirkelige Anskuelse, men endnu færre havde billiget hans Taktik, hans Maade at føre Kampen paa, og Kongen havde i ingen Henseender givet ham Ret. Grundtvig, der selv syntes, at han havde saa soleklar Ret, stod ganske uforstaaende over for Modstandernes Argumenter og skød derfor, saa vidt han formaaede og Forholdene tillod ham, Injuriesagen og hvad der stod i Forbindelse med den fra sig². Hertil bidrog ogsaa Venners og Tilhængeres Bebrejdelser imod ham for Nedlæggelsen af Præsteembedet, blot fordi Injuriesagen gik ham imod. Grundtvig siger herom i Brevet til Ingemann af 20. Maj

¹) Danske Kancellis 1. Departement: Registrant 1826, Nr. 435.

²) Fremgaar af de to første Afsnit af Brevet til Ingemann af 20. Maj 1826 (S. 222) og af de første Linier af Brevet til Aagaard af 3. Juni 1826 (S. 225 f.).

1826: »Jeg har i denne Tid saa tit maattet gientage de nærmeste udvortes Grunde til mit Side-Spring og høre dem saa veltalende giendrevne, at jeg selv begynder at finde dem smaalige og gider neppe nævnet dem«¹. Over for Vennerne fremhævede han, at »det er saaledes med os Mennesker, vi betragte vore Venners Stilling udenfra og glemme da saa let, at de selv nødvendig maa betragte den indenfra«². I samme Øjeblik stod det ogsaa klart for ham: ikke Injuriesagen og dens Følger, men hans indre Motiver havde været den afgørende Faktor³. Men det kneb rigtignok svært for ham at fastslaa disse; saaledes skriver han til Ingemann, at »det alt er store Ting, naar det staaer klart for os, *hvad* vi skal giøre, saa vi maae finde os i, at det sidste store *hvorfor* er os meget dunkelt«⁴. Embedsbyrden, der paa Grund af Injurieprocessen havde hvilet tungt paa ham, var nu blevet til en ubestemt »Byrde«, der tyngede hans Sind og til sidst blev ham »for svar«; Embedsnedlæggelsen var blevet »uundgaelig nødvendig efter hans Følelse«⁵. Der er, som tidligere paavist, ingen Tvivl om, at denne »Følelse« og »Byrde«, som Grundtvig her omtaler, er — hvad han ikke selv forstod — Udtryk for den depressive Tilstand, han havde været i siden Rettens Kendelse den 10. April. Da han endelig havde indgivet sin Afskedsansøgning og var blevet fritaget for sine Embedspligter, fremkom snart en kendelig Afspænding i hans Sind; denne spores tydeligt i Brevet til Ingemann af 20. Maj; dette er skrevet i en rolig og reflekterende Form. Det maa være denne Afspænding *efter* Nedlæggelsen af Præsteembedet, der — efter at Injuriesagen som Motiv var trængt tilbage i Grundtvigs Bevidsthed og ifølge Brevet til Wexels kun havde været

¹) S. 222.

²) S. 226.

³) S. 222.

⁴) S. 222.

⁵) S. 226.

ham »yderst smerteligt«¹ — har indgivet Grundtvig den Tanke, at det var Opgivelsen af selve Præstegerningen — med al dens Menighedsarbejde og Administration — i Statskirken, »dette Babel«, der havde virket befriende paa ham. Det maatte altsaa være denne Del af Præstegerningen — ikke Forkyndervirksomheden —, der havde været hans egentlige Motiv til Embedsnedlæggelsen; ja, i Virkeligheden havde det aldrig været hans Ønske til Stadighed at forblive som Præst i Statskirken. Disse Tanker hos Grundtvig spores i Brevene til Ingemann og Aagaard²; men i Brevene til Wexels og Helland træder de frem med Overbevisningens Kraft: han var »kun skikket til Prædikant, ei til det daglige Hyrde-Liv«³, og han havde, da hans Hensigt med den kirkelige Forkyndervirksomhed i København faktisk var opnaaet, »grebet en god Leilighed« til at nedlægge sit Embede⁴. Saaledes var Nederlaget og Sorgen over at skulle opgive Præstegerningen i Grundtvigs Bevidsthed forvandlet til Overbevisningen om, at det passerede kun var, hvad han selv i længere Tid havde ønsket, ja forberedt. Naar hans sjælelige Trang til at bortforklare Nederlaget opnaaede et saa hurtigt og fuldstændigt Resultat, skyldtes det hans manio-depressive Natur, der tillod ham hurtigt at svinge fra den depressive Tilstand over i en let manisk Stemning, som fik ham til at se alt i lysere Farver⁵. Saaledes skriver Grundtvig i Brevet til Wexels af 28. August om Professor Clausens Injurieproces: »Det juridiske Angreb paa mig har været mig, der hader og frygter Processer lige høit, yderst smerteligt, men jeg seer godt, det er det klareste Beviis, Fienden kunde give paa sin aandelige Afmagt

¹) S. 229.

²) S. 222 f. og S. 227.

³) S. 229.

⁴) S. 232.

⁵) Se Brevene til Christen Olsen af 8/7, 18/7 og 19/8 1826 samt Brevene til W. A. Wexels af 28/8 1826 og til A. Helland af 10/9 1826. («Breve» II, S. 122—130).

og Raadvildhed, og altsaa det klareste Tegn os kunde times paa, at Seieren er egenlig vundet¹. Nederlaget var nu i Grundtvigs Bevidsthed forvandlet til en Sejr.

VI. Enkelte Træk af Embedsnedlæggelsens kirkeforfatningsmæssige Betydning.

Ved Udsendelsen af »Kirkens Gienmæle« havde Grundtvig gjort Striden mellem Gammellutheranerne eller de Ortodokse og Rationalisterne *kirkelig* og ført den over paa Kirkeforfatningens Gebet. Han havde stillet det Krav, at Præsteeden ufravigelig — d. v. s. i bogstavelig Forstand — skulde følges baade med Hensyn til Symbolerne og Alterbogen. Skønt stadig flere og flere Præster, endog adskillige ansete, offentligt havde sluttet sig til Grundtvigs Krav, kan man ikke komme uden om, at Grundtvig i Kampens første Omgang havde lidt et afgjort Nederlag paa dette Punkt: Professor H. N. Clausen havde ikke bøjet sig for hans Opfattelse af Præsteeden, ja havde ikke engang indladt sig paa en Drøftelse heraf; de to ansete Jurister, selve Generalprokurøren A. S. Ørsted og Professor Chr. Paulsen i Kiel, havde ikke givet ham Medhold i hans Anskuelser²; men vigtigst var det dog, at Kongen og Kancelliet havde stillet sig paa Fjendernes Side.

Embedsnedlæggelsen havde derfor heller ingen Mulighed for hverken i Øjeblikket eller i den nærmeste Fremtid at bane Vej for Gennemførelsen af Grundtvigs Krav med Hensyn til Embedsedens Overholdelse; den havde heller ikke fra Grundtvigs Side haft dette Formaal, end

¹) S. 229.

²) P. D. Christian Paulsen: »Betragtninger over den Danske Kirkes symboliske Bøger fra det kirkeretlige Synspunkt. Med en Indledning om Theologiens og Retsvidenskabens indbyrdes Forhold« (1826). A. S. Ørsted: »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?« (Juridisk Tidsskrift. XII (1826), 1. og 2. Hefte, S. 213—288 og S. 250—304).

ikke at være en Art Protest. Kirkeforfatningsmæssigt set ligger Embedsnedlæggelsens Betydning deri, at den inden for Statskirkenes Mure ikke blot vedligeholdte Grundtvigs Krav, men ogsaa gav dette større Vægt og derigennem Mulighed for større Tilslutning under gunstigere Forhold.

En forholdsvis ubetydelig Begivenhed — Landsoverrets-assessor N. Spandets Klage til Kancelliet over Pastor Brorsons Afvigelse fra Daabsritualet¹ — fremkaldte imidlertid i 1828 en Kovending i Regeringens Politik. Den 12. August d. A. udsendte Kancelliet en Skrivelse, hvori det alvorligt paalagdes Præsterne »ved alle kirkelige Handlinger nøie at følge de allernaadigst foreskrevne Formularer, uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg«². Hovedmanden for den var Kancelliets ny Præsident, Gehejmestatsminister P. C. Stemmann, en udpræget konservativ Mand, der med Strengthed gennemførte det gamle Ord: Lov er Lov, og Lov skal holdes. Rationalisterne maatte, om end modstræbende, bøje sig, vel at mærke, udadtil; men bag deres Ord ved de hellige Handlinger stod ikke Overbevisning og Ærlighed. Dette maatte naturligvis svække ikke blot Rationalisternes Stilling, men ogsaa undergrave Kirkeforfatningen.

Kirkeforfatningsmæssig set blev det af den allerstørste Betydning, at Grundtvig efter Embedsnedlæggelsen blev mere og mere utilfreds med Statskirken og Forholdene i denne og derved i højere Grad end før erkendte dens Skavanker. Men vigtigere endnu var det, at hans Længsel efter atter at komme til at virke som Præst tvang ham til at lade sine Tanker beskæftige sig med, under hvilke Betingelser dette kunde opfyldes, med andre Ord, hvilke kirkelige Reformers der først maatte gennemføres. Hans Udgangspunkt var, at ethvert Menneske skulde have

¹) L. Helweg l. c. II (1855), S. 537 f.; L. Koch: »Den danske kirkes historie i årene 1817—1854«, S. 96 ff.

²) Danske Kancellis 1. Departements Brevbog 1828, Nr. 2078.

Mulighed for at følge sin Samvittighed. Derfor maatte man bort fra al aandelig, religiøs og kirkelig Tvang. Først og fremmest maatte Religionsfrihed indføres, saa alle, der — som Professor Clausen og hans Meningsfæller — ikke ubetinget vilde følge Præsteeden, fik Lov til at træde ud af Statskirken og danne deres eget Kirkesamfund; senere stillede han Krav om, at det skulde tillades ham selv og de Ortodokse at træde ud af Statskirken. Da der under de daværende Forhold ikke var Udsigt til, at nogen af disse Planer eller Krav i den nærmeste Fremtid skulde kunne gennemføres, ledtes Grundtvigs Tanker ind paa at undersøge, hvorledes Samvittighedsfriheden kunde sikres inden for Statskirkens Rammer. Mere og mere krystalliserede hans Tanker sig i følgende to Krav: Sognebaandets Løsning og Præstefrihed, saaledes som de er udformet i hans kendte Programskrift: »Den danske Statskirke, upartisk betragtet« (1834). — Grundtvigs Krav om Religionsfrihed, Sognebaandets Løsning og Præstefrihed bidrog i højeste Grad til at undergrave den gamle Statskirkeforfatning, der gjorde borgerlige Rettigheder afhængige af Medlemsskab af Statskirken.

VII. Undersøgelsens Resultater.

Undersøgelsens Resultater kan i Korthed sammenfattes i følgende Punkter:

1. Grundtvigs Breve fra 1821—1825 — altsaa de egentlig samtidige og derfor ogsaa værdifuldeste Kilder — giver med Hensyn til Grundtvigs Stilling til Præstegerningen i disse Aar et ganske andet Resultat end de Kilder, som Litteratur- og Kirkehistorikerne hidtil har benyttet, nemlig de litterære som »Nyaars-Morgen« og Grundtvigs Udtalelser i 1827 og 1871: Grundtvig har *ikke* i sin Præstevirksomhed 1821—1826 *bestandig* følt selve Præstegerningen med dertil hørende Menighedstjeneste og Administration trykkende og pinefuld; følgelig har han ikke, som

det fremgaar af Brevene til Wexels og Helland, »grebet en god Leilighed« til at nedlægge Præsteembedet og derved faa opfyldt et længe næret Ønske om at unddrage sig dets Byrder.

2. Grundtvigs Depression i November—December 1825 og i April—Maj 1826 var et tydeligt Udslag af hans manio-depressive Konstitution, — et Udslag, der vel, i hvert Fald for den sidste Periodes Vedkommende, var foranlediget af ydre Aarsager, men som viser et aabenbart Misforhold mellem den ydre Anledning og hans trykkede Stemning.

3. Den *dybere liggende* Aarsag til Embedsnedlæggelsen er at søge i Injurieprocessens Forløb og den deraf hos Grundtvig fremkaldte depressive Sindstilstand. Rettens Kendelse af 10. April 1826 gav ham den Overbevisning, at han vilde blive dømt for Injurier i den af Professor Clausen anlagte Sag. Men efter Grundtvigs Mening vilde en Injuriedom, der ramte ham som tjenstgørende Præst, have til Følge, at han i Fremtiden, naar han — hvad han uvægerlig var nødt til — fulgte sin Samvittighed og Embedseden, som han forstod den, bestandig vilde blive udsat for Injuriesøgmaal, der ikke alene vilde forstyrre hans præstelige og litterære Virksomhed, men ogsaa være et synligt Udtryk for, at han handlede imod, hvad Frederik VI — hans mangeaarige Velynder og Velgører, som han alene mente at staa til Ansvar for Udførelsen af sine Embedspligter — ønskede og ansaa for Ret. En Bekræftelse paa, at han dømte rigtigt med Hensyn til stadig Forfølgelse med Processer, saa han i Religionslærerens Trusel med Retssag.

4. Den *øjeblikkelige* Aarsag til Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet var Frederik VI's Udtalelser under Audiensen den 8. Maj, idet Kongen i eet og alt gav Professor Clausen Ret.

5. Forbudet mod til Tusindaarsfesten for Ansgars Ankomst til Danmark at anvende Salmer uden for den au-

toriserede Salmebog — foranlediget af Stiftsprovst H. G. Clausen — var derimod *ikke* den øjeblikkelige Grund til Grundtvigs Embedsnedlæggelse, ja kom med Hensyn til denne slet ikke i Betragtning.

6. Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet var ikke en Protest mod Rettens Kendelse af 10. April 1826, fordi den ikke delte hans Opfattelse af Embedsedens, endnu mindre havde Embedsnedlæggelsen til Formaal at fremkalde en kirkelig Omvæltning, selv om den senere fik kirkeforfatningsmæssig Betydning.

7. Grundtvigs vidt forskellige Syn paa sine Motiver til Embedsnedlæggelsen beror, saaledes som hans Skrivelser og Breve i Tiden fra 7. Maj til ind i September 1826 viser, paa psykiske Egenskaber hos Grundtvig: den almindelige menneskelige, oftest ubevidste Trang til at bortforklare et Nederlag og hans manio-depressive Konstitution.

Fortsatte Meddelelser om Roskilde Domprovsti 1866.

Af Bjørn Kornerup.

III.

I de foregaaende Bind af nærværende Række af »Kirkehistoriske Samlinger« (I, 686 ff. og II, 188 ff.) er der blevet offentliggjort en Del Efterretninger om den mærkelige Besættelse af Roskilde Domprovsti, som fandt Sted 1866, idet daværende Sognepræst i Hunseby *L. Gude* mod Kirkeministerens Indstilling, men ved direkte kongelig Indgriben blev udset til at beklæde det vakante Embede. Medens det er lykkedes at fremdrage alle de officielle Aktstykker vedrørende Besættelsen og fra Biskop *H. L. Martensens* Privatbreve til Gude at kaste fuldt Lys over Biskoppens Stilling til Sagen paa dens forskellige Stadier, udtaltes der (II, 188) Beklagelse over, at man var afskaaret fra at lære Gudes egen Holdning nærmere at kende, da dennes Breve til Martensen er gaaet til Grunde. Imidlertid har en Dattersøn af Domprovst Gude, Hr. Pastor emeritus Martin Poulsen venligst henledt min Opmærksomhed paa, at der i hans Væрге findes nogle Brevkoncepter fra Gudes Haand vedrørende denne Sag og tilladt mig at benytte dem her i Tidsskriftet. Fyldigere Oplysninger om Gudes Stilling, før Kampen var til Ende, giver disse Koncepter vel ikke, fraregnet en enkelt til et Brev til Martensen om Muligheden af at blive Stiftsprovst i København 1865, men desto mere talende er de med Hensyn til den Stemning, der beherskede ham umiddelbart efter hans Udnævnelse til Domprovst i Roskilde. Samlingen omfatter Koncepter til Breve til det anseeligste

Menighedsmedlem i Hunseby, Grev *E. C. Knuth* paa Knuthenborg, til den afgaaende Domprovst *S. R. Ortved* samt til Gudes tilkommende nærmeste Medarbejdere i Præstegerningen i Roskilde, Kateket *J. M. Hertz* og Andenpræsten *J. C. V. Tolstrup*, begge Ungdomsvenner af Gude, og belyser paa interessant Maade, hver fra sin Side, de nye Forhold, som var indtraadt ved den trufne Afgørelse.

1.

L. Gude til Biskop H. L. Martensen.

18 August 1865.

Til Deres Fødselsdag imorgen kan jeg ikke negte mig den Glæde at bringe Dem en hjertelig Hilsen. Aarene og Prøvelserne blive alvorligere. Dog vil ogsaa Lyset og Velsignelsen føre igjennem dem med voxende Styrke herovenfra.

I det foreliggende vigtige Spørgsmaal¹ kan jeg ikke sige, at jeg er kommen en Løsning nærmere, og dog kan Tiden til en Afgjørelse snart nærme sig. *Skulde* jeg kunne bestemme mig for at indsende min Ansøgning, da seer jeg ikke, at jeg kunde begynde den anderledes end med at sige, at den indsendes ifølge Opfordring fra Biskoppen i Sjælland. Dette vilde De vel, som jeg antager, ikke heller kunne have Noget imod, men jeg maatte dog ønske at høre det af Dem Selv.

Alle Overveielser ende for mig i et: Da, Domine, quod jubes, et jube, quod vis²!

Deres kjære Kone og Børn, som vide, hvorledes vi tænke

¹) Spørgsmaalet om Gudes eventuelle Kandidatur til Embedet som Stiftsprovst i København. Martensens Svar (af 20. August 1865) paa dette Brev er trykt i Khs. Saml. 6. R. II, 204—5.

²) Augustini Confessiones X, cap. 29, jvfr. Augustini De peccatorum meritis et remissione II, cap. 5.

paa Dem imorgen, vilde modtage kjærlige Hilsener fra Præstegaarden og fra

Deres med inderl. Høiagtelse hengivne

L. Gude.

2.

L. Gude til Domprovst S. R. Ortwed.

April 1866.

Deres Høiærværdighed! De vil finde det naturligt, at min Tanke ofte henvender sig til Dem, efterat jeg er allern. bleven beskikket til at optage den Gjerning, som De har følt Trang til at nedlægge. Ogsaa uden at have den Ære at kjende D. H. personlig, tvivler jeg ikke om, at De vil imødekomme mig med Velvillie, ligesom jeg paa min Side vil trænge til Deres kyndige Veiledning, om De vil have den Godhed at skænke mig den, i de nye, mig ubekjendte Forhold.

For Tiden kan mit Sind kun være samlet paa det Embede, jeg skal nedlægge, at Afskeden maatte skee i Velsignelse fra den Menighed, i hvilken Tjenesten i 18 Aar har været mig betroet.

Men ligesom jeg troer, ikke at være ubekjendt med de Pligter og Hensyn, som Eftermanden i et geistligt Embede altid skylder sin Formand, saaledes følger jeg kun en indre Trang ved allerede nu at bede Deres Høiærværdighed modtage en høiagtelsesfuld og broderlig Hilsen fra den, der skal efterfølge Dem i den Tjeneste, hvortil en saa stor Deel af Deres Liv har været indviet.

Med særdeles Høiagtelse

Deres ærbødigste

G.

1) Søren Rosbjerg Ortwed (1796—1872), Domprovst i Roskilde 1841—66. Jvfr. om denne Mand Khs. Saml. 6. R. I, 686—7; II, 191—2.

3.

L. Gude til Lensgreve, Kammerherre Eggert Christopher Knuth¹.

3 April 1866.

Kjære Grev Knuth! Jeg begynder med at lykønske Dem til det hæderlige Hverv, der er bleven Dem betroet, og Deres samtidige Udnævnelse til Kammerherre². For fortsatte Reiser havde De vel paa nærværende Tidspunkt hellere seet Dem fritagen. Dog maa det ikke kunne Andet end være Dem kjært, at Hans Majestæt beviser Dem denne Tillid.

De vil formodentlig allerede have erfaret, at jeg nu er allern. bleven udnævnt til Domprovst ved Roeskilde Domkirke, et Embede, som jeg allerede i Vinter talte med Dem om, at jeg maatte søge. Vi ville saaledes ikke mødes igjen paa Knuthenborg, i det Mindste ikke som forhen.

Uagtet jeg af flere Grunde, baade for min egen og min Families Skyld, maatte ønske en Fornyelse, mærker jeg dog nu, at jeg i de 18 Aar har slaaet en meget dybere Rod i Hunseby end jeg har bragt mig selv til Bevidsthed, og at Skilsmissen ikke vil blive mig let.

Jeg kan kun skilles herfra med de inderligste Ønsker om en blivende Velsignelse for dette Sted og for Knuthenborg, hvorfra jeg opbevarer mange taknemmelige Erindringer.

Deres hengivne

G.

4.

L. Gude til Kateket i Roskilde J. M. Hertz³.

Den 3 April 1866.

Kiære Hertz! Efterat Festdagene nu ere sluttede, opsætter jeg ikke en Hilsen, saa meget hjerteligere, som jeg

¹) Lensgreve Eggert Christopher Knuth (1838—74) til Knuthenborg.

²) Under 28. Februar 1866 var Lensgreve E. C. Knuth blevet udnævnt til Kammerherre. Det er forgæves blevet eftersøgt, hvilket Hverv der samtidig var blevet betroet Grev Knuth.

³) Jens Michael Hertz (1825—97), Kateket i Roskilde 1865—94.

ingen Tid [har] glemt den Hengivenhed, De forhen har beviist mig, (og jeg opsætter nu ikke at sende Dem en hjertelig og broderlig Hilsen).

Det gjør mig ondt, at to ældre Mænd, for hvem jeg personlig ligesom mange Andre nærer megen Høiagtelse, ville føle sig krænkede ved den skete Udnævnelse¹. Ogsaa efter min egen Stemning skulde jeg gjerne være vegen for de Ældre, hvad jeg sidste Sommer under Vacancen i Sjellands Stiftsprovstie har beviist, at jeg var beredt til at gjøre. Men at jeg dengang undslog mig, er just Grunden til, at jeg ikke kunde gjøre det nu.

Naar Stemningen i R[oskilde] By saavel som iblandt Domprovstiets Geistlighed har været for at see en af de Ældre komme, da finder jeg dette ganske naturligt. Der som man derimod vil mene, at der er bleven beviist mig en ganske overordentlig Begunstigelse, da synes en uklar Forestilling at være tilstede, der har stillet denne Embedsbesættelse til en større Høide end den virkelig har. Thi man betænker da ikke, at jeg i materiel Henseende taber ved at gaae til et Embede, som for Tiden er 1000 Rd. mindre om Aaret end det jeg forlader.

Hvilke Vanskeligheder der nu end i den ene eller i den anden Henseende ville være at overvinde, jeg betroer mig til Herrens Naade, som kalder sine Tjenere efter sin Villie til deres Sendelse, og som hjælper igjennem. Og naar jeg er løst fra de mange dyrebare Baand, som i 18 Aar have knyttet mig til den herværende Menighed, da skal jeg komme til R[oskilde] D[omkirke], vel ihukommende, hvor meget der fattes mig, men ogsaa, jeg tør sige det, med et af Jesu Kjærlighed opfyldt Hjerte.

Een Glæde har jeg allerede havt Dagen efter min Udnævnelse til Domprovst, idet jeg har faaet det Ønske op-

¹) Sognepræst i Hammer-Lundby, Dr. theol. Hans Christian Rørdam (1803—69) og Sognepræst i Gladsakse-Herlev, Dr. phil. et theol. Christian Andreas Hermann Kalkar (1803—86), jvfr. Khs. Saml. 6. R. I, 687 ff.

fyldt at see Tolstrup, med hvem jeg ligesom med Dem i Universitetstiden har staaet i Venskabsforhold, beskikket til min Collega¹. Dog har jeg ingenlunde ønsket Tolstrup blot af personlige Grunde, men er overbevist om, at Domkirken Menighed heri vil samstemme med mig og skjønnepaa, at han skal tjene ved dens Alter.

Jeg beder, om De vilde modtage den, en Hilsen i samme Broderaand til Hr. Pastor Sørensen, som nu bærer Tjenestens Ansvar². Herren skænke sin Velsignelse i den fælles Tjeneste til Guds Ære, til Menighedens Opbyggelse.

Deres hengivne

G.

5.

L. Gude til Andenpræst i Roskilde J. C. V. Tolstrup.

D. 9 April 1866.

K[jære] Tolst[rup]! Tak for Deres kjærlige Brev ligesom for Deres tidligere Svar paa mit Telegram. Jeg telegrapherede Dem en Hilsen til, fordi der i Paaskeugen ikke vilde blive Tid for mig til at skrive, og der er neppe nok Tid dertil endnu, i det Mindste ikke som jeg gjerne vilde det, af mit fulde Hjerte.

Lad mig begynde med at sige Dem i faa Ord: Jeg har altid holdt af Dem, dengang vi mødtes i Ungdommens Dage i Universitetstiden, og jeg takker Dem for, at ogsaa De vil gjengjelde mig i Kjærlighed. Fra det Øieblik, jeg hørte Deres Navn iblandt Ansøgerne til Roeskilde Domkirke, har jeg ikke ønsket Nogen hellere til Collega end

¹) Den 26. Marts 1866 blev hidtilværende residerende Kapellan i Nyborg Johan Carl Vilhelm Tolstrup (1819—86) udnævnt til Andenpræst i Roskilde. Om Gudes venskabelige Forhold til denne Mand se Khs. Saml. 6. R. II, 213.

²) Den personelle Kapellan ved Roskilde Domkirke Hans Sørensen (1831—1903), siden Stiftsprovst i Aarhus.

Dem, dersom jeg skulde blive kaldet til Herrens Tjeneste paa det samme Sted.

Det er, som De siger, længe siden, det er nu 18 Aar siden vi mødtes, og det undrer mig ikke, at i Deres hjertelige Brev nogen Tvivl skinner igjennem, om vi ogsaa ville kjende hinanden igjen. Jeg kan dog sige Dem, at jeg ingenlunde har været uvidende om, hvorledes Herrens Førelse har været med Dem. Da De selv omtaler Deres ufor-glemmelige første Hustrues Minde¹, vil jeg ikke fortie, at jeg har inderlig sørget med Dem. Og at jeg dengang ikke skrev Dem til, havde, det vil jeg nu tilstaae, kun den daarlige Grund: Jeg vilde gjøre det saa godt, at jeg ikke fik det gjort. Hendes skønne Billede staaer endnu i fuld Klarhed for mig. Ogsaa om Deres andet Ægteskab² har jeg hørt, men jeg har ikke vidst, hvad nu desto mere glæder mig, at det er en tro Veninde af den Forklarede, Herren har skænket Dem til Hustru. Beed hende mod-tage en venlig Hilsen baade fra mig og min Kone.

De erindrer min Hustru³, og hun takker Dem derfor. Til os har Herren havt den Prøvelse, at han har taget et af vore Børn ind til sig i de evige Boliger. Hendes Been ligge ved denne Kirke, hvor jeg har forbeholdt mig Hvilested for min Hustru og mig. Vil Gud, føre vi 6 Børn med os, fra 19—7 Aars Alderen; de spørge mig idelig om Pastor Tolstrups Børn. Dog — *vi* have først vigtigere Spørgsmaal at gjøre hinanden.

Ogsaa jeg har, ligesom De, ønsket, at vi kunde være i Orden paa Pintsefesten. Dog troer jeg neppe, at dette vil blive mig muligt, ligesom det jo ikke heller, da vi begge ere *udenfor* Stiftet, vil kunne forlanges af os. Da selve Festen bør have sin egen Ret uforstyrret, egner den sig ikke vel, i det Mindste ikke dens første Dag, for Nogen

¹) Tolstrups første Hustru Anna Gunilde f. Fabricius var død 1862.

²) Tolstrup havde 1864 ægtet Frederikke Hansine Louise f. Topp (1836—1905).

³) Henriette Marie Amalie f. Meinig (1820—94).

af os til at holde Tiltrædelsesprædiken, som altsaa maatte finde Sted enten før eller efter Festen. Jeg skal gjøre mit Bedste, men De maa tænke paa, kjære Tolstrup, at jeg kan ikke være saa tidlig paa Vei som De, da jeg baade er længere borte [og] der hviler noget Mere paa mig, saavel ved Nedlæggelsen af det nærværende Embede, hvori flere Sogneforhold skulle løses, hvori jeg har holdt Confirmation, ikke paa Palmesøndag, men igaar, og saaledes har Eftervirkningerne deraf endnu i denne Uge, som ved Overtagelsen af det nye Embede, der kræver Opmærksomheden henvendt paa mange Punkter. Jeg frygter næsten for at have paataget mig for meget ved at tage Afsked med alle Skolerne i denne Uge og holde Afskedsgudstjeneste paa Søndag. Det kan ikke skee med en fuldkommen Tilside-sættelse af alle Privatanliggender, Reiser, Afskedsbesøg m. m., og jeg kan endnu ingen Mening have om, hvor lang Tid alt Dette siden vil tage. Jeg tilstaaer, at jeg endnu kun har hele Sindet samlet i Veemod paa det Embede, som skal nedlægges. Om Tiltrædelsen af det nye maatte jeg ogsaa conferere med Biskoppen. Men jeg skal naturligviis, som De ønsker, lade Dem høre Nærmere fra mig saa betimeligt som muligt. Og hvilken Dag det nu end kan blive mig givet at begynde, da overlader jeg ganske til Dem at vælge den, De helst ønsker, saa at dersom De ikke skulde være stemt for den nærmeste derefter, skal jeg gjerne holde det gaaende saalænge. Men jeg vilde meget ønske, at vi kunde faae Leilighed til at tale sammen, inden vi begynde.

Baade ifølge Hjertets Tilskyndelse og ifølge Collegaforholdets mange Forpligtelser skal jeg være beredt til at tilbyde Dem et saa oprigtigt Venskab som jeg formaaer og som De vil modtage. Om Deres senere Udvikling, som De antyder, har jeg ikke heller været uvidende. Men jeg kan ikke tro, at vi ere blevne *meget* fjernede fra hinanden. Er der Hjerte paa begge Sider, og er Jesu Kjærlighed i begge Hjerter, hvilke Differentser skulle da have Betyd-

ning nok til at skille os? De gjør vel i, som jeg med Glæde seer af Deres Brev, at tro det Samme og Intet tvivlende. De gjør vel i, ikke at lade Dem anfegte af »de onde Varselsfugles« Skrig, der f. Ex. som »Dagbl.«¹ visselig ingen Om-sorg have for Domkirkens Menighed, men kun den Hensigt, at kaste Splid ind imellem os, om det var dem muligt. De har i Sandhed bestyrket den Tillid, jeg havde, og glædet mig ved at sige: »at De vil stille Dem med mig paa Korsets Grund«. Thi De har Ret: Der er Grunden. Christi Kors paa Golgathas Klippe er *Grunden*, hvorfra Livets Kilde er udsprungen.

Vor korsfæstede og ophøiede Frelser være os naadig og sænke Velsignelse fra sit Herligheds-Rige over os ringe, uduelige Tjenere!

Deres hjertelig hengivne

Gude.

¹) I »Dagbladet« for 5. April 1866 (Nr. 78) var der blevet rettet meget skarpe Angreb paa Biskop Martensen, fordi han havde drevet Gudes Ansættelse igennem (jvfr. Referatet i Khs. Saml. 6. R. II, 215). — Selv i Sverige fandt Striden Genklang. I »Nordisk Tidskrift för Politik, Ekonomi och Litteratur« 1866 S. 57 skildres det saaledes, at Martensen, »der, væsentlig tydsk dannet, selv må betragtes som en meget unational Mand,« fik »Ministerens Indstilling kuldkastet til For-del for sin Protegé.« — Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at Lensgreve F. Ahlefeldt-Laurvig i »Roars Kilde, Aarskrift for Roskildenser-Samfundet«, 1940, S. 29–33 har meddelt en Række Erindringer om Domprovst Gude og Pastor Tolstrup som Præster i Roskilde.

Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer.

Meddelte af **Bjørn Kornerup.**

III.

Den tredie — og sidste — Afdeling Bispebreve til Kultusminister J. C. H. Fischer omfatter Breve fra Biskopperne D. G. Monrad og H. J. Swane. Hertil er føjet det eneste Brev, der findes bevaret fra Sjællands Biskop *H. L. Martensen*, ikke fordi Indholdet er af særlig Betydning, men fordi den formelle, kølige Stil, hvori det er affattet, vistnok er betegnende for Martensens Holdning over for Fischer. Som betonet i Indledningen til denne Brevsamling (6. R. II, 557 ff.) havde Martensen ved Fischers Udnævnelse ikke set hen til hans kommende Kirkestyre med alt for store Forventninger, selv om han ikke kunde frakende ham en betydelig administrativ Dygtighed. Forholdet mellem dem udviklede sig da ogsaa paa en alt andet end harmonisk Maade¹, og privat kunde Martensen give Luft for meget forbitrede Følelser mod Kultusministeren. Det er da paa Forhaand lidet troligt, at de to Mænd skulde have staaet i nærmere Brevveksling med hinanden, hvortil der vel ogsaa ved deres Hjemhørig-
hed i samme By maatte være ringere Anledning.

Med den ovenfor omtalte Baggrund for Øje var det iøvrigt mærkeligt ikke blot i sig selv, men ogsaa for Fischer, at da han efter sin Afgang som Minister ved en

¹) I December 1877 noterer Krieger i sin Dagbog: »Fischers Forhold til Martensen er i den senere Tid saare kjøligt« (Andreas Frederik Kriegers Dagbøger, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, VI, 292, jvfr. S. 251).

bestemt Lejlighed maatte aflægge Martensen et Besøg, syntes det, som om denne ganske havde glempt sin gamle Uvilje og modtog ham med en overraskende Forekommenhed¹.

Helt anderledes formede Forholdet sig mellem Fischer og den ejendommeligste Skikkelse inden for Datidens danske Episkopat, *Ditlev Gothard Monrad* (1811—87), der i Aarene 1871—87 for anden Gang beklædte Bispestolen i Lolland-Falsters Stift². Som Monrad i al sin Gaadefuldhed var en rigere udrustet Natur og en mere storladen Personlighed end nogen af hans Kolleger, saaledes bærer ogsaa hans Breve et ganske andet Præg end de øvrige Bispers. Ex ungue leonem. Allerede Tonen er anderledes — man mærker overalt, at Brevskriveren som gammel Minister og Statsmand fuldt ud følte sig paa Linie med sin høje Foresatte, og selv om han ingensinde glemmer den Afstand, der efter Datidens Opfattelse maatte ligge mellem en Biskop og hans Minister, mærker man i hans Brevstil intet til den halve eller hele Underdanighed, som er saa karakteristisk for de øvrige Bisper, selv for Mænd som Brammer og Engelstoft. Det er mere som to jævnbyrdige, der forhandler, og Ordene falder frit og grejt.

Men ogsaa Indholdet er af anden Karakter. Monrads Breve vidner gennemgaaende om en højere Flugt og et videre Vingefang — han giver Udtryk for en større Rummelighed i Helhedsopfattelsen, han er mindre bundet af tradi-

¹) Jvfr. her S. 386.

²) Af nyere Litteratur om D. G. Monrad maa især fremhæves Povl Bagges Disputats »Studier over D. G. Monrads Statstanker«, 1936, og Povl Engelstofts fremragende Artikel i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XVI, 98—114. — Til Belysning af Monrads Optræden og Virksomhed som Biskop findes Bidrag i Johs. Fibiger, *Mit Liv og Levned*, som jeg selv har forstaaet det, 1898, S. 374; L. Koch, *Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid*, 1898, S. 275; L. Koch, *En gammel Præsts Erindringer*, 1912, S. 91 ff.; C. Asschenfeldt-Hansen, *Naade over Naade*, 1930, S. 33 ff., 37. Jvfr. ogsaa J. C. Freudendal, *Biskop D. G. Monrad*. 200 Smaatræk. 1890.

tionelle Hensyn, og i hans Bedømmelse af kirkelige Personligheder og Retninger — deriblandt ogsaa af Grundtvigianismen — mærker man en Fordomsfrihed, som ikke i samme Grad træffes hos hans Kolleger. Sandt nok, ogsaa han maa for en stor Del bevæge sig i den samme Sfære som de øvrige Biskopper, ogsaa hos Monrad er det Gang paa Gang Dagens konkrete Spørgsmaal, der danner Foranledningen til Brevene, og atter og atter er det kirkelige Sager fra Stiftet — især vedrørende Præsters Forflyttelse og Embeders Besættelse —, der udgør de Emner, som behandles, og som forøvrigt ofte afføder skarpe Domme og temperamentsfulde Udtalelser, men jævnligen afløses ogsaa den administrativt farvede Brevskrivning af et Ordskifte af principiell Natur, en virkelig Tankeudveksling om personlige eller endnu oftere om Tidens brændende politiske Spørgsmaal. Ganske særlig blev dette Tilfældet i Anledning af Udstedelsen af den første provisoriske Finanslov 1877¹. Da det nu tilmed stiller sig saa heldigt, at en Del af Fischers Breve til Monrad er bevaret² fra disse Aar, er det blevet anset for rigtigst at indføje disse paa deres naturlige Plads i Rækkefølgen som Svar paa Monrads Udtalelser. Selv om enkelte Breve fra begge Sider er gaaet tabt, er der dog levnet saa meget Materiale, at man her i Modsætning til, hvad der er Tilfældet med de øvrige Bispers Breve, kan tale om en virkelig Brevveksling mel-

¹) Med Rette er det blevet sagt, at Monrads Breve fra disse Aar »afspejler en brydning mellem hans naturlige sympati for ministeriet som repræsenterende den politiske retning, han nærmest tilhørte, og hans »ungdomskærlighed til forfatningen« (Povl Bagge, D. G. Monrads Statstanker S. 117, jvfr. S. 224).

²) Findes i D. G. Monrads Privatarkiv (i Rigsarkivet). — Fischer har aabenbart lagt megen Vægt paa sin Brevveksling med Monrad, idet han jævnligen har skrevet Koncepter til sine Breve. Af saadanne findes (i hans Privatarkiv) bevaret Koncepterne til Brevene af 1877 23. Maj, 25. Juli, 8. December, 1878 7. Januar samt til Brevet af 1878 3. August, hvortil Originalen er gaaet tabt. Det er derfor nedenfor meddelt efter Koncepten.

lem de to Personligheder. Større Betænkelighed kunde det maaske vække just i nærværende Tidsskrift at offentliggøre Breve, hvoraf en Del overvejende er af *politisk* Indhold, men dels lod saadanne Partier sig vanskeligt udskille af den givne Sammenhæng uden at lemlæste hele Brevvekslingen, dels udgør det politiske Element en saa integrerende Bestanddel af Monrads alsidige Personlighed, at man kun vilde give et mangelfuldt Indtryk af denne ved blot at meddele det Stof, der i strengeste Forstand er af kirkehistorisk Natur. Som Brevvekslingen nu foreligger i ubeskaaret Skikkelse, vil den forhaabentlig i videre Udstrækning kunne give Bidrag til Forstaaelse af to mærkelige og betydelige Mænd. For Monrads Vedkommende er den et nyt Bevis paa den Tiltrækning, hans stortskaarne Personlighed kunde udøve ogsaa paa anderledestænkende¹, og hvad Fischer angaar, vil Monrads Breve i Forbindelse med de øvrige Bispers afgive vægtige Vidnesbyrd til Fordel for en Mand, hvis Omdømme — med eller uden egen Skyld — ofte har været udsat for en ublid Medfart.

De sidste af de her meddelte Breve hidrører fra Laubs Efterfølger som Biskop over Viborg Stift *Hans Jørgen Swane* (1821—1903), der gennem sin mere end 20-aarige Bispevirksomhed vandt sig et Navn som en usædvanligt fremragende kirkelig Administrator². Swanes Breve bærer de samme Karaktermærker som saa mange af hans Bispekolleger: Klarhed i Form, Ansvarsbevidsthed over for Kirken som Helhed saa vel som over for de enkelte Personligheder og en stærk Afstandtagen fra den grundtvigske

¹) Selv Georg Brandes, mod hvem D. G. Monrad skarpt havde polemiseret, omtaler ham med kendelig Respekt, om end med Beklagelse af, at hans »stærke Aand desværre var omtaaget af Teologi« (Georg Brandes, *Levned* II, 85, jvfr. I, 155—6).

²) Bidrag til Belysning af denne Mands Personlighed og Virksomhed er i nyere Tid især fremkommet i Bind XLIII af »Memoirer og Breve« (Biskop Jørgen Swane og hans Hustru Magdalene f. Bruun), 1925; i Johs. Gøtzsche, *Frederik Zeuthen*, 1927, især S. 127 f., 140 ff., 151 f., 156 f., og i V. Helweg-Larsen, *Levnetsoptegnelser*, 1930, S. 119, 131.

Retning. Ganske særlig kommer den sidstnævnte Ejendommelighed til Orde, naar han stod over for en Forbindelse mellem Grundtvigianismen og liberale politiske Strømninger. Typisk for Biskop Swanes høj Kirkelige og politisk konservative Standpunkt er saaledes en Ytring i et Brev fra 1878, hvori han taler om Propaganda fra »en modbydelig Blanding af grundtvigiansk og venstreagtigt Uvæsen«¹.

F.

BREV FRA BISKOP HANS LASSEN MARTENSEN.

1.

24 Sptbr. 77.

Deres Excellence

takkes for Meddelelsen af hermed tilbagefølgende Brev. I min Skrivelse til Biskop Laub havde jeg, for at give mine Forestillinger en større Vægt, tilføiet, at D. Ex. for mig havde yttret, at De antog, at det omtalte Arbeide² neppe kunde være fornødent. Da det imidlertid sees, at disse Forestillinger ikke have fundet Indgang, da dette Arbeide maaskee ogsaa kan tjene til hans Adspredelse, og da Lægen ingen Indsigelse gjør, bør man vel hermed være beroliget.

Deres ærbødigste

H. L. Martensen.

G.

BREVE MELLEM BISKOP D. G. MONRAD OG
KULTUSMINISTER J. C. H. FISCHER.

NR. 1—45.

¹) Jvfr. nedenfor S. 389.

²) Hermed sigtes aabenbart til det Arbejde med Ordningen af Viborg Bispearkiv, som Biskop Laub ønskede at afslutte, førend han nedlagde sit Arbejde, jvfr. Laubs Brev af 20. September 1877 (her foran S. 112).

1.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing den 8 Juli 1875.

Kjære Excellence!

Tak for den hurtige Afgjørelse af Brøndsteds Sag¹.

Jeg beder Dem ret indstændig om at skaffe os til Skovlænge og Rødby to dygtige Præster, hvortil høilig trænges. Rødby² har navnlig først haft en gammel Præst, der aldeles ikke gav sig af med at prædike, men lod det besørge ved idelig vexlende Kapellaner. Jacobsen var i Begyndelsen ret livlig, men har i de senere Aar lidt af Hjerne-Sygdом. Brøndsted lever skilt fra sin Kone, og har ovre i Vestindien³ faaet et Planter-Væsen, som vore Bønder slet ikke kunde forstaae. Der er iøvrigt noget meget Respektabelt og Elskværdigt saavel hos Jacobsen som Brøndsted. Forholdene ere begge Steder (Rødby, Skovlænge) af den Beskaffenhed, at Deres Excellence er fuldstændig berettiget til ikke at tage nogetsomhelst Hensyn til Ancienniteten⁴. — Hvad Maribo⁵, der er Stifts-Kirke, angaaer, da troer jeg, at det er Skik, at Biskoppen høres over Ansøgningerne. I alt Fald udbeder jeg mig, at der

¹) Den 21. Juni 1875 havde Sognepræst i Skovlænge-Gurreby Andreas Christian Brøndsted (1801—91) faaet Afsked.

²) Rødby-Ringsebølle var ledigt efter Christian Peter Jacobsen (1810—80), der efter at have været Sognepræst der siden 1858 havde faaet Afsked 4. Maj 1875. Hans Formand sst. 1818—58 var Christian Carl Mejer (1778—1863), til Efterfølger fik han Ovidius Sophus Assens (1832—1914), siden tillige Stiftsprovst for Lolland-Falsters Stift.

³) A. C. Brøndsted havde 1831—42 været Præst paa St. Thomas og St. Jan.

⁴) Til Sognepræst i Skovlænge udnævntes 30. August 1875 den residerende Kapellan i Tirsted-Skjørringe-Vejleby Magnus Holst Claussen (1830—91), siden i Idestrup.

⁵) Den 31. Maj 1875 var Sognepræsten (siden 1843) i Maribo-Hillested Peter Bergenhammer død. Til hans Efterfølger udnævntes 13. September s. A. Provst Jens Laurits Verner Jørgensen (1822—1904), hidtil Sognepræst i Lemvig.

maa blive viist mig denne Venlighed. Jeg har havt mange gode Timer i Kultus-Ministeriet¹. Det er virkelig et udmærket Personale, men det trænger til at have en Minister med en Arbejdsdygtighed som den, hvoraf De er i Besiddelse.

Med udmærket Høiagtelse

ærbødigst

D. G. Monrad.

2.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 14/7 75.

Betænkning.

1

Hvis der i Lolland-Falster Stift er en Stiftskirke, saa maa Maribo være det, thi der holdes Landemodet. Da Ordinationerne foretages sammesteds og Stedets Præst tager dem, der skulle ordineres, til Alters, og prædiker ved hver Ordination: saa kommer han herved til at indtage en betydningsfuld Plads blandt Stiftets Geistlige.

2

*Levinsen*² begavet, men fandt ikke Indgang i Randers og forstaaer ikke at vinde en Kjøbstad-Befolkning.

*Sidenius*³ skal i Fredericia have viist, at han er temlig ubetydelig.

¹) D. G. Monrad havde selv været Kultusminister 1848, 1859 og 1860—63, desuden 1855—59 Chef for Kultusministeriets 3. Departement.

²) Den konstituerede residerende Kapellan ved St. Mortens Kirke i Randers siden 1868 Lorentz Johannes Levinsen (1821—1905), siden Sognepræst i Sæby-Hallenslev.

³) Sognepræst i Ærøskøbing Jacob Sidenius (1823—76), Kateket ved Michaëlis Kirke i Fredericia 1859—72.

*Rohde*¹ og *Assens*² have begge et særdeles godt Navn. *Rhode* skal have en vindende Personlighed, men jeg frygter for 1) at han er noget svagelig; 2) han har ikke prøvet sine Kræfter i Kjøbstadens særlige Forhold; 3) en Mand over 50 bør ikke ombytte Land med Kjøbstad. — *Assens* er trængt igjennem i Nibe og har faaet Folk til at gaae i Kirke. Han synes i enhver Henseende at egne sig til at komme til Rødby, og er en Mand i kraftig Alder.

3

Med Hensyn til Aalborg henledes Opmærksomheden paa Kofod-Hansen i Thoreby³, der vil forstaae at hævde en saadan Stilling ved sin aandelige Overlegenhed. Han er en alvorlig Kristen, var tidligere stærkt paavirket af Kierkegaard, har havt et lille Sammenstød med Martensen⁴, ærgrede mig for to Aar siden ved uoverlagte Ytringer om Præste-Dannelsen i en lille Piece⁵, men det synes, at han efterhaanden har vundet den aandelige Ro, som en saadan Stilling vilde kræve, og jeg nærer ikke nogen

1) Formentlig Theodor Rohde (1821—86), Sognepræst i Søllestedsvedtofte, siden i Finderup.

2) Den S. 319 nævnte Ovidius Sophus Assens.

3) Den bekendte teologiske og æstetiske Forfatter, Sognepræst i Thoreby Hans Peter Kofod-Hansen (1813—93). Der er formentlig Tale om Besættelsen af Aalborg Bispestol efter Peter Christian Kierkegaard. Om det indbyrdes Forhold mellem Monrad og Kofod-Hansen se P. P. Jørgensen, H. P. Kofod-Hansen (Jean Pierre) med særligt Henblik til Søren Kierkegaard S. 585 ff.

4) Det »lille« Sammenstød med Martensen havde fundet Sted 1856—57, i hvilke Aar Kofod-Hansen havde udgivet to Fejdeskrifter mod Martensen, der længe bevarede en bitter Sindsstemning over for Angriberen (jvfr. Kirkehist. Saml. 6. R. II, 202).

5) 1874 havde H. P. Kofod-Hansen udgivet en Pjece, »Nogle Ord om Præstens Stilling og Uddannelse«, hvori han havde foreslaaet en mere praktisk Uddannelse af de vordende Præster og en Formindskelse af den teoretiske Kundskabsmængde ved Eksamen. 1875 fulgte af samme Forfatter: »Yderligere Bemærkninger om Præstens Stilling og Uddannelse. Et Forsvarsskrift«.

Tvivl om, at selve Embedet vilde bidrage til at fremkalde den fornødne Forsigtighed i Yttringerne. Om han kunde attraae en saadan Ansættelse, vides ikke.

Med Tak for Deres Excellences Brev af 11 d. M.

Deres

med udmærket Høiagtelse

ærbødigste

D. G. Monrad.

3.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 30 Aug. 1875.

Deres Excellence!

Jeg er forvisset om, at Provst Jørgensen ikke vilde vægre sig ved at overtage Provste-Forretningerne i Fuglse Herred¹, hvis det ønskedes; og drister mig endogsaa at gaae i Caution for ham i saa Henseende. Efter hvad jeg har erfaret, nyder han stor Anseelse — navnlig som Leiligheds-Taler, og staaer paa en god og smuk Fod til Menigheden. Det er sagt mig, at Levinsen ikke har kunnet finde Indgang i Kjøbstaden, men iøvrigt kjender jeg ligesaa lidt ham som Prior². Den, der maatte blive indstillet af Deres Excellence, vil blive modtaget af mig med Tillid, da jeg ingenlunde har nogen særlig Forkjærlighed for Jørgensen. Afgjørelsen af Aagaards Ansøgning om Entledigelse³, og af

¹) Som Provst for Fuglse Herreds Provsti vedblev dog at fungere den siden 1861 udnævnte Sognepræst i Errindlev-Olstrup Adser Hansen Blume (1804—76).

²) Læsningen ikke helt sikker. Der er i saa Fald vel Tale om 1. residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke i København Daniel Christian Prior (1834—1921).

³) Sognepræst i Sønder Kirkeby-Sønder Alslev Christian Rasmus Aagaard (1805—85) fik Afsked 30. August 1875.

Ordningen i Vesterborg-Birket¹ imødesees med Længsel.
Med oprigtig Tak for Deres Brev

Deres med udmærket Høiagtelse
ærbødige
D. G. Monrad.

4.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 5/11 75.

Det vilde være mig meget kjært, om der ved Deres Excellence's Velvillie snart maatte blive resolveret paa Cand. theol. Vindings Ansøgning om at aflægge for mig kateketisk og homiletisk Prøve. Han skulde ansættes som Kapellan hos Provst Koch², og det er mig meget magtpaaliggende, at Ansættelsen kunde finde Sted allerede i denne Maaned, da der er Ordination først i December.

Med udmærket Høiagtelse
Deres ærbødige og hengivne
D. G. Monrad.

5.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 13/1 76.

Excellence! vaagn! Friis Skjelby-Gjedesby³. — Jeg har Deres mundtlige Løfte, at De vil støtte hans Entledigelse.

¹) Sognepræsten i Vesterborg-Birket, Dr. phil. Lars Nannestad Boisen var død 22. April 1875. Til hans Efterfølger udnævntes 10. December s. A. Sognepræsten i Landet-Ryde Johan Georg Rasmus Nielsen (1816—81).

²) Til personel Kapellan hos Sognepræsten i Nørre Vedby-Nørre Alslev, Provst Hans Peter Gyllembourg Koch (1807—83) udnævntes 22. November 1875 cand. theol. Hans Kruse Winding (1849—1920), siden Sognepræst i Haarslev-Tingjellinge.

³) Sognepræsten i Skjelby-Gjedesby Christen Begtrup Friis (1808—98) fik Afsked 9. Februar 1876.

Glædeligt Nytaar! Deres Navn under mange nye Love
og mangen ny Fugl til Deres Skabe!

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige

D. G. Monrad.

6.

Fra D. G. Monrad.

Skrevet sengeliggende i
Nykjøbing den 6 Septbr. 1876.

To Ting ligge mig paa Hjertet, og jeg har det Haab
til Deres Excellences gamle Velvillie, at den ikke tager
min Aabenhed ilde op.

1) Vi har en verdensberømt Musiker: Gade, og denne
har givet Hyllested en Attest, der sandsynligviis vilde
aabne ham en Løbebane overalt i Verden. Det staar for
mig som en Skandale, om den ikke skaffede ham Organist-
pladsen i Nykjøbing. Naar man har en udmærket theolo-
gisk Kandidat, ansætter man ikke som Præst en jævnt
begavet Seminarist¹.

2) Jeg tillader mig at lægge et godt Ord ind for Pastor
Richardt². Han har hjulpet mig ved Udarbeidelsen af en
Oversættelse af Esaias, Hiob, Psalmerne, og jeg har offent-
lig udtalt min Anerkjendelse af ham som af en fint udviklet
og skarpt tænkende Theolog. Han er for Tiden Danmarks
største religiøse Digter. Derom er der aldeles ingen Tvivl.
Han er i Besiddelse af gode, meget gode theologiske Kund-
skaber og jeg har med Fornøjelse tilbragt mange Timer

¹) Ved Skrivelse af 17. Oktober 1876 bifaldt Ministeriet Stiftsøvrig-
hedens Indstilling om Besættelsen af Embedet som Organist ved Ny-
kjøbing F. Kirke med Pianist August Hyllested (Kultusministeriets
1. Departement, Brevbog 1876 Nr. 2899).

²) Digteren, daværende Kapellan pro loco i Store Hedinge Ernst
Christian Richardt (1831—92) blev 16. Oktober 1876 Sognepræst i
Ørsted, siden Stiftspræst ved Vemmetofte.

med ham, samtalende om theologiske Gjenstande. Han er særdeles begavet som Taler og fik admodum laudabilis for Prædiken. Han er efter min Mening et Bispeemne. At han fik haud II viser kun, at man ikke altid kan stole paa Examens-Karakter. Voilà la vérité, rien que la vérité, et toute la vérité.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige

D. G. Monrad.

7a.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing den 24 Septbr. 1876.

Deres Excellence

laane et venligt Øre til følgende Begjæringer:

1) En Resolution i Sagen om Organistembedets Besættelse udbedes snarest¹.

2) Det vilde være mig overordentlig kjært, om De vilde sætte Dem ind i Fabriken Lollands Affærer, og virke for en Hjælp af Staten, hvis De finder, at den fortjener det².

3) Jeg kjender ikke Justitsministeren. Var det ikke muligt, at De kunde gjøre ham opmærksom paa, at den nye Klosterbygning har været færdig et halvt Aar, men staaer hen til Unytte, fordi Justitsministeriet ei resolverer med

¹) Jvfr. S. 324.

²) 1872 blev Sukkerfabrikken »Lolland« grundet af Brødrene Erhard og Johan Ditlev Frederiksen (jvfr. S. 326). 1877 gik Fabrikken fallit og overtoges af Interessentskabet »Højbygaard«, senere af »De danske Sukkerfabrikker« (Povl Drachmann og L. Estrup, Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker S. 23—25). Om Monrads Forsøg paa gennem Støtte til sin Svigersøn Prof. Frederiksen (jvfr. S. 327—8) at hjælpe ogsaa Sukkerfabrikken se Andreas Frederik Kriegers Dagbøger, udg. af Elise Koppel, Aage Friis og P. Munch, VI, 186.

Hensyn til Besættelsesmaaden, hvormed der er forskellige Meninger¹.

Med udmærket Høiagtelse

Deres forbundne og ærbødige

D. G. Monrad.

7b.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 1ste October 1876.

Deres Høiærværdighed!

Organistsagen har jeg allerede for en Ugestid siden afgjort efter Deres Ønske; det kan kun være Expeditionen, der staaer tilbage.

Ørsted Sognekald har jeg endnu ikke »faaet ind«; men jeg antager, at Afgjørelsen ogsaa her vil kunne blive, som De ønsker den.

Klostresagen har jeg mindet Nellemann om. Han kjendte den ikke, men han lovede uden Ophold at tage den for.

Fabrikken Lollands og i det Hele vore Runkelroesukkerfabrikkers Forhold ere vist ikke tilfredsstillende, og det har været min Frygt lige fra Lovens Vedtagelse om dette Sukkers Beskatning², at man gik dem for nær. Jeg blev overbeviist derom ved et Besøg af Hr. Frederiksen³, men det var umiddelbart før tredie Behandling i Landstinget

¹) Justitsminister var 1875—94 Professor, Dr. jur. Johannes Magnus Valdemar Nellemann (1831—1906). Den nye Bygning ved Nykjøbing Hospital blev taget i Brug samme Efteraar (H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath, Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark III, 16—17).

²) Lov af 3. Maj 1873 om Beskatning af indenlandsk Roesukker. Under Lovforslagets Behandling i Landstinget havde Fischer flere Gange taget Ordet (Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Landstinget, 1872—73 Sp. 1108 ff., 1544 f., 1546 f.).

³) Formentlig Fabrikant Christian Erhard Frederiksen (1843—1903) eller hans Broder Johan Ditlev Frederiksen (1846—1926).

og altsaa for seent. Der vil nu blive forelagt et Lovforslag om en større Rabat paa Beskatningen¹. Jeg er ellers ikke imod en Beskyttelse, men jeg skjælnes imellem de Tilfælde, hvor der ved den skabes en stor Virksomhed paa en tom Byggeplads og hvor der efter Virksomhedens Ophør kun er en øde Plads og sultne Arbeidere tilbage, og et Tilfælde som dette, hvor man tager vore bedste Jorder til en anden Dyrkning, efter hvis Ophør de igjen ville give Hvede. Her maa Sagen kunne bære sig selv, om den skal være berettiget. Ikke desto mindre skulde jeg være gaaet med til en midlertidig og moderat Beskyttelse; men Krieger² modsatte sig bestemt, og hos Landstingets Landmænd fandt jeg ingen Interesse for Sukkerdyrkingen hos os.

Med særlig Høiagtelse

Deres ærbødige

Fischer.

8.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing 12/3 77.

Jeg vilde føle mig meget beroliget, og være Deres Excellence uendelig forbundet, om De vilde give mig en Notits, inden De tager nogen Beslutning med Hensyn til Professor Frederiksen³; forsaavidt saadan Beslutning

¹) Den 8. December 1876 blev i Folketinget forelagt »Forslag til Lov om Afgiften af indenlandsk Roesukker«.

²) Professor Andreas Frederik Krieger (1817—93) var Medlem af Landstinget 1863—90.

³) Til Forstaaelse af dette Sted og en Række andre i de senere Breve skal under eet følgende anføres: Talen er om Monrads Svigersøn, Nationaløkonomen Niels Christian Frederiksen (1840—1905), fra 1867 Professor ved Universitetet og fra 1866 Medlem af Folketinget, oprindeligt tilhørende den venstreorienterede Fløj af de Nationalliberale (Mellem-partiet), senere Venstre. Foruden af sin videnskabelige og politiske Virksomhed var Frederiksen levende optaget af storstilede, men usikre

maatte komme under Overveielse. Jeg tør ansee Ikke-Svar som Samtykke.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige

D. G. Monrad.

9.

Fra D. G. Monrad.

p. t. Marienborg 18/3 77.

Hjertelig Tak for Deres Excellences Brev. Nedenfor er en Recept til Lægedom for Statens Brøst. Det vilde være morsomt, at see Forbauselsen. Man er jo forberedt paa at sønderrive en provisorisk Finantslov. Skulde Lovudkastene forkastes, vilde Ministeriets Stilling være langt heldigere.

Altsaa, hvis Rigsdagen ei bliver enig om en Finantslov, forelægger Regjeringen nedenstaaende to Lovudkast for den nu samlede Rigsdag.

Handelsforetagender. Blandt andet havde han købt udstrakte Landbrugs- og Skovejendomme i Sverige, og for at støtte Driften af disse og af Sukkerfabrikken »Lolland«, som for en stor Del ejedes af hans Brødre, stiftede han en særlig Bank, Centralbanken. Hans hidtidige Kreditgiver, Industribanken, trak sig nu tilbage, hvad der medførte Fallit baade for Frederiksen og for Sukkerfabrikken. Da han samtidig blev angrebet af en alvorlig Sygdom, maatte han 1877 nedlægge sit Folketingsmandat, tog ogsaa Afsked fra Universitetet og rejste til Amerika, hvor han paa ny kastede sig ind i en stort anlagt Forretningsvirksomhed, men atter led Skibbrud. — Marcus Rubin, der med stor Veneration mindedes N. C. Frederiksens rige Begavelse og charmerende Personlighed, har stærkt fremhævet det fantastiske Præg, som heftede ved hans mange Foretagender, ja kendetegner ham endog som »Svindler« (Marcus Rubin, Nogle Erindringer S. 57—63; jvfr. Th. Graae, Moderne Profiler S. 139—56 og N. C. Frederiksens Erindringer i Tilskueren 1892 S. 617—40).

Nr. 1

Finantsloven for 1876—77 skal være gyldig fra 1 April til 1 November 1877.

Nr. 2

Udkast til en Grundlovsforandring. Opnaaes der ikke Enighed mellem Folkething og Landsting om en Finantslov, da gaar Rigsdagens Myndighed med Hensyn til samme over til et Udvalg, bestaaende af 50 Medlemmer, hvoraf hvert af Thingene vælger Halvdelen efter Forholds-Valgmaaden.

Skulde det foreslaas, at Thingene træde sammen og afgjøre Finantsloven for Rigsdagens Vedkommende, maa det med Bestemthed fastholdes, at Landstingets Medlem-Antal forøges med mindst 50 pCt.

Kaldes Rigsdagen ind i Septbr., kan Grundlovsforandringen være gjort i indeværende Aar. Regjeringen bør formentlig aabent vedkjende sig sin Ret til at give provisoriske Finantslove.

Pastor Beckmann i Hunseby er meget længelfuld efter at faa sin Afsked¹.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige

D. G. Monrad.

10.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 12 Mai 1877.

Deres Høiærværdighed!

Prof. Frederiksens Broder² har været hos mig idag for at bede mig fremme den indgivne Ansøgning om Afsked,

¹) Sognepræst i Hunseby siden 1866 Niels Kirkmoe Bechmann (1807—78) fik Afsked 3. April 1877.

²) Jvfr. S. 326.

om hvis Tilværelse jeg forresten først derved fik Kundskab, da Falbe-Hansen har overgivet den brevi manu til Schwartzkopf¹. Dette skal skee saa hurtigt, jeg er istand til det; jeg ønsker kun først paa Tirsdag at foredrage mine Kolleger Sagen i Ministermødet, men venter ikke der at møde nogen Modstand. Der har naturligviis oftere været talt til mig om F. og hans Stilling ved Universitetet, og jeg har sikkert mig betimelig Underretning gennem Justitsministeren, saa fremt der maatte indtræffe nogen Meddelelse af Interesse til Politiet; men der er Intet mødt. Derimod har jo oftere det Spørgsmaal været gjort mig, om jeg troede, at F. selv vilde ansee det for muligt, at han igjen optraadte som Docent i Statsoeconomie ved Universitetet. Dette Spørgsmaal falder nu bort. — Saa snart noget er forefaldet i Sagen, skal jeg tillade mig at meddele Dem det.

Det samme Forslag til at bøde paa vor politiske Kalamitet, som De var saa god at sende mig, modtog Estrup fra Hofj. Tutein² og jeg veed, at han strax udtalte Ministeriets Opfattelse for Hr. T., og at denne derigjennem ogsaa er bleven Dem bekendt. Tillad mig derfor kun at udtale, at et af begge Thing, hvert med lige mange Stemmer, valgt Udvalg til Finantslovens Afgjørelse høist sandsynlig vil udlevere os med Hud og Haar til Venstre. Vel lykkedes det endnu denne Gang at faae Majoritet hos Høire i Fællesudvalget (16 mod 14), men Tallet 15 af hvert Thing var just gunstigt for Høire, og dog havde det været muligt, at Valgmaadens Lotterie havde givet 15 og 15. Skulde der have været valgt 25 af hvert Thing, havde det været muligt, da Valgmaadens Usikkerhed voxer med Tallet af dem, der ere at vælge, at Venstre

¹) Den daværende Chef for Statistisk Bureau Vigand Andreas Falbe-Hansen (1841—1932), der 1877 blev Frederiksens Efterfølger som Professor i Statsøkonomi. — Christian Frederik Schwartzkopf (1817—93), 1856—80 Kontorchef for Kultusministeriets 3. Ekspeditionskontor.

²) Hofjærgermester Peter Adolph Tutein (1797—1885) til Marienborg.

havde faaet Fleertal og da vel ogsaa som en selvfølgelig Sag Magten. Jeg erindrer det meget vel, at De altid har holdt paa, at man maatte sikkre en Afgjørelse ved Tingenes Valglov eller paa anden Maade; men nu staae vi efter mit Skjøn overfor Nødvendigheden af at hævde Tokammersystemet i dets Konseqventser, hvilket praktisk taget falder sammen med Kronens Ret.

I. A. Hansen¹ skal være bedre, men efter at Bønderne i Sjælland ere blevne mistænksomme ved andre finantsielle Kalamiteter, krævede de for en Uge siden Oplysning af hans Brandkasses Revisorer, om Kassebeholdningen var tilstede; de maatte da tilstaae, at de aldrig have seet den og deraf er fulgt Henvendelse til Politiet. Derved staaer det.

Med særlig Høiagtelse

Deres hengivne

Fischer.

11.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 15. Mai 1877.

Deres Høiærværdighed!

Som Fortsættelse af mit sidste Brev skal jeg tillade mig at meddele følgende. Prof. Frederiksens Ansøgning om Afsked udtaler, at den svækkede Tilstand, hvori han endnu befinder sig efter sin Sygdom, ikke tør ventes »hurtigt at kunne overvindes« og at han ikke tør vente »i en nær Fremtid« at kunne overtage sine Embedsforretninger. En medfulgt Lægeattest støtter sig kun til Breve fra F. om hans Helbredstilstand. Det var maaskee nok tænkeligt, at et Ministerium kunde støtte en Indstilling om Ent-

¹) 1877 opdagedes det, at Bøndernes Tillidsmand og politiske Fører, Folketingsmand Jens Andersen Hansen (1806—77) i en Aarrække havde besveget den af ham ledede Brandkasse og den dertil knyttede Kreaturforsikringsforening for ca. 200 000 Kr.

ledigelse paa Hensyn til at en Embedsmand ikke »hurtigt« eller »i en nær Fremtid« kunde ventes at ville tilbagevinde sine Kræfter, nemlig naar der var Brug derfor og Sagen særdeles paaatrængende; men paa Ansøgning kan det ikke skee. Ved en saadan vil kun kunne motiveres et Forlangende om forlænget Permission. Som Omstændighederne nu ere, maa jeg, efterat jeg idag har forhandlet om Sagen med mine Kolleger, antage, at det er rigtigst, at Forestillingen om Entledigelse motiveres derved, at hans, forresten Universitetet uvedkommende, Privatforhold maa ansees for i saa høi Grad at have vanskeliggjort hans Stilling ved Universitetet som Docent i Nationaloeconomie, at det ikke kan ansees for heldigt, at han efter sin eventuelle Tilbagekomst gjenindtræder i sin Stilling som Professor.

Det vilde være mig meget kjært, om De vilde sige mig det, hvis De maatte finde Noget at erindre derved.

Den af Politiet foretagne Undersøgelse af I. A. Hansens Brandkasses Beholdning udviste, at der efter Bøgerne skulde findes 65,000 Kr., men fandtes contant 3—400 Kr., i tvivlsomme Papirer 11—12000 Kr. og reen Deficit 53.700 Kr. Han selv var sengeliggende.

Med særlig Høiagtelse
 forbliver jeg
 Deres meget forbundne
 Fischer.

12.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 15 Mai 1877.

Jeg er Deres Excellence meget forbunden for Deres venlige og beroligende Brev af 12 d. M. Professor Frederik[sen]¹ er efter min fulde Overbevisning en ren og ædel

¹) Jvfr. S. 327—8.

Karakter, en blød og kjærlig Sjæl, men ikke desto mindre faar jeg det Indtryk, at der i flere Henseender falder ham til Last en Fremgangsmaade, der, i det Mindste saaledes som Forholdene nu stille sig, er i Strid hermed. Denne besynderlige Modsigelse forklarer jeg saaledes: Han har manglet saavel juridisk Dannelse som den Takt, et langt Liv i Forretninger give; han er blevet grebet af den underlige Svimmelhed, der næsten altid griber dem, der staa ved Randen af en Fallit.

Jeg kan meget godt forstaa, at Ministeriet har havt Betænkelighed ved at foreslaa en Grundlovsforandring, og Deres Excellence har anført vægtige Grunde derimod. Hvad jeg derimod ikke kan forstaa, er, at man ikke har søgt at faa Finantsloven 1—15 April forlænget. Kun naar dette Forsøg var mislykket, forelaa Nødvendigheden af en provisorisk Finantslov¹, og en saadan bør ei gives uden en klar Nødvendighed. Jeg veed, at Krieger, Hall, Klein o. s. v. ere af en anden Mening. Min Overbevisning gaar som en Perpendikel mellem to Modsætninger. Snart siger jeg: »Du maa være gal, da du finder, at alle Andre ere gale«. Snart siger jeg: »Nu gaar den hellige Antonius's Spaadom i Opfyldelse.« Han har nemlig spaaet: »Tid vil komme, da alle Mennesker ville være gale paa Een nær; og de ville alle sige til den Ene: du er gal.« — Jeg vilde meget gjerne ogsaa i denne Henseende kunne slutte mig til Ministeriet. Den provisoriske Finantslov er iøvrigt et tveægget Sværd. Nu er den anvendt mod Folkethinget. Men Tiderne skifte, og den Tid kan komme, da den vil blive anvendt mod Landstthinget. Har Kongen været nødt til at tage Ministre, som ei tiltale ham, saa er det Værn nedbrudt, som Kongen og Kronen havde i Landstthinget. Det forekommer mig iøvrigt, som om de talløse Tillidsadresser bebude et Omslag. Hansens Ulykke — var jeg rig, betalte

¹) Den 12. April 1877 var den første provisoriske Finanslov blevet udstedt.

jeg hans Deficit, i den Grad ruster ei gammel Kjærlighed, — er det, at det forenede Venstres Forbindelse med Socialisterne vil styrke Omslaget. Jeg haaber, at Omslaget efterhaanden vil blive saa stort, at Min. ved en Opløsning af Folkethinget faar Flertal i samme. Men lykkes det ikke, da besværges jeg Deres Excellence ikke at være med til at regjere med fortsatte Opløsninger og en Række provisoriske Finantslove. Tillad mig at sige i Tankesprog for Kortheds Skyld, hvad jeg ønsker at tilføie.

1) Viis Mand hører taalmodig, beholder det bedste.

2) Præst har altid Noget at udsætte ved anden Præsts Prædiken. Saa gaar det en afgaaet Minister.

3) Estrup hylder ikke monarkiske Grundsætninger, men en haltende Parlamentarisme. Han siger ikke: »Jeg bliver, saa længe jeg har Kongens Tillid og kan udrette noget Godt for mit Land,« men: »Jeg bliver, saa længe jeg har Kongens og *Landstingets* Tillid.« Han hopper paa eet Ben.

4) Det nærværende Ministerium er en Eensidighed, opstaaet som Modsætning til Folkethingets Eensidighed. Kampen staar mellem to Eensidigheder.

5) Kampen har sin Rod i den tidligere Modsætning mellem de Privilegerede og den uprivilegerede Bondestand. Vi se ned paa Bondestanden; det er ikke paa Grund af Dannelsen; har en Baron samme Dannelse, se vi ikke ned paa ham. Kun ved at behandle Gaardmændene som vore Jævninge, kunne vi faa dem til at gaa til Høre. Nu gjøre vi en Gaardmand ikke til Ridder, men Danebrogsmand. Vi behandle dem som hørende til Almuen, og saa undre vi os over, at de slutte sig til Almuen.

5) Haffner har tre store Synder a) han udtaler sig officielt mod Kjøbenhavns Befæstning; b) han kommer med en Lov, der vilde undergrave Disciplinen¹; c) han koket-

¹) Den 4. Oktober 1876 havde Krigs- og Marineminister Wolfgang Haffner (1810—87) i Folketinget forelagt et »Forslag til Straffelov for Krigsmagten« (Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget 1876—77 Sp. 24).

terer med Socialisterne. Og han er Medlem af et konservativt Ministerium!

6) Ministeriet strider ingenlunde for at beholde Magten, men for at de Andre ei skal faa den. Fremgangen bestaar i, at Personerne blive det Underordnede, og Sagerne det Overordnede.

7) *Sverig ruster, saa er det aldeles nødvendigt, at ogsaa vi ruste.*

16 Mai.

Saa langt var jeg kommet igaar, og jeg tænker, at De har faaet mer end nok af min Visdom. Jeg lever i politisk Henseende fuldstændig som Eremit. Derved faar man let en ensidig Betragtning af Sagerne. Paa Nr. 7 holder jeg meget stærkt. Jeg har idag faaet Deres Excellences Brev af 15 Mai. Jeg kan ikke andet end i enhver Henseende slutte mig til Deres Udtalelser. Idag venter jeg min Datter, Fru Frederiksen¹. Hun er haardt prøvet.

Med særdeles Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

13.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 23de Mai 1877.

Deres Høiærværdighed!

Min Ven Skeel² har en gammel Kakelovn, paa hvilken der staaer at læse: »Prudens respicit finem.« Denne er jeg oftere kommen til at tænke paa ved at gjennemlæse Deres

¹) Ada Maria Frederiksen f. Monrad (1841—1915).

²) Indenrigsminister Erik Vilhelm Robert Skeel (1818—84), oprindelig Fischers Ven, arbejdede siden for hans Afskedigelse.

Højærværdigheds politiske Betragtninger, og den bringer mig til at opkaste det Spørgsmaal m. H. t. disse, quinam sit finis. Dette er mig nemlig ikke klart og derfor veed jeg heller ikke, om jeg ret har vurderet Enkelthederne. Under disse Omstændigheder veed jeg intet bedre end ogsaa at fremsætte nogle Betragtninger, om just ikke i Tankesprog, saa dog i korte Sætninger, og bede om, at disse maa tages for Svar.

Det er sandt, at en provisorisk Finantslov har to Sider, og at den af en Venstre-Regjering, hvis vi faae en saadan, kan bruges til at øve Tryk paa Landstinget som nu paa Folkethinget. Men følger deraf, at Regjeringen den 31 Marts burde have rømmet Pladsen og derved strax givet det Leilighed til at udøve det Tryk paa Landstinget, som logisk Konseqvents kan aabne Udsigt til for kommende Tidens Vedkommende, hvis Kronens Ret i disse ikke maatte agtes efter Grundloven; eller følger deraf, at Ministeriet nu maa skynde sig ved første yderligere Modstand, der maatte vise sig, at kaste Portefeuilleerne for Kongens Fødder og bede ham og Landet bøie sig for Venstres blide Villie?

2) Med en midlertidig Finantslov, der som vore hidtidige kun tilsteder »foreløbig« at udrede de nødvendige »løbende« Udgifter og opkræve Skatterne, kan regjeres en kort Tid paa følgende Betingelser: a) at det ikke tages for nøie med de to understregede Ord, b) at der er sikker Udsigt til at denne Tilstand efter meget kort Tid afløses af en virkelig Finantslov. Selv da er den mislig, men en aldeles utaalelig Tilstand vilde fremkomme, hvis en Regjering indlod sig paa at styre et Aar igjennem med en saadan Lov. Gjorde Høire det, vilde Intet sikkrere manifestere Venstre som Landets eneste Frelse end et slikt Forsøg. Men alle, der saae Situationen, saaledes som den blev ved den yderlige Brutalitet, der kom til den 31 Marts, vare enige med Regjeringen om, at den ei burde opgive ethvert Forsøg paa Forlængelse af den midlertidige Fi-

nantslov, hvorpaa Regjeringen indtil da havde tænkt, fordi der ikke derved kunde ventes hidført nogen kun tilnærmelsesviis taalelig Tilstand. Venstre vilde kun Krig eller Magten for sig.

3) Det er sandt, at Fremgangen fra den nuværende Tilstand skal (jeg tilføier »blandt andet«) bestaae deri, at Personerne blive det Underordnede, Sagerne det Overordnede, men det er ogsaa sandt, at de Personer, der have hidført Situationen, just have skudt Sagerne tilside for reent personlige Hensyn; naar de opgive dette, vil Alt jævne sig.

4) Ankerne mod Haffner ere ikke retfærdige.

5) Paa min Forestilling er den første Skolelærer bleven Ridder; det kan vel en Gaardmand ogsaa blive, hvis det er det Afgjørende.

6) Sverig ruster ikke, men mange Svenskere ønske leilighedsviis at faae en Deel Millioner f. Ex. 15 til at forbedre det svenske høist maadelige Krigsvæsen.

Tag nu til Takke med disse korte Bemærkninger.

Med særlig Høiagtelse

Deres ærbødige

Fischer.

14.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing den 28 Mai 1877.

Deres Excellence!

Først maa jeg takke Dem for Deres Brev af 25 d. M. Hvis jeg skulde beslutte at yttre mig offentlig om vore Anliggender, skal Deres Brevs Indhold atter gjøres til Gjenstand for alvorlig Overveielse, inden jeg sætter Pen til Papiret.

Men finis. Jeg anser for Tiden Taushed for Pligt, men for at lette mig Pligtens Opfyldelse, finder jeg det til-

stedeligt at udtale mig der, hvor mine Udtalelser ei kunne gjøre Skade. Det forekommer mig, at Deres Excellence har Krav paa fuldstændig og aaben Udtalelse fra min Side. Hvis jeg herved alt har overtraadt eller skulde komme til at overskride de Grændser, som Hensynet til Deres Stilling foreskriver Uforbeholdenheden, da bedes De tilgive mig. De bedes erindre, at jeg i politisk Henseende fører et meget isoleret Liv, men ved denne Isolierthed blive Tankerne ofte kantede.

Al min Visdom samler sig i følgende Hovedsum: Ministeriet har opløst Folkethinget *een* Gang, har udstedt *een* provisorisk Finantslov; hvis det nu atter opløser Folkethinget *een* Gang, saa er efter min Opfattelse Maalet fuldt, saa maa der indtræde et Omslag, hvis Ministeriet ikke seirer ved Valgene.

Dette Omslag bestaar i, at Sagerne blive det overordnede, og Personerne det underordnede. Man siger: de og de Love *skulle* gennemføres, fordi de kræves af Landets Vel. For at de *kunne* gennemføres, maa Ministeriet bestaa af de og de Personer. Man gjør Indrømmelse med Hensyn til Personerne og ikke med Hensyn til Sagerne.

Ingen vilde saa godt som Estrup og Kabinetts andre ledende Personer kunne foretage dette Omslag, thi de nyde en ubegrændset Tillid hos alle dem, eller det store Flertal af dem, der ikke høre til det forenede Venstre.

Det staar for mig som Forkasteligt at vedblive at regjere med fortsatte Opløsninger og provisoriske Finantslove. Jeg indrømmer imidlertid, at Stemningen med Hensyn til Ministeriet er i Fremgang. Jeg indrømmer ogsaa, at der maaske er en tredie Udvei, jeg kjender den ikke.

Der er en Politik, der dominerer saavel Personer som Forhold, det er den geografiske. Den vil tidligt eller sent tilveiebringe en Forstaaelse mellem Preussen og Sverig. Er Deres Excellence sikker paa, at der ei alt er en saadan Forstaaelse? Er De sikker paa, at der ei er en skjult Forbindelse mellem Sverigs Rustninger og Moltkes Udtalel-

ser¹? Har Sverig sin Leir i Skaane, bør vi have vor paa Sjælland.

Deres Excellence kan ikke lade Deres Tid blive optaget af private Skriverier, Deres Stilling lægger Dem Hindringer i Veien for at udtale Deres inderste Tanke; jeg vil derfor ingeniunde ansee det som et Tegn paa Uvillie, om De lader dette Brev ubesvaret, ja, det vil end ikke hindre mig i paa Ny at skrive til Dem, hvis Tankernes Trængsel skulde gjøre Tausheden for trykkende. Da jeg imidlertid den 1 Juni begynder en Visitats, der ender sidste Juli, saa vil Faren i saa Henseende ei være overhængende.

Da den provisoriske Finantslov var udkommen, mødte jeg Stiftamtmanden², der sprang af Glæde. Jeg sagde: *Respice finem*. Saaledes er der en skjøn Enighed mellem Deres Excellence, mig og Deres Vens gamle Kakkelovn.

Finis for mig er: Fædrelandets Vel, Kongens Tarv, Grundlovens Opretholdelse. Jeg, Martsministeriets sidste Rest, forsikkrer Dem, at disse Maal ei naas ved en fortsat fjendtlig Holdning mod Folkethingets Flertal.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødigt og oprigtig

hengivne

D. G. Monrad.

15.

J. C. H. Fischer til D. G. Monrad.

Kjøbenhavn den 25 Juli 1877.

Deres Høiærværdighed

har nu faaet saa meget af Visitatsernes Besværlighed, Kyllingesteg og Jordbær, at De maaskee vil tillade mig

¹) Der sigtes formentlig til en Tale, som Generalfeltmarskal Helmuth Carl Bernhard Moltke (1800—91) holdt i den tyske Rigsdag den 24. April 1877, og hvori han behandlede Styrkeforholdet mellem den franske og den tyske Hær (jvfr. Fædrelandet for 26. og 30. April 1877 samt Berlingske Tidende for 26. April 1877).

²) Stiftamtmand over Lolland-Falsters Stift, Kammerherre, siden Gehejmekonferensraad, Baron Frederik Christian Holsten (1804—85).

at indskyde et Par Bemærkninger til Deres sidste Skrivelse, for hvilken jeg er Dem meget forbunden.

Først vil jeg imidlertid borttrydde den Misforstaaelse, at min Stilling skulde paalægge mig at tage Hensyn, hvorved mine Udtalelser blive forskjellige fra mine inderste Tanker. Dette er ikke saa. Hvad jeg har skrevet og skriver er fuldtud min Mening; var det ikke saa, vilde jeg ikke skrive.

Herefter gaaer jeg til Sagen og tillader mig af Deres Brev først at udtage to Hovedsætninger, af hvilke den enes Mening er denne: »Der maa skee et Omslag, bestaaende deri, at Sagerne for Fremtiden blive det Overordnede, Personerne det Underordnede.« Som denne Sætning er stillet, indeholder den en Formaning om, at Ministeriet er Forkjæmper for reent personlige Interesser, hvorunder Sagerne glemmes af det, medens det forenede Venstre har en Sum af Forslag (Sagerne), for hvilke det kæmper i Rigsdagen, men som Ministeriet modsætter sig. — Jeg kan forstaae, at langt udenfor Staaende, der læse Rigsdagsreferaterne i Bladene, kunne faae det Indtryk, at det, Venstre fører frem og forsvarer, er Noget, det virkelig vil føre igjennem, og at de Forslag, det nægter Overgang til 2den Bhdl., er det imod, men det er sandelig ikke saa. Læs f. Ex. Slutningen af det Foredrag, hvorved Grev Holstein motiverede, at man skulde nægte Forslaget om en ny Bygning til Polyteknisk Lærestanstalt Overgang til anden Behandling¹, eller Bergs Svar til mig i sidste Samling ved 2den Behandling af Kultusministeriets Bud-

¹) Der foreligger her en Erindringsforskydning hos Fischer. Folketingsmand, Lensgreve Johan Ludvig (Louis) Carl Christian Tido Holstein-Lethrabort (1839—1912) havde ikke taget Ordet ved Behandlingen af Forslaget om Opførelse af en ny Bygning for den polytekniske Lærestanstalt. Derimod havde han ved første Behandling i Folketinget af »Forslag til Lov om Opførelse af en Tilbygning til Charlottenborg Slot« den 17. Oktober 1876 bestemt fraaadedt Forslagets Overgang til anden Behandling (Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget 1876—77 Sp. 370 ff.).

get¹, og De vil finde, at Holstein selv sagde om sine Realitetsgrunde, at dem kunde det tilsidst være det samme med — naar det var Ministeriet osv., og at Berg aabent vedgik, at f. Ex. Forslaget om Theatrets Lukning, hvis Mangelfuldhed jeg havde søgt at vise, slet ikke var stillet for at gennemføres, men just fordi det ikke kunde gennemføres, skulde det umuliggjøre Ministerens Stilling. Hvem er det her, der sætter Personerne over Alt?

Men nu siger De videre, og dette er den anden Hovedsætning: »man skal sige: De og de Love *skulle* gennemføres, fordi de kræves af Landets Vel. For at de kunne gennemføres, maa Ministeriet bestaae af de og de Personer. Man gjør Indrømmelser med Hensyn til Personerne, men ikke m. H. t. Sagerne.« — Men saaledes kan Spørgsmaalet i vigtige Punkter slet ikke stilles. Man maa her dele Sagerne i to Afdelinger. a) saadan, i hvilke Venstre, hvis det havde Magten, vilde gjøre just det, Ministeriet har foreslaaet, men som [det] af løse Skingrunde og under Hensyn til Personerne forkaster f. E. Bygningen til Polyt. Lærestalt, dito til Kunstacademiet osv. Her er Grund til at tale om at sætte Personerne over Sagerne, men Adressen er feil.

Jeg skal imidlertid indrømme, at der paa disse og lignende Punkter kan blive Noget gennemført, som ogsaa jeg ønsker gennemført, ved at lade Grundlovens § 13 springe og kalde Zytphen²; men i b) andre, og just de store Sager, forholder det sig heelt anderledes. Lad os tage Forsvarsvæsenet. Her har Ministeriet forelagt en Plan, om hvilken vore Sagkyndige have forenet sig. Den modsætter det f. V. sig og skyder en anden af eget Fabrik frem, som de Sagkyndige bestemt forkaste. Hvilken Udsigt er der da

¹) Venstres Ordfører, Folketingsmand Chresten Berghs Svar til Fischer findes i Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget 1876—77 Sp. 1489 ff., 1571 ff.

²) Formentlig Landstingsmand, Friherre Georg Frederik Otto Zytphen-Adeler (1810—78) til Adelsborg.

til at faae Forsvarssagen i Orden, til »at faae det gennemført, der *skal* gennemføres,« ved at kalde Venstre til Magten? — Lad mig nævne en anden Sag: Skolereformen. Læs Venstres Betænkninger over Halls Lovforslag, baade den af Folkethingets og Landstingets Udvalg afgivne¹, og sig mig da ogsaa her med disse for Øie, hvorledes det at kalde Venstre skal blive Midlet til at faae det gennemført, der *skal* gennemføres. Haabet maatte vel knyttes dertil, at Venstre heller ikke her mener Noget med hvad det har sagt.

Men jeg benægter ogsaa, at man uden videre kan sige: »det og det *skal* gennemføres,« thi hvor stor Vigtigheden end maatte være, saa bliver dog derimod at afveie, hvad Gjennemførelsen koster, og skulde det vise sig, at dette er en større og maaskee sikkrere Fare end Undladelsen, bliver Prisen for høi.

Jeg kan endelig hellerikke sige Ja til, at en Indrømmelse til Personerne, som den Deres Høiærværdighed synes at tænke Dem, *kun* er en Indrømmelse til Personerne. Selv i saadanne Tilfælde, hvor de nye Ministre vilde gjøre just det, deres Forgjængere have foreslaaet og de modsat sig, følger der Andet med. Og her ere vi da saa ved det afgjørende Spørgsmaal: vil det være forsvarligt af Ministeriet at træde tilbage, naar det maa sige sig selv, at det ikke er sandsynligt, at andre end Venstre ville tage Arven? Det vil glæde mig at høre Deres Mening derom.

Herefter tillader jeg mig endnu at nævne et Par andre Punkter i Deres Brev.

At det er »forkasteligt at vedblive at regjere med fort-

¹) Fischer tænker formentlig paa de Betænkninger, der blev afgivet af Folketingets og Landstingets Udvalg over det af daværende Kultusminister Carl Christian Hall (1812—88) 1872 forelagte »Forslag til Lov angaaende nogle Bestemmelser om Borger- og Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne og paa Landet«. Betænkningerne foreligger trykte i Rigsdagstidende 1872—73, Tillæg B, Sp. 1175—1215; 1873—74, Tillæg B, Sp. 729—74.

satte Opløsninger og provisoriske Finantslove«, ere vist alle enige om, men Spørgsmaalet er, hvad følger deraf, og hvad er det, at nødvendiggjøre et saadant Regimente.

»Folkethinget er opløst *een* Gang,« siger Deres H., »*een* Gang til og saa er Maalet fuldt.« — Grundloven sætter ingen Grændse, hvorfor da just to Gange? Tre er dog et helligt Tal, syv ogsaa.

Naar Deres H. til Slutningen siger: »finis for mig er Fædrelandets Vel, Kongens Tarv, Grundlovens Opretholdelse,« og vedbliver: »jeg, Martsministeriets sidste Rest, forsikkrer Dem, at disse Maal ikke naaes ved en fortsat fjendtlig Holdning overfor Folkethingets Fleertal,« da tilstaaer jeg, at disse Ord i mine Øine indeholde en stor Mis kjendelse af, hvorledes Folkethingets og de foregaaende, saa vel som det nuværende Ministeriums gjensidige Forhold har udviklet sig. Man gjør i Sandhed disse Regjeringer Uret, naar man bebreider dem fjendtlig Holdning overfor Folkethinget, og jeg benægter, at der lader sig paavise blot et Exempel i denne Retning.

Endelig: »Ingen vilde saa godt som Estrup og Kabinettets andre ledende Medlemmer kunne foretage dette Omslag, thi det nyder en ubegrændset Tillid.« Jeg skylder at takke for den udtalte gode Mening, men jeg maa tilstaae, at hvis jeg ikke tager meget feil, befinder De Dem i en stor Vildfarelse, hvis De troer, at nogen Svingning hen imod Venstre, foretagen af Ministeriet Estrup, vilde blive betragtet som Andet end et Tegn paa Svaghed, vilde blive udlagt paa anden Maade end Fønnesbechs Svingninger¹, der ikke vakte Høiagtelse.

Jeg tør nu ikke fortsætte længere for ikke over Grændserne at friste Deres Hds. Taalmodighed; men tillad mig endnu at sige, at jeg vil være meget taknemlig for at faae

¹) Godsejer og mangeaarig Minister Christen Andreas Fønnesbech (1817—80) repræsenterede i sin politiske Virksomhed et mæglende Standpunkt og vandt sig adskillige Fjender i den konservative Lejr ved sine gentagne Forhandlinger med Venstre.

Deres Tanker at høre om et Venstreministerium, som vi i Øieblikket kunne faae det; mine har jeg udtalt i en politisk Pjece, der udkom i 1873 under Titelen »Grundloven og det forenede Venstre«, tredie Afsnit.

Med udmærket Høiagtelse

Fischer.

16.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 27 Juli 1877.

Jeg blev glad overrasket ved min Hjemkomst igaar Aftes at finde et Brev fra Deres Excellence, og er jeg Dem taknemlig for, at De ikke har taget mine uforbeholdne Udtalelser ilde op. Iaften skal jeg atter ud og ender den 30 Juli min Forsommer Visitats; saa har jeg visiteret 19 Pastorater og 53 Skoler.

Forskjellige Sager ligge mig paa Hjerte.

1) Først klager jeg over, at min Indstilling angaaende Koch i Horbeløv ei blev taget til Følge. Nu har Deres Excellence det paa Deres Samvittighed, at Manden møder udekoreret i Evigheden¹.

2) Dernæst beder jeg om, at De ikke yderligere vil besvære Deres Samvittighed ved at lade det gaa paa samme Maade med Hensyn til Provst Petersen i Nakskov, der holder Jubilæum den 14 Aug.² Kunde ikke hans Ridderkors blive sendt mig til Overrækkelse?

3) Det er virkelig uhensigtsmæssigt at sulteføde Ka-

¹) Sognepræst i Horbelev-Falkerslev siden 1856 Johan Buntzen Koch (f. 1804) var aabenbart blevet indstillet til Dannebrogordenens Ridderkors, men døde allerede den 4. Juni 1877.

²) Sognepræst i Nakskov-Branderslev, Provst Christian Severin Petersen (1804—82) blev udnævnt til Ridder af Dannebrog 4. August 1877. Den 14. August s. A. fejrede han sit 50-Aars Embedsjubilæum.

pellanen i Banholm¹. Jeg imødeser med Længsel Ministeriets Resolution paa Stiftøvrighedens Indstilling. (P. S. Min Amanuensis bringer mig M. R., hvorfor takkes).

4) Kapellan Møller kan ikke længere holde det ud i Nysted. Christiani er en saare vanskelig Mand. Jeg beder, at De lægger i Møllers Vægtskaal ei alene hans egne Fortjenester, men ogsaa min Forbøn².

5) Ministeriet har — jeg tror det var Rosenørn-Teilman — givet den ravruskende gale Resolution, at Biskop og Provst ei har noget at gjøre med private Skoler. Jeg har i den Anledning gjort en Indstilling til Ministeriet for rum Tid siden 3 Jan. 1874³, men har endnu ikke faaet Svar.

Hermed er Listen over de Bispeembedet vedrørende Sager udtømt.

Jeg har nu i otte Uger udelukkende syslet med Kirke og Skole. Det var, som Slusen blev aabnet for de politiske Tanker ved Deres Brev, og jeg er ei længer i Stand til at staa mod deres Strøm. Jeg er i stor Spænding og Uro, og det Spørgsmaal, der volder denne Kamp, er dette: Skal du, eller skal du ikke træde offentlig frem med din Mening. Tro nu ikke, at jeg er saa indbildsk, at jeg antager, at det har nogen væsentlig Betydning for Ministeriet eller vor Udvikling i det Hele, om jeg tier eller om jeg taler,

¹) Embedet som Kapellan pro loco i Bandholm under Østofte (i Fuglse Herred) var oprettet ved kgl. Resolution af 18. Juni 1870. Det beklædtes siden 1875 af Christian Theodor Thomsen (1845—1920), siden Sognepræst i Vallensved. — M. R. Ministerens Resolution?

²) Hans Ludvig Møller (1843—1911), der var Kapellan pro loco i Nysted-Herridslev siden 1872, blev 12. September 1877 Sognepræst i Durup-Tøndering, siden i Horslunde-Nordlunde. Hans Sognepræst i Nysted var den excentriske Carl Emil Anton Christiani (1817—1901).

³) Monrads Skrivelse af 3. Januar 1874 findes i Kultusministeriets Arkiv, 2. Ekspeditionskontors Breve 1875 Nr. 248 (Rigsarkivet). Ministeriet fastholdt den i dets Skrivelse af 20. April 1871 truffne Afgørelse (Ministerialtidende 1871 A S. 78—9). Minister var den Gang C. C. Hall, ikke C. P. Rosenørn-Teilmann.

men for mig selv har det stor Betydning at udfinde, hvad der med Hensyn til min Fortid er min Pligt. Saa har de modstridende Tanker sluttet følgende Overenskomst: Opløser Ministeriet Folkethinget inden 15 Aug., saa tier du; i modsat Fald taler du. Det vilde være mig kjært, om jeg inden Trykningen maatte sende Deres Excellence Manuskriptet¹. Det er vel ikke sandsynligt, at De vil billige Indholdet; men jeg vilde derved kunne opnaa, at alle stødende Udtryk fjernedes. Velvillies-Forholdet mellem to Mænd forstyrres i Reglen ikke derved, at de ere af forskjellig Mening, men ved den Maade, hvorpaa Meningen er udtrykt, og jeg sætter stor Pris paa at bevare Deres Excellences Velvillie.

Det er paa ingen Maade min Mening, »at Ministeriet er en Forkjæmper for rent personlige Interesser,« jeg er tvertimod overbevist om, at det ingenlunde for sin egen Skyld holder paa Magten. Men da Ministeriet med et fjendtligt Flertal i Folkethinget aldeles ikke formaar at sætte Noget igjennem, saa concentrerer hele dets Virksomhed sig til et personligt Spørgsmaal, det nemlig at forhindre det f. V. fra at faa Magten. Deres Excellence spørger: »vil det være forsvarligt af Ministeriet at træde tilbage, naar det maa sige sig selv, at det ikke er sandsynligt, at Andre end Venstre ville tage Arven?« Herpaa svarer jeg, at det efter mit Skjøn er Ministeriets Pligt at træde af, naar det efter at have brugt i fuldt Maal ethvert konstitutionelt Middel, een provisorisk Finantslov og to Opløsninger, ei formaar at sætte Noget igjennem. Det gaar ikke an at blive ved at marchere paa Stedet. En konstitutionel Konges Visdom bestaar i at sige: Høire, Venstre, Høire, Venstre, og at sige disse Kommandoord i rette Tid. Det vilde falde haardt at finde sig i et Ministerium af det f. V., men man maa

¹) Hermed sigter Monrad formentlig til sine »Politiske Breve Nr. 9 —13«, 1877, med Undertitel: »Svimmelhed. Den provisoriske Finantslov. Parlamentarismen. Rigsretsdommen i Theatersagen«.

finde sig i Saadant som i en Natur-Nødvendighed. Tiderne skifte; inden lang Tid vil det atter hedde: »Høire.«

Jeg er aldeles enig med Deres Excellence om, at det f. V.'s Bestræbelser ere udelukkende gaaet ud paa at komme til Magten. Jeg beklager det paa ingen Maade; men jeg finder ogsaa, at det samme Fænomen gjentager sig i alle folkevalgte Forsamlinger. Folkethinget og Landstinget ere ikke lige stærke. Folkethinget er stærkere paa Grund af sin Taabelighed; Landstinget er svagere paa Grund af sin Visdom. Folkething og Landsting ere ikke lige stillede. Folkethinget er Seilene, Landstinget Roret. Og saa vil vort Landsting være baade Seil og Ror! Det gaar ikke — bliver man ved at regjere med provisoriske Finantslove og Opløsninger, saa kommer Omslaget med stort Rabalder, og derunder lider Danmark og Kongen, for hvem vi begge nære samme Hengivenhed. Dog jeg maa slutte. Jeg er inderlig overbevist om, at De ene har Fædrelandets Vel for Øie og beder Dem indstændig om at mene det Samme om Deres med udmærket Høiagtelse ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

17.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 3 August 1877.

Deres Høiærværdighed!

Førend jeg ventede det, havde jeg den Fornøielse at see et Brev fra Dem. Jeg gratulerer til den tilendebragt Visitats og følgende Deres Exempel vil jeg tillade mig i mit Svar at tage Forretningerne først.

ad 1. At denne Koch III¹ lagde sig til at døe saa ubegribeligt hurtigt, fralægger jeg mig alt Ansvar for.

ad 2. Om Provst Petersen er alt Forestilling nedlagt.
3 bortfalder.

¹⁾ Jvfr. S. 344, 323, 373.

ad 4. At Hr. Christiani sen. er en vanskelig Mand, troer jeg gjerne, og hans Søn er vist intet vanslægtet Barn¹. Møller i Nysted har ogsaa hos mig beklaget sin Stilling, og jeg skal ved passende Leilighed være meget villig til at gjøre Mit til hans Befordring, skjøndt jeg ikke anseer ham for en Mand med sikker Holdning.

ad 5. Præsts og Biskops Forhold til de private Skoler skal jeg tage for; jeg har givet Bruun² Paalæg i denne Henseende. Disse Privatskoler ere, som De veed, Folkethingets Øiestene, og ad Lovgivningens Vei lader sig her Intet udrette. Jo taabeligere dette maaskee er, desto stærkere bliver Folkethinget derved.

Herefter beder jeg om Tilladelse til at gjøre et Par Bemærkninger angaaende Skrivelsens politiske Indhold.

Da Deres Høiærværdighed har besluttet at ville skrive, tager jeg dette som noget Givet, og De vil forstaae, at jeg med Nysgjerrighed imødeseer Deres Yttringer. Jeg er Dem forbunden for den Tillid, De viser mig, ved at ville sende mig Manuscriptet til Gjennemsyn i den Hensigt derved at forhindre, at Udtrykkene skulle findes stødende, og jeg er Dem taknemlig for de dertil knyttede Bemærkninger; men jeg beder Dem overveie Sagen lidt nøiere. Først er Deres Høiærværdighed en saa dygtig og øvet Stilist, at et saadant Gjennemsyn er uforment; dernæst vilde det let fordunste ud i Verden, at et Manuscript til en Brochure imod Ministeriet havde været mig tilsendt til Gjennemsyn, og det vilde blive misforstaaet baade for Deres og mit Vedkommende; endelig føler jeg mig forvisset om, at Formen ikke vil udøve nogen Virkning paa mig (jeg er ikke forvændt) og være istand til at for-

¹) Frits Holger Christiani (1848—1931), personel Kapellan i Saks-købing, siden Sognepræst i Nibe-Vokslev.

²) Departementssekretær og Kontorchef for Kultusministeriets 2. Eks-peditionskontor, Justitsraad Frantz Christoph Bruun (1812—82).

styrre det Velvilliesforhold, der i Sandhed ikke er mig mindre kjært end Deres Høiærværdighed.

Jeg imødeseer altsaa Deres offentlige Udtalelse, og maa-see var det rettest, at jeg nu afholdt mig fra enhver videre gaaende Bemærkning; men naar De udtaler, at vi komme ikke af Stedet, at Kongens Opgave er at sige Høire, Venstre, H., V., vel at mærke i rette Tid, og at efter »Venstre« vil det snart igjen komme til at hedde »Høire«, — saa finder jeg ingenlunde Beroligelse derved. Det er faae politiske Begivenheder, der *virkelig* lade sig gjøre om igjen, og gaae vi først over til at anerkjende, at naar Folkethinget ikke *vil* forhandle Lovforslagene, hverken dem, dets Fleertal selv forelægger, eller dem, Regjeringen forelægger, og vi derved komme til »at marchere paa Stedet«, da er dette *ikke* en Anklage imod den, der standser Maskineriet, men imod Regjeringen, og at denne derfor maa fjernes, — da have vi baade gjort Noget, der i og for sig er meningsløst, og forladt Grundlovens faste Stade: Kongen udnævner og afskediger Ministrene; og hvor befinde vi os saa? Jeg seer herpaa med Uro og kan ikke føle mig beroliget, hverken ved en Henviisning til hvad der skeer i andre Lande (thi hvad kommer det os ved?), eller ved en Lignelse om, at Landstthinget vil være baade Roer og Seil (thi hvad er det da Folkethinget vil?), eller ved et spøgende Udtryk om, at Folkethinget er det stærkere paa Grund af sin Taabelighed, Landstthinget det svagere paa Grund af sin Viisdom.

Medens jeg altsaa ikke troer at kunne være tilfreds med den af Deres Høiærværdighed fattede Beslutning og tvivler om, at De vil have Glæde af den, beroliger det mig dog naturligviis, at de samme let for Haanden liggende Momenter, formedelst hvilke der vil tilkomme Deres Yttringer en særlig Vægt, just ogsaa ville paalægge Dem særlige Forpligtelser ved at tale, hvad De selvfølgelig veed bedre end jeg og har ført ud i Konseqventserne.

Men her har jeg ikke Ret til at tale længer. Jeg beder

Dem derfor at modtage en forbindtligst Hilsen fra Deres med udmærket

Høiagtelse forbundne
Fischer.

18.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 5te August 1877.

Deres Høiærværdighed har lagt saa megen Vægt paa Provst Petersens Udnævnelse til R. af D.¹, at jeg ikke kan undlade at meddele, at den er skeet, og at Ordenstegnet vil blive Dem tilsendt til Overrækkelse.

Med sand Høiagtelse
ærbødigst
Fischer.

19.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 11 Aug. 1877.

Idet jeg takker Deres Excellence ret meget for Deres Brev og Billet og for Ridderkorset, maa jeg endnu engang uleilige Dem med et Par Linier. Jeg har talt med en Mand, til hvis Omdømme jeg har Tillid, og han har bestemt fra-raadet mig at komme for Tiden med en politisk Udtalelse. Efter hans Mening er der en Slingring i den store Vælgermasses Stemning; det er muligt, at Ministeriet kunde, naar en Opløsning fandt Sted, seire ved Valgene; en Udtalelse af mig vilde holde de Tvivlraadige og Vاكلende fast i det forenede Venstres Rækker. Uagtet jeg nu anser det for usandsynligt, at en Udtalelse af mig skulde øve nogensomhelst Indflydelse paa Valgene, saa anser jeg det dog for rettest at vente, idet jeg oprigtigt ønsker Mini-

¹) Jvfr. S. 344.

steriet Seir, men paa den anden Side ei kan ofre min Ungdomskjærlighed til Forfatningen. Om en Uges Tid skal jeg indskibe i Hamborg min yngste Datter; hendes Søster paa St. Thomas trænger til hende¹.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

20.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 7 Septbr. 1877.

Deres Høiærværdighed!

Idet jeg sender Dem min Tak for den Bemærkning i Deres Udtalelse til Ministeriet om Vigtigheden af at beholde Skoledirectørens Stilling overfor Skoleraadet ved Affattelsen af Budgettet for Skolefondet, hvis Rigtighed jeg fuldkommen anerkjender og har taget til Følge, beder jeg Dem kaste et Blik paa hoslagte Udkast og ved Leilighed sige mig Deres gode Mening derom. Naturligviis er det ingenlunde min Forventning at faae det gennemført².

Med særlig Høiagtelse Deres ærbødige

Fischer.

¹) Formentlig Karen Birgitte Monrad. Den ældre Søster Louise Dorothea Monrad (1845—1921) var gift med daværende Skoleinspektør paa St. Thomas, senere Rektor paa Herlufsholm, Professor Otto Frederik Bache (f. 1845).

²) Den 6. Oktober 1877 forelagde Fischer i Landstinget »Forslag til Lov indeholdende nogle Bestemmelser om Borger- og Almueskolevæsenet« (trykt i Rigsdagstidende 1877—78, Tillæg A, Sp. 1653—64). Krieger fandt dette Forslag lidet gennearbejdet og mente, at Fischer kun i ringe Grad havde taget Hensyn til de indhentede Betænkninger fra Biskopperne (A. F. Kriegers Dagbøger VI, 251). Jvfr. Kirkehist. Saml. 6. R. II, 634. Fischer sigter til en Skrivelse af 18. Aug. fra Monrad (2. Eksp. Ktr. DD Nr. 1009). — Om Monrads Stilling hertil jvfr. iøvrigt hans »Politiske Breve« Nr. 14—18 S. 24 ff.

21.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 12/10 1877.

Deres Excellence bedes meget undskyldte, at jeg først nu besvarer Deres Brev af 7/9 77. Sagen er, at jeg først idag har opdaget det. Det laa inde i Lov-Udkastet¹, og da dette ikke egentlig er et foreliggende Spørgsmaal, eftersom det, som Deres Excellence bemærker, næppe kan tænkes gennemført, og da jeg er betaget af en stedse stigende Passion for Augustin², saa udsatte jeg Læsningen til en beleilig Stund og kom saaledes først til at læse det idag.

Jeg tillader mig at gjøre følgende Bemærkninger:

ad § 1

1) 2/5 55 § 3³: »til hvilket Skolen bør føre Børnene« er at foretrække for Lovforslagets: »som Børn i Gjennemsnit ere i Besiddelse af.«

2) Er det Mening, at Børn skal kunne confirmeres uden at være udskrevne af Skolen? I saa Fald burde det være udtrykt tydeligere.

3) Jeg ønsker en Bestemmelse, der fastsætter, at Præsten skal ordne sin Confirmand-Undervisning, forsaavidt Forholdene tilstede det, saaledes, at Barnet ei forhindres fra at søge Skolen.

¹) Jvfr. foregaaende Brev.

²) Denne — ligesom en Ytring S. 362 om Fordybelse i Kirkefædrene — sigter til det omfattende patristiske Studium, D. G. Monrad i disse og følgende Aar var optaget af, og som især har nedfældet sig i to Arbejder »Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther«, 1883, og »Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie«, 1886. Augustin er behandlet udførligt begge Steder henholdsvis S. 348 ff. og S. 241 ff. — Ogsaa Johs. Fibiger mindes fra sine Besøg hos Monrad, at han altid traf Biskoppen siddende fordybet i sine Kirkefædre (Johs. Fibiger, Mit Liv og Levned S. 374).

³) Lov (af 2. Maj 1855), indeholdende nogle forandrede Bestemmelser i Anordningerne om Skolegangen og om Udskrivningen af Skolen.

ad § 2

4) Det bør formentlig udtrykkelig bestemmes, at de i denne § omhandlede Protokoller skulle føres af Skolekommissionerne.

ad § 3

5) Bestemmelsen ansees for meget uheldig. Det Offentliges Tilsyn med den private Undervisning bør ikke slappes, men skjærpes. Bestemmelse om private Skoler fattes. Ordningen i Kbhvn. bør være Forbilledet.

ad § 4

6) Mulkterne bør forhøies.

ad § 5

7) Pogeskoler kan være meget gode, naar Forstandsudviklingen hos Barnet fremmes i Hjemmet. Som Forholdene i Reglen ere paa Landet, er de forkastelige. Færdigheder kan vel bibringes, men Forstanden staar i Stampe. At faa et Barn paa 7 a 8 Aar til at tænke og tale, er Didaktikens Triumf. Jeg anser det for den sværeste Prøve, naar jeg lader de smaa Børn træde frem for Læreren og opfordrer ham til at føre en fornuftig Samtale med dem. De smaa Børns Udvikling fremmes i høi Grad ved Samlivet med ældre Børn. Frem og understøt Oprettelsen af *Asyler*. Disse fortjene Statens kraftige Hjælp.

8) Bring Barnet tidligt til at tænke og læse indenad, og opret saa *Skolebibliotheker*.

ad § 16

9) Alderstillæg bør falde i to Hoved-Afdelinger efter Alderen i det samme Embede og efter Alderen som Skolelærer. Man bør indrette det saaledes, at Andenlærerne hurtig faa Alderstillæg.

10) Tanken paa, at Bisper og Provster skulde kastes ud af deres nuværende Stilling til Folkeskolen, bliver mig bestandig mere modbydelig; men jeg indrømmer, at Forslaget stemmer med Tidsaanden.

Her har De al min Visdom. Deres Excellence bedes med Trofasthed at bevare Velvillien for Deres

med udmærket Høiagtelse

ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

22.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 18 October 1877.

Deres Høiærværdighed!

For Anmærkningerne over Lovforslaget om Forandringer i Borger- og Almueskolevæsenet er jeg Dem meget forbunden; men jeg tillader mig at gjøre opmærksom paa, at De uden Tvivl ikke har benyttet det virkelige, Rigsdagen nu forelagte Forslag, men derimod det foreløbige Udkast, der afviger derfra i flere Punkter. Skolecontoiret, veed De, kan ingen Hjælp yde i sligt Tilfælde; efterat jeg havde gjort mit Udkast og ladet det trykke, har jeg derfor maattet raadføre mig med Sagkyndige, og derefter foretage nogle Forandringer.

I sit Foredrag ved første Behandling i Landstinget omtalte Krieger¹ en Udtalelse af Deres Høiærværdighed om Halls Lovforslag fra 1872; jeg erindrer ikke, hvor den findes, og vilde være Dem taknemlig for en Meddelelse derom ved Leilighed.

Jeg veed ikke, om det er Dem bekjendt, at Biskop Laub har begjært sin Afsked². Det bliver sikkert et vanskeligt Spørgsmaal at afgjøre, hvem der helst maa tænkes paa som hans Efterfølger.

Situationen i Rigsdagen er vedblivende den samme:

¹) Udtalelser af Landstingsmand, Professor Andreas Frederik Krieger (1817—93) i Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Landstinget 1877—78 Sp. 120.

²) Jvfr. S. 318.

Førerne ønske at gaae til det Yderste, men have endnu ikke kunnet faae Menigmændene med sig; men de komme nok.

Med sand Høiagtelse

Deres forbundne

Fischer.

23.

Fra D. G. Monrad.

[Novbr. 1877].

Jeg tillader mig herved at sende Dem den lille Piece¹. Hvis De skulde træffe paa Udtryk, der støder Dem, saa bedes De om at være saa venlig at slaa Dem for Deres Bryst og sige: »Det kunde jeg have forhindret, hvis jeg havde taget mod Tilbudet at gennemlæse Manuskriptet«.

I dybeste Fortrolighed tillader jeg mig at ledsage Piecen med følgende Oplysninger. Jeg er blevet undersøgt af to Læger. Jeg lider af et Hjerteonde. Jeg kan leve mange Aar med det, jeg kan gaa bort idag. Inden jeg gaar bort, har jeg som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven, anset det for en hellig Pligt at udtale mig frit og aabent om Grundlovens rette Forstaaelse. Efter at have gjort det føler jeg mig fritagen for den fortsatte Deltagelse i Kampen. — Jeg antager, at Krieger har sigtet til »Om den paatænkte Reform i Almueskolevæsnet. 1872.« Anbefalende mig til Trofasthed i Deres Excellences Velvillie forbliver jeg Deres med udmærket Høiagtelse

ærbødige

D. G. Monrad.

I Marginen: Kofod-Hansen og Anger² er Biske-Emner.

¹) Jvfr. S. 346. Pjecen averteredes som udkommet i Berl. Tid. 14. Novbr. 1877.

²) Om H. P. Kofoed-Hansen se S. 321. Edvard Julius Anger (1813—95) var Sognepræst i Horslunde-Nordlunde 1868—85 og Forfatter af en Række Skrifter af populær-teologisk Indhold.

24.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 8 Decbr. 1877.

Deres Høiærværdighed!

Det var mig en Overraskelse, jeg tilstaaer det, at modtage Deres politiske Breve, da jeg havde forstaaet Deres Yttringer saaledes, at Udgivelsen var opsat indtil videre (dermed stemmer da ogsaa Slutningen af Deres sidste Brev), og den i Mellemtiden indtraadte 8. Nov.¹ ikke skjønnedes at afgive Anledning til Brevenes Udsendelse i Verden, snarere det Modsatte. Men jeg vil lade dette Spørgsmaal ligge og takke Dem meget baade for det mig sendte Exemplar og den venlige Skrivelse, der ledsagede den. Hellerikke paa Brevenes Indhold skal jeg gaae ind, da jeg alt forud har tilladt mig at sige min Mening om Hovedpunkterne, og den er ikke bleven forandret. Kun Eet kan jeg ikke undlade at tilføie. Tilfældet har villet, at jeg omtrent samtidigt med Deres Breve modtog en lille Afhandling af Clausen i Ryslinge om Kongedømmet², hvilken jeg opmærksom har læst. Det var med Overraskelse, jeg maatte tilstaae mig selv, at hans Betragtning af Kongedømmet og dets Mission for Folkene ligger min langt nærmere end Biskop Monrads.

Men forstaaer jeg saaledes ikke Deres politiske Standpunkt, fatter jeg saa meget bedre Følgerne af, hvad De i den sidste Halvdeel af Deres Brev viser mig den Tillid at meddele mig. Jeg har nemlig selv i adskillige Aar levet under ganske lignende Vilkaar. To Læger have sagt Dem,

¹) Den 8. November 1877 blev som Følge af et Forlig med en Del af Venstre den foreløbige Finanslov vedtaget.

²) 1877 udsendte Sognepræsten i Ryslinge, Johannes Clausen, et lille Skrift »Om Kongedømmet, en Betragtning for Menigheden«, hvori han i Tilslutning til Guizot taler varmt til Forsvar for det konstitutionelle Kongedømme som en Faktor af væsentlig Betydning med Hensyn til selve Folkeudviklingen (jvfr. især S. 41 ff.).

at De lider af en Hjertesygdom, der kan bortkalde Dem pludselig, maaskee tillade Dem at leve i flere Aar. To Læger havde, medens jeg var Adjunct i Slagelse, sagt mig, at min høire Lunge var saa stærkt angreben, at der var alvorlig Fare derved, hvad idelig Hoste og Smerte i Brystet bestyrkede. Heraf veed jeg, hvorledes en Meddelelse af denne Natur stemmer Sindet. Tilsidst er Tilstanden dog ikke væsentlig forskjellig fra Livets almindelige Vilkaar, men man seer sig som stillet Ansigt til Ansigt overfor dette med særlig Opfordring til at bevogte det baade ofte og ret nøie; men dette bliver eenstydigt med en Tilskyndelse til at opgjøre sit Mellemværende med Verden¹, at klare sit Forhold til den og paa Forhaand tage Afsked med den. Om man skal dø snart derefter eller leve længe (og det sidste er blevet mit Lod), er i saa Henseende ligegyldigt. Der følger paa den vakte Bekymring en Fred i Sjælen, som ikke siden fortabes, men er en blivende Eien-dom i al Livets Omvexlen og urolige Stræben.

Spur er da beskikket til Kapellan hos Christiani² og har besøgt mig nylig. Han er en Søn af min gamle Skolekammerat og Ven Henrik S.³ Skulde der tilbyde sig en Leilighed, hvor De kunde være Noget for Sønnen og De da vilde tage Dem af ham, skal jeg være Dem taknemmelig derfor.

Med mange Hilsener

Deres med sand Høiagtelse

forbundne

Fischer.

¹) Under Indtrykket af dette er Fischers Skrift »Astronomien og Skriftens Auctoritet«, 1851, blevet til, jvfr. Kirkehist. Saml. 6. R. II, 555 ff.

²) Den 3. December 1877 var Niels Christian Hostrup Spur (1846—1913) blevet udnævnt til Kapellan pro loco i Nysted-Herridslev, siden Sognepræst i Lyderslev-Froslev.

³) Johan Henrik Spur (1815—68), Sognepræst i Hobro-Skjellerup 1862—8.

25.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 31 Dcbr 1877.

Deres Excellence!

Glædeligt Nytaar for Dem og Alt, hvad der er Dem kjært!

De bedes erindre Præsten i Saksjøbing!¹ Jeg har seet, men ikke hørt Spuhr; han gjorde et godt Indtryk paa mig. Iøvrigt vil jeg nødig have to Grundtvigianere sammen; de udøve en skadelig Indflydelse paa hinanden. Grundtvigianismen er ligesom Estrupianismen et eienommeligt dansk Produkt. Det er jo muligt, at der i begge disse Ismer er noget Nyt, der har verdenshistorisk Betydning. Jeg er for gammel til at kunne følge med. Min Opfattelse af det konstitutionelle Kongedømme er den trivielle, gamle, europæiske.

Enten maa Deres Excellence have misforstaaet mig, eller jeg maa have udtrykt mig meget uheldigt. Jeg ansaa det ikke rigtigt at udgive min Piece, medens vi stod foran en Opløsning og nye Valg. Efter mit Skjøn udkom den i et yderst heldigt Øieblik, og maatte virke som et kjø-lende Pulver. Nu skal De have Fred for mit Politik for det Første.

Deres Excellence burde gjøre Deres Navn udødeligt i den danske Kirkes Aarbøger ved at faa en kgl. Resolution for, at Biskopperne traadte sammen hvert andet eller tredie Aar for at overveie Kirkens Anliggender².

Kapellan Thygesen³ maa jeg paa det Varmeste og Ind-

¹) Sognepræsten i Saksjøbing Gabriel Adam Tryde (1806—83) fik Afsked 31. December 1877.

²) Først ved kgl. Resolution af 8. Oktober 1883 oprettedes et kirke-ligt Raad bestaaende af Rigets syv Biskopper og to Repræsentanter for Universitetet.

³) Jvfr. S. 360.

stændigste anbefale til Deres Velvillie. Han fortjener den virkelig.

Jeg har megen Glæde af de fire unge Mænd, jeg ordinerede sidst i November.

Endnu engang, jeg ønsker Dem oprigtig et glædeligt Nytaar.

Deres med udmærket Høiagtelse ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

26.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 7de Januar 1878.

Deres Høiærværdighed!

Min forbindtligste Tak for Deres velvillige Brev af 31te Dcbr. og de gode Ønsker, det indeholder. Personligt befinder jeg mig vel, men det er mig ikke muligt at faae Sagerne i de to Kontoirer til at gaae, som de skulde, og det trykker mig ofte. Den politiske Situation nytter det, som mig synes, ikke at speculere paa, da den i Øieblikket er afhængig af Venstreførernes Skjøn om, hvad de tør haabe at vinde Vælgernes Billigelse for, og dette er dem selv uklart.

Jeg haaber, at De og Deres befinde sig vel i det nye Aar, og sender Dem de bedste Ønsker.

Med en meget fristende Indledning foreslaaer De mig at udvirke en allerhøieste Resolution for, at Biskopperne skulle samles hvert andet eller tredie Aar. Jeg forstaaer godt, at de, der vente sig noget betydeligt af en Forfatning for Folkekirken, kunne føle Trang til dog at see en Begyndelse gjort; men skal en saadan have den rette Betydning, maa den kunne kaldes en god Begyndelse, og den kan næppe gjøres i et Øieblik, hvor den politiske Bevægelse sluger al Interesse, og der ikke foreligger noget kirkeligt Spørgsmaal af saa stor Vigtighed, at ved det Sammenkaldelsen af et kirkeligt Raad vilde blive forstaae-

ligt. Loven om Geistlighedens Lønning, som man maa-
 skee kunde tænke paa, er nu ikke brugelig. Men dernæst:
 Er det ganske sikkert, at et saadant Raads Udtalelser
 vilde styrke Folkekirkens Sag? En Forsamling af Geist-
 lige er efter Rimelighed ikke mere roligt dømmende end
 de Enkelte, og i Skolesagen har jeg seet, hvad der kan
 komme ud af at spørge de Enkelte, hvorefter jeg har
 tænkt over Halls Viisdom, der ikke spurgte. Men tilgiv
 mig nu denne Bemærkning og tillad mig at spørge, hvad
 De egentlig venter Dem af de nævnte Sammenkomster
 eller selv af en Forfatning. Der er kun lidt af Interesse,
 hvorved der kan røres, uden at det vil fremkalde en
 heftig Partistrid i Folkekirken, og en Forfatnings Ind-
 førelse vilde maaskee hidføre dennes Opløsning. De Grundt-
 viganere, der fik Sæde i Forsamlingen, vilde (som over-
 alt) ansee sig for de ene berettigede, og naar dette ikke
 anerkjendtes, løfte Kjætterraabet som Grundtvig mod
 Mynster og Clausen. Paa den anden Side vil det være
 uundgaaeligt, at Spørgsmaalet om Forholdet mellem den
 mageløse Opdagelse og Folkekirkens symbolske Bøger
 reises i Forsamlingen og hvad bliver saa Svaret?

Tak for Løftet om at erindre Spur. Den Bemærkning,
 De knytter dertil, at to Grundtviganere sammen udøve
 en skadelig Indflydelse paa hinanden, har bragt mig i
 Tanker om, hvor vanskeligt det er at finde deres rette
 Plads. Ved Siden af en Ikkegrundtviganer betyde de nem-
 lig i Regelen Krig, ofte baade religiøs og politisk.

Thygesen skal jeg meget villigt erindre, saa meget vil-
 ligere, som han ligesom Broderen i Østerbrønderslev har
 gjort et meget godt Indtryk paa mig¹.

Med mange forbindtlige Hilsener forbliver jeg
 med sand Høiagtelse

Deres hengivne

Fischer.

¹) Den hidtilværende personelle Kapellan i Horbelev-Falkerslev Gu-
 stav Elisa Ferdinand Thygesen (1845—1930) blev 16. Januar 1879

27.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing 19/1 78.

Deres Excellence!

At sammenkalde Rigets Biskopper vilde være en Begyndelse til Indførelse af Grundlovens Løfte; men en saadan lille kun raadgivende Forsamling vilde ikke være nogen Hindring for en lempelig og varsom Fremgangsmaade. Hele vor Lovgivning er siden 1848 i kirkelig Henseende gaaet ud paa at løse og ikke paa at ordne, der er derfor mange kirkelige Spørgsmaal, der henstaa uafgjorte, og som neppe nogen Minister bør paatage sig at afgjøre. Jeg skal kun nævne nogle. 1) Hvorledes bør Folkekirken forholde sig overfor de Medlemmer, der ikke ville lade deres Børn døbe? — 2) Hvorledes bør der forholdes med de Børns Daab, der ikke ere spæde og ikke have Konfirmationsalder? Hvad var den gamle Kirkes Skik? — 3) Hvorledes er der at forholde sig overfor kun borgerligt Viiede? — 4) Følgende Spørgsmaal synes at ville komme paa Dagsordenen: Er Præsternes Selvkommunion tilstedelig? — 5) Det er en ligefrem Forargelse, at vi faae to autoriserede Redactioner af den apostolske Troesbekjendelse, den ene i Balslevs Katekismus, den anden i Waisenhus Katekismen og Alterbog.

Hvis Forslaget skulde tiltale Sjællands Biskop, mener jeg, at Deres Excellence burde gaa ind paa det. Si non, non.

Spur er i Forlegenhed for Indløsningssummen¹. Jeg skal Sognepræst i Skibet, siden i Aagerup-Kirkerup. Han var Broder til Sognepræsten i Øster Brønderslev-Hallund, siden i Odder, Janus Boie Gad Thygesen (1843—1908).

¹) Niels Christian Hostrup Spur (1846—1913) var 3. December 1877 blevet Kapellan pro loco i Nysted-Herridslev, siden Sognepræst i Lyderslev-Froslev. Under 1. Maj 1878 afslog Ministeriet en Ansøgning fra Spur om at opnaa et Etableringslaan (Kultusministeriets 1. Departement, Brevbog 1878 Nr. 1159 b).

lægge mit Hoved i Blød, og stoler paa særlig Imødekommen fra Ministeriets Side, hvis jeg skulde kunne udfinde et nogenlunde antageligt Forslag.

Cap. Bechmann, der blev forbigaaet ved Sandby, er en meget brav og dygtig Mand. Han er tjenstledig¹.

Jeg antager, at Saxkjøbing vilde blive tilfreds med Boisen, der ikke i nogen Henseende er ultra. Udenrigsministeren maa kjende ham nøie².

Herved er min Sæk tom. Uagtet jeg læser en halv Snes Timer daglig i Kirkefædrene, saa omsværmes jeg dog af en Mængde polit. Tanker, som jeg vel skal vogte mig for at nedskrive, thi nu veed jeg af Erfaring, at naar de først ere nedskrevne, saa vil de trykkes.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

28.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn den 20 Februar 1878.

Deres Høiærværdighed!

Spørgsmaalet om periodisk Sammentræden af Biskopperne skal jeg forelægge Martensen ved første Leilighed. Min Tid har været saa stærkt optaget i Rigsdagen, at jeg længe har maattet indskrænke mig til at besørge det Løbende.

¹) Den personelle Kapellan i Hunseby Doron Julius Axel Bechmann (1841—1924), siden Sognepræst i Vørslev-Jordløse. Til Vicepastor i Sandby (i Lollands Nørre Herred) var 23. Juli 1877 blevet udnævnt Jacob Møller (1843—1908), siden i Ørslev-Solbjerg.

²) Til Sognepræst i Sakskøbing (jvfr. S. 358) udnævntes 12. April 1878 Sognepræsten i Bjerregrav-Aalum-Taanum Otto Harald Benedictus Boisen (1817—94). — Daværende Udenrigsminister var Lensbaron Otto Ditlev Rosenørn-Lehn (1821—92) til Guldborgland med Hovedsæde i den ved Sakskøbing beliggende Orebygaard.

Anbefalingen fra Bechmann har jeg noteret og den skal ikke blive forglemt.

Christiani sen. har besøgt mig idag for at søge Christianshavn¹. Det er en urolig Mand. I Anledning af Deres Yttring om to Grundtvigianere sammen var det mig af Interesse i en Ansøgning fra Birchedals Kapellan og Svigersøn Nyegaard², hvis Personlighed har tiltalt mig, at læse følgende Sætning: »Jeg føler et naturligt Tryk af, at for mange aandelige Kræfter af *samme* Retning ere samlede paa *et* Sted.« En anden Svigersøn af B. er jo nemlig nu Præst i Ryslinge³.

Frederiksens utidige Snaksomhed har voldet mig lidt Uleilighed. Hvad skulde det til i et amerikansk Blad at fortælle om, at han har skabt en Kapital med sin Pension? Og maa han dog ikke vide, at dette Arrangement er af en høist tvivlsom Beskaffenhed? Jeg har maatte give Qvæstor Ordre til ikke at indlade sig paa Sagen, saa Pensionen som hidtil vil blive Deres Fru Datter udbetalt⁴.

Med udmærket Høiagtelse

Deres hengivne

Fischer.

¹) Jvfr. S. 345. Vor Frelser's Kirkes Sognekald paa Christianshavn var ledigt efter Peter Andreas Fenger, der var død 8. Februar 1878.

²) Den personelle Kapellan hos Vilhelm Birkedal i Ryslinge Lavrids Ludvig Gundelak Nyegaard (1849—1916) blev 23. December 1878 Sognepræst i Aadum, siden i Gimlinge.

³) Claus Nicolai Lorenzen (1835—1905) var 26. November 1877 blevet Sognepræst i Ryslinge, siden i Nørre Lyndelse.

⁴) Den 18. Februar 1878 havde Kultusministeriet i Skrivelse til Universitetets Qvæstor meddelt, at det ikke kunde billige det af Professor Frederiksen stillede Forslag om, at det maatte tillades en af hans Forretningsforbindelser i Chicago forlods at hæve 1100 Kr. af den Frederiksen tilkommende Pension. Denne skulde vedblivende udbetales til Prof. Frederiksens Hustru, og der burde »undgaaes ethvert Skridt, der maatte kunne faae Skin af at støtte det af ham truffne Arrangement« (Kultusministeriet, Kopibog for 3. Ekspeditionskontor 1878 Nr. 254).

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 26 Febr. 1878.

Jeg takker Dem for Deres rigtig modtagne Brev af 20 d. M.

Christiani¹ er virkelig en sjelden aandrig og begavet Mand. Jeg er overbevist om, at han vilde samle i Kjøbenhavn en stor Tilhørerkreds. Paa den ene Side er hans aandelige Kraft noget for stor for Nysted, og paa den anden Side skade ved den nære Berøring i en lille Menighed Svagheder, der ere iøinefaldende, men som derimod vilde træde langt mere i Baggrunden paa en større Skueplads. Skulde der være Spørgsmaal om at ansætte ham, vilde det være mig kjært, om Deres Excellence forinden vilde høre ham. Jeg er overbevist om, at C. gjerne reiste til Kjøbenhavn, for at opfylde Deres Ønske i saa Henseende.

Jeg har hørt Spuhr²; det er en af de sletteste Prædikener, jeg har hørt. Aandrighedens nonchalance var forenet med Jævnhedens Indholdsløshed. Al alvorlig Bearbejdelse af Tankerne manglede. Jeg bad om en Afskrift af Prædiken[en], han lovede mig den, men har glemt at holde sit Løfte. Nu skal jeg bede om den officielt og derpaa privat sige ham min Mening. Hans Personlighed er meget indtagende og elskværdig. Skulde Deres Excellence ikke have Lyst til, naar Rigsdagen er endt, at overvære Visitatsen i et Par Skoler? Dette maatte helst være inden Paaske. Det er dog muligt, at Deres Opfattelse derved vilde blive modificeret i nogle, styrket i andre Punkter. De vilde være en velkommen Gjæst i Bispegaarden, al Politik kunde være banlyst.

Da Professor Frederiksen reiste til Amerika, lode vi

¹) Jvfr. S. 345, 363.

²) Jvfr. S. 361.

her ham vide, at der vilde blive sørget for hans Kone og Børn her, og at han kunde anvende Pensionen til eget Underhold, hvorimod jeg iøvrigt ikke kunde gjøre Noget for ham. Jeg har derfor den indstændige Bøn fra min Datter til Deres Excellence, at De vil anerkjende det med Frantzen i Chicago¹ trufne Arrangement. Hun vinder ikke et Øre ved den af Dem trufne Bestemmelse, men faaer kun større Uleilighed og frygter for, at den vil skade meget hans (F.s) Stilling i Amerika. For min Datter falder Menneskeslægten i to Dele, dem, der spørge om, hvorledes hendes Mand har det, og dem, der ikke spørge derom. Hun har været farlig syg, men er nu i Bedring. Hvis det skulde være saavel nødvendigt som nyttigt, vil hun indgive et Andragende til Ministeriet.

Deres med udmærket Høiagtelse

ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

30.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 29 Marts 1878.

Jeg anseer det for min Pligt at besvære Deres Excellence med indlagte Brev fra Pastor Barfod². Det vilde vist være uheldigt, om Reinau kom til Saxkjøbing³. Blicher⁴ kom

¹) Bog- og Tobakshandler i Chicago Fritz Frantzen, hvis Forretningsvirksomhed Professor Frederiksen overtog ved sin Ankomst til Amerika 1877 (Th. Graae, Moderne Profiler S. 140 ff.).

²) Dette findes ikke vedlagt. Der er formentlig Tale om et Brev fra Sognepræst i Vaabensted-Engestofte, senere Provst, Immanuel Barfod (1820—96).

³) Sognepræst i Frederikshavn, Provst Christian Andreas Reinau (1832—1916), der var født i Saksjøbing, blev 21. Februar 1879 forflyttet til Glumsø-Bavelse.

⁴) Sognepræst i Tingsted, siden i Kettinge-Bregninge Povel Høy Blicher (1822—1901).

meget fortvivlet fra Kbhvn. Hvis han ikke snart befordres, gaar han uden Tvivl til Grunde.

Jeg er bedrøvet over, at De ikke kunde opfylde mit Ønske med Hensyn til Professor Frederiksen; men er overbevist om, at De havde gjort det, hvis De havde kunnet. Han har en god, kjærlig, hæderlig Karakter, — men jo ældre jeg bliver, des mere gaadefuld bliver den menneskelige Natur mig.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

31a.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 23 Oktbr. 1878.

Jeg tager mig den Frihed at sende Deres Excellence medfølgende Piece¹ med Bøn om, at De vil læse den, idet jeg nærer det Haab, at der i den er meget, som De vil kunne tiltræde. — Hvis det var muligt, vilde jeg gjerne lægge en magisk Kraft i tre Navne: Blicher, Thygesen, Beckmann², saa De hverken fik Ro Dag eller Nat, før De havde befordret de Personer, der bære Navnene.

Jeg bliver mere og mere bjergtagen af Kirkefædrene, og slipper neppe ud før om en halv Snes Aar. Hvordan mon Verden saa vil se ud? Til den Tid haaber jeg ogsaa at komme til Kjøbenhavn og hilse paa Dem.

Allerærbødigst

D. G. Monrad.

¹) Aabenbart D. G. Monrads »Politiske Breve Nr. 14—18«, 1878, med Undertitel: »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik«.

²) Jvfr. S. 365, 360, 362.

31b.

Fra J. C. H. Fischer.

[November 1878].

Min forbindtligste Tak for det tilsendte Exemplar af Deres sidste Skrift. De tager ikke fejl, naar De antager, at der er meget deri, som jeg vil kunne tiltræde, og har læst med megen Fornøjelse; men De veed det jo sikkert godt, at der ogsaa er meget deri, hvorom dette ikke gjælder. Jeg er f. Ex. enig med Dem om det uheldige i at ville binde Rentefoden eller fastsætte Daglønnen ved Lov, men jeg anseer en Lov, der forbyder alt Arbeide om Søndagen, for ikke at være det Mindste bedre. Men det er underordnede Enkeltheder, som jeg ikke skal opholde mig ved. Jeg har derimod nogle almindeligere Indsigelser at gjøre, som jeg vil bede Dem læse med Taalmodighed.

For det Første vil jeg tillade mig at spørge, om det dog ikke er Uret imod et Skrift som M.'s at give en Kritik deraf i en Række Breve, hvis Nummere løbe fort i Rækken af mange andre, der behandle de forskjelligste Ting. Dette er ingen ligegyldig Sag. Jeg kan i det Mindste ikke betvivle, at De i mange Punkter vilde have udtalt Dem anderledes overfor en Forfatter, De yder saa stor Anerkjendelse, naar Brevformen ikke havde draget Dem over i en anden Sfære, og De vilde kunne have sparet Bogens sidste Blad¹, der uden Tab kunde været borte.

Dernæst vil jeg spørge, om den christelige Ethiks Kritiker, naar denne er Biskop Monrad, ikke bør have til Standpunkt den chr. Ethik, og derfor være bunden ved de samme Regler som dennes Forfatter. Jeg troer det.

¹) I de S. 366 nævnte »Politiske Breve Nr. 14—18« hedder det paa sidste Side (S. 165): »Saa beder jeg Biskop Martensen om af Hjertet at tilgive og ikke unddrage mig sin Velvillie, om der end i disse Linier maatte forekomme Yttringer, hvorover han med Rette kan, eller hvorover han tror med Rette at kunne stødes«.

Dersom han altsaa blander Ethik sammen med andre Ting og giver os med Hensyn til disse sit eget Portrait istedetfor Ethik, er han da ikke hjemfalden under den Dom, De fælder Pag. 142, knyttet til Ordet »Præstedrømmerier«¹? Og dog skeer dette jævnligt i Brevene, hvor Korset og Pilen ingenlunde ere holdte fra hinanden. Jeg har efter Deres Anviisning i Margen tegnet adskillige Pile og beder Dem nu velvilligst at høre, hvad jeg har at sige ved nogle af dem.

P. 59 »vi faae Oplysning om, hvorhen Reactionen styrer«. Ere disse Ord med Føie sagte til Martensen? Jeg tvivler stærkt. Saa vidt jeg veed, er der i Danmark ikke anden Reaction end den, der har sit Organ i Jacob Davidsens »Konservative«², og er i lige Grad naiv og udygtig. At Mart. skulde staae i Forbindelse med den, er allerede af den Grund mindre sandsynligt, at Jacob unegtelig er Jøde. Hvor er da den Reaction, for hvilken Mart. kan betragtes som Organ, og hvis Maal man derfor faaer Kundskab om i hans Skrift? Jeg er bange, De kan ikke paavise den, og maa da bede jævnført Pg. 58, Siden lige over for, »Men han er uberettiget« o. s. v.

Pag. 84 »Forfatninger, der ere anlagte paa at være eller i al Fald paa at blive parlamentariske«. Efter Sammenhængen maa her være talt om vor Forfatning. Jeg spørger da, hvilken? Er det 5. Juni, som den traadte i Kraft strax, som den skulde have været, men aldrig blev, ændret efter § 44 med Hensyn til Landstingets Sammen-

¹) Anf. Sted S. 142 bebrejder Monrad Martensen, at han ved at tilsidesætte de økonomiske Love fremkalder Smil og Udbruddet »Præstedrømmerier« ikke blot med Hensyn til sine social-politiske Betragtninger, men ogsaa med Hensyn til de »ophøiede og evige Sandheder«, han fremsætter paa det religiøse Omraade. »Det er Faren ved at sammenblande Korset med Pilen«.

²) Den ogsaa som kulturhistorisk Forfatter bekendte Litterat Jacob Davidsen (1813—91) udgav 1867—86 Ugebladet »Den konservative«.

sætning¹, eller er det den nu gjældende Grundlov? Jeg husker godt, at jeg har hørt Dem udtale, at man ved et Tokammersystem maatte sørge for, at begge Kamre udgik fra samme Vælgermasse for at sikre en Afgjørelse. Denne Fordring var fyldestgjort ved Grl. af 5. Juni, som den traadte i Kraft strax, og vi vare i 1864, da de 1200 r.² saa hurtigt tabte deres Betydning, naaede til glimrende Udsigter i Retning af det Parlamentariske, en stor Majoritet af samme Beskaffenhed i begge Thing, ført i Folke-thinget af I. A. Hansen, i Landstinget af B. Christensen³. Saaledes stod Sagen. Troer De, at Danmark vilde have været tjent med en saadan Styrelse, da er der Grund til at beklage, at vi ikke længere have 5. Juni, som den traadte i Kraft; men dette er nu et tilbagelagt Stadium. 5. Juni, udført for Landstingets Vedkommende efter § 44 (hvilket jo var det, man tænkte sig paa den grundlovgivende Rigsforsamling) vilde *ikke* have været parlamentarisk anlagt, og det er den efter Tanken i § 44 udførte »gjennemsete« Forfatning hellerikke.

Har jeg Ret heri, hvor er da Retten, selv bortset fra det ethiske Standpunkt, til de voldsomme Udtryk Pg. 85? Den Selvfølelse og Ærekjærhed hos Ministerier, der styrker Parlamentarismen, og den eventyrlige Politik, der modstaaer Grundtanken i Landets Forfatning? o. s. v. Er det ikke Dem, der her har forraadt »Lidenskab, dyb Lidenskab«?

Herved kommer jeg til den »Skam og Vanære at vedblive at være Minister, naar man ikke kan sætte sin Villie igjennem«. Dette er vel endnu det stærkeste Udtryk for

¹) I Grundloven af 5. Juni 1849 § 44 hedder det, at naar en ny Kommunallov bliver givet, kan Landstingsvalget gaa over til de større kommunale (Amts- eller Provins-) Raad.

²) I den nævnte Lovs § 41 sættes en aarlig Nettoindtægt paa 1200 Rbdr. som Betingelse for Valgbarhed til Landstinget.

³) Om J. A. Hansen se S. 331. Prokurator Balthasar Christensen (1802—82) var Landstingsmand 1853—66.

det Parlamentariske, og de tabe i hvert Fald deres Berettigelse med dette; men jeg kan ikke undlade at fremhæve, hvor beqvemt De indretter det for Folkethingets Majoritet. Vi have ikke haft Mangel paa Ministerskifter for at forsone de vrede Guder i Folkethinget, og Landstinget har sandelig ikke været umedgjørligt, men føieligt. Alt forgjæves; man vil ikke forhandle i Folkethinget; derfor standser Lovgivningen. Nu er der dem, som mene, at »Grundtanken« i vor Forfatning er den, at Folkets Repræsentanter ved Forhandling med det af Kongen valgte ansvarlige Ministerium skulle varetage Landets Tarv. Disse troe, at en Nægtelse af at forhandle er imod »Grundtanken« i Forfatningen. Men efter Deres Opfattelse faaer Folkethingets Fleertal (thi derom er det factisk, at Talen er) kun Rettigheder, og det store, men ingen Pligter. Kan det lade sig gjøre i Ethikkens Navn? Jfr. Pg. 142.

Pg. 135 »Der er noget Ravnekrogsagtigt . . . i vort constitutionelle Liv«. Maa jeg oversætte det saaledes: »Vi ere en constitutionel Ravnekrog«? og derpaa opkaste det Spørgsmaal, hvilket Land har Rangen som det constitutionelle Hovedland? England er langt agter ude, det har ingen almindelig Valgret; det bliver vel Grækenland, der faaer Rangen?

[Mere findes ikke i Koncepten].

32.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 27 Novbr. 1878.

Jeg havde næsten opgivet Haabet om at faa Brev fra Deres Excellence, og blev derfor saa glad over dog at faa eet, at denne Glæde fortrængte alle andre Indtryk, der muligvis ellers vilde være opstaaede.

Jeg er Dem meget taknemlig for, at De under mig at

skrive en bedre Piece end »Liberalismens Gjenmæle«, og tiltroer mig Evne dertil; men jeg tilstaar, at jeg ikke troer at kunne præstere noget bedre hverken med Hensyn til Tankens Skarphed eller Fremstillingens Klarhed, og det vilde derfor være mig kjært, om De vilde nedsætte Tankerne om Evnerne, og lade denne Nedsættelse komme Piecen til Gode.

Det gjør mig ondt, at Biskop. Martensen føler sig fornærmet¹. Jeg er imidlertid over[be]vist om, at han om et Aarstid vil forbauses over, at han har kunnet føle sig fornærmet ved et Skrift, der yder ham saa stor Anerkjendelse, og at han ikke vil kunne undgaa at føle Undseelse over at have tilstedt sin lille Moppe at fare i Benene paa samme Skrifs Forfatter².

Jeg har Frygt for at nedskrive til Deres Excellence mine Tanker om Politik, thi Erfaringen har lært mig, at de ved at nedskrives blive saa mægtige, at de ogsaa fordre at blive trykte, og det er Kongens Ønske, at jeg skal

¹) Martensens Følelser over for Monrads Kritik af hans Etik har tydeligt farvet hans Udtalelser om denne Sag i hans Erindringer (Af mit Levnet III, 208—9), hvor han med kendelig Ringeagt omtaler Liberalismens Mangel paa Evne til at hæve sig »til et høiere Standpunct« og afviser Tanken om at indlade sig paa Polemik mod en saa »ufrugtbar« Retning. — Allerede 1874 havde Martensen udtalt sig meget køligt om de første af Monrads »Politiske Breve«: »Noget Substantielt har jeg ikke fundet deri, men vel meget Accidentielt« (Biskop Otto Laubs Levnet, udg. af F. L. Mynster og G. Schepelern, II, 1, S. 351). — Ogsaa Fru Heiberg var ilde tilfreds med Monrads Behandling af Martensen (Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger, en Samling Breve udg. af Aage Friis og P. Munch, II, 315).

²) Der sigtes formentlig til Johannes Koks under Pseudonymet »Petræus« udgivne »En og tyve Breve om Biskop Martensens kristelige Ethik«, 1878. — Aaret efter blev Martensen taget i Forsvar over for D. G. Monrad af Provst F. V. Andersen i dennes »Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens »Den christelige Ethik«« S. 185 ff.

lade trykke mindst muligt. De vil derfor ikke misforstaa mig, naar jeg indskrænker mig til at bemærke, at efter mit Skjøn vil det standse vort Statslivs Væxt, om man søger at føre vort konstitutionelle Liv ind paa et Spor, der er i Strid med den europæiske Udvikling, og at den provisoriske Finantslov er blevet et Vendepunkt for min Opfattelse af Partiernes Stilling. Jeg skal kun føie hertil, at det undrer mig, at den vestindiske Bevilling ikke *blot* er optaget paa Finantsloven¹.

Pastor Blicher² har et ganske særlig Talent til at gjøre Ministre vrede. Hvor var ikke Hall vred? Han fortalte mig selv, at han havde sagt til ham: »Hvor kan De tro, Menneske, at De ved at tale saaledes til mig, gjør mig tilbøielig til at indstille Dem til Befordring.« Blicher staar efter mit Skjøn snarere over end under Mellemklassen af Præster. Han er en høist ulykkelig Mand, og gaar sandsynligvis til Grunde i økonomisk Elendighed, hvis der ikke snart forundes ham Befordring.

Tør jeg sluttelig bede Deres Excellence om at være saa venlig at skaffe hurtig Resolution paa Pastor Plesners Ansøgning om Entledigelse³. Jeg vilde gerne have Thygesen til Plesners Eftermand, men veed ikke, om han vil være blandt Ansøgerne.

Endnu engang: Tak for Deres Brev!

Med udmærket Høiagtelse

allerærbødigst

D. G. Monrad.

¹) I Rigsdagssamlingen 1878—79 behandledes en Række Forslag til Bevillinger af forskelligartet Karakter til de vestindiske Øer.

²) Jvfr. S. 365—6.

³) Sognepræst i Vindeby Hans Philip Plesner (1814—82) fik Afsked 6. December 1878. Til hans Eftermand udnævntes 7. Februar 1879 den S. 362 nævnte D. J. A. Bechmann.

33.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 3 Jan. 1879.

Jeg vil dog ikke lade det nye Aar blive ældre, inden jeg sender Deres Excellence min hjertelige Tak for al i det gamle Aar viist Velvillie. Særlig maa jeg takke Dem for Bornholms Kirker¹, og saa for de 600 Kroner til Askø og Østofte Kapellani². De kom 1ste Juledag og vare mig en høist kjærkommen Julegave. De bedes at sørge for, at jeg ogsaa, naar det nu begyndte Aar ender, kan have ret meget at takke Dem for. Hertil vilde jeg regne en lille Hjælp til Pastor Koch til Fortsættelse af hans Studier i de kjøbenhavnske Arkiver³.

Glædeligt Nytaar for Dem og for, hvad der er Dem kjært.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

¹) »Bornholms ældgamle Kirkebygninger opmaalte og undersøgte under Ledelse af Hans J. Holm«, Kbhvn. 1878.

²) Ved Skrivelse af 23. December 1878 havde Ministeriet meddelt Biskop Monrad, at der af Stiftsmidlerne var tildelt Sognepræsten paa Askø Peter Villiam Møller-Holst (1839—1929), siden i Kippinge-Braurup, og Kapellan pro loco i Østofte-Bandholm Christian Theodor Thomsen (1845—1920), siden Sognepræst i Vallensved, hver 300 Kr. (Kultusministeriets 1. Departement, Brevbog 1878 Nr. 3291).

³) Kirkehistorikeren, senere Provst, L. Koch (jvfr. S. 382) ansøgte 1878 om en Understøttelse til kirkehistoriske Studier. Monrad havde i sin Paategning paa Kochs Ansøgning varmt anbefalet ham hertil. Blandt andet hedder det her: »Ansøgeren har ved sit Skrift om Balle viist, hvad han kan præstere, og der kan neppe være nogen Tvivl om, at hvis hans Ønske opfyldes, da vil dette bringe Videnskaben Udbytte. Der er ikke mange Geistlige, hos hvem der er en saadan videnskabelig Aare som hos Pastor L. Koch«. (Kultusministeriets Arkiv, 3. Ekspeditions kontor, Sager vedr. videnskabelige og Rejse-Understøttelser (Rigsarkivet)).

34.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. 21 Marts 1879.

Jeg har hørt Herthel¹ prædike een Gang, talt med ham en Times Tid, og talt om ham med Sognepræsten. Dette er alt mit Kjendskab til ham. Han gjorde Indtrykket paa mig at være besjælet af sand Begeistring, og at Kristendommen var ham en Livssag, for hvilken han var rede at offre Alt. Hermed stemmede saavel hans Prædiken som Sognepræstens Yttringer.

Apostlene ansaaes for berusede, til Paulus sagdes: Du raser²; der vil altid over Begeistring være et Skin af Af-sindighed. Hermed være dog ikke negtet, at der er noget berettiget i Deres Excellences Opfattelse. Ogsaa jeg kan ikke frigjøre mig for det Indtryk, at der er noget Gjærende og Excentrisk ved Manden. Der er to Omstændigheder, der medvirke hertil. Den ene er, at hans Forlovede har slaaet op med ham. Den anden, at han maaske har faaet noget for høie Tanker om sig selv ved den Stilling, han har indtaget i Missionssagen³. Jeg er imidlertid overbevist om, at han vil blive en dygtig Præst, og vilde blive meget glad ved, om han ansattes her i Stiftet og ikke for langt fra Nykjøbing.

Dette er et foreløbigt Svar. Jeg skriver til Pastor Willemoes i Vester-Ulslev⁴, der kjender ham, og vil se at faa Leilighed til at høre ham endnu en Gang. Resultatet skal

¹) Formentlig Ludvig Vilhelm Hertel (1844—1909), der havde virket som Hjelpepræst en Række Steder, saaledes i Lolland-Falsters Stift i Holeby-Bursø og i Hunseby. Han blev 10. Juli 1879 Sognepræst i Vejerslev-Blidstrup, siden i Brænderup-Ore.

²) Act. 2, 13; 26, 24.

³) Allerede tidligt var Hertel blevet draget ind i Arbejdet for Santalmissionen og virkede fra 1877 som Sekretær i Den danske Komité for Santalmissionen.

⁴) Sognepræst i Vester Ulslev, siden i Fuglse-Krønge, Joachim Godske Willemoës (1828—1901).

blive meddelt Deres Excellence, idet jeg dog haaber, at De ikke vil lade hans Befordring vente paa denne yderligere Meddelelse.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

35.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 28 Ap. 1879.

Jeg er Deres Excellence meget forbunden for Deres Brev af 16 d. M. Jeg har aldeles ikke hørt noget om Sagen, og har, for ei at forurolige, ikke omtalt den til Nogen. Kun til Deres Excellence betroer jeg min inderste Overbevisning: Man bør ei flye fra det Ansvar, man maatte have paadraget sig. Al Skyld væltes paa den Fraværende.

Jeg tillader mig indlagt at sende det fra Pastor Villemoes modtagne Brev, der ei ønskes remitteret. Jeg har tøvet med at afsende det, fordi jeg har haabet atter at faa Leilighed til at høre Hertel, men sender det nu, da jeg seer, at Haabet i alt Fald for det Første ei vil blive opfyldt.

Pastor Jespersen, hans nærmeste Foresatte og Embedsbrødre vente med Længsel paa, at hans Ansøgning om Afsked bliver bevilget¹. Hvad der iøvrigt ligger mig paa Hjertet, forbeholder jeg mundtlig Samtale. Jeg haaber at faa Ministeriets Tilladelse til en Kjøbenhavnsreise i Begyndelsen af Juni.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

¹) Sognepræst i Utterslev siden 1832 Hans Anker Jespersen (1803—85) fik 2. Juli 1879 Afsked.

Vedlagt: Efter Deres Høiærværdigheds Anmodning tillader jeg mig herved at meddele, at Pastor Hertel i Holeby, efter min bedste Overbevisning, er en christelig nidkjær Præst, der i den korte Tid, han har virket her paa Egnen, har samlet Menigheden om sig, og ifølge Udsagn af Kirkefolk der i Sognet til mig har virket til megen Glæde for dem i Kirken og ved Bibellæsninger. — Her i Vester Ulslev ved et Missionsmøde i December vare vi meget glade saavel ved hans christelige og tiltalende Beretning i Kirken som ved hans elskværdige og livlige Deltagelse i Discussionen ved Eftermiddags Mødet. —

Vester Ulslev 22. Marts 1879.

Underdanig

G. Willemoes.

36.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 4 Juni 1879.

Jeg beder Deres Excellence ikke tage mig det ilde op, at jeg sender Dem indlagte to Breve, der ikke ønskes remitterede¹. Jeg føier mine indstændige Bønner til Pastor Jespersens.

Deres med udmærket Høiagtelse

ærbødigst hengivne

D. G. Monrad.

37.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 1 August 78 (o: 79)².

Det er saa længe siden, jeg har skrevet til Deres Excellence, at jeg nok antager, at det kan gaa an at lægge

¹) Findes ikke vedlagte.

²) Monrad har ganske vist skrevet »1878«, men dette maa være en Distraktionsfejl for »1879«. Dels tyder Blækkets Farve paa, at Brevet

et Par Øieblik Beslag paa Deres Tid. Jeg har en Bøn, en Forespørgsel, en Tak og Forklaring.

Bønnen gaar ud paa, at De vil tage det i Deres Haand, at Stiftsprovsten og Pastor Winther i Slemminge faa Afsked til den af dem ansøgte Tid¹.

Forespørgslen er, om Pastor Christiani kan have Udsigt til at faa Garnisons-Embedet i Kjøbenhavn², om han søger det, og om det overhovedet kan nytte ham at søge Ansættelse i Kjøbenhavn. Udsigt til mulig Ansættelse har sat ham i febrilsk Uro. Snart anser han Haabet som sikkert, snart tror han at maatte opgive det. Et bestemt Ja eller Nei, forsaavidt et saadant kan faaes, vilde virke yderst velgjørende. Det er sikkert, at han passer langt bedre til at være Præst i Kjøbenhavn end i en Kjøbstad, hvor hans mange Kanter fremkalde Rivninger og Misforhold. I Kjøbenhavn betyder Saadant mindre, thi man staar hinanden fjernere, og lader det gaa ind af det ene og ud af det andet Øre, hvad man i Provindsen hugger ind paa Stentavler. Manden er særdeles begavet, og jeg er overbevist om, at han vilde samle en stor Tilhørerkreds. Som Politiker er han betydningsløs saavel i den ene som anden Retning. Hans Sammenstød med Lægen Lütken i Nysted³ var lutter Provinds-Smaaavrøvl, men det har skadet hans Virksomhed i Nysted. Det vilde imidlertid gavne ham, om han fik at vide, at han maatte slaa

hører ind i Brevrækken fra 1879, dels — og især — taler indre Grunde (Omtalen af det ledige Garnisonskald, Universitetsfesten) afgjort herfor.

¹) Stiftsprovst for Lolland-Falsters Stift, Sognepræst i Kettinge-Bregninge John Thomsen Gad (1800—80) fik Afsked 27. August 1879; Sognepræst i Slemminge-Fjelde siden 1835 Frederik Winther (1809—81) fik først Afsked 20. November 1879.

²) Jvfr. S. 363. Sognekaldet ved Garnisonskirke i København var ledigt efter Dr. theol. Nicolai Gottlieb Blædel, der var død 15. Juli 1879. Christiani blev aldrig forflyttet fra Nysted.

³) Praktiserende Læge i Nysted Georg Frederik André Lütken (1839—1906).

sig til Ro der, forsaavidt der ei maatte være Udsigt for ham til Befordring.

For Hertels Befordring¹ takker jeg. Det har uden Tvivl gavnet ham at staa noget i Stampe; hans Fjende er noget for store Tanker om sig selv.

Det var oprindeligt min Hensigt at tage ind til Universitetets Høitid², men jeg var noget træt af at have visiteret hele Mai, og frygtede for at blive saa overanstrengt ved en Kjøbenhavns-Reise, at det vilde skade den tilbagestaaende Del af Visitatsen. Havde jeg imidlertid vidst, at De ønskede min Nærværelse, skulde jeg have overvundet min Betænkelighed.

Pastor Blicher volder mig stor Bekymring³. Han staaar paa Randen af Fallit, og kun ved store Anstrengelser og velvillig Bistand fra flere Sider er det lykkedes mig at lodse ham over Juni Termin. Hvis Kaldet var noget større, lod der sig vel træffe et eller andet oekonomisk Arrangement.

Med udmærket Høiagtelse
Deres ærbødige og oprigtig hengivne
D. G. Monrad.

38.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 10 Okt. 1879.

Capelan Birkedal er uden Tvivl Grundtvigianer⁴, men han har en saa ren og elskelig Karakter, at jeg anta-

¹) Jvfr. S. 374.

²) Københavns Universitets 400-Aars Jubilæum, jvfr. II, 658; III, 87. Ved denne var Monrad — omend fraværende — blevet promoveret til Dr. theol. honoris causa (Edv. Holm, Beretning om Københavns Universitets Firehundredaarsfest Juni 1879 S. 106).

³) Jvfr. S. 365, 380.

⁴) Formentlig den personelle Kapellan i Stadager Uffe Birkedal (1852—1931), siden Præst for det »frie Kirkesamfund« i København.

ger, at han ogsaa vil tilfredsstille Ikke-Grundtviganerne.
Tilgiv: »Slemminge«¹.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødigst hengivne

D. G. Monrad.

39.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 3 Dcbr. [1879].

Jeg beder Deres Excellence om at være saa venlig at forunde medfølgende Piece en Plads i Deres Bibliothek².

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

40.

Fra D. G. Monrad.

[11 Dbr. 1879]³.

Det er med lidt Ængstelse, at jeg lader Overbringeren fremstille sig for Deres Excellences Aasyn. Det er i Sandhed en høist elskelig, paalidelig, grundig, beskeden, stilsfærdig, maaske lidt spagfærdig Mand⁴. Jeg maa anse det for høist ønskeligt, at han befordres, for hans egen Skyld, da hans Hang til Melankoli udvikles under de mindre heldige kirkelige Forhold i Vaalse, men ogsaa for Menig-

¹) Til Sognepræst i Slemminge-Fjelde udnævntes 27. Januar 1880 Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Fredericia Frederik Julius Dall (1824—1918), jvfr. II, 571.

²) Formentlig D. G. Monrads Skrift »Tro, Daab, Gjærning, Tilgivelse«, Kbh. 1879.

³) Paaskrift med Fischers Haand og Tilføjelsen: »Om Bolvig«.

⁴) Formentlig Sognepræst i Vaalse Johan Conrad Bolvig (1821—93), der 7. Juni 1880 forflyttedes til Fanefjord.

hedens Skyld, der efter mit Skjøn trænger til en For-
kyndelse, hvori Livsglæden er mere sprudlende.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødigst hengivne

D. G. Monrad.

41.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 26 Jan. 1880.

Da Aarets første Maaned endnu ikke er udløbet, saa kan det vel endnu gaa an at ønske Deres Excellence, at det nye Aar maa blive rigtig lykkeligt for Dem saavel med Hensyn til Deres Embedsvirksomhed som i alle andre Henseender. Hertil maa jeg føie en oprigtig Tak for al mig i det gamle Aar vist Velvillie, hvortil jeg ogsaa regner Løftet om, at De vil ikke hensætte min lille Bog i Deres Bibliothek uden at have læst den. Da jeg veed, hvor optaget Deres Tid er, kan jeg ikke andet end paaskjønne dette Løfte.

Det vilde være mig særdeles kjært, om Provst Poulsen (Thorkildstrup-Lillebrænde) snart kunde faa sin Afsked, da han er ude af Stand til at besørge sit Embede¹. Udførelsen af dettes Forretninger falder jo lidt besværlig, da der er Vakance i Tingsted². Jeg glæder mig meget over at faa Ulmer til Tingsted, hvor der [var] vakt noget religiøst Liv ved Lindberg og Kapellan Skovgaard, og som er vedligeholdet af Blicher³. Jeg er meget taknemlig for,

¹) Sognepræst i Torkildstrup-Lillebrænde, Provst Carl Ludvig Poulsen (1806—82) fik Afsked 22. Januar 1880.

²) Til Sognepræst i Tingsted udnævntes 27. Januar 1880 Kapellan pro loco i Nykøbing-Systofte Charles Vilhelm Ulmer (1846—1922).

³) Den bekendte Grundtvigianer, Dr. phil. Jacob Christian Lindberg (1797—1857) havde været Sognepræst i Tingsted 1844—57. Den S. 384 nævnte Harald Skovgaard havde været Hjelpepræst i Tingsted 1867—71. Om P. H. Blicher se S. 365, 378.

at samme Blicher fik Kjettinge. Jeg føler mig beroliget ved den Tanke, at der nu er gjort for ham, hvad der kan gøres.

Hansen (Maibølle) og Clausen (Skovlænge-Gurreby) trænge paa Grund af oekonomiske Forhold høilig til Befordring¹. Dette er vel ikke i timelig Henseende Tilfældet med Bolwig, men man kan ikke være saa mange Aar i Vaalse, uden at blive forknyt.

Hvad mig selv angaaer, da maa jeg begynde at tælle Aarene og bliver mere og mere karrig paa min Tid; jeg er som bjergtagen af Kirkefædrene, og føler mig vel derved.

Deres med udmærket Høiagtelse

ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

42.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn d. 28 Febr. 1880.

Deres Høiærværdighed!

Saasnart Schmidt Phiseldeck i Brønshøj var død², kom Orlogskapitain Lütken³ til mig for med levende Farver at skildre mig, hvor ynkeligt det i religiøs Henseende stod til i Sognet: Ph. havde prædiket Kirkerne aldeles tomme, og de, der følte religiøs Trang, var søgt andetsteds hen. Han bad indstændig om en dygtig og kraftig Mand. Saa kom Provst Schousboe⁴, der i alle Maader bekræftede Lüt-

¹) Sognepræst i Majbølle Frants Peter Trolle Priergaard Hansen (1826—1908) blev 13. Februar 1883 forflyttet til Østofte, Sognepræst i Skovlænge-Gurreby Magnus Holst Claussen (1830—91) 3. December 1880 til Vester Ulslev, siden i Idstrup. Om J. C. Bolwig se S. 379.

²) Sognepræst i Brønshøj-Rødovre siden 1864 Carl Otto Schmidt-Phiseldeck var død 26. November 1879.

³) Formentlig Ejeren af Bellahøj Orlogskaptajn, siden karakteriseret Kommandør Otto Hans Lütken (1813—83).

⁴) Provst for Smørum-Sokkelund Herreders Provsti, Sognepræst i Høje Taastrup Vilhelm Carl Schousboe (1810—91).

kens Udsagn. Derefter kom en Deputation for at skildre Nøden og anraabe om Hjælp, og senere har der været Andre. Dersom nu Menigheden i Vaalse havde staaet i en Krog under alt dette, mon den da ikke jævnlig vilde have udbrudt: »ligesaa hos os«! Men er nu dette saa, vilde det da vel have været forsvarligt at sende Brønshøi og Rødovre en Mand, der i Vaalse har anstrengt sig med samme Resultat som S. Ph. i de to nævnte Sogne? Jeg er vis paa, at De ikke vilde have anbefalet Bolvig¹, hvis De havde kjendt Tilstanden i Brønshøi. Er B. ikke moden til at gaae af? Til Brønshøi er igaar beskikket Koch².

Pastor Møller i Søndervelling³ har sendt mig hoslagte Udkast til en ny Alterbog, og med hans Tilladelse er jeg saa fri atter at oversende Dem Udkastet, overbeviist om, at det derved er i gode Hænder. Jeg vilde dog ikke have besværet Dem dermed, hvis Haandskriften ikke havde været læselig.

Med udmærket Høiagtelse

Fischer.

43.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 2 Juli 1880.

Hvis Deres Excellence skulde have travlt eller være træt eller gnaven, naar De aabner dette Brev, da bedes De henlægge det til et frisk, glad, ledigt Øieblik, thi det gjør særligt Krav paa Deres Taalmodighed.

1) Ved Dahlerups⁴ Sag og ved mine egne Erfaringer

¹) Jvfr. S. 379.

²) Den bekendte Kirkehistoriker, senere Provst Hans Ludvig Schielerup Parelius Koch (1837—1917), siden i Glostrup. Om Kochs Forhold til Fischer se L. Koch, En gammel Præsts Erindringer S. 103—4.

³) Sognepræst i Velling, siden i Birkerød, Theodor Kristian Fabricius Møller (1842—1934).

⁴) Under 19. Januar 1880 var der blevet beskikket en personel Ka-

her i Stiftet er min Opmærksomhed blevet henledt paa følgende Spørgsmaal: Vilde det ikke være rigtigt at fastslaa som en almindelig administrativ Regel at fritage de Præster, der have Pension at svare til Formand, for Afdrag paa Embedsgjeld? For Forrentning kan de naturligvis ei fritages. Jeg tænker særlig paa Gedesby-Skjelby, hvor Koch havde meget ondt ved at finde det daglige Brød¹.

2) Provst Petersen i Nakskov og Pastor Pontoppidan i Holeby søge Afsked². Det vilde være mig særdeles kjært, om de kunde faa den til den i Ansøgningerne begjærede Tid.

3) Jeg har opfordret Willemoes i Vesterulslev³ til at søge Nakskov. Vel kunde jeg ønske, at han havde noget mere theologisk Studium, og at han havde større Tanke-Dybde i sin Prædiken; men hans Forkyndelse er ren og varm, han har et mærkværdigt Talent til at faa Kirken fyldt, hans venlige Væsen og personlige Elskværdighed drager Menneskene til ham. Jeg er derfor overbevist om, at Nakskov-Branderslev vilde være vel tjent med ham. Deres Excellence kan selvfølgelig ei sige Noget, før alle Ansøgninger ere indkomne, og selv om De vilde det, kan De ikke binde Dem ved noget Løfte. Jeg beder blot om et Ord, der giver V. noget Haab. Han ønsker nemlig at søge nogle andre Præstekald, hvis der ei er nogen Udsigt for ham til at faa Nakskov.

pellan for Sognepræsten i Øster Ulslev-Godsted siden 1835 Christian Georg Dahlerup (1807—88).

¹) Jvfr. S. 382 og L. Koch, En gammel Præsts Erindringer S. 112—13.

²) Den S. 344 nævnte Provst C. S. Petersen fik Afsked 22. Juli 1880, Sognepræst i Holeby-Bursø Otto Reinhold Emil Pontoppidan (1817—83) 17. September s. A.

³) Den S. 374 nævnte J. G. Willemoës fik ikke Nakskov-Branderslev, men blev 24. September 1880 Sognepræst i Fuglse-Krønge. Til Nakskov udnævntes 2. Oktober 1880 Sognepræst i Øls-Hørby-Døstrup Carl Frederik August Nielsen (1836—1912), siden i Magleby i Møenbo Herred.

4) Jeg er Dem meget taknemlig for Bolvigs Forflyttelse¹. Dersom han kan rette sig, — og det haaber jeg, — efter det Tryk, han har faaet i Vaalse, saa vil Phanefjord blive særdeles tilfreds med ham. Nu gjælder det om at finde en brav Præst til Vaalse. Jeg har tænkt paa Davidsen, Cap. til Skjørringe etc.², men omendskjønt hans Prædiken er varm og vækkende, saa er han endnu for gjærende til ret at passe til Vaalse. Jeg har skrevet til Skovgaard i Sæby³, men han vil ikke søge Vaalse. Jeg har tænkt paa Thygesen i Skibet, men han kom først ifjor til Skibet. Jeg er blevet staaende ved Thygesen i Østerbrønderslev-Hallund⁴, der har været over 4 Aar i dette Embede, og skriver derfor til ham idag om at søge Vaalse. Skulde imidlertid Deres Excellence, der har et langt mere omfattende Kjendskab til Landets Præster end jeg, kunne finde en endnu mere haabefuld Ansøger end Thygesen, da vil det være mig særdeles kjært, om De vil give ham Fortrinet, da det ene er mig kaldet om at gjøre.

5) Jeg har ikke faaet Underretning fra Ministeriet om Levinsens Kaldelse til Præst ved de Classenske Boliger⁵.

6) Vi længes meget efter at faa Resolution paa Sagen om Offrets Afløsning hersteds⁶.

¹) Jvfr. S. 379.

²) Residerende Kapellan i Tirsted-Skørringe-Vejleby Christian Theodor Davidsen (1842—1916), siden Sognepræst i Øster Velling-Helstrup-Grensten, kom ikke til Vaalse, hvortil 2. September 1880 udnævntes Sognepræst i Nors-Tved Johan Philip Emil Madsen (1831—1905).

³) Sognepræst i Sæby, siden i Slangerup-Uvelse, Harald Skovgaard (1834—1921).

⁴) Om G. E. F. Thygesen i Skibet og J. B. G. Thygesen i Øster Brønderslev se S. 360—1.

⁵) Personel Kapellan i Holeby-Bursø Johannes Levinsen (1853—84) blev 25. Maj 1880 Præst ved de Classenske Boliger.

⁶) Ved Resolution af 23. August 1880 bifaldt Kongen, at Højtids- ofret for Sognepræsten og Kordegnen i Nykøbing F. afløstes for et Tidsrum af 5 Aar fra 1. Januar 1881 at regne med henholdsvis 1250 og 600 Kr. aarligt (Kultusministeriets 1. Departement, Brevbog 1880 Nr. 2260—63).

Mit Hjerteonde udvikler sig rask, men jeg arbejder frimodig, som om jeg skulde leve en halv Snes Aar. Det er naturligt, at jeg har vendt Øinene fra det jordiske Fædreland.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og hengivne

D. G. Monrad.

[*Paa et særligt Ark:*]

P. S.

Kippinge 3 Juli 1880.

En Deputation fra Vaalse anmodede mig idag om at anbefale et Andragende fra Menigheden om at faa Zahle til Præst¹. Jeg svarede, at jeg ikke kunde anbefale dette Andragende til Ministeriet,

Fordi Vaalserne aldeles ikke kjendte Zahle som Prædikant;

Fordi Zahle vel havde en venlig, godmodig Karakter, men uklare Tanker;

Fordi det sjældent lykkes for en Mand, naar han begynder en ny Livsgjerning efter det 50de Aar;

Fordi Z. havde været meget kort i sit nærværende Embede;

Fordi en Menighed ei kunde være tjent med, at dens Præst var Rigsdagsmand.

44.

Fra D. G. Monrad.

Nykjøbing p. F. den 14 Aug. 1880.

Hvorvidt en Biskop skal befinde sig vel eller ilde i sit Embede, beroer for en stor Del paa det Forhold, hvori han staar til den kirkelige Magthaver. Og naar jeg nu

¹) Folketingsmand, Sognepræst i Rubjerg-Maarup Peter Christian Zahle (1825—98) blev 29. September 1881 Sognepræst i Vallensved.

seer tilbage paa de Aar, i hvilke Deres Excellence har været Cultusminister, saa maatte jeg være meget utaknemlig, om jeg ei levende paaskjønnede al den trofaste Velvillie, som De har vist mig. Jeg har ingen Anelse om Grunden til Deres forestaaende Afsked, — Begivenhederne foregaa jo hos os paa en byzantisk, orientalsk Maade, — men derom kan De være forvisset, at det ikke alene er Deres Venner, der føle Harme over, at man nu lader sparke til den Mand, hvis Tjeneste man i saa lang Tid har brugt.

Med udmærket Høiagtelse

Deres ærbødige og forbundne

D. G. Monrad.

45.

Fra J. C. H. Fischer.

Kjøbenhavn d. 13 Nov. 1880.

Deres Høiærværdighed!

Efter at jeg var gaaet af som Minister, har jeg holdt mig meget tilbage, for at det ikke skulde faae Udseende af, at jeg vilde regjere endnu. Jeg reiste derfor paa Jagt i Jylland, og efter Hjemkomsten har jeg hidtil stoppet Fugle ud, læst Aviser, spadseret, kort hvad jeg kunde have Lyst til af ganske uskyldige Ting, men ikke en Gang gjort Visit, hvor dette med noget Skin af Grund kunde tillægges en mulig Tendents. Jeg har da hellerikke sagt Martensen Farvel eller talt med ham siden min Afgang.

Men nu traf det sig saa, at jeg maatte tale med ham i en Slægtninges Ærinde, hvorfor jeg gjorde ham et Besøg i Tirsdags. Han overraskede mig ved en meget forekommende Modtagelse, og jeg fik en lang Samtale med ham om adskillige Folkekirken vedrørende Anliggender. Herunder fik jeg Leilighed til at erindre ham om, at han saa bestemt havde afviist Tanken om at holde periodiske Møder af Biskopperne til Overveielse af kirkelige

Spørgsmaal, da jeg engang (paa dertil af Dem given Anledning) fremsatte Tanken derom for ham¹. Men min Forundring var ikke ringe, da M. slet ikke vilde vedkjende sig dette, og paa min gjentagne Forsikkring om Rigtigheden yttrede, at det maatte han have gjort i en øieblikkelig Disposition, hvorom han nu ikke havde bevaret nogen Erindring. Han beklagede dette, da det var hans Overbeviisning, at i Mangelen af en Forfatning for Kirken noget Godt kunde have været udrettet ved saadanne Sammenkomster. At jeg, som Forholdene nu ere hos os, ikke er aldeles sikker derpaa, har jeg formodentlig udtalt for Dem, ligesom jeg sikkert har meddeelt Dem M.s bestemte Afslag. Jeg beder Dem derfor nu ogsaa at modtage en Efterretning, der staaer i Strid med min tidligere, som — men uden min Skyld — maa stemples som mindre paalidelig, naar hensees til Martensens virkelige Mening.

Med Tak for Deres sidste velvillige Brev forbliver jeg
 Deres med sand Høiagtelse hengivne
 Fischer.

H.

BREVE FRA BISKOP HANS JØRGEN SWANE,

NR. 1—7.

I.

Viborg d. 20 Novbr. 1877.

Deres Excellence!

Til den Taksigelse, som jeg idag for 14 Dage siden fremførte for den Meddelelse, som jeg da mundtligt modtog fra Deres Excellence, maa jeg idag tillade mig at forebringe min ærbødigste og hjertelige Tak for den Bevaagenhed, De har bevist mig, derved at jeg fra Deres Excellences egen Haand har erholdt den betydningsfulde

¹) Jvfr. S. 358, 361.

Efterretning om, at Hs. Majestæt har beskikket mig til at være Biskop Laubs Efterfølger¹. Det er mit Haab og min Bøn, at jeg maa befindes nogenlunde værdig til den Tillid, der er vist mig, og at saaledes Deres Excellences Ønske om Velsignelse for mig og det Stift, som vil blive mig betroet, maa gaa i Opfyldelse.

Deres Excellences med største Høiagtelse ærbødigste
J. Swane.

2.

Viborg d. 18 Februar 1878.

Deres Excellence har ønsket at erfare min Mening om, hvor vidt Clausen i Hersom maatte egne [sig] til Sognepræst i Pjedsted², hvor der særligt maa ønskes en Mand med Kraft og som ikke er Grundtvigianer.

Jeg har i den Anledning den Ære at bemærke, at Clausen — som ikke er Grundtvigianer — efter mit Kjendskab til ham neppe egner sig til at stilles paa en exponeret Post, hvor der af den ene eller anden Grund kræves mere fremtrædende Evner i Henseende til Kraft eller Intelligents. Idet jeg afgiver denne Udtalelse efter bedste Skjønnende, vilde det være stor Uret mod Manden, om jeg derved *overhovedet* forhindrede hans Befordring, hvortil han er meget trængende, og hvortil jeg mener at burde anbe-

¹) Daværende Stiftsprovst over Viborg Stiftsprovsti og Sognepræst ved Viborg Domkirke samt i Asmild og Tapdrup Hans Jørgen Swane var den 17. November 1877 blevet udnævnt til Biskop over Viborg Stift fra 1. Maj 1878 at regne. Man formodede, at Fischer havde haft saa stor Hast med denne Bispeudnævnelse for af Hensyn til en eventuel anden politisk Konstellation »at forebygge en Grundtvigianers Udnævnelse« (Andreas Frederik Kriegers Dagbøger VI, 279).

²) Sognepræst i Hersom-Bjerregrav-Klejtrup Jens Thomsen Clausen (1823—1902) forflyttedes 27. Januar 1879 til Øde Førslev-Sneslev. Til Sognepræst i Pjedsted-Gaarslev udnævntes 28. Februar 1878 Peter Ammundsen (1836—89), hidtil i Nørre Felding-Tvis.

fale ham paa det Bedste som en pligtopfyldende og samvittighedsfuld Præst, der vistnok saare vel vil kunne gjøre Fyldest i ethvert Embede, hvor Forholdene ere jævne.

Deres Excellences med største Høiagtelse ærbødigste
J. Swane.

3.

[Udat. o: 1878].

Idet Besættelsen af Taarup, Kvols og Borris Sognekald¹ vil være nær forestaaende, giver jeg mig den Frihed i største Ærbødighed at henlede Deres Excellences Opmærksomhed paa, at særegne Omstændigheder gjøre det særdeles ønskeligt, at den Mand, som beskikkes til Embedet, ikke er Grundtvigianer og derhos er en kraftig og dygtig Mand. De paagjældende Menigheder, som i deres Helhed ere af det gode gamle jyske Stof, have nemlig i en af Skolerne en Lærer, Ravn², som, udrustet med ikke almindelige Evner og stor Ihærdighed, propaganderer en modbydelig Blanding af grundtvigiansk og venstreagtigt Uvæsen, saa at der er stor Trang til en Præst, som ved sin Forkyndelse kan samle Menigheden, standse den begyndende Sognebaandsløsning og ved sin Personlighed danne en Modvægt mod den Indflydelse, hvilken Ravn mere og mere udøver i disse Sogne. Hvorvidt Ravns An-

¹) Taarup-Kvols-Borris var ledigt efter Jørgen Carl la Cour (1833—1901), der 17. Januar 1878 var blevet forflyttet til Fjellerup-Glæsborg, siden i Haarslev-Tingjellinge. Til hans Efterfølger udnævntes 22. Marts 1878 Valdemar Bille (1844—1906), siden i Maarslet, der tilhørte den grundtvigske Retning. Om denne Mand se P. E. Benzon, Af mine Minder fra Viborgegnen I, 85—7.

²) Lærer i Borup Christian Henrik Ravn (1844—1926), udpræget Venstremand, 1879—1913 Medlem af Folketinget (jvfr. H. Wulff, Den danske Rigsdag S. 268—9; N. Bransager, Den danske Regering og Rigsdag 1901 S. 401—7).

masselse gaaer, vil ses af det vedlagte Brev fra ham, som han har tilsendt Hjælpepræst Nielsen her i Viborg¹, som tænkte paa at søge Embedet, men desværre opgav det af Frygt for dets meget ringe Indtægter.

Jeg har næret Betænkelighed ved at bebyrde Deres Excellence med denne Henvendelse, fordi jeg maa sige mig selv, hvor stor Vanskeligheden maa være ved at forsyne et saa ringe aflagt Embede med en Mand, om hvis særdeles Qvalification der tør næres Haab, men Hensynet til, at Ravn er en Person, som er istand til at gjøre megen Skade, og som derfor saavidt muligt bør mødes af en Modstand, der formaaer at tage Kampen op paa rette Maade, har overvundet min Betænkelighed.

Deres Excellences med største Høiagtelse ærbødigste

J. Swane.

Vedlagt findes følgende Brev:

Borup d. 26de/2—78.

Herr Pastor Nielsen!

Da det idag er kommet til min Kundskab, at De vil søge Embedet her i Taarup-Kvols-Boriits, saa vil jeg give Dem det venlige Raad, at De ikke søger det, dersom De ikke fuldtud slutter Dem til den grundtvigske Retning; thi den i christelig og folkelig Henseende bevidste Del af Befolkningen slutter sig til den Side og den bedste Del af Ungdommen er paavirket i samme Retning.

ærbødigst

C. H. Ravn.

Lærer.

¹) Hjælpepræst ved Søndre Sogns Kirke i Viborg Jørgen Christian Joachim Nielsen (1847—1923), siden Sognepræst i Næsby-Tyvelse.

4.

Viborg 11 April 1878.

Deres Excellence!

Til min allerærbødigste Tak for den mig fra Deres Haand tilflydte Meddelelse om Mollerups¹ Umulighed med Hensyn til Viborg tillader jeg mig i Tillid til den Velvillie, hvorpaa De har givet mig Beviser, at føie følgende Anmodning, for hvilken jeg beder om et gunstigt Øre.

Der er blandt de fem øvrige Ansøgere om Stiftsprovstiet Ingen, hvem jeg med den rette Tillid kan anbefale. I Betragtning af Embedets Beskaffenhed og Betydningen af at erhverve en virkelig kvalificeret Mand dertil drister jeg mig derfor til at bede Deres Excellence om, at det maa tillades mig — ved at rette en Opfordring til Schousboe ved Garnisonskirken² — at meddele ham, at en Ansøgning fra ham endnu vil kunne modtages. Jeg skal tillade mig at udtale, at Schousboe fra sin tidligere Stilling her i Viborg er mig nøie bekendt som en saa klarttænkende Mand, saa practisk dygtig og virksom og derhos saa besindig og human, saa *tactfast* i sin Optræden, at han, da han dertil besidder betydelige Gaver som Prædikant og ypperlige Kundskaber, er som skabt for den paagjældende Stilling og uagtet sin forholdsvis unge Alder, 37 Aar, vil vide at beklæde den med Ære.

Dersom Deres Excellence vil bevise mig den Gunst med to Ord at meddele mig, at en Ansøgning fra Schous-

¹) Formentlig Janus Severinus Mollerup (1824—1900), Sognepræst i Tæbring-Outrup-Rakkeby, der 6. April 1878 forflyttedes til Houlbjerg-Granslev og kort efter blev Provst for Lysgaard-Hids-Houlbjerg Herreders Provsti. Jvfr. II, 617, 618, 620—2, 623, 629, 670. Stiftsprovstiet i Viborg var ledigt efter Biskop Swane og blev 29. April 1878 besat med Laurits Severin Sørensen (1826—89), siden i Kjeldby.

²) Sognepræst ved Garnisonskirken i København Vilhelm Carl Schousboe (1841—1900), siden Biskop over Aalborg Stift, havde 1868—75 været Kateket og Inspektør ved Borger- og Almueskolevæsenet i Viborg.

boe endnu vil kunne modtages, vil jeg henvende mig til ham og begjære en eventuel Ansøgning indgivet inden ganske faa Dage. Hvis Deres Excellence ikke er istand til at opfylde min Bøn, eller hvis Schousboe ikke er til-sinds at indgaa paa min Opfordring, skal jeg have den Ære ufortøvet at udpege den af Ansøgerne, som efter Omstændighederne nærmest maa ønskes af mig.

Sluttelig beder jeg Deres Excellence tilgive, at jeg bebyrder Dem, men da jeg af Erfaring véd, hvorledes Stiftsprovsten er af Betydning for saagodtsom alle Forhold her i Byen, kan jeg ikke undlade det Forsøg, jeg her har gjort paa at faa en dygtig og i enhver Henseende tactfast Mand hertil.

At det trækker lidt ud med Embedets Besættelse, er næppe af saa stor Betydning, da Vacancen først indtræder den 1 Mai og vil blive betydelig kortere, end Tilfældet sædvanlig er.

Deres Excellences med største Høiagtelse ærbødige
J. Swane.

5.

Viborg d. 22 April 1878.

Deres Excellence!

De har ved Deres Brev af 20de og ved den Maade, hvorpaa De har behandlet den paagjældende Sag, ført mig ud over Vanskeligheden og gjort mig til Deres taknemmelige Skyldner.

Idet jeg dristede mig til at henvende mig til Dem med en Henstilling af en ganske extraordinair Art, skete det i Følelsen af det store Ansvar, som laa paa mig, og det Mislige ved at udpege en af de nu tilbage værende Ansøgere, saalænge jeg manglede den fulde Tillid til den af disse, som forøvrigt forekom mig mest egnet til Stiftsprovstiet¹. Denne Mand er Sørensen i Ulsø, og det er mig

¹) Jvfr. S. 391.

en stor Tilfredsstillelse at erfare, at Deres Excellences Skjøn stemmer med mit. Med Hensyn til Sørensens Gaver og Dygtighed var jeg paa det Rene, men jeg var i Tvivl, om der var det rette Hold ved ham. Denne Tvivl maa nu være overvundet ved den Udtalelse fra Biskop Martensen, som Deres Excellence har fremkaldt, og jeg vilde som Følge heraf anse enhver yderligere Forhandling fra min Side i denne Sag for ikke passende.

Idet jeg derfor tillader mig idag at indgaa med en officiel Henstilling Sørensen vedkommende, gjør jeg dette med den beroligende Bevidsthed, at Biskop Martensen, som maa kjende S's Personlighed, indestaaer for denne, og i det Haab, at Sagen saaledes faaer et godt Udfald.

Naar jeg om ikke lang Tid kommer til Kjøbenhavn, skal det være mig en Ære og Glæde mundtligt at bringe Deres Excellence min hjertelige Tak for Alt denne Sag vedrørende.

Med største Høiagtelse Deres ærbødigste

J. Swane.

6.

p. t. paa Visitats i Nibe d. 21 Sept. 1879.

Deres Excellence

bedes modtage min oprigtige Tak først for Krarups Befordring¹, dernæst for Deres Brev af 18de, hvormed De har beæret mig.

Det hører til de tunge Ting ved mit Embede ofte at se Præster i det fattige Viborg Stift i meget trange Kaar og ikke sjældent at finde saadanne Kaar, hvor Præsten er en virkelig dygtig Mand. Dette gjaldt Krarup, og hans Befordring er mig derfor en sand Glæde. At de kirkelige Forhold i Ubby, hvilke jeg kjender nogenlunde nøie, ere

¹) Nikolaj Thure Krarup (1835—1930), Sognepræst i Vilsted-Vindblæs, var 15. September 1879 blevet forflyttet til Ubby, siden i Aastrup.

vanskelige, ængster mig ikke, da jeg er sikker paa, at Krarup ved sin Gediegenhed meget snart vil vinde Menighedens Tillid. Naar han ved at præsentere sig for Deres Excellence for at takke sandsynligvis vil have et noget keitet Præg, beder jeg forud bemærket, at han ikke er hjemme i et Audientsværelse, men i sin Kirke og sin Menighed.

Hvad min gamle tro Kirketjener angaaer, beder jeg undskylde, at jeg har uleiligtet Deres Excellence med ham¹; han vil forhaabenlig kunne hjælpes ved en eller anden Stiftelses Midler herovre, dog ikke ved Stiftets offentlige Midler, da de i disse Aar ere stærkt engagerede ved nye Præsteembeders Oprettelse.

Deres Excellences med største Høiagtelse ærbødige
J. Swane.

7.

Viborg den 13 August 1880.

Deres Excellences idag modtagne Afskedshilsen er det mig en kjær Pligt at besvare med Udtalelsen af min oprigtige Tak for den velvillige Imødekommen, som jeg stedse har fundet hos Dem i ethvert Embedsanliggende.

Med Høiagtelse
J. Swane.

TILFØJELSE

Efter at ovenstaaende var sat, har Professor Aage Friis som 7. R. III af »Danske Magazin«, 1940, udgivet en Brevveksling mellem A. F. Krieger, D. G. Monrad og P. Vedel 1846—88. Man vil heri for Aarene 1875—80 finde forskellige Ytringer af Monrad, der nærmere belyser et og andet i de i det foregaaende trykte Breve, saaledes om Monrads levende Interesse for Sukkerfabrikken »Lolland« og Brødrene Frederiksen

¹) Der er formentlig Tale om en ikke-officiel Henvendelse.

(anførte Værk S. 278—9, 305), om Udgivelsen af hans »Politiske Breve« (sst. S. 318), om hans ivrige Studium af Kirkefædrene (sst. S. 290, 319, 322, 325) samt om Almueskolevæsenet (sst. S. 317, 322—3). Efter det S. 317 anførte, ser det ud til, at Monrads Brev af 12. Oktober 1877 til Fischer først har været tilstillet Krieger til fortrolig Gennemlæsning. S. 315 findes Omtale af forskellige Angreb paa Fischers Privatliv.

Efter velvillig Meddelelse fra Hr. Biskop J. Ammundsen, Nykøbing F., kan det efter Ordinationsprotokollen oplyses, at de fire Ordinander, som Biskop Monrad mindes med Velvilje S. 359, blev ordinerede den 23. November 1877 og var 1) Theodor Frederik Laurentius Larsen (1850—1916), personel Kapellan i Vesterborg-Birket, siden Sognepræst i Sørbymagle-Kirkerup, 2) Frants Ludvig Petersen (1850—1910), Kateket og Førstelærer i Nakskov, siden Sognepræst i Lunde, 3) Peter Martin Christian Petersen (1847—1911), personel Kapellan i Nakskov-Branderslev, siden Sognepræst i Viskinde-Aunsø, 4) Jens Theodor Nicolai Løgstrup (1853—1933), personel Kapellan i Nørre Alslev-Nørre Vedby, siden Sognepræst i Nyborg.

Smaastykker.

VII.

BIDRAG TIL VENDSYSSELS PRÆSTEHISTORIE

Af C. Klitgaard.

Gennem de Arkivundersøgelser, jeg med velvillig Støtte af *Carlsbergfondet* har foretaget gennem en Aarrække, har jeg ogsaa samlet en stor Del Stof vedrørende Præstembederne og Præsternes personlige Forhold særlig i det 17. Aarhundrede, og af dette Materiale fremlægges her lidt for Læserne.

1.

Hr. Palle Madsen i Raabjerg og Aggersborg.

I Aaret 1667 blev *Palle Madsen Tversted*, Søn af Hr. Mads Mogensen i Tversted og Ellen Pallesdatter, Sognepræst i Raabjerg efter *Mads Jensen Snedet*, og Forudsætningen var vist, at han skulde ægte Hr. Mads' Enke, *Kirsten Clavsdatter*, der var Datter af Hr. Mads' Formand *Claus Nielsen*, død 1658. Med Hr. Mads havde Kirsten Clausdatter i hvert Fald 1 Søn Claus og 1 Datter Ingeborg¹.

Palle Madsen Tversted var født i 1630erne, og til en Begyndelse førte Kirsten nok Hus for ham, i hvert Fald boede hun i en Del af Præstegaardens Stuehus; men da det ikke blev til noget med Ægteskabet mellem dem, fik Kirsten 1672 Hr. Palle til at indgaa Kontrakt med sig om den Pension, hun skulde have af Kaldet, hvilken Kontrakt han ikke efterkom, og 1673 anlagde hun derfor Sag mod ham og lod 30. Sept. Sagfører Iver Gertsen von Achen,

¹) Ekstraskattemandtallet 1660—61.

Præstesøn fra Hjørring og bosiddende i Skagen, optage Tingsvidne ved Skagens Byting om Hr. Palles Fremfærd mod hende. Præsten protesterede mod denne Vidneførsel og krævede Sagen henvist til gejstlig Rettergang, men Byfogeden lod Vidneførslen nyde Fremme. Det oplystes herunder, at Hr. Palle 1672 havde sagt til Kirsten Clausdatter, at han skulde gøre hende saa ussel og arm, saa hun skulde gaa og tigge, og kunde han ikke faa anden Ret over hende, skulde han sætte Ild paa hende. Endvidere sagde han: »Kan Guld og Penge hjælpe, skal hun faa en Fandens Færd«, og til hende selv havde han sagt: »Gjorde jeg Dig Din Ret, skulde jeg slaa Sengedøren op og give Dig af en Kæp«, hvortil Kirsten svarede: »Nej, Hr. Palle, det haver I Synd af at handle saadan mod mig, en fattig Præsteenke«.

1672 havde Kirsten stævnet ham angaaende Ægteskabsløfte, som han skulde have givet hende for at faa Kaldet, skønt. slige Løfter var imod Loven, og for at godtgøre Rigtigheden af dette Løfte, havde Kirsten indstævnet de bedste Mænd i Raabjerg Sogn for Horns Herreds Ting; men Hr. Mads gjorde gældende, at de fleste af Mændene var besvogret med Kirsten og saaledes vildige, og nogle af dem havde truet med at føre Vidner mod ham, saa han kunde blive dømt fra Kaldet. Han sagde ogsaa, at Kirsten yppede Trætte mod ham saa længe, at baade hun og han blev til gaaende Stakler, og det var foranlediget af nogle urolige Hoveder, som hun »holdt ad sig«. Præsten havde ogsaa sagt, at hvis hun ikke anderledes vilde holde Hus med ham, en fattig, enlig Mand, gruede han for, at Torden og Lynild eller Husbrand skulde fortære dem begge, thi han havde set Ild i Luften over Gaarden.

Ingeborg Laursdatter, der tidligere havde tjent i Præstegaarden, havde hørt Præstens Trusler mod Enken, og det havde Karen Nielsdatter, forhen i Præstegaarden, ogsaa. Præstegaardens Avlskarl Peder Hansen vidnede, at otte Dage før Mikkelsdag 1672 vilde Hr. Palle jage ham og de andre Tjenestefolk ud af Stuen og i Seng, og da han vilde

blive oppe og se, hvorledes det gik til i Huset, slog Hr. Palle ham i Hovedet med en Nøgle, rykkede ham i Haaret og slog ham med Stolene i Stuen. I Sommeren 1673 havde Hr. Palle slaet ham i Hovedet med en Rive, da han sad og spiste, og ti Dage før Mikkelsdag havde han pryglet ham med Næverne og slaet ham omkuld, men Morten Nielsen i Raabjerg lagde sig imellem og skilte dem ad.

Hvad disse Vidner angik, sagde Hr. Palle, at de ikke var uvildige; Avlskarlen var Kirstens Søskendebarn, Ingeborg Laursdatter var hendes Søsterdatter, Vidnet Morten Nielsen var nær besvogret med hende, og Faderen til Hans Nielsen, der ligeledes havde vidnet, var Kirstens Søskendebarn. Der var blevet vidnet, at han var en Slagsbroder, og et af Vidnerne kaldte ham »en Tyv og Morder«.

Sagen kom 1673 for Landemodet, hvor Hr. Palle blev dømt til at give Biskoppen sin Forpligt om fremtidigt at føre et skikkeligere Levned, og hvad Pensionskontrakten angik, da var den ikke efter Forordningen af 29. Sept. 1670, og Provsten med 2 Præster skulde nu mægle mellem Parterne, saa ingen af dem led Uret.

I disse Aar led Raabjerg Sogn stor Skade af Sandflugt, og 1675 frasagde Hr. Palle sig dette daarlige Kald, hvis Præstegaard ogsaa var blevet ødelagt af Sand.

Det vides ikke, hvad han derefter foretog sig, men 12. Dec. 1678 blev han kaldet til Præst i Aggersborg, hvor han 1679 fik Sag for Landemodet angaaende Pensionen til Formandens Enke *Sofie Jensdatter Bloch*.

Han gav sig her af med at kurere paa Folk, bl. a. for Forgørelse, og maatte overfor Biskoppen forpligte sig til at holde op dermed, men ved Landemodet 1693 fik Provsten i Han Herred, *Jørgen Hansen Horne* i Torslev, Ordre til at holde Øje med ham i saa Henseende, da der gik Rygter derom. Ved Visitatsen 1695 talte Biskop *Jens Bircherod* med ham i Enrum og foreholdt ham det Rygte, som gik blandt Folk om, at han anvendte en mistænkelig Kur under specie sanctitatis (Fromheds Maske) med de Syge, men Hr. Palle søgte at undskylde sig; »dog gav hans

synderlige Ord og særdeles hans sælsomme Fysiognomi« Biskoppen maadelige Tanker om ham. Ved Biskoppens Visitsats 1701 holdt Hr. Palle en besynderlig Tale om den forlorne Søn, og Biskoppen henstillede til ham at antage Kapellan, da han var affældig; men det syntes han at være uvillig til¹.

Da han 1679 om Foraaret overtog Embedet, var han ugift, og for Kaldets »Ringheds Skyld, at det kunde ikke taale Pension«, lod han sin Formands Enke tilbyde Ægteskab, »hvorpaa hun ikke var betænkt«². Han ægtede derefter *Maren Hansdatter*, der overlevede ham, og med hvem han ikke havde Børn. Han døde 9. Jan. 1703.

2.

Fra Volstrup-Hørby Sognekald.

1610 blev Hr. *Peder Nielsen* Præst i Volstrup-Hørby efter sin gamle Fader Niels Pedersens Død, og han havde vist da været Kapellan hos ham i mange Aar, idet han skal have været i Embedet her i 42 Aar og antagelig døde 1625.

I August 1620 havde han et Fald, som det synes af apoplektisk Art, og han satte det i Forbindelse med, at han havde skændt noget paa en af sine Høstkvinder, *Johanne Pedersdatter* fra Favrholt i Hørby Sogn, der havde været efterladende. I Foraaret 1621 blev han syg og lod hente Mester Hans Jensen Bartskeer fra Sæby, der dog ikke kunde kurere ham, og han sendte derfor Bud til sin antagelige »Skademand«, *Johanne Pedersdatter* og narrede hende paa en snedig og underfundig Maade til at læse over sig for Rosensygdом, idet han samtidigt havde skjult to Vidner i et Kammer ved Siden af Sengekammeret. Det ene af Vidnerne var hans Børns Huslærer *Laust Jakobsen*. Saa havde han Beviser for, at *Johanne* gav sig af med

¹) Jens Bircherods Dagbøger ved Molbech S. 306 og 389.

²) Indberetning fra ham 1690 (D. H. Wulff: Stat. Bidrag til Aalborg Stifts Historie S. 146).

Trolddom, og han rejste Sag mod hende for Trolddomsbedrift. Sagen endte med, at Nævningetinget kendte hende skyldig, og Dommen stadfæstedes af Landstinget, saa hun led utvivlsomt Døden paa Baalet¹.

Hr. Peder har selv underskrevet Præsteindberetning af 1. Maj 1625, men næppe selv affattet den, thi det hedder heri: »Den fattige, vanføre og skrøbelige Mand, Sognepræst til forskrevne Kirke, er for halvfemte Aar forleden tilslaget en meget stor Vanførsel, at han i 2½ Aar har ganget paa 2 Krykker og ikke kan komme af det Sted, han paasidder, uden en Stav i Haanden, dog ikke længere end i Huset og i Gaarden, og ikke for noget Menneskes Øjne eragtes kan samme store Vanførsel jo til sin Dødsdag at følge. Udi denne sin store Vanførsel haver han søgt mange Badskærere og Læger og derpaa anvendt Størsteparten af sin Formue, som dog ringe haver hjulpet» — og havde derfor antaget en Kapellan, som han havde overladt Anneksgaarden i Hørby.

Hr. Peder var 1614 gift med *Ingeborg Thomasdatter*, som Byfoged Poul Kock i Sæby nævnte Aar udskældte for Hore og truede med Prygl, fordi hun havde fæstet en Pige, som tjente Byfogeden, og som han trak af Vognen igen, da Præstekonen og hendes Karl vilde hente Pigen i Sæby².

Præsteparret havde som foran omtalt Børn, og en Datter var maaske *Lisbet Pedersdatter*, der var gift med Faderens Kapellan *Otto Jakobsen*, som var født i Kringelhede i Albæk Sogn o. 1589 og efter at have været Huslærer hos Fru Dorte Krabbe til Havnø i 9 Aar blev Kapellan i Volstrup o. 1622 og o. 1625 efterfulgte Hr. Peder som Præst her, død 29. Dec. 1661.

¹) De udførlige Aktstykker er efter Landstingets Dombog 1621 refereret af mig i Vendsysselske Aarbøger 1915, S. 43 ff.

²) Børglum H. Tgb. 18. Okt. 1614.

Thomas Becket og Norden.

Af Sigvard Skov.

Den 29. december 1170 var den engelske erkebisp, Thomas Becket, paa kong Henrik II's tilskyndelse blevet myrdet foran højalteret i sin egen bispekirke. Sværdhuggene i Canterburycathedralen hin decemberdag gav genlyd over den ganske kristenhed. Kunde man end være uenig med Thomas Becket om maal og midler, saa var han dog faldet som martyr for kirkens sag, brutalt myrdet paa tilskyndelse af kongemagtens repræsentant, den magt der gjorde krav paa at være den øverste og retfærdige hævder af lov og ret i landet. I flere lande udkæmpedes den samme kamp mellem stat og kirke som i England mere eller mindre aabenlyst, intet under da at beretningen om den blodige daad løb Europa rundt. Der skete undere ved martyrens grav, som gejstligheden omhyggeligt optegnede; og da det saaledes var godtgjort, at den myrdede var en hellig mand, lod helgenkaaringen heller ikke vente paa sig, i 1176 kanoniserede pave Alexander III paa lovformelig vis Thomas Becket¹, og i 1220 fejredes paa højtidelig maade »translatio«, overførelsen af erkebispens jordiske rester til helgenskrinet paa højalteret².

Langvejsfra valfartede man middelalderen igennem til Canterbury, naturligvis først og fremmest fra Storbrit-

¹) Alexander III's breve herom; epist. DCCLXXXIII—DCCLXXXVI i tomus VII af Materials for the history of Thomas Becket ed. J. B. Sheppard. (Rerum Britannicarum Medii Ævi Scriptores) London 1885.

²) Honorius III til den engelske kristenhed 25 jan. 1220; epist. DCCCVII, l. c., p. 582.

tanien, men ogsaa i stort antal fra Irland¹. Fra udlandet er det i den første tid væsentlig fra Frankrig, at pilgrimmene kommer, endvidere fra Norden, og endelig nævnes i mirakelberetningerne en biskop fra Tarsus², men han er muligvis apokryf³. Reliquier med helbredende kraft spredtes viden om, især spillede Canterburyvandet — martyrens blod spædt op med vand — en betydelig rolle. Pilgrimmene førte det med sig hjem i smaa beholdere »ampullæ« af tin eller bly, og en saadan ampulla om halsen blev tegnet paa en Canterburypilgrim som Ibs-skallen paa Santiago de Compostella og palmegrenen paa Jerusalem. Andre nøjedes dog med et lille mærke med Thomas Becket's billede⁴. De medicinske autoriteter saa dog med nogen skepsis paa disse mirakler og tillod sig at betvivle de skete helbredelser⁵; men det fik ingen videre betydning. St. Thomas-dyrkelsen bredte sig hastigt, der skal i det følgende forsøges at følge dens udbredelse i de nordiske lande.

1. Island.

Der var i middelalderen en livlig forbindelse mellem Storbrittanien og Island. Om handelsforbindelsen vidner, at man har kendt og anvendt engelsk maal i Island⁶, om den kirkelige, at der i inventarier fra islandske kirker nævnes »messubøkr enskar«. Den litterære forbindelse be-

¹) Saaledes hos William af Canterbury (Materials I). William har maaske selv været Irer, han giver ialtfald aabenlyst sine irske sympatier til kende, og viger end ikke tilbage for at fordømme kongens af paven velsignede irske politik; Materials f. hist. of Thomas Becket ed. J. C. Robertson I, p. 507. (London 1875).

²) Benedict af Petersborough, Materials II, p. 274—79.

³) Det mener udgiveren, J. C. Robertson, l. c., p. XXXIV.

⁴) Afbildet i G. M. Trevelyan: Englands Historie oversatt av A. Schou I, p. 177. (Oslo 1931).

⁵) Materials for the history of Thomas Becket II, p. XXXIX.

⁶) Biskupa sögur ed. Unger I, p. 135 (Christiania 1858) og Dipl. Isl. I, 306.

vidnes af flere sagaer, der har benyttet engelske kilder, og den formidledes af unge islændinge, der opholdt sig i England i studieøjemed. Det berettes saaledes, at den islandske nationalhelgen Thorlak¹, biskop i Skálholt 1178—93, havde studeret i Paris og i Lincoln; han vendte hjem til Island 1161 og kan saaledes ikke have kendt den engelske kirkestrid. Det kan derimod hans nevø og efterfølger Pál Jónsson², der forlod England o. 1178. Det er muligt, at han har bragt skrifter og underretninger om Thomas Becket med hjem, og det samme gælder Canterburypilgrimmen Rafn Sveinbjarnarson³, der senere skal nærmere omtales.

En ven af Rafn var Guðmund Arason, der blev biskop i Hólar. Han optraadte ganske som Thomas Becket's lærling. Han forlangte saaledes gejstligheden unddraget den verdslige jurisdiction, hvad ingen islandsk biskop havde forlangt før ham. Appel til lands lov og ret besvarede han med excommunication. Dette standpunkt maatte naturligvis føre til kamp, og som sit store forbillede blev han fordrevet fra sit bispesæde. Om Guðmund Arason er bevaret tre sagaer, af hvilke den yngste, der skildrer hans bispetid, er et særdeles dybtgaaende arbejde udført i en stadselig og velformet stil. Den antages at være forfattet af abbed Arngrim af Thingeyrar for at hævde bispens aldrig officielt anerkendte hellighed. Sagafortælleren paralleliserer stadig sin skildring med Thomas Becket's levned, ligesom der ogsaa findes direkte laan fra et eller andet vita. Han genfortæller saaledes, at før Thomas blev født, havde en viis mand (einn spakr maðr) forudsagt hans moder, at den søn, hun skulde faa, vilde blive til noget overordentlig stort⁴. Sagaen begynder med en velorienteret

1) Thórlakssaga udg. af Unger i Biskupa sögur I.

2) Pálssaga, l. c.

3) Eiríkr Magnússon mener, at Rafn har bragt skrifter om Thomas Becket til Guðmund Arason; Thómas saga erkibyskups ed. Eiríkr Magnússon II, p. XIX. (London 1884).

4) Biskupa sögur udg. af C. R. Unger II, p. 8. (Christiania 1878).

indledning om almeneuropæiske forhold, skisma, pavepolitik, osv. Tendensen og tonen anslaaes straks med disse linier: »I begyndelsen af Alexanders [III] pontificat levede hans velsignede medtjener i Herren, Thomas af Canterbury, som i sin bispetid maatte taale mange forfølgelser og plager baade paa sjæl og legeme, idet kong Henrik, endog støttet af bisperne, satte al sin magt og vælde ind imod ham, saa at han først blev gjort fredløs og landflygtig og dernæst myrdet«¹.

Ligesom Becket havde ogsaa Guðmund Arason faaet sit bispeembede ved verdslig protektion, idet han var en slægtning af den mægtige høvding Kolbein Túmasons kone. Kolbein havde da gjort sin indflydelse gældende ved valget i haab om i ham at vinde en kraftig støtte; men paa grund af Guðmunds stejle holdning kom der i stedet fjendskab imellem dem. Bispen lyste Kolbein i ban, og denne maatte da omend nølende gaa til angreb paa bispen, hvem han trods alt satte højt, han har saaledes kun rosende ord om ham i sine viser. Han forsvarede sin handlemaade med, at det var farligt baade for bispen og ham selv, at denne vilde være som bispehøvdingen Thomas i magt. Under et angreb paa bispesædet blev Kolbein dræbt af et stenkast i aaret 1208. Kolbein var paa ingen maade kirkefjendsk, hans digtning, hvoraf det meste nu er tabt, var væsentlig religiøs, han har saaledes digtet mange kvad til Guds moders ære. De islandske stormænd stod ganske uforstaaende overfor den stejle gregorianisme, selvom de nok kunde beundre det uforfærdede mod, hvormed den forfægtedes af biskop Guðmund. I live efterlignede Guðmund Arason Thomas Becket efter bedste evne, og efter hans død satte sagaskriveren ham jævnhøjt med den engelske erkebisp: »han sidder ikke i lavere sæde end Thomas erkebisp i England«². Guðmund Arason har

¹) I. c., p. 4.

²) »ok sitea eigi i legra sete en Thomas erchibikup á Englande«, Biskupa sögur udg. af Unger I, p. 454. (Christiania 1858).

dermed sikkert faaet det bedste eftermæle han kunde ønske sig¹.

Naar man ser, hvor vel underrettet man er i Island om Thomas Becket kort efter hans død, maa man antage, at de levnedbeskrivelser, som forfattedes i England efter martyrens død, ret hurtigt er naaet til Island, hvor man vistnok allerede i begyndelsen af det 13 aarhundrede paa-begyndte en oversættelse til islandsk. Oversættelsen, der benævnes Thomas saga erchibyskups², foreligger i flere redaktioner deriblandt ogsaa en norsk. Ældst er den redaktion, der betegnes som Thomas saga III, og hvoraf der kun er bevaret fragmenter. Oversættelsen følger ikke nogen bestemt af de kendte biografier, men stemmer dog mere overens med Edward Grim end med nogen anden, nogle breve og nogle jertegn er ialtfald hentede direkte fra denne kilde. Edward Grim, en sæculargejstlig, var tilstede i Canterburycathedralen, da Thomas Becket blev myrdet. Han fik sin arm alvorligt saaret, da han forsøgte at afværge det første hug der rettedes mod erkebisen. Om drabet skrev han en beretning »Passio«, som han siden udvidede til en levnedsskildring »Vita«, der er meget tendentiøs. Ganske speciel for sagaen er den efterretning, at Thomas har stammet, C. R. Unger har ikke kunnet finde den andre steder³, det er rimeligvis en islandsk tildigtning.

Noget yngre er Thomas saga II, der iflg. Unger stammer fra første halvdel af det 14 aarhundrede. Oversættelsen siger selv, at det formaal, han har haft med værket, har været, at samle den spredte viden man havde om Thomas⁴. Han angiver ligeledes sin hovedkilde, et latinsk

¹) Om sagaens billede af bispen er historisk korrekt, er et spørgsmål der falder udenfor denne undersøgelses rammer.

²) Foreligger i to udgaver; ved C. R. Unger, Christiania 1858, og ved Eiríkr Magnússon i *Rerum britannicarum medii ævi scriptores*, London 1875—85.

³) *Thómas saga erchibyskups* udg. af C. R. Unger, p. V. (Christiania 1858).

⁴) l. c., p. 295.

værk af prior Robert af Cretel, som han identificerer med Robert af Oxford, om hvem det berettes, at han fik sin tabte førlighed igen ved et besøg ved Thomas Becket's grav¹. Desuden paaberaaber oversætteren sig en bog, der rimeligvis er den efter »Quadrilogus« foretagne oversættelse, endvidere har han benyttet det i middelalderen almindeligt udbredte historieværk, »Speculum Historiale« af Vincent fra Beauvais.

En kortfattet skildring, hvoraf kun faa sider er bevaret, findes i »Heilagra manna sögur«². Denne samling bestaar af oversættelser af latinsk hagiografi, og heriblandt altsaa ogsaa en beretning om Thomas³, efter det bevarede at dømme, har den været meget kortfattet og i stilistisk henseende stærkt sammentrængt.

Endnu et fragment findes, nemlig i Mariu saga⁴. Denne saga grunder sig paa et latinsk værk, der i almindelighed tilskrives kirkefaderen Hieronymus, dog har oversætteren forøget sit stof med enkelte nye indskud, saaledes det her omtalte om Thomas Becket. Blandt jomfru Marias jærtegn findes blandt flere andre følgende, der her skal citeres i oversættelse for at give en forestilling om værkets karakter: »Det fortælles saaledes i den hellige erkebiskop Thomas legende, at kort tid efter at han havde forladt denne verden med martyrdoms sejr, og mange af hans venner var bedrøvede over hans død, sagdes det, at det forekom en hellig eneboerkvinde, som ikke forstod latin og ikke fransk, som om den fagreste kvinde, hvilken maatte være den hellige jomfru Maria, viste sig for hende og sagde paa latin disse ord, som hun ikke forstod: »Noli flere pro archipresulê tuo, quia caput ejus in sinu filij mei requi-

¹) Iflg. Unger (l. c., p. III) maaske identisk med Roger de Croyland.

²) Heilagra manna sögur I—II, udg. af C. R. Unger. (Christiania 1877).

³) l. c. II, p. 315—20.

⁴) Mariu saga udg. af C. R. Unger. (Christiania 1871).

escit«. Det kan gengives saaledes: »Græd ikke for din erkebiskop; thi hans hoved hviler i min søns favn«¹.

Om den yndest Thomas saga vandt i Island, derom vidner allerede de mange forskellige redaktioner, hvori den forekommer, men et mere direkte vidnesbyrd derom har vi i Króksfjarðarbók, der beretter om Þórgils Skade, at aftenen før han døde, lod han sig forelæse af Thomas' saga, som han satte meget højt: »Þórgils red til Hrafnagils; han blev vel modtaget, og han lod sine folk tage ophold der paa gaarden. Det blev spurgt ham, hvilken gammen man skulde have om kvelden, sagaer eller dans. Han spurgte hvilke sagaer, der kunde være tale om. Der blev sagt ham, at der var Thomas erkebiskops saga, og han valgte denne, fordi han elskede ham fremfor andre hellige mænd. Sagaen blev da læst op, og lige dertil hvor erkebispens blev fundet i kirken, og issens krone blev hugget af ham. Folk siger, at Þórgils standsede der og sagde: Det monne være en fager død«². Skæbnen vilde da, at Þórgils dræbtes næste dag af et hug af ganske samme karakter. Det er sikkert nok, at Thomas saga var yndet læsning, om det saa ogsaa, som Edvard Bull mener³, mere var det fortællende end det opbyggelige element, der fængslede. Det fremgaar ikke af stedet her; men udfra jævnførelse med sagaernes hele livssyn er det klart nok, at der med den fagre død ikke menes det at falde for kirkens sag, men derimod den fatalistiske ro, hvormed bispen mødte døden, som Niál der lod sig indebrænde; det er norrøn skæbnetro, mere end det er kristendom.

Ogsaa i poesien vandt helgenlegenden indpas. Efterhaanden som den profane digtning sygnede hen, blomstrede den religiøse, og da især i det 15. og 16. aarhundrede.

1) Jártegnir LXXVIII, l. c., p. 725.

2) Sturlunga saga udg. af Kålund II, p. 295—96. (Kbhvn. 1911).

3) Edvard Bull: Folk og Kirke i Middelalderen p. 255. (Kbhvn. 1912).

Ikke nær alt materialet er trykt, en oversigt over det faar man i Jón Þórkelssons disputats¹. Høj poesi er størstedelen af disse digte ikke. Der findes islandske religiøse digte, der fuldt ud kommer paa højde med det bedste hedenskabets har frembragt, baade med hensyn til følelsens udtryk og formens skønhed, som »Líknarbraut«, »Harmsól«, »Sólarljóð« og frem for alle munken Eysteins herlige kvad til Guds moders ære »Lilja«, men de er alle ret tidlige, det synes, som med digtenes stigende antal tager kvaliteten af, indtil den katholske lyrik klinger ud i Jón Arasons digtning, der igen helt er paa højde med de bedste. Helgendigtene er som oftest bygget over helgensagaer og legender med opbyggelse som formaal. Formelt er de draper i gammel stil i drottkvæd eller hrunhent, og næsten alle velformede i klare udtryk; men det synes som følelsen, den religiøse grebthed, der skulde gøre kvadene til poesi, har manglet.

Heilagra manna drápa² er en samling vers (drotkvæd) om forskellige helgener, nordiske og fremmede imellem hinanden og uden nogen indre sammenhæng. Maaske har en af de talrige hymner Omnium Sanctorum, der forekommer i stort tal i den middelalderlatinske litteratur, været forbillede. Af hjemlige værker kunde maaske Íslendingadrápa af Haukr Valdísarson tjene som en art forbillede. Digtet er blot overleveret i en stærkt molesteret form, af de fire bevarede vers om Thomas Becket kan kun to læses i sammenhæng, de skildrer den herlige Thomas, der maatte gaa i døden for de stores had, men som gav sin sjæl i Gudsmoders milde hænder, og holdt sig rank da det issekløvende hug faldt, hvorfor han nu stadselig straalere med tvefold sejr i himlens herlighed.

Et noget længere og bedre bevaret »Thomas dictur

¹) Jón Þórkelsson: Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede. (Kbhvn. 1888).

²) Kvadet er trykt i B. Kahle: Isländische geistliche Dichtungen des ausgehenden Mittelalters, p. 90—91. (Heidelberg 1898).

erchibiskups« er overleveret i et haandskrift fra saa sent som ca. 1550¹, men digtet selv er antagelig ældre. I første vers beder digteren den høje helligaand om bistand, beder om at faa tunge til lovsang og skildrer derefter erkebisp Thomas, sit erkesædes, ja hele Englands pryde og ære, kirkens værdige styresmand. Han mindes dernæst hans milde virke, hvordan han klædte de nøgne og mættede de hungrige indtil den ulykkelige strid tændtes, og Guds gæve kæmpe maatte leve landflygtig i syv vintre, mens hans venner sad sørgende hjemme, uden at vide hvor de skulde finde hjælp i ulykken og trøst til bod. Han mindes de rasende kongsmænd, som paa djævelens tilskyndelse brød kirkefreden og dræbte den hellige hyrde, der ikke ræddedes for sin død, og som ved sin bitre død naaede martyriets hæder, hvorfor han nu kan hjælpe alle de ulykkelige, saarede, syge, halte, affældige og gale, der paa kalder hans hjælp. Endelig beder digteren Thomas gaa i forbøn hos folkeslagenes overdommer og slutter saa: »Nu er lovkvad kvædet, skal gaa vidt over lande; lovet være den helligaand«. Formen er ikke meget forskellig fra skjaldekunstens flokformede lovkvad, blot at det er en af kirkens hellige mænd og ikke en vældig viking, der besynges. Der spares ikke paa rosen, Thomas sættes paa linje med apostlene, ja med Kristus selv med udtrykkene: helbreder de syge, klæder de nøgne, mætter de hungrige. For digteren var Thomas Becket's liv i sandhed Kristi efterfølgelse. Der er en vis effekt over skildringen af drabet, hvorom interessen særlig samlede sig baade i saga og i digt. Vi kender ikke forfatteren, hverken til dette eller til det foregaaende digt, og vi kender heller ikke de omstændigheder, hvorunder de er blevet til. Maaske er saadanne digte anvendt i kirketjenesten ved de sær-

¹) Thomas dictur findes blandt mange andre religiøse digte i ms. A. M. 713, 4°, Kålund: Katalog over den Arna-Magnæanske håndskriftsamling II, p. 129. (Khvn. 1894); det er trykt af Eiríkr Magnússon i dennes udgave af Thomas saga II, p. 289—93. (London 1884).

lige Thomasmesser, der celebreredes i nogle af landets kirker.

Et af de ældste eksempler paa skjaldedigtning med Thomas Becket som emne har vi fra begyndelsen af det 13. aarhundrede, i et digt af Óláfr Þórðarson hvítaskáld (c. 1210—1259), hvoraf blot nogle faa linier er bevarede¹. Óláfr var i sine yngre aar Valdemar II's skjald, et drapa om kong Valdemar saavel som det meste af hans øvrige produktion er tabt. De bevarede linier lyder i oversættelse: »Derfor fremmes dit ry, du er næst den højeste Gud. Glad giver Thomas mænd forbedring af troen for syndige sæder«².

Af islændinge, der foretog pilgrimsrejse til Canterbury, kendes Rafn Sveinbjarnarson³. Rafn var en betydelig høvding, en særdeles ædel karakter efter sagaen at dømme og tillige meget religiøs. Han var ven med biskop Guðmund Arason, og han fik efter sin død sin saga forfattet af en gejstlig⁴. Han blev dræbt 1213 ved et overfald paa sin gaard i en af de utallige stormandsfejder, der da hærgede Island. I sagaen berettes, at han, engang han var paa fiskeri i Dyrafirði, i stedet for fisk fik fat paa en hvalros, men da denne var ved at undslippe, anraabte han St. Thomas om hjælp, da denne helgen, som legenderne viser, havde en særlig forkærlighed for søfarende. St. Thomas hjalp da ogsaa Rafn, som derefter følte sig forpligtet til at foretage en pilgrimsfart til Canterbury⁵. Om denne rejse har en islandsk skjald, Guðmund Svertinsson skrevet

¹) Den norsk-islandske Skjaldedigtning udg. af Finnur Jónsson, B—II, p. 109. (Kbhvn. 1915).

²) F. Paasche: Kristendom og Kvad (Kristiania 1914) mener p. 125, at fragmentet er en stump af et Mariakvad, de to første linier skulde da gaa paa jomfru Maria.

³) Rafns saga Sveinbjarnarsonar er udg. af C. R. Unger i Biskupa sögur I.

⁴) Finnur Jónsson: Den islandske Litteraturs Historie p. 276. (Kbhvn. 1907).

⁵) Rafns saga, Biskupa sögur I, p. 641.

et drapa, Hrafnadrápa; det skildrer hvordan syndsbekæmperen¹ Rafn gik i land i England for at vise den hellige Thomas sin ærefrygt og for sin sjæls frelses skyld.

Antagelig har ogsaa Vigfús Iversson foretaget en pilgrimsrejse til Thomas Becket's grav, ialtfald gør Canterburykapitlet og dets prior Vigfús selv, hans mor, hustru og barn delagtige i alle deres bønner og helgenens fortjenester². Et af de iøvrigt ganske faa nordiske eksempler paa særlige skytshelgener er netop knyttet til Thomas Becket, som Margrethe Thorvaldsdottir i Gnupsdal kalder sin elskelige patron³.

St. Thomasdyrkelsen maa, som Rafn Sveinbjarnarsons historie viser, være kommet til Island senest i 1190-aarene, og disse aar lige før og efter 1200 var netop den store kirkebygningstid i Island. Et paafaldende stort antal kirker, ialt 12, er da ogsaa helliget den engelske martyr, nemlig Holme, Hvanneyri, Hvam, Ostrardal, Gnúpr, Ás, Ströns, Engey, Varmalökr, Hamar og Hruni⁴. I andre kirker blev der indviet særlige altre til Thomas Becket. 1226 hedder det om Viðey kirke i nærheden af Reykjavik, at kirkens søndre alter er helliget Stephan, Clemens, Dionysius, Olav og Thomas⁵. Ret almindeligt har det ogsaa været at celebrere en særlig Thomas-messe, en saadan omtales i Skalholtbispens Arnes statuter af 1275⁶, og det vides, at den har været fejret i Hoff og i den berømte Odde kirke⁷. Det ligger nær at antage, at den hurtige udbredelse, Thomasdyrkelsen fik, skyldes den før nævnte biskop Guðmund Arason.

Ogsaa i den islandske historieskrivning har Thomas

¹) bölnhekkjandi er vanskeligt at gengive paa dansk, jvfr. *Lexicon Poeticum* p. 75.

²) *Dipl. Isl.* III, 704.

³) *Salugjafabref* af 30—11—1401; *Dipl. Isl.* III, 671.

⁴) *l. c.* I, 461 II, 481; II, 576.

⁵) *Dipl. Isl.* I, p. 489.

⁶) *l. c.* II, p. 129.

⁷) *l. c.* II, p. 463.

Becket sat spor. Hans drab angives ofte af sagaskriveren som et fast kronologisk holdepunkt af samme betydning som et Heklaudbrud. Saaledes forekommer det i Hungrvaka: »I biskop Klöngs dage blev den hellige erkebiskop Thomas i England dræbt, og der kom anden gang ild op i Heklafjeld«¹. Ligeledes tidsbestemmende i Þórláks saga: »Da blev den hellige Þórlákr viet til biskop af erkebisp Eystein i pave Alexanders dage fire nætter efter erkebisp Thomas drab i England«². Som stedsbestemmelse fungerer Becketts grav i Lögmansannal: »594. Gregorius sendte Augustin til England for at kristne det, og han havde bispestol i Canterbury, hvor den hellige Thomas hviler«³. Iøvrigt kan man i korte træk følge Thomas Becketts livsvej gennem de islandske aarbøger:

1119. Thomas den hellige blev født. (Annales regii)⁴.
 1154. St. Thomas, erkelegn i Canterbury blev kong Henrik af Englands kansler paa erkebisp Theobalds tilskyndelse. (Annales regii)⁵.
 1163. Erkebisp Thomas' bispevielse. (Annales regii, Oddverja annal)⁶.
 1165. Erkebisp Thomas landflygtig. (Annales regii)⁷.
 1170. Erkebisp Thomas' passio. (Ann. Reseniani, Henrik Høyers annal; Oddverja, Lögmans, Gottskalks, Regii og Flátéyarbók har 1171)⁸.
 1176. Den hellige erkebisp Thomas blev kanoniseret af pave Alexander. (Ann. Regii, Oddverja og Flatéy) ⁹.

1) Hungrvaka, Biskupa sögur udg. af Unger I, p. 85.

2) Þórláks saga, Biskupa sögur II, p. 275.

3) Islandske Annaler udg. af Gustav Storm p. 242. (Christiania 1888).

4) l. c., p. 112.

5) l. c., p. 115.

6) l. c., p. 116.

7) l. c., p. 117.

8) l. c., p. 117.

9) l. c., p. 118.

Den hellige Thomas' skrinlæggelse angives lidt forskelligt: Gottskalk 1218¹, Skálholt ligesaa², Ann. Regii og Flateyar 1220³, Reseniani⁴ og Skálholt⁵ har 1221. — 1220 er det rigtige aarstal.

Pudsigt er det, at forfatteren til Skálholtannalen kritikløst opfører translatio baade under 1218 og 1221, han har følgelig skrevet af efter to forskellige kilder, hvad der end yderligere fremgaar af, at den første notits er paa latin, den anden paa islandsk. Annales Regii synes idet hele at være bedst underrettet.

Naar man da har samlet alle disse vidnesbyrd om Thomas Becket-kulten i Island, er der noget vist nedslaaende i, at denne helgen ikke trods saga, kvad og kirkelig kunst har kunnet skabe sig et saa skarpt billede i folkets bevidsthed — der er faa fremmede helgener, der er dyrket med større iver — at han ikke har kunnet forveksles med andre helgener; i virkeligheden har man i begyndelsen af det 16. aarhundrede forvekslet hans billede med et af St. Nicolaus⁶.

2. Norge.

Den norske vestkyst navnlig byerne Bergen og Nidaros havde ogsaa i middelalderen livlige forbindelser med England. Erkebisperne i Nidaros havde særlige rettigheder i England. De maatte hvert aar indlade et skib med korn og fødemidler »sine omni occasione et exactione« og føre det til Norge til kirkens brug. Denne begunstigelse

¹) l. c., p. 325.

²) l. c., p. 184.

³) l. c., p. 125.

⁴) l. c., p. 24.

⁵) l. c., p. 185.

⁶) Fr. B. Wallem: De islandske kirkers udstyr i middelalderen p. 49. (Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminders Bevaring 1909—10); jvfr. Edv. Bull: Folk og Kirke p. 199.

opnaaedes maaske første gang af erkebisp Eystein, der opholdt sig i England i aarene 1180 til 83¹, den fornyedes 1203 af kong Johan² og ligeledes af hans efterfølger Henrik III i 1222³ og 1241⁴. Det vil vist være rimeligt at se denne handelsforbindelse som baggrund for de engelske paavirkninger, der findes i den norske kirkekunst, først og fremmest i selve Nidarosdomen. Forbindelsen var iøvrigt ikke af ny dato, den gaar tilbage helt til den første kristne tid i Norge⁵. De nye strømninger i kirken kom stadig via England, Bremersædets overhøjhed og det kortvarige danske primat satte sig ikke dybe spor, og det selvstændige erkesæde knyttede, som nævnt, forbindelsen stærkere og — som Daae har paapeget — endog med Thomas Becket selv kort før drabet⁶. Temmelig sikkert har erkebisp Eystein indviet Elgesæter kloster til Thomas, det skulde nemlig visiteres paa Thomasdagen⁷, og om andre klostre ved man, at de visiteredes paa helgendagen⁸. Der er kun et par norske kirker indviet til Thomas Becket, deriblandt Tønset kirke, som erkebisp Tore indviede i 1211 til Thomas og et par andre helgener⁹. Det i forhold

1) Det mener H. G. Leach: *Norwegian and english churches 1066—1399* p. 543. (*Proceedings of the american academy of arts and sciences*, vol. XLIV, no. 20. Boston 1909).

2) *Rotuli Chartarum in turri Londinensi asservati 1199—1216* ed. Th. D. Hardy p. 110 b. (London 1837).

3) *Patent Rolls 1216—25*, p. 338 (Rolls series).

4) l. c. 1232—47, p. 259.

5) A. Taranger: *Den angelsachsiske Kirkes Indflydelse paa den norske*. (Kristiania 1890).

6) L. Daae: *En krønike om erkebisperne i Nidaros*, p. 17—20; *Festskrift i Anledning af Trondhjems 900 Aars Jubileum* udg. af det kgl. norske Videnskapernes Selskap (Trondhjem 1897).

7) *Aslak Bolts Jordebog* udg. af P. A. Munch, p. 115. (Christiania 1852).

8) *Edv. Bull: Folk og Kirke* p. 221. (Kbhvn. 1912).

9) *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger* udg. af Yngvar Nielsen, p. 33. (Christiania 1880).

til Island ringe antal kirker hænger rimeligvis, som Edv. Bull mener¹, sammen med, at den egentlige kirkebygnings-tid er forbi.

Ogsaa fra Norge kom strømmen af pilgrimme til Canterbury. Handelsvej og pilgrimsvej faldt her sammen, det viser saaledes Johannes Steel (Jón Stál), »mercator de Norwegia«, der fik tilladelse til at komme til England som købmand², men som tilligē benyttede lejligheden til at forbedre sin himmelske status ved at drage til martyrens grav³. 1232 fik hertug Skule af den engelske konge frit lejde til en rejse til Canterbury⁴, men paa grund af de urolige forhold i Norge kom han aldrig af sted. 1309 drog en kannik fra Bergen til Canterbury⁵. Ogsaa til den pengestrøm, der flød i Canterburykirkens kasse, maatte nordmændene bidrage, i 1347 skænkede selve kong Magnus og dronning Blanca testamentgaver til Becket's kirke⁶. Det er da til gengæld rart at vide, at helgenen ogsaa har hjulpet nordmændene. En erkedegn ved navn Gilbert kom til Canterbury for at søge helbredelse, hvad der ogsaa lykkedes. Selv mindre betydende ting som en bortkommen falk, kunde man med held ulejlige martyren med⁷. For dem, der ikke kunde rejse saa langt, var der ogsaa sørget, nemlig ved at skaffe reliquier til landet. Svitunskirken i Stavanger ejede en særdeles righoldig reliquiesamling og deriblandt ogsaa nogle blodbestængte klæder, som havde tilhørt Thomas⁸.

Om Thomaskulturen vidner ogsaa enkelte kunstneriske

¹) Edv. Bull: Folk og Kirke p. 222.

²) Patent Rolls 1216—25, p. 542.

³) Hákonarsaga, kap. 130; Fornmannasögur IX. (Kbhvn. 1835).

⁴) Dipl. Norv. XIX, 206.

⁵) l. c. VI, 72.

⁶) l. c. V, 193 & VI, 72.

⁷) William af Canterbury; Materials for the history of Thomas Becket I, p. 466—67.

⁸) Dipl. Norv. IV, 1074.

minder. Paa Lurø kirkes altertavle er hans billede malet i fuldt bispeskrud¹. I Gildeskaal kirke har hans navn været paa alterklædet², et andet minde findes i Kristkirken i Bergen³, og i Nidaros har der været indviet et alter til ham⁴. Betydeligst er vist messingskrinet fra Hedal kirke i Valdres⁵, paa hvis ene langside er vist drabsscenen. Fem riddere kommer fra venstre, een er ifærd med at drage sit sværd, en anden har lige hævet sit, mens to samtidig hugger erkebispens i hovedet, ved siden af ham staar Edward Grim med det erkebiskoppelige kors, og paa hver side af alteret, hvor helligaandens due daler ned over kalcken, staar to andre gejstlige. Fremstillingen, vel fra det 13. aarhundrede, er smukt komponeret, næsten symmetrisk delt af erkebispekorset med selve drabsscenen som det centrale, og saaledes at ridderne og de gejstlige ved alteret kvalitativt holder hinanden i ligevægt, samtidig med at der er den stærkeste kontrast mellem riddernes urolige, stærkt bevægede gruppe og de to i bøn i nøjagtig samme stilling hensunkne gejstlige.

Over biskop Arne Sigurdsson af Bergens bøger er der bevaret en fortegnelse⁶, den omfatter 37 numre og heriblandt ogsaa en Thomas saga⁷. Det har ganske sikkert ikke været nogen af de tidligere omtalte, men et exemplar af den særlige norske redaktion af sagaen.

Til denne Thomas saga I kan kilden med bestemthed angives, nemlig »Quadrilogus»⁸. Dette skrift er en kompi-

¹) 1. c. II, 302.

²) 1. c. VII, 95.

³) 1. c. V, 598, 622.

⁴) 1. c. XII, 650.

⁵) Nu i Universitetets Oldsagssamling, Oslo.

⁶) Fortegnelsen er meddelt af G. Storm i Norsk historisk Tidsskrift 2. r. II (1880), p. 185—192.

⁷) Oscar Alb. Johnsen: Norske gejstliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder; Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde p. 87. (Kristiania 1908).

⁸) Set af Unger i fortalen til dennes udgave p. II.

lation af ældre allerede foreliggende helgenvita af John af Salisbury, Allan af Tewkesbury, William af Canterbury og Herbert af Bosham. Om udarbejdelsen, der foregik i Richard I's sidste aar, erfarer vi af et brev til abbed Henrik af Croyland¹, der selv tog del i arbejdet. Værket, der naturligvis er uden selvstændig kildeværdi, foreligger i to ikke meget afvigende redaktioner, af hvilke den yngste er grundlaget for sagaen. Oversættelsen er, som middelalderen heller ikke krævede det, ingenlunde en ordret, men en fri gengivelse ofte med fyldigere udtryk end den engelske original og med den enkle klarhed, som karakteriserer den norrøne sagastil, her har oversætteren unægtelig haft den fordel frem for forfatteren at skulle udtrykke sig paa sit modersmaal. Stilen kan, hvor den er bedst, efter Ungers opfattelse minde om Kongespejlet².

Oversætterens navn er Jón Hestr, og da den ydre sprogform og de syntaktiske ejendommeligheder peger mod Norge, har han rimeligvis været nordmand, hvorfor Unger slutter, at værket er blevet til i Norge³. Men da meget tyder paa, at de latinske originalbiografier først er kommet til Island fra England, har Eiríkr Magnússon hævdet, at sagaen er skrevet i Island⁴. Paa den anden side var dog ogsaa forbindelsen mellem Island og Norge, især handelsbyen Bergen og bispebyen Nidaros særdeles livlig, følgelig kan de latinske originaler godt være vandret den vej og først være blevet oversat i Norge. Det sidste hævder Finnur Jónsson⁵, der henfører oversættelsen til de religiøse skrifter, der oversattes paa den norske konge, Hákon Magnússons (1299—1319) foranstaltning. I prologen til den norrøne bibeloversættelse, Stjórn, meddeles det, at kongen

¹) Materials for the history of Thomas Becket IV, p. 425.

²) Ungers fortale p. III.

³) l. c. p. III.

⁴) Magnússons fortale til sin sagaudgave p. LX.

⁵) Finnur Jónsson: Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie II, p. 969. (2. udg. Kbhvn. 1920—24).

havde ladet oversætte en bog kaldet »Hellige mænds blomster« — den er nu tabt — bestemt til oplæsning for kongen og hirden, hvorefter han havde ladet bibelen oversætte¹. Hoffet var i det hele meget litterært præget, dronningen skyldes de berømte Eufemiaviser, kongen tog sig væsentlig af den teologiske litteratur, han var i besiddelse af en betydelig lærdom og kunde endog holde tale paa latin².

Ogsaa den norske historieskrivning vidner om, at Thomas Becket's drab regnedes for en af de store verdenshistoriske begivenheder, hvis aarstal ved at indføjes kunde placere den norske historie i forhold til verdenshistorien. I *Historia sanctorum in Selio* hedder det: »Og idet samme aar som den salige Sunnivas helligdom blev ogsaa Selio flyttet, og den hellige biskop Thomas fór til Guds rige med glæde og fagre pinslers triumf«³.

3. Danmark.

Den statslige forbindelse mellem England og Danmark under Knud I havde yderligere styrket den naturlige handelsforbindelse mellem de to lande, den varede da ogsaa siden ved. De danske købmænd havde i London deres egen kirke viet de søfarendes helgen, St. Clemens, og de havde deres egen »hall of the danes«⁴. Denne handelsforbindelse har meget tidligt bragt efterretninger om Thomaskulturen til Danmark. Dertil kom, at man endnu i det 13. aarhundrede ikke havde glemt den ret til England, som de danske konger nedledte fra Knud den Stores dobbeltkongedømme. Valdemarernes Danmark var en stormagt, hvis lod i vægtskaalen i striden mellem kong Hen-

¹) Stjórn udg. af Unger p. 3. (Christiania 1862).

²) P. A. Munch: *Det norske Folks Historie* IV, 2, p. 643.

³) S. R. D. IV, p. 12—13.

⁴) Henry G. Leach: *Angevin Britain and Scandinavia* p. 32. (*Harvard studies in comparative literature*, vol. VI; Cambridge 1921).

rik og Thomas Becket nok kunde være af værdi. Erkebispens tilhængere foretog da ogsaa en henvendelse til kong Valdemar. I brevet¹, der paa erkebispens vegne er skrevet af sekretæren, Herbert af Bosham, gaas der ud fra, at den danske konge vidste besked med, hvorledes den engelske konge, »i vrede og umildhed som aldeles ikke er passende for en konge«, forfølger den engelske erkebisp, uden dog at kunne skade denne, takket være Guds miskund; alligevel sender erkebispens nu en betroet mand til kong Valdemar, for at han af denne kan faa en autentisk beretning om striden. Som en ret kristen fyrste yder dog den franske konge (»kongens hjerte er i Guds haand«) erkebispens al skyldig ærbødighed og ærefrygt, derfor beder han nu kong Valdemar paa samme maade styrke værnet mod fjenderne, eller ialtfald tilkendegive sin velvilje. — Det vides ikke om denne henvendelse naaede kong Valdemar, ligesom heller ikke tidspunktet kendes, da det ikke angives af brevet selv. Der kan dog næppe være tvivl om, at det maa være fra 1167 eller senere, fra den tid da forsoningen mellem kong Valdemar og erkebisp Eskil kom i stand. De to landflygtige prælater, Thomas Becket og Eskil, har sikkert direkte eller indirekte været i forbindelse med hinanden i Frankrig, i det mindste kendt hinandens skæbne. Det har da forekommet de landflygtige englændere vel især Johannes af Salisbury og maaske ogsaa kurien, at den danske konge, som man endnu i England frygtede, kunde fremføres som et værdigt eksempel til efterfølgelse for Henrik II; den danske konge ærer erkebisp Eskil som en fader og handler i alle ting efter hans raad, skriver Johannes af Salisbury. Om brevet er afsendt, eller Thomas Becket's hjemkomst har overflødiggjort dette, kan ikke siges. Der skulde dog snart vise sig en afgørende forskel i forsoningens karakter i England og i Danmark.

¹) Materials for the history of Thomas Becket, vol. VI, p. 330—31.

England havde imidlertid intet at frygte af Valdemarernes Danmark, hvis udenrigspolitik havde til maal ikke at beherske Nordsøen, men Østersøen. Det fik man efterhaanden ogsaa forstaaelsen af i England. Man vidste ogsaa godt, at Danmark, hvor nu kongemagt og kirkemagt arbejdede haand i haand, havde fremgang i disse fjerne og hedenske egne. Der var da intet rimeligere at antage, end at det maatte skyldes deres elskede martyr-erkebisp indgriben. En beretning herom findes da ogsaa blandt William af Canterburys mirakelberetninger, en legende om hvordan vendernes land blev underlagt Danmark:

»En mand ved navn Clemens vendte tilbage fra Rusland med en gave til dronning Sofia af Danmark fra hendes fader, kongen. Sendebudet blev fanget og lagt i lænker af to brødre, herrer over vendernes land. Da dronningen hørte dette, beklagede hun sig til sin mand, kong Valdemar af Danmark; men da han ikke var ledig og ikke kunde tilsidesætte rigets tarv, hvor stor en krænkelse der end var tilføjet ham, saa raadførte han sig desangaaende med erkebisen af Lund, af hvem han fik det raad, at sende sin søn, Knud, der endnu ganske ung havde faaet ridderbæltet, med nogle af rigets gode mænd for at forfølge de tilføjede krænkelse.

Man holdt raad, og Knud sendtes derefter afsted med tapre mænd og den nævnte erkebiskop, og de kom med en flaaede paa to hundrede skibe ubemærket til røvernes land. Den borg, hvori røverne og rovet befandt sig, trængte de ind i og erobrede, og efter at have modtaget gidsler gjorde de landet skatskyldigt. Saaledes skete det, at de berøvedes den ejendom, som de stjal fra andre, og højt agtes martyren Thomas, som ikke blot erstattede tabet, men ogsaa lagde vendernes land under Danmark. Det ses nemlig klart af, hvad der skete dagen før. Thi da dronningens nylig saa haardt ramte sendebud paakaldte den salige Thomas' hjælp til sin frigivelse, faldt han i søvn, og i søvne saa han erkebisen af Lund vise sig for ham led-

saget af en munk, hvidklædt og med sandaler, saaret og blodig, men prydet med et kongeligt diadem. Da han ikke var bange og holdtes fast og var bundet i lænker, spurgte han erkebisp, hvorfor han kom, og af hvem han var ført til et fjendtligt land. Denne svarede da, at han ikke skulde være bange, da han beskyttedes af den hellige Thomas, som fulgte ham, men hellere juble, for ved ham var dette rige blevet underlagt danerne. Men da han vaagnede næste dag, saa han i virkeligheden, næsten hvad han før havde set i aabenbaringen; thi da danerne var landet, skete det, næsten som det er fortalt.«¹

Som Ellen Jørgensen har paavist², er der en historisk kerne i William af Canterburys mirakelberetning. Det vendertog, der er tale om, beretter Saxo om paa følgende maade: »Ved samme tid udplyndrede vendiske vikinger Valdemars sendemænd og tog et skib ladet med gaver til ham fra hans svigerfader; og da han sendte bud til dem om at faa det tilbage, affærdigede de ham haanligt. Herover blev Valdemar, som rimeligt var, optændt af vrede, sluttede til hævn forbund med Henrik [Løve] og udbød rygboerne til at gøre ham følge, da de var kendte i fjendens land. Dernæst løb han ind ad Swinemynde og stak ild paa Julin by, som indbyggerne havde ladet i stikken.«³ Dette vendertog kan tidsfæstes til 1177, da det kort efter hedder, at det var samtidigt med forliget mellem kejser Frederik og pave Alexander (Veneziaforliget), saa tidligt maa altsaa Thomaskulten være begyndt i Danmark. Det er muligt, at det er den nævnte erkebisp, altsaa Eskil, der har befordret denne kultus, han og Thomas Becket havde ialtfald det hierarkiske grundsyn fælles. Maaske har sendebudet, Clemens, været i Canterbury, da man der, modsat Saxo, har bevaret hans navn.

¹) Materials for the history of Thomas Becket, vol. I, p. 543—44.

²) Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark, p. 20. (Kbhvn. 1909).

³) Saksens Danesaga oversat af Jørgen Olrik II, p. 375. (2. udg. Kbhvn. 1925).

William af Canterbury synes i det hele at være godt underrettet om danske forhold. Han beretter ligeledes i sine mirakelhistorier om en kannik fra Lund ved navn Svend, der blev helbredt for en paralysie ved at love en pilgrimsfærd til Canterbury¹. Det er ganske sikkert den samme Svend, som i Lundegavebogen omtales som stifter af et St. Thomas alter², der efter Wrangels undersøgelser har ligget nedenfor koret ved trappen³, og det er vist til det samme alter, at Peter Helgesen i sit testamente af 4 november 1352 skænkede en gaard⁴.

Thomas Becket fik siden flere altre i Lunds domkirke, saaledes et i det østre kor⁵, hvortil kanniken Peter Botulfsen i 1350 skænkede en gaard. Erkebispnen Peder Jensen stiftede 1342 et alter i søndre kor indviet til St. Thomas og St. Anna⁶, ved dette alter celebreredes hver tirsdag en messe for den hellige Thomas⁷. Muligvis er dog Peter Botulfsens og erkebispens alter det samme⁸. Med betegnelserne søndre kor o. l. maa der tages hensyn til, at i middelalderen omfattede koret tillige tværskibet, afgrænset fra langskibet ved et særligt lægmandsalter. Som rigets metropolitankirke blev Lundekirken særdeles rig paa altre, Wrangel opgør antallet til ca. 60⁹. Det har været et ganske anseligt kirkeudstyr, der derved er blevet samlet tiderne igennem.

¹) Materials for the history of Thomas Becket I, p. 544—45.

²) Libri Memoriales capituli Lundensis ed. C. Weeke, p. 5, 8, 282. (Kbhvn. 1884—89); jvfr. C. G. Brunius: Lunds domkyrka p. 143, 155. (Lund 1854).

³) Wrangel: Forna altarstiftelserna i Lunds domkyrka; Studier tillägnade M. Pfannerstill. (Lund 1923).

⁴) Testamenter fra Danmarks Middelalder udg. af Kr. Erslev, p. 111. (Kbhvn. 1901).

⁵) Libri Memoriales Capituli Lundensis ed. C. Weeke p. 62.

⁶) Libri Memoriales Capituli Lundensis ed. C. Weeke, p. 184, 283.

⁷) C. G. Brunius: Lunds domkyrka p. 154. (2. uppl. Lund 1854).

⁸) Det hævder Wrangel; Forna altarstiftelserna; Studier tillägnade M. Pfannerstill p. 467. (Lund 1923).

⁹) l. c., p. 471.

Til disse altre har hørt domkirkens samling af Thomas-reliquier, der efter den bevarede fortegnelse udgjorde følgende:

I krystalmonstransen af form som tre taarne af forgyldt sølv et ben af St. Thomas erkebiskop af Canterbury¹.

I et lille sølvhovede med bispemitra ligeledes et ben af martyren St. Thomas².

I et elfbensskrin prydet med udskaarne fugle og dyr St. Thomas af Canterburys bodsskjorte³.

I et reliquiegemme af krystal et stykke af St. Thomas erkebispens klædning⁴.

Blandt denne betydelige samling har man sikkert betragtet bodsskjorten med særlig ærefrygt, da den, efter hvad flere legender beretter, var forfærdiget af selveste jomfru Maria⁵, med hvem erkebispens havde staaet paa en særdeles fortrolig fod, hun havde med omhu fulgt hans bane lige fra skoledagene i Paris⁶.

Det synes, som dyrkelsen af Thomas Becket har været ivrigere i Lunds stift end i det øvrige Danmark. Det skyldes maaske, som Tynell⁷ mener, den nævnte kannik Svend; men det er dog nok saa rimeligt at antage, at det er erkebisp Eskil, der har givet tilskyndelsen, da flere notitser om Becket er kirkepolitisk tendentiøse i udpræget hierarkisk retning. Thomas Becket's helgendag anføres i kalenderen som en stor festdag og nævnes i gavebogen under 29 december med den aggressive tilføjelse: han

¹) Ordo in ostensione sanctarum reliquiarum in ecclesia Lundensi. S. R. D. VIII, p. 447.

²) l. c., p. 449.

³) l. c., p. 450.

⁴) l. c., p. 456.

⁵) Mariu saga udg. af Unger p. 687. (Christiania 1871); Ett fornsvenskt legendarium udg. af G. Stephens II, p. 788. (Sthlm. 1847—74).

⁶) Mariu saga udg. af Unger p. 198—203.

⁷) L. Tynell: Skånes medeltida dopfuntar p. 178. (Sthlm. 1913—21).

udgød hæderfuldt sit blod for kirkens frihed¹. I samme retning tyder efterretningerne om Thomas Becket i erkebispokrøniken og *Annales Lundenses*. Thomas Becket's navn fandtes i *Lundelitaniet*². En kirke i den nordlige bydel var indviet til ham³, og til denne eller til et af altrene i domkirken var knyttet et St. Thomas-gilde.

Ogsaa i domkirkerne i Roskilde og Ribe fik Thomas Becket altre⁴, og i Aarhus domkirke stiftede ridderen Jens Nielssøn til Avnsbjerg i 1416 et alter helliget St. Thomas og St. Silvester, hvortil han henlagde jordegods i Holme i Draaby sogn paa Mols samt i Balle i Mørke sogn, Øster-Lisbjerg herred⁵.

Foruden de nævnte reliquier i Lunds domkirke var saadanne kommet til landet allerede i 1191 da erkebisp Absalon indviede Gumlöse kirke i Skåne⁶. Langt de fleste synes dog at have været i minoritterordenens eje, rimeligvis skaffet til veje i den senere middelalder, da reliquidyrkelsen fik sin største udbredelse, især netop befordret af tiggermunkene. Minoritternes omfattende reliquiecatalog, der trykt fylder mange foliosider, vidner baade om rigeholdighed og om en næsten museumsmæssig orden med signatur paa de enkelte stykker. Af Thomas Becket-reliquier findes følgende⁷:

To stykker af St. Thomas' bispestav.

To stykker af St. Thomas' klædning.

I en ædelsten et stykke tøj farvet af martyren St. Thomas' blod.

¹) *Libri Memoriales Capituli Lundensis* ed. C. Weeke, p. 323.

²) Wrangel: *Lunds domkyrkas konsthistoria* p. 43. (Lund 1923).

³) l. c., p. 43; *Libri Memoriales* p. 306.

⁴) Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark* p. 20. (Kbhvn. 1909).

⁵) *Liber Arhusiensis*. S. R. D. VI, p. 474—75.

⁶) *Encænia templi Gumlosani, anno Chr. 1191 celebrata*. S. R. D. V, p. 378.

⁷) *Catalogus reliquiarum conventuum fratrum minorum Roskildensium & Haffniensium*, S. R. D. VIII, p. 284, 287, 270, 280, 289, 290, 273, 281, 301.

I den store elfenbenskiste med bogstav E ligeledes et stykke tøj vædet i martyren, St. Thomas' blod.

I det lille uforgyldte kors prydet med sten med bogstav Y en reliquie af martyren St. Thomas.

I skrinet beklædt med skind med bogstav Z et stykke af martyren St. Thomas' klædning.

Ligeledes er der reliquier i det store elfenbensskrin med bogstav K, i tredie aflukke et stykke tøj vædet af erkebisp Thomas' blod.

Om Thomasdyrkelsens plads i gudstjenesten vidner antegnelser i de kirkelige festkalendere. I Petrus de Dacias kalender er optegnet baade den egentlige helgendag, 29 december, og translationsfestens dag, 7 juli¹. Endvidere er helgendagen anført i *Calendarium Nestvediense*² og i Københavns Vor Frue kirkes festkalender³; Lundelitaniet er allerede tidligere nævnt.

Flere af de engelske biografier og mirakelberetninger har fundet vej til Danmark. I den bevarede fortegnelse over erkebisp Jens Grands bøger nævnes »Vita beati Tome Cantuariensis« og »Legenda sancti Thome Cantuariensis«⁴; men en nærmere bestemmelse af disse bøger er dog næppe mulig. Det er derimod givet, at »Miracula auctore Benedicto«, Benedict af Petersboroughs mirakelsamling⁵, har været kendt her i landet, da brudstykker af et saadant haandskrift er fundet i omslag om regnskaber fra Ringsted og Herridsvad klostre⁶. Det er aabenbart samme værk, der har været kilde for forfatteren af Sjællandske krønikes

¹) *Calendarium Magistri Petri de Dacia*; S. R. D. VI, p. 263, 265.

²) *Calendarium monasterii b. Petri Nestvediensis*; S. R. D. IV, p. 318.

³) Bjørn Kornerup: *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie* p. 183. (Kbhvn. 1929—30).

⁴) P. A. Munch i *Annaler for nord. Oldkyndighed* 1860, p. 173.

⁵) Benedict af Petersboroughs værker, *Materials f. hist. Thomas Becket*, vol. II.

⁶) Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark* p. 20. (Kbhvn. 1909).

omtale af Thomas Becket¹, hvorimod den sæculargejstlige Edward Grims vita har været det for Breviarium Roschildense fra 1517². I Sjællandske krønike anføres desuden et »Epitaphium sancti Thome«³, hvortil ingen kilde kendes⁴.

De kunstneriske minder om Thomas Becket repræsenteres af et maaske tvivlsomt billede i Vellev kirkes kor (Viborg amt)⁵ fra det 13. aarhundrede samt af den særdeles fortrinlige døbefont i Lyngsjö. Allerede Brunius har gjort rede for den, men uden at være opmærksom paa hvad drabsscenen forestillede: »Tre krigare med sköldar och dragna svärd rusa mot et altare, hvarvid en man nedfaller, och en annan framräcker ett kors«⁶; det er da ganske klart, at det er Thomas Becket's drab, der fremstilles⁷. Fonten er udført i sandsten af stenhuggeren Tove i 1190'erne⁸. Den staar særdeles højt i kunstnerisk henseende. Under rundbuer, der giver en passende inddeling af billedfladen, er komponeret forskellige motiver. Først Kristi daab, rimeligt nok paa en døbefont, derefter drabsscenen, to riddere klædt i ringbrynjer gaar mod erkebispens, der allerede ramt i hovedet synker ned ved alteret med hænderne løftede som til bøn, en tredie ridder gaar mod Edward Grim, der bærer det erkebiskoppelige kors. Interessant er det, at kongen gøres til medvider. Han afbildes i samtale med en af ridderne, og for yderligere at udelukke

¹) *Scriptores Minores* ed. Gertz, II, p. 46—47; jvfr. Gertz's indledning p. 7.

²) *Materials for the hist. of Thomas Becket*, vol. II, p. 435—38.

³) *Scriptores Minores* II, p. 47.

⁴) Gertz: »hoc epitaphium nusquam alibi reperire potui«.

⁵) Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelsen i Danmark* p. 21.

⁶) C. G. Brunius: *Skånes konsthistoria för medeltiden* p. 493—94. (Lund 1850).

⁷) Vistnok først set af Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelsen i Danmark* p. 21.

⁸) L. Tynell: *Skånes medeltida dopfuntar*, utg. af kungl. vitterhets och antikvitets akademien, p. 11—12. (Sthlm. 1913—21).

nogen misforstaaelse er hans navn føjet til: Rex HRICUS¹. Den følgende scene viser, hvorledes helgenen modtages af Kristus. Derefter overrækker Kristus en nøgle til St. Peter og en bog til Paulus, og billedrækken slutter endelig med Marias himmelkroning. Fonten er ydermere bemærkelsesværdig ved, at den har været polykrom. Rundbuefrisen har været malet rød, figurerne haar sort, dragterne grønne og røde; det er dog ikke sikkert at farverne er oprindelige².

De fleste danske aarbøger har 1171 en notits om Thomas Becket's drab. Udførligst er *Annales Lundenses*: »Eodem anno martirizatus est in matre ecclesia Cantuariense a quatuor militibus regis imperio Henrici die 5 natalis Domini archipresul preciosus martir Thomas«³. Denne bemærkning er sikkert et udtryk for forfatterens egne anskuelser, da han nemlig i begyndelsen af aaret har antegnet den traditionelle notits om drabet, som de fleste aarbøger har. Under 1220 har de fleste aarbøger atter en notits om translationen; som man ser, er de ikke saa velunderrettede som de islandske. Erkebisperkroniken, hvis form er den at sætte en kort verdenshistorisk indledning foran fremstillingen af hver enkelt erkebisp's historie, har da ikke kunnet finde nogen bedre indledning til beretningen om Eskils kamp mod den verdslige magt end en skildring af Thomas Becket's drab: »Paa samme tid led St. Thomas erkebisp af Canterbury og Englands primas martyrdøden i sin egen kirke for kirkens rettigheder og friheder paa kong Henrik af Englands tilskyndelse i aaret 1171«⁴.

Mirakelberetningerne om Thomas Becket viser, at denne helgen havde en særlig forkærlighed for søvæsen. Det kom ogsaa danske til gode. William af Canterbury fortæller, at der var blevet bygget et meget stort skib i Sles-

¹) l. c., p. 186.

²) l. c., p. 160.

³) *Annales Danici medii ævi* ed. Ellen Jørgensen p. 87. (Kbhvn. 1920).

⁴) *Scriptores Minores* II, p. 107.

vig, som man imidlertid ikke kunde faa til at løbe af stabelen. I denne kvide paakaldte man da St. Thomas, der ogsaa beredvilligt hjalp til, saa skibet kom flot i søen¹.

4. Sverige.

Blandt den ældre middelalders betydeligere værker i Sverige maa nævnes det fornsvenske legendarium². Det er ganske vist ikke noget originalt værk, men en bearbejdning af en af middelalderens mest yndede legendesamlinger »Legenda aurea« samlet af dominikaneren Jacobus de Voragine, der døde 1298 som erkebisp i Genua. »Legenda aurea«³ er kronologisk ordnet, saaledes at fremstillingen derved faar karakter af en hagiografisk kirkehistorie omfattende tiden fra Johannes Døber til det 13. aarhundredes midte. Fornsvenska legendariet antages at være forfattet i tiden mellem 1276 og 1307⁴. Forfatterens navn er ikke overleveret, han har antagelig været dominikanermunk, og det er muligt, at han har foretaget en pilgrimsrejse til Thomas Becket's grav, han viser ialtfald godt kendskab til Canterbury⁵. Omplantningen til svensk maa have skyldtes ønsket om at gøre disse legender tilgængelige for en større kreds end de latinkyndiges, det er derfor antaget, at tilskyndelsen er udgaaet fra et nonnekloster, maaske det i Skänninge. Henrik Schück har forsøgt at hævde

¹) Materials for the history of Thomas Becket I, p. 317—18.

²) Udg. af G. Stephens 1847—74 i Svenska fornskriftsälskapet's samlingar.

³) Jacobus de Voragine: Lombardica historia, quæ a plerisque aurea legenda sanctorum appellatur. (Argentinae 1486); Jacobus de Voragine: Helgonlegender utg. av J. Gabrielsson. (Sthlm. 1928).

⁴) Valter Jansson: Fornsvenska legendariet p. 4. (Nordiska texter och undersökningar 4, Sthlm. & Kbhvn. 1934); N. Geber: Till dateringen af det fornsvenska legendariet, Studier tillägnade Henrik Schück, p. 267 (Sthlm. 1905).

⁵) l. c., p. 262.

Petrus de Dacia, der var lector i Skänninge, som forfatteren¹, men har senere opgivet denne teori².

Legenden har intet at byde den moderne læser, mener Schück³, og det skal indrømmes, at for den, der blot søger æstetisk nydelse, vil der være langt imellem en vel udført stemning og en i al sin enfoldighed smuk skildring. Historisk set er legenden derimod en særdeles vigtig kilde til oplysning om de jævne menneskers følelsesliv. Det var noget nær den eneste litteratur, de stiftede bekendtskab med, og deres kristendoms kundskab formidledes for en stor del herigennem, legenden var baade opbyggelse og underholdning. Prædikebrødrene tog deres motiver fra legenderne og de kirkelige kunstnere ligesaa. Om legendens yndest vidner Petrus de Dacias yttring: »Saa langt jeg husker tilbage, lige fra min første barndom, var det en inderlig nydelse, hvergang jeg hørte om en helgens liv, gerninger, lidelse og død«⁴. At legendens formaal var at undervise og opbygge i den kristne tros lærdomme, udtrykker den selv saaledes: »Af den grund læses i Guds kirke om de hellige fædres liv, at ved deres forbilleder og gode gerninger tilhørernes hjerter kan optændes af kærlighedens og den hellige opbyggelses ild«⁵. Det synes, som det først og fremmest er den livlige handling, det stærkt bevægede optrin, der har gjort legenderne yndede.

I fornsvenska legendariet findes følgende legende om St. Thomas af Canterbury:

»I pave Alexanders dage var St. Thomas først kongens kansler i England og siden erkebisp i Canterbury og Englands primas ved kongens omsorg og i den hensigt,

¹) Henrik Schück i Samlaren 1884, p. 56.

²) Ill. svensk litteraturhistoria I, p. 103. (1. utg. Sthlm. 1896).

³) H. Schück och K. Warburg: Ill. svensk litteraturhistoria I, p. 333. (3. uppl. Sthlm. 1926).

⁴) Legender från Sveriges medeltid utg. av E. Fogelclou, A. Lindblom och E. Wessén, p. 299. (Sthlm. 1918).

⁵) Legenda St. Sigfridi. Script. Rerum Suecicarum II, p. 345.

at han des bedre kunde bøje kirkeretten efter kongens vilje.

Da Thomas var blevet biskop, bar han yderst kostbare klæder som en mægtig herre og derunder haarklæder. Daglig vaskede han tretten fattige mænds fødder med knæfald; han gav dem føde, og efter maaltidet gav han dem hver fire engelske penninge. Mandeligt værgede han kirkens ret, til han omsider maatte fly for kongens vrede, idet han ræddedes for kirkens nød, ikke for sin egen, og kom til pave Alexander. Paven stillede ham under Donati¹ klostres beskyttelse og bød, at man skulde vise ham al hæder. Imens ranede kongen hans eje, røvede alt kirkens gods og gjorde alle hans frænder landflygtige. Gud lod snart Thomas komme til ære og embede igen og siden blive martyr. En død mand, som ved et jertegn blev levende igen, havde set en tom stol i himmerige, hvor apostlene sad, og en engel havde sagt, at denne stol gemtes til en stor præst fra England, den præst var St. Thomas.

En præst fremsagde hver dag Vor Frues messe, det rygtedes da for biskoppen, at han ingen anden messe kunde, og han skulde miste messesangen; men da sendte Vor Frue ham selv til biskoppen og bad sige, at han var sendt paa hendes vegne, som sømmede hans haarklæder, og til et jertegn var en rød silketraad hængt ved.

Thomas kom atter til sit land med hæder og fred og virkede for kirkens ret som før, indtil kongen lod ham dræbe femte dag jul i Trinitatis kirke. Riddere lod med sværdhug hans hjerne strømme ud paa kirkegulvet. Selv gik han døden for sværd imøde, men forbød paa Guds vegne at gøre de andre noget mén. Alle, som gjorde Guds martyr mén, kom under Guds svare hævn. Gud gav ham den store naade at gøre underbare jertegn, at give døde livet og krøblinge førligheden².

¹) Fejl for Pontiniaci kloster.

²) Ett fornsvenskt legendarium utg. av G. Stephens II, p. 787—88.

Til de særlige Thomas-messer, der ogsaa celebreredes i Sverige, maatte man have en dertil hørende liturgisk digtning. Heraf kendes et rimet officium fra Breviarium Arosiense, »Pastor cesus, in gregis medio —«, som dog ogsaa med enkelte variationer findes i Strängnäs-breviaret; og i Missalet fra Uppsala findes en Thomas Becket-sequens, »Peta mundus sit iocundus —«¹. Det førstnævnte digt, »Pastor cesus«, er meget uregelmæssigt bygget op med uregelmæssige versfødder og med en lunefuld vekslen af fire til seksliniede strofer med toliniede strofer. Rimet er fælles indenfor hver strofe, dog har af de syv sidste fireliniede strofer de fire rimstillingen abcb, een har abab, de to sidste har enslydende rim. Som formen er løs, er indholdet springende. Hjorden klager over tabet af sin hyrde, den retfærdige er dræbt af nidingsvaaben, skændigt dræbt af satans drabanter i sin egen kirke. Kirken klager over tabet af sin beskytter, han der med styrke og fasthed trodsede dom, uret og forhaanelser, han der stod som en mur om Herrens hus². Straalende mirakler har Thomas bevirket, han har givet blinde synet, rensset de spedalske, og løst dem der laa bundet i dødens lænker. Endelig anraaber digteren Kristus om, at lade Thomas' fortjenester komme menneskene til gode, han udgød sit blod for dem, lad det derfor løse syndens baand og skænke opstandelse, som Thomas opstod. Til slut hæver digteren sig i den sidste strofe op til en ganske velformet hyldest til St. Thomas:

¹) Latinska sånger från Sveriges medeltid, Främmande länders helgon, utg. av Klemming, p. 160—67. (Stockholm 1887).

²) Dette gammeltestamentlige udtryk, der er dannet efter Ezechiel 13, 5 og Jeremias 1, 18, er ofte anvendt i middelalderlig litteratur, paa dansk grund saaledes i Roskildekroniken, Script. Min. I, p. 28. Bisp Foliot af London brugte det bebrejdende mod Thomas Becket efter Clarendonmødet 1164, Materials for the history of Thomas Becket, tom. V, p. 521. sq.

Salve Thoma, virga iusticie,
 mundi iubar, robur ecclesie,
 plebis amor, cleris delitie;
 salve gregis tutor egregie,
 salua tue gaudentes glorie.

Uppsalasequensen skildrer mest i trokæer og uden strofeinddeling Thomas Becket's gerning. Om hans fødsel bruges følgende smukke udtryk: »Sicut rosa lilium, Lundonia filium parit Thomam«. Digtet slutter med et udraab om det lykkelige England med et ordspil paa Anglia og angelica.

Sverige ejer to minder om Thomas Becket af høj kunstnerisk værdi, nemlig et reliquieskrin fra Trönö¹ kirke i Hälsingland udført i forgyldt og emailleret kobber, rimeligvis fransk arbejde fra o. 1200, og et alterskab fra Skepptuna kirke fra det 15. aarhundrede. Paa Trönöskrinets ene langside er drabsscenen gengivet med omtrent samme komposition som paa det før nævnte norske skrin. Thomas Becket staar i kaabe og med mitra ved et alter til højre, mens tre riddere med dragne sværd kommer fra venstre, den førstes sværd rammer netop erkebispens. De tre riddere er slanke og spinkle og frie, næsten dansende, i deres bevægelser, saadan som den franske stil krævede det. I de tomme rum mellem figurerne er der indføjet roser, hjul, kors omfattet af cirkler for at udfylde billedfladen og for at give emaillekunstneren lejlighed til at demonstrere sin farvekunst.

Alterskabet fra Skepptuna viser Thomas Becket sidende paa sin bispestol i fuldt skrud. Det viser en kraftig og myndig kirkefyrste i al sin magt og herlighed. Han har et roligt og værdigt udseende, er kraftig og fyldig og ligner slet ikke helgenbiografiernes fanatiske asket. Kunst-

¹) Trönöskrinet synes ikke at være noget unicum, H. Hildebrand har hos en antikvitethandler i Köln set et skrin ganske magen til Trönöskrinet; Sveriges Medeltid III, p. 630 (Sthlm. 1898—1903).

værket er skaaret af ingen ringere end Bernt Notke fra Lübeck, Aarhusaltertavlens mester. Kunstneren har her bestræbt sig for at udforme et plastisk virkelighedsbillede med kraftig holdning og ærværdig ro af repræsentativ pompøs virkning.

5. *Finland.*

Kristendommen er kommet til Finland¹ fra Sverige, men den blev for en stor del baaret frem af to englændere, Henrik og Thomas. Henrik blev landets første biskop og efter sin martyrdød 1155 dets nationalhelgen. Hans gerning fortsattes af Thomas², der i en menneskealder virkede i Finland, og som derefter trak sig tilbage fra verden for at leve sine sidste aar som munk i Visby, hvor han døde 1245. Det er ikke utænkeligt, at han kan have bragt de første efterretninger om sin berømte navne og landsmand til Finland. Tør man antage, at det o. 1200 skrevne *Kalendarium provinciæ Bremensis* er kommet til Finland inden alt for længe efter sin tilblivelse, vilde det afgive beviset for, at Thomas Becket's helgendag, den 29 december³, allerede da fejredes i Finland, men Aarno Malin regner denne dags nævnelse for at være en følge af Thomas-kultens hurtige udbredelse efter kanonisationen i 1173 uden dog at faa videre fodfæste i Finland⁴. Et *graduale* ligeledes fra det 13. aarhundrede, som maaske er kommet til Finland fra Danmark, har dog ogsaa nævnt: Thome martyr & pontifex⁵. I den senere middelalders kilder er Thomas

¹) For værdifuld bistand takker jeg professor, dr. M. Ruuth, Helsinki.

²) Elis Bergroth: *Den finska kyrkans historia* p. 15. (Helsingfors 1892).

³) Aarno Malin: *Der Heiligenkalender Finnlands, seine Zusammensetzung und Entwicklung* p. 72 (*Finska kyrkostoriska samfundets handlingar* XX, Helsingfors 1925).

⁴) Aarno Malin: *Op. cit.* p. 178.

⁵) Toivo Haapanen: *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors, II: Gradualia* p. 11. (Helsingfors Universitetsbiblioteks Skrifter VII, 1925).

Beckets helgendag opført i alt i 16 forskellige kalendarier, gradualer og missaler¹. Til dagens fejring brugtes ligesom i Sverige² sequensen »Letabundus sit iocundus —«³ samt et ellers ukendt rimet officium, hvoraf et fragment er bevaret:

Anglia letare
quod enim thomam genuisti
splendes absque pare
que quondam fusca fuisti
martyris in laude
uirtutum uernale plaude⁴.

Thomas Becket-kulten synes kun at have fundet ringe udbredelse i Finland. Det hænger rimeligvis sammen med, at det blev dominikanerordenen, der først og fremmest kom til at præge den finske kirkes ritus⁵ og dermed ogsaa dens helgendyrkelse, og denne orden synes i modsætning til cistercienserne kun i ringe grad at have befordret Thomas Beckets helgendyrkelse.

St. Thomasdyrkelsen er en fælleseuropæisk bevægelse. Den har sat sig en række endog meget værdifulde kunstneriske minder, først og fremmest det pragtfulde reliquieskrin i limousineremaille i Clunymuseet i Paris⁶ og fresko-

¹) Aarno Malin: Der Heiligenkalender Finnlands p. 172—73.

²) se kapitlet om Sverige p. 428ff.; cfr. endv. C. A. Moberg: Über die schwedischen sequenzen p. 114. (Uppsala 1927).

³) Toivo Haapanen: Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente, I: Missalia p. 182 (Helsingfors Universitetsbiblioteks Skrifter IV, 1922).

⁴) Toivo Haapanen: Verzeichnis . . . , III: Breviaria p. 6. (Helsingfors Univ. Bibl. Skr. XVI, 1932).

⁵) Aarno Malin: Der Heiligenkalender Finnlands p. 182—204.

⁶) W. Burger: Abenländische Schmelzarbeiten, abb. 62, p. 110. (Berlin 1930).

malerierne i Braunschweigs domkirke¹. Maaske har dog Lyngsjöfonten den ældste gengivelse af Thomas Becket's martyrium²; dertil kommer, at den er det eneste af de nævnte kunstværker, der helt sikkert er af hjemlig oprindelse. I sin skønne sentromanske skånske stil hævder den sig smukt blandt den store verdens værker med samme emne.

Hvor meget St. Thomasdyrkelsen har betydet for den nordiske kristendom, lader der sig vanskeligt sige noget sikkert om. Man har, som de anførte eksempler viser, ofte paakaldt hjælp hos St. Thomas lige fra generhvervelsen af en bortkommen falk til alvorlige sygdommes helbredelse og vendernes undertvingelse og ogsaa ment sig hjulpet, men til at give sig fuldlødig udtryk i digtning paa latin eller modersmaal har denne religiøse følelse ikke slaaet til.

Det synes snarere, hvad der ogsaa efter Thomas Becket's historie er rimeligt nok, som hans navn er blevet et samlingsmærke for kirkens mænd i kampen mod statsmagten. Troligt fulgte Guðmund Arason i hans fodspor, og ogsaa den norske erkebisp Eysteinn's kirkekamp kan minde om martyrens³. Da Eysteinn maatte flygte fra Norge, drog han til England, hvor sympatien ganske var paa hans side, hvorfor ogsaa de engelske historieskrivere gerne viderekolporterede de vildeste rygter om Sverres overgreb mod bisperne⁴. Ogsaa Lund opfattede Thomas Becket og hans dyrkelse paa samme maade. Det er saaledes næppe tilfældigt, at der netop fandtes to værker om Becket i Jens Grands bogsamling.

Kulturelt set betød St. Thomas-dyrkelsen nye og dra-

¹) Janitschek: Geschichte des deutschen Malerei p. 155. (Geschichte der deutschen Kunst III, Berlin 1890).

²) Ialtfald ældre end messingskrinet fra Hedal, som Wilson mener er den ældste fremstilling; Th. B. Wilson: History of the church and state in Norway p. 246. (1903).

³) Wilson: Op. cit., p. 147.

⁴) Keyser: Den norske kirkes historie I, p. 291. (Christiania 1856).

matiske emner for kunst og litteratur. Litterært gik Island i spidsen med sine helgensagaer og skabte derved en særdeles læseværdig beretning om den engelske martyr, bygget paa virkeligt historisk materiale, væsentlig det vi stadig maa bygge paa og udformet i sagaens klare og faste stil. I historieskrivningen er Thomas Becket's drab en af de ikke mange verdenshistoriske begivenheder, man fæstnede sig ved, optegnelsen betyder derfor et beskedent forsøg paa at skabe relation mellem den hjemlige og den store verdens historie. Thomas Becket-kulten betød ikke alene direkte gennem pilgrimsrejserne til Canterbury, men ogsaa indirekte en vej ud, en af vejene, der kunde tilføre Norden nye impulser og knytte nye forbindelser mellem Norden og Europa.

Et ukendt Segl, benyttet i Aaret 1266
af Ærkebiskop Jacob Erlandsen, og andre
samtidige Segl.

Af Poul Bredo Grandjean.

I afvigte Efteraar udlaaante Geheimes- und Haupt-Archiv i Schwerin to Pergamentsbreve til det danske Rigsarkiv, hvor de stilledes til Raadighed for Udgifverne af Diplomatarium Danicum. Det drejede sig her om to meget kunstfærdigt prentede Vidisser af 3. Nov. 1266, udfærdigede til Bekræftelse af Breve af 27. April 1261 og 8. Okt. s. A., hvis Udstedere henholdsvis var Hertuginde Helena af Sachsen og de sachsiske Hertuger Johan og Albert¹. I det følgende betegnes Vidisserne I og II. De er udstedte af Ærkebiskopperne Hildebold af Bremen og Jacob [Erlandsen] af Lund samt af fire Biskopper: Peder [Bang] af Roskilde, Esger af Ribe, Johannes af Lübeck og Herman [»den 1.ste«] af Schwerin.

De af Seglene, som endnu er i Behold, ses at være forfærdigede af ufarvet, med andet Materiale opblandet Voks, oversmurt med en brun Slags Fernis, der delvis er afskallet. Dette bevarende Overtræk slører næsten altid — og da ogsaa her — Graverings finere Detailler, saaledes at Aftryk af Stamperne staa mindre klart end ønskeligt. Seglene er fastgjorte til Pergamenterne med mørkerøde Kvaster af totvundne, ikke sammenflettede, ret tykke Traade, rimeligvis af Silke, alle bevarede. Tredie, femte og sjette Segl mangler under I, idet et Brudstykke af

¹) Mecklenburgisches Urkundenbuch II, Nr. 916 og Nr. 928.

andet Segls Kontrasegl nu henligger løst ved Brevet. Under II mangler første og femte Segl. Rester af Hamp, hængende ved en af de tomme Kvaster, viser, at Seglene

har været omvundne med dette Stof for bedre at kunne modstaa Tidernes Slid og Tryk.

Af Ærkebiskop Hildebolds Segl, det første under I, forefindes kun et Brudstykke, uden Kontrasegl. Brudstykket af det andet Segls Kontrasegl identificeres let som Jacob Erlandsens¹. Ogsaa Biskop Esgers Segl, det fjerde i Rækken, med tilhørende Kontrasegl er velkendt². Det maa dog særlig bemærkes, at dette Kontrasegl kun kendes som benyttet af den følgende Ribebisp, Tucho, idet Dr. Henry Petersen henviser til Eksemplarer fra 1278, 1280 og

Fig. 1

1285. — Hvor meget man end bør anerkende Rondahls Gengivelser af de gejstlige Segl, kan det ikke nægtes, at den anvendte Afbildning i Streg ofte forandrer Seglenes Karakter, undertiden i saa høj Grad, at Tegning synes væsentlig forskellig fra Original. Fotografier af de sidst-

¹) Henry Petersen: Danske gejstlige Segl, Nr. 4.

²) Ssts. Nr. 800 og 803.

nævnte to Segl gengives som overbevisende Eksempler. Baade Biskop Esgers Hovedsegl under I (Fig. 1) og samme, men i mere skadet Tilstand, under II viser Rester af Majuskelomskriften, der ogsaa paa det af Rondahl tegnede Eksemplar delvis er afstødt. Sammenholdes de forskellige Eksemplarer, er Ordlyden — korrekt rekonstrueret af Henry Petersen — *Esgerus Dei gratia Ripensis episcopus*. For Kontraseglets Vedkommende er Eksemplaret under II (Fig. 2) bedst bevaret. Rondahls Gengivelse viser en seksoddet Stjerne, staaende i Seglfeltet i Højde med den knælende, venstrevendte Biskops Bryst. Den ses ikke i Eksemplaret under I, men kan maaske skimtes i Seglet under II. Man kunde let være fristet til at antage, at den var tilføjet senere. En saadan yderligere Udsmykning af Sigillet er slet ikke ukendt. Netop den ovennævnte Biskop Herman lod Sol og Maane indgrave i den Stampe, som han tidligere havde benyttet uden disse Himmeltegn¹. Fremstillingen i Biskop Esgers Kontrasegl viser Jomfru Maria med Barnet, fornedet Bispen. Omskriften lyder: *Digna Maria coli*,

Fig. 2

1) Mecklenburgisches Urkundenbuch II, Nr. 1026, jvfr. IV, Segltavlen S. 525.

*pastore (!) lingvere noli*¹. Medens en Kontraktionsstreg over i'et i det næstsidste Ord, blot fremtrædende som en

Fig. 3

kort Fortykkelse af den ophøjede Rand, der afgrænder Seglet, paa vanlig Vis markerer det udeladte n, findes en saadan Streg utvivlsomt ikke over Slutningsbogstavet i den tilsyneladende Ablativ »pastore«, nu som Angivelse af en Suspension af pastorem, den ventelige Akkusativform. Det bør dog bemærkes, at Suspensionen langt fra altid grafisk markeredes i Seglomskrifterne.

Som nævnt mangler de to sidste Segl under I og det første under II. Paa anden Plads hænger Jacob Erlandsens Hovedseglet kendes ikke i »Danske gejstlige Sigiller«, hvori kun afbildes et fra

¹) Du tilbedelsesværdige Maria! svigt ikke din Hyrde.

²) D. G. S. Nr. 4.

henstrakt paa Risten. I Seglets øvre Del fremstilles to Engle, der holder et Klæde, hvormed Helgenens Sjæl — repræsenteret af hans Brystbillede — løftes opad mod det Høje, hvorfra Herrens Haand paasætter ham Martyrkronen. Nederst i Seglet knæler Ærkebispem i en tredelt Portal. Paa tredje Plads under II forefindes Brudstykker af Biskop Peder Bangs Segl og Kontrasegl¹, paa fjerde Biskop Esgers, allerede omtalt under I. Efter den femte, nu tomme Seglkvæst følger paa sidste Plads et større Brudstykke af Schweriner-Bispen Hermans Segl, uden Kontrasegl.

Hovedinteressen ved denne Besegling knytter sig unægtelig til Ærkebiskop Jacobs Hovedsegel under II (Fig. 3)². Det er spidsovalt, 50 mm bredt og 81 mm højt, regnet fra Graverings yderste Rand. Der er her Tale om et virkelig fint, saa ganske utvivlsomt i Ærkebispens Udlandighed forfærdiget Arbejde, stilistisk set af senere Type end de samtidige danske Bispesegl. Eksemplaret er desværre skadet, idet det anvendte Fernisovertræk delvis er afsprunget, navnlig paa Hoved og Bryst, hvorved selve Vokset er ødelagt. Skikkelsens ranke og monumentale Holdning er ypperligt gengivet. Alene den staaende Stilling er bemærkelsesværdig. Alle Landes Bispesegl fra det 13. Aarhundrede viser den siddende Ærkebiskop eller Biskop. Iøvrigt frembyder Udlandets Segl Eksempler baade paa siddende og staaende Stilling, idet den bestemte Lokalitets gejstlige Overhoveder undertiden længe har foretrukket samme Type. Pierre de la Chatre, Ærkebiskop af Bourges, ses staaende i et Segl fra 1163 modsat hans to Forgængere, der er fremstillet siddende. Den staaende Stilling overholdes derefter af alle hans Efterfølgere ned gennem det 12. og 13. Aarhundrede. Først Ærkebiskop Simon fører 1293 et Segl, der viser ham i den siddende

¹) Ssts. Nr. 150 og 151.

²) Det gode Fotografi er velvilligst optaget af Museumsinspektør, Magister V. Hermansen.

Stilling, som derefter overholdes af Ærkebisperne her¹. I Upsala fulgte Ærkebisperne det modsatte Princip. Stephan (1164) ses staaende, alle hans Efterfølgere fra Peter (1191) til Jacob (1279) fremstilles siddende, Johan (som Electus 1282) og Magnus (1288) er atter staaende².

Medens den lave Hovedbeklædnings Form lige anes i Jacob Erlandsens Segl og visse af det hans Værdighed betegnende Palliums Konturer kun kan skimtes, er Kraven let kendelig, ligesom de under hverandre nedhængende Klædningsstykker tydeligt ses. Højre Haand er løftet til Velsignelse, med venstre holdes den meget slanke Stav, hvis øverste Del er uklar og mangelfuld i Aftrykket. Der er sikkert Tale om en Korsstav. Den heraldisk højre vandrette Korsarm — med indadbuede Linier — er tydelig, den venstre kan vistnok skimtes, den opstaaende er endelig defekt. Korsets Centrum danner en lille Kugle. En rent diminutiv Buelinie fra Korsets Top maa opfattes som en tilfældig Ujævnhed i Vokset og kan ikke tages til Indtægt for Opfattelsen af en Krumstav. Forekomsten af en saadan var ellers den gængse Foreteelse i samtidige Segl. Senere fører Ærkebiskop Carl (1325—34) en Korstav, hvilket ligeledes gælder hans Efterfølgere i Lund. I det nu fremdragne Segl staar Ærkebispens paa en med Bladværk smykket Konsol. Over hans Hoved vises en forkortet, smukt udformet Baldakin dannet af et taarnagtigt Midterparti, der flankeres af to skraat udefter gaaende lavere Fløjbygninger med høje, spidse Gavle. Allerede Henry Petersen omtaler, at en saadan Baldakin først forekommer paa senere Tid i danske Bispesegl, idet han i sit Sigilværk nævner følgende Aarstal og Stedbetegnelser: Lunde Stift 1325, Roskilde 1350, Odense 1340, Viborg 1323, Aarhus 1354, Ribe 1313 og Slesvig 1331. Ogsaa paa

¹) René Gandilhon: Inventaire des Sceaux du Berry (Bourges 1933), Nr. 496 ff.

²) B. E. Hildebrand: Svenska Sigiller från Medeltiden (1862, 1867), 2dra Serien.

dette Punkt er Seglet her altsaa af fremskreden Type. I Udlandet synes denne Udsmykning at være sjældent forekommende i det 13. Aarhundrede. Som Eksempler kan anføres, at den ses i Segl, ført 1284 af Abbed Pierre af Pothières, følgende Aar af Biskop Guillaume de Grez af Auxerre og af Abbed Pierre af Saint-Martin d'Autun¹. Omskriften er næsten fuldkommen læderet, hvad angaar Jacob Erlandsen-Seglets to nederste Trediedele, hvilket sandsynligvis skyldes en ubehjælpssom Aftagning af Stampen, efter Nedtrykket, med derefter gentaget Nedtryk af Stampens Sider. Nominativformen er givet. Nogenlunde tydeligt læses kun de første Bogstaver IACOBV — den anden Vokal kunde iøvrigt ligesaa vel opfattes som det lukkede C — hvorefter, dog svagt, endnu et V og saa S. En saadan dobbelt Anvendelse af V for U kan paa dette tidlige Tidspunkt neppe forklares som andet end en ren og skær Fejlgraving. Efter Navnet fortsætter Omskriften DEI GRACIA LUN || DENNIS ARCHIEPISCOVVS². Bogstaverne er sprængt i højere eller mindre Grad. Omskriften i Kontraseglet viser med opløste Forkortelser den almindelige Genitivform: SIGILLVM LVNDENSIS ARCHIEPISCOPI SEVETIEQVE PRIMATIS. Baade Omskriften i hans Formands og i hans Efterfølgers Hovedsegl angiver blot Stillingen som Ærkebiskop³. Hans eget hidtil kendte Segl er stærkt læderet og Omskriften helt afstødt. Værdigheden som Primas nævnes, ligesom for Jacob Erlandsens Vedkommende, kun i Efterfølgerens Kontrasegl⁴.

Man tør med en vis Ret regne med, at Stampen til Seglet under Vidissen af 1266 netop er forfærdiget dette Aar. Hans tidligere Segl anføres i »Danske gejstlige Si-

¹) Auguste Coulon: Inventaire des Sceaux de la Bourgogne (Paris 1912), Nr. 1417, 922 og 1309.

²) Godkendt af Numismatikeren, Museumsinspektør Galster.

³) D. G. S. Nr. 2 og 5.

⁴) Ssts. Nr. 6.

giller« som forekommende under fire Breve fra Aarene 1258, 1261, 1262 og 1266.

En ganske særlig Interesse knytter sig til det Segl, som nu tør kaldes »det yngre«. Paa begge Sider af Prælatfiguren ses et lille Mandshoved i udringet, rynket Kjortel og omgivet af en tunget Indramning.

I Middelalderen — da ædle og graverede Stene stod højt i Kurs som Tegn paa Rigdom og fordi man tillagde dem magiske Egenskaber — benyttedes ofte antike Gemmer ikke blot i almindelige Ringe, men som den principale Del af Signetet, indsat i en oval eller rund Bronzeplade, der dannede den Indramning, hvori Omskriften kunde graveres¹. At disse Gemmer viste hedenske Fremstillinger hindrede ikke deres Anvendelse af Gejstligheden. Ærkebispens af Sens Guillaume de Champagne havde saaledes valgt en Venus-Buste (1171). Et af Ridderen Heinrich v. Brunn i 1233 benyttet Segl frembyder et Eksempel, der i højere Grad ligner Tidens sædvanlige Adelssegl. Selve Seglets Form er aflangt trekantet med Omskriften løbende langs de tre Sider. I Midterfeltets Trekant ses Aftryk af en Gemme, forestillende Alexander den Stores Hoved, der ganske erstatter Seglbilledet. Man gik dog endnu videre, idet to eller flere Gemmer indsattes i Seglstampen. Det engelske Waltham-Abbedis Segl viser, at tre Gemmer — en større og to mindre — havde fundet Anvendelse samtidig med sædvanlig Graving, to Skjolde, holdte af Løver². Biskop Amédée de Rousillon af Valencia førte 1282 et Segl, der viser to Gemmer, anbragte perpendikulært, »les foires« de Champagne's Segl fra 1332 to, indsatte ved Siderne af det graverede Skjold. Man har endog et Eksempel paa, at hele fire Gemmer var indsat i samme Stampe. Kun rent undtagelsesvis forekommer Scarabæ'en benyttet

¹) G. Demay: Inventaire des Sceaux de la Picardie (Paris 1875), hvori Des pierres gravées employées dans les sceaux du moyen âge.

²) Seyler: Geschichte der Siegel (Leipzig [1894]), S. 104 ff., Fig. 68 og 75.

paa denne Maade. Gemmens og Metalstampens indbyrdes Tykkelsesforhold bevirkede, at Stenen snart sad nede i Metallet, snart var fremspringende. Undertiden anvendtes en Gemme i Stedet for Kontrasegl. Biskop Sébrand Chabot af Limoges benyttede saaledes 1192 et Segl, hvis Bagside viser, at en og samme Sten (med Fremstillingen af to Menneskeskikkelser og en Hane) to Gange er nedtrykt i Vokset¹.

Med Hensyn til Jacob Erlandsens Segl turde man, hvad de to omtalte Mandshoveder angaar, principalt gaa ud fra, at de var fremkommet ved et gentaget Nedtryk af samme Genstand i det endnu bløde Aftryk af Metalstampen, idet Hovederne synes ganske ens. Den brune Fernismasse var saa paasmurt tilsidst. Det kraftige Reliefs dybeste Parti σ : Hulheden omkring Hovedet ligger under Seglfladen, hvilket Forhold er særlig tydeligt i Nedtrykket paa Ærkebispens højre Side, hvorfor Reliefferne ikke kan være Aftryk af nogen Del af Graveringen i selve den plane Bronceflade. Nationalmuseets særlige Sagkyndige i Metalteknik, Billedhugger William Larsen støtter denne Antagelse, der yderligere deles af den kyndige Gravør Fr. Britze. Nedtrykket paa højre Side har, om end kun i ringe Grad læderet Omskriftens indre Rand; det er bedre lykkedes end Nedtrykket paa den modsatte Side, tilsyneladende fremkommet ved, at Genstanden er holdt skævt. Da Tilstedeværelsen af to ens Gemmer selvsagt ikke kan tænkes, maa det betragtes som udelukket, at netop to saadanne — og rent bortset fra de to Relieffers uens aftryksmæssige Tilstand — i dette Tilfælde har været indsat i Metalstampen. Fremkomsten af to Relieffer med dybere Bund end Seglfladen forudsætter enten en indsat Genstand eller to fra Stampens plane Flade opstaaende Partier, hvori Graveringen kunde være foretaget. Den ovennævnte ophøjede og tungede Indramning kan efter

¹) J. Roman: Manuel de Sigillographie française (Paris 1912), S. 267 ff., Planche XXVIII, 5 og XIX, 2.

Hr. Larsens Mening være fremkommet, idet den nedtrykte Genstand har løftet det overflødige Voks. Rammernes forholdsvise Regelmæssighed, navnlig foroven paa det højre Nedtryk, synes imidlertid unægtelig afgjort at tale mod en saadan Antagelse. Vokset maatte da snarere være flydt udefter paa uregelmæssig Maade. Da Silkesnor eller -kvast, omsluttet af Segl og Kontrasegl, næsten altid giver Anledning til Dannelsen af et vist Hulrum, er der iøvrigt intet i Vejen for, at Vokset var trykket indefter og altsaa ikke løftet. Drejer det sig om en Sten i Indfatning, kunde denne sidste meget vel være konkav (en creux), saaledes at Aftrykket blev positivt. I saa Tilfælde maatte Stenen dog være trykket saa dybt ned, at Indfatningen kom til at ligge under den plane Seglflade, hvilket ikke er sket her. — Har Ærkebispens benyttet sin Fingerring, saaledes at vi her skulde have et personligt Minde om den navnkundige Prælat, og er denne Ring anvendt som yderligere Bekræftelse, maaske efter at Læderingen af Omskriften var konstateret? Det var ønskeligt, om et andet Eksempel af dette Segl kunde findes til Belysning af Spørgsmaalene. Enten med eller uden de to Hoveder maatte Sagen da kunne opklares. Indtil videre gør, som det ses, forskellig Tvivl sig gældende.

Efterskrift. Paa et Tidspunkt, da nærværende Bidrag laa færdigt til Rentryk, har Forfatteren i *W. de G. Birch's Catalogue of Seals in the Department of Manuscripts in the British Museum, I* (London 1887) fundet fortrinlige Gengivelser i Lystryk af fire gejstlige Segl, som frembyder Eksempler paa to smaa Hoveder, i tre Tilfælde af lignende Art som de ovenfor omtalte, staaende ved Siderne af den principale Figur, idet Baggrunden for disse Hoveder er forsænket. — Medens det Segl, der benyttedes af Walter de Suthfeld, Biskop af Norwich 1245—57, viser et Okse- og et Løvehoved (Nr. 2024—25, Plate VII), ses to indadseende Munkehoveder i Segl, ført c. 1249 af Augustiner-

klosteret St. Mary, Merton og af Simon de Luton, Abbed i Benedictinerklosteret Bury St. Edmunds 1257—79 (Nr. 3637, Plate XI og Nr. 2804, Plate XII). I et af Lawrence de St. Martin, Biskop af Rochester, i 1268 benyttet Segl er ved to smaa Mandshoveder graveret Apostelnavnene Andreas og Petrus, forkortede (Nr. 2151, Plate VII). Ikke mindst Fremstillingen af Hovederne i indadvendt Stilling maa betragtes som gyldigt Bevis for, at Gemmer ikke her er indsat i Stammen eller nedtrykt i Vokset. Iøvrigt staa disse Smaafigurer paa samme Maade som i Jacob Erlandsens Segl.

Med Hensyn til de viste Fordybninger er der Grund til at anføre den brugte Passus i de fire Beskrivelser og med Forfatterens egne Ord: small carved opening, vesicashaped countersunk panel, oval cusped panel, small pointed oval niche. Nogen nærmere Forklaring paa disse Fordybningers Fremkomst er ikke meddelt.

To andre, men tvivlsomme Eksempler, ligeledes hentede fra samtidige engelske gejstlige Segl, var først anførte i denne Artikels Slutning. De er nu overflødige.

Bispernes Fængsling og Herredagen i København 1536.

Af Arthur G. Hassø.

1. Indkaldelse af en Herredag i København.

Efter at have udholdt en aarlang Belejring blev København sidst i Juli 1536 tvunget til Overgivelse. Den nye Konge Kristian III, Hertug af Holsten, Frederik I's 33-aarige Søn, var endelig blevet Herre over hele Danmark, takket være sin dygtige holstenske Feltherre Johan Rantzau og sine tyske Lejetropper. Den 6. August, den 8. Søndag efter Trinitatis, holdt Kongen sammen med sin Dronning Dorothea, en Hertuginde fra Sachsen-Lauenburg, sit Indtog i den af Krig og Sult hærgede Hovedstad. En dobbelt Opgave ventede ham nu: paa den ene Side at skabe Ro og Orden i det Rige, han selv betegnede som øde og lammet, paa den anden Side at befæste sit Dynasti i dets nye Besiddelse over for de Farer, der stadig truede fra Udlandet, fra den fangne Kristian II's Døtre, der fandt Støtte for deres formentlige Legimitetskrav hos Kejser Karl V.

Paa samme Tid, som Kristian III tog sin Hovedstad i Besiddelse, lod han udsende en Række Indkaldelser til en Herredag i København, som skulde træde sammen den 15. Oktober, Søndag efter St. Dionysii Dag. Der blev sendt direkte Ordre herom til alle Rigsraaderne, som var hjemme; enkelte befandt sig jo endnu i Fangenskab i Mecklenburg¹. Paa alle Landsting — i Lund, Ringsted,

¹) Samtlige Indkaldelsesbreve er indført i Tegnelser over alle Lande 1535—38, fol. 176—78, trykt i Danske Magazin 3. R. V, p. 319-21. —

Odense og Viborg — blev der oplæst aabent Brev om, at alle Adelsmænd skulde møde personlig paa Herredagen¹. Til samtlige Købstæder udgik Befaling til, at de hver skulde sende en Repræsentation paa en Borgmester, en Raadmand og to menige Borgere til Herredagen, og de skulde medbringe Fuldmagter paa samtlige Borgeres Vegne². Endelig fik Lensmændene til Opgave at sørge for, at der fra hvert Herred mødte Herredsfogeden i Følge med to agtede Bønder; ogsaa de skulde medbringe Fuldmagter til at repræsentere alle Herredets Bønder³. Herre-

Om Rigsraadet hedder det: »Item schall forschriffuis tiill menige Danmarcks riigis raad offuer alt riiget om en almyndig herre dag at besøge her vdi Kiøpnehaffnn at were her tiill stede søndagen nest effther sanctj Dionisij dag først komendis«. Der sendtes Breve til følgende Rigsraader: 1) i Skaane: den gamle udvalgte Ærkebisp i Lund Mester Aage Jacobsen Sparre, den udvalgte Ærkebisp i Lund Mester Torbern Bille, Rigsmarsk Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger Ulfstand, Truid Ulfstand, Axel Urup, Mogens Gyldenstjerne, Klaus Podebusk og Knud Bille; 2) paa Sjælland: den udvalgte Bisp i Roskilde Joakim Rønnow, Abbeden i Sorø Henrik Tornekran og Knud Rud; 3) paa Fyn: den udvalgte Bisp i Odense Knud Gyldenstjerne, Knud Urne og Niels Bild; 4) i Jylland: Bisp i Aarhus Ove Bille, Bisp i Børglum Stygge Krumpen, Bisp i Viborg Jørgen Friis, den udvalgte Bisp i Ribe Oluf Munk, Predbjørn Podebusk, Joakim Lykke, Erik Banner, Oluf Lunge, Mogens Bille, Erik Krummedige og Mogens Munk.

¹) »Item obne breff tiill alle landzting offuer alt riiget, saa at alle, som friighedt och frelsse kiendis, at the møde personligenn i Køpnehaffnn tiill samme herredag«.

²) »Item breff tiill alle køpsteder offuer alt riiget, at the forskicke hiid aff huer by en borgemesther, en raadmand och ij borgere aff menigheden aff huer by, met fuldemagt paa alles theres wegne, som hiemme sidde, at møde samme herredag«. — Ordren sendtes til 72 Købstæder: 17 sjællandske, 6 laaland-falsterske, 9 fynske, 22 jyske og 18 skaanske.

³) »Item breff tiill alle lensmend, at the tilsiige en herritzfaget met ij agkte bønder vdi huerdt herrid i sit læen, at the komme tiill samme herre dag tiill Kiøpnehaffnn met alle theres fulde magt aff almoen vdi huert herrit, som ighen hiemme sidde«. Selve Ordlyden af Brevene til Lensmændene gengives saaledes: »Wiid, at wij haffue forschreffuit en almyndug herredag offuer alt riiget at skulle stande her vdi Køpnehaffn søndagen nest effther Dionisij først kommendes; thij bede wij theg och

dagen skulde altsaa virkelig — som Erik Arup udtaler¹ — være et rigtigt Stændermøde.

Tidspunktet for Indkaldelsen af Herredagen fremgaar ikke af den Kopibog, hvori Indkaldelsesordrerne er indført, da Dateringen ved denne Tid sjældent er medindført; men efter Brevenes Plads i Rækkefølgen af indførte Skrivelser tager man næppe meget fejl i at henføre dem til Tiden 6. August eller umiddelbart efter, med et Spillerum for Gætningen paa højst 3—4 Dage². Adskillige af Rigsraaderne blev imidlertid forhindret i at efterkomme Kongens Ordre.

Faa Dage efter Kongeparrets Indtog i København lod Kristian III foretage et Skridt, som vakte Opsigt viden om: han lod Bisperne, de gejstlige Rigsraader fængsle. Motiverne til denne drastiske Handling, selve Handlingsforløbet og Følgerne deraf har naturligt nok tiltrukket sig Historikernes Interesse. Visse nye Oplysninger har foranlediget mig til at underkaste Kilderne til vor Viden om Bispernes Fængsling og Herredagen i København i 1536

wille, at thu retter theg effther at møde her samme dag; sammeledes at thu tilsiiiger herritzfogeten vdj huert herrit vdj thidt læen, at hand met ij agkte bønder aff huert herrit møder till samme herre dagh met fuldemagt paa alle herritzmendts weignne, som hiemme sidde, at forfare her wor wilge; her wiid at rette theg effther etc.«.— Brevet sendtes til 52 Lensmænd: 12 i Skaane, 10 paa Sjælland, 4 paa Laaland-Falster, 6 paa Fyn og 20 i Jylland.

¹) Arup: Danmarks Historie II, p. 481.

²) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 135, — og derefter andre, f. Eks. E. Marquard: Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, p. 44 — sætter Brevenes Dato til selve den 6. August med følgende Begrundelse: »Indkaldelsesbrevet i Danske Mag. 3. R. 5, 319—21 er udateret, men da et umiddelbart derefter i Registranten følgende Brev er af 6te Avgust, er det rimeligt, at Indkaldelsen er af samme Dag, saa meget mere som man ser, at den er udstedt i Kjøbenhavn, og det er bekjendt, at Kongen først den 6te Avgust holdt sit Indtog i denne Stad«. Jeg vil dog mene, at man ikke tør hævde, at Brevene i denne Tegnelsesbog 1535—38 er indført strengt kronologisk — efter hele Bogens Karakter at dømme; jeg tør derfor ikke tage samme Standpunkt m. H. t. Dateringen.

en fornyet Prøvelse, for hvilken jeg har ment det forsvareligt at gøre Rede i nærværende Afhandling¹.

2. Aarbøgerne om Bispernes Fængsling.

Til en Begyndelse kunde der være Anledning til at se paa, hvad de samtidige Aarbogs- og Krønikeforfattere mener at kunne berette om Kongens opsigtsvækkende Handling. I den saakaldte Roskilde-Aarvog 1448—1549, som efter indre Kriterier maa være affattet 1549, hedder det²:

»Vdj thette aar bleff alle Danmarcks bisper greffne oc fangede aff koningens beffaling, men nogen tiid ther effter komme the aff theris fængsell mett saadant wilkor, att the skulde beholde theris arffue oc eye, men icke att the skulde komme tiill theris embede, ære oc biscops stiger igien, huilcke koningen tiill seg annamede. Men Joachimus Rønnou, wduolt tiill Roskiilde stigt, bleff ført tiill atskillige stæder oc sætt j fængsell, som wor j Kiøbmenhaffn, Krogen, Dragsholm oc Viisby paa Gotland, siden kom hand tiill Kiøbmenhaffn igien, huor hand bleff dødt nogen tiid ther effter. Aff thisse biscoper vor icke flere consecrerede oc vidhe bisper end verdige fader biscop Aaue Biilde aff Arhuss oc biscop Jørgen aff Viburg«.

I den Fortsættelse af Skibykrøniken, som Biskop Ove Billes tidligere Tjener (Sekretær og Kapellan) Hans Henriksen affattede paa Latin indtil Aaret 1555, — han døde 1562 — hedder det³:

»Samme Aar, nemlig 1536, lod den førnævnte Kong Kristian alle danske og norske Bisper gribe. Men paa Jomfru Claras Dag⁴, efter Laurentii Dag⁵, fængsledes disse Bisper i København:

1) Afhandlingen er Resultatet af en Undersøgelse, jeg har maattet foretage som en Digression i Anledning af et større Arbejde om dansk Udenrigspolitik 1536—41.

2) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 375 flg.

3) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 431 flg.

4) den 12. August.

5) den 10. August. Denne Tilføjelse i Dateringen er formentlig gjort for at tydeliggøre den foregaaende Tidsbestemmelse; translatio Claræ virginis fejredes nemlig den 2. Oktober.

Torbern Bille, udvalgt Ærkebisp i Lund, Joakim Rønnow, udvalgt Biskop i Roskilde og Oluf Munk, udvalgt Biskop i Ribe, og de blev ført til Borgen af Hovedsmanden Galle von Linden i Kongens Nærværelse. Den første Søndag efter Mariæ Fødselsdag¹ samme Aar fangedes dernæst den ærværdige Biskop Hr. Ove Bille til Aarhus, fordum den afdøde Kong Hans', Kong Kristians Søns, Kansler, der var begavet med Lærdom og udmærkede Egenskaber, stærk i Forstand og Klogskab; og han blev ført til Dragsholm Slot, senere til Nyborg, hvorfra han blev befriet i det Herrens Aar 1537, Torsdag efter Trinitatis Søndag², paa ret haarde Betingelser«.

I en dansk Krønike, som omhandler Tiden fra Valdemar Atterdag til Kristian III's Død, og som antagelig er blevet til som en Oversættelse af et latinsk Forlæg i Begyndelsen af Frederik II's Regeringstid, gives der denne Fremstilling om Kristian III's drastiske Skridt³:

»Hand loed och fange de friibaarne Papistiske Bisper paa en tiid, och indsette andre lærde mend y deris stæd til Bisper, Anno 1537. Men der Lutherus det spurde til Wittemberg, lastede hand den gierningh obenbare paa predickestolen, menendis at det waar wræt, at hand loed dennom fange wforhørt, och togh deris embede fra dennom, och haffde icke effter den hellige kirckis brugh forhørt deris meninger om lærdommen, och for-søgt, om der waar naagen forbedring hoess naagen aff dennom. Saa at det maatte siunis, at hand det gjorde mere for deris godtz skyld end for religionen«.

Den flittige Forfatter og Vejer i Malmø Henrik Smith skriver i sin danske Aarbog ganske kort om Begivenhederne⁴:

»Samme aar søndagen nest for vor Frue dag dyre⁵ lod konning Christian tage arckbisp Torbern Bille aff Lund, biscop Jochim Rønnou aff Roskilld och bispen aff Ribe. Samme aar mandagen for alle helgen dage⁶ lodt kongen holde bursprock

¹) d. v. s. den 10. September.

²) d. v. s. den 31. Maj.

³) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 546 flg.

⁴) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 636.

⁵) Søndag for Mariæ Himmelfart, d. v. s. den 13. August.

⁶) d. v. s. den 30. Oktober.

paa gamle torg y Kiøbenhaffn med riddere och riddermendz mend och meninge almu, och gaff tillkiende, huis aarsage hand haffde til at fange bisperne. Bisp Aage aff Aarhus, bisp Jørgen aff Wiborg, nogen tid der effter komme de aff fengsell med saadanne vilkaar, at de skulle beholde deris arff och eyendom, och skulle antuorde kong. May. biscopstickterne till haande. Men Jacob Rønnou kom icke løs, men førdis till atskyllig fengsell«.

Den skaanske Teolog og Historiker, Biskop Mogens Madsen (død 1611) har skrevet om Fængslingen af Bisperne i sin »Regum Daniæ series«, der er affattet paa Latin og en vigtig Kilde til Arild Hvitfeldts Danmarkshistorie¹:

»Kort efter, henimod Mariæ Himmelfart², blev efter Befaling af Kristian, som nu var Sejrherre, Danmarks Bisper fanget, alle paa een og samme Dag, dog ført i Forvaring hver til sit Sted, og Bispedømmernes Godser blev inddraget. Dette skete, da man skrev første Søndag efter Mariæ Himmelfart, som faldt paa den 15. August³. Kun Aarhusbispens Ove Bille blev ikke sat i Forvaring før Fredag efter Egidii Dag⁴, hvad man gjorde af en eller anden særlig Grund. . . . Den 30. Oktober, som var Mandagen lige før Allehelgensdag, blev der i København paa det saakaldte Gammeltoiv holdt en Sammenkomst og ført en Forhandling — Tyskerne kalder det Bursprog — mellem Kristian og Adelen og Borgerne. Under den Forhandling redegjorde Kristian blandt andet offentlig for Motiverne til, at han kort før havde ladet Bisperne for Danmark gribe og sætte i Forvaring. Bisperne dengang var Torbern Bille i Lund, Joakim Rønnow i Roskilde, Knud Gyldenstjerne i Odense, Iver Munk i Ribe, Jørgen Friis i Viborg, Ove Bille i Aarhus og Stygge Krumpen i Børglum. Af disse var de fire ordinerede eller indviede — Iver, Stygge, Jørgen og Ove — de øvrige blot udvalgte Bisper. Men af disse blev de fleste snart atter løsladt. Kun Joakim blev længere end de andre holdt fanget paa forskellige Steder: Helsingør, Dragsholm og paa Gotland, tilsidst endog paa selve Københavns Slot, hvor han senere døde i det Herrens Aar 1544 paa selve den 1. Maj og blev begravet i Helligaands Kirke i København«.

1) Rørdams Monumenta 2. R. II, p. 225 flg.

2) den 15. August.

3) d. v. s. den 20. August.

4) d. v. s. den 8. September.

Hvad disse Aarbogs- og Krønikeforfattere her kan berette om Kristian III's Fremfærd mod de danske Bisper, er jo ikke meget ud over, hvad der maatte være de fleste Danske bekendt i det bevægede Aar. De kan fortælle visse nøgne Fakta: at Bisperne blev arresteret, at nogle af dem hurtigt blev løsladt igen, men at den sjællandske Biskop blev ført fra det ene Fængsel til det andet lige til sin Død. Herudover kan Hans Henriksen give lidt Enkeltheder om selve Fængslingsaktionen; Krøniken fra Valdemar Atterdag til Kristian III's Død ved at fortælle om Luthers Misbilligelse af det voldsomme Skridt fra Kongens Side. Men i det store Hele er det meget magre Oplysninger, der kan hentes fra disse berettende Kilder.

Adskilligt flere Enkeltheder er der derimod at hente i de to bredere historiske Arbejder fra den nærmeste Efter-tid, som behandler dette Tidsrum: Arild Hvitfeldts Danmarkshistorie og Niels Krag's Kristian III's Historie. Der vil i det følgende blive Lejlighed til nærmere at se paa disse Skildringer under Gennemgangen af Handlingsforløbet.

3. *Beslutningen om Fængslingen tages.*

Kongens Kup mod de gejstlige Rigsraader havde sit Udgangspunkt i et Møde, som blev holdt et Par Dage efter Indtoget i København. Det hedder herom hos Arild Hvitfeldt¹:

»Løfverdagen næst efter S. Laurentij², som hand vaar ind-tagen i Kiøbenhafn / holt hans Majest. it hemmeligt Raad / inden lucte Dørre / med nogle de Verdslige Rigens Raad / om den Lutherske Lærdom oc rette Religion, at anrette allested her udi Rigit / saa oc om Bisperne at afsette / oc det Geistlige Gods at annamme Kronen til Bestyrckelse. Oc maatte de alle svere / dette hemmelig hos dennem uformerckt at holde / ved høyeste Eed. Da giordis oc gafs hans Majest. saadant it Bref / som her efterfølger«.

¹) Hvitfeldt: Danmarks Riges Kronike, Folioudg. 1652 II, p. 1486 flg.

²) d. v. s. den 12. August.

Herefter citerer Arild Hvitfeldt Ordlyden af et Dokument af 12. August 1536. I Følge denne Skildring blev Beslutningen om Bispernes Afsættelse saaledes taget i et hemmeligt Møde mellem Kongen og de verdslige Rigsraader den 12. August.

En noget bredere Fremstilling giver Historikeren Niels Krag i sin Kristian III's Historie paa Latin; den gengives her Side om Side med den trykte danske Oversættelse fra 1776¹:

»Regi autem urbis potito, eoqve totius regni compoti, omnis cura cogitatioqve in eo versabatur, ut rempublicam collapsam instauraret. Itaqve adhibitis, qvi præsto erant, patribus, Magno Goyæo, palatii Magistro, Tuccone Crabba, Mareschallo, Avone Longo, Accio Braheo, Canuto Billeo, Olao Rosæcrantzio, Oligero Vlstandio, Trugoto Vlstandio, Magno Guldensternio, Erico Crummedigio, Johanne Frisio, hæc res eorum secreto consilio agitata. Nam antistites & reliquos senatores ecclesiasticos odium religionis & metus mutationis domi continuerat, quo minus Regem a se designatum, publicæ calamitatis fere securi, observantes assectarentur. Nec adhuc redierant ex captivitate, qvi in Germaniam missi a Megalopolitano & Oldenburgico attinebantur. Omnibus eadem sententia placuit,«

»Da nu Kongen havde faaet Kiøbenhavn ind, og var derved bleven Mester af hele Riget, gik alle hans Tanker ud paa at bringe Riget paa Fode igien. Han lod derfor sammenkalde dem af Raadet, som vare nærværende, nemlig Mogens Giøe, Rigets Hofmester, Tyge Krabbe, Rigets Marsk, Ove Lunge, Axel Brahe, Knud Bilde, Oluf Rosenkranz, Holger Ulfstand, Truid Ulfstand, Mogens Gyldenstiern, Erik Krummedige, Johan Friis. Med disse holdt Kongen en hemmelig Raadsforsamling; thi Bisperne og det øvrige geistlige Raad holdte sig hiemme, af Had til Religionen og Frygt for nye Forandring, og fordi de ikke vilde giøre nogen Opvartning for Kongen, som de selv havde udvalgt; thi Rigets Nød bekymrede de sig kun lidet om. Og de af Raadet, som Hertugen og Greven havde ladet fængsle i Tydskland, vare ikke endnu komne tilbage. Ovenmeldte forsamlede Raad beviledede eenstemmigen,«

¹) Nicolai Cragii Annalium libri VI. quibus res Danicæ . . . a gloriosissimo Rege Christiano III. . . enarrantur. Ed. Joan. Grammius. Hafn. 1737, p. 148 flg. — Krag og Stephanus 1776 I, p. 152 flg.

hvorefter Krag meddeler et Referat af det ogsaa af Hvitfeldt citerede Dokument af 12. August og fortsætter:

»In hæc se mutuo obligabant, qvæ & litteris consignata sunt, ac silentii fides sacramento ab singulis senatorum exacta, ne ante tempus consilium hoc evertendi status ecclesiastici evulgaretur. Formidabilis enim antistitum etiamnum potentia, eo Regi magis suspecta, qvo animo erat ab illis & eorum religione alienior. Et nitebantur adhuc non invalido tum nobilium tum plebejorum multorum præsidio, nondum extirpata prorsus ex animis omnium superstitione. Itaqve visum tutissimum factu, ut ignari omnium uno die cuncti opprimerentur.«

»Herpaa gave de til Forsikkring deres Brev og Segl: og Kongen tog en Eed af dem, at de ikke maatte udlade sig med den Beslutning man havde fattet, angaaende Bisperne, førend Tiden kom. Thi Bisperne vare paa den Tid ikke gode at skiemte med, og Kongen havde saa meget desmeere Aarsag at frygte for deres Magt, som de vare ildesindede imod ham og den lutherske Religion. Og de havde endnu en Deel baade af Adelen og Almuen paa sin Side, siden den catholske Religion ikke endnu var udryddet hos alle. Man fandt derfor raadeligst at overrumple dem alle paa een Dag, førend de vidste deraf.«

Ogsaa efter Niels Krags Version blev saaledes Skridtet mod Bisperne besluttet paa et hemmeligt Møde mellem Kongen og den hjemmenværende Del af de verdslige Rigsraader; de gejstlige Raader havde holdt sig borte fra Kongens Forhandlinger om Rigets Ophjælpning, og de verdslige Rigsraader, der sad som Krigsfanger i Mecklenburg, var lovligt forhindrede i at deltage.

I de senere historiske Fremstillinger byggede man paa denne Opfattelse, at Fængslingen af Bisperne havde sit Udgangspunkt i en Raadslagning mellem Kongen og nogle verdslige Rigsraader, indtil den norske Historiker Ludvig Daae i 1867 henledte Opmærksomheden paa et Aktstykke i Gehejmearkivet i København, en Afskrift efter Originalen i Arkivet i Königsberg¹. Dette Aktstykke

¹) Norske Videnskabernes Selskabs Skrifter 1867, p. 208 flg.

indeholdt et saa væsentligt Korrektiv til Arild Hvitfeldts og Niels Krags Fremstillinger, at Opfattelsen paa dette Punkt helt maatte revideres, en Ændring, som første Gang blev foretaget af Kirkehistorikeren Ludvig N. Helveg i 1870¹.

Det vigtige Aktstykke er et Brev af 12. August 1536, som den preussiske Admiral Johan Pein har skrevet fra København til sin Herre, Kristian III's Svoger Hertug Albrecht af Preussen, en Rapport om, hvad der havde tildraget sig i den danske Hovedstad i det foregaaende Døgn². Hans Udtalelser er saa meget mere betydningsfulde, som han selv havde været en af Hovedpersonerne i Begivenhederne.

Admiralen havde den 11. August skrevet nogle Brevskaber til Hertugen og været optaget af, at han skulde hjemsende fire af de preussiske Skibe, som under Fejden havde været sendt til Hjælp for Kristian III. Det kneb for Johan Pein at blive enig med Baadsmændene om Af-lønningen, da de ikke vilde modtage deres Tilgodehavende i dansk Mønt. Admiralen sad netop og forhandlede med dem herom, da han modtog Bud fra den danske Konge om at indfinde sig til en Raadslagning, og han fulgte naturligvis Opfordringen. Til dette Møde kom ogsaa andre til Stede: Landsknægtenes Høvedsmænd, Feltherrer og Ritmestre samt Johan Rantzau og Melchior Rantzau; det, man skulde drøfte, var, hvad Kongen skulde foretage sig, da Bisperne, de gejstlige Rigsraader, havde nægtet at yde Bidrag til de Udgifter, der fulgte af, at de fremmede Lejetropper skulde aftakkes. Resultatet af Raadslagningen blev en Beslutning om, at man straks skulde tage Bisperne ved Vingebenet³.

¹) Ludv. N. Helveg: Den danske Kirkes Historie til Reformationen II 1870, p. 1016 flg.

²) Königsbergafskrifter 2899—2902, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 201—03.

³) »Nachdem E. f. g. ich dise beygelegte briffe gestriges tages ge-

I Forhold til Hvitfeldts og Krags historiske Fremstillinger vedrørende det hemmelige Møde er Johan Peins Rapport en primær Kilde. Det Udsagn, han som Deltager i dette Møde giver sin Herre i en tjenstlig Rapport Dagen efter, staar i Vidneværdi i forreste Række. Der kan derfor ikke herske nogen Tvivl om, at Beslutningen om Bispernes Fængsling er blevet taget om Fredagen den 11. August i et Krigsraad, hvor foruden Kongen kun en Række højere Officerer af Land- og Søkrigsmagten har været til Stede sammen med de to holstenske Raader, Johan Rantzau, der var Hertugdømmernes Hofmester og Kristian III's øverste Feltherre, og Melchior Rantzau, Hertugdømmernes Landmarskal.

I sit Værk »De første Konger af den oldenborgske Slægt« skriver C. Paludan-Müller i 1874¹ om den preussiske Admirals Rapport: »Dette Brev viser, at Planen om Biskoppernes Fængsling ikke er lagt af Kongen med de verdslige Rigsraader, men først med hans nærmeste Raadgivere, de to Rantzauer, Johan og Melchior, vist ogsaa Mogens Gøje. Dernæst har Kongen sikret sig de fremmede tyske Krigsfolks Bistand«. Det maa over for denne Udtalelse fastholdes, at der ingenlunde ud af Admiralens Rapport — eller ud af nogen af de øvrige bevarede Kilder — kan udledes noget som helst om en Raadslagning i to Tempi: først mellem Kongen og de to Rantzauere samt maaske Mogens

schriben vnd zugemacht, vnd ich e. f. g. 4 schiff heimwerts lauffen lassen, so habe ich mich doch der montz halben mit meinen bossleuten nicht vergleichen können, dan sie die denisch montz im abzug nicht haben nhemen wollen, vnd in dem wie ich mit Jn im handel gestanden, hath Ko. Maj. zu mir geschickt, mich in rath forderen lassen, doselbst die obersten von Lantsknechten, die Velther vnd Rittmeistere, sambt her Johan Rantzau auch Melchior Rantzau erschinen, allenthalben geratschlagt, wie Ko. W. ferner ir thun anstellten, dieweil die bisschoff gar nichts zu ablegung reutter vnd knecht thun wolttten, doruff im nhamen Gottes beschlossen die bisschoff von stunt bei den Coppen zunhemen«.

¹) p. 622.

Gøje og derefter i Krigsraadet. Kendskab til Kongen og hans Kreds kan sandsynliggøre, at det er gaaet til paa denne Maade; men det er og forbliver en Formodning, som ikke kan dokumenteres.

I sin »Danmarks Historie« skrev Erik Arup i 1932¹ om det hemmelige Møde, hvor Arrestationen af Bisperne blev besluttet: »Hvorledes skulde den [d. v. s. den gamle Kirke] bringes til fald? Det kunde umuligt ske ved nogen forhandling; det maatte ske nu og straks ved en voldshandling, et statskup. 11. aug. traf kongen beslutning derom i et krigsraad af hans højeste officerer; vi ved, at tilstede var Johan og Melchior Rantzau og den preussiske kommandør Johan Pein, men dertil vel ogsaa admiralen Peder Skram og rigshofmesteren Mogens Gøje«. Det hedder i Knud Fabricius' Anmeldelse i Historisk Tidsskrift² herom: »Arup mener, at baade Peder Skram og Mogens Gøje har deltaget i det hemmelige Møde paa Slottet den 11. Aug., hvor foruden Kongen ellers kun de høje Officerer var til Stede, og hvor Bispernes Fængsling blev besluttet. Men ingen Kilde taler herom, og intet taler herfor. Mogens Gøje har ikke deltaget i denne Forsamling af Holstenere, hvori Statskupet besluttedes; han mødte først den følgende Dag, efter Fængslingen, sammen med de verdslige Rigsraader hos Kongen, og her stillede de over for et fait accompli«.

I den Afhandling »Kansler Johan Friis' første Aar«, hvori Astrid Friis imødegik denne Anmeldelse, søgte hun at sandsynliggøre, at Mogens Gøje og Peder Skram havde deltaget i Mødet, for den sidstnævntes Vedkommende med følgende Argument: »naar den 11 august alle de overbefalende var indkaldte til møde bl. a. for at forberede, at København samtidig med bispernes fængsling sattes i belejringstilstand, . . . saa maa Peder Skram, som ledende admiral nødvendigvis have været indkaldt til samme

¹) II, p. 479.

²) Historisk Tidsskrift 10. R. II, p. 351.

møde¹. Det er dog ikke let at se, hvorfor Peder Skram absolut skal have været med til Mødet²; Johan Peins Nærværelse maatte vel være nok saa paakrævet, naar det gjaldt om at sikre Københavns Afspærring til Vands med paalidelige Kræfter, d. v. s. i dette Tilfælde hellere ved preussiske Skibe end ved danske; det var den preussiske Admiral, som var nærværende og derfor kunde give sin Herre en paalidelig Rapport om Mødet. Astrid Friis' Argument for Mogens Gøjes Tilstedeværelse vil jeg senere komme tilbage til.

4. *Hvitfeldt og Krag om Arrestationerne.*

Om selve den Fængslingsaktion imod Bisperne, der blev besluttet i det hemmelige Møde paa Københavns Slot den 11. August, véd baade Arild Hvitfeldt og Niels Krag at berette en hel Del Enkeltheder. Det hedder herom i Hvitfeldts Danmarkskronike³:

¹) Scandia VI, p. 243.

²) Det er ikke muligt paa Grundlag af det bevarede Kildemateriale at følge Peder Skram paa hans Færden i disse Dage; et Brev, antagelig fra Midten af August, hvortil han har været Relator, kunde tyde paa, at han har været i København; det handler om en Mand fra Bremen, som efter Admirals Indstilling faar Kongens Tilladelse til at sejle toldfrit gennem Øresund. Peder Skram kan dog godt have givet sin Indstilling skriftligt. Kongen, der endnu den 28. August var i København, men derefter drog til Roskilde, som han forlod den 1. September (Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 20 flg. — Tegnelser o. a. L. i Danske Magazin 3. R. VI, p. 47—50), lod skrive fra Roskilde til Peder Skram, at han forundrede sig over, at Admiralen blev liggende saa længe i Skaane og forsømte at rejse til Sjælland i Kongens Ærinde; han skulde straks begive sig over til Raadet, som var i København. Den 21. August havde han dog været Relator til et Brev, udstedt i København, hvorved en Skipper af Kongen fik overladt en Bod med Gaardsrum; sammenholdes disse to Breve, maa man vel ligefrem gaa ud fra, at han i sidste Tilfælde har givet sin Indstilling skriftligt. Disse faa Vidnesbyrd om Peder Skram kan i alt Fald ikke støtte nogen sikker Antagelse af, at han skulde have været aktiv Deltager i de københavnske Begivenheder den 11.—12. August. — (Tegnelser o. a. L. i Danske Magazin 3. R. VI, p. 35 og 46. — Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 20).

³) Hvitfeldt II, p. 1487 flg.

»Her paa strax lod Kong. Majest. den Forordning gjøre / at alle Bisper offver alt Danmarckis Rige / paa en Dag / som vaar Søndagen effter Dyre vor Frue Dag¹ / ere fengslede / saa at den ene icke viste aff den anden at sige. Mester Torben Bilde / Archielectus til Lund / oc Her Joachim Rønnow / bleffve fangne udi Kiøbenhaffn / oc vaar Ercebisps Torben Bilde Joachim Rønnows Gæst samme Dag. Disse to bleffve fangne ved Melchior Rantzow / huilcken om Afftenen med nogle Knechte lod omringe deris Losementer. Bisp Joachim Rønnow paa Bisp-gaarden / som Universitetit nu er / huor hand hafde skiult sig offven paa en Hanebielcke / der hand om Afftenen fornam / at de sloe Porten aff / oc hand fands icke før om anden Dagen: Hand bleff set først paa Kiøbenhaffns Slot / siden førdis hand til adskillige Fængsel / til Dragsholm / til Kraagen / til Visby paa Gudland / oc siden til Kiøbenhaffn igien / huor hand døde / Anno 1544.

Ercebispen aff Lund bleff fangen udi hans Losement / oc henført til Vorindborg Slot i Forvaring. Knud Gyldenstiern / Electus til Othense / bleff fangen aff Claus Daa / [oc²] en Tydsk Høffvitzmand / ret som hand gick aff S. Albani Kircke / oc lode de Bispene see oc læse / huad Breff oc befalning de der paa haffde aff Kongen. Forneffnde Bisp bleff ført offver til Sieland / er siden offverantvordit Arild Jensen / som haffde Dragsholm Slot / oc ved hannem ført til Vorrindborg / oc offverantvordit Lænsmanden sammesteds udi Forvaring. De andre Bisper udi Judland bleffve udi lige maade fangne / huer ved tilforordnede Personer. Oc Her Johan Rantzow / paa den udvalde Kongis vegne / offver alt Judland / paa Kronens vegne / antog strax alt Stictens Gods med sit Krigsfolck / Vndertagendis Bispensis Arffvegods. Bisp Ove Bilde aff Aarhus bleff icke fangen samme Dag / som de andre / men der Hans Styge / Bispens Official paa Silkeborg / icke vilde offverantvorde til Her Johan Rantzow Silkeborg Slot / uden Befalning fra Bispene / oc skreff Bispene til / huad Her Johan Rantzow hannem haffde anmodit / paa Kongens vegne / om Silkeborg / da skreff Bispene selff til den udvalde Konge / at hans Lænsmand paa Silkeborg trengdis aff Her Johan Rantzow / samme Slot at skulle affstaa / Vnderdanigst begierendis / hand maatte beholde samme Slaat / thi hand haffde tagit det udi en Slaatslow aff Aarhus Capittel / oc giort dennem sin Eed / forseendis sig til / at Kongen icke vilde gjøre hannem Meenedig / oc saaledis beløne hannem for

¹) d. v. s. den 20. August.

²) tilføjet efter Kvartudgaven 1595, C c iij.

hans tro Tieniste / som hand haffde bevijsst tre Konger / hues Cantzeler hand haffde været. Da fick Johan Frijs oc Her Oluff Rosenkrantz Befalning paa / at tage Henrick von Steenburg til dennem / med nogle Ryttere / oc forneffnde Biskop fengslig indtage. Dog lydte Kong. Mayst. Breff til dennem / at de med all god Beskeed oc med Lempe skulde ofvertale Bispen / at hand godvillig samme Silckeberg Slot skulde afftræde / thi Kongl. Mayst icke gierne vilde lade sig udi vitløfflighed med samme Bisp / huilcken hand altid megit haffde affholdit for hans tro Tieniste / de skulde sige hannem / at nu saa endelig maatte skee / hand skulde affstaa samme Slot / de skulle alle skæris offver en Kam / Kong. Mayst. vilde sin Gunst oc Naade siden udi andre maade imod samme Bisp lade betee / effter som hand hannem oc Mundelig loffvit haffver / saa at hand sig imod hannem skulde haffve at betacke. Huorfor samme Bisp udi Roskilde er paatagen / Fredag effter Ægidij¹, oc forsende til Dragsholm«.

Hvitfeldt beretter saaledes, at alle Bisperne blev arresteret paa en og samme Dag, den 20. August, altsaa mere end en Uge efter det hemmelige Møde; en Undtagelse dannede dog den gamle Aarhusbisp og tidligere Kansler Ove Bille, som Kongen havde tiltænkt en lemfældigere Skæbne, men dog havde set sig nødsaget til at fængsle saa sent som den 8. September. Om Arrestationerne af de enkelte Bisper ved han at fortælle en Række Enkeltheder. Endnu flere Detailler om Optrinene omkring Arrestationerne ser Niels Krag sig i Stand til at berette²:

»Paulo autem postquam hæc acta, Hafniam officii ergo Regem adierunt Torbernus Billeus Metropolitanus Lundensis & Ronnovius Roschildensis Antistites. Ibi illi jussu Regis inopinato a Meliore Rantzovio capti, Billeus in hospitio suo, Ronnovius in aedibus, qvæ

»Kort derefter kom Torben Bilde, udvalgt Erke-Biskop i Lund, og Rønnov, Bispen i Roeskilde til Kiøbenhavn, for at gjøre deres Opvartning hos Kongen. Men de bleve begge efter Kongelig Befaling uformodentlig fængslede af Melchior Ranzov, den første i sit

¹) d. v. s. den 8. September.

²) Nicolai Cragii Annales, p. 149—51. — Krag og Stephanus I, p. 153 flg.

tum antistitis erant, uterqve eo die simul epulati. Qvorum ille quidem necessitati parens, sponte se dedidit; sed hic a militibus effracta vi porta in ædium interiora se prorapiens, super laqvearia in fœdum latibulum conscenderat, ac demum undiqvaqve qvæsitus, postridie reperitur, violentus etiamnum contumelia, qvia tolerandi insolens. Canutum Guldensternium Antistitem Otthinianum, qvum sacris operatus ex Albani templo egrederetur, Claudius Daha, cum centurione Germano opprimunt: qvi initio fremens & indignans, tandem lectis litteris Regiis, qvibus hoc ministerii mandabatur, acqvievit, nullo motu concito. Eadem mandata secutus Johannes Rantzovius, Antistites Jutiæ partim vi, partim astu adoritur, ac tandem in potestatem redactos ad Regem captivos adducit. Georgius Frisius Viburgensis, opera civium qvorundam prehensus est, qvum nihil mali sibi metuens, ad excipiendum Rantzovium honoris ergo extra portas castelli Hallensis esset egressus. Nam a Viburgensibus, interemto janitore, antistiti fugienti portæ obseratæ, qvem ita exclusum Rantzovius consecutus, mox ipso pariter ac castello potitur. Nec magna vis contra Stigotum Crumpe-num Burglamensem adhibita, qvi in sua diœcesi longius disita contra dolum minus para-

Herberge, og den sidste paa Bispegaarden, hvor han samme Dag havde haft Biskop Bilde til Gæst hos sig. Bilde skikkede sig i Tiden, og gav sig strax fangen, men Rønnov, da han fornam, at Vagten brød Porten op, sprang op paa Hanebielken, og skiulede sig i et mørkt Hul. Da man havde søgt efter ham i alle Kroge, blev han fundet Dagen derefter, og brugte endda trodsige Ord, saasom han var en Mand, der ingen Taalmodighed besad. Bispen i Odense, Knud Gyldenstiern blev, da han efter forrettet Tieneste kom ud af St. Albani Kirke, greben af Claus Daae, samt en tydsk Capitain. Han gjorde først Indvendinger derimod, men da de foreviiste ham en skriftlig Befaling fra Kongen, fulgte han villig med dem. Ligeledes lod Johan Ranzov, efter samme Konges Befaling, Bisperne i Jylland gribe deels med Magt, deels med List, og sendte dem fængslede til Kongen. Bispen i Viborg, Jørgen Friis, blev ved Hielp af nogle Borgere greben, da han gik ud af Hald-Slots Port, for at tage imod Ranzov. Thi nogle Borgere i Viborg dræbte Portneren og lukte Porten for Bispen, saa at han ikke kunde komme ind igien. Hvorfore Ranzov bemægtigede sig hans Person og tillige Slottet. Det kostede ey heller megen Umage at faae Stygge Krumpen fangen, som eyedede

tus. Antistitem Arusiensem, quia vi capi Christianus vetuerat, redigendi in ordinem major labor erat: Is enim castellum Silkeburgicum dedi non patiebatur, quantumvis acriter Rantzovius id oppugnaret, sed per Johannem Stugium contra vim defendebat: Qvod & tenuit tantisper, donec ad Christianum scriberet; a quo fiducia meritorum, quorum, sub tribus Regibus Cancellarii munere functus, sibi conscius erat, petiit, ne id, sibi a collegio Arusiano fide jurisjurandi traditum, extorqueret, atque ita perjurii reum faceret. Sed tametsi deprecatio ejus inanis, nolente Christiano quemquam antistitem dioceseos aut castellorum amplius competere esse, tamen præ reliquis ejus ratio habita, idque honori ejus tributum, ut mitterentur Johannes Frisius, & Olaus Rosæcrantzus, qui eum hortarentur ac monerent, ut Regis potestati se permetteret, ac jussis pareret. A quibus persuasus, castello tradito, in Selandiam in ipsorum comitatu liber versans deducitur, usque vedum Roschildiam ventum, ubi demum, adhibito Stenbergio, militum custodia septus est. Ita & ille pro captivo asservatus est. Solus autem Ivarus Muncius, qui antistes Ripensis fuerat, quia jam antea deposita dignitate ecclesiastica, vitam privatam elegerat, & per invalitudinem senecta ad extre-

Børlums-Slot: eftersom hans Stift laae noget langt derfra, saa at han ikke saa hastig kunde berede sig til at forekomme det. Men det kostede meest Umage at faae Bispen i Aarhus bragt til Lydighed, eftersom Kongen havde befaleet at fare lempelig med ham. Thi han vilde ikke overgive Silkeborg-Slot, endskiønt Rantzov heftig beleyrede det, men lod det forsvare ved Hans Stygge. Og han holdt Slottet, medens han skrev til Kong Christian, og i Følge af de Tjenester, hvilke han, som Canzler, havde giort Riget under 3 Konger, gjorde underdanigst Ansøgning, at Kongen vilde lade ham beholde Slottet, som Capitlet i Aarhus havde overdraget ham imod hans aflagde Eed; thi ellers maatte han blive en Meen-Eeder. Men endskiønt hans Ansøgning blev afslagen, siden Kongen ikke vilde, at nogen af Bisperne skulde have noget Stift eller Slot, saa havde dog Kongen saadan Høyagtelse og Godhed for ham, at han affærdigede Johan Friis og Oluf Rosenkrands, at formane ham at ydmyge sig under Kongen, og efterleve hans Befaling. Hvilke ogsaa fik ham overtalt til at overgive Slottet, og bragte ham til Sieland, saa at han gik løs og fri imellem dem, indtil de komme til Roeskilde, hvor de toge Stenberg til Hielp, og lode ham ved Krigsfolk fængsle. Iver

mum vergente, nusquam duci poterat, evasit captivitatis infortunium. Electus tamen Olaus Munccius, cum reliquis eandem fortunæ necessitatem subiit. Ita capti antistites alii alio in custodiam deduntur, quidam Draconiam, nonnulli Vordinburgum, Crumpenus Sunderburgum, & Ronnovius jam hac jam illa arce asservatus. Nam prout quisque modeste se gessit, & a contumeliis temperabat, ita humaniter habitus. Ac plerisque, quibus magis tractabile ingenium, liberatio contigit, non solum restitutis bonis hereditariis, sed etiam beneficia unde viverent, a Rege tributa. Cum Ronnovio, reliquis ferociore, durius postea actum: qui primum in regia Hafniensi detentus, inde Draconiam vectus, tum in arcem Helsinorensem, inde in Visbuensem, ac demum in Hafniensem ductus, donec tandem in custodia diem novissimum explevit.«

Munk, fordum Biskop i Ribe, som havde nedlagt sit Embede, og levede i privat Stad, var den eeneste, som slap for at fængsles, eftersom han var saa gammel og svag, at man ikke kunde føre ham nogensteds hen. Men den udvalgte Biskop Oluf Munk, havde samme Skiebne, som de andre. Saaledes bleve de fangne Bisper henbragte i Forvaring, hver paa sit Sted, nogle til Dragsholm, andre til Vordingborg. Stygge Krumpen blev bragt til Sønderborg. Og Rønnoy blev sat nu i et nu et andet Fængsel; thi jo meere enhver holdt sig fra at bruge haarde Ord, jo lemfældigere blev han medhandlet; og de fleeste, som viiste Føyelighed, komme paa frie Fod, og fik ikke alleneste deres Arvegods igien, men endogsaa Kongelige Lehn til deres Underholdning. Men Rønnoy, som viiste sig trodsigere end de andre, fik ogsaa en haardere Medfart; thi han blev først fængslet paa Kiøbenhavns Slot derfra blev han bragt til Dragsholm, siden til Helsingøers Slot, og derfra igien til Visbye, og omsider til Kiøbenhavns Slot igien, hvor han døde i Fængsel.«

Som det ses, giver Niels Krag ikke nogen Tidsangivelse for Arrestationerne ud over, at de tog deres Begyndelse, da Torbern Bille »kort derefter« — d. v. s. efter det hemmelige Møde — var Gæst hos Joakim Rønnow. Der var ikke noget i Vejen for, at denne Tidsbestemmelse kunde være i Overensstemmelse med Hvitfeldts Angivelse af,

at den 20. August var Dagen, og at man saa maatte sammenholde denne Datering med, hvad de kortfattede Aarbogs- og Krønikenotitser angiver. Derved vilde man se, at Hans Henriksen i sin Fortsættelse af Skibykrøniken sætter den 12. August som Dagen, og at Mogens Madsen i sin »Regum Daniae series« mere ubestemt fastslaar, at det skete henimod den 15. August, medens endelig Henrik Smith i sin danske Aarvog angiver Søndagen før Mariæ Himmelfart — den 13. August — som Dagen. Formentlig har Hvitfeldt sin Datering fra denne sidste Kilde, men har ved en Fejlskrift faaet det til Søndagen efter Mariæ Himmelfart, den 20. August. En Undersøgelse af Forholdet mellem disse berettende Kilder kunde naturligvis have sin Interesse, blot ikke i denne Sammenhæng, da andre og primære Kilder ikke lader nogen Tvivl tilbage om Tidspunkterne for Arrestationerne.

5. *Begivenhederne den 12. August 1536 efter de primære Kilder.*

Skønt de to Historieskrivere fra Kristian IV's Tid giver et livfuldt og dramatisk Billede af, hvad der hændte umiddelbart efter det hemmelige Møde den 11. August, maa deres Beretninger dog som sekundære Kilder træde tilbage i anden Række, hvis en Undersøgelse skulde vise, at der var bevaret mere samtidige og mere paalidelige Efterretninger om de opsigtsvækkende Skridt mod Bisperne. Det viser sig da ogsaa, at der foreligger et ikke helt ringe Materiale til at kontrollere, hvad Hvitfeldt og Krag kan fortælle i deres Værker.

I den før nævnte tjenstlige Rapport af 12. August fra Johan Pein til den preussiske Hertug fortæller Admiralen, hvad der skete efter det hemmelige Krigsraad¹. I al Hem-

¹) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 201—03: »...beschlossen die bisschoff von stunt bei den Coppen zunhemen, welchs dan ins geheimbst nechten bestellet, das heut ganz frue vmb seigers 4 die 3 bischoffe, als

melighed blev der om Natten mellem den 11. og 12. August truffet de fornødne Foranstaltninger, saa man om Morgen ved Firetiden kunde lade Profosserne og Landsknægtene arrestere de tre Bisper for Sjælland, Skaane og Ribe. Fangerne blev omgaaende ført op paa Københavns Slot og indespærret i tre tilgitrede Gemakker under stærk Be-

Selant, Schone, Ripen, dorch die profosen vnd lantsknechte vffheben lassen, vnt sint von stunt vffs haus Copenhagen gefurt vnd an 3 orth setzen lassen in vergatterte gemach, vnd di statlich mith hakenschutzen vnd drabantten vorwaren lassen. Diselbige stunde do man die leut angetastet, ist Copenhagen mit wach zu wasser vnd lant bestellet worden, das nymants aus oder in kan on befehl der jenigen dorzu vorordent, vnd es wirt also bis in den 3 tag zustheen.

Vmb seigers 8 dornach hat Ko. W. den andern Reichs Rethen, als her Magnus Gey, her Ovi Lungen, her Magnus Guldenstern, Erick Krummendick, meister Johan Frisen, sambt andern, auch den Bischoff von Arhusen, auch vffs schlos zu sich gefordertt, vnd ist diser handel mit Jn vorgenommen. Welcher mit Ko. W. sambt den obbestimpten krigsrethen zustimmen wirdt, mit dem hat es kein mangel, wer aber nicht, wirdt auch bei dem Cop genommen werden. Ich haltte aber, sie werden zu Creutz crauffen. Ko. W. werden aber nichts entlichs oder beschlislichs der veränderung des Regiments halben handeln bis vff bestimpten Reichstag, im ersten briff vermelt, vnd mittler weil wirt sein Ko. W. in dem Jr herrn freunde vnd e. f. g. vmb rath ansuchen. Die andern altten reichsreth als her Andres Bilde, her Johan Vr[n] etc., die in Meklnburgk gefenglich gesessen, die werden lauts dem vertrage in lant zu Holsten in Ko. W. hant vnd gewarsham kommen, die werden auch nicht gross czeichen thun können.

Mit disem vornhemem ist der gemein jung Adel, di von Copenhagen vnd die andern stett, auch die Paurschafft wol zufriden mit grosser frolockung, desgleichen reutter vnd knecht sint des auch hochlich erfreuet. Got geb Ko. Maj. in dem vnd in allem gluklichen aussgang.

Die Bischoff, itzt hir ingelegt, werden in Holsten geschickt, domit sie statlich vorwarth, so sint dises tages auch schiff vnd knecht in Fune vnd Jutlandt abgefertigt, di Bischoff, di noch vorhanden, auch anzugreifen. Disen tag hat K. W. nach Drachsholm, dem bischoff von Selant zustendig, ettlich reutter geschickt dasselbig inzunemen, auch in Schone daselbst des bischoffs heusser inzunemen. So wirt her Johan Rantzau strax nach Juttlant doselbst solchs auch ausszurichten, vnd wirt sich Drachsholm nicht an Ko. W. ergeben, so wirt man flux ettlich grob geschutz vnd knecht dohin fertigen, dasselbig mit gewalt inzunemen.

vogtning af Hageskytter og Drabanter. Samtidig med at Bisperne blev paagrebet, blev København sat under Bevogtning til Lands og til Vands, saa ingen kunde komme ud af eller ind i Staden uden Tilladelse fra dem, der havde faaet Myndighed til at give en saadan Passértilladelse. Hovedstadens Afspærring skulde opretholdes i tre Dage, skriver Johan Pein til sin Herre.

Ved Ottetiden om Morgenen den 12. August lod Kongen derefter kalde til sig paa Slottet en Række af de andre Rigsraader; Admiralen nævner: Mogens Gøje, Ove Lunge, Mogens Gyldenstjerne, Erik Krummedige, Mester Johan Friis med flere, deriblandt ogsaa Aarhusbispen. Denne Forsamling fik forelagt Beslutningen om Bispernes Fængsling, og det blev gjort dem klart, at der ikke vilde ske dem af dem noget, som tiltraadte Krigsraadets Beslutning; den, der ikke vilde godkende det foretagne Skridt, vilde ogsaa blive taget ved Vingebenet. »Jeg holder imidlertid paa, at de kryber til Korset«, mente den preussiske Admiral. Kongen vilde imidlertid ikke foretage sig noget endeligt eller afgørende angaaende Forandringer i Styrelsen af Danmark før den Rigsdag, han havde bestemt at holde, og som Johan Pein netop havde givet sin Herre Meddelelse om i de Breve, han havde skrevet Dagen før. I Mellemtiden vilde Kristian III indhente sine Venners Raad, bl. a. ogsaa Hertug Albrechts. De andre gamle Rigsraader — Anders Bille, Johan Urne m. fl. — som sad fangne i Mecklenburg, skulde jo i Henhold til Overenskomsten med Hertug Albrecht af Mecklenburg sendes til Holsten og overgives i Kristian III's Haand og Varetægt; »de vil heller ikke kunne gøre store Fagter«, udtalte Admiralen.

Kongens drastiske Skridt over for Bisperne hilstes med stor Tilfredshed og Jubel af den menige, unge Adel, af Borgerne i København og de andre Byer og af Bønderne, ligesom det ogsaa vakte stor Glæde blandt Ryttere og Knægte. »Gud give Kgl. Majestæt et lykkeligt Udfald af dette og alt!« ønskede Johan Pein.

Admiralen mente at vide, at de tre arresterede Bisper vilde blive sendt til Holsten, for at de dér kunde blive stærkt bevogtet. Endnu den 12. August blev der afsendt Skibe med Knægte til Jylland og Fyn, for at de Bisper, der opholdt sig derovre, kunde blive paagrebet. Samme Dag sendte Kongen nogle Ryttere til Dragsholm, den sjællandske Biskops Borg, for at indtage den, og paa lignende Vis blev der sendt Folk til Skaane for at tage den skaanske Biskops Borge i Besiddelse. Johan Rantzau vilde straks drage til Jylland for at holde Øje med Udviklingen dér, og vilde Dragsholm ikke overgive sig til Kongen, vilde man omgaaende sende noget groft Skyts og Knægte derop for at tage den med Magt.

Denne Rapport om sin Førstehaandsviden daterede den preussiske Admiral »i største Hast«¹ Lørdag efter Laurentii Dag, den 12. August, Kl. 2 om Eftermiddagen. Umiddelbart efter skete der noget, som foranledigede ham til endnu samme Eftermiddag ved Femtiden at give sig til at udarbejde yderligere en Rapport til Hertug Albrecht².

Efter at Johan Pein havde afsluttet sin forrige Rapport, var han nemlig paany af Kristian III blevet indkaldt til en Raadslagning; her havde Kongen befalet ham at meddele sin Herre, at de verdslige Rigsraader nu sammen med Kongen havde underskrevet og beseglet Forpligtelses-

¹) »gantz eilents«.

²) Danske Magazin 4. R. VI, p. 191 flg.: ». . . Nach dem ich abermals vngeferlich vor 3 stunden e. f. g. zugeschriben, szo hat doch ko. mt. mich abermals in den rath geforderth, mir befohlen e. f. g. dise meynung antzuzeigen, das dy weltlichen reichsrethe sich neben s. k. w. vorpflichtet, vorsigelt vnd vertschreiben, das sy neben s. k. w. hinforth keynen bischoff wollen in dy stiff[te] vnd regiment nhemen, bis vf ein cristlich concilium was aldan gemeyner cristenheit vnd dem reich nutzlich sol, alsdan auch dorzu gethan vnd douon gehandelt werden, des sich morgen ader vbermorgen der gemeine adel vnd alle stet auch kegen s. k. w. verpflichten werden. Nun het e. f. g. ich disen artikel gerne clarlich wie er gestelt zugeschryben; ich habe aber des in diser hastigen eil nicht konnen vsz dem denischen ins teutschschen bekommen«.

eller Forskrivningsbreve, der gik ud paa, at de lige saa lidt som Kongen for Fremtiden vilde give nogen Biskop Adgang til Stifterne eller Regeringen, indtil der var blevet holdt et kristeligt Koncilium, hvor man skulde forhandle og beslutte om, hvad der var nyttigt for den almene Kristenhed og for det danske Rige. I Morgen eller i Overmorgen vilde ogsaa den menige Adel og alle Købstæderne komme til at afgive tilsvarende Forpligtelser til Kongen. Admiralen vilde gerne have meddelt sin Hertug den nøjagtige Ordlyd af denne Forpligtelse; »men jeg har i denne store Hast ikke kunnet faa den overført fra Dansk til Tysk«. Denne Rapport daterede han »i Hast, i Hast«¹ Kl. 6 om Eftermiddagen.

Disse to Skrivelser fra den preussiske Admiral stiller jo unægtelig Begivenhederne i et ganske andet Lys. Efter dem har Kongen med Støtte i sin Krigsmagt foretaget et Kup, fængslet de gejstlige Rigsraader og stillet de hjemmeverende verdslige Rigsraader overfor et Ultimatum; de var, som Admiralen udtrykte sig, krøbet til Korset.

Ved Siden af den preussiske Admirals Rapport findes der endnu en vigtig primær og samtidig Udtalelse om Bispernes Fængsling. Den stammer fra Kristian III selv og indeholdes i et Brev, han sendte Hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg umiddelbart efter. Dette Brev, som bærer Datoen den 13. August 1536², og som i Følge en Paategning skulde leveres i Hertugens egne Hænder³, findes i Original i Statsarkivet i Hannover⁴, og her blev Ludvig Daae opmærksom paa det i 1870; i 1875 offentliggjorde han et Uddrag⁵, men med den fejlagtige Oplysning, at det var dateret den 12. August. Det hedder i dette Brev fra Dagen efter Arrestationerne:

1) »eylents ejlents«.

2) »Datum vf vnserm slos Copennhagen suntags nach Laurentj anno 36«.

3) »zu s l eigen hand«.

4) Arkivsignaturen er: Celle Br. Arch. Des. 16 IV Nr. 25.

5) i Norsk hist. Tidsskr. III, 476 flg., med en Del Unojagtigheder.

Hertugen havde gennem Kristian III's Udsending erfaret, hvorledes Kongen havde indtaget København; utvivlsomt erindrede Hertugen ogsaa, at Kongen flere Gange baade skriftligt og mundtligt havde fortalt ham, hvorledes han havde mødt mangfoldigt Besvær fra Indbyggerne og Rigsraaderne i Danmark, i første Række fra Bisperne, Prælaterne og andre gejstlige og deres Tilhængere, saa han hidtil havde maattet finde sig i meget. Efter Københavns Indtagelse havde Kongen atter mærket, at disse Rigsraader og Bisper havde nogle Intriger for, og da han var blevet klar over, at de ikke vilde høre op med deres Rænkespil, havde han i Gaar Morges tidligt, Lørdag, ladet Ærkebispens af Lund og Bisperne af Sjælland, Aarhus og Ribe arrestere i København og videre ladet dem bringe til andre Steder i sikker Forvaring¹.

Desuden havde Kristian III truffet Foranstaltninger til, at de andre jyske Bisper, som ikke havde været til Stede i København, nemlig Bisperne af Vendsyssel og Viborg, og ligeledes Bispens af Fyn kunde blive fængslet; han havde til det Behov sendt nogle Fænniker Landsknægte til Jylland og satte sin Lid til, at disse Bisper vilde blive fanget netop i disse Dage, eller at de i det mindste var rømt af Landet².

1) ». . . Welcher gestalt wir aber die stadt Coppenhagen eingenomen, das haben e l nun mer aus vnsern schriften vernomen. Nhun stellen wir in keinen zweiffel, e l wissen sich zuerinnern, das dieselben zu mer mahn schriftliche vnd muntliche anzeigung von vns geschehen, was menigfelliger beschwerung vns von den inwonern vnd reichs rethen, beuorabeden bischouen, prelaten, geistlichen vnd iren anhangern, begegnet, so das wir auch vil sachen mit grosser beschwerung bisanher haben geduldet musen. Dieweil wir dan nach einnemung der stadt Coppenhagen gemelte reichs rethe vnd bischof abermals in etlichen geschwinden practicken vermerckt vnd befunden, das bey solchen leutten kein aufhoren sein wolt, haben wir gestern vor dato sunabent frue den ertzbischof zw Lundden, den bischof von Seelandt, den von Arhausen vnd den bischof von Ripen alhie zw Coppenhagen gefencklich annhemen vnd furder in ander ort zw guter verwarung verschicken lassen.

2) »Haben auch bestellet, das die andern bischof in Gutlandt, so hir

Men da de verdslige Rigsraader stod i Slægtskabsforhold til Bisperne, ja, for en Del var deres Brødre, Svogre og Venner, havde Kongen ment, at han kunde frygte noget fra den Side, og havde derfor overvejet ogsaa at lade dem fængsle, alle som een. Nogle af hans danske og tyske Raader, hos hvem han i enhver Henseende havde fundet trofast og paalidelig Holdning, havde imidlertid meget stærkt fraraadet et saadant Skridt af mange Grunde; i Stedet havde de ved Forhandling mellem Kongen og de verdslige Rigsraader udvirket, at Rigsraaderne havde givet Kongen Forskrivninger paa, at de for Tid og Evighed ikke vilde tage sig af Bispernes Sag, men at de tværtimod vilde blive hos Kongen, leve og dø med ham og ikke arbejde eller intrigere mod ham¹.

Skønt Kongen af mange Grunde var gaaet ind paa at modtage disse Forpligtelser fra de verdslige Rigsraader i Stedet for efter sin oprindelige Hensigt at arrestere dem ogsaa, vilde han dog ikke desto mindre tillige holde et vaagent Øje med Sagernes Udvikling, saa der ikke skulde melde sig nogen Fare fra den Kant².

zurstede nit gewesen, als der bischof zw Wentzheusel vnd der bischof zw Wyburg, desgleichen der bischof in Fhune sollen gefencklich angenommen werden, haben auch zu dem behuf etliche fendlein lantz knecht in Gutlant geschickt, sein auch der zuuersicht, das solche bischof disen tage auch werden gefangen sein ader zum wenigsten das landt verlauffen haben«.

1) »Dieweil aber die weltlichen reichs rethe den bischouen verwant, auch eins theils ire bruder, schweger vnd freunde sein, so das wir irent halben in befarung etlicher masen gestanden vnd also bedacht gewesen, dieselbigen gleichsals samtlich zu gefencknus einnehmen zu lassen. Es ist vnns aber solchs von etlichen vnsern denischen vnd teutschen rethen, bey welchen wir alweg traw vnd glauben befunden, aus vielen vrsachen hoch widerraten worden, vnd haben sich diselbigen zwischen vns vnd die weltlichen reichs rethe in handlung geschlagen, also das sich diselbigen reichs rethe gegen vns verschrieben, das sie sich solcher sachen vnd der bischouen zw ewigen zeitten nit annehmen vnd also bey vns bleiben, leben, sterben vnd wider vns nichts handlen vnd practiciren wolle«.

2) »Wiewoll wir vmb allerley vrsachen willen solche verschreibung

Samme Dag, som Kristian III satte sit Navn under dette Brev til sin Forbundsfølge i Braunschweig-Lüneburg, skrev han ogsaa til den tyske Fyrste, som ved denne Tid var hans nære Allierede og Raadgiver, Landgrev Filip af Hessen. Dette Brev findes ikke mere; Originalen er forgæves eftersøgt i Statsarkivet i Marburg, Koncept dertil lige saa forgæves efterforsket i Rigsarkivet. Dets Indhold kendes dog i store Træk, idet det efter Tidens Skik er refereret i Indledningen til Landgrevens Svar derpaa den 2. September¹. At dømme efter dette Referat har Brevet til Landgreven — hvad Arrestationerne af Bisperne af Bisperne angaar — været omtrent enslydende med Brevet til Hertug Ernst². Den 15. August gav Kristian III ogsaa Gustaf I af Sverige en kort Meddelelse om Arrestationerne og Indkaldelsen af en Herredag³.

Der kan saaledes ikke længere være nogen Tvivl om, at det Dokument, som om Morgenen den 12. August 1536

angenomen, so wollen wir dennoch darneben den sachen nichts desto weniger ein vleissig vfsehens haben, damit wir von inen nit sollen ader mugen gefart werden«.

¹) Brev af 2/9 1536 i Tyske Kancelli, udenlandske Afdeling: Hessen A I 1. (Rigsarkivet). (Citeres i det følgende: T. K. U. A.).

²) »E. Kön. W. schreibenn, des datum weissert Copenhagen sonntags nach Laurentij, darin vnns Ewer Kö. W. vnnter andern furnemlich vermeldenn, das Sie etlich reichsrethe vnnd bischoue der beschwerungen halben, so E. Kon. W. in vilwege inn verlauffener krigshandlung von inen begegnet, gefenglich habenn annehmen vnnd an verwerlich ört furen lassen, vnnd das Sie verschafft, andere auch zubekommenn habenn wir alles ferrern inhalts verlesen, wol eingnomen vnnd von E. K. W. ganntz fruntlichen vermercket«.

³) Brev af 15/8 1536, Koncept og Afskrift i T. K. U. A.: Sverige A I 1. — Det hedder heri: ». . . als wir itzundt die stadt Copenhagenn mit gotlicher hulf erlangt vnnd ingenommen, wie E. L. aus beyliegendem recess vnnd vortrage, so wir E. L. derhalbenn zuschickenn, zu sehenn, habenn wir alsdann darauf alle bischouenn, dieweil wir dieselbigen in vieln geschwindenn practicenn gespurt vnnd erfundenn, alhie zugefengnus annemenn vnnd vorwahrenn lassenn . . . Dieweil wir aber einenn gemeynn reichstage vf denn suntag nach Dionisj alhie zu Copenhagenn einzukommen vorschriebenn . . .«.

blev besejlet paa Københavns Slot af adskillige af de verdslige Rigsraader, ikke — som det fremstilles af Hvitfeldt og Krag — var en Overenskomst af frivillig Karakter mellem Kongen og Rigsraaderne mod Bisperne. Dokumentet var Kongens Ultimatum til Rigsraaderne, da disse efter Ordre mødte op paa Slottet og blev stillet over for den fuldbyrdede Handling: de tre Bispers Arrestation. Kongen havde egentlig været til Sinds at lade dem lide samme Skæbne; men efter indtrængende Forestillinger fra sine nærmeste Raadgiveres Side — tyske som danske — gav han i Stedet de fremmødte verdslige Rigsraader Valget imellem at underkaste sig hans Krav og godkende Fængslingerne eller at dele Skæbne med Bisperne. Bag Kravet havde han som et vægtigt Argument sin ret store Krigsstyrke i den nylig erobrede Hovedstad, der for Øjeblikket var afspærret fra Omverdenen. De verdslige Rigsraader havde intet Valg under saadanne Forhold. De bøjede sig og satte deres Segl under det Dokument, de fik forelagt.

Pergamentet med de 12 Rigsraaders Segl findes endnu i Rigsarkivet¹. Det hedder heri: Kongen havde alvorligt overvejet, at Danmark kun kunde regeres i Fred, Rolighed, Endrægtighed og god Orden under en Øvrighed og et verdsligt Regimente. Han havde derfor været forårsaget til at fastsætte andre Bestemmelser og Former for Statsstyrelsen, end man hidtil havde haft her i Riget. Kongen havde besluttet, at hverken Ærkebispens eller de andre

¹) Pergament af 12/8 1536 i Pergamentsamlingen B 4: Bispens Afsættelse. — Brevet er aftrykt hos Hvitfeldt (II, p. 1486 flg.), derefter hos Krag (latinske Udgave p. 149, i Oversættelsen i Uddrag I, p. 152, og fuldstændigt II, p. 316 flg.), i Holberg: Geistlig og verdslig Stat, p. 115 flg., i Pontoppidan: Annales eccles. Dan. II, p. 888 flg., i Rohmann: Reformationens Indførelse i Danmark, p. 188—91, i Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, p. 622 flg., m. fl., men bedst i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 208—11, indtil Bjørn Kornerup i 1936 udgav Brevet i Facsimile med Transskription i Fra Rigsarkivets Samlinger I: Reformationen i Danmark, Nr. 10.

Bisper for Fremtiden skulde have nogen Del i Statsstyrelsen; Regeringen skulde udelukkende varetages af Kongen og det verdslige Rigsraad. Kongen havde derfor forligt, forenet og fordraget sig med de verdslige Rigsraader om, og disse sidste havde sat deres Segl under paa, at der i Danmark for Fremtiden skulde være en saadan Ordning¹.

Det udtales, at Rigsraaderne med dette aabne Brev af fri Vilje og med velbetænkt Hu, ved deres kristelige Tro og paa deres Adelmandsære og -ærlighed havde givet Kongen visse Tilsagn². Paa en saadan Udtalelse om Frivillighed fra Rigsraadernes Side kan der næppe lægges nogen Vægt; Affattelsen af Dokumentet har været i Kongens Haand, og han har naturligvis været interesseret i, at man fra den anden Side ikke i Fremtiden skulde kunne paabe- raabe sig, at man havde været i en Tvangssituation, og derved rejse Tvivl om Dokumentets Retsgyldighed. Historiske Paralleller savnes ikke.

Rigsraaderne gav Tilsagn om, at de aldrig efter denne Dag paa nogen Maade — hemmeligt eller aabenlyst, selv

1) »...vor keriste naadige herre, haffuer nu aluorligen offueruegett och besindett, att Danmarckis riige icke kand vdj fred, rolighedtt, endrettighedt och goed polici regeres, vdenn thett sker egiennem en offuerighedtt och et verdtzeligt regementte, huor fore for^{ne} hogborne forste, vor keriste naadige herre, haffuer veritt fororsagett tiill att giøre och skicke andre ordinantzer och skickelsser her vdj riigett, end her tiill veritt haffuer, och besønnerligenn vdj saa maade, att Hans koninglig Maiestatt icke will, att Danmarcks riigis regementte skall ephther thendne dag henge hoss noget entig hoss erchebisen eller andre bisper, men Danmarckis riigis regementte skall were och bliffue hoss Kon. Mt. och hans naadis Kon. Mts. efftherkommer koninger vdj Danmarck och hoss the verdtzelige Danmarcks riigis raadtt och hoss theris efftherkommer. Och effther thij att for^{ne} Kon. Mtt. vor naadigste herre, seg thedtt saa forliigtt, forænigett och fordragett haffuer mett oss, och vij thete saa forsieglett haffue, att her effther vdj Danmarcks riige saa holles skall«.

2) »thaa kenndis vij att haffue loffuitt och tiilsagdt, och nu mett thete vortt opne breff mett vor frij willie och welbetengt hug loffue och tiillsiige vedt vor christelig tro och eddelmands loffue, ære och redelighedtt for^{ne} Ko. Mt., vor naadigste herre, att vij . . .«.

eller ved andre, inden- eller udenlands — vilde yde deres Medvirkning til, at nogen Bisp, nulevende eller fremtidig, skulde komme i Besiddelse af noget verdsligt eller gejstligt Regimente eller af noget Bispedømme eller nogen Bispeindtægt i Danmark, førend der blev holdt et almindeligt Koncilium i Kristenheden, hvor Danmark, Tyskland og andre kristne Nationer tog Beslutninger om saadanne Forhold. Naar saadant Koncilium var holdt, vilde de heller ikke virke for, at nogen Bisp kom til noget verdsligt eller gejstligt Regimente i Danmark uden Kongens, Rigsraadets, Adels og de øvrige Indbyggers Beslutning og Samtykke. Rigsraaderne forpligtede sig endelig til ikke at modsætte sig, at det hellige Evangelium og rene Guds Ord retteligt blev prædikeret og forkyndt i Riget, og de stillede deres Liv, Guds og hele Velfærd i Kongens Varetægt som deres rette Herre¹.

1) ». . . att vij aldriig effther thendne dag wille tiilhielpen eller vdi noger maade practicere, entig hemelig eller abenbare, entig vij sielff eller vedt noger ander, entig inden lands eller vden, ehuadt maade thett neffnis kandtt, att noger biscop, entig the, som nu leffue, eller nogre andre bisper, skulle komme tiill nogett verdtseligt eller geistligt regementte eller tiill noger biscopdom eller rente vdi Danmarcks riige, for end saa sker, att ther bliffuer sambygt och hollett et almyndeligt generale och christeligt consilium vdi Christendomen, saa att Danmarckis riige saa vell som andre nationer, bode Tyskelandt och andre vdi Christendomen, ther vdi beuilge, fuldbyrde och sambytge. Og nar slig beuilning effther ett almyndelig consilium giortt vdi Christendomen, thaa wille vij dog icke practicere entig hemelig eller abenbare, att noger biscop skall komme tiill nogett regementte vdi Danmarckis riige, geisteligt eller verdtseligt, vden thet sker mett Kon. Mts. eller hans naadis Ko. Mts. efftherkommer, koninger vdi Danmarck och mett menige Danmarckis raads, adels och indbyggers vdi Danmarcks riigis fuldbyrdtt, willie och sambytge. Teslegiste beplygtte vij oss mett thete vortt opne breff, att vij icke wille emodt staa, att thett hellige Euangelium och ræne Guds ordtt retteligen maa predickes och forkyndes her vdi riigett. Och wiille vij were forplygtett att vpsette hoss for^{ne} Kon. Mt. liiff, gots och all vor velfardt bode vdi thesse for^{ne} och alle andre maade, som oss bør att giøre hoss vor rette herre och konning och fæderne riige«.

De 12 Rigsraader, der satte deres Segl under dette Forpligtelsesdokument, var: Rigshofmesteren Mogens Gøje, Rigsmarsken Tyge Krabbe, Ove Lunge til Tirsbæk, Axel Brahe til Krogholm, Knud Bille til Kjærsgaard, Oluf Rosenkrantz til Vallø, Holger Ulfstand til Hikkeberg, Truid Ulfstand til Torup, Axel Urup til Ugerup og Mogens Gyldenstjerne, alle Riddere, samt Erik Krummedige til Alnerup og Johan Friis til Hesselager.

Imidlertid er der den Besynderlighed, at der er bevaret syv ganske ligelydende Forpligtelsesbreve paa Pergament, udstedt samme Dag af enkelte af de Rigsraader, som ogsaa har beseglet det fælles Forpligtelsesbrev. Det gælder Tyge Krabbe, Axel Brahe, Knud Bille, Holger Ulfstand, Truid Ulfstand, Axel Urup og Mogens Gyldenstjerne¹.

Der kan forsøges flere Forklaringer paa dette Forhold. Det kunde tænkes, at samtlige tolv Rigsraader foruden at besegle det fælles Forpligtelsesbrev har maattet udstede Enkeltforpligtelser, og at disse saa for de fem Rigsraaders Vedkommende i Tidens Løb kan være gaaet tabt. Intet i Arkivdesignationer tyder dog herpaa, og fra Kronens Side vilde man vel have udvist en særlig Omhu for at bevare saa vigtige Dokumenter. Dernæst kunde det antages, at syv af Rigsraaderne først har faaet forelagt Forpligtelsesbreve, som de har beseglet, hvorefter de paa et senere Tidspunkt, hvor de har været samlet med de øvrige fem, yderligere har maattet tiltræde et samlet Dokument fra dem alle. Grunden hertil kunde da være den, at de syv Rigsraader har været tilsagt enkeltvis, eventuelt under en vis Tvang, og har faaet Forpligtelserne forelagt. Endelig kan den Mulighed tænkes, at Kongen har fundet det nødvendigt at lade de syv Rigsraader særlig stærkt forpligte, medens han ikke har anset det for nødvendigt for de fem Raaders Vedkommende, nemlig:

¹) Syv Pergamenter af 12/8 1536 i Pergamentsamlingen B 4: Bispernes Afsættelse.

Mogens Gøje, Ove Lunge, Oluf Rosenkrantz, Erik Krummedige og Johan Friis. Vi véd intet herom.

Paludan-Müller skriver i »De første Konger af den oldenborgske Slægt« om Raadet, som Kongen »havde forstærket med to nye Medlemmer, Erik Krummedige og Johan Friis«¹, og om Enkeltforpligtelserne hedder det²: »Og ikke nok med dette Forsikringsbrev. Syv af dets Udstedere maatte samme Dag, hver for sig, udstede ligelydende Forpligtelser, nemlig . . . Disse syv Breve ere tilstede; jeg veed ikke, om de andre fem Rigsraader have været fritagne for at give særskilte Forsikringer, eller om deres Breve kun endnu ikke ere komne for Dagens Lys. I første Tilfælde maatte det antages, at Mogens Gøje, Ove Lunge, Oluf Rosenkrands, Erik Krummedige og Johan Friis ere ansete for fuldkommen paalidelige Tilhængere af den Kirkereformation, Kong Christian nu vilde gennemføre«. Iøvrigt udtaler Paludan-Müller³, at »Raadet, som da desuden manglede de i Meklenborg fangne Medlemmer, af hvilke nogle maatte betragtes som Biskoppernes stærkeste Støtter, havde saaledes ikke ganske sin fri Villie, hvilket Johan Pein ogsaa antyder. Paa Mogens Gøje og hans Tilhængere kunde Kongen forlade sig, men neppe paa Flertallet af de tilstedeværende Herrer. Dog vides Ingen af dem at have gjort Modstand under disse Omstændigheder, selv om de Fleste ere blevne overraskede ved, at Kongen vilde gaa saa vidt, som det nu viste sig«.

Det er ikke umuligt, at Paludan-Müllers Formodning om de fem Rigsraaders større Paalidelighed er rigtig; fejlagtig er derimod hans Bemærkning om, at Erik Krummedige skulde være et nyt Medlem i Rigsraadet⁴.

1) p. 622.

2) p. 624.

3) p. 622.

4) Ogsaa Astrid Friis siger (Scandia VI, p. 241), at »Johan Friis vel netop da tillige med Erik Krummedige var udnævnt til rigsraad«. Her overfor behøver blot at anføres, at Erik Krummedige allerede i 1533 var

I den før nævnte Anmeldelse har Knud Fabricius om Forpligtelsesbrevets Indhold udtalt denne Opfattelse: »I Indledningen udtaler Kongen det som sin Vilje, at Danmarks Riges Regimente for Fremtiden skal være hos ham og hans mandlige Efterkommere samt hos det verdslige Rigsraad. Her gøres der altsaa en væsentlig Indskrænkning i Valgkongedømmet, der betragtes som bortfaldet, saalænge der forefindes nogen af Kongens mandlige Efterslægt«¹. Noget saadant ligger imidlertid slet ikke i det af Rigsraaderne besøgte Dokument; et saadant Krav om Arvekongedømme vilde ogsaa staa i Modsætning til det Standpunkt, Kongen i alt Fald officielt stillede sig paa ved Forhandlingerne om Tronfølgerspørgsmaalet under den følgende Herredag, som det senere skal ses. Det er Vendingen om, at Regeringen skulde ligge hos »Kgl. Majestæt og Hans Naades, Kgl. Majestæts Efterkommere, Konger i Danmark« og hos det verdslige Rigsraad, som har forledt Knud Fabricius til at fremsætte sin nye Opfattelse. »Efterkommer« betyder imidlertid efter Tidens almindelige Sprogbrug hyppigst »Efterfølger«; hvorledes skulde ellers Aktstykkets Udtryk »hos det verdslige Danmarks Riges Raad og hos deres Efterkommere« forstaaes?

Hvem der har konciperet Ordlyden af det Pergamentbrev, som Rigsraaderne har sat deres Segl under den 12. August, staar ganske i det dunkle, da vi ikke har noget-somhelst Middel til at underbygge nogensomhelst Formodning derom. Astrid Friis mener, det er et Aktstykke, som Johan Friis »sandsynligvis selv har affattet«²; »sand-

et betydende Medlem af Rigsraadet og som saadan var med til at slutte Unionen mellem Danmark og Hertugdømmerne af 5. December, ja, havde Sæde i det Udvalg af Raadet, som mødte i Kolding for at udveksle Unionsdokumenterne (Laursen: Danmark-Norges Traktater I, p. 152; jvfr. Danske Magazin 2. R. II, p. 254—56), hvad Astrid Friis da ogsaa selv har opdaget, da hun senere skrev en Biografi af Erik Krummedige i Dansk biografisk Leksikon XIII, p. 390 flg.

¹) Historisk Tidsskrift 10. R. II, p. 351.

²) Scandia VI, p. 241.

synligvis« er et noget stærkt Ord at bruge i den Sammenhæng; jeg vil snarere være tilbøjelig til at formode, at Konciperingen af Aktstykket er foretaget af Kongen selv eller hans holstenske Raadgivere, hvad Realindholdet angaar, medens Udformningen paa Dansk har været lagt i Hænderne paa en Mand, der ikke havde saa stærke Forbindelser i den danske Adel, som Johan Friis dog havde¹.

Sammenholder man Johan Peins Rapport med Kongens Brev til Hertug Ernst, kan man af de to samtidige Vidneudsagn faa Oplysning om en interessant Enkelthed ved Begivenhederne den 11.—12. August. Blandt de Rigsraader, Kongen lod kalde til Slottet om Morgenen den 12. August, nævner Johan Pein ogsaa Aarhusbispen Ove Bille. Han har altsaa været i København, men var ikke blandt de Bisper, Kongen lod arrestere faa Timer i Forvejen. Han er imidlertid heller ikke mellem de Rigsraader, der har besejlet Forskrivningen til Kongen under Morgenmødet. Derimod kan Kongen den følgende Dag i Brevet til Hertug Ernst nævne ham blandt de Bisper, der nu sad arresteret. Det ejendommelige Forhold med Ove Bille har

¹) Foranlediget af, at Astrid Friis' Afhandling paa saa mange Steder bygger paa en Genkendelse af Johan Friis' Haand i Kopibøger og Koncepter, kan jeg ikke tilbageholde en Bemærkning om saadanne »Genkendelser« af Haandskrifter, der forekommer ret hyppigt i Historikeres Argumentation. Naar det ikke drejer sig om meget karakteristiske Haandskrifter som f. Eks. Andreas von Barbys, vil det være meget svært — selv for en Arkivmand, som dog ellers i Aarenes Løb erhverver sig nogen Træning i sligt — at paapege netop de Karakteristika, der kan sandsynliggøre, at to Skriftprøver maa henføres til samme Person. Det bør dog engang fastslaas, at hjemlig historisk Skriftekspertise endnu bygger paa personligt Skøn og derfor maa forekomme uvidenskabelig i Sammenligning med de Metoder, som anvendes andre Steder, hvor moderne tekniske Hjælpemidler er taget i Brug til Afgørelse af, hvilke bestemte Karakteristika en bestemt Skrift er i Besiddelse af, Særpræg, som lader sig konstatere ved eksakte Maalinger med Kurvetre og lignende fintmærkende Maaleinstrumenter, som er fremgaaet af et Samarbejde mellem Kriminologiens samt Arkivers og Bibliotekers Videnskabsmænd i Udlandet.

sine Aarsager, som det senere skal vises. Men disse primære Kilders Udsagn stemmer jo kun lidet sammen med de Beretninger, der skyldes Hans Henriksen, Mogens Madsen, Hvitfeldt og Krag, som alle sætter Fængslingen af den gamle Aarhushisp til et langt senere Tidspunkt.

Saa vel i Johan Peins Rapport som i Kristian III's Brev til Hertug Ernst omtales det, hvorledes der var truffet Foranstaltninger til at faa fængslet ogsaa de Bisper, som ikke havde befundet sig i København Natten mellem den 11. og 12. August. Nogle Ordre, der i den Anledning udgik, findes indført i Danske Kancellis Kopibog¹, og de oplyser en Del.

Alle Fogeder og Embedsmænd samt andre Personer, der havde Befalingen paa det sjællandske Bispedømmes Slotte og Gaarde, fik at vide, at Kongen havde betroet Brun Buck og Arvid Ulfstand til at overtage disse Stiftets Slotte og Gaarde i Kristian III's Navn; de fik Ordre til at overgive Slottene og Gaardene til disse to Kongens Stedfortrædere og at yde dem Lydighed². Særlig har det aabenbart været Kongen om at gøre, at Roskildebispens stærke Slot Dragsholm hurtigst muligt kom i hans Magt. Almuen, der boede omkring dette Slot fik en særlig Ordre til at hjælpe Brun Buck og Arvid Ulfstand efter Behov³, og de to kongelige Repræsentanter fik efter Arvid Ulfstands Ønske et Følgebrev til Slottets Bønder og Tjenere

¹) i Tegnelser over alle Lande 1535—38, fol. 182 flg., trykt i Danske Magazin 3. R. VI, p. 28—30, under den fælles Overskrift: »Datum sabato post Laurentij mdxxxvj^o«.

²) »Et breff tiill alle fogeder, embitzmendtt och alle the, ssom Sielands biscopdoms slotte och gaarde jndehaffue, att ko. mt. haffuer befallit och tiill trodt Brun Buck, Arwit Vlfstandt, samme stygt och stygtens slotte och gaarde at jndhaffue; thij beder ko. mt. thennem, att the antworde paa hannem paa ko. mt. vegne slots logen och ære hannem horige och lydige for«.

³) »Item et opne breff tiill menige almoe omkring Dragsholm boendes, att the tiilhielppe Brun Buck och Aruit Vlfstandt att indtage Dragsholm slot, att the ære thennem behielpelig i alle maade, som the thennem tiill behoff haffue«.

om, at disse for Fremtiden skulde erlægge deres Landgilde og andre Afgifter til de to Herrer paa Kongens Vegne, hvis de vilde undgaa Straf¹. Joakim Rønnows Befalingsmand paa Dragsholm Didrik Henningsen Qvitzow fik et Brev om, at han skulde overgive Dragsholm til de to kongelige Udsendinge og sørge for, at intet Gods eller Inventar forsvandt fra Slottet; i modsat Fald vilde Kongen være nødt til at sende Skyts mod Slottet, og da kunde han forlade sig paa, at Kongen ikke vilde have gjort et saadant Skridt forgæves².

Paa samme Maade fik den fynske Bisps Fogeder og Embedsmænd Besked om, at Klaus Daa, Kristoffer Olsen Hvitfeldt, Johan Stage og Moritz Rantzau skulde overtage Fyns Stifts Slotte og Gaarde³. Klaus Daa og Kristoffer Hvitfeldt fik Befaling til sammen med Johan Stage og Moritz Rantzau at drage rundt til alle den fynske Biskops Slotte og Gaarde for at tage dem i Besiddelse i Kongens Navn; hvert Sted skulde de optage et Inventarium; men paa selve Bispegaarden skulde det ske i Overværelse af Odenses Borgmestre og Raadmænd⁴. Alle fynske Fogeder,

1) »Item Brvnn Buke oc Arffuitt Vlfstandt iett breff till alle bønder oc tienere, som tiener till Dragsholm, att the retter thennem effther, att her effther suare paa ko. mats. vegne for^{ne} Brvnn Bvke oc Arffved Wlffstandth till theres skylle oc landgielle oc all anden rettighet, som the pleie oc plichtighe ere att giffve till Dragsholm, ssaa framptt thii icky wille lide ther wdermere straff eller skade fore. Relator Arffvedt Wlffstandth«.

2) »Item en missiue tiill Dirick Henningsen, att ko. mt. haffuer befallit Brun Buck och Aruit Vlfstandt att jndtage Siellands biscop stygt slote, gorde och gots, att hand ther fore tiill tencker att antworde thennem paa ko. mts. vegne slots logen och lade scriffue och holde tiil-stede hues jnuentarium och gots, som ther paa findes. Ther som hand thet jcke giøre vill och ko. mt. nødiges tiill att sende ther noget skyt fore, tha skal hand forlade siig tiill, att ko. mt. wil icke haffue giort thet forgefues«.

3) »Item lige slig et, att ko. mt. haffuer befallit Claues Daa, Christopher Olsen, Jahann Stacken och Mouritzs Rantzow Fyens stygt«.

4) »Item scriffuelse tiill Claues Daa och Christopher Olsen, att the

Lensmænd, Borgere og Bønder skulde vide, at de fire Repræsentanter for Kongen havde faaet Ordre til at fange Biskop Knud Henriksen Gyldenstjerne; hvis Bispen gjorde Modstand, skulde alle efter Behov yde deres Medvirkning til, at Kongens Vilje skete Fyldest¹. Johan Stage fik 50 Landsknægte med til dette Forehavende, og de skulde have fri Underholdning og Færgefart paa dette Togt².

Erik Eriksen Banner og Peder Ebbesen Galt fik Befaling til at gøre deres yderste Flid for at faa sikret sig Børglumbispens og Viborgbispens Personer, Stygge Krumpen og Jørgen Friis, overtage deres Slotte og Gaarde og lade optage Inventarium hvert Sted efter de nærmere Direktiver, de vilde faa af Sivert Svin³. Ogsaa her fik Borgere og Bønder Ordre til at være Kongens Folk behjælpelige⁴.

drage omkring met Jahan Stacken och Mourits Rantzo tiill alle Fyens stygts slotte och gorde och anamme slots logen, och lade scriffue alt jnventarium, som findes paa samme gorde, och nar the lade scriffue paa biscopgorden i Otthensse, att the tha tage borgemester och raadt tiill vdj Otthensse ther sammestetz tiill thennem«.

1) »Tesligt^e tiill alle fogeder och lenzmendt, kiøpstedtmend och menige almoe vdj Fynn, att ko. mt. haffuer nu forskicket och befallit Claues Daa, Christopher Huidtfeldt, Jahan Stacke och Mouritz Rantzow att skulle tage fat paa bispen aff Fyen. Thij beder ko. mt. thennem, att om bispen wilde gjøre modstand, att the tiilhielp thennem att paa griebe hennem och vere thennem i alle maade fylgagtig vdj hues made, som the thennem behoff haffue«.

2) »Item et breff och fordelsse tiill Jahan Stackenn paa j^c landsknegkte, frij vnderholding och fergeerne offuer tiill Fyen«.

3) »Item et breff tiill Erick Banner och Peder Ebbesen, att the gjøre theres yderste fliit tiill att tage fatt paa bispen aff Wendsysszell och Wiiborg och lade scriffue och bliffue tiilstede hues jnventarium, som findes paa theres slotte och gaarde, saa ther ingthet forkommes ther aff, och rette thennem aldeles epher, som Siuordt Swyn thennem ythermere befalendes vorder«.

4) »Item et obne breff tiill kiøpstedt, bønder och menige almoe, att the tiilhielp for^{de} Erick Banner och Per Ebbesen att tage fat paa samme bisperne och fylgagtig i hues maade, som the thennem behoff haffue och tiilsigendes vorder«.

Endelig fik alle Borgere og Bønder i Lunde Stift Besked om, at Ritmester Busse v. Veltheim, Wladislav Wobitzer, Jep Tordsen Sparre og Lave Brahe havde faaet Ordre til at overtage alle Ærkebispens Slotte og Gaarde paa Kongens Vegne og til at optage Inventarier overalt paa disse Steder¹.

Til Slut skal det nævnes, at Kopibogen ogsaa indeholder Indførseler om Breve til Malmø, Køge og Landskrona; disse Byer skulde sende samtlige Borgmestre, Raadmænd og Rodemestre sammen med 12 menige Borgere til Kongen². Formentlig staar disse Ordre i Relation til, hvad Johan Pein skrev i sin sidste Rapport af 12. August: at den menige Adel og alle Købstæderne ogsaa vilde komme til at afgive Forpligtelsesbreve til Kongen i Morgen eller i Overmorgen. Som det senere skal ses, foreligger der i alt Fald eet saadant Forpligtelsesbrev fra en Købstad, og netop fra en af de tre her nævnte.

6. *Bisperne sættes i Forvaring, og Kirkegodset beslaglægges.*

Kongens Ordre blev prompte udført. I de følgende Dage fængsledes Resten af Bisperne, og deres eller rettere Kirkens Gaarde og Godser blev taget i Besiddelse af Kongens Folk.

Om Joakim Rønnows Skæbne fortæller en Del Akter. De Enkeltheder vedrørende hans Arrestation, som baade Hvitfeldt og Krag ved at berette, lader sig ikke dokumentere ad anden Vej. Formodentlig har de to Historieskriveres Viden paa dette Punkt været bygget paa en mundt-

¹) »Item ett obne breff tiill kiøpstedmend, bonder och menige almoe vdj Lundstigt, att the tiilhielppe Buss van Velthen ritmesther, Wadislaa Wobisser, Jep Tordsen, Lage Brahe att indtage alle stigtens slotte och gaarde paa kon. mts. wegnne och lade ther scriffue jnuentarium paa hues, ther findes«.

²) »Item et breff tiill Malmø, att the hidt skicke ther aff byen alle borgemestere, raadt, raadmestere och xij borgere aff menigheiden tiill ko. mt. Item lige saadant tiill Landzkrona. Item lige saadant tiill Køge«.

lig Tradition, hvori der vel har været en Kærne af historisk Sandhed; vi ved imidlertid intet herom. Derimod foreligger der Udtalelser fra den fangne Bisp selv i et Brev, han den 14. August, to Dage efter Arrestationen, skrev fra Krogen Slot til Johan Rantzau.

Det fremgaar af dette Brev, at Joakim Rønnow umiddelbart efter Arrestationen var blevet indsat i Blaataarn paa Københavns Slot. Her fik han Besøg af Johan Rantzau, som paa Kongens Vegne stillede Forlangende om at faa Dragsholm, Roskildebispens faste Borg, overgivet. Joakim Rønnow havde svaret med at bede Johan Rantzau gaa til Kongen og bede denne betænke, hvad Skade Bispen og Kirken havde lidt under denne Krig. Saa godt som alle Kirkens Slotte og Gaarde var under Fejden afbrændt og ødelagt, undtagen netop Dragsholm, som Bispen havde holdt med store Omkostninger. Joakim Rønnow tilbød at være Kongens tro og villige Tjener. Paa denne Henvendelse havde Bispen imidlertid ikke faaet noget Svar fra Kongen gennem Johan Rantzau. I Stedet var han om Natten — enten efter den 12. eller efter den 13. August — blevet ført til Krogen Slot ved Helsingør. Nu skrev Joakim Rønnow den 14. August til Johan Rantzau, at hvis Kongen virkelig — som Johan Rantzau havde tilkendegivet — havde til Hensigt at fratage ham selv og de andre Bisper Retten til at oppebære Kirkens Indkomster, og hvis Kongen endelig vilde have Dragsholm, saa vilde han ikke vise sig genstridig, men føje sig efter Kongens Vilje baade i denne og andre Henseender, som han var pligtig til. Han bad Kongen »føje min Lempe deriblandt, hvis mig muligt er i samme Sag at gøre«. Endelig udtalte Joakim Rønnow Ønsket om en Samtale med Johan Rantzau, hvis denne kom til Krogen inden kort Tid¹.

Allerede den 15. August blev der optaget et Inventa-

¹) Brev af 14/8 1536 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse (tidligere i Topografisk Samling: Dragsholm Nr. 1), trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 203 flg.

rium over, hvad der fandtes paa Bispegaarden i Roskilde, i Overværelse af et Par gejstlige og fire Borgere¹. Dragsholm havde overgivet sig uden Modstand, og den 21. August blev der her optaget Inventarier i Overværelse af Thomas Sture og Arvid Ulfstand². Disse to Herrer var den 24. August paa Saltø og lod ligeledes her et Inventarium optage³; en lignende Forretning afholdt de paa Lekkendegaarden den 27. August⁴.

Om Ærkebispens Torbern Bille af Lund hed det i Hvitfeldts og Krag's Beretninger, at han blev arresteret i sit Logi i København Natten mellem den 11. og 12. August, og Hvitfeldt kan fortælle, at han blev ført til Vordingborg Slot. Den 15. August og Dagene der omkring blev der optaget Inventarier paa forskellige af Lunde Stifts Gaarde, paa Bispegaarden i Lund, paa Næsbyholm, paa Flyinge

1) Inventarium paa Bispegaarden i Roskilde i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536: »Anno Domini dusenth viffhundert xxxvj am dage assumptionis Marie is dit nageschreuen vp des bischups hoff tho Rothschilde gefundenn worden in bywesende den werdigenn und ersamen her Otto, meister Walter Canick, Hans Kritze, Laurens Brigger, Albrecht Rode vnd Laurens Neilssenn, burgern«; trykt i Medd. fra Rentekammerarch. 1872, p. 11—14.

2) Inventarium paa Dragsholm i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536: »Anno Domini mdxxxj mondaghen nest effther vor ffroe dagh assumptionis bleff thette inuentarium schreffuit paa Draxholms solth, offueruerendes velbwrldighe mendt paa Kon^e Ma^ts wegne Thomes Sturæ och Arwit Wlffstand« og to mindre Inventarier, deraf det ene over Skyts paa Slottet; den førstnævnte er trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 204—08.

3) Inventarium paa Saltø i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536: »Anno Domini mdxxxvj sanctj Bartholomej dagh bleff thette inuentarium schreffuit paa Solthæ, offuerwerendes erlighe och welbwrldighe mendt paa Kon: Ma^t: vegne Thomes Stwre och Arffwedd Wlffztandth etc.«.

4) Inventarium paa Lekkendegaarden i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536: »Anno Domini mdxxxvj søndaghen nest effther Bartholomej bleff thette inuentarium schreffuit paa Leckinge gordt, offuer verendes erlighe och welbwrldighe mendt Thomes Stwæ och Arffwedd Wlffztandth etc.«.

og i Verpinge¹. Den 26. August fik en Mogens U (eller W) et Følgebrev til Bønderne paa Bornholm, som hørte til Lunde Biskopsgods, at de for Fremtiden skulde yde ham Afgift paa Kongens Vegne i Stedet for Torbern Bille².

Den tredie Biskop, der blev arresteret om Natten mellem den 11. og 12. August i København var Ribebispen Oluf Munk, i Følge Johan Peins og Kongens samstemmende Vidnesbyrd. Enkeltheder derom, om hans Fængselsophold og om Beslaglæggelsen af Ribe Bispegods har vi ingen Efterretninger om.

Aarhusbispen Ove Bille, der havde været Kansler under Kong Hans, har faaet sig et smukt Eftermæle; man har fremhævet hans pletfri Karakter og store Samvittighedsfuldhed som Embedsmand; altid var han rede til at sætte Fædrelandets og Kronens Tarv over Stands- og Slægtsinteresser trods hans stærke og aristokratisk bestemte Familiefølelse³. Han var i København i de bevægede Augustdage, og det tages som et tydeligt Vidnesbyrd om den Veneration, Kristian III nærde for denne Biskop, naar han ikke ogsaa lod ham arrestere i København Natten til den 12. August. Derimod var han blandt de Rigsraader, som Kongen lod kalde op paa Slottet om Morgen den Dag for at faa deres Godkendelse af de Skridt, han havde indledt. Ove Bille er imidlertid ikke blandt Underskriverne af Forpligtelserne af 12. August, og Dagen efter skriver

¹) Inventarier paa Lundegaard og Flyinge i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536: »Aar etc. mdxxxvj register paa Lunde gordt paa . . . (beskadiget) godtz, ssom fantz effther mester Torbørn« og »Inuentarium paa Flinginge effther mesther Torbørn electus tiil Lwndhe domkircke in festum assumptionis Marie anno Domini 1536«; smst. findes en paa Tysk affattet Kopi af samme Inventarier, trykt i Medd. fra Rentekammerarch. 1872, p. 14—20, af »Dit nageschreuen gudt is tho Werpinge in vorwari(n)ck« og af »Inuentarium vp Nesbwyholm«.

²) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 20; jvfr. Danske Magazin 3. R. VI, p. 42 flg., og Hübertz: Aktst. til Bornholms Hist., p. 94.

³) J. Oskar Andersens Biografi af Ove Bille i Dansk biografisk Leksikon III, p. 45—49.

Kristian III, at blandt de Bisper, som allerede er fængslede, er ogsaa Aarhusbispen¹.

Denne Oplysning fra Kongens Side er saa meget mere mærkelig, som ellers alle andre samtidige Vidnesbyrd er enige om, at Ove Bille først paa et langt senere Stadium blev arresteret. Man har et Brev fra Ove Bille til hans Broder Eske Bille, Lensmanden paa Bergenhus, skrevet den 9. August. Heri beretter han, hvorledes København nu var faldet, og Kongen havde med Pomp og Pragt holdt sit Indtog i Staden; »Søndag næst efter S. Dines' Dag skal en almindelig Herredag stande her udi København; den alsommægtigste Gud give Lykke og Naade dertil, at Rigens Ærinde og Bestand der da saa foregives og forhandles maatte, at Gud maatte loves, vor naadige Herre fremmes, og Rigens Indbyggere og Undersaatter maatte komme til Gavn, Fred og god Samdrægtighed«²! Der er intet heri, der kunde tyde paa nogensomhelst Forudanelse af, hvad der var ved at ske. Efter samstemmende Udtalelser har han beredvilligt i disse Dage før Kuppet — som forhen — indset, at Statens Tarv maatte stille Krav til ham af økonomisk Natur, til Aflønningen af Tropperne³.

Det har altid været fremhævet, at Kongens Bevæggrund til, at han ikke straks fængslede Ove Bille, var, at han nærede saa stor Ærbødighed for denne Statens tro Tjener. Paastande herom lader sig af gode Grunde ikke dokumentere; man kunde dog ogsaa opstille en anden Formodning om, hvad der kan have spillet en Rolle for Kongen under hans Overvejelse af dette Spørgsmaal. Bisperne havde jo mægtige Slægtninge blandt Højadelen; men medens Kongen var i Stand til at intimidere disse i de fleste Tilfælde, som det jo ogsaa skete med de hjemmeværende verdslige

¹) se foran Side 480.

²) Brev af 9/8 1536 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Føl., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 244 flg.

³) J. Oskar Andersens Biografi af Ove Bille i Dansk biografisk Leksikon III, p. 45—49.

Rigsraader endnu den 12. August, laa Sagen noget anderledes for Ove Billes Vedkommende. Hans Broder, den betydelige Lensmand paa Bergenhus, var uden for Kongens Rækkevidde paa dette Tidspunkt, ja, var i Virkeligheden den, der under de højst usikre Forhold i Norge for Kristian III's Sag varetog Kongens Interesser deroppe. Det er ikke utænkeligt, at Kristian III har fundet det mindre opportunt at udæske Eske Bille ved at fængsle hans Broder, som ingen kunde rette nogen Anklage imod. Som det skal ses, kunde nogle Breve fra Kongen til Eske Bille tyde paa, at denne Formodning ikke er saa ganske usandsynlig.

C. Paludan-Müller, der ikke har kendt Kongens Udtalelse den 13. August om Ove Billes Fængsling, skriver i sin »De første Konger af den oldenborgske Slægt«: »Johan Pein nævner Biskop Ove Bille blandt dem, der kaldtes til Kongen om Formiddagen den 12te August. Kongen holdt ham vel fast hos sig under en mild Form og sendte ham saa fra sig til Sorø eller Roskilde¹. Efter at have fundet Kongens Udtalelse til Landgrev Filip er jeg tilbøjelig til at tro, at Paludan-Müller her har haft den rette Intuition — som saa ofte før. Kongen har efter Morgenmødet den 12. August, hvor Ove Bille ikke har underskrevet Forpligtelsesbrevene, utvivlsomt sørget for, at man havde et vist lemfældigt Hold paa Bispens Person. I den kongelige Proposition paa Herredagen i Oktober, som der senere skal vendes tilbage til, lød et af Anklagepunkterne mod Aarhusbispen paa, at han var Modstander af den Reformation, Kongen vilde have gennemført her i Landet, hvorfor Kongen havde maattet fængsle ham ogsaa². Denne Modstand var formentlig første Gang kommet til Orde i hint Formiddagsmøde, da Ove Bille ikke underskrev de Forpligtelsesbreve, hvori der taltes om en ny Kirkeordning og evangelisk Forkyndelse i Danmark³.

¹) C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, p. 625.

²) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 184.

³) se foran Side 476 flg.

Ove Billes Sekretær og Kapellan Hans Henriksen har i sin Fortsættelse af Skibykrøniken berettet, at hans Herre blev sat i Fængsel den 10. September 1536, men han fortæller intet om den nærmere Grund hertil¹. Mogens Madsen sætter i »Regum Daniae series« Fængslingsdatoen til den 8. September²; Hvitfeldt angiver ogsaa denne Dag, og fortæller desuden, at det var Spørgsmaalet om Silkeborg Slots Overgivelse, som medførte Ove Billes Arrestation, som skete i Roskilde³. Krag angiver ingen Dag, men mener ogsaa, at det var Spørgsmaalet om Silkeborg Slots Overgivelse, der bestemte Kongen til at lade Ove Bille virkelig fængsle⁴.

Der er bevaret et Brev til Ove Bille fra hans Befalingsmand paa Silkeborg Slot Hans Stygge af den 24. August 1536⁵; det angaar Slottets Overgivelse til Kongens Folk. Mandag den 21. August havde Hans Stygge modtaget et Brev med et Lejde fra Johan Rantzau; denne ønskede at tale med Hans Stygge i Viborg Dagen efter, om Tirsdagen, om nogle Sager angaaende Ove Bille og Hans Stygge, som Kongen havde befalet ham at forhandle om. Efter at have drøftet denne Skrivelse med sine Folk paa Slottet besluttede Hans Stygge ikke at drage til Viborg paa dette Grundlag; i Stedet sendte han et Bud til Johan Rantzau i Viborg endnu om Mandagen med den Besked, at han ikke vilde komme, før han fik yderligere Sikkerhed. Om Tirsdagen sendte Johan Rantzau paany Bud til ham, at han endelig maatte komme, og sendte denne Gang et nyt Lejdebrev med, som baade han og Erik Banner havde besejlet. Efter en ny Raadslagning paa Silkeborg Slot bestemte Hans Stygge sig nu til at drage til Viborg, og her havde han da

¹) se foran Side 452.

²) se foran Side 453.

³) se foran Side 461 flg.

⁴) se foran Side 464.

⁵) Brev af 24/8 1536 tidligere i Thottske Saml. Nr. 833—34 Fol., trykt i Danske Magazin 2. R. II, p. 150 flg., synes nu bortkommet.

om Onsdagen en Forhandling med Johan Rantzau, Erik Banner, Peder Ebbesen Galt og Gabriel Gyldenstjerne. »Da var Hr. Johan Rantzau haardeligen begærende af mig paa Kgl. Maj.'s Vegne, at jeg skulde straks antvorde hannem Slotsloven til Silkeborg og hendes Tilliggende til vor naadige Herres Haand, og saa straks vilde, at jeg skulde annamme til mig igen samme Gaard og Gods, Kgl. Maj. og Eder at holde til Gode, og sagde saa ydermere, at han havde Befaling at indtage alle Biskopdomme og Stiftens Gaarde og Gods udi lige Maade, som forskrevet stander, som Kgl. Maj. og Eders Naade skulde baade være fordraget om, at saa skulde ske«.

Hans Stygge havde ikke villet gaa ind paa at overgive, hvad der var ham betroet, før han havde hørt Bispens Mening; det var jo en »drabelig« Sag, der angik hans egen Ære. Han enedes da med Johan Rantzau om, at de skulde skrive til baade Kongen og Bispen om Sagen. Hans Stygge sendte derfor nu sin Tjener Henrik Friis til Ove Bille og bad Bispen forhandle med Kongen, om det virkelig var hans Mening, at Ove Bille skulde overgive Stiftets Gaarde og Gods til Kongen, »hvilket jeg ikke tænke kan, at saa skal være, for den store tro Tjeneste og Velvillighed, Hans Naades Højmagtighed altid haver befundet hos Eders Naade hemmelig og aabenbarlig, og ganger Rygtet almindeligen her udi Landet iblandt Almuen, som nu nyligen hjemkomne ere fra Sjælland, at Hans Naade, Kgl. Maj., haver nu personligen og aabenbarligen forkyndt for den menige Almue udi København, fri og fattig, at Hans Naades Højmagtighed vilde Eders Naades Værdighed aldrig undfalde for samme Troskab og Velvillighed, som I have alle Dage bevist og gjort hans kgl. Forældre, fremfarne Konger i Danmark, og nu besynderligen Hans egen Højmagtighed udi denne lange Fejde. Derfor, kære Herre, tror jeg fuldkommeligen, at den gode Herre ikke tilsteder, at I skulde saa handles med udi nogle Maader«.

Et andet Brev oplyser et og andet om Ove Billes For-

hold i Tiden fra den 12. August til hans virkelige Fængsling først i September. Det er fra den aarhusianske Ærkediakon Jesper Brochmand, øverste Sekretær i Danske Kancelli, og er skrevet den 26. August 1536 i København¹. Jesper Brochmand fortæller heri Ove Bille: »Kære, naadige Herre! Talte jeg i Dag med Kgl. Maj. selv, og spurgte Hans Naade mig ad, hvor Eders Naade var. Da sagde jeg, at Eders Naade var dragen til Roskilde og ad Sorø Kloster, som Hans kgl. Maj. havde givet udi Befaling, thi at Eders Naades Lejlighed var saa, at Eders Naade ikke kunde saa ligge længe paa en Sted for Sygdoms og Skrøbeligheds Skyld. Da spurgte han, om Eders Naade var noget bedre tilfreds? Da svarede jeg, at Eders Naade gerne vilde skikke sig efter Hans kgl. Maj.'s Vilje. Da sagde Hans Naade, at Eders Naade skal intet vorde at skade og aldeles intet skulde miste, ikke saa godt som en Ferken², og Eders Naade ikke heller skulde . . . eller tages fra til en Pending, men skulde beholde den Del, Eders Naade haver, og dersom Eders Naade ikke havde der nok udi, da vilde han faa Eders Naade mere til af sit og vilde handle med Eders Naade som en Fader. Disse Ord havde Hans Naade til mig ret nu straks, saa sandt mig Gud hjælpe! Jeg beder, Eders Naade vil tage sig et godt let Sind til; det bliver med Guds Hjælp bedre, end Eders Naade tror eller agter«.

Der kan efter dette Brev næppe herske nogen Tvivl om, at Ove Bille har haft en Slags Kvarterarrest i Tiden efter den 12. August, under meget lemfældige Former, og at Kongen nødigt er gaaet til dette Skridt over for ham.

Faa Dage senere skrev Kristian III til Eske Bille: »Kære Eske! Giver Vi Eder og ydermere tilkende, at nogen Handel haver sig tildraget imellem Os og de Bisper her udi Riget. Da beder Vi Eder, at I udi samme Handel intet lader Eder bekomme, førend I kommer Os selv til Ords.

¹) Brev af 26/8 1536 tidligere i Thottske Samling Nr. 833—34 Fol., trykt i Danske Magazin 2. R. II, p. 151 flg., synes nu bortkommet.

²) Pattegris.

Vi vil med den almægtigste Guds Hjælp ingen Handel foretage udi dette Rige andet end den, som Vi met vort elskelige Danmark Riges Raads Raad kan tænke, menige Danmarks Rige kan være til Bedste og Bestand¹.

Hvitfeldt og Krag beretter, hvorledes Ove Bille, efter Hans Stygges Brev formentlig, skriftligt henvendte sig til Kongen og klagede over Johan Rantzau's Forlangende om Silkeborg Slots Overgivelse, idet han henviste til sin lange Tjeneste for Staten og til, at han ikke uden at bryde sin Ed kunde afstaa Kirkens Gods. Derefter gav Kongen Ordre til hans Arrestation, som dog skulde ske med Lempe². Den 12. September skrev den tyske Kansler Wolfgang von Utenhof fra Haderslev til Eske Bille, at han havde modtaget en Tønde Hvalspæk fra Ove Bille; »Forandringen med Bisperne i Danmark er Eder vel bekendt; kunde jeg i den Henseende udrette noget gavnligt for Eders Broder, vilde jeg ikke undlade at anvende al min Flid derpaa; jeg har endnu i dette Øjeblik talt med min naadigste Herre, Kgl. Maj. derom og har atter fundet Hans kgl. Maj. vel-sindet mod Eders Broder, saa jeg fuldtud stoler paa, at Hans kgl. Maj. naadigt vil lade Eders Broder blive ved sit Stift³«. Dette Brev har uden Tvivl ligesom Kongens af 1. September skullet tjene til at berolige Eske Bille, hvis han skulde faa forebragt Rygter om hans Broders Fængsling. I Oktober har Eske Bille fra Oslo faaet et Brev, skrevet den 23. Oktober, og heri hed det: »Her var kommen en Karl fra Danmark og sagde for Sanding, at alle Bisper var fanget uden Eders kære Broder, Bisp Ove Bille⁴, hvilket

1) Brev af 1/9 1536 i Eske Billes Privatarkiv, Rigsarkivet, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 247; jvfr. Danske Magazin 3. R. VI, p. 49 flg., der viser, at denne Efterskrift ikke er indført i Kopibogen; formodentlig skyldes den da Kongen selv.

2) se foran Side 461 og 464.

3) Brev af 12/9 1536 i Eske Billes Privatarkiv, Rigsarkivet, trykt delvis i Historisk Tidsskrift 4. R. VI, p. 248 Anm. 1.

4) Brev af 23/10 1536 i Eske Billes Privatarkiv, Rigsarkivet, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 732.

vel ogsaa maatte virke beroligende paa Lensmanden i Bergen.

Ove Bille blev efter hans Kapellans Beretning ført til Dragsholm Slot¹. Herfra har han sendt Rigsraadet, der var forsamlet paa Herredagen 1536, en Skrivelse, der viser, at han ikke klart har forstaaet, hvad der skulde ske. Idet han henviste til sin lange og tro Statstjeneste, bad han Rigsraadet udvirke hos Kongen, at han maatte beholde sit Stift, saalænge han levede; selvom han ikke skulde faa dette Ønske opfyldt, forsikrede han dog om sin Troskab mod Kongen og haabede paa dennes Retfærdighed og Gunst. Til Slut bad han Rigsraaderne virke for, »at vi maatte komme af denne Borgeleje udi vor fri Frelse, anseendes vor Skrøbelighed og Sygdom Os dagligen tilslaa«². Foreløbig kom han dog ikke paa fri Fod, og hans Kirkegods blev i Kongens Varetægt. Der eksisterer endnu et Inventarium, som blev optaget paa Aakjær den 5. September 1536³.

Om Fængslingen af Bispen paa Fyn Knud Henriksen Gyldenstjerne, Bispen af Viborg Jørgen Friis og Børglumbispen Stygge Krumpen synes der ikke at foreligge andre Efterretninger end dem, der gives af Hvitfeldt og Krag; de to Historieskrivere har dog kun faa Enkeltheder at meddele⁴. Knud Gyldenstjerne blev over Dragsholm ført til Vordingborg, medens Stygge Krumpen blev sat paa Sønderborg Slot. Som det senere skal ses, blev ogsaa den gamle Ribebisp Iver Munk, Farbroder til den udvalgte Bisp af Ribe Oluf Munk, sat i Forvaring. Fra Beslaglæggelsen af Kirkegodset i Børglum Stift er

¹) se Side 452.

²) Udateret Koncept tidligere i Thottske Samling Nr. 833—34 Fol., trykt i Danske Magazin 2. R. II, p. 153 flg., synes nu bortkommet.

³) Inventarium paa Aakjær i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaardene 1536: »Register paa thett gods, ssom findes paa Aakierdt aar etc. mdxxxvj tisdagen nest ffor wor ffrue dag natiuitatis«.

⁴) se Side 461 og 463 flg.

endnu bevaret et Inventarium fra Sæbygaard og Børglum¹.

Om Beslaglæggelsen af Kirkens Gods skriver Hvitfeldt²:

»Med denne Religions Forandring / her udi Rigit / gick det Lyckelig oc vel til / (Gud skee Loff) uden all Tumult / som vel er skeet paa mange andre Stæder / oc det fordi / at Bisperne alle paa en tid ere angrebne / tilmed oc fordi / at den Lutherske Lærdom meste Deel offver alt her udi Rigit haffde tagit offverhaand / uden hos nogle faa serdeelis Personer aff de Geistlige / som nøde den store Rente. Oc gick nu her til udi Rigit / lige som udi Keyser Constantini Magni tid / først haffde hand tilstedt / taaldt oc lidt begge Religioner, den Christne / oc den Hedenske / men der samme Keyser fornam / at den Christne Tro haffde tagit offverhaand / oc de Christne vaare fleere end de andre / befoel hand / de Hedenske Kircker at tilluckis / oc den Christne Religion ene at læris / huilckit saa skeede uden nogen stor Tumult.

Oc vaar dette icke it ringe Gods / som den tid bleff lagt under Danmarckis Krone / foruden Herre Kloster / Muncke Kloster / Nunde Kloster / Jus patronatus til mange Kircker / Tiender oc Kircketienere / huor af mig er dette bevist:«

hvorefter han opregner Gods, som havde tilhørt Roskilde, Lunde, Fyns, Aarhus, Viborg og Børglum Stifter.

Krag fortæller om det samme lidt mere kortfattet³:

»Mox autem, captis antistibus, bona ecclesiastica omnia, qvæ cujusqve diœceseos fuerant, & monasteria a Rege occupata. Qui tamen usus insigni benignitate, conservavit qvinqve Collegia Canonico- rum, ac in monasteriis vitam degere permisit, qvotqvot claustris istis exire nolebant:

»Strax derefter lagde Kongen alle geistlige Godser og Klosterne i hvert Stift under Kronen. Dog lod han af særdeles Kongelig Naade 5 Dom- Capitler blive ved Magt, og til- lod enhver at blive i Klosterne, som ikke vilde begive sig ud af samme; dog saaledes, at det ikke skulde formeenes nogen

1) Inventarium paa Sæbygaard og Børglum i Reg. 108 A: Inventarier paa Bispegaarde 1536 »Inuentaria paa Sæby gordtt« og »Inuentaria vðj Børglum«, et Stykke i Original.

2) Hvitfeldt II, p. 1488 flg.

3) Nicolai Cragii Annales, p. 151. — Krag og Stephanus I, p. 154.

haud vetitis tamen ad ministerium evangelii adhiberi, qvi divina litterarum studio medio-cri imbuti, ad docendum erant idonei.«

at antages til Prædikantere, som havde nogenledes studeret, og vare beqvemme dertil.«

I sin Afhandling »Kansler Johan Friis' første Aar« udtaler Astrid Friis: »I hvilken grad Johan Pein i sin beretning skyder Danskerne i baggrunden, hvad enten med hensigt eller af uvidenhed, ses af hans udtalelse om, at der var afsendt landsknægte til Jylland og Fyen for at fængsle de ikke tilstedeværende bisper, naar hermed jævnføres de nedenfor citerede breve fra tegnelse. Ligeledes skriver han, at Johan Rantzau straks er rejst til Jylland for at beslaglægge bispegodset, medens denne i følge tegnelse rejste til Jylland for sammen med Ove Lunge, Erik Banner, Peder Ebbesen og Axel Juel at omdrage og udfly alt som igenstod af sølvskatten og andre skatter til at besolde krigsfolkene med«¹.

Som Astrid Friis ganske rigtig gør opmærksom paa, viser Brevene i Danske Kancellis bevarede Kopibog, at Beslaglæggelsen af Kirkegodset og Fængslingen af Bisperne skulde ske ved et Samarbejde mellem danske Adelsmænd og tyske Lejetropper med deres Førere²; men man kan vel ikke være i Tvivl om, hvor Tyngdepunktet i »Samarbejdet« ved en saadan Aktion har ligget. De Breve, der er udstedt gennem Danske Kancelli, er Breve, der har været nødvendige, for at Lederne af disse Ekspeditionskorps kunde dokumentere over for de paagældende, at de kom i Kraft af Kongens Ordre; men det kunde have været interessant, om vi havde haft den ikke bevarede Kopibog fra Tyske Kancelli fra samme Tid; enkelte Koncepter er bevaret, dog ikke fra denne Sag³.

¹) Scandia VI, p. 242.

²) Scandia VI, p. 243 flg.

³) Jeg skal senere give et Eksempel paa, at det slet ikke var uvigtige Sager, ogsaa for de specielt danske Forhold, der er blevet konciperet og ekspederet gennem Tyske Kancelli.

Den preussiske Admiral har naturligvis som Militærperson særlig hæftet sig ved det, der i Aktionen var det vigtigste, »Skibe med Knægte« og »Ryttere«. Det maa vist uden Skade kunne afvises, at der her skulde være Grundlag for en Beskyldning mod ham for, bevidst eller ubevidst, at trænge Danskerne i Baggrunden¹. Den eneste Person, han nævner med Navn i Forbindelse med denne Sag, er Johan Rantzau. Astrid Friis' Paastand om hans Hverv kan man roligt lade ligge med Henvisning til det interessante Brev fra Hans Stygge til Ove Bille, som aabenbart maa være undgaaet hendes Opmærksomhed².

Beskyldningen mod Johan Pein er imidlertid et Led i Astrid Friis' Argumentation for, at Admiralen skulde have fortiet Navnet paa en dansk Rigsraad, som skulde have deltaget i det hemmelige Møde den 11. August. Kongen havde jo nævnt, at han efter sine tyske og danske Raadgiveres Henstilling havde opgivet at fængsle ogsaa de verdslige Rigsraader. Disse danske Raadgivere skulde efter Astrid Friis' Mening have været Mogens Gøje »selvfølgelig først og fremmest«. Der er overhovedet intetsomhelst, hvormed denne Antagelse kan dokumenteres, ikke engang den Paastand, at Johan Pein — bevidst eller ubevidst — skulde have fortiet hans Navn, fordi Mogens Gøje var en Dansker. Skulde man opstille en Formodning, kunde man jo for Eksempel lige saa godt gætte paa Jørgen Kock, for Kongens »rethen« behøver efter hele Mødets Karakter og i Betragtning af, hvem der iøvrigt var til Stede, aldeles ikke at betyde »Raader«; det kan lige saa godt betyde »Raadgivere«³.

Malmø, Køge og Landskrona havde faaet Ordre til at

¹) Urimeligheden i Astrid Friis' Beskyldning kunde man belyse ved et Modspørgsmaal: Hvilken Andel har efter hendes Mening en lokal Borgmester i de Rekvisitioner, han i Følge sit Embede er med til at formidle for en fjendtlig Hær?

²) se foran Side 490—92.

³) se foran Side 472.

sende deres samlede Magistrater, Rodemestre og hver 12 Borgere til København, antagelig i den Hensigt, som Kongen havde udtalt til Johan Pein, at afgive Forpligtelsesbreve til Kongen angaaende Bispefængslingen og den kommende Reformation, i Lighed med den Forpligtelse, Rigsraaderne havde besejlet den 12. August¹.

Dette er virkelig sket for Malmøs Vedkommende. Der eksisterer endnu en saadant Dokument, udstedt af Malmøs fire Borgmestre, ni Raadmænd og elleve Rodemestre paa deres Stads Vegne; det er dateret Malmø den 24. August 1536², og denne By har saaledes ikke efter Ordren sendt sine Repræsentanter til Kongen, men formodentlig blot en Deputation med Brevet.

Fra andre Byer foreligger ikke tilsvarende Dokumenter. Formodentlig har praktiske Forhold ikke muliggjort, at Kongen paa denne Maade har taget samtlige Købstæder i Ed paa sine drastiske Foranstaltninger mod Bisperne. Jeg kan saaledes ikke følge C. Paludan-Müller og Rørdam, naar de siger: »Sandsynligvis har dette ogsaa været Tilfældet med andre Købstæder«³. Havde flere Byer afgivet lignende Erklæringer, vilde sikkert mere end dette Brev fra Malmø have været bevaret; saa vigtige Aktstykker har man passet særdeles vel paa.

7. *Kristian III's Anklageskrift mod Bisperne og Propositionen paa Herredagen 1536.*

Da Landgrev Filip af Hessen havde modtaget Kristian III's Meddelelse af 13. August om det voldsomme Skridt, Kongen havde taget mod Bisperne, skrev han den 2. Sep-

¹) se foran Side 474—6.

²) Brev af 24/8 1536 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Kirkehistoriske Samlinger 1. R. II, p. 391—93, udgivet i Facsimile med Transskription af Bjørn Kornerup i Fra Rigsarkivets Samlinger I: Reformationen i Danmark, Nr. 11.

³) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 136, og C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, p. 624.

tember nogle advarende Ord til sin nordiske Forbunds-fælle¹. Landgreven fandt, at Kongen var gaaet lidt hastigt til Værks; det var noget vel tidligt, han havde foretaget dette Skridt med at arrestere de gejstlige Rigsraader. Ganske vist kunde Landgreven ikke vide, hvad de fængslede Bisper havde gjort sig skyldige i, eller i hvor høj Grad en saadan Foranstaltning havde været Kongen magtpaaliggende. Kristian III vilde dog sikkert vide at gøre, hvad Omstændighederne krævede; men Landgreven vilde alligevel nu, da Bisperne var blevet fængslet, mene, at det maatte være nødvendigt og magtpaaliggende for Kongen, at de fængslede virkelig ogsaa blev holdt i sikker Forvaring. Slap en eller flere af Bisperne løs af Fangenskabets, vilde de kunne iværksætte nye Intriger, der kunde vise sig langt farligere, end deres tidligere Rænkespil nogensinde havde været. Utvivlsomt havde de Tilhængere og Venner, og Kongen maatte nødvendigvis holde et vaagent Øje med disse².

Kristian III's Reaktion herpaa var en længere Redegørelse, dateret Aabenraa den 14. September. Landgrevens Formening, at Bispernes Arrestation var kommet paa et for tidligt Tidspunkt, skønt han naturligvis ikke

¹) Brev af 2/9 1536 i T. K. U. A.: Hessen A I 1; jvfr. Norsk historisk Tidsskrift III, p. 476.

²) . . . E. Kön. W. schreibenn des datum veisset Coppenhagen sonntags nach Laurentij, darin vnns . . . habenn wir . . . vermercket. Vnnd erstlich souil die gefannene bischoue vnd reichsrethe belanget, ist es vnnsers bedennckens mit solchem vornemenn noch ezwas fru; doch so wissenn wir nit, was sie verschuldet habenn, oder was E. Kön. W. daran gelegen ist. Darumb so werdenn E. Kön. W. nach gestaltenn sachen imselbigen zugeporen wissenn; aber das lassenn wir vnns beduncken, weil es dahin kommen ist, das sie gefangen seind, so wolle E. Kön. W. notturfft erforderenn vnnd daran gelegenn sein, das sie in guter verwarung gehalten werdenn, damit durch irer einen oder mehr, so sie daruon kommen wurden, nit neue practicken angericht vnd getrieben wurdenn, die böser sein möchten, dan die vorigenn je gewesenn, dann sie on zweiuell anhang vnnd fruntschafft habenn, darauff E. Kön. W. wol vfsehenns von nöten thun wyl. . . .

vidste, hvad de havde gjort sig skyldige i, eller hvor magtpaaliggende dette voldsomme Skridt havde været for Kongen, kaldte denne frem til et længere Forsvar. Dette Brev, som ikke tidligere har været kendt af danske Historikere, er ikke uden Interesse for hele Opfattelsen af denne Episode i vor Historie¹.

Kongen meddelte, at disse Bisper og Rigsraader — og i Særdeleshed Bispen af Sjælland — saasnart Kristian III havde faaet København i sin Magt, havde rottet sig sammen og understaaet sig i at forbinde sig med Jørgen Kock og andre Borgere i den Hensigt at rive Menigmand i Riget med sig, saa de med disse Tilhængere paany kunde praktisere mod Kongen, nægte ham Underdanighed og Lydighed og tværtimod paany forjage alle Tyskere fra Landet. Derved vilde de opnaa at faa deres Vilje og kunde drive deres Spil².

Kongen havde faaet Nys herom og var blevet advaret. Tillige var disse Bisper ogsaa — hvad han bad Landgreven beholde som en stor Hemmelighed for sig selv endnu i

1) Brev af 14/9 1536 i Statsarkivet i Marburg, Nr. 1759.

2) »Vnnsrer freuntlich diennst vnd was wir liebs vnd guts vermogenn zuur! Hochgebornner furst, freuntlicher, lieber ohaim! Ewer liebden schreiben, das gebenn ist zu Zapfhennburg am zweitenn septembris diess monats, habenn wir emphanngenn vnnd innhalts verlesenn vnnd wollenn E: L: daruf, souil die zubeantwurten vonnottenn, nit verhaltenn, souil betriefft die angenomen bischoffenn vnnd reichs retthe, das sich E: L: beduncken lassenn, es mit solichem furnemen nach frue, jedach wusten sie nicht, was sie verschuldet, ader was vnns darann gelegenn etc., gebenn wir E: L: denn bericht, das sich gemelte bischoffe vnnd reichs rethe, vnnd inn sonnderheit der bischof vonn Sehelanndt, alssbalt als wir vnnsere stat Copenhagen inngenomen vnnd erobert, zusamenn gerottet, sich mit Georg Muntmeistern vnnd andern burgern zuuerbinden vnderstanden, inn meynunge, denn gemeinen man im reich an sich zuziehenn vnnd ires anhangs vnnd willens zemachenn, vnd so sie dasselbige volnendet hettenn, vffs newe zupracticiren, damit sie vns folgents nicht vnderthenig nach gehorsam sein mochtenn, sonnder alle Deutzschenn widderumb auss dem lannde zuverjagenn, vf das sie irenn willenn schaffen vnnd bracht treibenn mochtenn«.

nogen Tid — de vigtigste Ophavsmænd til den Kongen overgaaede Krig. Tilsammen havde disse Omstændigheder tvunget ham til at slaa til i Tide. Han havde imidlertid ikke fængslet nogen af de verdslige Rigsraader. Baade de, Ridderskabet og Købstæderne havde godvilligt bøjet sig for hans Krav og givet ham beseglede Forpligtelsesbreve til at tjene og bistaa ham med Liv og Gods og til ikke mere at ville tillade eller taale, at nogen Bisp havde Del i Landets Regering¹.

Imidlertid vilde Kongen lade Bisperne sidde i bedst mulig Forvaring, hvad han fortæller til Beroligelse for Landgreven, idet han takker denne for hans venlige Raad om at passe paa dem. Han har endnu nogle Betæneligheder ved at lade et trykt Skrift udgive om, hvad Bisperne har virket og foraarsaget. Paa den ene Side havde han et vist Hold paa de verdslige Rigsraader og det øvrige Ridderskab, som han ikke havde foretaget voldsomme Skridt imod; de havde jo som nævnt i Lighed med Stæderne og Menigmand i »Landene« forpligtet sig til ikke at ville taale nogen Biskop mere i Riget. Paa den anden Side fortrøstede han sig til, at der ikke var nogen, der vilde tage sig Bispernes Skæbne særlig nær. Skulde Nødvendigheden imidlertid fordre det, vilde Kongen dog ikke nære nogen Ængstelse for et saadant Skridt, men vilde lade udgaa et trykt Skrift om sine Forhold, om, hvorledes Bisperne havde baaret sig ad mod hans Fader Frederik I og mod ham selv, saa det kunde komme for en Dag, hvad de havde

¹) »Wie wir dess innen vnnd gewarnt wurden, zu dem so sein sie auch (das doch E: L: inn geheim nach zur zeit bei sich behaltenn wollen) annher die grostenn vrsacher vnser vbergangennen kriege gewessenn. Solichem allem zuuorkomen habenn wir bei zeit zugreiffenn müssen; wir habenn aber niemants vonn weltlichenn reichsrethenn behaftet, vnnd habenn dj vonn stettenn, dessgleichenn dj reichs rethe vnnd die vonn der ritterschafft gegenn vnss gutvillig inngangenn, sich auch des verbrieft vnnd versiegelt, vnnss mit leib vnnd gutt desfals annhengig vnnd beistendig zusein vnnd wollenn hinfurter auch keinenn bischof im reich meher zu regirenn leiden nach zusein geduldenn ader gestattenn«.

øvet og handlet mod ham. Det vilde forhaabentlig i den almindelige Mening yde ham tilstrækkelig Undskyldning for hans drastiske Skridt mod Bisperne. Hvis Landgrev Filip efter disse Oplysninger alligevel atter vilde mene, at Kongen skulde udsende Skriftet, vilde denne tage tilbørligt Hensyn dertil¹.

Samtidig oplyste Kristian III, at det var hans Hensigt overhovedet ikke paa nogen Maade at slippe enkelte af disse Bisper løs igen, nemlig de fornemste, dem, fra hvem han kunde vente Bagholdsintriger².

Dette interessante Brev, som af den danske Konge blev sendt til den Fyrste, som paa denne Tid var hans mest intime Raadgiver, Landgrev Filip³, indeholder flere vig-

1) »Wir wollenn aber mitler weil die bischoffe mit dem bestenn woll verwarenn lasszenn — bedangken vnss E: L: gutdunckens inn dem gleichwoll freuntlich. Das wir auch irer verwirkunge ader verursachung halbenn ein druck vssgehenn lasszenn soltenn, haben wir nach zur zeit ein bedenncken vss vrsachenn, das wir die weltlichenn reichsrethe nach niemants von der ritterschaft nit angegrieffenn, vnnd sie sich inn gleichnus die vonn stettenn vnnd gemeiner landschaft, wie berurt, gegen vnss verbriefft, versiegelt vnnd gewilligt, das sie keinenn bischof hinfurter im reich leidenn wollenn. So versehenn wir vnss auch nit, das sich imant irer hart annemenn werde. Wo es aber je die notturfft erfurdert, tragenn wir auch des kein schewen vnnd wollenn alsdann dermassen ein drugk vssgehenn vnnd vnser sachen — also wie vnnd wilcher massenn sie mitt vnnserm hernn vattern, loblicher gedechtnis seligenn, vnnd volgennts vnss vmbgangen, wes sie gegenn vnss geupt vnnd gehandelt — darin ann tagk thun lassenn, das wir verhoffenttlich inn dem bey meniglichen gnugsam entschuldigt sein wollenn. Da es aber E: L: hirnechst nachmals vor gut ansehenn, wollenn wir vnss inn dem aller gepur haltenn«.

2) »Wir gedenncken aber, etliche vonn gemelten bischoffenn — die vornembsten, vonn denenn wir vnss hinderlistiger practicken zuuersehen — keins wegs widderumb zuerledigenn«.

3) Det er min Hensigt i det foran omtalte udenrigspolitiske Arbejde at dokumentere, at Kristian III i de første Aar efter Grevefejden nok saa meget har raadført sig med Filip af Hessen som med Svogeren, Hertug Albrecht af Preussen; efter Heises Afhandling i Historisk Tidsskrift 4. R. VI om Utenhof kunde man faa det Indtryk, at det var i

tige Oplysninger. Det er vistnok ellers ukendt, at der umiddelbart efter Københavns Overgivelse skulde have været Kræfter i Gang, som vilde rejse ny Modstand mod Sejrherren. Kongen nævner ligefrem Joakim Rønnow og Malmøborgmesteren Jørgen Kock som Hovedmænd for disse Bestræbelser, og han angiver, at Formaalet var at faa alle Tyskere jaget ud af Danmark¹.

Ny er ogsaa Oplysningen om, at Kongen havde under Overvejelse at lade trykke et Skrift med et Forsvar for Bispernes Arrestation; Impulsen har han aabenbart faaet fra Landgrev Filip selv, siden han taler om, at han vil tage tilbørligt Hensyn til det, hvis Landgreven »atter« skulde mene, at han burde udsende Skriftet. En saadan Opfordring fra Filip ses ikke af det bevarede Brevmateriale; belært af flere andre Eksempler tror jeg at kunne antage, at den kan have været skrevet paa en Seddel, en Efterskrift, i Brevet af 2. September; der er i adskillige Tilfælde helt op til otte saadanne løse større og mindre Lapper med Efterskrifter i de to Fyrsters Breve. Utænkeligt er det ikke, at en Seddel kan være bortkommet i Tidens Løb; det findes der ogsaa Eksempler paa, idet det af Koncepterne kan konstateres, at der i alt Fald er konciperet Efterskrifter, som ikke mere ses vedlagt Originalbrevet. Desværre forefindes der netop for Filips Brev af 2. September 1536 ingen Koncept i Marburgarkivet, saa min Antagelse kan ikke dokumenteres.

Malmøborgmesteren Jørgen Kocks Optræden i Foraaret

Preussen, Kongen hentede Vejledning for sin Udenrigs- og Indenrigspolitik.

¹) Udtalelsen fra Kongen om, at det paastaaede Komplot havde til Hensigt at faa jaget alle Tyskere ud af Landet igen, er formentlig ikke uden Interesse for den Diskussion om Forholdet mellem Danskere og Holstenere, som har været ført, siden A. Heise i Historisk Tidsskrift 4. R. VI, p. 240—51, fremlagde sit Resultat af sine Undersøgelser om dette Spørgsmaal; Kongens Udtalelse følger sig jo smukt ind i den Række af Argumenter, Heise fremfører for sin Opfattelse; det sidste Ord i dette Anliggende er næppe sagt endnu.

og Sommeren 1536 synes at have været noget ejendommelig. Hvitfeldt beretter om en Episode, et Møde mellem Kristian III og Jørgen Kock ved Midfaste 1536, da Malmøborgmesteren hemmeligt kom til Kongen og tilbød at overgive Malmø paa visse Betingelser:

»Hand vaar en practickiske Mand / oc aabenbarede Kongen megit aff Greffvens hemmelige Handel. Hand raade oc Kong Christian fast til / at naar hand kom til Regimentit / skulde hand tage alt Stictens Gods under Kronen / oc Bisperne fangne. Oc effterdi at Kongen haffde vel saadant tilforn i Sinde/ da behagede hannem dette vel¹.

Noget lignende fortæller Krag². Under Forhandlingerne med Kongen om Malmø's Overgivelse udtalte Jørgen Kock, at naar Bisperne havde støttet Kristian III's Valg til Konge, var det kun, fordi de var blevet tvunget dertil af de verdslige Raader og Adelen, og fordi de ikke havde haft nogen anden Prins, der kunde redde dem af Faren; men Jørgen Kock mente, at de stadig var Lutherdommen lige fjendsk, saa Kongen vidste, hvad han kunde vente sig af dem:

»Si pax aliquando restitua-
tur, haud cessaturos, qvin pro
dignitate acerrime dimicent.
Svadere igitur, ineat aliquam
consilii rationem, qva eos in
ordinem redigat, aut prorsus
totum eum statum invertat.
Bona eorum in fiscum redigen-
do majorem in modum posse
Regem locupletari, ut oneribus
belli, aliisque ferendis esse pos-
sit. . . . Huic orationi callide
adjecit, qvibus fidem verbis
suis faceret: nam secretiora
qvæqve Comitibus consilia pro-

»Skulde der engang blive
sluttet Fred, da vilde de ikke
forsømme sig at forfegte deres
Værdighed. Han gav derfor
Kongen det Raad, at han skul-
de finde paa et Middel til at
stække deres Vinger, eller
gandske afskaffe dem. Dersom
Kongen lagde deres Stifter un-
der Kronen, kunde han blive
i Stand til at udholde Krigens
og andre Omkostninger. . . .
Men for at gjøre denne hans
Tale meere troeværdig, be-
tiente han sig af et snedigt

¹) Hvitfeldt II, p. 1478.

²) Nicolai Cragii Annales, p. 123 flg. — Krag og Stephanus I, p. 127 flg.

didit, ex quibus multa utiliter ad reliqua belli conficienda Rex edocebatur. Quo propensior ad gratiam consuli tribuendam, ejus indicio multorum periculorum securus, factus, gratumque admodum habens, quod plebejis probari ex ejus verbis intellexerat, quæ jam pridem in antistites meditabatur«.

Puds, thi han røbede alle Grevens hemmelige Anslag, hvoraf Kongen fik tienlig Efterretning til at indrette sit Forhold i det øvrige af Krigen, hvorudover han og fandt sig des villigere at tage Borgmesteren til Naade, og var meget fornøyet over, at det, som han længe forhen havde i Sinde med Bisperne, ikke var Almuen imod, saavidt som han havde mærket af hans Ord.«

Saaledes gaar de to historiske Skildringsers samstemmende Udtalelser ud paa, at Jørgen Kock har afsløret Kristian III's Modstanderes Krigsplaner, at han har opfordret Kongen til at fængsle Bisperne og konfiskere Kirkegodset, men at Kongen allerede havde saadant i Sinde inden Jørgen Kocks Opfordring.

I det Brev, som Kristian III skrev til Landgrev Filip den 13. August, det Brev, som ikke synes at eksistere mere¹, har han nævnt Jørgen Kock; i Landgrev Filips Svar af 2. September hedder det nemlig, at Landgreven har modtaget Kongens Skrivelse, hvori der bl. a. ogsaa var Oplysning om, hvad Jørgen Møntmester skulde have ladet sig forlyde med; med Guds Bistand vilde Landgreven nu holde et vaagent Øje med sine Forhold²; formentlig drejede det sig om Farer, der kunde true Filip fra Kejserens Side.

Der er saaledes noget, der kunde tyde paa, at Jørgen Kock har fortsat med sine »Afsløringer« ogsaa efter Københavns Overgivelse, ja, maaske skal Kristian III's Udtalel-

¹) se Side 473.

²) Brev af 2/9 1536 i T. K. U. A.: Hessen A I 1: »...desgleichenn wes sich Georg Muntmeister soll haben vernemen lassenn ... Georg Muntmeisters anntzeige belanngend, wöllen wir vnnsere sachenn durch Gottes verleihung ein vleissigs aufsehen habenn vnd gute versehung thun ...«.

ser om Komplottet mellem Joakim Rønnow og andre, deriblandt Jørgen Kock, umiddelbart før Bispernes Fængsling forstaas saaledes, at der virkelig har været visse Planer i den Retning, og at Jørgen Kock saa har virket som Kongens »Stikker«. Det har ikke været mig muligt at finde nogen anden Forklaring paa Udtalelsen i Brevet til Landgrev Filip end denne, naar man tager Jørgen Kocks senere Skæbne i Betragtning. Der er adskilligt dunkelt i Malmøborgmesterens Tilværelse i denne Tid; den burde engang tages op til indgaaende Behandling¹.

Interessant er af flere Grunde Kristian III's Udsagn i sit Brev af 14. September om, at han overvejede Tanken om et trykt Forsvarsskrift. Hans voldsomme Skridt mod den ene Del af det danske Rigsraad kunde jo nok trænge til en Forklaring, og et Forsvar for Kongens Handlemaade maatte naturnødvendigt blive Anklageskrift mod Bisperne. Et Forsvar for sin Handling havde Kongen allerede, da han skrev sit Brev til Landgrev Filip, besluttet at give den danske Offentlighed. I Danske Kancellis Kopibog findes fra sidste Halvdel af August en Indførsel, som man hidtil synes at have overset; indført før nogle Breve af 1. September finder vi:

»Item breff tiill alle lantzting, huor for K: Mt: haffwer ladhet hegte the bisper her i riighet«².

¹) I den sidste danske Levnedsskildring af Jørgen Kock, i Dansk biografisk Leksikon XIII, 57—62, skriver Astrid Friis bl. a.: »Men J. K. forblev i Kbh. og blev ved Byens Overgivelse 29. Juli 1536 underkastet samme haarde Vilkaar som Ambrosius Bogbinder. Han maatte kun tage Ophold paa et Sted, Kongen anviste ham inden for Monarkiets Grænser. Imidlertid blev J. K. med sin vidunderlige Smidighed og Tilpasningsevne hurtigt taget til Naade. Naturligvis maatte det mægtige Arbejde, han havde gjort for Reformationens Indførelse i Danmark, veje tungt hos Christian III. Kongen tog ham i Sept. 1536 med til Hertugdømmerne, maaske for at beskytte ham mod Adelen. Og vistnok allerede med Udgangen af 1536 kunde han vende tilbage til Malmø og tilmed som Christian III.s betroede Mand«.

²) Tegnelser over alle Lande 1535—38, fol. 197, trykt i Danske Magazin 3. R. VI, p. 45.

Sammenholder man denne sidste Oplysning med Kristian III's Udtalelse i Brevet til Landgrev Filip, maa man slutte, at Kongen har ladet udarbejde nogle Anklagepunkter mod de fængslede Bisper og har ladet dem publicere paa Landstingene; derimod var han lidet tilbøjelig til — som det synes: efter Landgrev Filips Raad — at lade dem trykke; indtil videre vilde han dog lade Spørgsmaalet om et saadant Flyveskrift staa aabent.

Da H. F. Rørdam i 1873 udgav »Kong Christian III's Klageskrift mod Danmarks Biskopper«, var han i Gehejmearkivet blevet opmærksom paa en Arkivfortegnelse fra 1541¹, der indeholder adskillige interessante Punkter. Fortegnelse Nr. 1 var et Aktstykke, der kaldtes »Bisperne i Danmarks Forbrydelser og Handlinger«; Nr. 2 betegnes som »Proklamation mod Bisperne i Danmark« og der er her senere gjort en Tilføjelse: »mærket med B. Ligeledes en Beretning angaaende Bispen af Sjælland, betegnet med B. Herved allehaande Kopier angaaende Bisperne«². Desuden omhandler Fortegnelsen flere andre Skriftstykker, som mere eller mindre staaar i Forbindelse med Bispernes tidligere Færd. Vigtigst i denne Sammenhæng er dog, at det kan fastslaaes, at der endnu i 1541 opbevaredes et Skriftstykke, der har indeholdt Anklagepunkterne mod Bisperne, og en Proklamation med disse Anklagepunkter samt en særlig Redegørelse for Joakim Rønnows Forhold.

Disse Akter nævnes ogsaa i et »Register aller vnnnd jeder hennedell, so zu Coppennhagenn in dem gewelbe vorwart

¹) trykt Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 241—44. Det er ikke lykkedes mig at genfinde denne Fortegnelse, derimod en samtidig Dublet deraf, som ikke indeholder de i Rørdams Eksemplar senere gjorte Tilføjelser; den findes nu i: Arkivvæsenets Arkiv: Diverse Registraturer etc. vedr. Arkivalier i Tyske Kanc. Arkiv ca. 1540—ca. 1730 I.

²) »1. Der Bischoue inn Dennemarken vhorwirkunge vnnnd handlung. 2. Ausschreiben widder die Bischoue inn Dennemarkenn [mitt B. gemerckt. Item ein bericht den Bischoff zu Seelantdt belangen mit B gezeichnet. Darbey allerley Copeien die bischoff belangen].«

sein« fra 1548¹, der som Nr. 3 har en »Proklamation angaaende Bisperne i Danmark«, som Nr. 4 en »Beretning om, hvorfor Danmarks Riges Bisper blev fanget af Kgl. Majestæt«, som Nr. 5 »endnu en Beretning mod Bisperne i Danmark«, som Nr. 7 »endnu en Proklamation mod Bisperne«².

Historikeren Hans Gram (1685—1748) stødte i 1731 under sine mangfoldige Studier paa, hvad han kaldte: »Fragment af den Bog, som Kong Christian III. lod oplæse imod Bisperne paa Herredagen i Kiøbenhafn, den 30. Octobr. 1536«. Han skrev dette Fragment af og oplyste i en Slutningsnotits³, at »det er ellers øyensiunligt, at Skriftet har været en Ofversættelse af en Tydsk Concept, og at interpres Danicus ey har været stærk nok, til at giøre Stilen i Dansk, her og der, noksom sammenhængende, skikkelig og forstaaelig. Sært nok, at samme Piece, der dog har (som jeg før har sagt) været i vore fordums Histori-corum Hænder, Ar. Hvitfelds, Jo. Suaningii og Nicolai Cragii, er siden blefven saa overmaade rar og usiunlig, at alle, som jeg hafver spurt derom, hafve forsikret, aldrig at hafve seet eller fornummet den nogenstæds, saalidet som jeg har kundet hitte den i Archiver, eller andre blant Samlinger«.

Midt i Haandskriftet var der, oplyser Gram, en Lakune paa 5 eller 6 Blade, og ogsaa Slutningen manglede; men »de Blade, som her, udj det eniste af mig antreffede Exemplar, fattes, hafver jeg ofver 20. Aar tilforne haft udj Hænder og læst, nemlig An. 1709. eller 1710. og det hos Sl. Wielandt⁴, som den Tiid var ung Student, og logerede

¹) i Arkivvæsenets Arkiv: Arkivregistraturer.

²) »3. Ausschreyben vber die Bischoue. 4. Bericht, worumb die Bischoff des Reichs Denmark vonn Konig: Matt: gefangen. 5. Noch ein bericht jegenn die Bischoue in Dennemarck . . . 7. Noch ein Ausschreibenn jegen die bischoue.«

³) trykt Danske Magazin 2. R. III, p. 28—30, her gengivet efter Originalen (se Side 511).

⁴) Avisudgiveren Joachim Wielandt (1690—1730).

i sin Moders iboende Huus paa Vor Frue-Kirkegaard. Jeg, (som og da var ung, ipso tn. ætate major,) besøgte ham undertiden, og erindrer mig meget vel, at en Sommer-Aften viiste hand mig, som en Raritet, disse Blade, som vj læste igiennem tilsammen, hvoraf mig endnu er i Hu-kommelse Bispen af Vendsyssel hans Omgang med Jom-fruerne i Hundslund-Closter, eftersom samme Closter er i mit Fødeland, og jeg har været der da jeg var en Dreng paa 8 Aar¹. Sl. Wielandt sagde mig da, at hafve faaet disse Blade af Erik Rosenkilde Klokker til Vor Frue Kirke², samt og nogle smaae gamle Breve, som mig siuntes var om ingen magtpaaliggende Ting. Siden den Tiid hugsede jeg ikke mere derpaa; indtil mig, (som før er mældet) hendedes den Lykke, at treffe paa det forreste Stykke af selfsamme Piece³, da jeg klarligen blef ofverbeviist, at Sl. Wilandtes Blade vare just de, som herudj fattedes, og vare skilte fra eodem ipso exemplari. Klokkeren Rosenkilde hafver altsaa taget dem paa Hvælvingen af Sacristiet, udaf een af de omtalte Bref-Kister. Og Skaden stod nu ey til at reparere, saasom Sl. Cancellieraad Wielandt hafde

¹) dette har været omtalt i Slutningen af Haandskriftet i dets oprindelige, fuldstændige Skikkelse; jvfr. Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 191.

²) Om Klokkeren Erik Rosenkilde se Bjørn Kornerup: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, p. 236.

³) «Reliqua in exemplari, quod unicum hucusque (an. 1731.) nobis oblatum, deerant. Inventum hoc autem fuit, lacerum & mancum, inter chartas & membranas Nobilium quarundam familiarum, in septem cistis asservatas, quæ, cum nemini jam viventium aliqua de iis esset notitia, post incendium Hafniense anni 1728. repertæ fuerunt supra testudinem Sacelli Templo D. Virginis adiuncti, (istic scil. ubi inferius Conclave Conventus Ministerii Hafniensis, in medio Bibliotheca Hopneriana, & supra illam Bibliotheca Vetus Acad. collocatæ.) istiusque chartarum & membranar. farraginis magna, & potior quidem pars pertinuerat ad præcipuos quosdam suo ævo Daniæ Viros Regnique Senatores, Esgerum Bille, Andream Bille, Magnum Guldenstiern, Petrum Oxe &c. de domesticis maximè ipsorum rebus, sed & nonnulla de publicis. Nunc totum illud, quicquid est, ad Tabularium Regium secretum, ut vocatur, translatum».

mistet alt hvad hand hafde af Papirer, i Ildebranden An. 1728«.

Gram havde ikke kunnet finde noget andet Eksemplar deraf i Arkiverne, og han formodede, de var blevet tilintetgjort af Adelen og Rigsraaderne, da dette Skrift jo dog indeholdt kraftige Anklager mod deres Slægtninge, Danmarks sidste katolske Bisper. Han mente imidlertid, at dette Skrift havde været baade Hvitfeldt og Niels Krag i Hænde; det maatte være Kilden til Hvitfeldts Beretning (Folioudgaven II, p. 1489: »Paa samme Herredag/ den 30. Octobris effter hans Befalning haffde møt« og p. 1490: »Vdi lige maade lod hans Mayst. giffve tilkiende fire Timer langt paa Eftermiddagen«) og til Niels Krags Fortælling (i den latinske Udgave, p. 153: »mox prolixam adversus qvemlibet antistitem ecclesiasticam illam dignitatem in perpetuum aboleri«)¹. Derfor indledede han sin Afskrift med de paagældende Stykker af Hvitfeldt og Krags Værker. Da Slutningen af hans Forlæg manglede, meddelte han i Stedet Afskrift af et Udtog af det tabte efter et Haandskrift i Gehejmearkivet, et Manuskript, der efter hans Mening skyldtes den ældre Hans Svaning (1503—84), men som stammer fra Anders Sørensen Vedels Haand². Denne sidstnævnte maatte altsaa have kendt det oprindelige, fuldstændige Anklageskrift.

¹) »Ceterum de Documento hoc nostro, quod Libri nomine appellatur Hvitfeldio (Histor. Chr. III. pag. 1490. edit. in fol.) mirari possumus nullum ejus exemplar in Archivis nostris reperiri; cum tamen ibidem Recessus ille, seu Sanctio Pragmatica, cujus editionem curavi ad calcem Annalium Chr. III. per. Nic. Cragium, & cujus recitatio eodem ipso die, quo hujus nostri, peracta, plus semel occurrat, nec non alibi exempla ejusdem sese offerant. Credere ergo licet, Nobilitatem, & Senatores præsertim regni id operam dedisse, ut supprimeretur, propter gravissima illa Episcopis, utpote fratribus & cognatis suis, impacta crimina. Fuit tamen ad manus Nicolao Cragio, ut patet ex Annalium ejus lib. IV. pag. 153«.

²) »Usus quoque eo Jo. Svaningius Rip. senior, qui epitomen seu Breviarium ejus, oppido succinctum, fecit. Hocque inter chartas ejus mihi repertum, nunc exscribendum atque hic subjiciendum duxi«. Dette Haandskrift af Vedel havnede i Gehejmearkivet, hvorfra det i 1784

Grams Afskrift med hans før nævnte Tilføjelser og Notitser havnede i Gehejmearkivet¹. Det var ikke nogen bogstavret Afskrift; som det skal ses, kan dette nu paa-vises. I 1810 blev Grams Manuskript af Gehejmearkivar G. J. Thorkelin (1752—1829) udgivet i Danske Magazin², idet Thorkelin dog erstattede Grams Citat fra den latinske Udgave af Krag's Historie med det tilsvarende Stykke fra Oversættelsen³.

Derimod mente H. F. Rørdam i 1873, at »det Grundskrift, som Gram har afskrevet, synes nu tabt«⁴. Dette er dog ikke Tilfældet. Det var, som Gram meddelte, blevet indlemmet i Gehejmearkivet sammen med de øvrige Fund fra Frue Kirke; men det skjulte sig i Rørdams Tid under Betegnelsen: »Rigens Raads Breve No. 11. Christian III Article, hvorom Rigens Raad havde at raadslaae 1534, fattes Enden«⁵. Senere er dets rette Indhold blevet Arkivar, Dr. phil. William Christensen klart, og det er blevet flyttet til sin nuværende Plads, ved Siden af Grams Afskrift⁶.

Der er ikke nogen Tvivl om, at dette Manuskript med det 16. Aarhundredes Skrift har været Grams Forlæg. Det udviser netop de af Gram angivne Lakuner og paa en saadan Maade, at man ligefrem kan se, at de paagældende Blade mangler, revet ud af Sammenhængen. Skriftet er

afleveredes til Det kongelige Bibliotek, hvor dets nuværende Betegnelse er: Gml. kgl. Saml. 2558 4°. Det er paa 8 Blade og benævnes: »Gravamina adversus Episcopos post mortem Frederici I eller Besværing's Poster mod de sidste Catholske Bisper«. Det er af H. F. Rørdam i hans »Historie-skrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen«, p. 94, paavist, at Gram i sin Afskrift har gjort sig skyldig i adskillige og ret slemme Læsefejl.

¹) under Signaturen: Danske gejstlige Sager Nr. 71. Nu findes det i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse.

²) Danske Magazin 2. R. III, p. 1—30.

³) Krag og Stephanus I, p. 157: »... lod han oplæse en vidtløftig Klage ... det herefter allene skulde forblive ved verdsligt Regimente«.

⁴) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 140.

⁵) Gehejmearkivregistraturen Bd. 10, p. 241.

⁶) Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse.

iøvrigt meget haardt medtaget af Fugt og Svamp og trænger i højeste Grad til Konservering, hvis det ikke skal gaa helt til Grunde; store Stykker er allerede forsvundet af hvert enkelt Blad¹.

I Begyndelsen af 1870'erne gjorde Chefen for Universitetsbiblioteket i Uppsala, Dr. phil. K. G. Styffe opmærksom paa, at der i en gammel Kopibog i det svenske Rigsarkiv fandtes en omtrent samtidig Afskrift af Klageskriftet mod Bisperne under Titlen: »Om Bespernis Handell etc. j Danmark och hwarfore the haffue kommit ifrå theris stiftt och andre äger«. Ved Styffes Mellekomst erhvervede H. F. Rørdam en Afskrift heraf. Naar Indførselen i den svenske Kopibog mangler baade Indledningen og Slutningen paa, hvad Rørdam kalder »Klageskriftet«, havde dette efter hans Opfattelse en ganske naturlig Forklaring. Indførselen maatte efter hans Antagelse være sket efter et Grundskrift, som af Kristian III var blevet sendt til Gustaf Vasa, formentlig for at retfærdiggøre Kongens drastiske Skridt mod Bisperne, hvoraf Joakim Rønnow var den svenske Konges Slægtning og derfor gentagne Gange i Gustaf Vasa fandt en Fortaler, som ved personlig Henvendelse til Kristian III søgte at faa denne til at løsgive Bispen, dog uden at denne Hensigt naaedes. I Indledningen til Klageskriftet, som man kender fra det danske Fragment — Rørdam dog kun i Grams Afskrift — læses en almindelig Henvendelse fra Kristian III til Rigets Stænder, hvori Kongen forklarer Situationen ved Frederik I's Død, kritiserer Rigsraadets Optræden under Mellemregeringen og søger at begrunde og forsvare sin

¹) Desværre deler Skriftet i saa Henseende Skæbne med en meget stor Part af Rigsarkivets Pergamentsamling; skønt Rigsarkivet raader over en dygtig Konservator, tillader Budgettet ikke, at han frigøres for sin anden Funktion, som Rigsarkivets Bogbinder, og udelukkende sættes til det langt vigtigere Konserveringsarbejde, hvor øjeblikkeligt paa-trængende Opgaver vilde give ham Beskæftigelse nok i en Aarrække. Dansk Historievidenskab burde paa dette Punkt raabe et kraftigt: Vagt i Gevær!

egen Fremgangsmaade i Almindelighed. Dette var der ikke nogen Grund til at sende den svenske Konge. »Slutningen, af hvilken vi kun have et kort Udtog af Vedel, synes dels at have indeholdt en Art Recapitulation, til Godtgjørelse af at Herrebisperne vare unyttige, dels en Redegjørelse for, hvorledes Kirkesagerne for Fremtiden agtedes ordnede«. Dette maatte ogsaa være uden Interesse i denne Sammenhæng¹.

Den svenske Afskrift har den Interesse, at den for det første udfylder Lakunen midt i Grams Forlæg (en hel Del af Klagepunkterne mod Joakim Rønnow) og for det andet udfylder Lakunen i Slutningen af Grams Forlæg (det sidste Par Klagepunkter mod Ribebispen, Anklagerne mod Viborgbispen, mod Bispen paa Fyn og Bispen af Børglum), hvor man hidtil havde maattet lade sig nøje med Vedels korte Udtog.

Da H. F. Rørdam havde faaet Afskriften fra Sverige, udgav han derpaa i 1873, hvad han kaldte »Kong Christian III's Klageskrift mod Danmarks Biskopper, oplæst paa Gammeltorv i Kjøbenhavn den 30te Oktober 1536«², idet han til Udgivelsen benyttede: 1) Grams Afskrift for den første Dels Vedkommende, 2) den svenske Afskrift i dennes hele Omfang og 3) Vedels Udtog »af en, saavidt vides, iøvrigt tabt Slutning paa dette Skrift«³.

I Efteraaret 1899 holdt Professor J. A. Fridericia nogle Øvelser over statsretlige Kilder til Danmarks Historie i det 16. og 17. Aarhundrede og fremsatte da den Anskuelse, at man (d. v. s. Gram og Rørdam) var standset for tidligt i Benyttelsen af Vedels Udtog, da dette Haandskrift indeholdt mere, som angik denne Sag⁴. Dette foranledigede Erik Arup til at foretage en Undersøgelse, og Resultatet

¹) Rordams Monumenta 1. R. I, p. 140—42.

²) Rordams Monumenta 1. R. I, p. 143—99, med en Indledning (p. 133—42) og et Tillæg af Aktstykker (p. 200—56).

³) Rordams Monumenta 1. R. I, p. 198.

⁴) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 589.

fremlagde han i en Afhandling: »Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536«¹. Han var naaet til den utvivlsomt rigtige Anskuelse, at hvad Rørdam havde offentliggjort sammen med endnu nogle Punkter fra Vedels Udtog ikke var et Klageskrift mod Bisperne, men en kongelig Proposition paa Herredagen i Oktober 1536, en Trontale, som han kalder det i sin Danmarks Historie².

Resultatet var saaledes blevet, »at der af Samtid og Eftertid er blevet hæftet en falsk Etikette paa Kong Christians »Bog«; det er ikke et »Klageskrift«, det er en kongelig Proposition; paa Rigsdagen i 1536 er som paa andre danske Herredage blevet oplæst en kongelig Proposition«³. Af denne kongelige Proposition savnede man imidlertid Ordlyden af Slutningen, da man kun kendte den i Vedels Udtog, og dette var endda efter Arups Anskuelser næppe frit for Vedels egne Tilsætninger⁴.

Herved kan man imidlertid efter min Opfattelse ikke blive staaende. Som foran paavist, har Kristian III virkelig overvejet Udsendelsen af et trykt Anklageskrift. Ligeledes er det uden for al Tvivl, at der har været udarbejdet nogle Anklagepunkter mod Bisperne. Endelig er der i en officiel Kopibog Vidnesbyrd om, at disse Anklagepunkter skulde publiceres paa Landstingene; om de ogsaa er blevet det, lader sig næppe dokumentere; men Kontraordrer ses i alt Fald ikke at være givet. Det foran omtalte Brev fra Hans Stygge til Ove Bille tyder paa, at der ogsaa i København er blevet fremsat en Redegørelse i Form af en kongelig Proklamation⁵.

Der er efter min Mening en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at disse Anklagepunkter, som kendes fra samtidige Arkivregistraturer, men ikke synes at være paa-

1) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 587—97.

2) Erik Arup: Danmarks Historie II, p. 482.

3) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 590.

4) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 592.

5) Se Side 506 flg.

truffet i Arkivets Fonds i nyere Tid, har dannet Grundlaget for den Del af den kongelige Proposition, som retter Anklager mod Bisperne; da alle Forarbejder til den kongelige Proposition synes at være tabt, kan denne Opfattelse ikke dokumenteres. Som Arbejdsmateriale ved Udarbejdelsen af Klagepunkterne synes man imidlertid at have haft forskellige Akter. I den af Rørdam gengivne Arkivfortegnelse nævnes saaledes under Punkt 2: »Darbey allerley Copeien die bischoff belangen«, under Punkt 4: »Vhorpflichtunge des Bischofs von Seelandt gegen dem zu Wentzhusel weybnhemens halbenn«, under Punkt 5: »Wes sich der Bischoff zu Seelandt gegen konnig Friderichenn, ehe er zum Stifft kommen, vorpflicht«, under Punkt 9: »Copy wie vnd welcher massenn sich der Reichs Rath gegen Kon. Mt. der Bischove halben vhorpflichtet«, under Punkt 32: »Vhorschreybung des Bischoffs zu Rothschilde Konnig Fridrichen seligen gegeben, als er das Stifft angenohmenn Ao. 1529« og under Punkt 34: »Die Reichs Rethen zu Dennemarken vorschreibung, das hinfurder kein Bischoff inn Dennemark zugelassen werden solle¹. I »Register aller vnnnd jeder hendell, so zu Coppennhagenn in dem Gewelbe vorwart sein« 1548 nævnes under Titlen »Etzliche denische hendell« som Nr. 2: »Ein Registrandt des Bischoffs von Selandt gewesen«, som Nr. 10: »Des Bischoffs zu Rottschilde vorschreibung Konnig Fridrichen gebenn².

Efter at være kommet til sin Konklusion om det saakaldte »Klageskrift«s sande Karakter fortsatte Erik Arup imidlertid saaledes i sin førnævnte Afhandling: »Tilbage staar at undersøge, om der er historiske Forfattere, der have kendt og nyttet Propositionen, og om man hos dem kan finde yderligere Oplysninger om dens Indhold. Gram antager, at Hvitfeldt og Krag have kendt den. At Hvitfeldt har kendt den, bekræfter Dr. Rørdam ved et Eksem-

¹) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 241—44; jvfr. Dubletten af denne Arkivregistratur (se foran Side 507).

²) i Arkivvæsenets Arkiv: Arkivregistraturer.

pel, og det er desuden klart af hele hans Tekst, hvori han dog kun meddeler et forkortet Aftryk af Propositionens Indledning. . . . Derimod har Gram næppe Ret i sin Antagelse af, at ogsaa Krag har kendt selve Propositionen. Som Støtte for sin Anskuelse henviser han til Krags ret udførlige Referat deraf, men Forholdet synes i Virkeligheden at være det, at Krag har opbygget sit Referat paa Grundlag af Vedels Udtog, suppleret med Hvitfeldt og Recessen¹. Arup faar som Resultat af en Undersøgelse vedrørende dette Punkt: »Saaledes er man da henvist til alene hos Vedel at søge Oplysning om Propositionens fuldstændige Indhold², d. v. s. at man fra det Punkt i Propositionen, hvor den svenske Afskrift ophører, skulde være henvist udelukkende til Vedels Udtog, hvis man vilde have Oplysning om Indholdet af Propositionens Slutning.

Jeg er efter forskellige Undersøgelser ikke enig i denne Opfattelse og mener, at jeg kan dokumentere, at Arups vigtigste Argument paa afgørende Maade kan imødegaas en Gang for alle, hvilket vil ske i det følgende. Blot skal her mindes om, hvad Ellen Jørgensen skriver i sin Bog om »Historieforskning i Danmark indtil Aar 1800«: »Huitfeldt synes hovedsagelig at have faaet sit ad privat Vej, Optegnelser, Concepter og Copier, sat op og samlede af Medlemmer af Rigsraadet og andre, der var med i Begivenhederne, efter Øjeblikkets Krav og for at holde Sagernes Gang fast i Erindringen; Krag havde i Følge Bestallingen Ret til at faa Afskrifter fra Kongens Arkiv, men har nok ogsaa faaet Originaler udleverede derfra; Listen over hans efterladte Papirer giver Indtryk af, hvormeget han har haft mellem Hænder³. I denne Liste, som er udgivet af S. Birket Smith, bør maaske fremhæves følgende Papirer: »Kiøbenhafns Artickler Anno 1536, Convolut. 5.«, »Kong

1) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 593.

2) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 597.

3) Ellen Jørgensen: Historieforskning i Danmark indtil Aar 1800, p. 106.

Christianns allehaande Recesser paa Danske, Item Handfestning, item foreining med Slesswig oc Holstenn etc., indbunden udi Pergament«, »Om werdsslig Regiment« samt »Copiæ Episcoporum, in membrana«¹.

8. Herredagen i København i Oktober 1536.

Straks efter Københavns Overgivelse havde Kongen ladet indkalde til en Herredag i København. Den skulde træde sammen den 15. Oktober 1536, og her skulde møde: Rigsraaderne, den menige Adel, Borger- og Bonderepræsentanter; det var altsaa i Virkeligheden et Stændermøde, Kongen havde sammenkaldt; efter Bispernes Fængsling var der ikke Tale om, at Gejstligheden skulde være repræsenteret. Hos Krag hedder det herom²:

»Christianus, ne quis publicum regni liberi statum injussu populi mutare eum criminaretur, indictis comitiis, ex plebe urbana ac rustica delectos, ex nobilitate superstites universos Hafniam vocat. Ordo ecclesiasticus, qui captis antistitibus perturbatus erat, exclusus, ne dominari in comitiis assvetus, libertati suffragiorum officeret, quia contra eum omnia fere tendebant.«

»Paa det at ingen skulde kunde beskylde Kongen for at gjøre nogen Forandring i Staten udi et frit Rige, lod han beramme en Herredag i Kiøbenhavn, og lod til samme kalde nogle med Fuldmagt af Borgere og Bønder, samt den gandske Adel. Den geistlige Stand, som ved Bispernes Fængsel, var bragt i Forvirring, blev ikke kaldet til dette Mode, at siden den pleyede at have Overmagten paa Herredagene, den da ikke skulde hindre de andre Stænder udi deres Stemmer, eftersom de næsten alle vare stridige imod Adels Fordeele.«

¹) S. Birket Smith: Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728, p. 116, 117, 118 og 120.

²) Nicolai Cragii Annales, p. 152. — Krag og Stephanus I, p. 156.

Hvitfeldt fortæller lidt mere kortfattet om Herredagens Sammentræden¹:

»Simonis & Judæ Dag / holtis der en almindelig Herredag i Kiøbenhaffn / huort hen mesten all Adelen offver alt Rigit vaar forskreffven / oc vaare der ved 400. Adels Personer / deris Naffn findis udi den Første Recess, hvo dennem hafver lyst at læse. Disligeste vaare did forskreffne Kiøbstædernes Fuldmectige / oc nogle fornemme Bønder aff huert Herrit offver alt Rigit«.

C. Paludan-Müller skriver i sin Grevens Fejde beundrende om den Hurtighed, hvormed denne Herredag naaede til Ende med sit Arbejde: »Rigsdagen var sammenkaldt til den 15de October. Fraregner man de Dage, der maatte hengaae inden Forhandlingerne virkelig kunde begynde, maa man beundre den Hurtighed, hvormed Alt er udført; thi den 30te October 1536 ere Slutningsakterne udfærdigede og dermed Alt endt. Dette havde ikke været muligt, havde ikke det, der skulde skee, staaet fuldkommen klart for Kongen og de ledende Mænd og været saaledes forberedt, at Forsamlingen kunde i Hovedsagen indskrænke sig til at samtykke hvad der forelagdes«². Han udtaler sig endvidere om, hvorledes Forhandlingerne efter hans Formodning kan have formet sig:

»I hvilken Form Rigsdagen har forhandlet, er os ubekjendt. Der er intet Spor til, at den har været adskilt efter Stænder, i tre Curier; paa den anden Side kunne parlamentariske Forhandlinger ikke vel tænkes i en Forsamling, som talte over 400 Adelsmænd, langt over 500 Bønder og sikkert ikke under henved 200 Kjøbstædmænd. En saadan Forsamling kunde i Kjøbenhavn neppe engang være under eet Tag undtagen i en Kirke. Derfor synes det rimeligst, at de egentlige Forhandlinger ere foregaaede imellem Regeringen og et Udvalg. Men selv i et saadant kan man ikke tænke paa Debatter og Opposition, naar Konge og Rigsraad vare enige med Adelen og fremlagde Alt udarbejdet mere til Vedtagelse end til Prøvelse. Hvorledes

¹) Hvitfeldt II, p. 1489.

²) C. Paludan-Müller: Grevens Fejde II, p. 372.

skulde ogsaa de nys overvundne Borgere og Bønder gjøre nogen selvstændig Mening gjældende ligeoverfor de endnu fuldtrustede Seierherrer, selv om de ikke havde været enige med dem i Hovedsagen? Saaledes kunde Alt afgjøres paa faa Dage. Alle-rede den 30te October udfærdigedes den nye Constitutionsakt; og i en offentlig Forsamling paa Gammeltorv, et saakaldt Bur-sprog, bifaldt den menige Adel, Borgere og Bønder, efterat have hørt det Foredrag, der oplæstes i Kongens Navn, med eenstem-migt Raab hvad der blev foreslaaet, og Recessen var nu alminde-lig Landslov¹.

Da C. Paludan-Müller 20 Aar senere udgav sin »De første Konger af den oldenborgske Slægt«, var hans For-modning blevet til Vished; thi han skrev da: »Rigsdagen var sammenkaldt til den 15de Oktober. Kun Adel, Borgere og Bønder mødte dennegang, ikke Geistligheden. Alt var afgjort i Forvejen mellem Kongen og Raadet, saa at Rigsdagen selv kun havde at samtykke hvad der blev den meddelt².

Kristian III havde umiddelbart før 1. September for-ladt København og var taget til Hertugdømmerne; tid-ligst den 16. Oktober, men i alt Fald den 18. Oktober var han atter paa Københavns Slot³. Derefter maa Herredagen formodes at være traadt sammen⁴. Det har, som Paludan-

1) C. Paludan-Müller: Grevens Feide II, p. 377.

2) C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt, p. 626.

3) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 20—23. — Tegnelser over alle Lande 1535—38 i Danske Magazin 3. R. VI, p. 31—55 (enkelte Dateringer).

4) Erik Arup skriver i sin Danmarks Historie II, p. 482: »Rigsdagen kom næppe til at træde sammen før efter 20. oktbr«, uden at det kan ses, hvormed denne Formodning begrundes; der foreligger intet om nogen Udsættelse af Herredagen i Kildematerialet bortset fra, at Kongen, som ovenfor meddelt, tidligst kan have været i København den 16. Oktober. Formodentlig har Erik Arup tænkt paa det af A. Heise i Kirkehistoriske Samlinger 2. R. V, p. 576, meddelte Indkaldelsesbrev af 19/10 1536 til Viborg Kapitel, hvorved dette beordres til at sende 3—4 Repræsentanter til den Herredag, der skulde træde sammen den 15. Oktober! Saafremt Opløsningen af Dateringen er rigtig, ser det jo noget mærkeligt ud; men

Müller skriver, været en stor Forsamling. Den store Reces, der blev et af dens Resultater, nævner selv, at til Stede var: 19 Rigsraader, 364 andre Adelsmænd, Repræsentanter for ialt 81 Købstæder og for Herrederne¹.

Det er noget ejendommeligt, at Kristian III paa et Tidspunkt, hvor han maatte være optaget af Forberedelser til Herredagen, forlader Hovedstaden og drager til Hertugdømmerne. Det hænger imidlertid sammen med, at han samtidig havde nogle vigtige Forhandlinger med de tyske lutherske Fyrster; her var hans personlige Tilstedeværelse egentlig paakrævet, men da et planlagt Møde i Zerbst mellem ham og de tyske Fyrster vilde kollidere med den kommende Herredag i København, maatte han melde Afbud til Zerbstmødet. I Stedet havde han sat Hertug Ernst af Braunschweig-Lüneburg Stævne i Rendsburg den 28. September og førte i de første Dage af Oktober her nogle Forhandlinger med Hertugen².

Paa Rejsen gennem Hertugdømmerne traf Kongen omkring den 12. September i Haderslev sammen med sin tyske Kansler Wolfgang von Utenhof³. Det maa være

det behøver ikke at udsige noget om Rigsdagens faktiske Sammentræden; de tre Medlemmer af Kapitlet var blot hidkaldt »for at høre Vor Vilje«, ikke for at deltage i Forhandlinger af nogen Art; de nævnes i Recessen som Adelsmænd — ikke som gejstlige Personer.

¹) Erik Arup skriver i sin Danmarks Historie II, p. 482: »Sikkert nok blev ogsaa bønderne indkaldt til rigsdagen 1536, men om deres medvirken kan vi aldeles intet sige; det sejrende herremandsparti fandt det end ikke fornødent blot at nævne dem i de store lovarbejder, der blev rigsdagens resultat«. Denne sidste Paastand er urigtig. I den store Reces nævnes efter alle Adelsmændene ogsaa alle de Købstæder, som har sendt sine Repræsentanter, uden at disse sidste nævnes ved Navn, og derefter hedder det: ». . . met fuldmehtiige aff alle kiøpsteder och herride offuer allth Danmarcks riige, som her vdi thenne herredag vdi Kiøpnehaffn forsamblet ere«. (Om Recessen se Side 540).

²) For disse Forhandlinger vil blive redegjort i det nævnte Arbejde om dansk Udenrigspolitik 1536—41, som er Anledningen til denne Under-søgelse.

³) Historisk Tidsskrift 4. R. VI, p. 246—49.

tilladt at formode, at Kristian III har benyttet deres Samvær til at raadføre sig med denne Mand om de Sager, der skulde for paa Herredagen. Allerede Gram havde en Fornemmelse af, at det, han kendte af den kongelige Proposition, oprindeligt havde været affattet paa Tysk og i den foreliggende Form maatte være en Oversættelse — tilmed en maadelig — til Dansk¹; Gram var foruden Historiker ogsaa Filolog, og det kunde være interessant, om en moderne Filolog engang vilde underkaste Propositionen en kritisk Undersøgelse i denne Henseende; selv raader jeg ikke over de fornødne Kvalifikationer dertil. Men holder Grams Opfattelse Stik, kunde man vel — uden at gaa Sandsynligheden for nær — tænke sig, at denne Proposition er blevet til under Kongens Ophold i Hertugdømmerne, i hans tyske Kancelli, med Utenhofs Bistand, og derefter oversat til Dansk. Understreges maa det i alt Fald, at Akterne vedrørende Bispernes Fængsling (d. v. s. Anklagepunkterne mod Bisperne og Rigsraadernes Forpligtelsesbrev af 12. August 1536 m. v.) og det senere omtalte Valgbrev vedrørende Tronfølgervalget i Samtiden har været optaget paa Tyske Kancellis paa Tysk affattede Arkivregistraturer²; det peger ganske afgjort henimod, at disse Sager har hørt under Tyske Kancellis Ressort, følgende ogsaa ved Udformningen og Udstedelsen. Trods Astrid Friis' Argumentation³ for, at det er Danske Kancelli, som har været i travl Virksomhed før og efter Rigsdagen — saa travl, at der ikke har været Tid til at indføre noget af Betydning, men kun ret trivielle Stævninger og Pas i Kopibøgerne! — kan jeg derfor slet ikke følge Erik Arup, naar han i sin Danmarks Historie skriver: »Rigsdagen kom næppe til at træde sammen før efter 20. oktbr. og har da som tidligere rigsdage faaet forelagt en kongelig proposi-

¹) se Side 508.

²) se Side 507 flg. og 515.

³) i Scandia VI, p. 244 flg. — En Imodegaaelse af Astrid Friis' Argumentation i det enkelte kræver og vil faa en særlig Afhandling.

tion, en trontale, formentlig forfattet af Johan Friis, men sikkert i samraad med Mogens Gøye¹.

At der blev udfoldet travl Virksomhed i København i Slutningen af Oktober og Begyndelsen af November 1536, er ganske givet. Der førtes en Række vanskelige udenrigspolitiske Forhandlinger med den svenske Konges Repræsentanter og Repræsentanter for hans Modstandere. Der blev gennemført nogle meget vigtige Bestemmelser, der lagde Danmarks egne indre Forhold i faste Rammer; Danmark fik en ny Forfatning, og det blev slaaet fast, at den danske Kirke for Fremtiden skulde være en luthersk Fyrstekirke; men som Erik Arup meget rigtigt siger²: om selve Forhandlingerne paa Herredagen ved vi aldeles intet; han tager dog et Forbehold med Hensyn til Tronfølgervalget, som jeg skal komme tilbage til.

Situationen var jo den, at denne Herredag holdtes faa Maaneder efter, at Kongen havde besejret al Modstand i Riget med Vaabenmagt. Stærke Kontingenter af tyske Lejetropper laa endnu i den Hovedstad, hvor Herredagen blev holdt. Af Rigets Stormænd havde Kongen anbragt den ene Part under Laas og Slaa; en anden Part var som Fanger kommet i hans Varetægt fra Krigsfangenskab i Mecklenburg; Resten havde han bundet med stærke Forpligtelsesbreve. Den menige Adel havde efter Johan Peins Udsagn hilst Bispernes Fængsling med Jubel. Borgerstanden var luthersk og kunde i alt Fald vente, at den nye Konge vilde realisere deres Ønsker om en Reformation. Bondestanden har næppe haft megen politisk Forstaaelse at gøre sig gældende med. Gejstligheden var slet ikke repræsenteret. Under disse Omstændigheder har der næppe været meget af den Slags Diskussion, der kan betegnes som Forhandling. Snarere maa man formode, at alt taget i Betragtning, har dette Stændermøde været sammenkaldt for at faa Nyordningen forelagt som en Meddelelse

¹) Erik Arup: Danmarks Historie II, p. 482.

²) Erik Arup: Danmarks Historie II, p. 483.

fra Regeringen¹ til enstemmig Vedtagelse; en moderne Historiker behøver ikke megen Indfølelse for at kunne leve sig ind i de Forhold, hvorunder Danmarks Nyordning blev til.

Hvitfeldt nævner først, at Kongen udstedte en Haandfæstning den 30. Oktober 1536 og fortsætter derefter om Herredagen²:

»Paa samme Herredag / den 30. Octobris, Mondagen for alle Helgens dag / holt hans Naade Bursprock med meenige Adel / Borgere oc Bønder / paa gamle Torff / oc vaar der mit paa Torfvit opbygt it Pallatz / som Kongen oc Raadit stode paa / huor aff Kongen lod tale til Almuen / Betackendis dennem først / for de godvillige effter hans Befalning haffde møt / hand gaff dennem tilkiende / at efftersom de hannem haffde hyldit oc sorit for deris rette Herre / da haffde hand nu igien sorit dennem allesammen / een oc huer at skulle holde ved Low / Skel oc Ræt oc ved deris Privilegier oc Friheder / oc der paa forskreffvit sig / huilcke Breffve til Raadit oc Adelen ere offverantvordit. Oc effter som mange udi den forleden Feyde / baade Ædel og Wædel / Borgere oc Bønder / haffde fortørnit hans Mayst. Disligiste med det Oprør / som de gjorde / oc fremmit Krigsmact / som de indtogte / med Raaff oc Brand haffde giort stor Skade paa Adelens Gaarde oc Gods / saa de vel haffde fortient paa det høyeste at skulle straffis / dog haffde hans Mayst. fornumstelig hos sig betenckt / at hues saadant skulde hæfnis eller straffis / da bleffve der aldrig Ende paa Blods Vdgydelse / men Mistroende / Kijff / Had / Fiendskaff / oc større Wro / Bulder oc Tumult vilde effterfølge.

Da paa det at Weenighed / Fiendskaff / Misforstand / maatte affskaffis oc bortkastis / God Villie / Eenighed oc Venskaff igien stifttis / oc effter at Gud Almectigste / aff sit gode Forsiun / nu haffver giort Ende paa denne besværlige Feyde / da vilde hans Mayst. naadelig tilgiffve alle / baade Ædel oc Wædel / Borgere oc Bønder / hues Forseelse de haffve giort oc begangit imod hannem / oc vil tage dem alle ud aff Wnaade oc Wgunst / oc sette dem alle igien udi Gunst / Naade oc Venskaff. Oc efftersom

¹) Det før nævnte Brev til Viborg Kapitel ¹⁹/₁₀ 1536 (Kirkehistoriske Samlinger 2. R. V, p. 576): De indkaldtes »for at høre Vor Vilje«, ikke til nogen Forhandling.

²) Hvitfeldt II, p. 1489 flg.

hand nu haffver tilgiffvit alle deris Brøst oc Forseelse / saa vil hand udi lige maade haffve Adelen / Borgere oc Bønder / sammensæt udi Fred / Eenighed oc gaat Venskaff / oc haffver derfor handlit med Adelen / at de aldrig effter denne Dag skulle ancke / klage eller besvære dennem / paa hues Borgere oc Bønder haffve dennem imod giort / ey heller vil hand / at Borgere eller Bønder skulle dennem offver Adelen besvære / hues de her til Dags haffve dennem imod giort / udi forleden Feyde / oc før / udi nogen maade / men skulle være oc bliffve huer andens gode Venner / vide oc ramme huer andens Gaffn oc Beste / saa at aldrig skal paatalis / hues udi forleden Feyde skeet er / men det at være en død oc afftalit Sag til evig tid / i alle maade.

Vdi lige maade lod hans Mayst. giffve tilkiende / huorfor hans Mayst. dennem saa almindelig haffde ladit forskriffve / fordi hans Mayst. med deris Raad / actede / at giøre nogen ny Skick oc Ordinantz, baade udi den Geistlige / oc udi den Verdslige Handel / huor udi hans Mayst. vilde bruge deris gode Raad oc Samtycke. Oc bleff da faaregiffvit / aff huad Aarsager hans Mayst. haffde ladit fengsle alle Bisperne / som vaar / fordi hans Mayst. vilde / at Guds Ord oc Evangelium reent oc klart skulde prædickis offver alt Rigit / huor imod Bisperne altid haffve set dem / at de deris Stict / Velde oc Mact maatte beholde / huor med de gaffve Aarsag til forledne Krig / baade der med / oc disligiste at de ingen Konge haffve villit udvæle effter hans Herre Faders død / oc ladit Rigit Hoffvitløst. Oc bleff der foruden oplæst en heel Bog udi Artickels vijs stillit offver Bisperne / huad hans Mayst. huer haffde at beskylde udi sær.

Effter at samme Artickle vaare oplæste / bleff Meenigheden bespurdt / om de vilde / at enten disse Bisper eller andre udi deris sted / udi lige mact skulde nogen tid igien tilskickis. Da raabte Almuen / den ene i den andens Mund / at de vilde bliffve hos det hellige Evangelium / oc icke haffve saadane Bisper meere / oc at Stictens Gods skulde leggis under Kronen / Kronen til Bestyrckelse / oc dennem til lise / at mand icke saa ofte skulde skatte den fattige Almue. Paa samme tid blef oc oplæst atskillige ny Ordinantzer udi den Verdslige Handel / giort Rigens Vndersaatte / Ædel oc Wædel / til Bistand / Gafn oc Eenighed / Adelens / Borgernis oc Bønders Privilegier, Friheder oc Kiøbmandskaf anrørendis. Huilcke Artickle flesten siden i den Recess, til Colding giort / inddragne ere. Der med bleff huer hiem forloffvit / oc dette Bursprock fick Ende / som varede ungefær fire Timer langt paa Efftermiddagen.«

Det vil ses, at Hvitfeldt er gaaet meget summarisk til Værks i sit Referat af, hvad der skete paa Herredagen. I Modsætning hertil har Krag en langt fyldigere Fremstilling¹:

»Qvum ergo ingens ex reliqvis duobus ordinibus hominum multitudo confluisset, principio cum patribus actum de obligatione, qva jura nobilitatis & ordinum sacramento a Rege præstito confirmantur, qvibus ea verbis conciperetur, ac qvæ jura, immunitasve superioribus adjungerentur, de qvibus postqvam utrinqve convenisset, convocata in forum concione, Rex & Senatus in pegmate ad eum usum extracto consistens, populum circumstantem ex scripto per interpretem affatur.

Exorsus autem a publicarum calamitatum miseratione, ostendit »ex animo se dolere infausta tempora, qvæ rempublicam afflixerint. Ac malorum causam quidem merito ecclesiasticis imponi agnoscit; sed tamen reliqvos ordines non ita culpa procul esse, ut prorsus innoxii sint. Nam nobilitatem contra plebejos multa commisisse, plebem item contra nobiles ac proceres nimis infesto odio exarsisse; ac utroqve contra rempublicam multorum criminum reos. Sed Regem omnibus ignoscere, ac pro sua clementia delictorum gra-

»Da der nu mange af de to andre Stænder vare forsamlede, blev der først holdt en Samtale med Rigets Raad, hvorledes den Haandfæstning, hvorved Kongen stadfæster Adelen og Stænderne deres Friheder og Rettigheder, skulde forfattes, samt hvad Rettigheder og Friheder, der skulde føyes til de forrige; og da man paa begge Sider vare bleven eenige herom, lod Kongen oprette et Stillads paa Torvet, hvor han satte sig tillige med Raadet, og til den omkringstaaende Almue, som var stevnet til at møde, lod oplæse en skreven Tale, hvori »han bevidnede sin Veemodighed over de ulyksalige Tider, Riget havde været underkastet. Han tilstod vel, at Bisperne havde den største Skyld deri, dog kunde ey heller de andre Stænder aldeles undskyldes, thi Adelen havde gjort den meenige Mand meget imod, og Almuen havde derimod viist sig alt for meget hadefuld og forbitret mod Adelen, saa at de paa begge Sider havde begaaet mange grove Forseelser imod Riget. Men Kongen tog dem alle til Naade, og af Kongelig Mildhed

¹) Nicolai Cragii Annales, p. 152—55. — Krag og Stephanus I, p. 156—59.

tiam facere inclinatum: Videre enim, si omnia ad severæ justitiæ normam exigenda, & vindicanda essent, nullum finem effundendi sanguinem fore. Nolle autem regnum a sanguine auspicari, sed potius benevolentia & gratia id erigere & instaurare. Svadere, monere, rogare, itidem illi ex animo faciant, ac mutua delicta reipublicæ condonent.«

Hac sua moderatione & commonefactione coaluisse qvoddammmodo nobilitatis ac plebis animos existimans, mox prolixam adversus qvemlibet antistitem perlexit accusationem, memoratis dictis & factis, qvibus rempublicam læsisent, aut Regem offendissent. Alia aliis objecta, qvorum pleraqve erant, qvæ extremis supplicii vindicari jure solent. Uni eorum præ reliqvis exprobratum, qvod mens meminisse horret; »optasse eum in diabolum transformari, ut animam Friderici, hæresi infectam, apud inferos qvanto vellet cruciatu posset affligere«. Universi autem hoc nomine maxime insimulati, »qvod doctrinæ reformatæ pertinaciter omnibus viribus obstitissent; qvod Evangelii doctores implacabili odio essent persecuti; qvod jura regni suis statutis & decretis antiqvassent; qvodqve in sua quisqve diœcesi, nec prorsus Pontificii nec Lutherani, reg-

var villig at tilgive enhver sine Forseelser: thi han saae, at dersom han vilde i alle Ting handle efter Rettens yderste Strenghed, vilde der ingen Ende blive paa Blods Udgydelse, med hvilken han ikke agtede at begynde sin Regiering, men vilde heller bygge og opføre den ved Naade og Mildhed. Han formanede dem derfor kiærligen, at de ligeledes af Hiertet skulde tilgive hverandre deres Forseelser.«

Da nu Kongen syntes, at denne hans naadige Formaning kunde være nok til at opvække Adelen og Almuen til indbyrdes Eenighed, lod han oplæse en vidtløftig Klage imod enhver af Bisperne, hvori alle deres formastelige Ord og Opførsel imod Kongen og Riget vare anførte. Man havde Beskyldinger imod hver i sær, hvoraf de fleste gik ud paa grove Forseelser. Men een iblant dem blev frem for andre beskyldt for en Forseelse, som er græsselig at tale om, nemlig: »At han havde ønsket at maatte blive omskabt til en Diævel, paa det han i Helvede kunde pine Kong Friderichs kiætter-ske Siel saa haardt, som han vilde«. Men i Almindelighed bleve de alle beskyldte for, »at have af al Magt sat sig imod den lutherske Lærdom, at de af et uforsonligt Had havde forfulgt de evangeliske Lærere; at de ved deres Recesser og Forordninger havde afskaffet

num sibi erigere constituissent. Eis de causis antistitibus electioni Regis intercedentibus, rempublicam accepisse cladem, qvæ modo ante oculos versetur. Hæc & ejusmodi innumera per summum dedecus & flagitium antistites patrasse, ideoqve visum intolerandam ipsorum superbiam esse, & exitiosam dominationem; proinde placere ecclesiasticam illam dignitatem in perpetuum aboleri, ut potestas omnis reipublicæ deinceps penes proceres laicos sit. Doctrinam etiam velle reformari, ac religionem ritusqve ecclesiæ Romanæ cessare; ita tamen, ut si qvi sint, qvi Pontificiis renunciare nolint, non idcirco dissentientes malevolentiam formident, nedum ut vi contra conscientiam adigantur; sed ex verbo Dei de veritate potius erudiantur: Tum si parere recusent, reddituros ipsos Deo fidei rationem. Se nihilominus agnitam veritatem deserere nolle. Qvod si autem pariter illi doctrinam puriorem amplectantur, & ecclesiasticam dignitatem abrogatam velint, haud dubie passuros bona ecclesiasticorum in fiscum redigi; qvod non videntur in meliorem alium usum converti posse, qvam ut inde æs alienum tempore belli conflatum dissolvi, & plebs tributorum exactionibus liberari facilius qveat. Nec tamen censere ita prorsus omnia fisco vindicanda, qvin ad pios usus

Rigets Rettigheder, og havde hver i sit Stift foresat sig at øve kongelig Myndighed, ja havde hverken været ret Romerske eller Lutherske. Af sli-ge Aarsager havde Bisperne sat sig imod Konge-Vallet, og derved styrtet Riget i den Ulykke, som man nu saae for Øyne. Formedelst disse og andre utallige Prøver paa Bispernes skammelige og ugudelige Opførsel, kunde man ikke andet, end ansee deres Hovmod utaaelig, og deres Herredømme skadelig. Hvorfore Kongen fandt for got, at den geistlige Magt og Høyhed blev til ævig Tid afskaffet, og at det herefter allene skulde forblive ved verdsligt Regimente. Det var og hans Villie, at den lutherske Religion skulde oprettes, og den romerske Kirkes Lærdom og Skikke afskaffes: dog saaledes, at hvem der ikke vilde nedlegge den catholske Religion, skulde dog ikke have sig nogen Unaade at befrygte, langt mindre tvinges imod deres Samvittighed, men af Guds Ord underrettes om Sandhed: og dersom de da viiste sig halstarrige, skulde det komme an paa deres eget Ansvar for Gud. Men skulde de antage den lutherske Lærdom, og billige, at den geistlige Magt blev afskaffet, saa kunde det neppe feyle, at de jo ogsaa vilde billige, at de geistlige Godser bleve annammede under Kronen, eftersom man ikke kunde see sam-

remaneant. Nam jura patronatus, quæ nobilibus competunt, serventur; fundi & prædia ecclesiis suis manent; decimæ etiam pro Superintendentibus & aliis doctis viris alienis inferantur; Academia necessariis professorum stipendiis instauretur: Collegii canonicorum & vicariorum, cum prælaturis & præposituris, sua retineant: Reformatis cænobiiis, monachi & virgines ibi, si velint, alantur: & nosocomiis aut ptochotrophiis erigendis de proventibus prospiciatur.«

me bedre anvendte, end paa at betale den Gield, som Riget i Krigens Tid havde paadraget sig, og at lette Almuen for Skatter og Paalæg. Dog var det ikke hans Mening, at det altsammen skulde saaledes tages under Kronen, at der jo skulde blive noget tilbage til gudelig Brug: thi Adelen skulde beholde deres jus patronatus: Kirkerne deres Jorder og Godser. Der skulde ogsaa indføres Tiende til Superintendenters og andre lærde Mænds Underholding. Universitetet skulde forsynes med behørig Besoldninger for Professorerne. Domkirker, hvor der vare Domherrer og Vicarier, skulde og beholde, hvad dem var tillagt, saavel som og Abbedier og Provstier. Udi de reformerede Kloostere skulde Munke og Nonner have deres Underholding, om de vilde blive der; der skulde og henlægges Indkomster til Hospitaler og Fatighuse at oprette.«

Derefter gaar Krag over til at tale om, hvad Kongen havde i Sinde med Hensyn til Rigets verdslige Nyordning; det første Punkt her, om Valg af en Tronfølger, skal jeg senere vende tilbage til, da det har spillet en særlig Rolle i Arups Argumentation for, at Krag ikke kan have kendt den kongelige Proposition. Derefter fortsætter Krag:

»Cujus haud minimam infelicitatem eam esse, quod jura legesque multis modis interpolata, & introductis variis consuetudinibus ac statutis judiciorum ratio labefactata. De-

[Kongen] »saae alleneste paa Rigets Beste, for hvilket det ikke var en liden Skade, at dets Love og Anordninger vare paa adskillige Maader bleven forandrede, og Rettens Be-

liberasse ergo cum senatu etiam de legum emendatione ac judiciorum instauratione, conscriptis legibus & formulis, quibus judices se jure jurando astringant. Eas leges, deinceps recitatas, indicat publico bono ita sancitas, ut jura nobilitatis & plebis tueantur: Utrinque enim ordini consultum se voluisse; ideo & nobilitati, ut immunitatibus pridem impetratis ac jam desideratis gaudeat, indultum: plebi permissum esse commercia, opificia & alia pro cujusque vitæ genere exercere; sed ei interdictum fundos nobilium comparare, aut sibi obligare. Tandem quia insolentius se plebs gessisset, quam par erat, sententiam suam esse, deprecatione culpæ gratiam a nobilitate orandam, quæ & se intercedente, noxam remissura, promisisset, ut ita injuriarum omnium in perpetuum memoria oblitteretur ac inducatur. Horum omnium patres secum auctores factos, eisque cuncta probari: restare igitur tantum, ut eadem populus jubeat, velitque.

Tum hujus scripti post quartam horam demum recitatione finita, populus uno ore exclamavit:

handling ved adskillig Misbrug af nye Skikke fordervet. Han havde derfor raadført sig med Rigets Raad om at forbedre Lovene og Rettergangs-Maaden, som han vilde skriftlig lade forfatte, saa at Dommerne ved Eed skulde forbinde sig til samme. Dernæst lod han bemeldte Love oplæse, og forsikkrede, at de sigtede til Rigets Velfærd, og til at handthæve saavel Adelen, som den meenige Almues Rettigheder; thi han havde haft sine Øyne henrettede paa begge Stænders Beste, og derfor benaadet Adelen ikke alleneste med de forhen erhvervede, men endog for nærværende Tid ansøgte Friheder. Almuen havde han tilladt at bruge deres Kiøbmandsskab, Haandverker og andre Handteringer, hver efter sin Stand: men han havde formeent samme at kiøbe eller skiøde sig adelige Godser til. Endelig, eftersom Almuen havde ført sig alt for trodsig op imod Adelen, vilde han, at samme skulde gjøre Adelskabet en ydmyg Afbigt, som for Kongens Bøns skyld havde lovet at tilgive dem, saa at alle Uretter skulde ævig være forglemte, døde og magtesløse. Alt dette havde Rigets Raad samtykt tillige med ham, saa at det stod kun tilbage, at Almuen ligeledes vilde give sit Samtykke.

Da dette var bleven oplæst, som varede til Klokken 4 om Eftermiddagen, raabte Almu-

mans, scivit, uti rogasset. Itaque perlata rogatione, tabulæ publicæ confectæ, quibus continerentur hæc omnia decreta, insertis nobilium universorum & delectorum ex plebe nominibus, vulgo Recessum vocant. Atque ad eum modum supremus Senatus, in quem ecclesiastici, videlicet Antistites omnes, & Abbates quidam, nec non Priores, ordinante ita Sancto Canuto, annis abhinc plus minus trecentis quinquaginta, cooptati erant, qui & auctoritate semper prævalere, ex solis laicis (ut vocabantur) constare cœpit: ecclesiasticis ad parendi necessitatem dejectis, ut nullum in Senatu amplius suffragii jus habeant. His cum populo actis, quilibet in publico gaudio lætus, & jam bonæ spei plenus domum se recipiebant. Senatus tum multis de causis aliis cum Rege mansit, tum ut successurus in regnum nominaretur.«

en, som een Mand, at det skulde forblive ved Kongens Beslutning. Herpaa blev der udstædet en Recess, hvori alle forbemeldte Artikler bleve indførte, tillige med hele Adelskabets, samt de Befuldmægtigede af Almuen deres Navne. Saaledes begyndte Rigets Raad at bestaae af verdslige Personer allene, da Bisperne tilforn, samt nogle Abbeder og Priorer vare ongefær for 350 Aar siden efter St. Knuds Anordning bleven antagne, som Lemmer i samme, og havde altid haft de gyldigste Stemmer, men maatte nu lyde Befaling, og ikke meere have nogen Stemme i Raadet. Derpaa gik enhver hiem til sit Huus med Glæde og got Haab, men Raadet blev tilbage hos Kongen, for blant andet at udnævne en Efterkommer i Regeringen.«

Hvad er det nu, Krag meddeler i denne sin Fortælling om Herredagen i 1536? Ja, efter at have berettet, hvorledes Haandfæstningen var fremgaaet af en Forhandling mellem Kongen og Rigsraadet, refererer han udførligt den Tale, Kongen lod holde til Forsamlingen paa Gammeltorv den 30. Oktober, den kongelige Proposition — eller Trontalen, som Arup kalder den. Dette hans Referat skal vi i det følgende se nærmere paa og sammenholde det med selve Propositionen, saavidt vi kender den, og med Hvitfeldts Referat deraf¹.

¹) For Propositionens Vedkommende henvises til Udgaven i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 143—99, for Kortheds Skyld i det følgende blot angivet som »Propositionen«.

Hvitfeldt, men ikke Krag, har Propositionens Ord om Kongens Tak for Forsamlingens Fremmøde; begge Historieskrivernes Gengivelse af Kongens Indledning om de Riget overgaaede Ulykker er ret summarisk. Hvitfeldt har Kongens Begrundelse af, at han havde sammenkaldt et Stændermøde, Krag ikke. Propositionens Ord om Skatteudskrivningen, som ikke skulde komme Hertugdømmerne, men Danmark selv til Gode, har hverken Hvitfeldt eller Krag. Heller ikke Kongens Løfter om, at han ved sin Nyordning vilde overholde Landets Love og respektere Privilegierne, nævnes af de to Historieskrivere. Kort nævner de derimod Kongens Formaning til almindelig Udsoning¹.

¹) Propositionen, p. 143—55. — I sin Afhandling »Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536« i Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 594 flg., søger Erik Arup paa Grundlag af en enkelt Passus at paavise, at Krag har benyttet Hvitfeldt og ikke Propositionen som Kilde; det drejer sig om følgende Sted:

Hvitfeldt:	Krag:	Oversættelsen af Krag:
Dog haffde hans Mait. fornunstelig hos sig betenckt, at hues saadant skulde hæffnis eller straffis, bleffue der aldrig Ende paa Blods Udgydelse, men Mistro, Kiff... vilde efterfølge. (Citeret efter Kvartudgaven 1595).	Sed Regem omnibus ignoscere, ac pro sua clementia delictorum gratiam facere inclinatum: Videre enim, si omnia ad severæ justitiæ normam exigenda et vindicanda essent, nullum finem effundendi sangvinem fore.	Men Kongen tog dem alle til Naade, og af kongelig Mildhed var villig at tilgive enhver sine Forseelser: thi han saae, at dersom han vilde i alle Ting handle efter Rettens yderste Strenghed, vilde der ingen Ende blive paa Blods Udgydelse.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at Arup har Ret i, at man kan genkende Hvitfeldts Ord i Krags latinske Vendinger, og at Propositionens Vendinger i deres mere vidtstvævende Sætningsbygning og Ordvalg ikke har sat sig Spor hos Krag; Arup har utvivlsomt Ret i, at Krag har brugt Hvitfeldts prægnante og kortere Gengivelse af Propositionens Mening paa dette Punkt, da den nu engang forelaa; men man kan dog ikke deraf slutte, at Krag ikke har kendt Propositionens egne Ord. Det er formodentlig hændt mere end een Gang i den danske Historieskrivnings Historie, at en Historieskriver har benyttet en Kollegas kortere Referat af et

Kongens lange Udredning af Aarsagerne til Krigens Ulykker og af hans Anklager i den Anledning mod Bisperne er meget kortfattet gengivet af Hvitfeldt, men ikke direkte anført af Krag¹.

Naar man imidlertid kommer til Kongens Anklager mod hver enkelt af Bisperne², svigter Hvitfeldt helt ved blot at fortælle, at der blev oplæst en hel »Bog« med en Del Punkter, uden at han angiver et eneste af disse. Krag nævner ogsaa den vidtløftige Klage mod Bisperne, men angiver dog et enkelt Punkt, Anklagen mod Viborgbispens Jørgen Friis for sit ugudelige Ønske om at være en Djævel, der kunde plage Frederik I's Sjæl i det hinsidige; Krag siger dog ikke, hvem af Bisperne, det drejede sig om³.

Saa langt gaar Propositionens indtil nu kendte bevarede Del. For dette Stykkes Vedkommende er der, saavidt jeg

Aktstykke, naar det har været fyldestgørende, selvom han har haft ogsaa selve Aktstykket for sig.

¹) Propositionen, p. 156—161.

²) Propositionen, p. 161—198.

³) Propositionen, p. 187. — Erik Arup søger i sin Afhandling i Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 595, at vise, at Krag paa dette Punkt har benyttet Vedels Udtog, ikke Propositionen; det drejer sig om følgende Sted:

Vedels Udtog:	Krag:	Oversættelsen af Krag:
de fredrico mortuo yn- sker sig at være en dief- fuel, da vilde han plage k. fridrichs siel met hedt oc kolt.	optasse eum in diabo- lum transformari ut animam Friderici, hæ- resi infectam, apud in- feros quanto vellet cruciatu posset affli- gere.	At han havde ønsket at maatte blive omskabt til en Diævel, paa det han i Helvede kunde pine Kong Friderichs kiætterske Siel saa haardt, som han vilde.

Det paagældende Sted i Propositionen lyder: »och vunsket seg, att handt motte vere enn dieffuell, thaa viilde handt saa plaue koning Fredericks sziell, och vilde bøde hende stoer hede till, och viilde saa bere kolph paa igenn«. Jeg kan med min bedste Vilje ikke se nogensomhelst Grund til, at Krag ikke ligesaa vel kan have benyttet Propositionen som Vedels Udtog; Vedels og Propositionens Ord stemmer i den Grad overens, og Krags Udtryk er i saa høj Grad gjort fri af Forlæget, at jeg ikke her kan se noget Argument for, at Krag ikke kan have kendt Propositionen.

kan se, intet i Vejen for, at Krag kan have kendt Propositionen; Kvartudgaven af Hvitfeldts Kristian III's Historie, der kom 1595, har han naturligvis ogsaa kendt. Indholdet af Resten af Propositionen kender vi efter Arups Mening kun fra Vedels Udtog¹. Som tidligere nævnt er jeg ikke enig med Arup paa dette Punkt. Jeg mener, at Krag har kendt Propositionen i sin Helhed, og at hans fortsatte Beretning er et Referat deraf.

Hvad beretter han da videre? Først en Rekapitulation af Anklagen mod Bisperne i Almindelighed, hvad jo vilde falde godt i Traad med, hvad Propositionen lige havde bragt: Anklagerne mod Bisperne enkeltvis. Og hvorfor denne Rekapitulation? Fordi Krag — og efter min Mening Propositionen — nu bringer Kongens Konklusion af Anklagerne: Bispernes Herredømme skal afskaffes, og Reformationen indføres. Denne Rekapitulation fremgaar jo ogsaa af Vedels Udtog².

Da Kongens Tale naar til Reformationens Indførelse, begynder den meget klogt med et Tilsagn om almindelig Samvittighedsfrihed, efter Krag at dømme; der er intet, der kan tale imod, at dette kan være sagt i Propositionen; thi — som ogsaa Arup indrømmer — dette Tilsagn stemmer med den faktiske Tilstand i Landet efter Reformationens Indførelse og stemte jo godt med Kongens indledende Ord om at faa Modsætninger mildnet, Forfølgelser standset. Arup mener, at Krag har indsat dette Punkt i sin Beretning, fordi han har kendt den faktiske Tilstand i Landet; »men da det ikke findes noget andet Sted end hos ham, har det sikkert ikke staaet i Propositionen selv»³.

I Vedels Udtog er der et noget dunkelt Punkt: »De noua ordinatione Ecclesiastica et quod reformatae religioni velint adhærere. Rex sua faciet curando synceros docto-

¹) se foran Side 516.

²) Propositionen, p. 198: Vedels Punkt 1—5 under Overskriften: »Omnes inutiles».

³) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 597.

res¹. Jeg antager, at dette Punkt er forskrevet; i Stedet for »reformatæ« skulde der formodentlig have staaet »Romanæ«, og sammen med det efterfølgende: »Bona Episcoporum sub corona« kommer Vedels Udtog da til at svare godt til Krag's Gengivelse af Propositionen: »Doctrinam etiam velle reformari . . . bona ecclesiasticorum in fiscum redigi«; Krag's Referat maa siges at være forstaaeligt, hvor Vedels Udtog er blevet forkortet indtil Uforstaaelighed.

Derefter lader Krag Propositionen tale om, at de beslagte gejstlige Godser skulde bruges til Krigsgældens Betaling; dette Punkt har Vedel ikke. Det vilde dog være usandsynligt, at Propositionen ikke skulde have talt om denne vigtige Sag, som havde saa stor en Andel i, at Kongen havde foretaget Konfiskationerne. Kongen lovede dog, at en Del af Godset skulde anvendes »ad pios usus«, og at Adelen skulde beholde deres Jus patronatus og Kirkerne deres Jorder og Godser som før. Hertil svarer Vedels: »Jus patronatus Episcoporum ad Regem, cetera vt prius maneant«, og »Bona Ecclesiis concessa maneant apud eas²«. Krag's Ord om Tiende til Forsørgelse af Superintendenten og andre lærde Mænd, om Universitetet, Domkirkernes Kanniker, Klostrene, Hospitalerne og Fatighusene modsvares ligeledes af Vedels Punkter³.

Da Krag derefter lader Kongens Tale gaa over til at handle om det verdslige Styre, er det første Punkt Forslaget om Valg af en Tronfølger; da dette Punkt spiller en ret stor Rolle i Arups Argumentation, og da der knytter sig forskellige Omstændigheder dertil, skal jeg komme tilbage dertil i en udførlig Behandling.

Krag's Punkter om Rettergangsreform og Dommered svarer godt til Vedels Punkter⁴. Det samme gælder Ud-

1) Propositionen, p. 198, Punkt 1 under Overskriften »Statuta«.

2) Propositionen, p. 198 flg.

3) Propositionen, p. 199, Punkt 5—8.

4) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 590, Punkt 1 og 2.

talelserne om Almuens Afbigt over for Adelen¹; derimod har Vedel en Del Punkter fra Propositionen, som Krag ikke har². Men endnu har der ikke været noget Punkt, hvor man ikke har kunnet akceptere Propositionen som Kilde til Krags Beretning. Tilbage staar at undersøge Punktet angaaende Valget af en Tronfølger; men det er ogsaa Arups Hovedargument.

9. Hertug Frederik vælges til Tronfølger.

En af de vigtige Bestemmelser, der blev truffet paa Herredagen, var den, at Kristian III's toaarige Søn Frederik blev valgt til Tronfølger. Medens Hvittfeldt ganske undlader Omtale af dette vigtige Skridt, fortæller Krag udførligt derom. Først refererer han et Afsnit af den kongelige Proposition, som blev oplæst for Forsamlingen paa Gammeltorv; Kongen vilde ikke blot bringe Orden i de gejstlige Sager; han vilde ogsaa se at faa Riget paa Fode igen ved at forbedre dens verdslige Forhold³:

»Deprehendisse autem scaturiginem malorum omnium fuisse, quod in tempore de successore Regis defuncti nihil fuerat decretum. Existimare itaque ad salutem regni esse, ut provideatur, ne unquam respublica in hoc infortunium recidat. Id fieri posse, si Regiam legem seu constitutionem condere placeat, jubentem successorem designari, qui decedente Rege imperium capessat. Quo adducta vicinorum populorum exempla, quo-

»Og da havde han befundet, at Kilden til hele Rigets Ulykke havde været denne, at man efter Kongens Død ikke i Tide havde skridet til et Kongeval. For nu at forebygge sliq Ulykke i Fremtiden, fandt han det tienlig for Riget, at man lod forfatte en Konge-Lov, og deri bestemte, hvem der i den afdøde Konges Sted skulde tiltræde Regieringen. Hvorpaa han anførte Exempel af andre europæiske Nationer, saasom de Tydske, der havde en ro-

¹) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 590: »mutua amnestia . . . cum nobilibus«.

²) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 590 flg.: Punkt 5—13.

³) Nicolai Cragii Annales p. 154. — Krag og Stephanus I, p. 158.

rum Germanos habere Regem Romanorum, Gallos Delphinum, Hispanos Infantem, Anglos Principem, qvem declaratum priori successorem omnes agnoscant. Id institutum Dania etiam seqvendum, si vitare seditiones velint, documento ex superiorum temporum motibus perqvam luculento. Veruntamen testem Deum facere, non id sua causa agi, nec fratribus præjudicium allatum velle, sed tantum reipublicæ saluti consultum.«

mersk Konge, de Franske en Dauphin, de Spanske en Infant, de Engelske en Prinds af Vallis, som alle erkjendte for en lovlig udnævnt Efterkommere i Regieringen. Det burde de Danske ogsaa optage, for at undgaae saadan Oprør og Uroelighed, som de allerede havde haft alt for klare Prøver paa. Dog krævede han Gud til Vidne, at han heri ikke saae til sin egen Fordeel, eller derved agtede at skade sine Brødre, men saae alleneste paa Rigets Beste.«

Dernæst beretter han, hvorledes man efter Oplæsningen af Kongens Proposition fik udstedt en Reces, hvori alle de kongelige Forslag blev indført, og han fortsætter¹:

»His cum populo actis, qvilibet in publico gaudio lætus, & jam bonæ spei plenus domum se recipiebant. Senatus tum multis de causis aliis cum Rege mansit, tum ut successurus in regnum nominaretur.

In qva deliberatione Rex qvidem fratrem Johannem successorem dicendum censuit. Sed eam sententiam pauci saltem secuti, Johanni jurejurando obstricti; eo tamen magis, qvod ætas adultior, & spem laudabilis Principis jam de se præbuerat. Alii autem merita Regis, reipublicæ liberatoris, pluris faciebant, qvibus dandum, ut successionis spes in filium Fridericum transferre-

»Derpaa gik enhver hiem til sit Huus med Glæde og got Haab, men Raadet blev tilbage hos Kongen, for blant andet at udnævne en Efterkommer i Regieringen.

Udi denne Beraadslagning faldt Kongen vel selv paa sin Broder, Hertug Johannes. Der vare nogle, skiønt gandske faa, som bifaldt Kongen heri, og det fordi de havde giort ham deres Eed, og endnu meere, fordi han allerede var paa den Alder, paa hvilken man kunde spore hos ham, at han vilde blive en priisværdig Regent. Men andre havde større Høagtelse for Kongens Fortiene-

¹) Nicolai Cragii Annales, p. 155 flg. — Krag og Stephanus I, p. 159 flg.

tur. Qvorum sententia, a nemine pertinaciter oppugnata, vicit. De forma gubernationis, per minorem ejus ætatem constituenda, si quid humanitus Regi contingeret, major disceptatio fuit. Erant qvi Regi-næ matri adjungi qvosdam senatores vellent, atqve eis simul reipublicæ gubernationem committendam. Aliis alia ratio placuit: nec de hac re conveniri potuit. Qvæ & eo tutius prolata, qvo firmior valetudine & validior robore Rex, qvam ut mortis metus urgeret. Senatusconsultum tamen factum, ut deinceps, dum in vivis Rex esset, successor Principis nomine declaretur, & qvidem Friderico jam regnum moriente patre destinatum.«

ster, der havde sat Riget i Frihed: og i Følge heraf burde hans Søn, Prinds Friderich udnævnes til at efterfølge ham; hvilken Meening blev staaende ved Magt, siden den ikke fandt megen Modsigelse. Dog blev der længe raadslaæet over, hvorledes der skulde forholdes med Regieringen, dersom Kongen skulde døe i Prindsens umyndige Aar. Nogle dømte, at Regieringen burde overdrages Dronningen, som skulde have sig nogle af Raadet tilføiede; andre vare af andre Tanker, og man kunde ikke komme til Endelighed hermed: og om alt dette kunde med saa meget des større Frihed tale, siden Kongen var saa frisk og sund, at der ikke saaes noget hastig Dødstejn hos ham. Dog blev der besluttet, at man, medens Kongen endnu var i Live, skulde udnævne en Thronfølger, som skulde bære Navn af Prinds, og strax derpaa blev Prinds Friderich udnævnt til Thronfølger efter sin Faders Død.«

I Krag's Fremstilling er der, som det ses, en klar Rækkefølge i de Forhandlinger, der førte til, at Hertug Frederik blev udnævnt til Tronfølger i Danmark: Forslaget om en Tronfølger som en ny Faktor i Danmarks statsretlige Indretning kom fra Kongen, der i sin Proposition motiverede det med, at Grevefejdens Ulykker skyldtes, at man i 1533 ikke havde valgt en Efterfølger af den afdøde Frederik I. Kongens Forslag gik ud paa, at man skulde udarbejde og vedtage en Forfatningsbestemmelse, hvori man bestemte, hvem der skulde være en Konges designerede

Efterfølger; samtidig havde Kristian III klart ladet forstaa, at det for ham var Hovedsagen, at man fik en saadan Bestemmelse for Rigets Skyld, medens han ikke tilsigtede at skade sine Brødres Interesser eller at varetage sine egne personlige — det sidste vel saaledes forstaaet, at det ikke for ham drejede sig om, hvorvidt det var hans Søn eller en af hans Brødre, som blev den designerede Tronfølger i det specielle Tilfælde, som forelaa nu i 1536.

Forsamlingen paa Gammeltorv den 30. Oktober godkendte blandt de andre kongelige Forslag til Rigets Nyordning ogsaa denne, udtaler Krag, og en Bestemmelse, der svarede til Forslaget blev optaget i den store Reces, som var Stændermødets Resultat. Derefter fandt der endnu samme Dag en Forhandling Sted mellem Kongen og Rigsraadet om, hvem der nu efter den nye Forfatningsbestemmelse i dette aktuelle Tilfælde skulde designeres til Tronfølger. Kongen foreslog sin Broder Hertug Hans. En Del Rigsraader gav deres Billigelse heraf, fordi de tidligere havde aflagt Ed til ham; men Flertallet fik uden større Modsigelse gennemført, at Kristian III's lille Søn blev udnævnt til Tronfølger med Titel af Prins. Der havde dog været nogen Diskussion om, hvad man skulde gøre, hvis Kristian III døde, før Sønnen naaede Myndighedsalder. Nogle fremsatte den Anskuelse, at i saa Fald burde en Formynderregering, bestaaende af Dronningen og nogle af Rigsraaderne, tage sig af Styrelsen, til den unge Konge blev myndig; andre Opfattelser blev ogsaa fremsat, men refereres ikke, og Enighed opnaedes ikke. Spørgsmaalet blev da udsat med den Motivering, at Sagen næppe hastede, da Kristian var saa sund og rask.

En Undersøgelse bør foretages af, i hvilken Grad denne historiske Fremstilling nu bliver bekræftet af de samtidige primære Kilder, da Tronfølgervalget i 1536 dog maa siges at være en Begivenhed af en vis Betydning.

Hvad nu den kongelige Proposition angaar, saa hedder det i dens Indledning, at en af Kongens Undersaatte

havde beskyldt ham for at have i Sinde at ville gøre Danmark til et Arverige; Kongen fralagde sig saadanne Hensigter, »uden hvis af Eders Gunst og Vilje maa blive til-ladt«¹. I Vedels Udtog af Slutningen af Propositionen findes som Punkt 3 nogle Optegnelser, der viser, at Kongen paany har givet Forsikring om, at han ikke tilstræbte at gøre Danmark til et Arverige, men at han har rejst Spørgs-maalet om at faa indført en Forfatningsbestemmelse ved-rørende Kongevalg, som tilsigtede at sikre, at der ved en Konges dødelige Afgang straks kunde tiltræde en ny; Propositionen har i denne Henseende henvist til Forbille-derne i de Lande, hvor man havde designerede Tron-følgere: det tysk-romerske Rige, Frankrig, Spanien og England².

I Recessen af 30. Oktober 1536 er optaget følgende Bestemmelse: Det store Oprør med Krig, Mord og Brand, som nu var ophørt, var kommet af, at Bisperne efter Frederik I's Død ikke havde villet vælge en ny Konge og Leder af Riget igen; derfor var man enedes om, at Rigs-

¹) Det originale Manuskript til det af Gram i Danske Magazin 2. R. III, p. 3—22, meddelte Fragment af Propositionen findes nu sammen med Grams ikke bogstavrette Afskrift deraf (hvorefter man har foretaget Aftrykket) i Pergamentsamlingen B 4: Bispernes Afsættelse; det hedder heri (jvfr. Danske Magazin 2. R. III, p. 5, og Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 146): ». . . oc wij haffue tess wisse kundskaff, att en vor vnder-dan oc indbyggere vdj rigit, aff huilcken wij thet icke haffue forskyldt, oc well haffde veret billigt, at hand anderledes skulde haffue betenckt hans skyld oc plict mod oss, haffuer sig ladet høre och tiillagdt oss, att wij skulle were tess sindes oc ther tilnegde att wille gjøre thette rige tiill sind (dette Ord atter overstreget) ett erfue rige, thes wij dog icke ere tiill sinds eller tiilnegde at ville gjøre thette rige tiill ett erfue rige (disse sidste 9 Ord atter overstreget), vden hues aff ethers gunst oc vilie maa bliffue tiilladet«.

²) Vedels Udtog i Gl. kgl. Saml. 2558 4°, aftrykt af Erik Arup i Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 590: »3. hand tencker icke til at gjøre it arffue rige. om kongens væelse. 4. (atter overstreget) strax ab obitu eligendo. 4. (atter overstreget) Imp. Rom — Regem. Gallia — delfinum. hisp. — Infantem. Angli — principem.«

raadet nu under Kristian III's Regimente og i hans Levetid valgte hans Søn Hertug Frederik til at være Herre og Konge i Danmark efter hans Faders Død; saa længe Kongen levede, skulde han kaldes Prins; efter Kongens Død skulde hans Titel være udvalgt Konge, indtil han blev kronet. Hvis Hertug Frederik døde før sin Fader, skulde Kongens anden Søn — hvis Kristian III fik en saadan — vælges til Tronfølger af Rigsraadet. Hvis ogsaa han døde, og Kongen ikke havde andre Sønner, skulde Rigsraadet straks med Kongens Raad, Vilje og Vidende vælge en ny Tronfølger. Tronfølgerens Titel skulde altid være Prins af Danmark, saa længe Kongen levede; men Tronfølgeren skulde altid være pligtig til efter Kongens Død at sværge, udstede Brev paa og besegle, at han vilde overholde og respektere Landets Love og Rigsraadets, Adelens og de øvrige Indbyggers Friheder og Privilegier, saaledes som Kristian III nu selv havde gjort det. Til Slut siges, at Tronfølgervalget var bevilget, fuldbyrdet og samtykt af den menige Adel og Ridderskabet sammen med Rigsraadet¹.

¹) Den store Reces af $30/10$ 1536 findes i Pergamentsamlingen B 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Nicolai Cragii Annales, Add. p. 2—27, i Krag og Stephanus I, p. 495—509, og i Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love IV, p. 157—71, facsimileret ved Bjørn Kornerup i Fra Rigsarkivets Samlinger I: Reformationen i Danmark, Nr. 22; man maa beklage, at Rigsarkivet ikke har set sig i Stand til — i Lighed med, hvad ellers er Tilfældet med de i denne Samling meddelte Aktstykker — at lade dette ganske vist omfangsrige, men yderst vigtige Aktstykke transkribere; Kolderup-Rosenvinges Udgave kan jo ikke siges at være tidsvarende. Den her meddelte Bestemmelse om Tronfølgen lyder i Originalen saaledes: »Och effther thij wij formercke och besinde, att thette store vprøer vdj riiget, skade, forderff, krieg, mordt, brand och blodstörtninge, som nu werett haffuer, er icke kommet aff andet, end att bisperne icke haffue willet effther koning Fredericks dødt och affgang vduelge, korett och kessett en koning och hoffuit for riigett igien, tha saadantt ondt betimeligen att forkomme, saa att saadan skade och forderffue icke meer her vdj riiget skee skall, thaa haffue wij ther om met huer andre saa samdrægteligen skickett och ordinerett, att wij Danmarcks riiges raadt nu vdj forscreffuen Ko: Ma^{ts}, wor aller naadigste herres

Den heri nævnte Haandfæstning, som Kristian III havde udstedt samme Dag den 30. Oktober, har som sin 49. og sidste Artikel følgende Bestemmelse om, hvad der skulde ske efter Kongens Død: Kongen skulde være forpligtet til at give alle Slotslove¹ under Danmarks Krone fra sig i en saadan Form, at Slottene skulde holdes til hans Søns Haand efter hans egen Død, og hvis Sønnen paa det Tidspunkt var umyndig, skulde Slottene holdes til deres Haand, som af Kongen og Rigsraadet var blevet sat til at være hans Formyndere; disse Formyndere maatte ændre Slotslovene til Sønnens Bedste indtil hans Fuldmyndighed. Hvis denne Søn døde, skulde Slotslovene

regerings regementte och vdj hans högmegtighedtz liiffs tiidt nu kaare och keysse hans Kon: Ma^{ts} ældste søen hertug Frederick tiill herre och konning offuer Danmarcks riige att were effther handz faders dødt och affgang och skall nu her effther kallitz prynce aff Danmarck, thend stund hans herre fader leffwer, och effther Ko: Ma^{ts} død och affgang skall hand kalles vduoldtt konning tiill saa lengj, hand bliiffuer kroendt, och om thend almegtigge gud haffuer thet saa forssett, att forscreffnne hertug Frederick døde och affginge føre end Ko: Ma^t, vor kiere naadigste herre, och gud wille vnde och giiffue Ko: Ma^t en anden søen, tha wille wij, Danmarcks riiges raadt, were forpliigtet thend samme Kon: Ma^{ts} søen att keysse, kaare och vduelge for herre och koning att were effther syn herre faders dødt, och ther som, gud forbiude, samme Kon: Ma^{ts} søen døde och affginge, och Ko: Ma^t ingen søen mer haffde, tha wille och skulle wij, Danmarcks riiges raadt, mett Ko: Ma^{ts}, wor naadigste herres raadtt, willie och widskab strax igien vduelge och naffnkundige giøre thend, som konning skall were och Danmarcks riige skall regere effther Kon: Ma^{ts} død och affgang, och skall thend altiit kallis prynce aff Danmarck, som saa vduelges alt thend stund, Kon: Ma^t leffwer. Dog skall thend, som koning skall were, effther Ko: Ma^{ts} dødt were forpliigtett att swerge, bebreffue och forseigle Danmarcks riiges raadt, addell och inbyggere att holde wiid log, skell, rett, recess, friiheigder och priuilegier, som Koninglige Ma^t, wor naadigste herre, oss nu sworett, bebreffuit och forseiglett haffuer, hwilcke forscreffnne vduelgelse och kaaer wij menige addell och ridderskab met Danmarcks riiges raadt beuilliget, fuldburdtt och samptygtt haffue.

¹) Slotslensmændenes Lofte om at holde Slotslenene, Rigets Fæstninger, til Raadighed for bestemte Myndigheder; jvfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, p. 354 flg.

ændres til at skulle holdes til Kongens eventuelle anden Søn; havde Kongen ikke nogen anden Søn skulde Slotslovene holdes til dens Haand, som Kongen og Rigsraadet var enedes om at have til Tronfølger. Skete det — hvad Gud forbyde! — at Kongen døde, inden saadan Enighed om en Tronfølger var naaet, skulde alle Slotslovene holdes til Rigsraadets Haand. Det understreges, at Danmark skulde vedblive at være et frit Valgrige, som det havde været fra Arilds Tid, »dog disse fornævnte Artikler, lyden- des om vor Søn og den Forligelse, udi alle Maader ufor- krænkeligen«¹.

Medens Propositionen efter Krag's Beretning og Vedels Udtog gik ud paa, at Kongen vilde have indført en generel Bestemmelse om, at der altid skulde designeres en Tronfølger, holder Haandfæstningens og Recessens Bestemmelser sig i det store og Hele til det aktuelt foreliggende, Spørgsmaalet om, hvem der skulde være Tronfølger efter den nuværende Konge. Imidlertid blev der den 30. Oktober

¹) Haandfæstningen af ³⁰/₁₀ 1536 findes i Pergamentsamlingen B 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Aarsberetninger fra Geheimearchivet II, p. 82—89. — Bestemmelsen om Tronfølgen (Aarsberetn. II, p. 89) lyder: »Jtem schulle wij weere forplictuet alle slotzloffuer vnder Danmarcks kronæ vdj saa maade fraa oss ath antworde att holle tiill wor søns hand effther vor dødt och affgang, och om vij døde och affginge, førre vor søenn waar fuldmyndige, tha schulle the holles thennom tiill troer handt, som aff oss och Danmarcks riigis raadt worder forordinerett tiill wor søens regenttere och formyndere, och samme regenttere och formyndere schulle mwæ sammæ slotzloffue forandre, wor søenn tiill bestæ, tiill saa lenge hand fuldmynduge bliffuer, och om samme wor søenn døde och affginge, tha schulle the slotzloffue foranderes paa ænn andenn wor søenn, om vij thend haffue, och thersom vij jngenn søenn effther lade, tha schulle slotzloffwene forwandles tiill thend handt, som vij oss om forlighe mett Danmarcks riigis raadt attweere koning effther vor dødt. Skiede thet seg saa, att gud forbiude, att vij døde och affginge vdenn slig forligellszæ, tha schullæ alle slotzloffuene bliffwe holdene tiill Danmarcks riigis raadt handt. Och skall Danmarcks riige weere och bliffue eth frit kaare riige, som thet aff ariilds tiid weerett haffuer, dog these forⁿe article lydendes om wor søenn och thend forligellsze vdj alle maade wforkrenckeligenn«.

1536 udstedt endnu et Aktstykke, som angaar Tronfølgervalget.

Da H. F. Rørdam i 1873 udgav »Kong Christian III's Klageskrift mod Danmarks Biskopper«, var han i Gehejmearkivet blevet opmærksom paa en samtidig tysk Fortegnelse over vigtige Statsakter fra Aaret 1536¹, hvori blandt andre følgende mærkelige Stykke var registreret: »Der Reichs Rhete briff, darinne sie herzog Fridrich Konig Christians des Dritten sohn zu einem Printzen vnd angehenden Konige in Dennemarck erwelt, wiewol ko. Mtt. einen von Iren Brudern vorgeschlagen, ist doch di wahl vf hochgedachtem herzoge ergangen. Actum Coppenhagen montage nach Simonis et Jude. Ao. 36«. Om selve det heri omtalte vigtige Aktstykke meddelte Rørdam: »Selve Brevet er vistnok nu tabt«. Iøvrigt havde han fundet en anden Arkivfortegnelse fra 1541², hvori Rigsraadets Valgbrev var registreret med Ordene: »33. Die Reichs Rethen erwahlen Hertzog Friderichenn Konnig Christians Sohn zu eynem Printzenn vnnnd angehendenn konige zu Denemarkenn«.

I sin Afhandling om Klageskriftet mod Biskopperne 1536 skrev Erik Arup: »Valgbrevet er kun bevaret i en Regest, trykt Rørdam Monumenta I, 138 Anm. 2, men selv om dette Forhold maaske vanskeliggør den rette Forstaaelse af hele dets Indhold, kan dog ikke derved opstaa nogen Tvivl angaaende Aktstykkets Art«³.

Valgbrevet nævnes imidlertid yderligere i et »Register aller vnnnd jeder hennzell, so zu Coppennhagenn in dem gewelbe vorwart sein« fra 1548⁴: »9. Des Printzen Hert-

¹) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 138, Anm. 2.

²) Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 241—44. Som foran nævnt (se Side 507) er det ikke lykkedes mig at genfinde denne Fortegnelse, derimod en samtidig Dublet, hvori dette Punkt lyder: »33. Die Reichs Rethen Erwelten hertzog Frederichen, Konig Christians Son, zu einem printzen vnd angehenden Konig in Denmarcken«.

³) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 587, Anm. 1.

⁴) i Arkivvæsenets Arkiv: Arkivregistraturer.

zogke Fridrics Election durch die Rethē besiegeltt«. Endelig findes det opført i Gehejmearkivregistraturen som Hyltingsdokument Nr. 24¹ under Betegnelsen: »24. Danmarks Rigens Raads Brev, at de have udvalgt Hertug Fredrick Kong Christians Søn til Konge over Danmark efter hans Herr Faders Død, uanseet, at Kong Christian havde mæglet for en af sine Brødre at maatte komme til Regimentet efter hans Majestæts Afgang. Kiøpnehaffn ten Mandag næst efter Storum Simonis et Judæ Apostolorum 30/10 1536. Autogr. membr. med 19 Segl«. Da jeg for et Par Aar siden eftersøgte dette Valgbrev, viste det sig, at dette Aktstykke ikke var optaget i den af Kr. Erslev udarbejdede kronologiske Registrant over Rigsarkivets Pergamentsamling; da jeg imidlertid allerede da havde faaet en Del Erfaringer for, at denne Registrant lader en Del tilbage at ønske med Hensyn til Nøjagtighed — bl. a. i Opløsning af Dateringer —, eftersøgte jeg alligevel Aktstykket efter Gehejmearkivregistraturens Angivelse og fandt det velbeholden paa det angivne Sted — et velbevaret større Pergament med 19 Segl. Der er ingen Tvivl om, at baade Rørdam og Erik Arup vilde have kunnet faa dette Valgbrev i Hænde til deres Undersøgelser, hvis de havde ønsket det; Erslevs kronologiske Registrant er fra et langt senere Tidspunkt².

Dette vigtige Aktstykke fra Herredagen i 1536 lyder i sin Helhed saaledes:

»Wij efftherschreffnne Mogenns Gøye, hoffmester, Tygge Krabbe, marsk, Priitbiørnn Poddebusk tiill Wasborg, Offue Lunge tiill Tyrbeck, Axell Bragde tiill Krogholm, Jahann Friissz tiill Hessellagger, Mogenns Munck tiill Wolstrup, Erick Banner tiill Aszdall, Oluff Roszennkrantz tiill Walløø, Holgerdt Wlffstandtt tiill Heckeberg, Knudtt Biilde, Trude Wlffstandtt tiill Toruppe, Knudt Rudtt tiill Wedtby, Claues Biilde tiill Lunxgordtt, Axell Vgerup tiill Vruppe, Clawes Poddebusk tiill Marcky, Erick Krumediige tiill Alnerupp, Mogenns Gyl-

¹) Gehejmearkivregistraturen Bd. 10, p. 101.

²) nu er Valgbrevet naturligvis tilføjet i Erslevs Registrant.

dennsternn och Knudtt Gyldennsternn, riddere, Danmarcks riiges raadtt nu her forsamblett vdj Kiøpnehaffnn, giøre alle witttherligtt, att effther som nu aff hogborne første och stormegtiigste herre, her Christiann, mett guds naade vdtuoldt koning tiill Danmarck och Norge, hertug vdj Sleszuig, Holstenn, Stormarnn och Dytmerskenn, greffue vdj Oldennborg och Delmenhorst, wor naadigste herre, haffuer vdj thendne herre dag mett wore och menige Danmarcks riiges adels, kiøpsteds mends och menige riigenns indbyggers jaa, wilge, fuldtbyrde och sambtycke giortt ett enigt sett, skiell och constitutionn her vdj riigett, att altiide vdj een regerenndes konings tiidtt schall vdtuelges och kaaris en herre, som schall were konningh att indtrede vdj riigens regementte stragx effther koningens død, och effther saadant skick, sett och constitutionn war forbedelme koninglige maiestadt, wor naadigste herre, aff oss begerennendes, att vij nu vdj hans koninglige maiestads regerende tiidtt wilde keissze, kaare och vdtuelge enn aff hans koninglige maiestatts brødre att were koning vdj Danmarcks riige effther hans koninglig maiestats død och affganng, thaa effther thij att Danmarcks riige er ett friitt kaare riige, och vij haffue vdj the maade wortt frij kaar saa och for thendtt store wellgierng och mangfoldige gunst och naade, szom forneffnte wor naadigste herre och konning Danmarcke riige, oss Danmarcks riiges raadtt, adell och menige riigenns indbyggere giortt och beusidtt haffuer vdj thedt, att hans koninglige maiestat er komen oss tiil vndtsetting och haffuer frelst oss fran wore och riigenns fienders wold och hendner, haffue vij vdj hellige trefoldighedts naffnn, mett well berod hwgh och modh, vnødt och vtwungede, mett wor frij wilge och widskap, och ther om aff forneffnte koninglig maiestadt, wor naadigste herre, vfordrette och vformanede sambdretteligen vdtuoldt, kaaret och keisdtt forneffnte koninglig maiestads, vor naadigste herres søn, hogborne første, hertug Frederick, att were wor herre och koning vdj Danmarcks riige och att indtrede vdj riigens regemente effther hans naadigste herre faders dødt och affgang, och haffuer forskreffnne koninglige maiestadt, wor naadigste herre, ther tiill vndtt oss wortt frij kaar, szom wore forældre, Danmarcks riiges raadtt och adell, aff gammell tiidtt for oss hafft haffue, och haffue ther fore tiill ydermere wisse och bedre foruarinnng, att saa holdes schall, som forskreffuitt staar, hengdt wore indseigle och signether her neden for thette wortt opne breff. Giffuitt vdj Kiøpnehaffnn thendtt manddag nest effther sanctorum Simonis et Judę apostolorum dag aar etc. thuszinde femhundride trediuige paa thett siette«.

Dette Valgbrev¹, der maa betragtes som en primær Kilde, hvis Udsagn er af største Betydning, da det er et centralt Forfatningsdokument, bekræfter Krag's Udtalelser om, at Kongen havde bragt sine Brødre, Hertug Hans eller Hertug Adolf, i Forslag som Tronfølger, medens Rigsraadet samlede sig om at sætte Kongens Søn Hertug Frederik igennem. Dokumentets vigtigste Udsagn er dog et andet, nemlig at man havde faaet gennemført Tronfølgervalget som en statsretslig Foreteelse, ikke blot ved denne Lejlighed, men ogsaa i Fremtiden: »altid udi en regerendes Konges Tid skal udvælges og kaares en Herre, som skal være Konge at indtræde udi Rigens Regimente straks efter Kongens Død« — tydeligere kan det næppe fastslaaes i en Forfatningsbestemmelse.

I sin Afhandling om Klageskriftet mod Bisperne vil Erik Arup bevise, at Krag ikke kan have kendt Ordlyden af den kongelige Proposition paa Herredagen i København, men kun Vedels Udtog deraf; et af hans Argumenter er dette:

»Mest viser dog maaske, som ovenfor nævnt, en enkelt større Tilføjelse i Krag's Referat, at han ikke har kendt Propositionens Ordlyd. Efter med Glæde at have bredt sig over de fire Eksempler til Oplysning om Thronfølgervalget, der, som tidligere bemærket, rimeligvis skrive sig fra Vedel selv², tilføjer han høj-

¹) Valgbrev af ³⁰/₁₀ 1536 i Pergamentsamlingen: Hyldinger Nr. 24. — Dokumentet er stadig forsynet med de 19 Rigsraaders Segl; paa hver enkelt Seglrem er skrevet Navnet paa Seglets Indehaver.

²) Arup udtaler om Vedels Udtog (Historisk Tidsskrift 7. R. II, 592 flg.): »Fuldstændig fri for Tilsætninger synes Vedels Udtog imidlertid ikke at være. Hvor lidenskabelig den kgl. Proposition end er i sine Angreb paa Bisperne, har den dog vel næppe tilladt sig at bruge det Udtryk, der findes i Vedels Udtog: den lydighed, de Riget ville, den førte en flue vel bort paa sin rumpe — det er en Vittighed af Vedel. Hvor meget den end har søgt at forklare Kongens Mening med Hensyn til Ordningen af Thronfølgen, er den dog vist næppe bleven saa lærd, saa lidt som Recensen er bleven det, at den har samlet Eksempler fra andre Lande — det er Vedels historiske Viden, der har bragt ham til at tilføje dette, som hans filologiske Viden bringer ham til at efterskrive Ordet amnestia med græske

tideligt: »verum tamen testem Deum facere, non id causa agi, nec fratribus præjudicium allatum velle, sed tantum reipublicae salutis consultum«. Til denne mærkelige, ret meningsløse Sætning findes der intet tilsvarende hverken i Recessen, hos Vedel eller hos Hvitfeldt — den kan sikkert heller ikke have staaet i Propositionen. Men Krag anbringer den der, fordi hans noget større Viden angaaende et enkelt Punkt bringer ham ganske i Confusion. Han kender nemlig øjensynligt i det mindste den endnu i Rigsarkivet bevarede tyske Regest af det førnævnte Valgbrev af 1536 ³⁰/₁₀, hvori det tillige omtales, at Kong Christian har foreslaaet en af sine Brødre i Stedet for Sønnen. Dette er en Kendsgerning, som Krag ikke kan forklare — Eftertiden iøvrigt lige saa lidt som han — men som forleder ham til at give en yderst forvirret Skildring af Thronfølgervalget og til at formode, at der ogsaa maa have staaet noget herom i Propositionen¹.

Den Forklaring, Erik Arup ikke i denne Afhandling kunde give paa den Kendsgerning, at Kongen havde foreslaaet en af sine Brødre som Tronfølger, er han i Stand til at give i sin Danmarks Historie, uden at det dog kan ses, hvilket nyt Kildemateriale han har anvendt ved sine Slutninger, da al Dokumentation som bekendt mangler i dette Værk. Det hedder her²:

»Om selve disse (d. v. s. Rigsdagens Forhandlinger) ved vi intet udover, at et led deri har været rigsraadets valg af kongens nu toaarige søn Frederik til hans efterfølger, hvorved kong

Bogstaver. Man tør maaske paa dette Punkt vove en Conjectur. Som det ovenfor vil ses, staar der i Randen af Vedels Haandskrift to overstregede 4-Tal, paa disse Steder har Vedel altsaa villet forlade Punkt 3 for at gaa over til Punkt 4; rimeligvis er han bleven standset, fordi hans Forklaring af P. 3 ikke har syntes ham fyldestgørende nok selv i et Udtog. »Om kongens vælgelse« indeholder jo slet ingen Forklaring, »strax ab obitu eligendo« ikke nogen meget distinkt; han har da tilføjet de fire Tilfælde som oplysende Eksempler for ham selv«, nemlig Eksemplerne fra det tysk-romerske Rige, Frankrig, Spanien og England. — Astrid Friis har i »Johan Friis' første Aar« (Scandia VI, p. 247) taget Afstand fra Arups Formodninger om, at Vedel skulde have gjort Tilføjelser i sit Udtog af Propositionen.

¹) Historisk Tidsskrift 7. R. II, p. 596.

²) Erik Arup: Danmarks Historie II, p. 483.

Christian endnu skal have stillet det frit for rigsdagen at vælge en af hans brødre, maaske i et øjeblik, da det syntes, somom forhandlingerne skulde strande paa kongens bestemte vilje om at faa sin efterfølger valgt, hvilket rigsraadet sikkert kun nødtigt er gaaet med til«.

Som man ser, har Erik Arup her fundet den Forklaring, han ikke havde kunnet finde i sin Afhandling om Klageskriftet mod Bisperne. Hans Forklaring gaar stik imod Krag's Beretning og mod, hvad der udsiges i selve Valgbrevet; det skal senere vises, hvorfor den, selv forudsat, at endog Valgbrevet lyver, alligevel maa afvises som højst usandsynlig. Der kunde være Grund til med det samme at se, hvad han i sin Danmarks Historie iøvrigt udtaler om Tronfølgervalget¹:

»Herredagen 1533 blev anklaget for at have villet gøre Danmark til en republik; rigsdagen 1536 fastslog, at det skulde være et kongerige. Men vilde nu kong Christian 3. gøre det til arverige? Trontalen benægtede dette, dog med tilføjelsen »uden hvis af eders gunst og vilje maa blive tilladet«. Resultatet blev det kompromis, der forelaa i rigsraadets valgbrev til hertug Frederik og Recessens bestemmelse . . .«.

»I overensstemmelse hermed indsattes i haandfæstningen den mod al tidligere forfatningsskik ganske stridende bestemmelse, at slotslovene skulde holdes til prins Frederiks eller hans formynders haand ved kongens død, eller til . . .«.

»Det er nu ganske klart, at ved dette kompromis har kong Christian trukket det korteste straa. Den oprindelige tanke var sikkert nok, at denne forfatningsændring skulde være gjort almindelig, gældende for alle fremtidige konger, saa at der altid var en prins af Danmark; men Christian 3. har slaaet sig til ro med, at denne bestemmelse, engang vedtaget, ogsaa vilde blive fornyet for hans efterfølgere. Derfor kunde han endogsaa gaa med til, at rigsraadet i haandfæstningen gentog den gamle bestemmelse, »og skal Danmarks rige være og blive et frit kaarerige, som det af arilds tid været haver, dog disse fornævnte artikler lydende om vor søn og den forligelse udi alle maade uforkrænkelig«. Kong Christians eftergivenhed paa dette punkt i et øjeblik, da han var omgivet af en mægtig militærmagt,

¹) Erik Arup: Danmarks Historie II, p. 484 flg.

retfærdiggør Utenhofs udtalte frygt for, at det i et afgørende øjeblik vilde vise sig, at han ikke havde den fornødne fasthed til at tage det op med de danske »storhanser«.«

Da disse Udtalelser om Tronfølgervalget i 1536 foreløbig er det sidste, som af dansk Historieskrivning er sagt om denne Sag, bør de underkastes et kritisk Eftersyn. Arups Paastand om, at Krag ikke kan have kendt Propositionen, underbygger han med, at Krag bringer en Udtalelse (»veruntamen . . . saluti consultum«)¹, hvori Kongen fralægger sig egoistiske Motiver for sit Forslag om en designeret Tronfølger; denne Udtalelse finder Arup meningsløs, skønt han dog selv har gjort opmærksom paa, at Kongen i Indledningen til Propositionen udtrykkelig har udtalt, at han ikke stræber efter et Arverige; han finder det usandsynligt, at en saadan Udtalelse skulde være brugt i Propositionen, siden den ikke refereres af 1) Recessen, 2) Vedel og 3) Hvitfeldt, skønt han maatte sige sig selv, at 1) vilde man vel ikke i Recessens Punkt 49 have indført, hvad der ikke var tilsigtet med denne Artikel, at 2) Vedel netop har refereret Kongens Udtalelse i sit Udtog ved det, der ligger i hans Vending: »han tænker ikke at gøre et Arverige«, og at 3) der vel ikke vilde være nogen større Chance for, at Hvitfeldt skulde referere en saadan Udtalelse fra den kongelige Proposition, siden han overhovedet slet ikke nævner Tronfølgervalget med eet eneste Ord!

Der er saaledes ikke nogen Mulighed for paa Grundlag af dette Punkt at paastaa, at Krag ikke har kendt Propositionen. Tværtimod viser et andet Punkt, at Krag netop har kendt Propositionens Ordlyd for en Sags Vedkommende, som man ikke fik gennemført paa Herredagen, nemlig Spørgsmaalet om, hvem der skulde danne Formynderregeringen for den mindreaarige Prins Frederik, hvis Kongen døde, en Sag, som man først fik ordnet i 1542.

¹) Se Side 547.

Arups Udtalelser om, at Kongen havde trukket det korteste Straa, idet han ikke fik gennemført en generel Tronfølgebestemmelse, men kun en aktuel, kan man vist roligt lade ligge med Henviisning til, hvad der virkelig staaer i det originale Valgbrev, som ogsaa vilde have staaet til Arups Disposition i Rigsarkivet, hvis han havde opsøgt det, inden han foretog sin Omvurdering af de historiske Begivenheder i 1536.

Tilbage bliver Spørgsmaalet, om Kongen skulde have tilstræbt Arveriget, og Arups Omplacering i Tid af Kongens Forslag om en af sine Brødre som Tronfølger.

Vilde Kristian III gøre Danmark til et Arverige? spørger Erik Arup. Svaret paa dette Spørgsmaal vil kunne læses ud af en Side af Kristian III's Udenrigspolitik i denne Tid¹.

Efter at Kristian III var blevet Herre i Danmark, gik hans udenrigspolitiske Bestræbelser i første Række ud paa at faa sin Stilling som Danmarks Konge konsolideret over for Omverdenen. Trods hans Sejr i Danmark truedes hans Besiddelse stadig fra en enkelt Side. Kejser Karl V havde allerede i Foraaret 1536 planlagt en Invasion i Danmark, vendt mod Kristian III's sejrige Tropper, som paa det Tidspunkt holdt den sidste Rest af Modstandere indesluttet i København og Malmø. Invasionen blev forberedt og en stor Flaade i den Anledning samlet i Nederlandene. Ved et diplomatisk og militært Modstød gennem Hertugen af Geldern lykkedes det Kristian III at binde

¹) Af Hensyn til det Arbejde om dansk Udenrigspolitik 1536—41, som er den direkte Anledning til denne Afhandlings Fremkomst, maa jeg give Afkald paa her at dokumentere i det enkelte det i det følgende fremsatte; jeg kan gøre det, saa meget mere som en Henviisning blot til Laursen: Danmark-Norges Traktater I, p. 258—60, 291—95, 327—31 og 450—57, til C. Paludan-Müller: Grevens Feide II, p. 305—20, 333—49, 383—87, til Georg Waitz: Lübeck unter Jürgen Wullenwever III, p. 248—68, 290—300, 330—38, samt til Rudolf Häpke: Die Regierung Karls V und der europäische Norden (1914) vil være tilstrækkeligt til at oplyse om dette Sagforhold.

Invasionsstyrkerne, indtil først Malmøs og derefter Københavns Fald forspildte de Muligheder, en saadan Invasion ellers vilde have haft. Men trods dette lurede stadig Faren fra Kejseren.

Karl V's Planer om en Intervention i de nordiske Anliggender var, efter hvad man fra den Side fastholdt, i første Række rent dynastisk begrundet. Han havde taget sig af sin fangne Svoger Kristian II's og dennes Døtres og Svigersøns Sag; disse mente at have Krav paa Danmark som deres Arv; man paastod fra denne Kant et Legimitetskrav, som om Danmark var et Arverige, og man nægtede derfor at titulere Kristian III som dansk Konge; han var holstensk Hertug og ellers Usurpator i Danmark. Fra Kristian III's og hans Diplomaters Side bestred man denne Opfattelse under Henvisning til, at Danmark tværtimod efter Forfatningsbestemmelserne var et frit Valgrige, hvor Kristian III var valgt paa lovlig Vis, en Opfattelse, Kongen lod fremsætte over for de kejserlige Krav, ikke blot ved sine egne Diplomater, men ogsaa gennem sine Venner og Forbundsfæller, Landgrev Filip af Hessen og Hertugerne Ernst, Otto og Frants af Braunschweig-Lüneburg.

Kristian III's Udenrigspolitik i Sommeren og Efteraaret 1536 drejede sig i første Række om at faa den fra Kejseren truende Fare afvendt; ved diplomatisk Virksomhed søgte han at faa en Forstaaelse med Kejserhoffets Repræsentant, Statholderinden i Nederlandene, samtidig med at han ivrigt knyttede Forbindelser med Tysklands lutherske Fyrster. Men baade i 1536 og i de følgende Aar var hans vægtigste Argument i Forhandlingerne med Kejseren og Kristian II's Svigersøn, Pfalzgrev Frederik, dette, at Danmark var et frit Valgrige og ikke et Arverige; dette Argument var selve Grundlaget for hans Eksistens som Danmarks Konge. At han under Herredagen i København 1536 skulde have tænkt paa at faa Danmark gjort til Arverige paa samme Tid, som han i sin ikke mindre

betydningsfulde Udenrigspolitik ustandselig understregede, at det var et Valgrige, vilde være en ganske urimelig Formodning, især hvis den kun byggede paa Propositionens Ord: »uden hvis af eders Gunst og Vilje maa blive tilladet«, en Vending, der sandsynligst kun er brugt for at udtrykke den helt usandsynlige Mulighed!

Endelig er der det Faktum, at Kristian III havde bragt en af sine Brødre i Forslag som Tronfølger. I Følge Valgbrevet (og Krag) var dette sket først, hvorefter Kristian III's Søn Hertug Frederik var blevet foreslaaet fra Rigsraadets Side og valgt. Hos Arup er dette blevet til, at Kongen »endnu skal have stillet det frit for rigsdagen¹ at vælge en af hans brødre, maaske i et øjeblik, da det syntes, somom forhandlingerne skulde strande paa Kongens bestemte vilje om at faa sin efterfølger valgt, hvilket rigsraadet sikkert kun nødigt er gaaet med til«.

Krag, der efter min Opfattelse har kendt den kongelige Proposition, nævner udtrykkelig Hertug Hans som den Broder, Kongen havde foreslaaet ved Tronfølgerspørgsmaalets Behandling. Skulde Kongen bringe en anden end sin Søn i Forslag, maatte det ogsaa være det rimeligste, at han pegede netop paa denne hans ældste Halvbroder, Frederik I's ældste Søn i hans 2. Ægteskab med Sôphie af Pommern, født i 1521². Han havde tilbragt sine første Barneaar i Slesvig, havde fra 1526 faaet Pommeraneren Peter Svave til Opdrager og Lærer; men da denne blev stærkt benyttet til diplomatiske Hverv, fik han som Medhjælper den tyske Magister Hermann Bonn; baade Peter Svave og Hermann Bonn var Lutheranere. Allerede inden

¹) Dette maa være en Lapsus for »rigsraadet«, da det dog er dette sidste, som har udstedt Valgbrevet.

²) Se Biografien af Hertug Hans i Dansk biografisk Leksikon IX, p. 80—83, skrevet af Arkivar Caroline Emilie Andersen, som samtidig med en Udgivelse af Hansborgregistranterne har en grundlæggende Biografi af Hertug Hans under Udarbejdelse; dette Værk maa imødeses med største Interesse af enhver, der beskæftiger sig med Danmarks politiske Historie i det 16. Aarhundrede.

1529 havde det danske Rigsraad, som over for Frederik I havde forpligtet sig til at vælge en af hans Sønner til hans Efterfølger, opfordret Kongen til at sende Hertug Hans til Kongeriget, da det katolske Flertal i Rigsraadet ikke ønskede at vælge Frederik I's ældste Søn, den lutherske Hertug Kristian (III) til Tronfølger. Først i 1531 efterkom Frederik I denne Opfordring; Hertug Hans kom til København, og i 1532 fik han den katolske Rigsraad Oluf Nielsen Rosenkrantz til Hofmester og Nyborg anvist til Opholdssted. Det var utvivlsomt Frederik I's Hensigt at faa en Tronfølger valgt til Danmark og Norge paa en almindelig Herredag, der skulde holdes i Nyborg den 8. Juni 1533. Imidlertid døde Frederik I paa Gottorp i April 1533; de østdanske Rigsraader samledes i København, og efter sin afdøde Faders Befaling bad Hertug Hans dem i en Skrivelse varetage hans Tarv; Raaderne søgte da at udvirke, at Hans kunde være til Stede ved Hyldingen i Hertugdømmerne; dette skete dog ikke; men Hertug Kristian optraadte loyalt mod sine yngre Halvbrødre: Landdagen i Kiel hyldede alle Frederik I's fire Sønner, og Hertug Kristian stillede det danske Rigsraad frit for at vælge Hertug Hans til dansk Konge. Imidlertid blev Kongevalget udsat paa Herredagen i København og med Grevefejdens Udbrud mistede Hertug Hans Udsigten til at bestige Danmark-Norges Trone. Under Krigsbegivenhederne lykkedes det de protestantiske Rigsraader at faa Hertug Kristian valgt til Konge; Hertug Hans maatte flygte til Hertugdømmerne.

Hertug Hans havde saaledes før Grevefejden været den designerede Tronfølger i Danmark og Norge, uden at dog et egentligt Valg var kommet i Stand. Kristian III ønskede altid at undgaa Skin af at ville gaa sine Brødres Rettigheder for nær. Hvem kunde han da bringe i Forslag som Tronfølger andre end netop Hertug Hans? En ganske anden Sag er det, at det naturligvis ikke har været ham uvelkomment, at Valget alligevel faldt paa hans egen Søn og

ikke paa Hertug Hans, der havde været det katolske Partis Kandidat til Tronen. Ved sit eget Forslag havde han sørget for at have sine Papirer i Orden, saa man ikke kunde sige ham noget paa; den realpolitiske Situation havde været en saadan, at Kongens, Sejrherrens Søn havde været den eneste, der i Virkeligheden kunde komme i Betragtning.

Hertug Hans var slet ikke i Danmark, ejheller i Hertugdømmerne, da Tronfølgervalget fandt Sted. Han var fulgt med til København ved dennes Overgivelse; men kort efter blev han sendt udenlands. I et Postscriptum, der efter indre Kriterier maa høre til Johan Peins Rapport af 12. August 1536, skriver Admiralen til Hertug Albrecht af Preussen: »So balt ich immer kan, wil ich mit dem ersten mit den andern 3 schiffen, wil Got, mit hertzog Hanssen nach folgen«¹. Den 31. August kunde Hertug Albrecht meddele Kristian III, at Hertug Hans var ankommet til Preussen i god Behold². Hos sin Søster og Svoger opholdt Hertug Hans sig nu lige til sidst paa Aaret 1542 for sin videre Uddannelses Skyld.

10. *Bispernes Skæbne. De fangne verdslige Rigsraader.*

I en af Aarbøgerne, Krøniken fra Valdemar Atterdag til Kristian III's Død, berettes, at Kristian III's Fængsling af Bisperne og Sækularisering af Kirkegodset skulde have vakt Martin Luthers skarpeste Misbilligelse, oven i Købet udtalt fra Prædikestolen i Wittenberg³. Dette stemmer ikke særlig godt overens med, hvad Krag kan fortælle om Luthers Stilling til Kongens Foranstaltninger⁴:

»At vero Rex qv̄i ecclesiasticorum bonorum, qv̄æ fisco vindicabantur, possessionem cer-

»Men hvad de geistlige God-sers Annammelse under Kronen og Bispernes Fængsel var

¹) Königsbergafskrifter, p. 2887 flg.

²) Brev af 21/8 1536 i T. K. U. A.: Preusen A I 1.

³) se foran Side 452.

⁴) Nicolai Cragii Annales, p. 156. — Krag og Stephanus I, p. 160.

neret, prius Lutheri consilium de iis & antistitibus captis sciscitatus fuerat. Cujus ea sententia: »captivitatem antistitum, utpote a persecutione verbi Dei non cessantium, & rempublicam pariter perturbantium, defendi quidem posse, ac se velle hoc factum excusare ac propugnare, quam posset validissime. Veruntamen ex bonis ecclesiasticis in publicum addictis tantum pro ministerio reservandum, ut docentes habeant, quo mediocriter sustentari queant: alioquin metuendum, iis dissipatis, unde suppetat quo docentes alantur. Qvod quidem Lutherus ajebat a se moneri forte non necesse, præsertim Regem tantum, qui absque eo officium sit factururus: sed aliorum exemplo excitari, quibus nisi restitissent pii Principes, in iis partibus omnia ad se rapuisent: Qvales si aliqui in Dania a Satana exsuscitentur, Regi optare a Deo, ut ecclesiarum necessitatem recte meditetur, id est, verbi Dei, unde qui jam sunt, & futuri erunt, æternam salutem discant, & damnationem sempiternam evitent: Nam in verbo omnia sita esse.«

angaaende, da havde Kongen forhen forespurgt sig derom hos Dr. Luther, hvorpaa han havde givet saadant Svar: »At hvad Bispernes Fængsel var angaaende, da kunde den Sag gjerne forsvares, siden de uophørlig forfulgte Guds Ord, og tillige bragte Riget i Oprør, og han vilde selv paa det heftigste forfegte og undskylde denne Sag. Men af de inddragne geistlige Godser, burde dog saa meget holdes Præsteskkabet til gode, som Lærerne kunde have nødtørfdig Underholding af; thi dersom det Lærerne skulde leve af, blev adspredt, kunde det see farligt ud. Dog behøvedes det vel ikke at erindre saa gudfrygtig en Regent om sligt, der nok dette unanseet gjorde, hvad han burde: men de Exempler han i Tydskland havde seet paa en Deel, der vilde trukket alle Ting til sig, dersom ikke gudelige og retsindige Regentere havde sat sig derimod, opmuntrede ham til at give Kongen saadan sin Betænkning: og hvis Satan skulde opvække saadanne Mennesker i Dannemark, da vilde han ønske Kongen Naade af Gud til ret at betragte Mee-nighedernes eller Guds Ords Tarv: thi det var Ordet, hvorved baade de nu levende og alle efterkommende skulde undervises til at erlange ævig Salighed, og undgaae ævig Fordømmelse, og alle Ting kom an paa Ordet.«

Det Brev fra Martin Luther, som har været Krag's Kilde til denne hans Viden om Reformatorens Stilling til Fængslingerne og Sækularisationen, eksisterer den Dag i Dag¹. Det fremgaar deraf, at Kristian III har sendt Luther en Fremstilling af det skete, og den 2. December 1536 svarede han i Vendinger, som i Krag's Gengivelse i det Hele er rigtig².

Hvad Krag kan meddele om de fangne Bispers Skæbne efter Herredagen, er allerede gengivet³. Hvitfeldt fortæller mere detailleret om hver enkelt's Skæbne⁴:

»Oc effter at Bisperne haffde siddet en tidlang / som før er sagt / huor aff de 4. vaare consacerit oc viede / som vaare / Juer / Styge / Jørgen oc Offve / de andre tre vaare ickun electi oc udvalde / lod Kong. Majest. dennem foreholde / at om de vilde forskriffve oc reversere dennem / icke nogen tumult / Oprør eller ueenighed at ville anrette her i Rigit / men stille leffve udi deris Huus / oc icke heller tracte effter at komme udi deris forrige Stat igien / under Liff / Ære oc Godsis fortabelse / eller at imodstaa den reformerede Religion, oc den Christelige Ordinantz / som hand om Religionen lod giøre oc beskicke / men være hans Majest. oc Rigit Hulde / Tro oc Lydig / da vilde hans M. dennem løs lade / oc at de maatte besidde deris rette Arffvegods / oc det ubehindrit nyde oc beholde / dog intet at skulle mue befatte dennem med Stictens Gods / huilcke Vilkor de gierne vedtogte allesammen / oc paa deris Genbreff ere de strax løs komne / undertagendis Bisp Jacob Rønnow / hand vaar stif oc traatzig / oc vilde icke udgiffve nogen Forskriffving / meste-

¹) Brev af 2/12 1536 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, udgivet i Facsimile med Transskription af Bjørn Kornerup i Fra Rigsarkivets Samlinger I: Reformationen i Danmark, Nr. 15.

²) Luther skriver i Begyndelsen af Brevet: ». . . Ich hab E K M schriff fast gerne vernomen, vnd mir wolgefallen, das E K M die bisschoue (so doch nicht konnen auffhoren, Gotts wort zu verfolgen vnd weltlich regiment zu ver wirren) ausgerottet haben, wil auch solchs, wo ich kan, zum besten helffen deuten vnd verantworten«. — Man maa egentlig forbavses over, hvor nøje den danske Ud-gave af Krag's Referat stemmer med Luthers originale Brev, naar man betænker, at den er blevet til med Krag's latinske Oversættelse som Mellemed.

³) se foran Side 465.

⁴) Hvitfeldt II, p. 1493 flg.

deelen bleffve dog huer aff Bisperne forsørgede med it Herre Kloster / at leffve aff / deris Liffs tid qvit oc frj / oc myste den anden deris Stictis Rente. Jørgen Frjs bleff forsørgit med Vreløff Kloster / oc Sibber Kloster / Knud Gyldenstiern blef forsørgit med Vorgaard / Styge Krumpen med Børlum Kloster / oc Bisp Ove Bilde blef forlænt med Skow Closter som nu kaldis Herlufsholm / qvit oc frj deris Lifs tid. K. M. holt serdeelis megit af denne Bisp / for hans tro tieniste / fromhed oc oprictighed skyld oc gjorde hannem endda den ære / Aar 1555. der hand bleff begraffven udi Antvorskow ihuor ilde hans Mayst. end vaar til pass udi sit Been / at hans Mayst. lod hente en Stol / oc sette sig paa ved Kirkedørren / oc der de komme med Ligit / opstod hand oc fulde hannem til sit Leyersted. Samme Bisp meente Kongen ocsaa trolige / oc udi Leyren for Kiøbenhaffn, sende hand Kongen alt sit Tafel Sølff / oc huad hand meere haffde aff Sølffgeschir / at fornøye Krigsfolckit med. Hannem oc Her Mogens Gøe haffde Kong Christian tilbetroit at være Statholdere udi Nørre Judland / den stund Beleyringen vaar for Lybke / oc de laae mesten udi Aarhus / hans oc Rigens Nødtørfft at bestille / for Leyren ructe offver til Fyn oc Sieland / saa laa oc samme Bisp udi Regieringen i Roskilde / den tid Beleyringen vaar for Kiøbenhaffn / som før er sagt.«

Den af Bisperne, som først slap fri af Fangenskabet, var den gamle Ribebisp Iver Munk. Allerede Dagen efter, at Herredagen ved Recessen af 30. Oktober 1536 havde godkendt den nye Ordning i Danmark, blev der sluttet Forlig mellem Kongen og Iver Munk, som sad som Fange paa Vordingborg Slot, men som den 31. Oktober havde staaet i København for Kansler Johan Friis, Kongens Sekretærer Henrik Holck og Axel Urne »og med oprakte Fingre svoret og bedt sig saa Gud til Hjælp og hans hellige Ord«, at han vilde være Kristian III huld og tro, og at han aldrig vilde »arge, anke eller tale derpaa enten med Ord eller Gerninger, hemmeligt eller aabenbart, skriftligt eller mundtligt, gennem sig selv eller andre, fordi Kg. Maj. nu haver ladet gribe og anholde hannem fængslig«. Det synes, som om Johan Friis, Henrik Holck og Axel Urne er gaaet i Borgen for ham hos Kongen¹. Den 18. Marts 1537 blev

¹) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 24 flg.

Iver Munk derpaa forlenet med Ribe Bispegaard uden Afgift for hans Livstid¹. Han døde i Februar 1539².

Den næste, der slap fri, var den anden Ribebisp, Iver Munks Brodersøn Oluf Munk. Den 7. Maj 1537 kom det til en Ordning mellem ham og Kong Kristian; Oluf Munk erklærede ved et aabent Brev — udstedt i Viborg, hvor han aabenbart da sad fængslet — at han samtykkede i, hvad der var vedtaget paa Herredagen, at han vilde være Kongen og hans Arvinger huld og tro og afværge eller i det mindste aabenbare for Kongen og Rigsraadet alle Anslag mod Kongen og den nye Ordning, og at han aldrig vilde arge, anke eller handle imod Kongen, fordi han havde afsat ham fra Bispedømmet. Han lovede, at han inden Aar og Dag efter at være løst »af denne Forhindring, som jeg nu udi er«, vilde indgaa et kristeligt Ægteskab. Han maatte stille otte andre Adelsmænds Underskrift som Borgen for, at han vilde overholde dette sit Forpligtelsesbrev; døde en af dem, forpligtede han sig til inden seks Uger at skaffe en anden til Erstatning³. Efter at være kommet fri ægtede han Drude Rantzau, en Broderdatter af Johan Rantzau; endnu samme Aar, den 29. August, blev han forlenet med Tvis Kloster med Tilliggende⁴. Han døde først den 24. November 1569⁵.

Kort efter blev Ove Bille sat paa fri Fod. Der foreligger i en Del Breve nogle Udtalelser om, hvorledes hans Fængselskab formede sig. Den 30. November 1536 gentog Kongen sin Opfordring til Eske Bille til ikke at fæste Lid til Rygter om Bispernes Fængsling: »Kære Eske! Dersom Eder og kommer noget Rygte for om disse Bisper her udi

¹) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 37 flg.

²) se iøvrigt J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon XVI, p. 208—11.

³) Brev af 7/5 1537 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Bjørn Kornerup: Reformationen i Danmark, Nr. 12.

⁴) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 50.

⁵) se iøvrigt Astrid Friis' Biografi i Dansk biografisk Leksikon XVI, p. 226 flg.

Riget, da lader Eder det intet bekymre, thi hvis som gjort er, det er sket menige Adelen og Riget til Bedste, som I selv udi Fremtiden skal have at formærke, og hvis herom gjort er, det er sket med alt Danmarks Riges Raads, Adels, Købstadsmænd og menige Almues Vilje, Ja og Samtykke. Vi vil dog skikke Os saa imod Eders Broder, Hr. Ove Bille, saa han Os ikke skal have at beskyldes¹.

»Danmarks Riges Marsk« Knud Pedersen Gyldenstjerne skrev den 2. December 1536 til Aarhusbispens Broder: »Kære Eske! Maa du vide, at din Broder, Hr. Ove Bille, han er paa Dragsholm og gaar der ledig og løs ind og ud paa Slottet tit og ofte, som hannem lyster, og handles der imellem Kg. Maj. og hannem, saa jeg haabes med Guds Hjælp, at hans Sag bliver snart fordragen, desligest ogsaa nogle flere af de gode Herrer, hans Medbrødre«². Eske Billes Foged paa Valden Niels Berildsen kunde Juleaften 1536 skrive til sin Herre: »Item er det beskrevet og beseglet af menige Danmarks Raad, at her skal ingen Bisper være udi Danmark, og er Eders kære Broder endnu paa Dragsholm, og sidder endnu de andre Bisper hver udi sin Sted, som de sad. . . . Item alle de gode Mænd og fattige Karle, som tjente de gode Herrer Bisper her udi Danmark, de have ikke søgt Kgl. Maj. Tjeneste, men drager sin Kaas ud af Landet eller ad Sverige. Hvad der vil fødes af, ved man ikke etc.«³.

Mogens Bille, en anden Broder til Aarhusbispen, skrev den 22. Januar 1537 til Eske Bille, at Bispen »er karsk og helbredet, Gud des Lov have, og har Kgl. Maj., vor kæreste naadige Herre, sendt min Broder Bispen til Nyborg dér at fortøve, til Hans Naades Højmægtighed kommer af Lante Holsten, og er Hans Naades Højmægtighed formodet hid

¹) Brev af ³⁰/₁₁ 1536 i Esge Billes Privatarxiv, Rigsarkivet, trykt i Rordams Monumenta 1. R. I, p. 249 flg.

²) Brev af ²/₁₂ 1536 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rordams Monumenta 1. R. I, p. 250.

³) Brev af ²⁴/₁₂ 1536 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rordams Monumenta 1. R. I, p. 252.

i Landet igen med det allerførste, og da haabes mig med den almægtigste Guds Hjælp, at min Broder kommer i hans Stift og Frihed udigen, som Hans Naade tilforn været haver, og lader vor kæreste naadige Herre holde min Broder ærlig og vel, saa hans Naade ingen Brøst haver for nogen Del, der Hans Naade begærer, og maa Hans Naade gaa paa Slottet og være, hvor Hans Naade selv lyster, saa Hans Naade det ikke formenes i nogen Maade«¹.

Eske Bille havde bedt Johan Friis tage sig af Bispens Sag hos Kongen, og den 27. Januar 1537 svarede Kansleren: »Kgl. Maj. haver saa sagt, at Hans Naade vil saa bevise sig imod din Broder, at hverken han eller nogen af hans Venner skulde have noget at beskyldte ham, og var jeg hos din Broder i Gaar og talte med hannem; da er han veltilpas og skader aldeles intet, og skal du fuldkommligen forlade dig til, at hvis jeg udi nogen Maade kan enten være dig eller din Broder til Vilje og Tjeneste, skal I altid finde mig velvillig til«². Eske Bille nøjedes ikke med at intervenere gennem Kansleren; han sendte sin Foged Niels Berildsen til Kongen med et Brev om Broderens Sag; den 18. Februar 1537 rapporterede Fogeden til sin Herre: »Item det Brev, som jeg antvordede Hans Naade, lod Hans Naade Melchior Rantzau læse for sig, og stod deri (udi hans retfærdige Sag). Svarede Kongen ikke et Ord dertil, og sidder Eders kære Broder endnu paa Nyborg Slot i Fyn. . . de Bisper sidder endnu haardt, som de sad; men Eders kære Broder gaar paa Slottet, hvor han vil, og haver sin egen Kok og en Dreng og en Kapellan, og er endnu Hans Naades Gaarde uplustrede (ikke konfiskerede) i alle Maader; men de andre Bispers ere allesammen plustrede«³.

1) Brev af 22/1 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 732 flg.

2) Brev af 27/1 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 254.

3) Brev af 18/2 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 734—36.

Eske Bille havde ogsaa bedt Oluf Rosenkrantz virke for Bispens Sag, og han svarede den 18. Marts 1537, at han allerede havde gjort, hvad han kunde, og fortsat vilde hjælpe, som var Bispen hans egen Broder; »maa du vide, at han er ærlig og vel holden og maa gaa ud og ind, naar han vil, og har hans Kansler og Kok hos sig, og maa du vide, at Hans Naades Bispegaard og Gaarde haver hans Folk og Embedsmænd endnu inde, og alle Hans Naades Svende rider endnu i Fodring, som de plejer at gøre, og haver Kgl. Maj. ladet give dennem Klæder og Penge, og kan du ikke tro det, at hver Tid, at hans Tale kommer for Kgl. Maj., da kan du aldrig tro det, hvor meget Ære og godt han taler hannem paa«¹. Hans Udtalelser stemmer dog ikke helt med, hvad Niels Berildsen den 24. Maj 1537 mener at kunne fortælle sin Herre: »Men haver jeg spurgt for vist, at Peder Ebbesen [Galt] haver Aarhus Biskopsgaard, Silkeborg og Aakjær, og kan jeg ikke andet spørge, end at Eders kære Broder, Biskop Ove Bille, er endnu paa Nyborg Slot«².

Endelig den 1. Juni 1537 kom Ove Bille og Kristian III til en Forstaaelse. Paa denne Dag udstedte Ove Bille paa Nyborg Slot et Forpligtelsesbrev af samme Indhold som det, Oluf Munk havde udstedt; otte Adelsmænd gik i Borgen for ham, deriblandt Eske Bille, Kansler Johan Friis, Rigshofmester Mogens Gøje og Knud Pedersen Gyldenstjerne³. Den 19. Juni kunde Geble Pedersen, der snart efter blev Superintendent i Bergen, fra København meddele Sofie Krummedige, Eske Billes Hustru: »Her Eskes kære Broder, værdige Fader i Gud Biskop Ove Bille er vel tilens kommen med vor kære Herre og haver faaet Skov-

¹) Brev af $\frac{18}{3}$ 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 255.

²) Brev af $\frac{24}{5}$ 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 738.

³) Brev af $\frac{1}{6}$ 1537 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispenses Afsættelse, trykt i Danske Magazin 2. R. I, p. 237—39.

kloster og Saltø i Forlening, Gud des Lov have! Den evige Gud give, det maatte komme i Rolighed med de andre¹. Ove Bille fik ganske rigtig Skovkloster som Len; den 3. December 1540 fik han Livsbrev derpaa kvit og frit². Han blev behandlet med stor Veneration til sin Død den 10. April 1555³.

Et Par Maaneder efter Ove Bille slap ogsaa Ærkebispens Torbern Bille fri af Fangenskabet; han havde til sidst siddet paa Nykøbing Slot paa Falster, siden det var her, han den 12. August 1537 — samme Dag som Kristian III og hans Dronning blev kronet i København af Johan Bugenhagen — udstedte et Forpligtelsesbrev af samme Indhold som de andre Bispers; otte Adelsmænd, deriblandt Eske Bille og den tidligere Rigsmarsk Tyge Krabbe, gik i Borgen for ham⁴. Den 21. Oktober samme Aar fik han Livsbrev paa Bosjö Kloster⁵ og tilbragte sine sidste Leveaar »i den Ubemærkethed, der vel passede bedst til hans Evner og Karakter«. Han døde den 26. December 1552⁶.

En Ugestid efter Torbern Bille udstedte den fynske Biskop Knud Henriksen Gyldenstjerne i København en lignende Revers som de andre, den 19. August 1537; ogsaa han maatte have otte Adelsmænd til at gaa i Borgen for sig, deriblandt Tyge Krabbe og Mogens Gyldenstjerne⁷.

1) Brev af 19/6 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 256.

2) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 154, og Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 739 flg., sidstnævnte Sted med fejlagtigt formodet Datering 1537.

3) se iøvrigt J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon III, p. 45—49.

4) Brev af 12/8 1537 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispens Afsættelse, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 224—27.

5) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 57.

6) se iøvrigt J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon III, 67—69.

7) Brev af 19/8 1537 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispens Afsættelse, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 227—31. — I A. Heises Biografi

Han levede Resten af sit Liv som verdslig Stormand og døde 8. December 1568¹.

Viborgbispen Jørgen Friis sad i længere Tid i Forvaring forskellige Steder, først paa Hald. Ikke førend den 9. August 1538 kom Turen til ham til at udstede et Forpligtelsesbrev i Lighed med de andres; det er dateret Eskjær, hvor han aabenbart sidst har siddet fængslet; han maatte have syv Adelsmænd til at gaa i Borgen for sig². Den 13. Marts 1540 fik han Vrejlev Kloster i Forlening for Livstid³, og han døde i 1547⁴.

Stygge Krumpen, Børglumbispen, var blevet sat i Forvaring paa Sønderborg Slot, hvor jo ogsaa Kristian II var Statsfange; han kom til at sidde i Fængsel i flere Aar, formodentlig fordi han af Kristian III blev betragtet som en af de argeste Modstandere af den nye Ordning i Danmark. Først den 24. Juni 1542 udstedte han det Forpligtelsesbrev, der skulde betyde Løsladelsen for ham; Brevet er udstedt i Odense, hvor han aabenbart har haft et Møde med Kongen, som netop var i Odense ved den Tid; Stygge Krumpen maatte have ikke mindre end elleve Adelsmænd til at gaa i Borgen for sig, deriblandt Kansler Johan Friis⁵. Den 10. Marts 1543 fik han Asmild Kloster i Forlening for Livstid⁶, og den 21. Januar 1551 døde han her⁷.

i Dansk biografisk Lexikon VI, p. 382, angives Datoen for Reversen urigtigt til 4. September 1537, en Fejl, der gaar igen i Povl Bagges Biografi i Dansk biografisk Leksikon VIII, p. 496.

¹) se iøvrigt Povl Bagges Biografi i Dansk biografisk Leksikon VIII, p. 493—96.

²) Brev af $\frac{9}{8}$ 1538 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 233—37.

³) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 122.

⁴) se iøvrigt J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon VII, p. 426—28.

⁵) Brev af $\frac{24}{6}$ 1542 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 237—41; jvfr. Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 234—39.

⁶) Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 266.

⁷) se iøvrigt J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon XIII, 398—400.

Værst var den Skæbne, der ramte Roskildebispen Joakim Rønnow. Kongen havde jo straks efter Fængslingerne direkte udtalt, at ham havde han i Sinde aldrig nogen-sinde at slippe løs igen¹, og saaledes gik det ogsaa, skønt Joakim Rønnow havde mægtige Fortalere.

Selve den svenske Konge Gustaf I Vasa sendte den 24. September 1536, altsaa forholdsvis kort Tid efter Arrestationerne, Kristian III et Brev om Joakim Rønnow. Han havde hørt, at Bispen skulde være kommet i Ugunst hos den danske Konge, uden at han dog kendte Aarsagerne dertil. Bispens Slægt og Venner havde henvendt sig til Gustaf Vasa for at faa ham til at intervenere, da han selv var i Slægt med Bispen²; han bad derfor Kristian III paa hans Forbøn ikke holde Joakim Rønnow i noget haardt Fængsel, men i Stedet vende sin Gunst og sit Ven-skab til ham igen, hvis han da ikke — hvad den svenske Konge ikke haabede — havde gjort sig skyldig i altfor stor en Brøde mod Kristian III³.

Den danske Konge synes ikke at have svaret direkte herpaa. Da den svenske Konge i November 1536 havde Gustaf Olsson Stenbock i København til nogle Forhandlinger, paalagde han sin Udsending at føle sig for hos Joakim Rønnows Paarørende, om han kunde fortjene nogen Tak ved at gaa i Forbøn for Bispen; var dette Til-fældet, skulde Gustaf Olsson sørge for Sagen og gøre, hvad han kunde, for at faa Bispen frigivet; i dette Øjemed

¹) se foran Side 502.

²) i Følge H. Knudsen: Joachim Rønnow (1840), p. 189, saa Slægtsforbindelsen saaledes ud:

Kristiern Nilsson Vasa	
Johan Kristiernsson Vasa til Rydboholm	Birgitte gift m. Klaus Rønnow
Erik Johansson Vasa	Marqvard Rønnow
Gustaf I Vasa	Joakim Rønnow

³) Brev af 24/9 1536 i T. K. U. A.: Sverige A I 1, trykt efter en Afskrift i H. Knudsen: Joachim Rønnow, p. 176 flg., under Datoen 26/9 1536 i Gustaf I's Registratur XI, p. 182 flg.

sendtes der ham et Brev, som han skulde overrække den danske Konge, naar Lejlighed gaves¹. Saadan Lejlighed synes ikke at have været givet, og Gustaf Vasas Forbønner frugtede ikke. I Begyndelsen af August 1537 mindede han Kristian III om, at han intet Svar havde faaet paa sin Anmodning, og han benyttede Lejligheden til atter at bede Kristian III løslade Joakim Rønnow, idet han stillede Slægtens og Vennernes Løfter og Forpligtelser i Udsigt som Garanti for, at Bispen hverken hemmeligt eller aabenlyst vilde arbejde mod Kongen, naar han kom fri². Heller ikke dette Brev hjalp Joakim Rønnow ud af Fængslet.

I Februar 1539 svarede Gustaf Vasa Bispens Søster Anne Rønnow, der havde paakaldt hans Hjælp, at han havde gjort, hvad han kunde, hos Kristian III for at faa hendes Broder løsladt, og at han ved første Lejlighed vilde prøve igen³. Senere paa Aaret bad hun Gustaf Vasa udvirke, at hendes Broder kom fri, saa han kunde komme i Rette med dem, som havde sat ham i Fængsel; men den svenske Konge svarede i September, at den eneste Mulighed for et godt Resultat laa i, at han ved Lejlighed, naar han fik en personlig Sammenkomst med Kristian III, kunde tale Bispens Sag⁴.

Der kom intet ud af den svenske Konges Forbønner; Joakim Rønnow blev ved at være Kristian III's Fange. Hvitfeldt kan forøvrigt berette om en mindre dansk-svensk Kontrovers i Oktober 1539 i Anledning af Bispefængslingerne tre Aar før. Blandt nogle svenske Klagepunkter over Danskerne anførte Gustaf Vasa:

»Item / haffver Melchior Rantzow udsprengd under Borgere / Bønder / Adelen / oc giort det Landkundigt / at den tiid Kongen

¹) Instruks af 9/11 1536 i Gustaf I's Registratur XI, p. 207.

²) Brev af 3/8 1537 i T. K. U. A.: Sverige A I 1, trykt efter en Afskrift i H. Knudsen: Joachim Rønnow, p. 177 flg.

³) Brev af 12/2 1539 i Gustaf I's Registratur XII, p. 158.

⁴) Brev af 22/9 1539 i Gustaf I's Registratur XII, p. 235 flg.

aff Danmarck vaar udi Sverige¹ / fick hand der det Raad / at fengse alle Bisperne / huilckit Kongen veed bedre².

Herpaa svarede man fra dansk Side:

»Hans Majest. er intet bevist / om de Ord / som Melchior Rantzow skal hafve udsprede / om Bispennis Fengsel / hand er død / haffde hand leffvit / da haffde hand vist sig at forantvorde³.

Anders Sørensen Vedel har blandt Kansler Johan Friis' Erindringer, som han har optegnet, et enkelt Notat, der viser, at Joakim Rønnows Sag har været paa Tale ved en personlig Sammenkomst mellem den danske og den svenske Konge, formodentlig i September 1541, da de mødtes ved Afslutningen af Brømsebrotraktaten⁴. Johan Friis havde da forhindret Kristian III i at udtale sig til Gustaf Vasa om Aarsagerne til Bispens Fængsling, og han var derved blevet lagt for Had; den svenske Konge havde rettet en direkte Appel til Johan Friis om at tage sig af Sagen⁵.

Imidlertid var Joakim Rønnow blevet flyttet fra Fængsel til Fængsel. Oprindeligt havde han siddet et Døgn eller to i Blaataarn paa Københavns Slot og var derfra ført til Krogen Slot⁶. Senere blev han overflyttet til Dragsholm, hvorom et endnu bevaret Register vidner⁷. Hvor-

1) Kristian III's Stockholmsrejse i Sommeren 1535.

2) Hvitfeldt II, p. 1507.

3) Hvitfeldt II, p. 1508.

4) se Laursen: Danmark-Norges Traktater I, p. 347.

5) H. F. Rørdam: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen, p. 145, hvor det under Overskriften »Causæ odij« hedder: »1. Quod aliquando retraxit Christianum 3 a colloquio Gustavi, qui petiit dimissionem Episcopi Rønnow: cum Rex causas carceris volebat recitare: id noluit Cancellarius, quia alter Regi fuit sanguine iunctus. Cancellaren haffde holt ordet tilforn. Tum Gustaus Cancellarium rogabat: i kunde vel hielpe til gode, om i vil, kiære giorer det«.

6) se foran Side 485.

7) Optegnelse paa, hvad Joakim Rønnow fik, da han skulde til Drags-

længe han sad her, vides ikke; men paa et eller andet Tidspunkt blev han som særlig farlig Statsfange ført til Visborg Slot paa Gotland. Her sad han i alt Fald fængslet i 1541, da han fra dette Sted skrev to Breve til Mogens Gyldenstjerne, der viser, at Forhandlinger om et Forlig mellem Konge og Bisp var i Gang¹. Saavel Brevet til Johan Rantzau fra August 1536 som disse to Breve fra 1541 mod-siger den hos Hvitfeldt udtrykte Mening om Bispens Holdning; der synes fra Fangenskabets første Dage ikke fra hans Side at være ydet »stiv« og »trodsig« Modstand mod at afgive en Forsikring til Kongen; det var denne, der ikke har ønsket at se Bispen løsladt, selv efter Aars Forløb.

Der kom ikke noget ud af det denne Gang. Joakim Rønnow sad stadig som Kongens Fange paa Visborg til 1544. Da saa det ud til, at det skulde komme til en Befrielse af Fængslet ogsaa for ham; han blev ført til Københavns Slot, men døde her den 1. Maj 1544, inden Forliget med Kongen kom i Stand. En Søstersøn, der siden paastod, at han var blevet forgivet i Fængslet, blev i 1549 dømt æreløs og til livsvarigt Fængsel².

Hertug Albrecht af Preussen havde faaet tilstillet Kristian III's Anklagepunkter mod Bisperne, antagelig i samme Form som den, hvori de var tilstillet Gustaf Vasa³, d. v. s. som en delvis Udskrift af den kgl. Proposition paa Herredagen. Egentlig havde Hertugen tilraadet Kongen at lade et saadant Forsvarsskrift for hans Handlemaade trykke; men efter at han havde modtaget Skriftet

holm, i Reg. 108 A: Udaterede Regnskabsbilag m. m., overvejende fra Frederik I's og Christian III's Tid (Rigsarkivet), trykt i H. Knudsen: Joachim Rønnow, p. 175 flg.

¹) Breve af 15/7 og 7/10 1541 i Danske Kancelli: Indlæg til Reg. og henlagte Sager, trykt i E. Marquard: Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre I, p. 65 flg. og 71 flg.

²) se J. Oskar Andersens Biografi i Dansk biografisk Leksikon XX, p. 416—22.

³) se Side 512 flg.

fra Kongen, blev han meget betænkelig. I Begyndelsen af 1537 sendte han en Gesandt til Danmark — Claus von Gadendorff —, og i den meget omfangsrige Instruks for dennes Sendefærd kommer Hertugen ogsaa ind paa dette Spørgsmaal. Løst og fast var blandet sammen i Anklagepunkterne, hævdede han, og der manglede Beviser. Hver enkelt Biskops Meriter var opregnet; men hver af dem burde have Straf efter, i hvor høj Grad de havde forbrudt sig, og her var Stillingen jo meget forskellig for de forskellige Bisper. I sin nuværende Form kunde en Offentliggørelse kun gøre Kongen Skade, fandt Hertugen; dette Klageskrift maatte omredigeres: enhver Biskops Skyld maatte nøje godtgøres; alle de paaberaabte skriftlige og mundtlige Vidnesbyrd eller Beviser maatte aftrykkes med i Skriftet. Kongen maatte endelig ikke overile sig; Sagen maatte nøje overvejes; derfor burde Kongen i Forvejen sende det nye Skrift til Hertugens Gennemsyn, før han lod det gaa i Trykken¹.

Imidlertid havde Kongen sikkert slet ikke til Hensigt at offentliggøre noget Forsvarsskrift nu, da Herredagen var overstaaet og flere af Bisperne ved at komme paa fri Fod, efter at de havde resigneret og affundet sig med den nye Tingenes Tilstand. Derimod ønskede Kristian III i et Brev af 6. Februar 1538 til sin preussiske Svoger, at denne skulde tage Joakim Rønnow og Stygge Krumpen i Forvaring i Preussen, indtil Kongen kunde faa sin Regering, sine Slotte og Fæstninger i en saadan Stand, at han kunde betro disse to farlige Fanger til dem. Dette Forslag satte tydeligt nok Hertug Albrecht i Forlegenhed. I sit Svar den 30. Marts foreholdt han Kongen, at for ham, der paa Grund af sin Fremfærd i Preussen stod i ilde Ry hos Kejseren og de andre katolske Magter, var det en temmelig

¹) Udateret Instruks af Hertug Albrecht for Claus von Gadendorff, Original med Hertugens Segl i T. K. U. A.: Preussen A II 8; jvfr. A. Heise i Historisk Tidsskrift 4. R. VI, p. 262 flg.; hans Citater er i det Hele ikke særlig nøjagtige.

ubehagelig Anmodning at faa. Der vilde rejse sig et Rama-
skrig, hvis han tog andres fangne Bisper i Fængsel; da
Kristian III desuden havde skrevet, at han havde op-
daget adskillige hemmelige Anslag mod sine Efterkom-
mere, sine Riger og Lande for disse Fangers Skyld, vilde
Hertugen dog gøre opmærksom paa, at hvis han tog
Fangerne i Forvaring — hvad han hverken vilde eller
kunde —, vilde der rejse sig den største Forbitrelse hos
alle Bispernes Slægtninge og Venner, naar man nægtede
at slippe dem løs mod tilstrækkelig Borgen og desuden til
Haan og Spot for dem selv og deres Slægt, ja for hele
Nationen, lod dem føre til et fremmed Land, for — som
man vilde sige — at føre dem til Slagtebænken. Et saa-
dant Skridt kunde heller ikke hemmeligholdes; Hertugens
egen Lensherre, den katolske Konge af Polen vilde erfare
det og maaske med Magt tvinge ham til at give dem fri
uden videre, til allerstørste Skade for Kristian III. Saa
maatte Kongen langt hellere selv slippe dem løs mod
stærk Borgen og saaledes, at de var forvist til et bestemt
Sted, hvor de ikke maatte træde i Forbindelse med frem-
mede, eller Kongen maatte paa anden Maade sikre sig
imod dem¹.

Resultatet blev, at Kongen beholdt sine to sidste Fanger
i sin egen Forvaring; men maaske er det ved denne Tid,
at Joakim Rønnow blev sendt til Visborg Slot.

Til Slut blot nogle faa Ord om de Rigsraader, der ved
Fejdens Afslutning havde siddet i Fangenskab i Mecklen-
burg. Om deres Skæbne derefter fortæller Hvitfeldt²:

»Jeg rørde nogit tilforn / huorledis Hertug Albrit oc Greffven
haffde forsendt en heel hob aff den Danske Adel / fangne til
Plave oc Premitzmølle / udi Lante Meckelborg / til at erledige
dennem med / om behoff giordis: Som vaare Her Anders Bilde /
Her Otte Krumpen / Mattis Bøller / Her Johan Vrne / Chri-

¹) Brev af ³⁰/₃ 1538 i T. K. U. A.: Preussen A I 1, jvfr. A. Heise i
Historisk Tidsskrift 4. R. VI, p. 268 flg.

²) Hvitfeldt II, p. 1494.

stoffer Gyldenstiern / Knud Henrickssøn / Niels Lunge / Erick Christofferssøn / Knud Pederssøn. Disse ere effter Kiøbenhaffns Fordrag nu igienkomne / oc bleffve offverleffverit Godske Rantzow Høffvitzmand paa Rendesborg til bestemte dag / huor oc de gode Mænd som Hertug Albrit oc Greffven haffde set til gysel / bleffve erledigit. Oc effterdi de icke tilforn haffde sorit hans Mayst. der de andre aff Adelen sore oc hyldede hannem / en part haffde oc værít Hertug Albrit oc Greffven forvant med Eed: Derfor maatte de i lige maade reversere dennem imod Kongen / at være hannem Hulde oc Tro / oc særdeelis Tacknemmelige for den Velgierning / at hand uden all Rantzons haffde erledigit dennem / oc flyet dennem igien udi deris Fri oc Frelse«.

Krag fortæller, hvorledes Rigsraadet efter Herredagen samarbejdede med Kongen paa de nye Bestemmers Gen-nemførelse, skønt det først efterhaanden blev fuldtalligt¹:

»Hæc Regi agenti, a consiliis semper erat Senatus, suamque auctoritatem accommodabat, sed ad paucos redactus. Nam complures patrum nondum in gratiam redierant, ex quo hostium potiti sunt. Mox tamen qui ab Oldenburgico & Megalopolitano in captivitate abducti fuerant, acceptis Hamburgi publicæ fidei litteris, domum reversi sunt. Qui tum aliorum intercessione, tum supplicii sua deprecatione delictorum veniam impetrant. Ac mox restituti Senatui, quæ patres reliqui de ecclesiasticæ dignitatis abrogatione, & Friderici designatione, aliaque omnia de statu regni in comitiis populo probata, suffragiis suis confirmant. Quorum in pari causa erant Jacobus Hardenbergius, Nicolaus Longus,

»Heri gik Rigets Raad Kongen stedse til Haande, og hialp til ved deres Myndighed, skjønt deres Tal ikke var fuldt, thi mange af dem vare endnu ikke komne i Naade igien efter Freden. Dog komme de, som Hertugen og Greven havde ladet fængsle, strax derefter til Kiøbenhavn igien, da de havde faaet Leyde-Brev fra Kongen udi Hamborg. Disse bleve da baade formedelst andres Forbøn og deres egen underdanigste Afbigt tage til Naade. Og da de kort derefter bleve igien indsatte i Raadet, gave de ogsaa deres Forskrivelse fra sig om den geistlige Myndigheds Afskaffelse, Prinds Friderichs Udnævnelse, og andre Staten angaaende Sager, som det øvrige Raad tillige med Almuen paa Herredagen havde bekræf-

¹) Nicolai Cragii Annales, p. 157. — Krag og Stephanus I, p. 160 flg.

Hilarius Ronnovius, Canutus Sparræus, Matthias Bollius, Ericus Bollius, Canutus Guldensternius: non quidem sponte fide rupta, desertæ reipublicæ rei, sed crimini saltim fuit, quod vitam & fortunas omnes, ad extremum contra hostem perdurantes, reipublicæ non impendissent. In pejore causa erant Ottho Crumpenus, Johannes Billeus & Andreas Billeus; quia & facilius hosti accesserant, & beneficiis acceptis ei se obligarant. Quibus Rex idcirco ad indulgendam veniam se difficiliorem præbuit. Quamvis & illi, nobilium matronarum ac virginum intercessionem, e dignitati pristinæ etiam redditi: Ac universi pariter fidem litteris obligarunt, datis insuper sponsoribus, ne quid unquam contra Regem, rempublicam, atque quæ jam acta comitiis essent, molirentur. Tandemque ita in supremum ordinem aliis restitutis, aliis allectis, Senatus ad justum numerum completus: atque ita regni potestas & autoritas summa Regi ac Senatui confirmata.«

tet. Blant disse vare Jakob Hardenberg, Niels Lunge, Eiler Rønnov, Knud Sparre, Mads Bøller, Erik Bøller, Knud Gyldenstiern, hvis Sag stod paa en og den samme Fod: thi endskiønt de ikke frivillig havde brudt deres Troeskabs-Eed, og forladt Rigets Partie, saa havde de dog ikke holdt ud mod Fienden til det yderste, ved at vove Liv og Gods for Riget. Men Otte Krumpen, Hans Bilde og Anders Bilde havde en slettere Sag: thi de havde ved Skiænk og Gave ladet sig lokke til at tage Fiendens Partie, hvorefter det stod noget længe hen, inden Kongen tog dem til Naade, hvilket omsider skeede ved nogle fornemme Fruers og Jomfruers Forbøn, saa at de bleve igien indsatte i deres forrige Værdighed, men maatte alle give deres Forskrivelse, og tillige stille Borgen for sig, at de ikke herefter skulde foretage noget imod Kongen eller Riget, og det som var bleven afgjort paa den store Herredag. Da nu endelig nogle saaledes bleve indsatte igien i Raadet, og andre nye bleve antagne, blev Tallet fuldt, og saaledes blev den høyeste Magt stadfæstet Kongen og Raadet.«

I Følge Hertug Albrecht af Mecklenburgs og Grev Christoffer af Oldenburgs Kapitulationsbetingelser, som de havde maattet gaa ind paa den 29. Juli 1536 ved Københavns Overgivelse, skulde deres danske adelige Gisler

ikke sættes paa fri Fod, men udleveres til Kristian III. Inden de blev afsendt fra Mecklenburg, blev der den 17. August udstedt et højtideligt Dokument, et Notarialinstrument, hvorved de løstes fra den Troskabsed, de havde aflagt til de to tyske Fyrster¹. Den 30. August udfærdigede Lübeck Lejde for deres Gennemrejse² til Hamburg, hvor de skulde udveksles med nogle tyske Gisler og overleveres til Befalingsmanden paa Segeberg Goske Rantzau. Under Kongens Besøg i Hertugdømmerne før Herredagen blev de fremstillet for ham i Rendsburg; men de fik ikke uden videre Lov til at rejse hjem til Danmark. Inden de blev sluppet fri, skulde de godkende Kongens Foranstaltninger mod Bisperne og hans Planer med Rigets Nyordning; de maatte udstede Forpligtelsesbreve i Lighed med dem, der var udstedt af de hjemmевærende verdslige Rigsraader den 12. August.

Den 28. Oktober 1536 blev der i København udstedt saadanne Forpligtelsesbreve af Niels Lunge, Joakim Hardenberg, Knud Pedersen Gyldenstjerne, Ejler Rønnow, Mathias og Erik Bølle samt Knud Sparre; ingen af dem maatte dog stille Borgen. Derefter genindtraadte de i deres danske Rettigheder og var med til at besegle Recessen af 30. Oktober. Anders Bille og Otto Krumpen naaede først den 2. December til at udstede deres Reverser, Hans Bille ligesaa først den 8. December. Ingen af de hjemvendte fik dog Plads i Rigsraadet med det samme, med Undtagelse af Knud Pedersen Gyldenstjerne³.

¹) Notarialinstrument af 17/8 1536 i Pergamentsamling D. 8: Oldenburg, trykt i C. Paludan-Müller: Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid I, p. 575—78, efter Genparten i Schwerin. — Se iøvrigt om disse Fangers Hjemvenden: C. Paludan Müller: Grevens Feide II, p. 371 flg.

²) C. Paludan-Müller: Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid II, p. 293 flg.

³) Breve af 28/10, 2/12 og 8/12 1536 i Pergamentsamlingen B. 4: Bispernes Afsættelse, trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 211—18. — Der kan formentlig næppe herske nogen Tvivl om, at Krag for dette Punkts Ved-

Mogens Bille skrev den 22. Januar 1537 til Broderen Eske Bille: »Kære Broder! Maa I og vide, at Kgl. Maj., vor kæreste naadige Herre haver givet Hr. Hans Bille og Hr. Anders Bille og flere af vores Venner, som for nogen Tid og Stund haver været udenlands, som Eder vel vitterligt er, Hans Naades Gunst og Venskab igen, og haver de annammet deres Gaarde og Gods igen og den Del, som Gud almægtigste dem forlent haver, Gud des Lov have!«¹

* * *

Med Forsæt har jeg ikke taget op til Drøftelse Spørgsmaalet om, hvilke Motiver Kongen har haft til sit drastiske Skridt mod Bisperne. Det er mig ikke ubekendt, at Professor J. Oskar Andersen i længere Tid har arbejdet med en Afhandling om Kristian III's Opfattelse af sin Stilling og sine Opgaver som luthersk Landsfyrste, og man maa med den Interesse afvente de Resultater, hvortil denne Kender af Reformationstidens Danmark er naaet.

kommende maa have kendt disse Breve, i Original eller Afskrift. Jeg har Side 496 lovet at fremlægge et Eksempel paa, at der i Tyske Kancelli er konciperet Akter, som man normalt skulde forvente ekspederet gennem Danske Kancelli, og jeg skal da her henvise til, at der iblandt »Udaterede Koncepter til kgl. Patenter ca. 1536—1670« i Tyske Kancellis indenlandske Afdeling (før 1670 II a) befinder sig den paa Tysk affattede og paa Tysk gennemrettede Koncept til de paa Dansk udstedte Reverser af 28. Oktober 1536 fra Niels Lunge m. fl., som ovenfor er omtalte. Denne Koncept, der bærer den samtidige Paategning »Wes sich die Denischen gefangenen haben versagen mussenn«, viser, at min Formodning om, at ogsaa andre af de vigtige, nu paa Dansk kendte Akter fra 1536 oprindelig kan være konciperet i Tyske Kancelli, saaledes f. Eks. den kongelige Proposition (se Side 521), ikke er uden en vis Sandsynlighed.

¹) Brev af 22/1 1537 i Ny kgl. Saml. Nr. 1301 e Fol., trykt i Rørdams Monumenta 1. R. I, p. 733.

Om Christopher Mummies Katekismeforklaring.

Af Bjørn Kornerup.

1.

I Katekesens Historie i Danmark indtager den af Præsten i Aasted-Skærum, senere Biskop i Aalborg, *Christopher Mumme* c. 1723 udgivne *Katekismeforklaring* »Underviisnings Spørsmåale« en ret mærkelig Plads. For adskillige Aar siden har *H. F. Rørdam* i dette Tidsskrift givet Bidrag til nærmere Oplysning om denne Forklaringens Historie¹. Foruden Aftryk af den meget lange Titel, af Biskop Frands Thestrups og Forfatterens Fortaler samt det teologiske Fakultets Approbation meddelte Rørdam her tre Breve fra Mumme til Biskop Thestrup, hvoraf daværende Amanuensis ved Bispekontoret i Aalborg, senere Hospitalsforstander *H. P. Barfod* havde tilsendt ham Afskrifter. Disse Breve er interessante til Kundskab især om Katekismeforklaringens Forhistorie, idet de viser, at »Undervisnings-Spørsmåalene« var blevet til ved et nært Samarbejde mellem Biskoppen og Præsten i Aasted, men det vilde unægteligt have været ønskeligt, om Barfod ikke havde indskrænket sig til blot at meddele nogle faa indkomne Breve, men ogsaa systematisk havde gennemgaaet Kopiprotokollen for udgaaende Breve for Aalborg Bispeembede. En Gennemgang i andet Øjemed af denne Kilde for Aarene 1716—29 har nemlig vist, at der herfra lader sig fremdrage flere Bidrag til Oplysning om den omtalte Katekismeforklaring, ligesom ogsaa om den nidkære Bi-

¹) Kirkehist. Saml. 2. R. VI, 841—53.

skop Thestrups store Iver for Katekisationsarbejdet i sit Stift.

Da Christopher Mumme i et Brev af 18. December 1719 havde meddelt Thestrup, at man var i god Gang med Renskrivningen af Manuskriptet, saaledes at Trykningen snart kunde begynde, bad han samtidig Biskoppen om at lade Breve af almindeligt Indhold udgaa over hele Stiftet for at bekendtgøre, at et saadant kateketisk Hjælpe-middel i Løbet af en overskuelig Fremtid vilde se Lyset, saa at de, der ønskede at erhverve det, i Tide kunde melde sig som Subskribenter¹. Biskoppen fulgte villigt denne Henstilling, og allerede den 5. Januar 1720 udsendte han en Cirkulærskrivelse af det foreslaaede Indhold til Stiftets Provster. Af denne Skrivelse er der netop i den nævnte Protokol fundet en officiel Kopi, som kan fortjene at meddeles her, dels fordi Brevet er af Interesse ved de positive Oplysninger, det indeholder, dels fordi det er det første Dokument af almindelig Karakter vedrørende denne Katekismeforklaring, dels endelig fordi det tydeligt nok udgør en Slags »Forstudie« til Biskoppens Anbefaling af Bogen (dateret 25. Marts 1720) til det teologiske Fakultets Godkendelse. Brevets Efterskrift er medtaget, ikke fordi den staar i umiddelbar Forbindelse med Hovedemnet, men fordi den kaster nogle Strejflys over den gejstlige Stands Forsyning med ny Litteratur i Datiden².

Admodum Venerande et Clarissime D^{ne} Præposite, Frater in Christo Honoratissime!

Det, mand saa lang Tid hafver ønsked, at der kunde ind-

¹) K. S. 2. R. VI, 844—6.

²) Kopien er indført i Kopibog for Aalborg Bispeembede 1716—22 Fol. 148 v—149 v (Landsarkivet i Viborg). I Aftrykket er en Del vitterlige Forskrivninger fra den lidet skolede Skrivers Side stiltiende blevet rettet, ligesom ogsaa Tegnsætningen og Brugen af store og smaa Begyndelsesbogstaver er normaliseret efter Nutidens Regler. I Marginen er — delvis med Biskop Thestrups Haand — tilføjet: »Circular om Catecismi Opleggelse af M. Mumme«.

rettis een Maade, hvor effter kunde blifve *Uniformitet* med Underviisningen, som holdis til Ungdommens Forfremmelse i Guds Kundskab, er nu, Gud være Ære, kommen saa vit, at Hr Mag. Christopher Mumme i *Aasted* (som haver paataged sig samme *catechetiske* Spørsmaal at forfærdige effter dend Tale-Maade, som her iblandt Almuen er best fattelig) effter iidelig *Conference* med mig haver nu bragt ded saa vit, at samme renskrivis til Trycken under dende *Titul*: Underviisnings Spørsmaal til at forstaae Ordene og fatte Meeningen i Hierted af *D. Morten Luthers* liden *Catechismus* eendel brugte i *Aalborg Stigt* af sl. høyærværdige Biskoper *Doct. Foss*, *Doct. Borneman*, *Doct. Bircherod*, dog meest samlede og ordentlig indrettede effter nu værende Biskops *Frands Thestrups* Overhørelses Maade i *Visitatzerne* og Andordning at befatte dem i Pennen effter de gjorde Anstalter i Stigted, skriftlige *Correcturer* og Forbedringer og der paa grundede Beslutning til *Uniformitet* ved Underviisning af Degne, Skoleholdere, Huusfædre- og mødre effter Kongens Lov og *D. Luthers* Fortale i *Catechismo*, at Præsternis Arbeid i Lærdommen kand lættis, og Ungdommen, som kommer fra et Sogn til et anded, kand dog paa eens Maade underviis¹.

Men som der til dette at fremme ved Tryken behøvis Forlag², som vel icke er eens Leilighed strax at udlegge, saa vil ieg hermed anmode dem af Brøderne, som vendte, at mange af deris Meenigheder skulle være begierlige effter at tilkiøbe samme *catechetiske* Spørsmaal, at de til denne Omkostning ville *prænumerere* nogle Penge, saa vit dem siunis, hvorimod dem forsickris om denne Fordeel, at i Stæden for Bogen, som skal vel icke kunde tryckis ringere end paa een Snees Arck, kand koste 20 β., saa skal de, som have giordt Forskud, nyde hver *Exemplar* for 14 β.

Dersom *Facultas Theologica* icke vil gjøre for lang Ophold med *Revisionen*, saa vil ieg haabe, at dend kand blifve færdigtryckt inden *St. Hansdag*.

Kunde nogen siunis dendne Underviisning at være for vitløftig, saa erkyndigis, at dend er indretted effter de beskicked 3 *Classer*, og hos hvær Spørsmaal staar tegned N., som er: for dend nederste *Classe*, der finder *Catechismum* indført Ord

¹) Den her angivne Titel afviger fra den trykte Udgaves (jvfr. S. 578), men viser Slægtskab med Christopher Mummets Forslag til Titel (K. S. 2. R. VI, 845—6).

²) Nu forældet Betydning = Forskud, Udlæg.

fra Ord, eller M., som er: for den mellemste, der finder nogen tydeligere Forklaring for dem, som kand bedre fatte, eller Ø., som er: for den øfverste; den hafver de fleeste Spørsmaal og er meest af dend Forklaring, som Læreren kand oplæse af Bogen, til Ordenis Oplysning, saa at hvær Ord i *Catechismo* ved Spørsmaalene forklaris, saa og Huustaflen og *Sentencerne*, som henførís til de Stæder i *Catechismo*, som de oplyse eller bekræfte. Saa ieg vil formode, at dette er indretted baade for de eenfoldige og tungnemmede, der kand icke lære vidre end, hvis der er antegned til første eller anden *Classe*, saa og for dem, der har Lyst til at lære vidre, at de kand veivís til at søge self støre Kundskab ved Bibelens Læsning.

Er og dette meddeeled, saa at viße *Sectioner* afsættis til hver Ugge, hvilcked at kunde saaledis lærís af de unge, jeg i sidste *Visitatz* i Skierum¹ fornam, saa ieg vil forhaabe, hver retsindig Guds Tienner skal finde herudi en beleilig Vej lagt ved Guds medarbeidende Aand og Naade at gjøre god Fremgang i sin Guds Arbeide. Hvorfor ieg og vil haabe, disflere blive villigere til at forhielpe ded, og vilde derfor *Dn. Præpositus* lade dette omgaae til sine Herrids Brødre, at hver, som vil gjøre nogen Forlag, ville her paa tegne, hvor meged, og at de da ved første Leilighed ville sænde Pengene her til *Residentzen* og der paa tage *Amanuensis Quitering*, eller, om Leiligheden falder bedre, sænde ded til Provsten, som vel er saa god og med sig fører til Paaske Landemode, hvis der er indkommed, da ieg vil forhaabe, ded ey længe skal vare, inden de skal faa saa mange *Exemplarier* for bem^{te} Priið, som forskyde Penge. Gud fremme dette Verck til sin Ære og Mee-nigheds Opbyggelse, hand og forleene dem alle med dette Nyaar ny Kræffter og dend hellig Aands Styrcke til deris hellige Forretninger og velsigne dem med Kierister og Børn, som ønskis af

Deris tjenstberedvillige i Herren

F. T.

Aalborg, d. 5 Ianvarij Ao. 1720.

Fra *Secreterer Wilandt*² fick ieg nu Skrivelse, at hand ved sit Bogtryckeries Indrettelse havde faaet *Privilegium* paa ny

¹) Christopher Mummess Annekskirke, Horns Herred. Jvfr. K. S. 2. R. VI, 848.

²) Den københavnske Avisudgiver og Bogtrykker, Sekretær i Danske Kancelli Joachim Wielandt (1690—1730).

at oplegge Alterbogen¹, som bliver med store Stiil og bekvemere Format, begierer derfor Underretning om, hvor mange *Exemplarier* her i Stigted kunde behøvis, saa og om noget der ved dende ny Oplag kunde være at erindre. Hver, som derfor mangler, vilde ded angive hos Provsten, som mig vil ded siden berette.

Hand lader og trycke ny Tidender om lærde Sager², 1 paa $\frac{1}{2}$ Arck hver Uge, og i dend sidste Uge af Maaneden 1 paa 1 Arck, som kand bekommis aarlig for 1 Rd.^r, som er værd at udgive for dem, som kand vide Leilighed at faa dem til sig. Dend Hamburgiske Boghandler³ er meged fortrydelig, at hand ingen eller saare faa har seet i sin Boglade, vil nu strax i tilkommende Maaned pacque sammen, om nogen forinden forlanger noget hos ham.

Mummes Katekismeforklaring bærer den omstændelige Titel: »Underviisnings Spørsmaale For at forstaae og i Levnet til Brug at føre *D. Morten Luthers Liden Catechismus / Endeel Brugte i Aalborg Stift af Biscoperne Salig og Høyærværdig Ihukommelse D. M. Foss, D. H. Borneman, D. I. Bircherod, Men Mestendeel Samlede efter Hans Velædle Høyærværdighed Mag. Frandtzt Thestrup, Nu Biscop over Aalborg Stift, Hans Overhørelses Maade i *Visitatzerne*, Befaling at forfatte dem i Pennen, Skriftlige *Correcturer* og Forbedringer, og Besluttelse til *Uniformitet* i Stiftet for Degnene, Skoleholderne og Huus-Fædrene, At Præsternis Arbeyde nogenlunde kunde lættes, og Ungdommen dog frugtbarligen underviises og overhøres«. Oprindeligh havde Mumme haft til Hensigt at kalde den*

1) Den 2. Oktober 1719 havde Wielandt faaet Privilegium paa at udgive Alterbogen, men han naaede ikke selv at faa dette Foretagende bragt til Vejs Ende (jvfr. C. Nyrop, Bidrag til den danske Boghandels Historie I, 269, 273; II, 256—7 og P. M. Stolpe, Dagspressen i Danmark III, 20—1).

2) Wielandt udgav fra 6. Januar 1720 »Nye Tidender om lærde Sager«, der under skiftende Skikkelser vedblev at udkomme til 1836 (jvfr. P. M. Stolpe, Dagspressen i Danmark IV, 119 ff.). 1723 videresender Biskop Thestrup en ny »Invitation« fra Wielandt (Kopibog for Aalborg Biskop 1723—31 Fol. 32).

3) Navnet paa denne Boghandler (i Aalborg) er ikke bekendt.

»Stiftets Spørsmal«, men som det oplyses i et senere Brev fra Thestrup, satte Biskoppen sig bestemt imod denne Titel, »hvilket Navn ieg ey vilde, de skulde kaldis med, som ieg ej har Magt at paabiude noget for Stiftet, men de Underviisningß Spørsmal ere tienlige til Ordenes Forklaring«¹. Mand og Mand imellem kaldtes den »De fire Biskoppers Katekismus«.

Almindeligvis antages det, at Forklaringen udkom 1721², (selv bærer den ikke noget Trykkaar). Dette er dog næppe sandsynligt. Vel er den approberet allerede den 28. Juli 1721 af det teologiske Fakultet, men et Brev af 8. Oktober 1722 fra Mumme synes at vise, at Bogen endnu ikke var kommet paa dette Tidspunkt, da Rentrykningen var trukket i Langdrag bl. a. som Følge vistnok af Manuskriptets maadelige Tilstand³. Der er derfor snarere Grund til at antage, at Bogen er udgivet 1723 eller maaske først 1724. Det eneste sikre Holdepunkt, der er fundet til en nøjagtigere Tidsfæstelse af Udgivelsen, er en Cirkulærskrivelse af 12. Januar 1725 fra Thestrup, hvori det noget vagt hedder, at Arbejdet med de nye kateketiske Spørgsmaal »er nu alt nogen Tid siden fuldbragt«. Samtidig meddeler Biskoppen Provsterne, at Eksemplarer af »Spørgsmaalene« »ere at bekomme her i Aalborg hos Bogbinderen Henric Luttendorph, som boer paa Graven, tvært over for Mons. Bordiers Kramboe, indbunden i Papir for 24 Sk. og i Pergament eller Læder for 2 Mk.«⁴.

¹) Skrivelse af 30. Januar 1728 fra Thestrup til Christopher Mumme (Kopibog for Aalborg Biskop 1723—31 Fol. 232 v—233).

²) Saaledes endnu i H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon V, 457.

³) Kirkehist. Saml. 2. R. VI, 851—2. Dette Brev viser, at der ogsaa har været Vanskeligheder med at opnaa det teologiske Fakultets Godkendelse. Dette synes ligeledes at have været Tilfældet paa et tidligere Tidspunkt (jvfr. et Brev af 15. Juni 1720 fra Prof. Søren Lintrup til Biskop Thestrup i Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 572).

⁴) Kopibog for Aalborg Biskop 1723—31 Fol. 73. — Desværre giver Landemodeprotokollen for Aalborg Stift med de deri indeholdte Monita heller ikke Holdepunkter for Bestemmelsen af Udgivelsesaaet.

I den nævnte Skrivelse benyttede Biskoppen Lejligheden til alvorligt at paalægge Provsterne at indskærpe Præster og Degne at bruge denne Forklaring, især dens to første Rubrikker (N. og M.). Endnu et Par Gange fremdrog Thestrup denne Sag i sine Cirkulærskrivelser. Den 23. November 1726 meddelte han Provsterne, at der »nu igen« hos Bogbinderen Henrik Schnell var at faa Eksemplarer af »vores Underviisningsspørsmaal« (fast indbundet for 26 β), og at Degne og Skoleholdere »endelig« maatte have dem, for at de ved Hjælp af dem kunde forklare Katekismens Ord for de ukyndige¹. Endelig formanede han i en ny Cirkulærskrivelse af 28. Januar 1728 Provsterne til

»at have Opagt med Underviisningen, at de, som ere underviste efter Bornemanns Methode, som eendeel er indført i voris Underviisnings Spørsmaal, kunde videre veyviis til at forstaae Cathechismi Ord, som i Fortalen paa samme Spørsmaal i dend 2^{den} Punct erindris, at i Skolerne bruges mest de Spørsmaal N., som ere kun Cathechismi egne Ord, og M., som er dend eenfoldig Forklaring paa Ordene; og Prousterne i deris Wisitatzter fornemmelig forhøre, om de unge forstaae det, de læße, hvorved dem gives meere Lyst videre at søge Kundskab i de øfrige Spørsmaal«².

2.

Den Dom, som er blevet den Mumme-Thestrupske Katekismeforklaring til Del af Forskere, som har haft et nøje Kendskab til Katekesens Udviklingsgang og praktisk Erfaring i Katekisationsarbejdet, har i flere Henseender været gunstig. *H. F. Rørdam* mener saaledes, at Katekismespørsmaalene »afgive i det hele — enkelte Sønderligheder fraregnede — et ret fordelagtigt Vidnesbyrd om Forfatterens Duelighed som Ungdomslærer«, men er iøvrigt af den Opfattelse, at Bogen maa have stillet vel store

¹) Smstds. Fol. 169 b.

²) Smstds. Fol. 233 v.

Krav baade til Lærer og Børn¹. *Oscar Moe*, der saa grundigt har behandlet Katekismeundervisningens Historie i Danmark og Norge siden Reformationen, ofrer denne Forklaring en indgaaende Omtale. Han finder, at den er »et dygtigt Arbejde«, der indtager en Særstilling derved, at den som den første i Norden har optaget det Stof, som efterhaanden var vokset ind i de tyske Katekismeforklaringer, og ved at den søger at lægge dette Stof til Rette for de forskellige Alderstrin op til Katekumenerne, der her repræsenterer »øverste Afdeling«. I Behandlingsmaade og Fremstilling tilkender Moe de Aalborgske »Undervisnings Spørgsmaal« »betydelige Fortrin«, omend han — som Rørdam — mener, at de har en væsentlig Svaghed ved, at Stoffet for alle tre Alderstrin fremtræder blandet ind i hinanden². Ogsaa Skolehistorikeren *Joakim Larsen* har gode Ord til overs for dette Arbejde, en fyldig Haandbog som det var, mange Steder affattet i et fyndigt og jævnt Sprog, men han anker over dets ringe Hensyntagen til Børns aandelige Standpunkt³.

De her nævnte senere Forfattere har saaledes alle — deres Anerkendelse af Bogen ufortalt — haft nogle kritiske Indvendinger at gøre mod den. Det samme har aabenbart ogsaa været Tilfældet ved dens Fremkomst. Biskop Thestrup omtaler saaledes 1728 en Mag. Kjørulf, der kom i Strid med Mag. Mumme om adskillige »Poster« i Katekismeforklaringen, som han »holdt disputerlige«⁴. Et

¹) Kirkehist. Saml. 2. R. VI, 853.

²) Theol. Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge 3. R. III, 232—5.

³) Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536—1784 S. 25—6. — Katekismeforklaringens teologiske Karakter er i nyere Tid behandlet i Michael Neiiendam, Erik Pontoppidan II, 74—5, 258.

⁴) Kopibog for Aalborg Biskop 1723—31 Fol. 232 v f. — Den omtalte Mag. Kjørulf er formentlig enten Mag. Sten Kjørulf, Sognepræst i Aaby-Bjergsted 1724—62, eller Mag. Jacob Kjørulf, Sognepræst i Skallerup-Vennebjerg 1716—30.

andet Vidnesbyrd foreligger i et Haandskrift i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml., Fol., 732), som fra gammel Tid er betegnet som »Een Critique over De fire Biskopers Catekismus af Hans Olufsen Nyested«. Om denne Forfatterbetegnelse er rigtig, er dog ikke aldeles sikkert. Indlægget er ikke skrevet med den angivne Forfatters egen Haand¹, men med en almindelig Skriverhaand fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Dertil kommer, at flere indre Kendemærker snarere kunde tale mod end for Nystedes Forfatterskab. Nysted, den lærde Sprogmand, der især interesserede sig for Ordenes Etymologi, var i 47 Aar Sognepræst i Løsning og Korning ved Horsens², men Oplysninger i Indlægget lader Forfatteren være en Præst i Aalborg Stift (S. 600). Haandskriftet er dateret »den 22. Februar 1732«, Nysted skulde da være 68 Aar gammel, men i Fortalen angiver han sin Alder til ca. 60 Aar. Samstedes omtaler han sin Skolegang i Viborg, medens han i Virkeligheden var dimitteret fra Throndhjem. Imidlertid har disse Kriterier maaske næppe den Betydning, man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at tillægge dem, idet det er meget sandsynligt, at de nævnte Data er opdigtede og beregnet paa at vildlede Læserne. Dette er nemlig i alt Fald vitterligt Tilfældet med andre Data i samme Fortale; saaledes hedder det, at Forfatteren og hans Ven i sin Tid var blevet dimitterede til »Akademiet i Nibe« (!), og at de i Viborg til Rektor havde haft Mag. Peder Grøngaard — en Mand af dette Navn har aldrig været Rektor i Viborg! Hvis man derfor ikke vil lade sig nøje med den gamle Biblioteksantegnelse om Forfatteren,

¹) Prøver paa denne foreligger i hans efterladte Samlinger af filologisk Indhold i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml., 4°, 158; Fol., 482—4).

²) Om Hans Olufsen Nysted (Johannes Olai Neapolitanus) se Gerhard Treschow, Danske Jubel-Lærere S. 215—19 og et Uddrag af hans Selvbibliografi i C. F. W. Bendz, Bidrag til Horsens lærde Skoles Historie I, 52—55. Selvbibliografien fandtes endnu i Bendz' Tid i Horsens Skolebibliotek, men synes nu forsvunden (Meddelelse fra Horsens Statsskole). Et Brev fra Nysted findes trykt i Danske Studier, 1932, S. 166—7.

vil det næppe med afgørende Sikkerhed ud fra indre Kriterier kunde fastslaas, hvem der har forfattet denne Kritik. Forudsat, at alle de ovennævnte Data blot er fingerede, er der vel intet i Skriftet selv, der direkte taler mod Nysteds Forfatterskab, men heller ikke meget, der kan tale stærkt for dette. Det skulde da især være den humoristiske, snurrige Tone, som ret vel kunde passe til en gammel Særling som Nysted¹, ligesom ogsaa hans Hentydninger til Holbergs Komedier (Jacob von Tyboe, Den politiske Kandestøber, Jean de France, Den 11. Junii og Gert Westphaler) og til Molière (Tartuffe) harmonerer godt hermed².

Kritiken er formet som et Brev til en gammel Skolekammerat og Kaldsfælle, der nu var blevet forflyttet til et andet jydsk Stift (Ribe Stift?), til et Præstekald Syd for Randers, og indeholder — foruden en Indledning og en Afslutning — en Gennemgang af en Række Punkter i Katekismeforklaringen, som havde vakt Kritikerens Misnag. Skulde der være Tale om et virkeligt Brev — ikke blot et Indlæg i fingeret Epistelform —, kunde det være fristende at tænke paa Nysteds Ven, Litterærhistorikeren Albert Thura, Præst i Lejrskov og Jordrup, som Adressat, til hvem han ved en anden Lejlighed synes at have rettet et anonymt Brev³ (jvfr. S. 584 Note 3).

Da det næppe vilde lønne sig at levere et Aftryk af dette Arbejde i dets Helhed (44 Foliosider), fortjener Brevets første og sidste Partier formentlig af flere Grunde at meddeles in extenso, medens det vil være rimeligt at erstatte den mellemliggende detaillerede kritiske Gennem-

¹) Jvfr. Treschow, anf. Sted. Ogsaa Nysteds to Smaaskrifter »Melligo ex plantariis Hengeddi. Det er: Bie-Dræt af Hengeddi Plante-Beed«, 1702, og »Rhetorica laica et pagana. Det er: Læg Mand's Tale-Kunst og Bondens Veltalenhed«, 1708, bærer et temmelig kuriøst Præg.

²) Jvfr. nedenfor S. 584, 585, 587, 588 og i Haandskriftet S. 8.

³) Jvfr. R. Paulli i Holberg Aarbog, udg. af Francis Bull og Carl S. Petersen, 1921, S. 93. Om Thuras Forbindelse med Nysted se Kirkeh. Saml. 5. R. II, 99—100 og 6 Breve til Nysted fra Thura i Afskrift i Addit., 4°, 609.

gang af til Dels mindre betydende Enkeltheder med et sammenfattende Referat.

Brevet begynder saaledes¹:

»Kiære Broder!

Tænck engang, hvor Tiderne [og] Mennsker, som lever i Tiderne, ere forander[lige]. Sidste Jubel Aar² gich Peder Post toe Gange om [Ugen] med Breve imellem dig og mig, og Indholden [deraf] var meestendeelen om lærde Sager.

Siden den Tid haver jeg intet haft fra din høylærde Pen, uden engang du sender mig en Papiir Lap, hvorpaa intet fornøylegt var skrevet uden alleene dette, at du hafde sat dig ned sønden for Randers og sad vel.

Dersom du nu fremdeelis maatte raade dig self (det Gud forbyde), troer jeg, du icke meere i dette Seculo skrev mig til, men udsatte det til næstkommende Jubel-Fæst, thi du, som er fiorten Dage yngre end jeg, kand vel tæncke at opleve den Tiid, men jeg, som er nu henimod 60 Aar, indbilder mig at døe herforinden. Vel ved jeg, at du er bleven til en anden Mand, siden du forlod Wiborg Stifts Horizont og boer nu i et Land, som Monsieur d'Espang³ vil have henregnet under det hellige Romerske Rige, men skulde det derfor være din Hellighed for nær at skrive Breve indtil Jylland som til andre, saa og til mig, een af dine ældgamle Brødre og Venner? At du er doven til at skrive, det troer jeg, men at du er meere doven end jeg, derom tvivler jeg; siig mig derfor, hvad bevægende Aarsager

¹) Udgivet efter samme Principper som Brevet S. 575. I Manuskriptet er der opstaaet enkelte Lakuner ved Tidens ublide Behandling. — Kritiken er tidligere i Korthed omtalt hos O. Moe, anf. Skrift S. 233 og M. Neiiendam, anf. Skrift II, 258.

²) Formentlig Taksigelsesgudstjenesten for 200-Aaret for den augsburgske Konfession den 25. Juni 1730 (A. Bussæus, Historisk Dag-Register over Friderich den Fierdes Regierings Begivenheder S. 255—6).

³) Formentlig sigtes der hermed til Ludvig Holbergs Komædie Jean de France, hvori Jeans Tjener Espen oftere kaldes »Monsieur d'Espang« (Actus V, Scen. 3 og 4). Denne siger i Act. III, Scen. 2: »Jeg er fød over ti Mile sønden for Randers, hvor vi ere anseet som Lemmer af det hellige Rommerske Rige«. Kritikerne anfører ikke den nævnte Afstandsbestemmelse; den vilde heller ikke passe godt, hvis A. Thura er Adressaten. (Velvilligst oplyst af Professor, Dr. J. Oskar Andersen.)

du kand have saa aldeeles at ophæve den kiærlige Correspondence, som var i gamle Dage imellem dig og mig.

Jeg maa tæncke, at som det skal være de Lærdes proprium at være ydmyg, saa haver du som en lærd Mand vildet unde mig med Jacob von Tyboe Præferencen¹, som jeg og iche for Lærdom, men for Alders Skyld billig kand præterendere, og saaleedes tilkommer mig da Fortrinet og den Ære først at sammenhiaske et langt Brev, ongefæhr paa en Bog Papiir, som min Høflighed agter med sna[riste] at bortsende til din Opvartning, men skulde man mage[ligens] ville tillade mig med egen Haand at overma[le] . . .² mange Arck, maa du forlade mig, om jeg, som [mangen an]den betienner mig af Secretarie, thi naar Røsten er [Jacobs], kand det gielde dig lige meget, om Hænderne ere [Esau]s.

Hvad min Stiil og Skrifvemaade er angaaende, saa falder den nu meere saturnisk end i forige Tider, thi du skal vide, at her er falden Snee paa Biergene, siden vi sidst saae hinanden, og jeg begynder slegte Hans Michelsøns Katt³, der var i sin Ungdom overmaade lystig og blev i sin Alderdom overmaade knurvurren; jeg slegter og den gamle høylærde Ole Laae, fordum Auditeur for første Classe i Wiborg Skole⁴. Hand læste saa længe i lærde Bøgger, til hand paa Sidstningen blev saa lærd, at hand icke meere kunde prædikke, ja, hand blev saa lærd, som den Lære-Fader, du selv skrev om engang saaledes:

Jeg læser om en gammel Mand, at hand saa længe skrabte i lærde Bøgger om Forstand, til hand sin egen tabte.

Eller som du paa et andet Sted skrev med ubundne Ord:

Dersom eendeel af de Lærde vare saa frie for Griller, som de Ulærde, og de Ulærde saa lærde som de Lærde, da kunde den christelig Troe og rette Forstand boe fredelig og tryggelig i Landet og i Huuse med hinanden, men skulle Forstanden ville opsætte sig til Ulydighed imod den christelige Troe, saa kand saadan en Forstand

¹) Ludvig Holberg, Jacob von Tyboe Actus V, Scen. 8.

²) Lakune i Manuskriptet.

³) Udtrykket er ikke genfundet andetsteds. En Holbergsk Reminiscens?

⁴) Ole Laae er ligesom de nedenfor nævnte E. Hægen og Peder Grøngaard en fingeret Person. M. H. t. Udtrykket »Auditeur« jvfr. Holberg, Jean de France Actus I, Scen. 3.

icke kaldes en ræt Forstand, og da heeder det: udstød Tiennisteqvinden¹.

Endeel af vi U-lærde skal vel icke heller være saa aldeles fri for Grillen, men Gud lad[e] baade I Lærde og vi Ulærde beholde dend christelige Troe og rætte Forstand.

Jeg skrev »vi Ulærde« og er icke saa romtalendes² som E. Hægen, da hand om Formiddagen, for sin Part, havde drukket en halv Potte Brendeviin, sagde hand, hand var Homo Literatus, og da hand om Effermiddagen endnu havde drukket en halv Potte og blev vaer, at intet meere var i Flasken, sagde hand, at hand hafde absolveret alle sine Studia, men jeg regner mig blant Laicos, da jeg dog er trey Bøgger lærdere, end dend Tiid du og jeg gick i Skole i Wiborg, og Mag. Peder Grøngaard var Rector, kort sagt: jeg er nu Purus Putus Theologus, sed non purus putus Asinus.

Du, som da var en lærd Mand i Bøgger, nu en lærd Mand uden Bøgger, en Elskere af Bøgger, og haver Kundskab om Bøgger, skulle vel ville vide, hvad det er for trey Bøgger, jeg nu er lærdere end den Tiid, Rector Don Pedro dimitterede os af sin Skole og reccommenderede os til Academiet i Nibe, og da er Bøggerne disse:

1. En Bog in Octavo, skreved af Alexander Roseo³, som hand kalder: den gandske Verdens Religioner, og derudi viiser hand, i hvilchet Seculo og i hvilchet Land enhver først er opkommen. Skulle denne Bog nu paa nye oplegges, ville det vel skee in Folio, thi siden hans Død haver Religionerne ynglet i Mangfoldighed.

2. Hugo Grotii Christen Troes Sandhed in Duodecimo⁴. Hand slider sig paa en kortere Maade igiennem den gandske Verdens Religioner og siiger, de ere ikkun fiire:

- A. Den Hedenske,
- B. dend Jødiske,
- C. dend Mahometanske, og
- D. den Christelige.

¹) Gen. 21, 10, brugt symbolsk Gal. 4, 30.

²) o: pralende.

³) Den engelske Lærde Alexander Ross († 1654) udgav 1653 en Oversigt over alle Religioner i Verden »Pansebeia, or a View of all Religions in the World«, som siden kom i mange Oplag og Oversættelser.

⁴) 1678 var der ved Thomas Bartholin kommet en dansk Oversættelse af Hugo Grotius' bekendte Bog »De veritate religionis Christianae« (1624) under Titel: »Om den Christen Troes Sandhed«.

Eenhver af dennem haver noget at grunde deris Troe paa: Hedningerne deris Oracle, Jøderne deris Thalmud, Mahometanerne deris Alcoran og de Christne Biblen eller den hellige Skriff, baade det gamle og nye Testamente; ogsaa beviiser hand med uryggelige Argumenter den Christelige Troes Sandhed.

Under Christendommen og imellem Christne regnes endnu fiire Hoved-Religioner, nembl. de, som bekiende sig til enten dend Græchiske Kirke som den ældste, eller dend Romerske som nestfølgende, eller dend Lutherske som dereffter følgende, eller dend Calvinske som den yngste og sidstfølgende. Men om Forskiellen imellem disse fornævnte fiire Christelige Religioner, og hvorledes de fortolker Biblen, at dend eene Version strider her og der imod den andens, derom er icke mit Forsæt her at skrive, endskiønt jeg forstaar Hebraisk, som er det gamle, og Græsk, som er det Nye Testamentes Grundsprog, ligesaavelsom Borgemester von Bremenfeld forstod Latin¹.

Jeg vil ey heller skrive om Secter og Kætterier, som findes under alle Religioner (saadan Klinte saær Fienden, naar Folket sover², endog i den Ager, som Gud tilforn saeed med god Sæd, og Luther Hveede). De Romersk Catolske veed jeg vel nægter, at under deris Religion ere Secter, men hvad skal da Jesuiter, Carmeliter, Minoriter, Capuciner, Augustiner, Franciscaner, Dominicaner, Charthuuser og saadanne fleere Secter og Insecter af Muncke, som findes i Pavedømmet, hvad skal de da være? Her udi Rigerne have vi, Gud skee Lof, eller vi burde at hafve den reene Evangeliske Lutherske Religion, og derom handler

3. den tredie Bog, jeg nu er lærdere end i gamle Dage, som er Sogne-Præsten for Aadsted og Skierum Meenigheder og Provst over Wenneberg Herred i Wendsyssel velærværdige Mag. Christopher Mumme hans Aar 1721 paa Tryck udgangne Spørsaale, som hand kalder Underviißnings Spørsaale.

Af denne tredie og sidste Bog alleene meener jeg at uddrage saa meget, som til et vitløfftig Brev behøves, og naar det bliver saa vitløfftig som Geert Westphalens Reyse fra Haderslef til Kiil og som Beskrivelsen om Arius og de syv Churfyrster³, skulle jeg tæncke, det var vitløfftig nock. Brevet vil jeg skrive paa Danske, det maa jeg forstaae, og til Ud-

1) Ludvig Holberg, Den politiske Kandestøber, især Actus V, Scen. 2.

2) Matth. 13, 25.

3) Ludvig Holberg, Gert Westphaler, Scen. 6, 10, 13.

spæchning for Stadtz Skyld blande noget Frandsk og Latin imellem, det maa du forstaae.

At jeg her og der bruger Bibelske Talemaader, og med Sprog af Skriften enten stadfæster det, som mig synes ret, eller og giendriver det, som mig synes icke ræt skrevet af Autor, maa joe endelig saa være, naar jeg skriver til en geistlig Mand om geistlige Sager, men at jeg icke saa lige citerer Bøger, Capitler eller Vers, maa du forlade mig, thi jeg ved, du er oplært i Skriften fra din Ungdom og saa bekiendt i Biblen, som Lars Pedersen var i Europa, naar nogen skref uden paa et Brev:

A Monsieur

Monsieur Lars Pedersen

Franco

Europa¹,

saa vidste alle Folck i den Part af Verden baade, hvo hand var, og hvor hand var at finde, og Brevet kom ham vist nock tilhende.

Iblant geistlige Sager regner jeg da med Billighed Autors Underviifnings Spørsmåale, og derom og over at skrive skal være mine Tancker. Som mig synes, skrifver jeg meest ordentlig og skickelig, naar jeg begynder fra een Tings Begyndelse, og slutter, naar jeg kommer til Slutningen, og at det synes fornøden, at jeg afskiærer mit Brev under visse Afdeelingen, at det kand synes, ligesom det var kommen fra en lærd Mand. Lad for Ræsten, I Lærde, længe nock synes »Davus sum, non Oedipus«². Nota, det Ord »synes«, eller de Ord »som mig synes«, maa du icke optage fortrydelig eller som noget pedantisk, om [de] her effter i mit Brev offtere skulle forekomme; jeg er ellers icke Elsker af Tautologier eller af de Musicantere, der gnier altid paa een Streng, men jeg effteraber herudi eendeel af I Lærde, særdeles de, som skrive Disputatzer over de Ting, som er uden for deris Horizont. De raisonerer meget, men resolverer og statuerer lidet eller intet og for visse Aarsager Skyld hellers sige, at de synes saaledes, end at det er saaledes«.

Efter Fortalen følger en Gennemgang af de enkelte Punkter i Katekismen, som Forfatteren ønsker at gøre

¹) Jvf. Ludvig Holberg, Den ellefte Junii, Act. V, Scen. 9.

²) Terents, Andria I, 2 V. 194.

til Genstand for sin Kritik. Allerede Titlen er han utilfreds med — den er »saa pralendes« som var »alle Cal-lundborg Spiire opsatte paa Ste Jørgens Kircke uden for Aalborg«¹. Det passer sig aldeles ikke at anbringe de fire store Biskoppers Navne her — maaske er noget i Autors Spørgsmaal biskoppeligt, men »saa er dog det gemeene Tøy, som derudi findes, ham selv ligt«. Forøvrigt kunde det have været tilstrækkeligt med Dr. Foss' og Dr. Bornemanns Spørgsmaal, som ikke saa ganske »burde kastes under Bencken«, og som maaske kunde komme til Ære og Værdighed igen, naar Autors bliver gamle og gaar af Moden². At tro, at denne Forklaring skulde kunne skabe den tilsigtede »Uniformitet«, som Apostlene, Luther og mange andre store Mænd forgæves har arbejdet for, er usandsynligt. »Skulde nogen da kunde troe, at een alleeniste Provst nu i vore Tider skulle kunde udrette saa store Ting, eller hans Besluttelse være af den Kraft og Styrcke at bøye alle Degne, Skoleholdere og Huusfædre i Aalborg Stift, hvoriblandt mange ere studerede og mange ustuderede, deres Halse og passe deres Hofveder under denne Uniformitets Bog? eller rette sig saa lige effter den rette Snorr, som er snoet skæv?«.

Heller ikke det theologiske Fakultets Approbation finder helt Naade for Kritikerens Øjne. Det havde været bedre, om Professor Hans Trelund havde gjort sig mere Umage med Censuren. Havde han underkastet Forklaringen et lige saa flittigt Eftersyn som det, der blev den Augsburgerkonfessions Historie til Del, som Mag. Tychonius gav os »paa god forstaaelig Danske«³, eller som det, hvormed

¹) St. Jørgens Kirke uden for Aalborg var en ganske lille Kirke (jvfr. Bjørn Kornerup, Aalborg Stiftshospitals Historie S. 186).

²) Kritikerens omtaler Biskop Frands Thestrup med stor Veneration (S. 6 v): »den gammel ærlig Guds Mand, Biskop, Mag. Frands Thestrup«.

³) I Anledning af 200-Aars Jubilæet for den augsburgske Konfession 1730 havde Stiftsprovsten i Viborg Christen Lassen Tychonius udgivet »Den Hellige Augsburgiske Bekiendelses Historie«. Johannes Trelund

Professor Hans Wandal eftersaa Biskop Henrik Bornemanns kateketiske Spørgsmaal¹, saa tvivles der paa, om den »saa gandske francoe uden Mangel og Antegnelser havde passeret til Trykken«.

Ogsaa Biskop Frands Thestrups Fortale, hvori han har berømmet, rekommanderet og »ligesom til Himmelen opløftet Autor«, er angribelig, og spydigt føjes der til, at der sandelig er Aarsag til at rose Autor for, at han kan lempe sin Stil efter de enfoldiges Fatteevne, da Gud, Biskoppen og hver Mand ved, at han ellers ikke er en »simplex homo«. I Virkeligheden er der god Grund til at anke over Forfatterens Stil. Skønt Kritikerens selv er Jyde, og selvom han nok kan forstaa nogle af Spørgsmaalene, saa er der dog andre, som han slet ikke kan forstaa. Det hedder herom:

»Det første ieg læste disse Underviisnings Spørsmaale vare de saa søde i min Mund som Bogen, Iohannes aad², og jeg lærte meget got deraf, men da ieg siden ved nøye Effterlæsning fornåm det meget Misk Mask, hand havde blandet i Petri reene og usvigelige Melk for de unge³, der icke endnu have forsøgte Sind eller ved at gjøre Forskiel imellem det dyrebare og det ringe, gav det Vrid i min Mafve, og da undrede jeg icke meere over, at de have kundet foraarsage saa mange lærde og ulærde Folck icke alleene Vrid, mens endog Hovedpine. En stor Gryde fuld af det beste og sundeste Mad kand ioe blive fordervet af en liden Skeefuld Forgift, saaledes at de, som nyde deraf, maa raabe med Propheternes Børn: »O, du Guds Mand, Døden i Gryden«⁴! Forøvrigt er Kritikerens klar over, at det er en vovelig Sag at fremkomme med Anker mod denne saa højt priste Forklaring. Hvordan skal man und-

var Prof. theol. 1711—25. Som Biskop i Viborg havde han forsynet Tychonius' Skrift med en »Censura Viburgensis«, dateret 4. Januar 1732, (trykt foran), hvori han vel udtaler en almindelig Anerkendelse af Værket, men ogsaa anker over en Del Enkeltheder.

¹) Om Striden 1693 ff. mellem Biskop Henrik Bornemann og Professor Hans Wandal se Kirkehist. Saml. 2. R. VI, 1—35.

²) Apok. 10, 9—10.

³) 1. Pet. 2, 2.

⁴) 2. Kong. 4, 40.

gaa »at støede Autor for Brystet med Nebbet af en Pen og igien vente sig en Skrabbe over Næsen af hans Pæn«.

Ved nærmere Bekendtskab med Stilen og Opbygningen i hele Katekismeforklaringen kommer man til at tænke paa det gamle Billede om Kolossen paa Lerfødde¹. Der findes vel Guld og Sølv heri — Dr. Morten Luthers Ord og Forfatterens Forklaringer, samlede af Skriften. Herved kan tillige forstaas, »hvor gudelig og opbyggelig, og hvor ordentlig og skichelig Autor haver sammenbundet de fem Catechismi Parter . . .«. I denne Henseende var der god Lejlighed til at berømme Forfatteren mere vidtløftigt for hans Spørgsmaal og »straffe dem, som aldeles vilde have samme undertrykket, og Barnet tillige med Baddit udkast«. Men der findes ogsaa iblandet Kobber og Jern 3: »de kaaber-stercke og jernhaarde Spørgsmaale, som Autor imellemstunde fremsetter«, og som langt overgaar de enfoldiges Fatteevne. Alt for mange unyttige Spørgsmaal synes optaget i Forklaringen, og alt for mange nyttige udelukt. Endelig findes der Ler og Lerfødde, det er Omtalen af de mange mærkelige og sjældne Synder (især ved det 2. og 7. Bud), som hidtil var ukendt hos de gamle her i Landet, og som ikke burde læres de unge.

Efter de mere i Almindelighed holdte Bemærkninger om Katekismens Karakter gaar Kritikerens over til at behandle Enkeltheder. Efter de indledende skarpe Udfald skulde man maaske have kunnet vente en meget dybtgaaende Kritik, men i Virkeligheden er hans Antegnelser ret spagfærdige i Tonen og drejer sig ikke om meget væsentlige Spørgsmaal. Hist og her indeholder hans Kritik dog ret interessante Oplysninger baade af kirkehistorisk, kulturhistorisk og folkloristisk Art.

Blandt Enkeltheder nævner Kritikerens, at det er uheldigt, at Luther blot omtales som »en fattig Munck i Først-

¹) Dan. 2, 31 ff.

ningen«. Tror Forfatteren virkelig, at mange unge Mennesker »endog i Aasted og Skierum Sogne« skulde vide, »hvad en Munck er for et Creatur?«. Han burde her have givet en Oversigt over de forskellige Munkeordeners Historie, over deres Oprindelse og Udvikling. — Forskellige af Mummies Definitioner paa religiøse og etiske Begreber kritiseres. Saaledes holder Beskrivelsen af Hykleri (S. 17—18) ikke Stik. Naar der under Hykleri indbefattes, at de, der gaar til Kirke, Skrifte og Guds Bord, gør det uden hjertelig Andagt, saa kan det være rigtigt nok i sin Almindelighed, men det kan dog ogsaa hænde andre end den, der er en Libertiner eller Hypokrit, at mattes i sin Andagt. Eks-empler derpaa haves bl. a. i Luther og Jens Dinesen Jersin, den gudfrygtige og lærde Biskop i Ribe, som en Gang i en Fristelsens Time maatte lære Guds Ord af sin Kusk¹. De, der forholder sig sløvt — uden hjertelig Andagt — under Kirkegangen eller ved Skriftens Læsning, er ikke saa meget at anse som Hyklere end som »aaabnbare Ugu-delige«. Forøvrigt kan det undertiden være vanskeligt at samle sit Sind til Andagt, ikke blot til »Kielling Bønner«², men ogsaa ved de »Psalmer, som mig synes iche værd at staae i en skickelig Viisebog, saasom iblant andre Peder Hansen Vognmands Psalme³, som findes i de gamle fuld-

¹) Jvfr. S. M. Gjellerup, Biskop Jens Dinesen Jersin S. 208.

²) Herved tænkes vistnok paa Bønner med magiske Formularer, jvfr. Katekismeforklaringen S. 29: »Læreren faaer at høre de Formularier af synderlige Bønner, som hand mindst ventede«.

³) Visen »Paa Verdens Lykke oc Velde«, der til Tema har Troen paa Guds Forsyn, er en indholdsmæssig interessant, gammel Peblingesang og findes bl. a. i »En Ny fuldkommen Dansk PsalmeBog«, udg. af Chr. Cassuben, 1677, S. 917. Som Prøve kan følgende to »Vers« anføres:

»Alle de som for os haffve været / i Verden trint omkring / de ere saa kommen til Ære / paa Lærdom lagt stor Vind / ingen Hund løber gal i femten Aar / icke gjør jeg heller i hvor det gaar / den Ko hun kommer dog / som til Byes bisser bag.

Nydelig Retter oc Dricke / med bar Nats Leye paa Seng / vil nu icke til os recke / i denne vor Ungdoms Trang / Kiernemelcks Valde oc

komne Psalme-Bøger¹, og begynder saaleedes: Paa Verdens Lyche og Vælde etc.« Vil man have vidtløftigere Forklaring paa Hykleri, saa bør man læse Molières Komædie om Tartuffe og Fortalen med.

Mummies Behandling af Trolddomssynder (S. 27—8) er alt for indgaaende. Der findes her saa udførlige Oplysninger², at »Becher i sit Skrift om den fortroldede Verden³ synes icke at have vidst alt dette«. Hvis man ikke vidste, at Paulus lod brænde de Ephesers Trolddomsbøger⁴, skulde man tro, at Forf. havde laant Koncepten til disse!

mulet Brød / ledsker oc tjt for Hungers Nød, mand æder oc tjt sure Kaaste, som Koen dog hoffve i Baase«.

1) De saakaldte »fuldkomne Psalmebøger«, der indeholdt hele Hans Thomissens Psalmebog foruden adskillige Tillæg, paabegyndtes udgivet af Joachim Moltken 1640 og fortsattes af Christian Cassuben 1664 ff.

2) I Forklaringen til det 2. Bud hedder det hos Mumme (S. 27—8) bl. a.: »under saadan Troldom hører ald den Over-Troe, som vi fatter af u-behørige Tegn: som for Exempel: Kragen, eller Skaden skriger, derfor er Bytte i Vente: Det har ond Dyd at gaae i sin Tieneste, eller flytte den første Dag i Ugen: Arve-Sølv eller Guld kastet i Fødselens Bad skal volde Barnet aldrig at trænge til Penge: Kors paa Dørre, eller besoorne Negliker i Dørstolpene skal hindre alt ondt fra at komme ind i Huusene: Dersom en frugtsommelig Qvinde seer en Sæk, som er bunden for, bliver baaren ind ad Dørren, vil hun faae en gandske haard Forløsning: Kalder mand Børn op efter fromme, eller ildsindede Folk, maae det endelig arte i Sindet: Spendes Hopper for Liig, blive de siden u-døgtige at føde: En syg Hest skal mand ride over en Kors-Vey med, saa faaer hand bedre: Døer frugtsommelige Qvinder uden Forløsning, skal de have Staal i Kiisten med sig, for ikke at gaae igien: Saadant og utalligt meere har Gemeenskab med Troldom, og Satan tit ved Guds Tilladelse paafører de Over-troende det, de frygte for; og hand vinder saa vidt, at hand ved saadanne lumpen Indbilledinger drager de Eenfoldige fra den Troe og Tanke, som de skulle have til Guds Forsiun og Ord«.

3) Der sigtes til den hollandske Præst Balthasar Bekkers bekendte Værk mod Overtroen »De betoverde weerd«, Amsterdam 1691. — B. Bekkers Skrift var vel kendt i Danmark, jvfr. saaledes Erik Pontoppidan, Menoza, II, 1742, S. 448—59 og Ludvig Holberg, Epistler, udg. af Chr. Bruun, II, 52, 53.

4) Act. 19, 19.

Maaske vidste de ældgamle Cyprianus, Theophrast, Paracelsus og andre saadanne i den sorte Kunst højt oplyste Mænd, der synes at have været lærdere end mange, der nu kommer fra den store Skole paa »Blochsberg«, ikke at gøre Djævelen alle de Puds, som her læres Ungdommen. Havde »Doctor Johan Faustus« vidst, at besvorne Nellikere anbragt i Dørstolpen havde Kraft til at hindre alt ondt i at slippe ind ad Døren, havde han sikkert betjent sig af dette Middel den Aften, Djævelen kom for at hente ham¹. Derimod er det underligt, at Trolddomssynder, som virkelig gaar i Svang, ikke nævnes. »Eenfoldige Folch her i Landet og fattige Bønder paa Landet, endog i Aasted og Skierum Sogne, som enten icke veed, hvad det er at besvære Neglicker, eller og icke veed, hvor de kand bekomme Neglicker, betiener sig endnu af u-besoeren Byncke eller graa Buure² over deres Dørre eller i Dørstolperne og Sancte Hans Løg imellem Bielker og Loffte, som hidindtil brugeligt været haver, særdeeles Ste Hans Aften; thi da efter deris Tancker gielder det for Alvor at hindre Trold-Folch og alt ont fra at komme ind i deres Huuse, men Autor skriver her icke et Ord om disse bekiendte Urters Misbrug«.

Forfatterens Stilling til Sabbatsbudet giver Anledning til forskellige Overvejelser. Der er ingen rigtig Konsekvens i Mummies Holdning paa dette Omraade. Snart gaar han for meget til højre, snart for meget til venstre, frem og tilbage, »ligesom en Høne i Blaar«³. Paa den ene Side tillader han, at man i de Tilfælde, hvor det er »høyt fornøden«, udfører verdsligt Arbejde paa Søndagen f. Eks. ved at bjerge Hø eller Korn ind, naar det ser ud til Regn eller

¹) Jvfr. Folkebogen »Historia om D. Fausto« (Danske Folkebøger XII, udg. af R. Paulli, S. 181).

²) I Teksten synes nærmest at staa »Buune«, formentlig en Fejlskrift.

³) o: være i Forlegenhed (Verner Dahlerups Ordbog over det danske Sprog II, 753).

Storm o. l., eller for at hjælpe fattige Mennesker; paa den anden Side tager han straks den givne [principielle] Frihed tilbage, naar han forkaster, at man bager Brød Søndag Morgen eller harver den Sæd, som er saaet Aftenen forud. Og hvorfor? Fordi man kunde have maaget det saaledes, at disse Arbejder var udført paa de andre Dage i Ugen. Den Distinktion, som Forfatteren paa denne Maade gør mellem tilladeligt og utilladeligt Arbejde, vil ikke holde Stik i det praktiske Liv. Der vil blive mange ubestemmelige Grænsetilfælde — og »een Bonde skal nock, og somme meere end nock, viide herom at underrette sig selv«.

Ved Forklaringerne om Lærerstanden (under det 4. Bud) har Kritikerens intet at indvende. Kun kunde han i Anledning af Udtalelsen om, at alle Menighedens Lærere er Biskopper, lide at vide, »om da den Syster Phoebe, som Autor for nogle Aar siden omsendte i Schallerup og omliggende Meenigheder at lære alle Folck offentlig i Kircker og Skoeler hans Spørsmåale, icke med Billighed kand præterendere Titul af Bispinde?¹. I den videre Forklaring over Præsternes Levned forstaaer man ikke rigtigt, hvad det Udtryk skal sige, at en Præst »kand dricke *brav* med Sogne Folckene«. Kritikerens vil bestemme dette Begreb saaledes, »at Præsten dricke med Sogne Folckene, og Sogne Folckene med Præsten, til de staa paa Hovederne«, men dette er ikke at dricke »brav« (c: som brave Folk). »Skulde der iblant Præster i hans Provstie findes saadanne Fylde-Bytter, og det er dem, hand her skyder efter, hvorføre sætter hand dem da icke som deres Øfrighed derfor *brav* til Rætte?«. Uheldigt er det ogsaa at bestemme Kendetegnene paa en *gerrig* Præst, som Forf. gør det. Efter hans Mening er en Præst ikke *gerrig*, »fordi hand aarle og silde seer til Gavns i sit Huus« — jvfr. 1. Tim. 5, 8. At allegere dette Bibelsprog er jo akkurat »det selv samme, som alle gierige, Aager Karle, Blodjiler,

¹) Jvfr. Rom. 16, 1—2. Der er ikke fundet Oplysning om, hvad Kritikerens sigter til.

Skindere og Skavere¹ betiener sig af og smykke deris Forhold med«.

Forklaringens Forbud mod at udføre Hoveriarbejde selv efter Øvrighedens Befaling paa Helligdage (jvfr. Act. 5, 29) finder Kritikerens det mest »impertinente« i hele Bogen. For det første maa man vel sige: Gud bevare os for en Øvrighed, der skulde ville give saadanne Befalinger, som en Jøde og Tyrk, end sige en Kristen ved, at han ikke bør adlyde! Men dernæst: er det ikke forgæves, at Forf. udsteder dette strenge Forbud, naar han dog tidligere under visse Omstændigheder har tilladt Helligdagsarbejde? — »Kand en Proprietarius icke og være fattig? eller er det urimeligt, at der joe ligesaavel kand falde en Oxe eller et Asen i en Brønd for en Herre Mand som for en Bonde om Sabbathen?« Her ser man den betænkelige Konsekvens af Forf.s vide Fortolkning af Matth. 12, 12. Baade Husbond og Tjener gør vel i at føre sig disse Kristi Ord til Nytte — »men lad dem vogte sig, at de icke med Autor strecher dem for vidt og gjør for mange Skov Rejser eller rycker for meget Hør op etc. om hellige Dage!«

Forklaringen til det 7. Bud er alt for vidtløftig og specificeret. »Mange, som i mange Aar hafver øvvet sig i Tyverie og reist paa Haandvercket til Wiborg Snapsting, Kieler Omslag, Leipziger Mese og andre berømmelige Steder, veed maaskee icke endnu alle de gamle og nye Mode Tyve Snit, som Autor her . . . i et kort Begreb sammen-sanker og lærer Ungdommen uden ad«. I Virkeligheden er disse Afsnit at anse som en Oplæring i Tyveri. Det havde ikke været fornødent at give den enfoldige Ungdom Begreb om mange af den Slags Kunster, som hidtil har været ganske ukendte i Landet. »Den Konst at besvige sin Næste med at komme Løbe-Melck² i Smør vidste vel faae eller ingen i Aalborg Stift, førend de lærte det af

¹) ☉: Skraber, Bedrager (O. Kalkar, Ordbog III, 774).

²) ☉: Mælk, som er skilt med Løbe; ostet Mælk (V. Dahlerup XIII, 534).

Autors Spørsmåale, og mangen ærlig Mand, som købte af det Slags Smør, takker ham lidet got for saadan Lærdom«.

Meget tilfreds er Kritikerens derimod med Mummess bestemte Hævdelse af, at det falder ind under Begrebet Tyveri, naar Tjenestefolkene i Husbondens Fraværelse giver fattige noget af det, der hører ham til. Hvis en Husbond ved sin Bortrejse ikke selv »henger Brødkurfven saa høyt«, at Tyendet ikke kan naa den, saa er denne Formaning saare nyttig. Ligesaa bør de formanet til, at de »ingen Samqvem holder med Land-Strygger, Rende Kielinger, Fyg om Bye, Sladder-Tasker og Drag-Dukker — saadanne kommer heldst, naar de veed, Hosbond er icke hjemme, og saadanne burde med deris Poeser og Kander gandske tomme til Sprøve¹ eller Hekkenfeld at henviises«. Fortræffeligt finder Kritikerens Forklaringens Distinktion af Begærlighed mod det 9. og det 10. Bud. Maaske vil dog nogle laste Forf., fordi han her har opgivet Henrik Bornemanns Definition: Begærlighed mod det 9. Bud angaar urørlige og livløse Ting, mod det 10. de rørlige og levende Ting. En saadan Anklage vilde dog være ganske uberettiget — Forf. har aldeles Apostelen Jakob paa sin Side. At angribe Forf. for, at han her ikke har villet følge Bornemann, vilde være lige saa ubilligt, som da nogle i sin Tid ytrede deres Misfornøjelse med, at Thomas Kingo ændrede noget i vore ældgamle Kirke-Psalmer, især i den »Et lidet Barn saa lysteligt«.

Derimod finder han, at Forfatterens Forklaringer om Treenigheden og om Foreningen af Kristi guddommelige og menneskelige Natur lader meget tilbage at ønske i Retning af Forstaaelighed for Bønderbørn. Og det skal man finde hos en Forfatter, som har sat sig til Maal »at lempe sig og sine Talemaader efter dem, som ved Jordens Dykkelse haver kun nedrige Tancker«! Forøvrigt er Kritike-

¹) Sprøge (jvfr. Aarvog for Historisk Samfund for Sorø Amt I, 71 ff.).

ren yderst sparsom med Indvendinger mod de i snævrere Forstand dogmatiske Afsnit af Katekismeforklaringen. Nævnes kan det dog, at han viser sig som en Mand, der ikke vil have Skriftestolen afskaffet, »som mange nu stræber efter«. Den er til stor Velsignelse for mange, baade for de haardnakkede og de ugudelige, for de bedrøvede, de vankundige og de vildfarende. For sit eget Vedkommende kan han sige: »og ieg takker Gud, at ieg endnu aldrig, saa gammel ieg er, er falden under nogen Præstes Haand, ieg ioe er gaaet meere glad i Hiertet og meere rolig i Samvittigheden fra Skrifte Stoelen, end da ieg gick der til«. Haandspaalæggelsen i Skriftestolen forsværer han som et Led af Liturgien, som har Betydning i sig selv. Den er ikke blot en Tilkendegivelse af, at den enkelte modtager sin Syndsforladelse, men den meddeler i sig selv »nogen Guds Magt«.

I Nadverlæren er Kritikerens utilfreds med Forklaringen, at den legemlige Æden og Drikken blot vil sige, at jeg faaer »et lidet Stykke Brød, og en Drik Viin i min Mund«. Var Calvinus i levende Live her til Stede, kunde han og Autor vistnok komme godt overens i den Artikel. Det er mærkeligt, at Forfatteren paa dette Sted (S. 275) synes at have glemt, at den legemlige Æden og Drikken, der her er Tale om, er af sakramental Art og omfatter ikke blot Elementerne, men ogsaa *Kristi* Legeme og Blod — andre Steder har han dog selv det rette.

Kritiken afsluttes med følgende »Beslutnings Tale«:

»Fleere af Autors Spørsmåale kunde ieg vel hafve igiennemgaaet, men med Forsæt har ieg dem forbigaaet. Det, ieg haver skrevet i min Epistels Fortale, meener ieg noget nær at have beviist, og det Løfte at opvarte dig med Vitløftighed synes mig og ret nu at have holdet.

Jeg slutter derfor paa Timen, men een Ting fattes her endnu, som ieg snart kunde have forglemt og nu først erindrer, at paa en Fortale følger sædvanligen en Beslutningstale; I Lærde bruge gierne paa Disputatze og Strid-Skrifter saadan Tale, og mindes ieg ret, kalder I det paa Latin Corollaria, som

baade fylder meere i Munden og klinger bedre i Ørene end det danske Ord

Beslutnings-Tale.

Giv da nu nøye Agt paa, hvad ieg herefter vil sige, og stryg Søfnen af Øynene, nu begynder ieg.

Eutichus falt i Søfn under Pauli Prædicken¹ og falt ned, hvorsnart kunde hand icke hafve brødt hans Hals i Stycker? Men der staar, at Paulus begyndte sin Prædicken paa [den] første Dag i Ugen, og hand forlængede Talen indtil Mid[na]t], kunde da dette unge Menneske under saadan en lang [Tid] icke snar falde i Søfn? Du derimod som en gammel [Mand], der hafver sovet i mange Aar, dersom du sover over mit Brev eller legger det hen ubrødt og ulæst, [nu] Dagene bliver længere, eller icke inden sex Ugger svar[er] derpaa, kand vist vente, om ieg meere skriver dig til et Cartel² i Steden for en Missive, og derefter tage dig [vare], ieg icke (for Skiemt at sige) bryder din Hals i toe, hvilcket er den første og fornemste Post, ieg haver vil[det] erindre dig om.

2. Om du skriver mig til, eller bedre sagt, svarer paa det, ieg her skriver dig til (thi saa hæderlig et Brev, saa theologisk af Indhold og saa philosophisk sammensat maa endelig meritere et Giensvar), saa kom icke som sidste Gang med en Pialt Papiir, ikke større end et Qvart Blad, at den Historie ikke skulde oppripes og appliceres paa os om de toe Brødre, der mødtes og hilsede hinanden saaleedes: den eene sagde: God Dag, god Uge, god Maanet, god Aar; den anden hilsede igien med: God Dag, god Time, god Qvarteer og god Minute.

3. Noget af mit Brev er skrevet med en grov og noget med en fin Pen, og ligesom jeg i Andledning af de ved Bogens Igiennemlæsning forefundne underskædelige Materier haver været under Passion eller uden Passion, saa haver ieg skrevet nu satyrisk, nu panegyrisk, men aldrig et Ord enten for Gunst og Gave, eller af Had og Afvind. Autor og de, som opsætte sig imod hans Spørsmåale, have aldrig giort mig enten Ont eller Got, intet haver de mig givet, og intet haver de mig frataget, og intet begiærer ieg for alt det, ieg her skriver, men Aarsagen, hvorfor ieg har skrevet dette, er endeel for at holde det lidet, ieg i slige Sager ved jefnlig Læsning og Eftertancke

¹) Act. 20, 9—12.

²) Kartel ∴ skriftlig Udfordring til Duel (V. Dahlerup X, 125) i Stedet for blot et lukket Brev, »Missive«.

har faaet Grib og Grund om, i bestandig Øvelse, at det ei i dets Ermangling, lig det ubrugte Jern, med Tiden skulde drage en tærende Rust til sig, endeel og for at komme til den fornødne Oplysning om det, ieg i den Sag har prætenderet at ville og kunde forstaae, kand saaleedes staae og bestaae, som skre[ve]t er, saavelsom og, om det, ieg forhen har erklæret mig [i]kke at kand forstaae, kand endnu for mig og andre staae [til] at lære og forstaae, kort sagt: Jeg søger ikke hermed Autors Last, fordi hand som et Menniske ligesaavel kand [t]age feil som andre, men ieg søger hermed alleene den for[o]mmelte Oplysning til min og andres Gavn og Opbyggelse.

4. Som det vel ikke er mueligt efter Autors Meening i sin Fortale, at Degnene i Aalborg Stift, enten de ere studerede eller ikke-studerede, kand catechisere udenad, om de strict skal holde den saa saare nødvendige Uniformitet med Præsten, men hans Spørsmåls Bog, siger hand, vil nock have ved Haanden, saa meener ieg og, du ingen ret Samling kand have af mit Brev, med mindre du og haver samme Bog ved Haanden og derudi efterseer, om det forholder sig saaleedes, som ieg haver skrevet.

5. I det Stift, som du boer, er den Bog vel icke brugelig og derfor nock skal være rar at bekomme; her i Aalborg Stift er den endnu rarere, saasom den skal bruges af alle; enhver Præst maa af Fornødenhed endelig have et Exemplar, Degnene hver eet, og Skoleholderne hver et, foruden at Huus Fædre hver maa have et, og de Børn, som gaaer i Skoele, enhver sit; kand det icke gjøre Dyrtheid paa Bøgger og indbringe Autor Penge for hans Spørsmåle? Ingen deraf er nu fast meere at faae til Kiøbs, dog skickes dig deraf et Exemplar saa vel conditioneret, som de gamle Gradual Bøgger, der endnu findes i endeel Kircker¹.

6. Maatte det nu behage dig at holde Bogen imod Brevet, og Brevet imod Bogen, meener ieg, du deraf best kunde dømme, om ieg haver gaet enten den eene eller de andre for nær, og om der ikke kand siges om de Spørsmåle, som i Boggen fremsættes, og de Svar derpaa gives: de ere reene, men ikke alle, eller som om Noe Arck: ottendedeelen derudi var ureent².

7. Finder du, ieg i noget farer vild, saa viis mig som en

¹) Formentlig Eksemplarer af Biskop Niels Jespersens »Gradual«, 1573. — Ny Udgaver af Katekismeforklaringen udkom 1734 og 1737.

²) Jvfr. Joh. 13, 10 og Gen. 7, 2.

Broder paa ret Vey, men finder du, ieg i noget skriver Sandhed, saa lad det blive derved. Mine Tancker [have] ikkun været at vilde tænde et lidet Lys at oplyse [de] mørcke Spør[s]-maale med; vil du tænde et større, k[and] dumøyede endnu derved see bedre.

For Resten og til Slutning ønsker ieg, det maa [være] en Løgner, som vil sige, ieg denne Gang haver sk[reved] dig til i Korthed.

D. 22 Febr. 1732.«

Smaastykker.

VIII.

ET BREV FRA J. C. H. FISCHER TIL BISKOP H. J. SWANE

Meddelt af **Bjørn Kornerup.**

I Anledning af de foran (S. 387—94) udgivne Breve fra Biskop H. J. Swane i Viborg til Kultusminister J. C. H. Fischer har Hr. Amtsforvalter *Jørgen Swane*, Vejle, i hvis Besiddelse Størstedelen af det Swane'ske Familiearkiv findes, velvilligst tilladt mig at gennemse og benytte seks heri bevarede Breve fra Fischer til Biskop Swane 1876—80. De vidner alle om det elskværdige og tillidsfulde Forhold, der raadede mellem de to Brevskrivere, men er iøvrigt ikke af tilstrækkelig Interesse¹ til at offentliggøres. Kun eet — af 20. April 1878 — omhandlende Besættelsen af Stiftsprovstiet i Viborg skal meddeles her.

Kjøbenhavn, d. 20. April 1878.

Deres Høiærværdighed!

Idet jeg takker Dem for Deres venlige Brev af 11te, skal jeg tillade mig at yttre derom: da Sagen angaaer en Præst i Kjøbenhavn², og Biskop Martensen derfor vilde

¹) Det kan dog bemærkes, at Fischer i et Brev af 17. Februar 1878 i Anledning af Besættelsen af Pjedsted (jvfr. foran S. 388—89) skriver følgende: »til dette Embede har man stærkt raadet mig at vælge en Mand, der besidder Kraft og ikke er Grundtvigianer«.

²) Den senere Biskop i Aalborg, daværende Sognepræst ved Garnisonskirken i København Vilhelm Carl Schousboe (1841—1900), se S. 391 ff.

have at paategne den eventuelle Ansøgning, fandt jeg det rettest forud at tale med ham. Hans Svar var da dette: »dermed vil jeg slet ikke have at gjøre«, og han tilføiede derefter yderligere, at han ikke kunde finde det forsvarligt at flytte S. efter en saa kort Tids Fraværelse tilbage til Viborg som Stiftsprovst. Ved videre Samtale om Ansøgerne nævnede jeg Sørensen i Ulsø¹ som Een af dem, om hvem der efter mit Skjøn kunde være Spørgsmaal; hertil bemærkede M. »ja, dertil maa De lægge mit Navn«. Han tillod mig derhos at meddele Deres Høiærværdighed dette.

Jeg veed, hvor megen Vægt vi begge lægge paa Martensens Dom, hvorfor jeg ikke kan undlade, før videre foretages i Sagen, at bede Dem velvilligt meddele mig, om De ogsaa derefter fastholder Ønsket om Skousboes Beskikkelse.

Med sand Høiagtelse Deres hengivne

Fischer.

¹) Laurits Severin Sørensen (1826—89) blev 29. April 1878 Stiftsprovst i Viborg, siden Sognepræst i Kjeldby.

Rettelser og Tilføjelser.

6. R. II, 686. Dr. med. Nicolaus Bachendorphius er vistnok den »N. Bachenderup«, som for 1592—93 findes indskrevet i Kommunitetets Matrikel (H. F. Rordam, Hist. Saml. og Studier III, 344). I *Deliciæ quorundam poetarum Danorum*, udg. af Fr. Rostgaard, I, 101 ff. findes et Digt af Henricus Albertius »ad Dominum Nicolaum Bachendorphium, Med. Doctorem, Practicum Heidelbergæ, ante decennium in paternis ædibus Præceptorem, nunc hospitem colendum, in die Natali 1608«. Den 27. Marts 1612 indskrev Bachendorph sig i Heidelberg i Præsten Frederik Andersen Klynnes Stambog (Ny kgl. Saml., 8°, 381 f.), idet han tilføjede disse Linier: »Experientia difficilis, Recordatio v. jucunda«.

6. R. III, 45 f. Biskop Engelstofts Ytringer i Anledning af Præsten Johannes Clausen i Ryslinge om, at det er meget humant »at befordre dem, der ere under Tiltale«, maa forstaas paa Baggrund af, at Clausen med flere andre Præster var sat under Tiltale for deres Deltagelse i

Ordinationen af Frimenighedspræst Cornelius Appel den 30. Juli 1874 (jfr. Hans Kau, Cornelius Appel S. 75 ff. og Johanne Lange i »Af de Ædles Æt«, 1939, S. 133—34). Da Sagen først endtes ved en Højesteretsdom den 18. April 1877, var det naturligt, at Engelstoft anf. Sted 1876 kunde tale om »Processens Uendelighed«. (Pastor H. Grønvold, Snodstrup).

6. R. III, 114 ff. Den her omtalte Christen Borch († 1912) er senere blevet gjort til Genstand for en udførlig biografisk Studie af Johannes Borch: »Christen Frausing Borch« (Særtryk af »Den jydsk Slægt Borch«, 1940).

6. R. III, 165 L. 15 f. o. Christen Bornum, læs Christen Bordum.

6. R. III, 182 f. Hr. Jens Olsen i Viksø fik 14. (21.) Juli 1551 Livsbrev paa Kronens Part af Tienden af Viksø Sogn (Kancelliets Brevbøger 1551—55, udg. af C. F. Bricka, S. 60). Dette staar utvivlsomt i Forbindelse med hans Afgang og stadfæster saaledes Opfattelsen af Aaret 1551 som det rette Udstedelsesaar for det aftrykte Dokument. (Pastor emer. L. Vesten).

6. R. III, 286, Note 7. Provst J. Schmidt, læs Fr. Schmidt [Sognepræst i Himmelev].

6. R. III, 308. Lensgreve E. C. Knuth var under 23. Februar 1866 blevet anmodet om at ville ledsage Kronprinsen paa en Rejse i Europa.

6. R. III, 315, Note 2. Til de her nævnte nyere Skrifter om D. G. Monrad, især som Biskop, kan føjes: Martin Attrup, En Landsbydegns Erindringer, 1938, S. 53—57. Jvfr. ogsaa Asger Nyholm i Dansk teologisk Tidsskrift IV, 152—80.

6. R. III, 345, 377 f. Med Hensyn til D. G. Monrads Forhold til Præsten A. Christiani i Nysted kan jævnføres »Minder fra gamle grundtvigske Hjem«, VII, 149—50.

6. R. III, 363 (og III, 83—84). Med Hensyn til Fischers Bemærkning om Lavrids Nyegaards Personlighed og Stilling kan jævnføres den sidstnævntes Indtryk fra en Audiens hos Ministeren 1878 (Lavrids Nyegaard, Vilhelm Birkedal III, 2, S. 141).

6. R. III, 382. Seminarieforstander, Dr. phil. Arne Møller har udtalt sig mod Sandsynligheden af — som angivet i Note 3 —, at hans Fader, daværende Sognepræst i Sønder Velling Theodor Møller († 1934) skulde have følt sig kaldet til at arbejde paa en revideret Udgave af Alterbogen. Skønt Fischer udtrykkeligt skriver Møller i Sønder Velling (aaenbart modsat Øster og Vester Velling, begge i Middelsom Herred), maa dette da være en dobbelt Fejl fra hans Side, og han maa i Virkeligheden sigte til Præsten i Øster Velling—Helstrup—Grensten, siden i Gadstrup—Syv, Søren Christian Müller (1821—1906), der skal have udarbejdet et dog ikke udkommet Udkast til en revideret Alterbog (jvfr. Sofus Elvius, Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869—1884, S. 139).

Register.

Ved **Bjørn Kornerup.**

Registeret omfatter de i Tekst og Noter forekommende Person- og Stednavne, men en Del Navne, der blot nævnes i Forbigaaende, eller som er uden større historisk Interesse, er ikke medtaget. Især har det været nødvendigt at indskrænke sig til blot et Udvalg af de vigtigste Stednavne og fortrinsvis fra Danmark. Saaledes er Navnene paa de Præstekald, der nævnes i Afsnittet »Bidrag til dansk Præstehistorie« S. 158—81 ikke medtaget i Registeret, hvad der skønnedes at være mindre fornødent, da de i Teksten er opført i alfabetisk Orden, og ligeledes er en Del udenlandske Navne S. 401—47 forbigaaede. Ved Embedsmænd anføres i Regelen kun vedkommendes Slutstilling, og for Præster nævnes gennemgaaende kun Hovedsognet i det Pastorat, hvori de har virket. Gifte Kvinder opføres paa deres Døbenavn, men Henvi- ning gives til deres Mænds Navne, for saa vidt disse forekommer i Teksten. Er dette ikke Tilfældet, sættes de paa Mandens Efternavn. Pr. (c: Præst) betyder saa godt som overalt Sognepræst. Citerede For- fattere er kun opført i Registeret, hvis de af dem fremsatte Opfattelser har givet Anledning til nærmere Drøftelse, eller andre, særlige Grunde talte derfor.

Aagaard, Christian Rasmus, Pr. i S. Kirkeby, 322. — Holger Hal- ling, til Iselingen, Godsejer, 225 —7, 236, 243—5, 252, 280, 299.	461, 464. — Domkirke, St. Tho- masalter, 424. — Bispegaard, 561. — Bispesegl, 442.
Aakjær, Falling S., Hads Hrd., 494, 561.	Aastrup, Theodor, Provst, Pr. i Bringstrup, 129.
Aalborg, Stift, 121—42. — Vor Frue K., 125—6, 134, 135. — St. Jørgens K., 589.	Absalon, Erkebisp i Lund, 424.
Aalborg, Christen Jensen, Pr. i Tved (Mols Hrd.), 175.	v. Achen, Iver Gertsen, Sagfører i Skagen, 396—7.
Aarhus, 97. — Domkapitel, 175,	Ahlefeldt-Laurvig, Frederik Ludvig Vilhelm († 1889), Lensgreve, 48.
	Albert, (— 1261 —), Hertug af Sachsen, 437.

- Albrecht († 1568), Hertug af Preussen, 457, 466 f., 502—3, 554, 567—9, 569—72.
- Alexander III, Pave, 401, 412, 430.
- Allan af Tewkesbury, Hagiograf, 417.
- Allerup, Aasum Hrd., 65—7, 68, 72—3.
- Ammundsen, Peter, Pr. i N. Felling, 388.
- Andersdatter, Kirsten, g. m. H. Stage, 163.
- Andersen, Caroline Emilie, Arkivar, 552. — Evert, Pr. i Rønnebæk, 166. — Frederik Vilhelm, Dr. theol., Provst, Pr. i Ringsted, 87, 371. — J. Oskar, Prof., Kirkehistoriker, 207, 238, 249, 573, 584. — Jens, Ejer af Rørbæk Hovgaard, 23, 24. — Niels († 1907), Folketingsmand, 67. — Søren, Pr. i Voldum, 179. — Vilhelm, Prof., Litteraturhistoriker, 216.
- Anger, Edvard Julius, Pr. i Horslunde, 355.
- Ansgarius (— 1537 —), Pr. i Skivholme, 168.
- Antvorskov, Slagelse Hrd., 557.
- Appel, Cornelius, Højskoleforstander i Rødding, 147, 150, 153, 604.
- Arason, Guðmund, Biskop i Hólar, 403, 404, 410, 435. — Jón, Biskop i Hólar, 408.
- Arup, Erik, Prof., Historiker, 450, 459, 513—14, 515—16, 519—20, 520, 521—2, 522, 528, 531, 532, 533, 534, 543, 544, 546—50, 552.
- Asker, se Esger.
- Asmild Kloster, Asmild S., Nørlyng Hrd., 563.
- Assens, Mikael Rodewald Gjørup, Provst, Pr. i Gauerlund, 140. — Ovidius Sophus, Stiftsprovst, Pr. i Rødby, 319, 321.
- Augustin, lat. Kirkefader, 352.
- Baago, Baag Hrd., 42, 88.
- Bache, Otto Frederik, Prof., Rektor paa Herlufsholm, 351.
- Bachendorph, Nicolaus, Dr. med., 603.
- Baden, Gustav Ludvig, Birkedommer, Historiker, 271. — Laurits Ernstsen, Pr. i Stouby, 171.
- Bagge, Povl, Dr. phil., Arkivar, 316, 563.
- Bagger, Frederik Vilhelm († 1884), Pr. i Brahetrolleborg, 51, 55. — Frederik Vilhelm († 1936), Pr. i Klim, 51, 54—5.
- Balle, Mørke S., Ø. Lisbjerg Hrd., 424.
- Balslev, Carl Frederik, Biskop i Ribe, 38, 40, 264, 270. — Johan Christian, Pr. i Haarslev, 93. — Lauritz Nicolai, Biskop over Fyens Stift, 49, 97. — Rasmus Lauritz, Pr. i Paarup, 46—7.
- Bandholm, Fuglse Hrd., 344—5.
- Bang, Peder, Biskop i Roskilde, 437, 441.
- Banner, Erik, til Asdal, Rigsraad, 449, 483, 490, 491, 496, 544.
- v. Barby, Andreas, Kansler, 480.
- Barfod, Hans Peter, Hospitalsforstander i Aalborg, 574. — Immanuel, Provst, Pr. i Vaabensted, 365. — Povl Frederik, histor. Forfatter, 147, 149—50, 151—2, 155, 156—7.
- Barfoed, Andreas Mathias, Pr. i Allerup, 65, 67.
- Bartskær, Hans Jensen, Bartskær i Sæby, 399.

- Bechmann, Doron Julius Axel, Pr. i Værsløv, 362, 366, 372. — Niels Kirkmoe, Pr. i Hunseby, 329, 363.
- Becker (Bekker), Andreas, dansk-amerikansk Pr., 75, 79.
- Becket, Thomas, Erkebiskop i Canterbury, 401—36.
- Begtrup, Holger, Højskoleforstander, 204, 216, 254, 258.
- Bekker, Balthasar, hollandsk Pr., 593.
- Bendix, Peter Vincens, Provst, Pr. i Vindinge, 76.
- Bendtsen, Andreas Jørgen, Pr. i Gudbjerg, 75—6.
- Benedict af Petersborough, Hagiograf, 425.
- Benzon, Niels, Pr. i Flade, 123.
- Berg, Balthasar, Distriktslæge i Viborg, 107, 111. — Chresten, Folketingsmand, 340—1.
- Bergen, 416.
- Bergenshammer, Peter, Pr. i Mariibo, 319.
- Berildsen, Niels, Foged paa Valden, 559, 560, 561.
- Berner-Schilden-Holsten, Gustav Alexander († 1889), til Langesø, Lensbaron, Kammerherre, 92.
- Bertelsdatter, Maren, g. m. Aksel Jacobsen, 173.
- Bertramsen, Bertram, Pr. i Østofto, 181.
- Bild, Niels, til Ravnholt, Rigsraad, 449.
- Bille, Anders, til Søholm, Rigsraad, 467, 468, 509, 569, 571, 572, 573. — Claus, til Lyngsgaard, Rigsraad, 544. — Esge, Rigshofmester, 488, 489, 492—4, 509, 558—62, 562, 573. — Hans, til Egede, Rigsraad, 571, 572. — Knud, til Kjærsgaard, Rigsraad, 449, 455, 477, 544. — Mogens, til Svanholm, Rigsraad, 449, 559, 573. — Ove, Biskop i Aarhus, 449, 451, 452, 453, 461, 464, 467, 468, (471), 480—1, 487—94, 556, 557, 558—62. — Torbern, udv. Erkebiskop i Lund, 449, 452, 453, 461, 462—3, (467), (471), (484), 486—7, 562. — Valdemar, Pr. i Maarslet, 389.
- Bircherod, Christen, Pr. i Karlebo, 1—8. — Jens, Biskop i Aalborg, 398—9, 576, 578. — Peder, Mag., Pr. i Værløse, 2.
- Birkedal, Emilie, g. m. P. F. Barfod, 147, 155. — Schøller Parelius Vilhelm, Valgmenighedspr. i Ryslinge, 50, 64, 69, 73—4, 147, 152—3, 154, 155—6, 157. — Uffe, Pr. for det »frie Kirkesamfund« i Kbh., 378—9.
- Birkerød, Lyng-Kronborg Hrd., 2.
- Bisted, Jens Vilhelm Storm, Pr. i Hyllinge, 54.
- Bjørnson, Bjørnstjerne, norsk Digter, 155.
- Blanca, norsk Dronning, g. m. Magnus Eriksøn, 415.
- Blicher, Elisabeth Christine Margrethe, g. m. N. F. S. Grundtvig, 225, 279. — Mette, f. Poulsen, 225, 279. — Povel Høy, Pr. i Kettinge, 365—6, 366, 372, 378, 380—1.
- Blichfeldt, Hans Henriksen, Pr. i Raarup, 164.
- Bloch, Carl, Prof., Maler, 88. — Jens, Dr. phil. et theol., Biskop i Viborg, 110. — Sofie Jensdatter, g. m. P. M. Tversted, 398.
- Blok, Jens (— 1649—), i Lund, 164.

- Søren (— 1649 —), i Hobro, 164.
- Bluhme, Johannes Bartholomæus, kgl. Hofprædikant, 24, 25.
- Blume, Adser Hansen, Provst, Pr. i Errindlev, 322.
- Blædel, Nicolai Gottlieb, Dr. theol., Pr. ved Garnisonsk. i Kbh., 377.
- Boesen, Carl Emil, Skolelærer i Ore, 73. — Emil Ferdinand, Stiftsprovst i Aarhus, 97.
- Boisen, Carl Christian, Stiftsprovst i Ribe, 145. — Frederik (Frits) Engelhart, Pr. i Stege, 147, 154, 155, 156. — Lars Nannestad, Dr. phil., Pr. i Vesterborg, 147, 157, 323. — Otto Harald Benedictus, Pr. i Saksøbing, 362.
- Bolbroe, Cæsar August, Pr. i Søllinge, 45.
- Bolwig, Johan Conrad, Pr. i Fanebjerg, 379—80, 381, 382, 384.
- Bonn, Hermann, Mag., 552.
- Borch, Christen Frausing, Pr. i Randlev, 114—19, 604.
- Bordum, Christen, Dr. med., Kanik i Ribe, 165, 604.
- Bornemann, Henrik, Biskop over Sjællands Stift, 576, 578, 580, 589, 590, 597.
- Bornholm, 487.
- Bosjö Kloster, Bosjöklosters S., Frosta Hrd., 562.
- Botulfsen, Peder, Kannik i Lund, 422.
- Boye, Claudius Julius, Læge paa Haughus, 102. — Jens Georg, til Øster Teglgård, Proprietær, 106.
- Brahe, Aksel, til Krogholm, Rigsraad, 449, 455, 477, 544.
- Brahetrolleborg S., Salling Hrd., 55, 60, 90.
- Brammer, Gerhard Peter, Biskop i Aarhus, 38, 40, 97, 100, 101, (114), 315.
- Brandes, Georg, Prof., 317.
- Brandsson, Arngrimur, Abbed i Þingeyrar, 403.
- Brandt, Carl Joachim, Pr. ved Vartov, 147, 150—1, 152, 154, 155, 157.
- Bredal, Mads, Pr. i Vigersted, 178.
- Bredsdorff, Thomas Vilhelm Birke-dal, Højskoleforstander, 254.
- Bregninge (paa Taasinge), Sunds Hrd., 91—2.
- Britze, Friedrich, Gravør, 445.
- Brix, Hans, Prof., Litteraturhistoriker, 216. — Jens Bøggild, Pr. i Rødding, 114.
- Brochmand, Jesper, øverste Sekretær i Danske Kancelli, 492.
- Brock, Niels Christian, Pr. i Rødding, 114.
- Brorson, Christian Frederik, Prof., Pr. ved Garnisonsk. i Kbh., 301.
- Brun, Hans, Pr. i Østofte, 180. — Hans, cand. theol., Grundtvig-Biograf, 211, 212, 254, 256.
- Brunius, Carl Georg, Prof., svensk Kunsthistoriker, 426.
- Bruun, Frantz Christopher, Kontorchef i Kultusministeriet, 348.
- Brücker, Georg Valdemar, Frime-nighedspr. i Aagaard, 254, 256, 258.
- Brylle, Odense Hrd., 56—7, 85.
- Brændekilde, Odense Hrd., 46—7.
- Brøndsted, Andreas Christian, Pr. i Skovlænge, 319.
- Brønshøj, Sokkelunds Hrd., 381—2.
- Buchwald, Niels Andreas, Pr. i S. Højrup, 58, 64—5.
- Buck, Brun, (— 1536 —), 481, 482.

- Buhl, Frants Peder William, Dr. phil. et theol., Prof., 124.
- Bull, Edvard, Prof., norsk Historiker, 407, 415.
- Busck, Gunni, Pr. i Brøndbyøster, 147, 148, 149, 152.
- Bützow, Henrik Christopher, Pr. i Øls, siden Stiftsprovst i Kbh., 18, 19, 20, 22—3.
- Bølle, (Bøller), Erik, til Elved, Rigsraad, 570, 571, 572. — Mads, til Orebygaard, Rigsraad, 569, 571, 572.
- Børglum Kloster, Børglum S. og Hrd., 464, 494, 557.
- Bøvning, Niels Orten Mathias, Pr. i Barløse, 141—2.
- Canick, Walter, Mag., i Roskilde, 486.
- Canterbury, 401 f.
- Carl († 1729), Prins, 11.
- Carlsen, Ane Maria Elisa, g. m. N. F. S. Grundtvig, 147. — Hans Rasmussen, til Gl. Køgegaard, Politiker, 147, 155.
- Caroline Amalie, Christian VIII's Dronning, 154, 155.
- Chievitz, Joachim Christian, Pr. i Faaborg, 95.
- Christensdatter, Karen, g. m. Frands Hansen, 180. — Kirstine, g. m. Mikkel Lauridsen, 163.
- Christensen, Balthasar, Prokurator, Politiker, 369. — Christen, Provst, Pr. i Ramme, 164. — Christen Peter, Pr. i Vær, 132—3. — Christoffer, Pr. i Vissenbjerg, 179. — Hans, pers. Kap. i Linnerup, 159—60. — Jens, Pr. i Vang, 176. — Kjeld, Pr. i Nors, 162. — Martin Carl Vilhelm, Pr. i Arninge, 59—60, 86. — Niels, Pr. i Nidløse, 162. — Niels, Pr. i Vejrum, 176. — Oluf, Pr. i Tved (Mols Hrd.), 175. — Svend, Pr. i Nim, 162. — Thøger, Provst, Pr. i Bedsted, 187, (188). — William, Arkivar, Dr. phil., 511.
- Christian III, 448—573. — IX, 79, 98, 112—3, 133, 134, 139.
- Christiani, Carl Emil Anton, Pr. i Nysted, 145, 147, 150, 153, 155, 345, 348, 357, 363, 364, 377—8, 604. — Frits Holger, Pr. i Nibe, 348.
- Christiern II, 551.
- Christiernsen, Michael, Pr. i Sønderhaa, 172.
- Christoffer, Greve af Oldenburg, 569—72.
- Christoffersdatter, Anne, g. m. Jens Christensen, 176.
- Christoffersen, Poul, Pr. i Tryggevlev, 174—5.
- Clausdatter, Kirsten, g. m. Jens Nielsen, 162. — Kirsten, g. m. M. J. Snedet, 396—9.
- Clausen, Claus, Pr. i Tolstrup, 174. — Hans, Pr. i Taarnby, 172. — Henrik Georg, Stiftsprovst i Kbh., 211, 212, 234, 278, 287—9, 296, 304. — Henrik Nicolai, Prof., 207 ff., 217, 219, 224, 228—9, 233—5, 237, 239, 245—6, 250, 251, 264 ff., 280 ff. — Jens Thomsen, Pr. i Øde Førsløv, 113, 120, 388—9. — Johannes, Pr. i Vonsild, 45, 63—4, 69, 356, 603—4.
- Claussen, Magnus Holst, Pr. i Idestrup, 319, 381.
- Colding, Johan Frederik Andreas, Pr. i Køng (i Fyen), 130—1. —

- Peter Andreas, Provst, Pr. i Køng, 94.
- Crull, Mag., Pr. i Rostock, 37.
- Daa, Claus, til Raunstrup, Landsdommer, 461, 463, 482, 483. — Oluf, til Holmegaard, 166.
- Daae, Ludvig, Prof., norsk Historiker, 414, 456—7, 470.
- Dael, Niels, Frimenighedspr., 146.
- Dahl, Frederik Peter Jacob, Pr. i Kallehave, 45.
- Dahlerup, Christian Georg, Pr. i Ø. Ulslev, 382—3. — Hans, Pr. i Asnæs, 62,72.
- Dall, Frederik Julius, Pr. i Slemminge, 379.
- Dam, Markus Andreas, Pr. i Thisted, 141.
- Damgaard, Anders Knudsen, Stiftsprovst i Odense, 95.
- Danielsen, Mads, se Kaae, Mads.
- Davidson, Christian Theodor, Pr. i Ø. Velling, 384. — Jacob, Redaktør, kulturhistorisk Forfatter, 368.
- Deutschmann, Johann, Prof. i Wittenberg, 36.
- v. Dohna, C. D., Generalmajor, 5.
- Dorothea, Christian III's Dronning, 448.
- Dragsholm, Faarevejle S., Ods Hrd., 451, 452, 453, 461, 462, 465, 467, 469, 481—2, 485, 486, 494, 559, 566—7.
- Drejer, Hans Jacob, Pr. i Humble, 75, 78.
- Ebbesen, Christen, Pr. i Sønderhaa, (169), 172.
- Egense, Sunds Hrd., 42, 59.
- Elgesæter, norsk Kloster, 414.
- Elventhal, (—1660—), Kaptajn, 3.
- Engelbreth, Wolf Frederik, Dr. theol., Pr. i Lyderslev, Konsistorialraad, 274.
- Engelstoft, Christian Thorning, Dr. theol., Biskop over Fyens Stift, 38, 40, 41—98, 315, 603—4. — Frants Daniel Thorning, Pr. i Vesterborg, 44, 45, 57, 58—9, 60, 63, 65, 66—7, 68, 72—3, 74, 82, 90—1, 92, 93, 96—7. — Laurits, Prof., Historiker, 75. — Povl, Redaktør, 315.
- Erhartzen, Henrik, Pr. i Magleby (Sokkelunds Hrd.), 161.
- Erlandsen, Jacob, Erkebiskop i Lund, 437—45. — Johannes Julius, Pr. i Vestenskov, 62, 63.
- Ernst († 1546), Hertug af Braunschweig-Lüneburg, 470—3, 520, 551.
- Ernstsen, se Baden.
- Erslev, Kristian, Rigsarkivar, Dr. phil., 544.
- Esger, (— 1261 —), Biskop i Ribe, 437, 438, 439—40.
- Eskil, Erkebiskop i Lund, 419, 420—1, 423.
- Eskjær, Grinderslev S., Salling Nørre Hrd., 563.
- Esmann, Vilhelm August, Pr. i Hellested, 58.
- Espe, Salling Hrd., 73.
- Estrup, Jacob Brønnum Scavenius, Konsejlspræsident, 330, 334, 338, 343. — Magdalene (Lene) Cathrine, g. m. L. Engelstoft, 75.
- Ewald, Herman Frederik, Forf., 1.
- Eystein, Erkebiskop i Nidaros, 414, 435.

- Faaborg, 95.
- Faber, Jacob Danielsen, Mag., Stiftsprovst i Kbh., (163), 168.
- Fabricius, Anna Gunilde, g. m. J. C. V. Tolstrup, 311. — Christen Rasmussen, Mag., Pr. i Slangstrup, 189, 190, 192. — Christopher Frederiksen, Guldsmid i Kbh., 193. — Frederik Christensen, Pr. i Stenløse, 193. — Knud, Prof., Historiker, 459, 479.
- Fakse, Hans, Pr. i Agerup, (164). — Peder Hansen, Pr. i Pedersborg, 164.
- Falbe-Hansen, Vigand Andreas, Dr. jur. et polit., Prof., 330.
- Fenger, Peter Andreas, Pr. ved Vor Frelsers K. paa Christianshavn, 147, 148, 154, 156, 234, 272, 363.
- Fibiger, Johannes, Pr. i Ønslev, 352. — Peter Nicolai, Provst, Pr. i Haring, 130.
- Fich, Viggo Hagbarth Theobald, Pr. i Mesinge, 76.
- Fischer, Ernst Christian, Pr. i Viby, 70, 72, 76. — Johan Christian Henrik, Minister, 38—143, 314—95, 602—3, 604.
- Flagstad, Oluf Christian Thoring, Pr. i Søby, 47, 94.
- Flyinge, Sandby S., Torna Hrd., 486, 487.
- Fog, Laurits, Kap. ved Viborg Sortebrødrek., 178. — Niels, Pr. i Storning, 171, 180. — Niels Nielsen, Pr. i Ødum, 180.
- Fonnesbech, Christen Andreas, Godsejer, Minister, 343.
- Foss, Matthias, Biskop i Aalborg, 576, 578, 589.
- Frandsen, Niels, Pr. i Magleby (Møenbo Hrd.), 161.
- Frantzen, Fritz, Bog- og Tobakshandler i Chicago, 365.
- Franz († 1549), Hertug af Braunschweig-Lüneburg, 551.
- Frederik I, 526, 532, 553. — II, 535, 537, 540, 541, 543—5, 549, 552. — VI, 211 ff., 219 ff., 224, 232—3, 234—5, 236, 239—41, 243, 250—1, 252, 265—6, 278, 279, 293—5, 303. — den Vise († 1557), Pfalzgreve, Kurfyrste, 551.
- Frederiksen, Christian Erhard, Sukkerfabrikant, 325, 326. — Johan Ditlev, Sukkerfabrikant, 325, 326. — Lars, Friskolelærer, Gaardejer i Ryslinge, 152. — Niels Christian, Prof., Nationaløkonom, 325, 327—8, 329—30, 331—3, 363, 364—5, 366.
- Frich, Johan Joachim, Borgmester og Byfoged i Skagen, 137—8.
- Fridericia, Julius Albert, Prof., Historiker, 513.
- Friese, Martin, Prof. i Kiel, 31.
- Friis, Astrid, Dr. phil., Historiker, 459—60, 478—9, 479—80, 480, 496—8, 506, 521, 547. — Carsten, Pr. i Astrup, 20. — Christen Begtrup, Pr. i Skjelby, 323. — Henrik, (— 1536 —), 491. — Johan, til Hesselager, Kansler, 455, 462, 464, 467, 468, 477, 478, 479—80, 480, 522, 544, 557, 560, 561, 563, 566. — Jørgen, Biskop i Viborg, 449, 451, 453, 463, (471), (472), 483, 494, 532, 554, 555, 563.
- Fyens Stift, 41—98.
- Gad, Christian Sophus, Stiftsprovst, Pr. i Skjelby, 125—6. —

- Henrik Georg Clausen, Pr. i Tranekær, 42, 48, 52. — John Thomsen, Stiftsprovst, Pr. i Kettinge, 377.
- Gade, Niels Wilhelm, Prof., Komponist, 324.
- v. Gadendorff, Claus, tysk Gesandt, 568.
- Galen, Peder Jensen, Erkebiskop i Lund, 422.
- Galt, Peder Ebbesen, Rigsraad, 483, 491, 496, 561.
- Gerstrup, Christoffer, til Sæbygaard, 175.
- Gildeskaal, Helgelands Fogderi, 416.
- Gislev, Gudme Hrd., 55.
- Gjøe, Falk, til Hvidkilde, Hofmester paa Sorø Akademi, 181. — Mogens, Rigshofmester, 455, 458, 459, 460, 467, 468, 477, 478, 497, 522, 544, 557, 561.
- Gjøl, Hvetbo Hrd., 196—200.
- Glahn, Hans Egede, Stiftsprovst, Pr. i Store Hedinge, 54. — Poul Egede, resid. Kap. ved Garnisonsk. i Kbh., 260.
- Glambeck, Peder, Pr. i Pjedsted, 164.
- Glandorf, (— 1660 —), Major, 3, 4.
- Gotlænder, Poul Poulsen, Guldsmid i Kbh., 192—3. — se ogsaa Judichær.
- Graae, Christian, Pr. i Tranekær, 42.
- Gram, Hans, Gehejmearkivar, 508—11, 513, 515—16, 521, 539.
- Grand, Jens, Erkebiskop i Lund, 425, 435.
- Gregersen, Mogens, Pr. i Skern, 168.
- Grim, Edward, engelsk Hagiograf, 405, 416, 426.
- Grotius, Hugo, hollandsk Teolog og Statsretslærer, 586—7.
- Grundtvig, Nicolai Frederik Severin, Biskop, 146—58, 201—304. — Otto, Provst, Pr. i Gladsakse, 235. — Svend Hersleb, Prof., Filolog, 278.
- Gude, Ludvig Jacob Mendel, Dr. theol., Domprovst i Roskilde, 305—13.
- Gudmundsson, Tore, Erkebiskop i Nidaros, 414.
- Guldbjerg, Oluf, Pr. i Stadil, 11.
- Gullev, Christian, Murmester i Viborg, 106.
- Gumlösa, V. Göinge Hrd., 424.
- Gustaf I Vasa, svensk Konge, 473, 512, 564—6.
- Gyldenløve, Hans Ulrik, Lensmand paa Frederiksborg, 191, 193.
- Gyldenstjerne, Christoffer, (— 1536 —), 569—70. — Gabriel, til Restrup, Rigsraad, 491. — Henrik, til Skovsbo, 163, 178. — Knud, udv. Biskop i Odense, 449, 453, 461, 463, (471), (472), (482—3), 494, 557, 562—3. — Knud, til Aagaard, 176—7. — Knud († 1636), til Tim, 173—4. — Knud Pedersen († 1552), til Tim, Rigsraad, 545, 559, 561, 570, 572. — Mogens, Rigsraad, 449, 455, 467, 468, 477, 509, 544—5, 562, 567. — Pernille (— 1612 —), 162.
- Güllich, Gert, Degn i Rørbæk, 23, 24.
- Haffner, Wolfgang, Minister, 334—5, 337.
- Hagen, Laurits Christian, Valg-

- menighedspr. i Kerteminde, 50, 74.
- Hákon (VI) Magnússon († 1319), norsk Konge, 417—18.
- Hald, Dollerup S., Nørlyng Hrd., 463, 563.
- Hald, Christian Holger, Provst, Pr. i Lumby, 95.
- Hall, Carl Christian, Minister, 59, 342, 345, 360.
- Hammer, Peder, Pr. i Rorup, 165, (175).
- Hammerich, Peter Frederik Adolph, Prof., 122—3, 147.
- Hannecken, Philip Ludvig, Prof. i Wittenberg, 36.
- Hans († 1580), Hertug, 536, 538, 552—4. — (— 1584 —), Pr. i Munkebo, 162.
- Hansdatter, Maren, g. m. P. M. Tversted, 399.
- Hansen, Anders Gorm, Stiftspr. ved Vemmetofte, 84. — Christen, se Riber, Christen. — Frands, Pr. i Ørsted-Daastrup, 180. — Frants Peter Trolle Priergaard, Pr. i Østofte, 381. — Frederik Andreas, Provst, Pr. i Fraugde, 76. — Hans Anthon, Pr. i Blegind, 42, 49, 50, 97. — Jens Andersen († 1877), Folketingsmand, 331, 332, 333—4, 369. — Mads, Pr. i N. Lyndelse, 194. — Marqvor, Pr. i Munkebo, 194—5. — Niels Vilhelm Theodor, Pr. i Brøndum, 144, 146. — Otto Frederik Begtrup, Pr. ved Frue K. i Aalborg, 125, 129. — Peder, Pr. i Middelfart, 161. — Peter Frederik, Pr. i Espe, 69. — Preben Johan Frederik Jacob, Pr. i Longelse, 49, 55, 60. — Zacharias, Pr. i Lindelse, 159, 160.
- Hansted, Rasmus Schandorff, Provst, Pr. i Vraa, 128—9.
- Hardenberg, Jacob, til Hvedholm, Rigsraad, 571, 572.
- Haugsted, Christian Anders, Adjunkt i Odense, 81. — Henrik Emil, Prokurator i Odense, 81.
- Haxthausen, Anna Marie Elisabeth, g. m. H. Laub, 116.
- Hedalen, Valders Sorenskriveri, 416.
- Hegelund, Hans, Pr. i Vorning, 180. — Niels, Pr. i Sønderhaa, 170, 172.
- Heiberg, Frederik, Pr. og Forstander ved Døvstummeinstituttet i Kbh., 136—7. — Gabriel Thomas Skat Rørdam, Provst, Andenpr. i Roskilde, 54. — Johanne Luise, Skuespillerinde, 371.
- Heinitz, Christian August, Auditor, 5.
- Heise, Carl Arnold Leopold, Rektor, Dr. phil., Historiker, 502, 503, 562—3, 568.
- Helena, (— 1261 —), Hertuginde af Sachsen, 437.
- Helgesen, Peder, Kannik i Lund, 422.
- Helland, Amund, Købmand i Bergen, 213, 214, 232, 236, 250, 253, 258, 261, 299, 303.
- Helleris, Søndbjerg S., 185.
- Helnæs, Baag Hrd., 42, 60.
- Helsingør, se Krogen.
- Heltzen, Eugenius Sophus Ernst, Kammerherre, Stiftamtmand i Odense, 83, 86. — Frederik Joachim August, Herredsfoged i Hads Hrd., 86.
- Helweg, Hans Friedrich, Dr. phil. et theol., Stiftsprovst, Pr. i Købelev, 147, 153. — Nicolaus

- Ludvig, Dr. phil. et theol., Pr. i Odense, 9, 69, 147, 152, 156, 210—11, 254, 256, 258, 457.
- Henneksen, Peder, Pr. i Tranekær, 174.
- Henrik II, engelsk Konge, 401, 412, 419, 427, 429—30. — III, engelsk Konge, 414. — († 1155), finsk Biskop og Martyr, 433.
- Henriksen, Hans, Sekretær hos Ove Bille, 451—2, 454, 466, 481, 490. — Jørgen, Pr. i Slemminge, 169.
- Herbert af Bosham, biskoppelig Sekretær i Canterbury, 417, 419.
- Herman (I), (— 1261 —), Biskop i Schwerin, 437, 441.
- Hermansen, Jens, Pr. i Birkerød, 2, (3). — Peder, Pr. i Rørby, 166. — Victor, Mag. art., Arkæolog, 441.
- Hertel, Ludvig Vilhelm, Pr. i Brænderup, 374, 375, 376, 378.
- Hertz, Jens Michael, Kateket i Roskilde, 306, 308—9.
- Hessel, Morten Christian, Pr. i Simested, 27.
- Hestr, Jón, Oversætter, 417.
- Hieboe, Anders Nielsen, Pr. i Thisted, 173.
- Hildebold, (— 1261 —), Erkebiskop i Bremen, 437, 438.
- Hillerslev, Salling Hrd., 84—5.
- Hjort, Bernth Christoph Wilkens Lind, Pr. i Nyborg, 59. — Søren Hansen, Pr. i Ryslinge, 84.
- Hjørlande, Lyng-Frederiksborg Hrd., 193.
- Holberg, Ludvig, Prof., Komedieskriver, 583, 584, 585, 587, 588.
- Holck, Henrik, til Rønhave, Kancellisekretær, 183, 557.
- Holckenhavn Kapel, Vindinge Hrd., 94.
- Holm, Jens Albert Leonhard, Lic. theol., Pr. i Holsteinborg, 234. — Sophus, Pr. i Skjoldborg, 61. — Thøger Jacobsen, Pr. i Skyum, 200.
- Holme, Draaby S., Mols Hrd., 424.
- Holst, Hans Peter, Pr. i Førslev, 78, 81.
- Holstein(-Lethraborg), Johan Ludvig (Louis) Carl Christian Tido († 1912), Minister, 340—1.
- Holsten, Frederik Christian, Stiftamtmand, Gehejmekonferensraad, 339.
- Horn, se Winkel Horn.
- Hørne, Jørgen Hansen, Provst, Pr. i Torslev, 398.
- Hornsyld, Jens, Pr. i Assens, 235, 274.
- Hostrup, Jens Christian, Slotspr. og Pr. i Hillerød, 52, 147, 153—4, 154, 157.
- Humble, Langelands Søndre Hrd., 41, 53, 75, 78, 86, 92.
- Humble, Marcus, Mag., Pr. i Faarevejle, (163).
- Hundslund Kloster, Dronninglund S. og Hrd., 509.
- Hunseby, Musse Hrd., 308, 312.
- Hvide, Knud Ottesen, til Rødkilde, 168.
- Hvitfeldt, Arild, Rigskansler, Historieskriver, 454—5, 457 f., 460—2, 465—6, 474, 481, 484—5, 486, 490, 493, 494—6, 504, 508, 510, 515, 516, 518, 523—5, 531 ff., 549, 556—7, 565—6, 567, 569—70. — Christopher Olufsen, til Berritsgaard, Rigsraad, 482, 483.
- Hyllested, August, Organist i Nykøbing F., 324, (325).

- Høg, Christen, til Todbøl, 170. — Jørgen, til Hammergaard, 159—60.
- Høgsbro, Sofus Magdalus, Politiker, 147, 148, 152, 153, 155.
- Høytrup, Carl, Pr. i Humble, 42—3, 44.
- Ibsen, Ove, Pr. i Vesterbølle, 177.
- Ingemann, Bernhard Severin, Digter, 222—5, 236, 241—3, 252, 257, 258, 260, 263 f., 269 f., 273 ff., 280, 297 f.
- Ívarsson, Vigfús, Statholder, 411.
- Iversen, Aksel, Pr. i Ø. Snede, 169. — Peder, Pr. i Lønborg, 161.
- Jacobsdatter, Maren, g. m. Jens Hermansen, 2. — Thrine, g. m. N. N. Ydsted, 166.
- Jacobsen, Aksel, Pr. i Tersløse, 173, 177. — Christian Peter, Pr. i Rødby, 319. — Eiler, Pr. i Munkebo, 194—6. — Jens, Pr. i Skivholme, 168. — Lauritz, Pr. i Rudkøbing, 166. — Laust (— 1621 —), Student, 399. — Mads, Pr. i Storrिंग, 171. — Mads, Kap. i Østofte, 180—1. — Niels, Kap. i Randers, 165. — Otte, Pr. i Volstrup, 400. — Peder, Pr. i Lyngø, 161. — Peder, Pr. i Ullerup, 181. — Pors, Pr. i Ugilt, 175. — Søren, Byskriver i Slagelse, 166.
- Jacobus de Voragine, Hagiograf, 428.
- Jantzen, Albert Thorvald, Pr. i Gjentofte, 9.
- Jeansson, Johan Philip, Pr. i Førlev, 62.
- Jeger, Hans, Pr. i Taarnby, (165).
- Jensdatter, Ane, g. m. Kjeld Nielsen, 176.
- Jensen, Anders, Pr. i Tranekær, 174. — Arild, biskoppelig Foged paa Dragsholm, 461. — Christen, Pr. i Sønderup, 172. — Christian, Murmester i Viborg, 106. — J., Tobaksfabrikant i Viborg, 106. — Jep, Pr. i Ulbølle, 168. — Jørgen, Pr. i Tim, 173—4. — Lars, Borgmester i Varde, 171. — Niels, Pr. ved St. Mikkel's K. i Slagelse, 169. — Niels, Pr. i Sneibjerg, 170. — Niels, Pr. i Tibirke, 176. — Niels, Pr. i Tisted-Binderup, 174. — Peder, se Galen, Peder.
- Jepsen, Jesper, Pr. i Stubbekøbing, 171. — (Munch), Niels, Pr. i Stenløse, 182—4.
- Jersin, Jens Dinesen, Biskop i Ribe, 592.
- Jespersen, Hans Anker, Pr. i Uterslev, 375, 376. — Niels, Biskop i Odense, 600. — Theodor Henrik Bloch, Pr. i Brahetrolleborg, 67, 69.
- Jessen, Jesse, Pr. i Nykøbing F., 163. — Peter, Provst, Pr. i Tisted-Binderup, 18, 19—20, 21, 22—3.
- Johan uden Land, engelsk Konge, 414.
- Johan, (— 1261 —), Hertug af Sachsen, 437.
- Johannes af Salisbury, engelsk Biskop, 417, 419.
- Johannes, (— 1261 —), Biskop i Lübeck, 437.
- Johansen, Hans Adolph, Missionær i Amerika, 154.
- Jónsson, Finnur, Prof., Filolog,

417. — Pál, Biskop i Skálholt, 403.
- de Jonquières, Jean André Frédéric de Dompierre, Kontorchef, 61, 114.
- Judichær, Søren Poulsen, Mag., Pr. i Slangerup, 169, 189—93.
- Juel, Palle, til Pallesbjerg, Landsdommer, 181.
- Juel-Brockdorff, Carl Frederik Sophus Vilhelm († 1900), til Taa-singe, Kammerherre, 88, 91—2, 94.
- Jungersen, Frederik Olfert, Valgmenighedspr. i Kbh., 125—6.
- Juul, Aksel, til Villestrup, 496.
- Jørgensen, Ellen, Bibliotekar, Dr. phil., 421, 516. — Hans, Pr. i Sneum, 170. — Jens, Ejer af Bjerregaard, Politiker, 157—8. — Jens Laurits Verner, Provst, Pr. i Maribo, 319, 322. — Niels, Pr. i Tem, 172. — Niels Adolph, Kammerraad, Kirkeværge i Odense, 88. — Peder, Pr. i Tranekær, 174.
- Kaae, Mads Danielsen, Provst, Pr. i Harlev, 171.
- Kalkar, Christian Andreas Hermann, Dr. phil. et theol., Pr. i Gladsakse, 309.
- Karl V, tysk Kejser, 550—1. — († 1334), Erkebiskop i Lund, 442.
- Karlebo, Lyng-Kronborg Hrd., 1—8.
- Kastrup, Peter Henrik, Pr. i Kongsted, 137.
- Kauslunde, Vends Hrd., 44.
- Kerteminde, 67, 69, 74, 84.
- Kierkegaard, Peter Christian, Biskop i Aalborg, 56.
- Kingo, Thomas, Biskop i Odense, 597.
- Kjørboe, Carl William, Pr. ved St. Nicolai K. i Kolding, 117.
- Kjærulf, Jacob, Mag., Pr. i Skallerup, 581. — Sten, Mag., Pr. i Aaby, 581.
- Klein, Peter, Pr. i Gudme, 52.
- Kling, Zacharias, svensk Biskop, 7.
- Klyne, Frederik Andersen, Pr. i Vindinge, 603.
- Knud VI, Konge, 420.
- Knudsen, Hans Joachim Evald, Provst, Pr. i Gislev, 55. — Jens Lassen, Pr. i Lejrskov, 154. — Ole, Pr. i Tyrsted, 175.
- Knuth, Eggert Christopher († 1874), Lensgreve, til Knuthenborg, 306, 308, 604.
- Koch, Hans Christopher Elers, Pr. i Horbelev, 127. — Hans Ludvig Schielderup Pareluis, Provst, Pr. i Glostrup, Kirkehistoriker, 97—8, 211—2, 214, 220, 254, 256, 286, 373, 382, 383. — Hans Peter Gyllembourg, Provst, Pr. i N. Vedby, 323. — Johan Buntzen, Pr. i Horbelev, 344, 347.
- Kock, Jørgen, Borgmester i Malmö, 497, 500—06. — Poul, Byfoged i Sæby, 400.
- Kofoed-Hansen, Hans Peter, Stiftsprovst, Pr. i Toreby, 321—2, 355.
- Kok, Johannes Georg Elias, Prof., Pr. ved Citadellet i Kbh., 371.
- Kold, Christen Mikkelsen, Højskoleforstander i Dalum, 147, 153.
- Korn, Johan Georg, Pr. i Udby, 100—1.
- Kornerup, Bjørn, Arkivar, Dr. theol., 202, 216, 474, 540.

- Kotte, Peder, Pr. i Skjellerup, 168.
- Krabbe, Dorte, til Haunø, 400. — Tyge, Rigmarsk, 449, 455, 477, 544, 562.
- Krag, Erik, øverste Sekretær i Danske Kancelli, 5. — Niels, Prof., kgl. Historiograf, 455—6, 457 f., 462—6, 474, 481, 484—5, 486, 490, 493, 494—6, 504, 508, 510, 515—16, 517, 525—30, 531 ff., 535—8, 546 ff., 554—6, 570—1, 572—3. — Niels, Pr. i Fuglse, 35—7.
- Krag-Juel-Vind-Frijs, Asta Tugendreich Adelheid, g. m. N. F. S. Grundtvig, 147, 153.
- Kragelund, Peder Jensen, Biskop i Ribe, (169).
- Kragh, Jens Michael Peter, Pr. i Strandby, 113.
- Krarup, Nikolaj Thure, Pr. i Aastrup, 393—4.
- Krieger, Andreas Frederik, Prof., Minister, 327, 351, 354, 355, 395.
- Krog, Jens, Pr. i Kerteminde, 67.
- Krogen, Slot ved Helsingør, 451, (453), 461, 465, 485, 566.
- Krohn, Conrad Johan Martinus, Pr. i Vestervig, 72.
- Krummedige, Erik, til Alnerup, Rigsraad, 449, 455, 467, 468, 477, 478—9, 544. — Sofie, g. m. Esge Bille, 561.
- Krumpen, Otte, Rigmarsk, 571, 572. — Stygge, Biskop i Børglum, 449, 453, 463—4, 465, (471), (472), 483, 494, (509), 554, 563, 568.
- Krøyer, Joachim Vilhelm, Pr. i Særslev, 47.
- København, 201—2. — Slot, 451, 453 ff., 461, 465, 467 f., 485, 566, 567. — Gammeltorv, 523 f. — Vor Frue Kirke, 425, 509. — Helligaands Kirke, 453. — Kattolsk Bispegaard, 461, 463. — Herredag i, 1536, 448—573.
- Køge, 484, 497.
- Königsfeldt, Albert Emil Theodor, Pr. i Magleby-Holtug, 141—2.
- Køster, Hans Kristian Ørsted, Hjælpepr. hos Grundtvig, 145—6, 148, 152—3, 157.
- la Cour, Jørgen Carl, Pr. i Haarslev, 389.
- Lakier, Carl Ludvig Friis, Pr. i Langaa-Øksendrup, 52, 54.
- Landskrona, 484, 497.
- Langballe, Johan Frederik, Pr. i Ørsted, 118.
- Lange, Gunde, til Breining, Lensmand paa Aalborghus, 187—8. — Morten Thomsen, resid. Kap. i Nyborg, 41.
- Larsdatter, Else, g. m. L. E. Baden, 171.
- Larsen, Jens Edvard Vilhelm, Pr. i Vejlbj (i Fyen), 137. — Joakim, Etatsraad, Skolehistoriker, 581. — Niels Frederik, Handskemager, 154. — Theodor Frederik Laurentius, Pr. i Sørbymagle, 395. — William, Billedhugger, 445.
- Lassen, August Adolf Elias, Pr. i Vejlø, 70, 83. — Søren Carl Christian, Pr. i Asperup, 48, 70, 83. — Søren Peter, Pr. i Østrup, 48.
- Laub, Arngoth Dorothea Petronelle Christine, g. m. A. Wanschler, 116. — Hardenack Otto Conrad, Biskop i Viborg, 38—9, 56, 98—121, 318, 354, 388. —

- Hieronymus, Generallæge, 116.
— Susanne Sophie Elisabeth Henriette, g. m. C. W. Kiørboe, 117.
- Lauridsen, Mikkel, Pr. i Nykøbing S., 163. — Niels, Pr. i Vindum, 178.
- Lauritzen, Sone, Pr. i Middelfart, 161.
- Leerhoff, se Leermænd.
- Leermænd, Laurids, Raadmænd i Kerteminde, 11. — Mette Lauridsdatter, g. m. O. Guldbjerg, 10—11.
- Lehmann, Edvard, Dr. phil. et theol., Prof., 216.
- Lekkendegaard, Ø. Egesborg S., Baarse Hrd., 486.
- Lerche, Knud Madsen, Pr. i Nysted, 163.
- Leth, Andreas Peter Martin, Pr. i Middelfart, 76. — Jens Nicolaus Fabricius, Pr. i Visby, 132—3.
- Levinson, Alfred Sylvester, Pr. i Herredskirke, 124. — Johannes, Pr. ved de Classenske Boliger i Kbh., 384. — Lorentz Johannes, Pr. i Sæby-Hallenslev, 320.
- Libert (Libertsen), Oluf, Pr. i Sjælland, 167.
- Lime, Karen Madsdatter, g. m. J. B. Taulov, 9—10, 11. — Mads Mortensen, Provst, Pr. i Middelfart, 10.
- Lind, Peter Engel, Biskop i Aalborg, 39—40, 121—42.
- Lindberg, Jacob Christian, Dr. phil., Pr. i Tingsted, 157, 205, 251—2, 272, 284, 380. — Jørgen Emil, Pr. i Hodde, 70, 72, 76. — Niels, Valgmenighedspr. i Kerteminde, 67, 74, 84.
- v. Linden, Galle, Hovedsmand, 452.
- Lolland-Falsters Stift, 318—87.
- Lorenzen, Christian Claus, Pr. ved Frue K. i Aalborg, 125. — Claus Nicolai, Pr. i N. Lyndelse, 74, 363.
- Louise, Fr. IV's Dronning, 11. — Christian IX's Dronning, 108.
- Lund. — Domkirken, 422—3. — Bispegaard, 486, 487. — Bispe-segl, 437—45.
- Lund, Rasmus, Pr. i Jetsmark, 158.
- Lunge, Niels, til Adserstrup, Rigsraad, 570, 571, 572. — Oluf, til Tirsbæk, Rigsraad, 449, 455, 467, 468, 477, 478, 496, 544.
- Lunow, Christoffer, til Rugaard, 176.
- Lurø, Helgelands Fogderi, 416.
- Luther, Martin, Reformator, 452, 454, 554—6, 576, 578, 591—2.
- Luttendorph, Henrik, Bogbinder i Aalborg, 579.
- Lykke, Iver, til Eskær, 178. — Joachim, Rigsraad, 449.
- Lyngsjö, Gärds Hrd., Kristianstads Len, 426—7, 435.
- Lütken, Georg Frederik André, Læge i Nysted, 377. — Otto Hans, til Bellahøj, Kommandør, 381.
- Løgstrup, Jens Theodor Nicolai, Pr. i Nyborg, 395.
- Löscher, Caspar, Prof. i Wittenberg, 36.
- Madelung, Johan Georg, Pr. i Sandager, 62, 63.
- Madsdatter, Karen, g. m. Niels Christensen, 176. — Marine,

- g. m. M. Hansen og E. Jacobsen, 194—5.
- Madsen, Jens, Provst, Pr. i Sal, 167. — Johan Phillip Emil, Pr. i Vaalse, 384. — Jørgen, Pr. i Skamby, 167. — Mathias Theodor, Pr. i Ringe, 75, 79. — Mogens, Biskop i Lund, 453, 466, 481, 490. — se ogsaa Lerche.
- Magnus Erikson († 1374), norsk Konge, 415.
- Magnússon, Eiríkr, Bibliotekar, islandsk Filolog, 403, 417.
- Malin, Aarno, finsk Kirkehistoriker, 433.
- Malmstrøm, Hans Peter, Pr. i Humble, 78.
- Malmö, 484, 497—8.
- Mariager Kloster, 164.
- Maribo, 319, 320.
- Marquard, Emil, Arkivar, 450.
- Marstal, 55, 86, 89.
- Martensen, Hans Lassen, Biskop, 39, 86—7, 112, 133, 156, 305, 306—7, 313, 314—5, 318, 321, (361), 362, 366, 367—8, 371, 386—7, 393, 602—3.
- Mathiesen, Theodor Demetrius Ferdinand, Pr. i Haraldsted, 94.
- Meinig, Henriette Marie Amalie, g. m. L. J. M. Gude, 311.
- Mejer, Christian Carl, Pr. i Rødby, 319.
- Melbye, Mads, Pr. i Asperup, 147, 148—9, 153, 156. — Thor, Pr. i Middelfart, 149.
- Mikkelsen, Hans, Pr. i Longelse, 160. — Hans, Pr. i Vesterbølle?, 177. — Hans, Pr. i Vitten, 179.
- Moe, Oscar, norsk Pr. og Kirkehistoriker, 581. — Otto Fritz, Pr. i Bjert, 71—2, 77—8.
- Mogensen, Mads, Pr. i Tversted, 396. — Peder, Pr. ved St. Mikels K. i Slagelse, 168.
- Molbech, Christian, Prof., Bibliotekar, 223, 277—8.
- Mollerup, Janus Severinus, Provst, Pr. i Houlbjerg, 391.
- Moltke, Helmuth Carl Bernhard, Generalfeltmarskal, 339.
- Monrad, Ada Maria, g. m. N. C. Frederiksen, 335, 363, 365. — Ditlev Gothard, Dr. phil. et theol., Biskop over Lolland-Falsters Stift, 98, 315—87, 604. — Karen Birgitte, 351. — Louise Dorothea, g. m. O. F. Bache, 351.
- Mortensen, Jacob, Pr. i Tved (Mols Hrd.), 175. — Laurits, Kap. i Thorsager, 173.
- Morville, Gert, Rektor i Middelfart, 10.
- Mumme, Christopher, Biskop i Aalborg, 574—601.
- Munch, Niels, se Jepsen, Niels.
- Munk, Ivar, Biskop i Ribe, 453, 464—5, 494, 554, 557—8. — Mogens, til Volstrup, Rigsraad, 449, 544. — Oluf, udv. Biskop i Ribe, 449, 452, 465, (467), (471), 487, 494, 558. — Oluf, til Knivsholt, 177.
- Munkebo, Bjerger Hrd., 194—6.
- Muus, Sophie Caroline Bruun, g. m. T. C. Taaffe, 102—3.
- Müller, Hans Christian Diderik, Pr. i Herfølge, 92, 94. — Søren Christian, Pr. i Gadstrup, 604.
- Mynster, Jakob Peter, Dr. theol., Biskop, 234, 264, 267—8, 272. — Ole Frederik Hieronymus, Provst, Pr. i Fuglse, 127, 128.
- Münter, Friedrich Christian Carl Heinrich, Dr. phil. et theol.,

- Biskop, 211, 217—9, 221, 224—5, 234, 235, 236, 237—9, 240—1, 249, 252, 267, 279—80, 286, 287—9, 290—1, 296—7.
- Møborg, Bertel Christensen, Pr. i Vissenbjerg, 179.
- Møller, Arne, Dr. phil., Seminarieforstander, 604. — Hans Hartvig, Pr. i Sørslev, 92. — Hans Ludvig, Pr. i Durup, 345, 348. — Jacob, Pr. i Ørslev-Solbjerg, 362. — Jens, Prof., 270—1. — Peter Christian, Pr. i Katstrup, 125, 126. — Rasmus, Biskop over Lolland-Falsters Stift, 274. — Theodor Kristian, Pr. i Birkerød, 382, 604.
- Møller-Holst, Peter Villiam, Pr. i Kippinge, 373.
- Nagel, Peter, Sergent, 3—5.
- Neiendam, Michael, kgl. Confessionarius, 29.
- Nellemann, Johannes Magnus, Dr. jur., Minister, 325—6.
- Neumeister, Erdmann, Pr. i Hamburg, 31, 37.
- Nidaros, 413 f., 416.
- Nielsdatter, Anne, g. m. C. P. Resen, 185.
- Nielsen, Anders, Kap. i Stubbe-købing, 171. — Carl Frederik August, Pr. i Magleby (Møenbo Hrd.), 383. — Christen, Pr. i Spentrup, 170. — Christen, Pr. i Vejrum, 176—7. — Claus, Pr. i Raabjerg, 396. — Frederik, Provst, Pr. i Oure, 78, 83. — Fredrik Kristian, Dr. theol., Biskop i Aarhus, Kirkehistoriker, 212—3, 214, 254, 256, 257, 258, 276. — Hans, Pr. i Skamby, 167.
- Iver, Pr. i Vaabensted, 176.
- Jacob, resid. Kap. ved Roskilde Domk., 165. — Jens, Pr. i Nyker, 162. — Johan Georg Rasmus, Pr. i Landet, 323. — Jørgen Christian Joachim, Pr. i Næsby, 390. — Kjeld, Pr. i Ulvborg, 176. — Lauritz, Pr. i Slangstrup, 169. — Mikkel, Mag., Pr. i Vissenbjerg, 179. — Oluf, Mag., Pr. i Ribe, 165. — Oluf, Pr. i Vejle, 176. — Peder, Pr. i Volstrup, 399—400. — Peter, Købmand i Kerteminde, Medlem af Rigsraadet, 153. — Rasmus, Prof., 158. — Thomas, Pr. i Søndersø, 172.
- Notke, Bernt, lybsk Billedskærer, 433.
- Nyborg, 41, 42, 452, 553, 560.
- Nyegaard, Lavrids Ludvig Gunde-lak, Pr. i Gimlinge, 83—4, 363, 604.
- Nygaard, Frederik Sextus Otto Alfred Petersen, Valgmenigheds-pr. i S. Næraa, 69—70, 254, 256.
- Nyholm, Lars Christian Christo-pher, Pr. i Frørup, 52.
- Nykøbing F., 562. — Hospital, 325—6.
- Nysted, Hans Olufsen, Pr. i Løs-ning, 582—3.
- Näsbyholm, Gerdslöf S., Vemmen-hög Hrd., 486.
- Nørre Aaby, Vends Hrd., 41.
- v. Obelitz, Christian August, Provst, Pr. i Varde, 49.
- Odense, 47. — St. Knuds Kirke, 80. — St. Hans Kirke, 64—5, 80, 87—8. — St. Albani Kirke, 461, 463. — Bispegaard, 482, 483. — Bispesegl, 442.

- Okse, Peder, Rigshofmester, 509.
- Olivarius, Holger, Provst, Pr. i Ørslev-Bjerre, 12.
- Olsen, Falk, Borgmester i Slangerup, 169. — Jens, Pr. i Viksø, 182—4, 604. — Jens, Borgmester og Tolder i Ringkøbing, 176. — Peter Engelbrecht, Malermester, Folketingsmand, 153.
- Ortved, Søren Rosbjerg, Domprovst i Roskilde, 306, 307.
- Ostenfeld, Peder, Borgmester i Viborg, 178. — Søren Rasmussen, Pr. i Skibby, 58, 62.
- Ostenfeldt, Christen Nicolai, Justitsraad, Stiftsrevisor i Odense, 80.
- Otte, (— 1626 —), Pr. i Sønder Vissing, 179.
- Otto († 1549), Hertug af Braunschweig-Lüneburg, 551. — (— 1536 —), Pr., i Roskilde, 486.
- Overskærer, Marqvor, se Hansen, Marqvor.
- Ovesen, Mads, Provst, Pr. i Randers, 164. — Niels, Pr. i Sønderhaa, 172.
- Paarup, Odense Hrd., 46—7.
- Paddesø, Humble S., 92, 93.
- Palladius, Peder, Biskop, 182—4.
- Pallesdatter, Ellen, g. m. Mads Mogensen, 396.
- Paludan-Müller, Bernhard Lucian, Slotspr. ved Frederiksborg, 132. — Caspar Peter, Prof., Historiker, 458, 478, 489, 498, 518—20.
- Paulli, Jakob Peter Mynster, Stiftsprovst i Kbh., 98.
- Paulsen, Christian, Prof. jur., 300.
- Peder, (— ca. 1580 —), Pr. i Vildbjerg, 181.
- Pedersdatter, Lisbet, g. m. Otto Jacobsen, 400.
- Pedersen, Christen, Pr. i Sal, 167. — Christoffer, Pr. i Sandby, 167. — Geble, Superintendent i Bergen, 561—2. — Jacob, Pr. i Nykøbing S., 163. — Jacob, se Mortensen, Jacob. — Laurits, Pr. i Vettterslev, 177. — Mads, Pr. i Snedsted, 169—70, 172. — Mads, Kap. ved Viborg Sortebrødrek., 178. — Niels, Pr. i Volstrup, 399. — Peder, Pr. ved Viborg Sortebrødrek., 178. — Peder Julius, Stiftsprovst i Ribe, 129. — Rasmus, Valgmenighedspr. i Vejstrup, 64. — Thomas, Pr. i Vildbjerg, 181.
- Pein, Johan, Admiral, 457—8, 459, 460, 466—70, 487, 496—8, 554.
- Petersen, Christian Severin, Provst, Pr. i Nakskov, 344, 347, 350, 383. — Frants Ludvig, Pr. i Lunde, 395. — Peter Martin Christian, Pr. i Viskinde, 395. — Peter Nielsen, Pr. ved Trinitatis K. i Kbh., 144—58, 214—5. — Theodor, Pr. i Stenløse, 62, 63. — se ogsaa Schat Petersen.
- Petrus de Dacia, Lektor i Skänninge, 429.
- Pfuzner, Prof. i Reval, 31.
- Philip († 1567), Landgreve af Hessen, 473, 498—503, 505, 507, 551.
- Picker, Carl Edvard, Pr. i Brylle, 56, 83.
- Pjedsted, Holmans Hrd., 388—9, 602.
- Plesner, Hans Philip, Pr. i Vindeby, 372.
- Ploug, Carl, Forf., Redaktør, 43.
- Podebusk, Claus, til Kørup, Rigs-

- raad, 449, 544. — Predbjørn, til Vosborg, Rigsraad, 449, 544.
- Pontoppidan, Erik Ludvigsen, Biskop i Bergen, Prokansler, 29—37. — Otto Reinhold Emil, Pr. i Holeby, 383.
- Poul, (— 1637 —), Pr. i Værum, 180.
- Poulsen, Balthasar, resid. Kap. ved Roskilde Domk., 166. — Carl Ludvig, Provst, Pr. i Tor-kildstrup, 380. — Jens, Pr. i Linnerup, 159. — Jens, Pr. i Sal-Gullev, 167. — Martin, Pr. i Roholte, 305.
- Pors, Mads, Pr. ved Ribe Domkirke, 165. — Stig, til Møllegaard, 174—5.
- Prang, Jens, Provst, Pr. i Vigerslev, 178.
- Prior, Daniel Christian, resid. Kap. ved Vor Frue K. i Kbh., 322.
- Prip, Laurids, Pr. i Ærøskøbing, 52, 60, 81, 82.
- Quist, Christoffer Sørensen (— 1651 —), Pr., 160. — Peder, Pr. i Vejlbj, 160.
- Quitow, Didrik Henningsen, biskoppelig Befalingsmand paa Dragsholm, 482. — Henrik Nielsen (— 1410 —), 167. — Jørgen (— 1586 —), 167.
- Raabjerg, Horns Hrd., 396—9.
- Raaschou, Niels Peter, Pr. i Espe, 73.
- Rahbek, Knud Lyne, Prof., 118, 143.
- Randers, 164—5.
- Randulf, Enevold Nielsen, Pr. ved Roskilde Domk., 166.
- Rantzau, Anne (— 1651 —), 160. — Drude, g. m. Oluf Munk, 558. — Godske, Amtmand i Rendsborg, 570, 572. — Johan, Felt-herre, 448, 457, 458, 459, 461, 463—4, 467, 469, 485, 490—1, 496, 558. — Melchior, Landmar-skal, 457, 458, 459, 461, 462, 560, 565—6. — Mouritz, Lens-mand paa Tryggevælde, 482, 483.
- Rasmussen, Alexander, Provst, Pr. i N. Kongerslev, Kirkehistoriker, 216. — Andreas Christian Ludvig Grove, Pr. ved St. Hans K. i Odense, 65, 73. — Christen, Pr. i Tved (Mols Hrd.), 175. — Jens Lassen, Prof., Orientalist, 234. — Ludvig August Frederik, Provst, Pr. i Stenstrup, 71. — Niels, Pr. i Lyderslev, 160. — Niels, Pr. i Malling, 161. — Niels, Pr. i Skagen, 167.
- Rasted, Mads Hansen, Pr. i Ousted, 164.
- Ravn, Christian Henrik, Lærer i Borup, Folketingsmand, 389—90.
- Ravnholt Kapel, Vindinge Hrd., 94.
- Reinau, Christian Andreas, Provst, Pr. i Glumsø, 128, 365.
- Resen, Christen Poulsen, Pr. i Vestervig, 184—9, 200. — Hans Poulsen, Biskop, 184. — Niels Christensen, Pr. i Ferring, 185—9.
- Ribe, Kapitel, 165. — Domkirke, St. Thomas Alter, 424. — Bispe-gaard, 558. — Bispesegl, 437—45.
- Riber, Christen Hansen, Biskop i Aalborg, 187—8.

- Richardt, Ernst Christian, Stiftspr.
ved Vemmetofte, 324—5.
- Rise, Ærø Hrd., 44, 55.
- Roer, Carl, til Borødgård, 164.
- Rohde, Theodor, Pr. i Finderup, 321.
- Rondahl, Emmery, arkæologisk
Tegner, 438—9.
- Rosendal, Hans, Højskoleforstan-
der i Kongens Lyngby, 215, 254,
256.
- Rosenkilde, Erik, Klokker ved
Vor Frue K. i Kbh., 509.
- Rosenkrantz, Oluf, til Vallø, Rigs-
raad, 455, 462, 464, 477, 478,
544, 553, 561.
- Rosenørn-Lehn, Otto Ditlev, til
Orebygaard, Lensbaron, Mini-
ster, 362.
- Rosenørn-Teilmann, Christian Pe-
der Theodor, Minister, 345.
- Roskilde Kapitel, 183. — Dom-
provsti, 305—13. — Domkirke,
St. Thomas Alter, 424. — Bispe-
gaard, 486. — Bispesegl, 437—45.
- Roskilde, Gregers Hansen, Pr. i
Karlebo, 6.
- Ross, Alexander, engelsk Reli-
gionshistoriker, 586.
- Rubin, Marcus, Historiker, Natio-
naløkonom, 328.
- Rud, Knud, til Vedby, Rigsraad,
449, 544.
- Rudelbach, Andreas Gottlob, Dr.
phil. et theol., Pr. ved St. Mik-
kels K. i Slagelse, 205, 236,
271—2.
- Ryberg, Niels, Pr. i Middelfart, 161.
- Rødby, 319.
- Rønning, Frederik, Prof., Littera-
turhistoriker, 215, 254, 255, 256,
257, 258, 276.
- Rønnow, Anne, 565. — Eiler, til
Hvidkilde, Rigsraad, 571, 572.
- Joachim, udv. Biskop i Ros-
kilde, 449, 451, 452, 453, 461,
462—3, 465, (467), (471), (481
—2), 484—5; (500), 503, 507,
512, 513, (515), 556—7, 564—7,
568, 569.
- Rørbæk, Gislum Hrd., 9—28.
- Rørdam, Hans Christian, Dr.
theol., Pr. i Hammer, 309. —
Holger Frederik, Dr. phil. et
theol., Kirkehistoriker, 46—7,
49, 450, 474, 498, 507, 511, 512,
513—14, 515, 543, 544, 562, 574,
580—1. — Peter, Pr. i Kongens
Lyngby, 147, 148, 150, 151, 154,
155. — Thomas Ludvig, Pr. i
Gamtofte, 73. — Thomas Skat,
Dr. phil. et theol., Biskop over
Sjællands Stift, 122—3, 141.
- Saabye, Harald Georg, Pr. i Thore-
by, 83.
- Sadolin, Jørgen Theophilussen, Pr.
i Stokkemarke, 171.
- Sael, Niels, Pr. i Vestervig, 177. —
Niels, Birkedommer i Vestervig,
187, (188).
- Saltø, Karrebæk S., Ø. Flakke-
bjerg Hrd., 486, 562.
- Sandberg, Elsebe, (—1580—), 180.
— Ulrik, til Kvelstrup, 175.
- Sander, Jeremias, Pr. i Farsø,
22—3.
- Sanderum, Odense Hrd., 53.
- Saxo Grammaticus, Historieskri-
ver, 421.
- Scharling, Carl Henrik, Prof.,
122—3.
- Schat Petersen, Louis Walrondt,
Prof., 123.
- Schierning, Vigo Marius Nikolas
Jacobus, Skolelærer i Klitlund,
133, 135.

- Schjerning, Carl Henrik Emil, Pr. i Stillinge, 85.
- Schjørring, Caspar Peter Charles, Borgmester i Kolding, 156.
- Schlegel, Carl Frederik Adolph, Etatsraad, Stiftskasserer i Odense, 80, 86.
- Schmidt, Frederik, Provst, Pr. i Himmelev, 286, 604. — Jens, Forpagter paa Volstrup, 16, 19, 20, 22, 23, 24.
- Schmidt-Phiseldeck, Carl Otto, Pr. i Brønshøj, 381—2.
- Schnell, Henrik, Bogbinder i Aalborg, 580.
- Schousboe, Vilhelm Carl († 1900), Biskop i Aalborg, 391—2, 602—3. — Vilhelm Carl († 1891), Provst, Pr. i Høje Taastrup, 381—2.
- Schrøder, Ludvig Peter, Højskoleforstander i Askov, 147, 151, 213.
- Schwartzkopf, Christian Frederik, Kontorchef i Kultusministeriet, 330.
- Schück, Henrik, Prof., svensk Litteraturhistoriker, 428—9.
- Schøt, Jens, Pr. i Lønborg, 161.
- Sebber Kloster, Sebber S., Slet Hrd., 557.
- Sehested, Jens († 1878), Kaptajn, 89. — Niels, Pr. i Uggerslev, 52, 55, 72, 75, 78, 81, 89.
- Selmer, Frederik (Fritz), Pr. i Aversi, 86.
- Severinsen, Christiern, Provst, Pr. i Hjørunde, 182, 184.
- Sidenius, Jacob, Pr. i Ærøskøbing, 320. — Knud Rasmus Edvard, Pr. i Tranderup, 83, 89.
- Sigurdsson, Arne, Biskop i Bergen, 416.
- Silkeborg Slot, 461—2, 464, 490—1, 493, 561.
- Simoni, Christian, Etatsraad, Købmand i Aalborg, 124. — Daniel, Ingeniør, 134.
- Sivers, Henrik Jacob, Mag., kgl. svensk Hovpredikant, 29—37.
- Skade, Þórgil, islandsk Høvding, 407.
- Skau, Laurids Pedersen, Politiker, 149.
- Skeel, Erik Vilhelm Robert, Minister, 335.
- Skepptuna, Seminghundra Hrd., 432—3.
- Skive, Kjeld Andersen, Pr. ved Viborg Sortebrødrek., 178.
- Skouboe, Anna Christine, g. m. T. H. J. Tholle, 89. — Christen Frederik, Seminarieforstander og Pr. i Skaarup, 89.
- Skovgaard, Harald, Pr. i Slangerup, 380, 384.
- Skovkappellet, Vigerslev S., 92.
- Skovkloster, Herlufsholm S., Ø. Flakkebjerg Hrd., 557, 561—2.
- Skovlænge, Lollands søndre Hrd., 319.
- Skram, Peder, Rigsadmiral, 459, 460.
- Skule (— 1232 —), norsk Hertug, 415.
- Skytte, Niels Knudsen, Pr. i Vestervig, 177, 185—9.
- Skærum, Horns Hrd., 577.
- Slangerup, Lyng-Frederiksborg Hrd., 189—93.
- Slesvig, Bispesegl, 442.
- Smith, Henrik, Vejer i Malmø, Kronikeskriver, 452—3, 466.
- Snedet, Mads Jensen, Pr. i Raabjerg, 396.

- Sophia, Valdemar I's Dronning, 420. — Hedvig († 1735), Prinsesse, 11.
- Spandet, Niels Møller, Dommer, Politiker, 301.
- Sparre, Aage, udv. Erkebisp i Lund, 449. — Jep Tordsen, til Lyngbygaard, 484. — Knud, til Klogerup, 570, 571, 572.
- Spur, Johan Henrik, Pr. i Hobro, 357. — Niels Christian Hostrup, Pr. i Lyderslev, 357, 358, 360, 361—2, 364.
- Stage, Hans, Pr. i Ørsted, 163. — Johan, til Bregninggaard, 482, 483.
- Stampe, Jesper, Pr. i Nyborg, 162.
- Stavanger, 415.
- Steel, Johannes, (Stál, Jón), norsk Købmand, 415.
- Steen, Adolph, Professor, Dr. phil., 52.
- Steffens, Henrik, Prof., 118, 143.
- v. Stemann, Poul Christian, Gehejmestatsminister, 301.
- Stenbock, Gustaf Olsson, svensk Gesandt, 564.
- Stenersen, Stener Johannes, Prof. i Christiania, 260.
- Stenløse, Ølstykke Hrd., 182—4.
- Sthyr, Hans Valdemar, Dr. theol., Biskop over Fyens Stift, 122—3.
- Storm, Ida Vilhelmine, g. m. N. F. Larsen, 154.
- Struer, Niels Johnsen, Pr. i Brændekilde, 47.
- Strøm, Gollich Frederik Peter, Pr. i Marslev, 194—6.
- Sture, Thomas, til Gammelgaard, 486.
- Styffe, Karl Gustaf, Bibliotekar i Uppsala, 512.
- Stygge, Hans, biskoppelig Official paa Silkeborg, 461, 464, 490—1, 497, 514.
- Støttrup, Morten, Separatist, 22, 26, 28. — Niels, Separatist, 22, 26, 28.
- Svane, Hans, Erkebiskop, 6.
- Swane, Hans Jørgen, Biskop i Viborg, 106, 117, 317—8, 387—94, 602—3. — Jørgen, Amtsforvalter i Vejle, 602.
- Svaning, Hans, Kannik i Ribe, kgl. Historiograf, 508, 510.
- Svave, Peter, Diplomat, 552.
- Sveinbjarnarson, Rafn, islandsk Hovding, 403, 410—1.
- Svend (— ca. 1180 —), Kannik i Lund, 422.
- Svertinsson, Guðmundur, Digter, 410—1.
- Svin, Sivert, Lensmand paa Sejlstrupgaard, 483.
- Sæbygaard, Volstrup S., Børglum Hrd., 495.
- Særslev, Skovby Hrd., 46—7.
- Sonderborg, 465, 494, 563.
- Sonder Højrup, Vinding Hrd., 58—9, 61—3, 64—5.
- Sonder Næraa, Aasum Hrd., 69—70, 73, 83—4.
- Sorensen, Christian, Pr. ved Garnisonskirken i Kbh., 41. — Hans, Stiftsprovst i Aarhus, 310. — Hans, Pr. i Ølgod, 180. — Jacob, Pr. i Nibe, 162. — Jørgen Christensen, Provst, Pr. i Hoje Taastrup, 132. — Laurits Severin, Stiftsprovst, Pr. i Kjeldby, 391, 392—3, 603. — Svend, Pr. i Lyngby-Albøge, 160. — Søren Henrik Theodor, Provst, Pr. i Skanderborg, 132.

- Taaffe, Theodor Christian, Provst, Pr. i Kjeldby, 101—4.
- Taarup, Fjends Hrd., 389—90.
- Taulov, Bertel, Prof. i Odense, 9.
— Bertel Jorgensen, Pr. i Rørbæk, 9—28. — Jørgen Bertelsen, Pr. i Asperup, 9.
- Thestrup, Frands, Biskop i Aalborg, 197—200, 574—601.
- Thodberg, Jens Pedersen, Pr. i Storning, 171, 171—2.
- Tholle, Thorvald Henrik Jacob, Provst, Pr. i Rise, 44, 55, 86, 89.
- Thomas († 1248), finsk Biskop, 433.
- Thomas Becket, se Becket.
- Thomasdatter, Ingeborg, g. m. Peder Nielsen, 400.
- Thomsen, Christian Theodor, Pr. i Vallensved, 345, 373. — Niels, Pr. i Vigerslev, 172, 178.
- Thorkelin, Grímur Jónsson, Gehejmearkivar, 511.
- Thorning, Anders, Pr. paa Gjol, 197—200.
- Thorup, Carl Edvard, Provst, Pr. i Skuldelev, 84—5.
- Thorvaldsdottir, Margrethe, i Gnupsdal, 411.
- Thostrup, Petronelle, g. m. C. N. Ostenfeldt, 80—1.
- Thott, Christen, til Boltinggaard, 170.
- Thrap, Daniel Smith, norsk Kirkehistoriker, 213—4.
- Thura, Albert, Pr. i Lejrskov, Litterærhistoriker, 197—8, 583.
- Thurø, Sunds Hrd., 42.
- Thygesen, Gustav Elisa Ferdinand, Pr. i Aagerup, 358—9, 360—1, 366, 372, 384. — Janus Boie Gad, Pr. i Ø. Brønderslev, 360—1, 384.
- Thøgersdatter, Karen, g. m. C. P. Resen, 185, 200.
- Tingsted, Falsters Norre Hrd., 380.
- Tobiesen, Leopold Ernst Ludvig, Provst, Pr. i Flemlose, 94.
- Tolstrup, Johan Carl Vilhelm, Andenpr. ved Roskilde Domk., 306, 310—13.
- Toor-Specker, (— 1730 —), Mag. i Wittenberg, 37.
- Topp, Frederikke Hansine Louise, g. m. J. C. V. Tolstrup, 311.
- Tornekrands, Henrik, Abbed i Sorø, 449.
- Tostrup, Susanne Charlotte Hedevig Johanne, g. m. H. O. C. Laub, 117.
- Tram, Stefan Tetens, Pr. i Snøde, 96—7, 99, 130.
- Tranekær, Langelands Norre Hrd., 42, 43, 46, 48, 55.
- Trellund, Johannes, Biskop i Viborg, 589—90.
- Treschow, Frederik Wilhelm, Højestretsadvokat, 230—1, 236, 248—9, 295.
- Troense, Bregninge S., 91—2.
- Tryde, Gabriel Adam, Pr. i Saks-kobing, 358.
- Trönö, Gäffleborgs Len, 432.
- Tucho († 1288), Biskop i Ribe, 438.
- Tullebølle, Langelands Norre Hrd., 46, 48, 49, 55.
- Túmason, Kolbein, islandsk Hovding, 404.
- Tutein, Peter Adolph, til Marienborg, Hofjægermester, 330.
- Tuxen, Lorentz, Ridefoged, 7.
- Tved, Sunds Hrd., 71—2, 77—8.
- Tversted, Palle Madsen, Pr. i Raabjerg, s. i Aggersborg, 396—9.
- Tvis Kloster, Tvis S., Hammerum Hrd., 558.

- Tychonius, Christen Lassen, Stiftsprovst i Viborg, 589—90.
 Tønset, Hedemarkens Amt, 414.
 Tøttrupgaard, Vraa S., 200.
- Uggerslev, Skam Hrd., 42.
 Ulbølle, Salling Hrd., 89—90, 91.
 Ulfstand, Arvid, til Lyngbygaard, 481, 482, 486. — Holger, til Hikkeberg, Rigsraad, 449, 455, 477, 544. — Truid, til Torup, Rigsraad, 449, 455, 477, 544.
 Ulmer, Charles Vilhelm, Pr. i Tingsted, 380.
 Unger, Carl Richard, Prof., norsk Filolog, 405, 417.
 Urne, Aksel, til Aarsmarke, Rigskansler, 557. — Frants, til Hindema, 168. — Johan, til Rygaard, Rigsraad, 467, 468, 569. — Jørgen, til Alslev, Rigsmarsk, 184—9. — Knud, til Aarsmarke, Rigsraad, 449.
 Urup, Aksel, til Ugerup, Rigsraad, 449, 477, 544.
 Ussing, Harald, Pr. i Skamby, 59, 89.
 v. Utenhof, Wolfgang, tysk Kansler, 493, 520—1, 549.
- Vaalse, Falsters Nørre Hrd., 379—80, 382, 384, 385.
 Wagner, Ludvig Carl Moritz, Pr. i Saksbøbing, 147, 148, 149.
 Valdemar I, den Store, Konge, 419.
 Valdemar Slots Kapel, Bregninge S., 88, 91—2, 94.
 Valdirson, Haukr, Digter, 408.
 Walther, Frederik William Theodor, Pr. i Saaby, 140.
 Wandal, Hans, Prof., 590.
 Wanscher, Axel, Maskinfabrikant, 116.
- Vedel, Anders Sørensen, kgl. Historiograf, 510, 513, 533—4, 539, 546 f., 566.
 Weidner, Johann Joachim, Prof. i Rostock, 30, 31, 32.
 Vejle, Hospital, 176.
 Vejle, Jacob Madsen, Biskop i Odense, 194—5.
 Welding, Frederik Peter, Stiftsprovst i Viborg, 106, 114.
 Vellev, Houlbjerg Hrd., 426.
 v. Veltheim, Busse, Ritmester, 484.
 Wernsdorff, Gottlieb, Prof. i Wittenberg, 36.
 Verpinge, Stora Uppåkra S., Bara Hrd., 487.
 West, Christian Frederik, Pr. i Borre, 271, 272.
 Vestervig, Refs Hrd., 184—9.
 Vestesen, Borge Quist, Pr. i Kongsted, 137.
 Wexels, Wilhelm Andreas, Pr. ved Vor Frelzers K. i Christiania, 213, 214, 229—30, 236, 246—7, 250, 253, 261, 299, 303.
 Wiberg, Sophus Vilhelm, Pr. i Jordløse, 194—6.
 Viborg, Stift, 98—121, 387—94. — Domkirke, 105—6. — Kapitel, 519—20, 523. — Stiftsprovsti, 391—3, 602—3. — Bisparkiv, 109, 110—2. — Bispesegl, 442.
 Viby, Bjerger Hrd., 70, 72, 76.
 Wichard, Søren, Pr. i Durup-Stenild, 20.
 Wielandt, Joachim, Bogtrykker, Avisudgiver, 508—9, 577—8.
 Vigerslev, Skovby Hrd., 92.
 Viksø, Ølstykke Hrd., 182—4.
 Wilhjelm, Frederik († 1938), Pr. ved St. Peders K. i Randers, 74. — Frederik († 1890), Pr. i Snøde, 74.

- Villadsen, Jens, Pr. i Randlev, 165.
 — Peder, Biskop i Viborg, 169.
 — Simon, Pr. i Sonderhaa, (169), 172.
- Willemoës, Joachim Godske, Pr. i Fuglse, 374, 375, 383.
- William af Canterbury, Hagiograf, 402, 417, 420—1, 422, 427.
- Vilstrup, Andreas Fabricius Krarup, Provst, Pr. i Bjerregrav, 99.
- Vind, Iver, til Norholm, Rigsraad, 192.
- Windfeld, Rasmus, Pr. i Kristrup, 113, 118.
- Winding, Hans Kruse, Pr. i Haarslev, 144—5, 323.
- Winkel Horn, Erhardt Frederik, Litteraturhistoriker, 212.
- Winther, Frederik, Pr. i Slemminge, 377.
- Visby, paa Gulland, 451, (453), 461, 465, 567.
- Vissenbjerg, Odense Hrd., 44, 47, 57, 60, 73, 84, 92, 93.
- Wittrup, Michael, Pr. i Gislum, 22—3.
- Wobitzer, Wladislav, kgl. Raad, 484.
- Wogensen, Knud, Kap. i Skanderborg, Pr. i Alling?, 168, 171.
- Vognmand, Peder Hansen, Psalmedigter, 592—3.
- Voldum, Jens Sørensen, Pr. i Hjembæk, 88.
- Volstrup, Dronninglund Hrd., 399—400.
- Vordingborg, 461, 465, 486, 494, 557.
- Vorgaard, Vor S., Dronninglund Hrd., 557.
- Worm, Christen, Biskop, 12. — Ole, Prof., 2.
- Wrangel, Evert, Prof., svensk Kunsthistoriker, 422.
- Vrejlev Kloster, Vrejlev S., Børglum Hrd., 557, 563.
- Woldike, Andreas, Biskop i Viborg, 12, 19, 20—1, 22, 24—8. — Marcus Thomas, Provst, Pr. i Brahetrolleborg, 60, 107.
- Ydsted, Niels Nielsen, Pr. i Saaby, 166.
- Zahle, Peter Christian, Pr. i Valensved, 136, 385.
- Zeuthen, Peder Jensen, Pr. i Olle-
rup, 163, 178.
- Zinck, Hardenack Otto Conrad, Prof., Musiker, 114.
- Zytphen-Adeler, Georg Frederik Otto († 1878), til Adeltersborg, Friherre, Politiker, 341.
- Þórðarson, Ólafur, (hvitaskáld), islandsk Digter, 410.
- Þórkelsson, Jón, islandsk Lærd, 408.
- Þorláksson, Árni, Biskop i Skálholt, 411.
- Þórhallsson, Þorlákur († 1193), Biskop i Skálholt, 403.
- Æroskobing, 52—3, 60, 81.
- Ollgaard, Nicolai Esmark, Biskop i Viborg, 110, 143.
- Orbæk, Vinding Hrd., 95.
- Orslev-Bjerre, V. Flakkebjerg Hrd., 12.
- Orsted, Anders Sandoe, Statsmand, Retslærd, 234, 300.
- Ørum, Peder Christensen, Pr. i Ørum-Borris, 180.
- Oster Hasinge, Salling Hrd., 84—5.